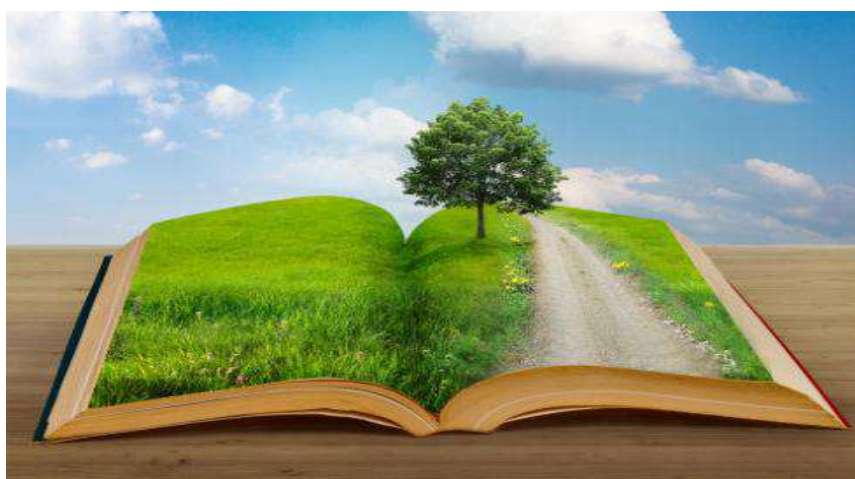

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ СЬОГОДЕННЯ

Збірник наукових праць

Херсон-Київ-Житомир-Одеса-Черкаси-Барановичі-Орле – 2019

УДК: 1:371.122

ББК: 873:66.72 (2) 92 2

Редакційна колегія:

Берегова Г.Д., доктор філософських наук, професор (Україна);

Герасимова Е.М., доктор філософських наук, професор (Україна);

Едвард Ніч (Edward Nycz), доктор габілітований, професор (Польща);

Муляр В.І., доктор філософських наук, професор (Україна);

Розова Т.В., доктор філософських наук, професор (Україна);

Бак М., доктор філософських наук (Польща);

Влох С., доктор педагогічних наук (Польща);

Черемісін О.В., доктор історичних наук, професор (Україна);

Дземідовіч А.В., кандыдат гістарычных навук (Білорусь);

Лень Т.В., кандидат філософських наук, доцент (Україна);

Варнавська І.В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Герасименко М.В., кандидат філософських наук, старший викладач (Україна).

Філософські обрії сьогодення. Збірник наукових праць / за заг. ред. Берегової Г. Д.
– Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2019. – 282 с.

У збірнику вміщено статті учасників VII Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодення». У матеріалах авторів акцентовано увагу на філософському осмисленні сучасного соціокультурного простору, проблемах пізнання й освіти у вимірах філософського аналізу, філософській рефлексії особистості та інших актуальних філософських проблемах сучасності. Збірник адресовано науковцям, викладачам, студентам, усім зацікавленим філософськими дослідженнями.

За виклад, зміст, достовірність і грамотність опублікованих матеріалів відповідають автори.

ЗМІСТ

Андрієнко М.Я. ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО РЕФОРМАТОРА ОСВІТИ ДЖОНА ДЬЮЇ?.....	5
Берегова Г.Д. ЗНАННЯ ПРО ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНИ ВСЕСВІТУ	10
Білецький В.С., Онкович Г.В., Ткаченко М.В. НОВЕ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: ІНЖЕНЕРНА БЛОГОДИДАКТИКА В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (на прикладі підготовки майбутніх фахівців нафтогазової сфери)	18
Бойчук О.С., Корсак К.В. КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТ ЛЮДСТВА»	26
Борко Т.М., Чампой Н.А. ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОЛІТИЧНІЙ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	34
Варлашин А.А. РЕФОРМИ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ КЕМАЛЯ АТАТЮРКА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТУРЕЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	43
Варна夫ська І.В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ	49
Виноградова Т.І. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ».....	54
Галат Л.М. ЕВОЛЮЦІЯ ПРЕДМЕТУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ: ЗМІСТОВНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	61
Герасименко М.В. ІДЕЯ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ	65
Годлевський П.М., Круглик М.І. РУХОВА АКТИВНІСТЬ – ОСНОВА ФІЛОСОФІЇ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ	70
Дашевська Л.М. ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА БАЗІ КОМП'ЮТЕРНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВНЗ	75
Добрич А.М. МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ХАРАКТЕР ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНИКА.....	79
Дробітько А.І. ТЕОЦЕНТРИЗМ – ОСНОВНА СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	86
Дубовик Л.П. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ.....	90
Дударенко Л.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЗУАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ	96
Жильцов О.Л. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ	103
Камінська М.О. ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК СПЕЦИФІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК	110
Качмар Н.В. ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	114
Киселевич І.В. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ	119
Кірик Т.В. ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СТВОРЕННЯ І ПОШИРЕННЯ НООЛЕКСИКОНУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ	123
Колесник В.О., Лишевська В.М. ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД (ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА АНТИЧНОГО СВІТУ)	130
Корсак К.В., Антонюк Л.А. та ін.	

КИЇВСЬКИЙ КЛУБ «АНТИКОЛАПС» - УКРАЇНСЬКИЙ ПОСЛІДОВНИК РИМСЬКОГО КЛУБУ	137
Корсак К.В., Корсак Ю.К. НООЕРА ВЖЕ НАДХОДИТЬ. КОЛИ ЛЮДСТВО ЦЕ ПОМІТИТЬ?	142
Kostyuchkov A.N. GLOBALIZATION AND THE PROCESS OF FORMING THE INTERNATIONAL POLITICAL IMAGE OF A MODERN STATE	147
Лень Т. В. ЦІННІСНІ ОСНОВИ КОМУНІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	152
Лишевська В.М., Кулініч Ю.О. ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ З ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ (ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ).....	157
Ляшенко Л.М. ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ ПРО ТЕОРІЇ ПОЯВИ ФУНКЦІЇ МОВЛЕННЯ	163
Малімон В.І. КРИЗА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА САМОТНІСТЬ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНА	169
Мамренко М. А. СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ШКІЛ У ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ (наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття).....	174
Михайлов В.С. ПРОБЛЕМИ УСВІДОМЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРИЇ	180
Михайленко Г.М., Пархоменко В.І. УКРАЇНСЬКІ ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ В ЧЕХІЇ ЯК ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ.....	188
Нежива О.М. ПОНЯТТЯ ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ	196
Омелянова В. Ю ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН.....	201
Пасечко Д.-В. Д., Соболев О.М. АНАЛІЗ АГРАРНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ І КРАЇН-СУСІДІВ ЗА ДАНИМИ ПЛАТФОРМИ WEB OF SCIENCE	208
Похресник А.К. АНАЛІЗ ПІДСТАВ СТРАТЕГІЙ ЗМІН ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	215
Пренько Я.О. ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	221
Смірнова І.М., Лишевська В.М. ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТИ	225
Смолянова О.В. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «СВОБОДА», «ЦІННІСТЬ», «ТВОРЧІСТЬ»	231
Стеценко І.І. СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ, ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ ТА АГРОНОМІЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ.....	238
Тарасов О. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРИХ ОБ'ЄКТІВ ВСЕСВІТУ	248
Тимченко В.М. «ВНЄМЛИ СЕБЕ». ОСОБЛИВОСТІ САМОПІЗНАННЯ У ВЧЕННІ Г. СКОВОРОДИ.....	262
Tribushna K.K. REFORMOWANIE SYSTEMY SAMORZĄDU LOKALNEGO W UKRAINIE.....	266
Черемісін О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1875-1917 рр.....	272
Відомості про авторів.....	280

ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО РЕФОРМАТОРА ОСВІТИ ДЖОНА ДЬЮЇ?

У статті зроблено спробу окреслити діяльність відомого американського філософа, психолога, інтелектуала, громадського діяча і реформатора освіти ХХ століття Джона Дьюї.

Окреслено філософське вчення дослідника, сутність його функціональної психології та навчальні теорії, що полягають в особливому підході до освіти й навчання як до соціальних та інтерактивних процесів.

Ключові слова: реформатор освіти, прагматизм, інструменталізм, функціональна психологія, нова школа.

WHAT DO WE KNOW ABOUT JOHN DEWE'S EDUCATION REFORM?

The article attempts to outline the work of the famous American philosopher, psychologist, intellectual, public figure and educational reformer of the twentieth century, John Dewey.

The philosophical doctrine of the researcher, the essence of his functional psychology and educational theories, which are a special approach to education and learning as to social and interactive processes are outlined.

Keywords: educational reformer, pragmatism, instrumentalism, functional psychology, new school.

Американського філософа й психолога Джона Дьюї (1859-1952) вважають одним із найвидатніших американських учених першої половини ХХ століття. Чому саме так?

Передусім Дьюї був відомим інтелектуалом і громадським діячем, як-то кажуть, «головним голосом прогресивної освіти та лібералізму», котрий глибоко вірив у демократію в усіх сферах життєдіяльності – у політиці, освіті, комунікаціях, журналістиці [1, 2, 3].

Дьюї заявляв, що демократія і єдиний, вищий, етичний ідеал людства є синонімами. Головними елементами, що потребують уваги та реконструкції для заохочення експериментальної розвідки та плюралізму, Дьюї вважав школи та громадянське суспільство [5].

Так, він стверджував, що повну демократію можна отримати не лише шляхом розширення прав виборців, а й шляхом забезпечення існування цілком сформованої громадської думки, досягнутої спілкуванням між громадянами, експертами та політиками, причому останні відповідають за політику, яку вони формують.

У філософії ім'я Дьюї тісно пов'язують із течією прагматизму [6, с. 3-5]. Також він є одним із зачинателів функціональної психології, оскільки його праця «Концепція рефлекторної дуги в психології» (1896) є першою великою роботою в функціоналістичній школі Чикаго.

Однак Джон Дьюї вважається найбільш відомим реформатором в освіті ХХ століття, котрий свої прогресивні ідеї та педагогічні методи застосовував і перевіряв у створеній ним лабораторії педагогічних досліджень Чиказького університету, де працював на посаді професора.

Що ми знаємо про життя Джона Дьюї?

Джон Дьюї народився в Берлінгтоні (Вермонт) у небагатій сім'ї, де, крім нього, було ще троє хлопчиків (батько – Арчибалд Спраге Дьюї, мати – Лучина Артемізія Річ Дьюї).

Цікаво, що подружжя мало дох синів на ім'я Джон: перший Джон загинув під час аварії 17 січня 1859 року, а другий Джон Дьюї народився 20 жовтня 1859 року через сорок тижнів після смерті старшого брата.

Джон Дьюї навчався у Вермонтському університеті. Після навчання два роки викладав у середній школі в Ойл-Сіті (Пенсильванія) та один рік вчителював у початкових класах у маленькому містечку Шарлотта (Вермонт). Після чого Дьюї вирішив, що він непридатний для роботи в початковій чи середній школі!

Після навчання у Школі мистецтв і наук Університету Джона Хопкінса Дьюї отримав ступінь доктора філософії та в 1884 році зайняв посаду викладача в Мічиганському університеті. Тут він написав дисертацію «Психологія Канта», що була не опублікована і нині вважається втраченою. Однак Джон Дьюї одружився з Алісою Чіпман в 1886 році після захисту нею дисертації в Мічиганському університеті. І мали вони шестеро дітей!

Після смерті Аліси Чіпман (1927) Дьюї оженився ще раз – з давнім другом і товаришем Естель Робертою Лоуліц Грант. На прохання Роберти подружжя прийняло двох дітей – брата й сестру. Джон Дьюї помер від пневмонії 1 червня 1952 року в своєму будинку в Нью-Йорку та наступного дня був кремований [1].

Наукова діяльність науковий доробок Джона Дьюї

У 1894 році Дьюї вступив до Чиказького університету, де розвинув свою віру в раціональний емпіризм, а також став стійко асоціюватися з новоствореною прагматичною філософією.

Під час перебування в Чиказькому університеті виконав чотири нариси, що отримали колективну назву «Думка та її предмет» («Thought and its Subject-Matter»), які були опубліковані у зібранні творів його колег у Чикаго під колективним заголовком «Дослідження логічної теорії» («Studies in Logical Theory», 1903).

За цей час Дьюї також започаткував лабораторію шкіл Чиказького університету, де він зміг актуалізувати педагогічні переконання, що давали матеріал для його першої великої роботи з питань освіти «Школа і суспільство» («School and Society», 1899).

Непорозуміння з адміністрацією врешті-решт стали причиною його відставки з університету, і він переїхав ближче до Східного узбережжя.

У 1899 році Дьюї був обраний президентом Американської психологічної асоціації (АРА). З 1904 року до виходу на пенсію в 1930 році він був професором філософії в Колумбійському університеті, а в 1905 році став президентом Американської філософської асоціації і довгий час був членом Американської федерації вчителів [9].

Найвизначніші праці Джона Дьюї:

– «Концепція рефлекторної дуги в психології» («The Reflex Arc Concept in Psychology», 1896) – критика стандартної психологічної концепції та основа всієї його подальшої праці;

– «Демократія та освіта» («Democracy and Education», 1916) – його знаменита робота з прогресивної освіти;

– «Природа та поведінка людини» («Human Nature and Conduct», 1922) – дослідження функції звички в поведінці людини;

– «Громадськість та її проблеми» («The Public and its Problems», 1927) – містить захист демократії, написаний у відповідь на «The Phantom Public» Вальтера Ліппмана (1925);

– «Досвід і природа» («Experience and Nature», 1925) – найбільш «метафізична» праця Дьюї;

– Враження від Радянської Росії та революційного світу (1929) після мандрівки до СРСР;

– «Мистецтво як досвід» («Art as Experience», 1934) – основна робота Дьюї з питань естетики;

– «Розповсюджена віра» («Common Faith», 1934) – гуманістичне вивчення релігії, спочатку виголошене як лекція Дуайта Х. Террі в Єлі;

– «Логіка: теорія розслідування» («Logic: The Theory of Inquiry», 1938) – праця про незвичну концепцію логіки Дьюї;

– «Свобода і культура» («Freedom and Culture», 1939) – політична робота, що вивчає коріння фашизму;

– «Знання і відоме» («Knowing and the Known», 1949) – книга, написана спільно з Артуром Ф. Бентлі, яка систематично окреслює концепцію транс-дії, що є центральною для інших його творів.

Слід додати, що хоча кожна з цих робіт зосереджена на одній конкретній філософській темі, Дьюї включив свої основні теми в більшість того, що він опублікував. А він опублікував понад 700 статей у 140 журналах та видав приблизно 40 книг.

Цікаво: поштова служба США випустила в 1968 році на честь Джона Дьюї поштову марку з серії «Видатні американці»!

Хоча Джон Дьюї найбільше відомий своїми публікаціями про освіту, він також писав й на багато інших тем, включаючи такі галузі знань, як гносеологію, метафізику, естетику, мистецтво, логіку, соціальну теорію та етику.

Дослідження Джона Дьюї у психології

У психології Дьюї досліджував синтез між ідеалізмом та експериментальною наукою. Так, у Мічиганському університеті Дьюї опублікував свої перші дві книги «Психологія» (1887) та «Нові нариси Лейбніца про людське розуміння» (1888), обидві з яких свідчать про ранню прихильність Дьюї до британського неогегелізму.

Працюючи професором філософії в Мічигані, Дьюї разом зі своїми молодшими колегами (Джеймс Хейден Тафтс, Джордж Герберт Мід) почали переформатовувати психологію, акцентуючи увагу на соціальному середовищі на активності розуму та поведінки, а не на фізіологічній психології Вільгельма Вундта та його послідовників. (У 1894 році Дьюї приєднався до Тафтса, з яким він пізніше напише етику (1908) в недавно заснованому університеті в Чикаго.

Цей новий стиль мислення у психології пізніше був названий функціональною психологією, оскільки робив практичний акцент на дії та застосуванні. У статті «Концепція рефлексивної дуги у психології (1896) Дьюї постає проти традиційного розуміння стимулюючої реакції рефлексивної дуги у на користь «кругового» руху у системі «стимул – відповідь», що залежить від того, як розглядають ситуацію і відстоюють унітарний характер сенсорного рухового кола. Хоча він не заперечує існування стимулу, відчуття та реакції, однак не погодився з тим, що вони були окремими, суміжними подіями, що відбуваються як ланцюги в ланцюжку. Він розвинув думку про те, що існує координація, завдяки якій стимуляція збагачується результатами попереднього досвіду. Відповідь модулюється сенсорним досвідом.

Також Джон Дьюї висловлював глибокий інтерес до роботи в галузі психології зорового сприйняття. У 1899 році він був обраний президентом Американської психологічної асоціації.

Навчальні теорії Джона Дьюї

Дьюї постійно стверджував, що освіта і навчання – це соціальні та інтерактивні процеси, і, отже, сама школа є соціальним інститутом, завдяки якому соціальна реформа може і повинна відбуватися. Крім того, він вважав, що студенти процвітають в умовах, коли їм дозволяється переживати і взаємодіяти з навчальною програмою, а всі студенти повинні мати можливість брати участь у власному навчанні.

Дьюї наголошує на важливості освіти не лише як місця для отримання змістовних знань, а й як місця для навчання того, як слід жити. На його думку, мета виховання не повинна обертатися навколо здобуття заздалегідь визначеного набору навичок, а скоріше реалізація повного потенціалу і здатності використовувати ці вміння для більшого блага. Освіта та школа є важливими для створення соціальних змін і реформ.

Так, якщо навчання орієнтоване на навчальну програму і зосереджується майже виключно на предметі, який буде викладатися, то головною вадою цієї методики є бездіяльність студента. Для того, щоб освіта була найбільш ефективною, зміст повинен

бути представлений таким чином, що дозволяє студенту співвідносити інформацію з попереднім досвідом, тим самим поглиблюючи зв'язок із цим новим знанням.

Реформатор Дьюї виступав за освітню структуру, яка досягає балансу між передачею знань, одночасно враховуючи інтереси та досвід студента. Він став одним із найвідоміших прихильників практичного навчання чи досвіду навчання та заклав основи проблемного навчання (PBL). Метод, який широко застосовується в освіті сьогодні, включає ідеї Дьюї, що стосуються навчання шляхом активного запитування.

Також Дьюї стверджував, що замість підготовки громадян до етичної участі в суспільстві школи виховують пасивних учнів шляхом наполягання на засвоєнні фактів та дисциплінованості – так освіта придушує індивідуальну самостійність учнів.

І що важливо, обов'язковою кваліфікацією викладання повинна стати природна любов до роботи з маленькими дітьми, природна схильність до запитання про предмети, методи та інші соціальні питання, пов'язані з професією, та бажання поділитися цими набутими знаннями з іншими!

Дослідник у своїх працях торкався й підготовки педагогів, де намагалися швидко створити досвідчених та практичних вчителів з обмеженим набором інструктивних та дисциплінованих навичок, необхідних для задоволення потреб роботодавця та потреб робочої сили. Однак школа та класний керівник, як робоча сила та постачальник соціальної послуги, несуть унікальну відповідальність за виробництво психологічних та соціальних благ, які призведуть як до теперішнього, так і до майбутнього соціального прогресу.

Майстерність, здатність діяти мудро й ефективно у різноманітних ситуаціях є ознакою та критерієм ступеня цивілізації, якої досягло суспільство. І прищепити це є справою вчителя – допомогти учневі виробити характер! Робота класного керівника полягає в тому, щоб виробляти інтелект, вміння та характер у кожного учня, щоб демократична громада складалася з громадян, які можуть думати, робити та діяти розумно та морально.

На думку Дьюї, важливо, щоб класний керівник мав розумову схильність до подолання вимог і стресорів, що виникають, оскільки учні можуть відчувати, коли їхній вчитель не по-справжньому вкладається у сприяння навчанню. Такі негативні поведінки, на думку Дьюї, заважають дітям виявляти власні схильності до навчання та інтелектуального зростання. Тому, можна припустити, що якщо вчителі хочуть, щоб їхні студенти брали участь у навчальному процесі та виявляли природну зацікавленість у знаннях, вчителі повинні бути обізнані про їхню реакцію та про те, як вчителі впливають на цей процес [8].

Нова школа

Дьюї є одним із засновників Нової школи і головним реформатором у галузі освіти.

Нова школа – приватний дослідницький університет у Нью-Йорку – була заснована у 1919 році з метою соціальних досліджень та з оригінальною місією, присвяченою академічній свободі та інтелектуальному дослідженню прогресивних мислителів. З того часу школа переросла до п'яти відділень в університеті. До них відносяться Школа дизайну Парсонса, Коледж вільних мистецтв Євгена Ланга, Нова школа соціальних досліджень, Школа громадського залучення, Коледж виконавських мистецтв (Маннеська школа музики, Драматична школа, Школа джазу та сучасної музики тощо).

До складу викладачів та випускників цієї школи входили (й нині входять) численні видатні дизайнери, письменники, музиканти, художники та політичні активісти. Приблизно 10 000 студентів навчаються на бакалаврських та аспірантурах та дисциплінах, включаючи соціальні науки, вільні мистецтва, гуманітарні науки, архітектуру, образотворче мистецтво, дизайн, музику, драму, фінанси, психологію та державну політику.

На той час це була сучасна, прогресивна, вільна школа, де дорослі студенти могли осягти неупереджене розуміння існуючого світопорядку, його генези, черпати натхнення для зростання та активної діяльності.

План створення Нової школи полягав у тому, щоб запропонувати сувору післядипломну освіту без випускного ступеня чи попередніх умов, що була доступною для всіх бажаючих, для тих, хто готовий до конкретних досліджень.

Перші заняття в Новій школі проходили у формі лекцій, які супроводжувались дискусіями для великих і малих груп або мали формат конференції. У першому семестрі 100 спеціальних курсів, здебільшого з економіки та політики, пропонували спеціальні викладачі.

Нова школа висунула своїм гаслом фразу «До живого духу». Існувала у вигнанні за часів фашистського режиму в Емілії як Нова школа соціальних досліджень, у Франції - *École Libre des Hautes Études*. Відновила своє повноцінне існування спочатку 2005 року, а потім 2015 року школа оголосила, що об'єднує Коледж музики Маннеса, Нову школу джазу та сучасної музики та Нову школу драми в Коледж виконавських мистецтв [4].

Нині, на відміну від більшості американських університетів, Нова школа має навчальну програму, орієнтовану на студентів, яка не вимагає, щоб її магістранти проходили загальноосвітні курси. Натомість студентам рекомендується вибирати цікаві для них курси – вони самі повинні стати «основним дизайнером своєї індивідуалізованої та еклектичної освіти».

Університет пропонує 81 дипломну програму та спеціальності, низку програм подвійного ступеня (наприклад, програму «Магістр управління мистецтвом та підприємництво» можна отримати разом з бакалавром музики або бакалавром образотворчого мистецтва (драма чи джаз) протягом п'яти років). Співвідношення студентів до викладачів – 9:1.

У Новій школі є кілька важливих інститутів та науково-дослідних центрів, які зосереджені на різних галузях вивчення: міжнародні відносини та глобальні перспективи, філософія та інтелектуальна культура, гуманітарна лабораторія дій, політика та суспільство, мистецтво й дизайн, середовище, міський та громадський розвиток тощо.

На сьогодні у Новій школі розміщено понад 50 визнаних учнівських організацій, більшість з яких спрямовані на мистецькі зусилля чи громадянську участь: Театральний колектив, «Студенти за демократичне суспільство» (СДЗ), Команда з дебатів у новій школі (міжколективне змагання у дискусії про стилі політики), школа ReNew (сталий розвиток та захист навколишнього середовища), група Мохіе (феміністичний союз), Нове міське суспільство (NUGS) та Радикальний студентський союз (RSU) тощо [4].

Висновки

Отже, Джон Дьюї – відомий американський філософ, психолог, інтелектуал, громадський діяч і реформатор освіти ХХ століття.

Дьюї стверджував, що громадянське суспільство формується через школи.

Філософське вчення Дьюї – прагматизм й інструменталізм.

Він – один із зачинателів функціональної психології. Досліджував синтез між ідеалізмом та експериментальною наукою, переформатовував психологію, акцентуючи увагу на соціальному середовищі на активності розуму та поведінки, висловлював інтерес до роботи в галузі психології зорового сприйняття.

Навчальні теорії Джона Дьюї полягають:

- 1) у підході до освіти й навчання як до соціальних та інтерактивних процесів, де школа є соціальним інститутом, здатним реформувати суспільство;
- 2) студенти повинні мати змогу впливати на зміст навчальної програми, брати участь у власному навчанні;
- 3) в освітньому процесі більш важливим є виховання;
- 4) освітня структура має будуватись за принципом балансу між передачею знань та інтересами й досвідом студента;

5) обов'язковою кваліфікацією викладання повинна стати природна любов до роботи з дітьми, природна схильність до професії, бажання поділитися цими набутими знаннями з іншими;

6) вчитель не тільки передає знання, а й шліфує характер учня, виховує громадянина.

Найвизначніші праці Джона Дьюї: «Концепція рефлекторної дуги в психології», «Демократія та освіта», «Природа та поведінка людини», «Громадськість та її проблеми», «Досвід і природа», «Мистецтво як досвід», «Розповсюджена віра», «Логіка: теорія розслідування», «Свобода і культура», «Знання і відоме» тощо.

Усього ним опублікував понад 700 статей у 140 журналах та видано близько 40 книг.

Література

1. John_Dewey; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/John_Dewey.

2. Rockefeller. S. C. John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism / S. C. Rockefeller. – New York. : Columbia University Press, 1994. – 683 p.

3. Ryan's A. John Dewey and the High Tide of American Liberalism / A. Ryan's – New York. : W. W. Norton & Company, 1997. – 416 p.

4. The New School; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.newschool.edu/history.html>.

5. Westbrook. R. B. John Dewey and American Democracy / R. B. Westbrook. – New York: Cornell University Press, 1993. – 592 p.

6. Берегова Г. Д. Прагматистсько-інструменталістське підґрунтя філософії освіти / Г.Д.Берегова // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми розвитку освіти й науки в умовах глобалізації», 4-5 грудня 2015 р. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 3-5.

7. Берегова Г. Д. Філософія освіти як дослідницька галузь: напрями й течії / Г.Д.Берегова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Соціологічні науки». Випуск 1. – Херсон: ХДУ, 2015. – С. 7-14.

8. Дьюї Д. Досвід і освіта / Д. Дьюї; [пер. з англ. Марії Василечко]. – Л.: Кальварія, 2003. – 84 с.

9. Дьюї, Джон // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

10. Розпутна М. В. Джон Дьюї як науковець, філософ та освітянин; [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Режим доступу: http://www.apfs.in.ua/v7_2015/35.pdf.

УДК 1.37: 122/129. 14

Берегова Г.Д.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ЗНАННЯ ПРО ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНИ ВСЕСВІТУ

У статті подано текст і його інтерпретацію про загальні закони Всесвіту (рух, енергообмін, загальна взаємодія, логічність, всеєдність, критичність маси, неповторність і невизначеність), що визначають існування нашої світобудови. Стверджується, що загальні закони Всесвіту є філософськими основами для вивчення живої природи, розширення місткості свідомості людини та підвищення рівня її духовності.

Ключові слова: закони Всесвіту, рух, енергообмін, загальна взаємодія, логічність, всеєдність, критичність маси, неповторність, невизначеність.

The article presents the text and its interpretation of general laws the Universe (motion, energy exchange, general interaction, logic, unity, criticality of mass, uniqueness and uncertainty) that determine the existence of our universe It is argued that the universal laws of the Universe are the philosophical

basis for the study of wildlife, expansion capacity consciousness of the person and increase of the level of his spirituality.

Keywords: *laws of the Universe, motion, energy exchange, general interaction, logic, unity, criticality of mass, uniqueness, uncertainty.*

Актуальність

Філософське осмислення світу дає потужний поштовх розвитку самій людині, людству й цивілізації, а тому потребує окремого дослідження – закономірностей та особливостей засвоєння філософських знань про світ, природу, космос, суспільство та саму людину як таку.

Слід сказати, що засвоєння зазначених філософських знань надає можливість вибудувати в свідомості людини картину світу – чи то філософську, чи то науково-філософську, чи релігійну. Тобто надає можливість сформулювати світогляд – особистісний, цілісний, усвідомлений; а також сприяє піднесенню рівня духовності особистості, котра виявляється дотичною до філософського розуміння цього світу.

Філософському розумінню світу передують «букварне» знання про загальні закони Всесвіту, дії яких підлягає все існуюче, суще.

Актуальність знання й усвідомлення всезагальних законів загалом посилюється передусім необхідністю людству обирати шлях майбутнього – шлях свідомого виживання, збереження життя та піднесення рівня якості цього життя, що теж підлягає, безперечно, під ці закономірності.

Загальні закони Всесвіту є філософськими основами живої природи, а основою життя як такого є енергообмін, свідомість і духовність.

Філософське розуміння загальних законів Всесвіту містить потенційну можливість розширення місткості свідомості окремої людини та підвищення рівня її духовності, а питання духовності нині є стратегічним для людства з позиції його виживання. Зрештою, від розуміння духовності залежить те, якою буде людина та яким буде людське суспільство.

Виклад

Перш ніж перейти до розгляду філософських основ живої природи, потрібно ознайомитися й зрозуміти основні загальні закони, що визначають існування нашої світобудови, від народження, розвитку, початку вгасання, занепаду, старості й повернення в єдине енергетичне поле.

Знання про загальні закони всесвіту (про утворення й розвиток Землі) потрібні для того, щоб завжди зрозуміти місце будь-якого явища, велике воно чи мале в загальній картині процесів нашої світобудови, на підставі чого краще зрозуміти ту частковість, що вивчається, та знайти її місце в загальному ланцюзі явищ [5].

Загальновизнаним є факт, що у всесвіті діють єдині закони, дія яких розповсюджується на всі без винятку процеси живої і неживої природи. «Загальні закони – це те, що сприяло створенню Всесвіту, з усім його наповненням, і визначає його існування від створення до смерті», - стверджує В. Уваров, виділяючи них передусім рух, енергообмін, загальну взаємодію, логічність, всеєдність, а також пов'язані з ними закони критичної маси, неповторності й невизначеності [Уваров В. Загальні закони Всесвіту / Філософські основи живої природи, 2010].

Нижче пропонуємо для ознайомлення переклад уривка з тексту «Філософські основи живої природи» (2010) цього автора.

Загальні закони Всесвіту

Ці закони єдині для всього Всесвіту, для всіх процесів, що відбуваються у ньому, незалежно від того великі вони чи малі, становлять неживу чи живу природу. Для їхньої дії немає винятків. Загальні закони – це те, що сприяло створенню Всесвіту, з усім його наповненням, і визначає його існування від створення до смерті.

Закон перший. РУХ.

Все існуюче у Всесвіті повинне перебувати й перебуває в постійному русі, починаючи від енергії й закінчуючи живою природою. Рух здійснюється в різних формах: механічна, енергетична, рух думки, зміна всього суцього в часі, рух самого часу, рух свідомості, розвитку, занепаду і т.д. Рух – постійне, безперервне, таке, що не припиняється. Усяке припинення руху – смерть. Смерть – це розпад, зникнення будь-якого об'єкта, незалежно від того великий він або малий, на складові його частини й повернення звільненої в ньому енергії в загальне енергетичне поле Всесвіту.

Закон другий. ЕНЕРГООБМІН.

Основою всього суцього у Всесвіті є енергія. Утворення всього цього суцього відбулося завдяки існуванню такого явища природи, як енергообмін. По суті, життя як таке створив енергообмін. Він лежить у сутності поняття час, саме енергообмін визначає його хід (їдеться про справжній час, а не прийнятий людством). Енергообмін тісно пов'язаний з рухом, настільки тісно, що якщо припиниться енергообмін, те звалиться вся Світобудова. Енергообмін – всеохоплююче явище. Немає в природі нічого такого, де б не працював енергообмін. І не дивно, якщо згадати, що енергія - це найбільш тонкі форми матерії. Виходить, по суті, енергообмін - це обмін матерією.

Закон третій – ЗАГАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.

Цей закон є Головним Загальним Законом всієї природи в нашій, як і в будь-якій іншій, Світобудові. Крім взаємодії, у нього й процеси взаємовпливу, взаємозалежності, взаємовизначення й ін., як безпосередні, так і опосередковані. Цей закон коротко можна сформулювати так: усе зв'язано з усім, все залежить від усього. Саме цей закон визначає існування нескінченного різноманіття всього суцього, як у нашій Світобудові, так і в інших. Процес створення суцього в природі йде постійно й безупинно під впливом закону загальної взаємодії. Кожний такий новотвір є індивідуальністю. У природі не існує абсолютних двійників. Кожний новотвір, навіть якщо він є копією іншого утворення, то однаково несе в собі своє власне, свої відмінності, може бути й не настільки значний, але свій. Тому, це не повторення, а індивід. Чому виникають ці відмінності? А тому, що на процес створення новотвору постійно впливає закон про загальну взаємодію. При створенні двох або кількох однакових створень досить буде найменшого розриву в часі в їхньому створенні, щоб у них з'явилися відмінні від інших властивості і якості.

Наприклад. Візьмемо колосок пшениці, можна сказати, що він зав'язався й ріс у тих самих зовнішніх умовах і тому всі зерна в ньому повинні бути подібні один одному, але коли ми вимолотимо з нього всі зерна й розглянемо їх, то побачимо, що кожне зерно має свої відмінності від інших одноколоскових зерен за величиною, розміром, формою, кольором, хімічним складом і т.д. Як же так вийшло? На такому малому об'єкті, як колосся, і такі розходження. А справа в тому, що кожне зерно, починаючи від зародження, підлягало не однаково впливу зовнішнього світу, зумовленого місцем його знаходження на колосі. Чи був бік колоса повернений до сонця чи ні, чи вкусив його сільськогосподарський шкідник, яким був кут нахилу колоса відносно землі й т.д., до нескінченності. І щораз зерно одержувало нові якості й властивості, ставало усе більше й більше не схожим на сусідів. У природі стабільного, однакового впливу зовнішнього світу одержати не можливо, тому що, як говориться, «все тече, усе змінюється». Тому, кожна травинка, билина, кожний куц, кожне дерево, як і кожна людина завжди індивідуальні, навіть нерозрізнявані на око близнюки.

Закон четвертий. ЛОГІКА ПРИРОДИ.

У природі все логічно. Природа не терпить алогічності. Це значить, що на основі закону про загальну взаємодію все зв'язано одне з одним, все закономірно впливає з системи взаємодій і взаємовпливів. Найкраща форма перевірки правильності й дійсності проведеного вами дослідження – це перевірка його на логічність отриманих результатів. Якщо ви простежите весь хід дослідження й отриманих результатів, і не знайдете порушень логічності в них, значить ви на правильному шляху. Сам процес перевірки потрібно проводити так: намалюйте мисленнєво, на підставі отриманих результатів,

весь хід досліджуваних процесів і перевірте, чи не відкриваються вам вияви якихось явищ і процесів, що впливають невідомо з чого. Якщо немає – тоді все логічно, виходить, все відповідає дійсності. Можна ставити перевірений досвід. Якщо логіка порушена, пошукайте помилки.

А як же бути з випадковістю? Адже випадковість обов'язково порушить логічність (звичайно, якби випадковість існувала). Випадковість, як явище природи, просто не існує. Те, що ми приймаємо за випадковість, як і все в природі, не випадкове. Випадковість, є результатом індивідуального сприйняття людиною процесів, що відбуваються в природі. Тому що сучасна людина ще не здатна сприйняти весь взаємозв'язок, взаємозалежність всіх минаючих у природі процесів, то несподівана поява якихось явищ і здаються їй випадковими. Віра в можливість існування випадкового утримується, насамперед, у нашому неутті, у нашому дуже обмеженому знанні природних процесів і всього, що відбувається в природі.

Випадковості не існує, все, що створено природою не випадкове, а визначене ходом всіх життєвих процесів природи. Коли ми пізнаємо природу як слід, тоді зможемо передбачати її утворення, визначати її параметри народжуваних явищ, і не тільки передбачати народження його і його параметри, а й змінювати та спрямовувати хід процесів у потрібний нам бік. А поки потрібно активно пізнавати природу й не намагатися насильно змінювати її. Поки що ми для природи тільки нерозумні діти.

Якщо якась із незначних причин, що впливають на зміну ходу процесу, виникла знеацька, випадково? Знеацька – може бути, але не випадково. Її поява була визначена ходом тих процесів, у яких вона виникла. Випадковості немає, є тільки наша нездатність осягнути всі процеси, що привели до такого результату. Логіка природи непорушна.

Закон п'ятий. ПРО ЄДИНИЙ ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ВСІХ ПРИРОДНИХ УТВОРЕНЬ.

Єдність всіх життєвих процесів, всіх природних утворень Всесвіту, ґрунтується на тому, що всі природні утворення, без винятків, зароджуються в енергетичному полі Всесвіту, з її енергії й, закінчивши строк свого існування, знову повністю повертаються в нього. Звідси й закон про збереження енергії.

Або коротше. Усе вийшло з енергії енергополя й усе, у кінці кінців, повертається в нього. А проміжок між зародженням природного об'єкта в надрах енергополя та його остаточним розкладанням на енергію й воду, називається життям. Так, під поняття «життя» попадають всі природні об'єкти. І ті, які ми називаємо живими, і ті, які ми відносимо до неживих об'єктів. Як то: камінь, скеля, ґрунт, планети, зірки, і т.д., а так само, усілякі природні явища. А хто, власне кажучи, знає, що в природі живе, а що ні? Адже скелі, камені, гори, планети, зірки – всі вони проходять той самий життєвий цикл, що й живі у нашому понятті. Так, вони не мають свідомості (у нашому понятті), але свідомість – не щось самотійне, одне на всіх, свідомість – це додаток до життя. У наш час серед людей починається поширюватися думка, що Земля (наша Земля) – це не мертво тіло, а жива істота, що живе за своїми законами, а от люди на ній, швидше за все, просто паразити. На жаль – свідомі. Несвідомі менше б приносили Землі лих.

Ці усі, свідомі чи несвідомі, але життєвий шлях у часі вони проходять один і той же. Отже, зародження будь-якого об'єкта природи відбувається в енергетичному полі, але перш ніж говорити про те, що відбувається далі, потрібно запам'ятати, що все існуюче у Всесвіті створене з двох компонентів – енергії й води. Велика розмаїтість існуючих у природі природних об'єктів є результатом різного сполучення в них енергії й води.

Отже, в енергополі, за активної участі води, народжується якийсь об'єкт. Після народження, йому треба буде пройти період росту й розвитку, протягом якого він набуває всі свої властивості. Ріст і розвиток відбувається за рахунок поглинання об'єктом ззовні енергії й води. Досягнувши свого остаточного, зробленого стану, об'єкт якийсь час перебуває в цьому вищому стані, а потім починає, поступово втрачати

накопичені в ньому енергію й воду, стає меншим і слабкішим, наближається до такого періоду, коли він буде не в змозі існувати в тому середовищі, у якому він виявився. Зрештою він остаточно втрачає зв'язок з навколишнім світом і розпадається на енергію й воду. Настає смерть. Енергія повертається в енергополе, а вода залишається на місці.

Цей шлях, від зародження, через ріст і розвиток, до досконалості, а потім, спочатку поступовий, а потім все більш пришвидшений занепад, і так до повного розкладання, проходять всі природні об'єкти і явища Всесвіту, без винятку. Будь то мікроорганізми або глобальні процеси Всесвіту, зірки, планети, світобудови. Цей шлях єдиний для всіх і незмінний. Це загальний закон природи всього Всесвіту.

Закон шостий. КРИТИЧНА МАСА.

Усяка існуюча в нашій Світобудові речовина не може бути енергетично замкнутою саме на собі, у неї завжди існує якийсь надлишок енергії, що одержав назву – вільна енергія. Вільна енергія використовується речовиною для взаємодії з навколишнім світом. Будь-яка речовина, якими б властивостями вона не володіла, може утримувати в собі тільки строго певну, установлену властивостями даної речовини кількість вільної енергії в одиниці маси, за певного її обсягу. Це граничне значення можливого вмісту вільної енергії в одиниці маси речовини, за певного її обсягу, називається критичною масою речовини. Усіляке, навіть незначне, збільшення вільної енергії вище значення критичної маси, викликає мимовільну реакцію зниження енергетичності речовини шляхом перетворення її в речовину зі зниженою енергонасиченістю. Приклад: уран – свинець, вугілля – зола й т.д.

Величина критичної маси речовини обернено пропорційна її здатності втримувати в собі вільну енергію. Чим більше речовина здатна утримати в собі вільної енергії, тим меншою є її критична маса, і навпаки – чим меншою є її здатність утримувати вільну енергію, тим більшою є її критична маса.

Процес зниження енергонасиченості речовини може здійснюється двома шляхами: 1) коли критична маса мала – вибухом, 2) коли критична маса велика – поступово, у вигляді певних форм горіння й розкладання.

Закон сьомий. ЗАКОН НЕПОВТОРНОСТІ.

Учені ботаніки вже кілька століть шукають першу рослину, з якої в наслідку утворилися всі інші рослини, тобто шукають прародительку всіх рослин і не знаходять, та й не знайдуть її ніколи. Не знайдуть тому, що такої рослини ніколи не існувало. Провина за це повністю лежить на вже відомому нам загальному законі – законі про загальну взаємозалежність, взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємовплив усіх складових природних об'єктів, а також самих природних об'єктів, якими б вони не були й де б у світобудові не перебували, і всіх інших виявів життєдіяльності світобудови. Усе, що існує у світобудові, пов'язано між собою, все впливає один на одного, все спричиняє їхні властивості.

На основі цього Закон неповторності диктує: У природі не існує об'єкта, явища й т.д., що з абсолютною точністю повторював би інший, подібний йому, об'єкт, явище й т.д., тобто, як би близькі один одному не були ці об'єкти, явища, як би не були схожі один на одного, у них завжди є, можуть бути й незначні відмінності, проте такі, що визначають унікальність об'єкта, явища, тобто його неповторність. Кожний об'єкт, явище й т.д. – індивідуальні. Для наочного уявлення чинності закону неповторності повернемося до загального закону про загальну взаємодію, де показано, як відбувається утворення неповторних зерен пшениці в одному колоску. Більш докладно дію закону неповторності розглянуто в розділі «Виникнення життя на Землі».

Закон восьмий. ЗАКОН НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.

Сутність даного закону полягає в тому, що в природі, як у світобудові, так і в усьому Всесвіті, немає явища, процесу, створення будь-якого об'єкта на Землі або в космосі, які можна було б розрахувати й дати точні кінцеві параметри процесів, що розраховуються, явищ, утворень, що створюються, об'єктів, які б після завершення

досліджуваних об'єктів і явищ у дійсному результаті точно відповідали розрахунковим. Як би ми не намагалися, яку б техніку не застосовували, кінцевий результат завжди буде відмінний від очікуваного на більшу або меншу величину, але відмінність завжди буде існувати. Це відбувається в об'єктах і явищах як живої, так і неживої природи, без винятків. І відбувається тому, що вся природа завжди перебуває в стані постійного руху під впливом процесів взаємовпливу, взаємозалежності, взаємозумовленості тощо.

Ми, ставлячи досвіди, вивчаючи явища, проводячи спостереження й розрахунки, ніколи не зможемо врахувати всі ці взаємовпливи й ступінь їхніх впливів на досліджуваний процес. Ми не зможемо врахувати, які впливи вже відбулися, а які ще будуть, у тому числі й ті, яких ще немає, які нам невідомі, але які обов'язково будуть.

Цей закон потрібно знати й завжди пам'ятати, щоб не зваблюватися тим, що ви врахували, усе прорахували, усе передбачили в проведеному дослідженні й тепер точно знаєте, що вийде. Але коли ви завершите акт утворення, вийде за прислів'ям «творили – веселилися, створили – розплакалися». Тому що одержали зовсім не те, що очікували.

Непередбачуваність очікує в будь-якій справі, це загальний закон і до його дії завжди потрібно бути готовим. Для того, щоб успішно провести будь-яку роботу, з великою гарантією успіху, потрібно ґрунтовно готуватися до неї й проводити з великою старанністю, увагою й акуратністю. І чим ретельніше підготуватися, чим точніше й акуратніше проведете роботу, тим більша ймовірність одержати результат, близький до очікуваного [5, Copyright: Валентин Уваров, 2010 / Свідчення про публікацію №21006020824].

Загальні закони Всесвіту, дію яких необхідно усвідомлювати людям, і сутність їхніх виявів узагальнимо так:

Загальні закони Всесвіту

- I. Рух. Здійснюється в різних формах: механічна, енергетична, мисленнєва, зміна всього суцього в часі, рух самого часу, свідомості, розвитку, занепаду тощо. Рух – це життя, а будь-яке припинення руху – смерть.
- II. Енергообмін. Всеохоплююче явище, основа існування; визначає хід часу як такого; тісно пов'язаний з рухом (припиниться енергообмін – розпадеться вся світобудова).
- III. Взаємодія. Визначає існування нескінченного різноманіття всього суцього, як у нашій світобудові, так і в інших. Усе пов'язане з усім, все залежить від усього. Виражається у взаємовпливі, взаємозалежності, взаємовизначенні тощо.
- IV. Логічність. Все пов'язане одне з одним, все закономірно впливає з системи взаємодій і взаємовпливів. Є найкращою формою перевірки правильності й дійсності проведеного дослідження.
- V. Всеєдність. Всі природні утворення, без винятків, зароджуються в енергетичному полі Всесвіту, з її енергії й, закінчивши строк свого існування, знову повністю повертаються в нього.
- VI. Критичність маси. Визначає граничне значення можливого вмісту вільної енергії в одиниці маси речовини за певного її обсягу. Будь-яке збільшення вільної енергії вище значення критичної маси викликає мимовільну реакцію зниження енергетичності речовини шляхом перетворення її в речовину зі зниженою енергонасиченістю.
- VII. Неповторність. Кожен об'єкт, явище й т.д. – індивідуальні. Не існує об'єкта чи явища, що з абсолютною точністю повторював би інший: як би не були схожі один на одного ці об'єкти та явища, у них завжди є відмінності, що визначають їхню унікальність і неповторність.
- VIII. Невизначеність. У природі немає явища, процесу, створення будь-якого об'єкта на Землі чи в космосі, кінцеві параметри чи якості яких можна було б точно врахувати чи передбачити. Після завершення досліджуваних об'єктів і явищ вони ніколи точно не відповідають розрахунковим.

Обговорення

Безумовно, все існуюче у Всесвіті перебуває в постійному русі, починаючи від енергії й кінчаючи живою природою, у різних формах. Припиненням руху є смерть – розпад, зникнення будь-якого об'єкта, незалежно від того великий він або малий, на складові його частини й повернення звільненої в ньому енергії в загальне енергетичне поле Всесвіту.

Розглядаючи фази саморуху універсуму, В. Бех вважає соціальною формою руху специфічною фазою саморуху субстанційної підстави Всесвіту, що «виникає на основі розвитку протиріч біологічного життя, функціонує як органічна планетарна система розумної живої речовини – соціальний організм, породжуючи при цьому таке по масштабах і характеру протиріччя, що, будучи іманентним джерелом розвитку останнього, виводить його на електромагнітну (енергетичну) форму життя або на космічний рівень саморуху» [4, с. 110].

З рухом, як бачимо, тісно пов'язаний енергообмін: основою всього суцього у Всесвіті є енергія, а утворення всього цього суцього відбулося завдяки існуванню енергообміну. По суті, енергообмін «створив» життя як таке; він лежить у сутності поняття час (саме енергообмін визначає його хід. Енергообмін – всеохоплююче явище, адже немає в природі нічого такого, де б не працював енергообмін. Так, у формі енергії, енергетичних імпульсів у структурі людського організму взаємодіє, на переконання В. Беха, психофізичне та психологічне: «Енергетичний імпульс – це свого роду абетка Морзе в живій природі, коли за кожним сплеском енергії – байдуже в якій формі поданій – світлом, звуком або електромагнітним імпульсом – йде певний квант інформаційного повідомлення – змісту, створюючого за голографічним принципом образи в мозку людини й викликаю чого процеси асиміляції або дисиміляції у фізичному інгредієнті людського організму» [4, с. 35].

Як бачимо, з двох попередніх законів впливає головний загальний закон усієї природи як у нашій, так і в будь-якій іншій світобудові – взаємодії, що охоплює й процеси взаємовпливу, взаємозалежності, взаємовизначення й ін. (як безпосередні, так і опосередковані), адже все пов'язане з усім, все залежить від усього. Саме взаємодія визначає існування нескінченного різноманіття всього суцього, як у нашій світобудові, так і в інших.

Процес створення суцього в природі йде постійно й безупинно під впливом закону загальної взаємодії. Кожний такий новотвір є індивідуальністю (у природі не існує абсолютних двійників), навіть якщо він є копією іншого утворення, все одно несе в собі якісь відмінності, може, й не дуже значні, але свої, – так на процес створення новотвору постійно впливає закон про загальну взаємодію: при утворенні двох або кількох однакових створінь досить буде найменшого розриву в часі в їхньому створенні, щоб у них з'явилися відмінні від інших властивості та якості.

Цей закон яскраво ілюструє розглянутий В. Уваровим приклад про колосок пшениці, що зав'язався й ріс у одних зовнішніх умовах, а тому всі зерна в ньому повинні бути схожими, але кожне зерно має свої відмінності від інших одноколоскових зерен за величиною, розміром, формою, кольором, хімічним складом і т.д. Однак кожне зерно, починаючи від зародження, підлягало не однаковому впливу зовнішнього світу, зумовленого місцем його знаходження на колосі: чи був бік колоса повернений до сонця чи ні, чи вразив його сільськогосподарський шкідник, яким був кут нахилу колоса відносно землі й так до нескінченності, оскільки щораз зерно одержувало нові якості й властивості, ставало все більше й більше не схожим на сусідів [5]. Отже, у природі не можна одержати стабільного, однакового впливу зовнішнього світу, тому кожна травинка, кожний кущ, кожне дерево, як і кожна людина, завжди індивідуальні, іноді навіть нерозрізнувані.

Окрім того, у природі все побудоване логічно – вона не визнає алогічності: на основі закону про загальну взаємодію все пов'язане одне з одним, все закономірно впливає з системи взаємодій і взаємовпливів. З огляду на цей закон найкращою формою перевірки

правильності проведеного дослідження є перевірка його на логічність отриманих результатів. Якщо простежити весь хід дослідження й отриманих результатів, і не знайти порушень логічності в них, то це означає правильний шлях; а якщо логіка порушена, слід пошукати помилки.

На перший погляд, логічність може порушити випадковість. Однак випадковість як явище природи, не існує, адже випадковість є результатом індивідуального сприйняття людиною процесів, що відбуваються в природі: сучасна людина ще не здатна сприйняти весь взаємозв'язок, взаємозалежність всіх природних процесів, і тому несподівана поява якихось явищ і здається їй випадковою. Все, що створено природою, – не випадкове, а визначене ходом всіх життєвих процесів природи. Пізнаючи природу як слід, можна передбачати її утворення, визначати параметри народжуваних явищ, а також змінювати та спрямовувати хід процесів.

Такий підхід диктує людині певний тип поведінки: активно пізнавати природу й не намагатися насильно змінювати її (людям не слід бути «нерозумними дітьми природи»).

Єдність всіх життєвих процесів, всіх природних утворень Всесвіту, ґрунтується на тому, що все вийшло з енергії енергополя й усе, у кінці кінців, повертається в нього, а проміжок між зародженням природного об'єкта в надрах енергополя та його остаточним розкладанням на енергію й воду називається життям. Так, під поняття «життя» попадають всі природні об'єкти й ті, які відносять до неживих об'єктів (камінь, скеля, ґрунт, планети, зірки тощо), а також усілякі природні явища.

На тверде переконання В. Беха, живою розумною істотою є не тільки людина, а й соціум – більш могутня жива цілісність: «Об'єктивований соціальний світ або інтеграцію особистості й соціуму варто розглядати як гігантський соціальний організм, що, функціонуючи як ціле, набуває принципово нові якості, властиві розумній живій істоті» [4, с. 103]

До речі, не можна дати чіткої та вичерпної відповіді на запитання, що в природі живе, а що – ні: адже скелі, камені, гори, планети, зірки також проходять той же життєвий цикл, що й живі (у нашому понятті). Так, вони не мають свідомості (вважають люди), але свідомість – не щось самостійне, одне на всіх, свідомість – це додаток до життя. Нині все більше починає поширюватися думка, що планета Земля – жива істота, і вона живе за своїми законами. «А ось люди на ній, швидше за все, – стверджує В. Уваров, – просто паразити. На жаль – свідомі. Несвідомі менше б приносили Землі лих» [5].

Шлях від зародження через ріст і розвиток до досконалості, а далі спочатку поступовий, а потім все більш пришвидшений занепад, і так до повного розкладання, проходять всі природні об'єкти та явища Всесвіту без винятку: чи то мікроорганізми, чи то глобальні процеси Всесвіту, зірки, планети, світобудови. Отже, цей шлях єдиний для всіх і незмінний, оскільки є загальним законом природи всього Всесвіту.

Однак будь-яка існуюча в нашій світобудові речовина не може бути енергетично замкнутою сама на собі, у неї завжди існує якийсь надлишок енергії – вільна енергія, що використовується речовиною для взаємодії з навколишнім світом. Будь-яка речовина, якими б властивостями вона не володіла, може утримувати в собі тільки певну, установлену властивостями даної речовини кількість вільної енергії в одиниці маси за певного її обсягу, що називається критичною масою речовини. Будь-яке (навіть незначне) збільшення вільної енергії вище значення критичної маси викликає мимовільну реакцію зниження енергетичності речовини шляхом перетворення її в речовину зі зниженою енергонасиченістю (наприклад, уран – свинець, вугілля – зола тощо). Величина критичної маси речовини обернено пропорційна її здатності втримувати в собі вільну енергію: чим більше речовина здатна утримати в собі вільної енергії, тим меншою є її критична маса, і навпаки – чим меншою є її здатність утримувати вільну енергію, тим більшою є її критична маса. Процес зниження енергонасиченості речовини може здійснюється двома шляхами: вибухом і поступово, у вигляді певних форм горіння й розкладання.

Як зазначалося вище, все, що існує у світобудові, тісно пов'язане між собою, впливає один на одного та спричиняє їхні властивості. Саме на основі цього закон неповторності диктує: у природі не існує об'єкта, явища й т.д., що з абсолютною точністю повторював би інший, подібний йому, об'єкт, явище й т. д. Із законом неповторності переплітається й закон невизначеності: у природі (як у світобудові, так і в усьому Всесвіті) немає явища, процесу, створення будь-якого об'єкта на Землі чи в космосі, які можна було б вирахувати й дати точні кінцеві параметри цих розрахованих процесів, явищ, утворень, об'єктів, які б після завершення досліджуваних об'єктів і явищ насправді точно відповідали розрахунковим. Однак результат завжди буде відмінний від очікуваного на більшу чи меншу величину, і це відбувається в об'єктах і явищах як живої, так і неживої природи без винятків тому, що вся природа завжди перебуває в стані постійного руху під впливом процесів взаємовпливу, взаємозалежності, взаємозумовленості тощо [5].

Отже, загальні закони Всесвіту – рух, енергообмін, загальна взаємодія, логічність, всеєдність, критичність маси, неповторність і невизначеність – визначають існування нашої світобудови від народження й до повернення в єдине енергетичне поле. Засвоєння знань про загальні закони всесвіту (про утворення й розвиток Землі) й усвідомлення сутності їхніх виявів необхідні людині для розуміння місця будь-якого явища в загальній картині процесів світобудови та його післядії в загальному ланцюзі явищ.

Загальні закони Всесвіту є філософськими основами живої природи. Філософське розуміння загальних законів Всесвіту містить потенційну можливість розширення місткості свідомості окремої людини та підвищення рівня її духовності, від чого залежить майбутнє людини й людства.

Знання про загальні закони всесвіту потрібні для розуміння будь-якого явища в загальній картині процесів нашої світобудови.

Література

1. Beregova G. D. Natural philosophy in the system of ideological orientations of personality / Beregova Galyna, Gawdzik Andrzej. Poland, Uniwersytet Śląski w Katowicach, – 2016. – Режим доступу: http://www.woiz.polsl.pl/znwoiz/z98/Bergerowa_Art.1.pdf.

2. Berehova, Halyna. The Philosophy of Unity and Development of Harmony as an Option of the Anthropocosmic World View / The Academic Journal «Philosophy and Cosmology». Volume 18. Kyiv: International Society of Philosophy and Cosmology, 2017: p. 104-111.

3. Берегова Г.Д. Світоглядний діапазон філософського енергетизму / Г.Д.Берегова // Збірник наукових праць «Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури» ДАКККіМ. – Випуск XXXI.– К.: Міленіум, 2013. – С. 3-9.

4. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: Монография; [2-е изд. доп.] / В.П. Бех. – Запорожье: Просвита, 1999. – 148 с.

5. Уваров В. Философские основы живой природы; [интернет-ресурс] / Валентин Уваров. – 2010. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/avtor/valuvarov>.

6. Шлях до високої духовності: [колективна монографія] / [під загальною редакцією В.П. Бега, М.П. Лукашевича, І.Є. Колеснікової]. – Запоріжжя: Просвіта, 1999. – 210 с.

Білецький В.С.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

(Україна)

Онкович Г.В.

ПВНЗ «Київський медичний університет» (Україна)

Ткаченко М.В.

Полтавський національний технічний університет (Україна)

**НОВЕ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: ІНЖЕНЕРНА БЛОГОДИДАКТИКА В
НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (на прикладі підготовки майбутніх фахівців
нафтогазової сфери)**

Автори розглядають можливості соціальної мережі «Фейсбук» як засобу для впровадження інженерної блогодидактики у навчальний процес вищої технічної школи. Докладно представлено вітчизняний і зарубіжний досвід створення її ефективності розвитку освітньо-інформаційних блогів зі спеціальності «Нафтогазова інженерія».

Вступ. Медіаосвіта є міждисциплінарною дисципліною, спирається на класичну філософську методологію аналізу соціокультурних феноменів [12, с. 59]. Поява інженерної блогодидактики в освітньому просторі обумовлена інноваційним освітнім процесом, суспільною потребою, оскільки розвиток засобів масової інформації і комунікації та їх залучення до процесу навчання і виховання значно активізували творчий пошук освітян у багатьох країнах. Зокрема, це стосується нафтогазової справи, яка активно розвивається в ряді країн світу. Україна належить до клубу нафтогазовидобувних країн, є великою транзитною країною нафти і природного газу, чим обумовлено **актуальність** даної статті. Автори ставлять задачу привернення уваги освітнього загалу до нових професійно-орієнтованих медіаджерел, нових технічних і технологічних можливостей Інтернет-простору, котрі сприяють розвитку, освіті і самоосвіті в галузі нафтогазової інженерії.

Вступ. Аналіз джерел показує прискорений темп упровадження медіаосвітніх технологій у навчальному процесі вищої школи. Дослідники Р. Бужиков, Ю. Горун, Н. Духаніна, О. Каліцева, І. Сахневич, І. Чемерис, О. Янишин та ін. розглядали технології використання медіазасобів у навчанні майбутніх економістів, редакторів, інженерів комп'ютерних наук, юристів, інженерів нафтогазової промисловості, документознавців, журналістів, перекладачів, пропонували авторські методики. Сьогодні завдяки їм, науковцям і педагогам-практикам, ще недавно нове поняття «медіадидактика» стало «парасольковим» для технологій, розроблених і впроваджених в освітній процес цими дослідниками. В свою чергу, одне з них – поняття «Інтернет-дидактика» нині - теж «парасолькове» для новітніх термінів, котрі виникли завдяки появі Інтернету. Зокрема, з 2010-их років активно розвивається напрямок технічної блогодидактики, в тому числі - й в нафтогазовій інженерії.

Метою статті є аналіз набутого досвіду професійно-орієнтованих сторінок в соціальній мережі на прикладі нафтогазової галузі. Якщо раніше такий ресурс розглядався як резерв підвищення професійної компетентності майбутніх фахівців, то сьогодні він уже активно увійшов у повсякденну практику освітніх і бізнесових структур галузі. Для досягнення поставленої мети автори ставлять ряд **завдань**: проаналізувати наявний зарубіжний і вітчизняний досвід техніко-технологічної блогодидактики у нафтогазовій інженерії на прикладі ресурсу Фейсбук; розглянути застосовувані технології, тематичне наповнення *блогів*¹ що використовуються у *медіадидактиці вищої школи*²; запропонувати деякі прийоми і методи використання інженерної блогодидактики у фаховій підготовці спеціалістів нафтогазової справи.

Виклад основного матеріалу. Раніше ми вже привертали увагу до потенційних можливостей професійно-орієнтованої медіаосвіти у вищій школі, яка сприяє

¹ *Блогосфера*» (від англ. blogosphere) — сукупність всіх блогів та їхніх взаємозв'язків, які є елементом мережевого простору, об'єднує он-лайн спільноту або ж соціальну мережу. Пов'язані між собою блоги можуть становити собою динамічну всесвітню інформаційну оболонку, що є однією із основних відмінностей блогів від звичайних веб-сторінок та інтернет-форумів.

² *Медіадидактика* об'єднує різні медіатехнології відповідно до поставленої освітньої мети. Ці технології спираються на відповідні медіаджерела, опрацьовують різні медіапродукти відповідно до завдань освітнього процесу. Зауважимо, що саме медіаосвітні технології, котрі інтенсивно розвиваються останнім часом, посідають провідне місце і в самоосвіті особистості. Принагідно зазначимо, що німецькі вчені, наприклад, виокремили її як «Hochschuldidaktik» [13].

формуванню медіа- та інформаційної грамотності майбутніх фахівців [3-5; 7-11], обґрунтовували необхідність розуміння "парасолькового" поняття "медіа-інформаційна грамотність" як одного із базових у сучасному суспільстві знань [10]. Можливості медіаосвітніх технологій спонукають до їхньої активної пропаганди і поширення в середовищі навчальних закладів різних профілів підготовки.

Сьогодні в соціальній мережі вже поширені «педагогічні» й «науково-педагогічні» блоги [1]. Серед них виділяють професійно-орієнтовані блоги «педагогічної» й «науково-педагогічної» блогодидактики, з яких поступово виокремлюються і поповнюються наповненням нові поняття: «інженерна» блогодидактика, «медична», «юридична», «економічна» тощо – залежно від професійних потреб споживача інформації.

Німецькі фахівці виділяють два взаємозв'язані між собою напрямки: 1. Суспільно-критична медійна педагогіка, яка має на меті зміну суспільства засобами ідеологічної критики; через здатність впливу на медіасистему; здатність використання альтернативних медій. 2. Політично-мотивована медійна педагогіка, яка ставить на меті боротьбу проти маніпуляцій за допомогою медій [6, с. 278]. Нами ставиться задача привернути увагу освітянського загалу до можливостей розвитку медіакомпетентості фахівців технічної галузі.

Поняття «Педагогічна блогодидактика» вперше з'явилося в мережі Фейсбук 4 грудня 2017 р., де було створено однойменну сторінку [<https://www.facebook.com/groups/157912791489994/>] для поширення передового досвіду педагогів-новаторів, котрі ведуть власні блоги.

В Україні напрям професійно-орієнтованої медіаосвіти у вищій школі, яка сприяє формуванню медіа- та інформаційної грамотності майбутніх фахівців, активно досліджується в рамках наукової школи Г. В. Онкович. На часі активізувати напрацювання з медіадидактики вищої школи (принагідно зазначимо, що німецькі вчені, наприклад, виокремили її як «Hochschuldidaktik»).

Оглянемо блогосферу в галузі «Нафтогазова інженерія». Декілька років назад у Фейсбуці з'явилися сторінки-блоги «Нафтогазова освіта» (https://www.facebook.com/groups/66495553505940/?multi_permaLinks=1032710503551110%2C1032176773604483¬if_id=1524010543948588¬if_t=group_activity&ref=notif) та «Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології"» (https://www.facebook.com/groups/145315129579851/?hc_location=group). Ці блоги ініціативно засновані фахівцями нафтогазової галузі, яка активно розвивається в країні, сервери розташовані у новопромисловому Східно-Українському нафтогазовому регіоні.

Блог «Нафтогазова освіта» розпочав свою роботу у серпні 2017 року. У жовтні 2019 року група нараховувала 3500 учасників. «Нафтогазова освіта» - інформаційний ресурс, що охоплює широкий спектр питань нафтогазового сектора економіки. Основні розділи сайту:

- Бурове обладнання
- Буровий інструмент
- Нафтогазове обладнання
- Спецтехніка для нафтовиків
- Пошук роботи в нафтогазових компаніях
- Підприємства нафтогазового комплексу
- Нафтосервісні компанії
- Новини нафтових і газових паній
- Виставки та форуми нафтогазової галузі

Сторінка призначена для студентів і широкого кола працівників, зайнятих бурінням свердловин, видобутком нафти і газу.

Контент-аналіз блогу «Нафтогазова освіта» в часових рамах «літо-осінь 2019», проведеного на основі ряду динамічних кривих та гістограм (рис.1), показує очевидний прогрес проекту за показниками: - кількість учасників (всього 3463, приріст за серпень-

вересень 2019 р. 14%, у т.ч. за вересень – 5%); - публікації за серпень-вересень 2019 р. – 156, приріст до попереднього періоду 2018 р. - 61%; - активні учасники – 3272; - публікації, коментарі та реакції порівняно рівномірно розподілені по днях тижня з певним посиленням інтересу у п'ятницю та понеділок; цікавим є початок «старту» інтересу до блогу за годинами доби – він «прокидається» вже о 5.00 ранку і не «заспокоюється» до 24.00, досягаючи максимуму близько 22.00; - показники «коментарі» та «реакції» в блозі за серпень-вересень складають відповідно 368 і 9390, мають позитивну динаміку з піком на початку вересня, що, ймовірно, пов'язано з початком навчального року.

Прирост Последние дни (60) [Скачать подробные данные](#)

Всего участников

июл 31, 2019–сен 28, 2019
3,5 тыс. Участники

3 463
Всего участников
+14%

Вовлеченность Последние дни (60) [Скачать подробные данные](#)

Публикации Комментарии Реакции Все

июл 31, 2019–сен 28, 2019
156 Публикации

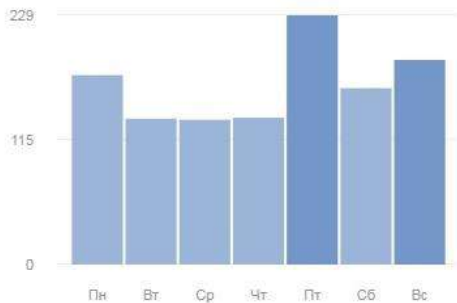

156
Публикации
+61%

Популярные дни ?

июл 30, 2019–сен 28, 2019

Публикации, комментарии и реакции

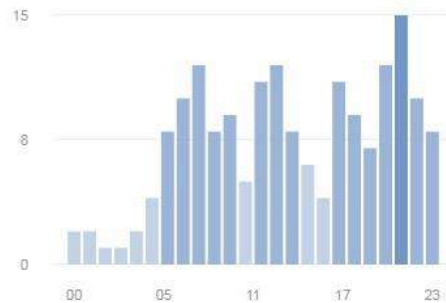

Популярные часы ?

Понедельник ▼

июл 30, 2019–сен 28, 2019

Публикации, комментарии и реакции

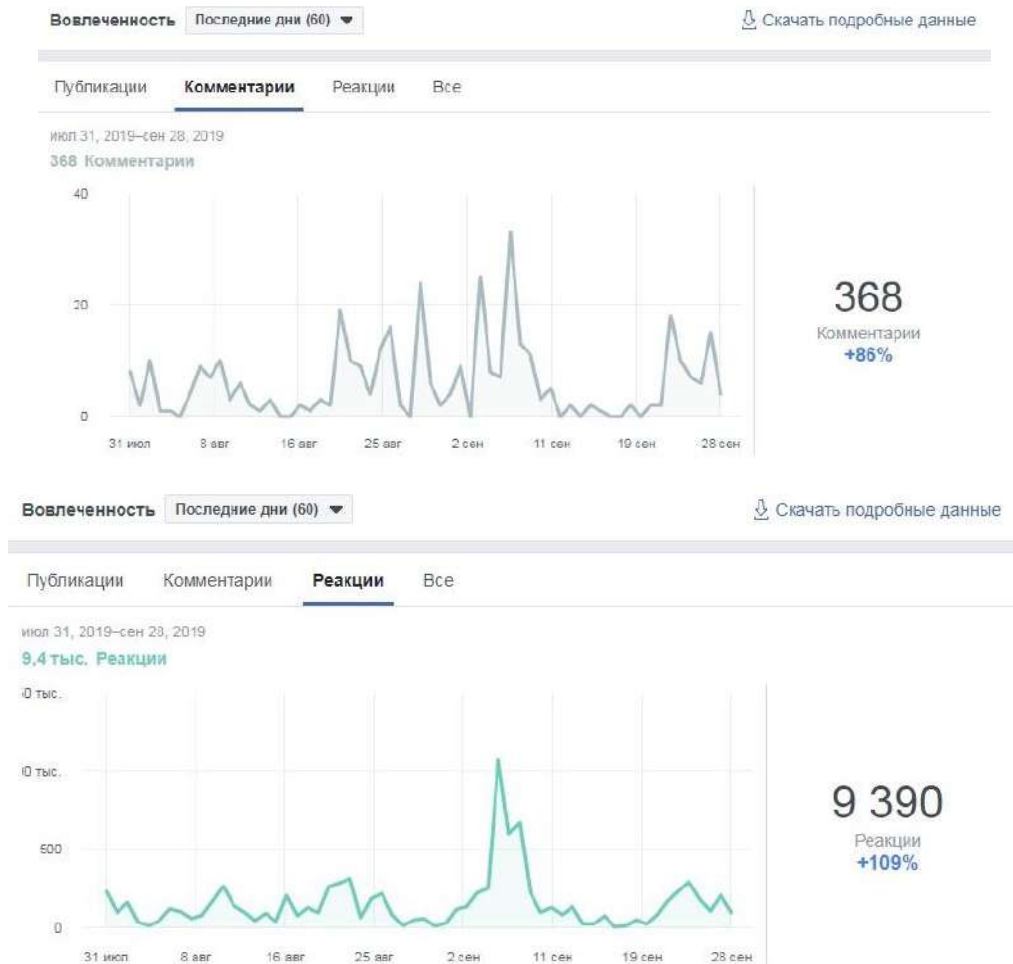

Рис. 1. Контент-аналіз блогу «Нафтогазова освіта» в часових рамах «літо-осінь 2019»

Блог-сторінку «Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології"» засновано навесні 2018 року. В пості-презентації наголошується: «Філософія цієї групи спрямована на популяризацію нафтогазової освіти в Україні». Адміністраторами групи стали відомі фахівці в цій галузі. Контент-аналіз блогу «Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології"» дає аналогічний з вищенаведеним для блогу «Нафтогазова освіта» результат. Варіативними є тільки окремі кількісні показники при загальній позитивній динаміці розвитку самого блогу та інтересу до сторінки з боку користувачів.

Наразі створення груп «Нафтогазова освіта» та «Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології"» – приклад успішного застосування у вітчизняному медійному просторі медіаосвітніх технологій медіадидактики вищої школи, предметної медіаосвіти, зокрема мультимедіадидактики. Ттакими прикладами успішного використання Інтернет-дидактики є й інші аналогічні майданчики на Фейсбук: «Drillers Club Knowledge Vox» (<https://www.facebook.com/groups/drillersclub/about/>), «Knowledge Vox Training Center - KBTC» (<https://www.facebook.com/kbtc.mm/>). На цих сторінках подаються: повні тексти навчальних книг – підручників, посібників, курсів лекцій і практикумів, тексти довідників, словників, галузевих енциклопедій, а також монографій і значимих наукових статей. Тут же представлено трейлери навчальних фільмів і самі фільми, анімаційні ролики, які розкривають конструкцію, принцип функціонування пристроїв, показують протікання технологічних і природних процесів. При цьому широко застосовується технології кіно- та інтернет-дидактики: темпоральні ефекти – уповільнена та прискорена кінозйомки, мультиплікація у поєднанні з фаховими програмами, що використовуються для моделювання природних і технічних об’єктів.

Oil and Gas International Group/Нафта і Газ Міжнародна група
https://www.facebook.com/groups/1142262829119852/?ref=group_header

Група для людей, хто так чи інакше пов'язаний з нафтогазовою галуззю. Група створена з метою обміну інформацією, свіжими новинами, спілкування, а також ознайомлення з новинками технологій в нафтопромислового індустрії. Налічує 818 учасників

Oil & Gas Engineering Group

https://www.facebook.com/groups/1682309215196144/?ref=group_header

Oil & Gas Engineering Group – група для людей, зацікавлених станом справ у нафтогазовій інженерії та технологіях. Її мета – обмін знаннями з нафтогазової інженерії та комунікація між фахівцями. Налічує 34880 учасників. Мови – англійська, арабська.

Petroleum engineers/Нафтогазова інженерія

https://www.facebook.com/groups/2263856072/?ref=group_header

Ця група призначена для професійної комунікації інженерів-нафтовиків з усього світу. Інформація може використовуватись для: - пошуку роботи, стажування; - для обміну статтями, книгами; - обговорення будь-яких тем, пов'язаних із нафтогазовою тематикою; - обміну будь-якими корисними посиланнями, що пов'язані з кар'єрою, тренінгами тощо. Налічує 28612 учасників.

Drillers Club Knowledge Vox/Клуб буровиків

https://www.facebook.com/groups/drillersclub/?ref=group_header

Цей сайт може висвітлювати все, що стосується техніки і технологій буріння свердловин, питання про майбутні роботи, питання, щодо яких ви маєте професійний інтерес - можливо, ви дізналися щось про насправді корисне, і хочете, щоб хлопці знали, "ніколи не роби так"! Налічує 37479 учасників.

Petroleum Engineers/Нафтогазова інженерія

https://www.facebook.com/groups/petroleumstars/?ref=group_header

«Нафтогазова інженерія» – це інженерна група, що стосується діяльності, пов'язаної з видобутком вуглеводнів - як сирої нафти, так і природним газом. Налічує 2996 учасників.

Рис. 2. Приклади блогів з нафтогазової тематики на Фейсбуці

Фейсбук забезпечує функції ведення на сторінках групи он-лайн дискусії та висвітлення поточних та планованих подій (круглих столів, конференцій, анонси пуску важливих об'єктів тощо). Крім того, чат (англ. chat – «розмова») – мережевий засіб для швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами інтернету в режимі реального часу, зокрема, – через Скайп, дозволяє вести он-лайн лекції. Поширеності набувають онлайн-курси лекцій, зокрема, на платформах Khan Academy (khanacademy.org), Інтернет курси edX Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту (edx.org), Coursera – виші Стенфорда, Принстона, Мічиганський та Пенсильванський університети (coursera.org), проект Prometheus (КНУ ім. Шевченко, КПІ та Києво-Могилянська Академія, Львівська ІТ-школа) та ін.

Зауважимо принагідно, що між названими вітчизняними інструментами «Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології"» та «Нафтогазова освіта» й міжнародним аналогом «Drillers Club Knowledge Box» існує різниця в тематичному наповненні. Вітчизняні сторінки мають інтегративний характер і охоплюють практично весь спектр дисциплін спеціальності 185 "Нафтогазова інженерія та технології", а саме: нафтогазову геологію, спорудження свердловин (буріння, цементування, експлуатація, ремонт тощо), первинну переробку видобутого свердловинним способом флюїду (нафта, конденсат, природний газ) на промислах, транспорт нафти і нафтопродуктів, природного газу та їх переробку на нафтопереробних і газопереробних підприємствах. При цьому охоплюється весь набір названих технологій і технічних засобів для їх здійснення включно із засобами контролю, автоматизації та диспетчеризації, моделювання об'єктів.

Особлива увага приділяється новітнім технологіям галузі нафтогазовидобування і транспортування вуглеводнів: снабінгу (робота під тиском), колтубінгу (роботи на

свердловинах з використанням гнучкої колони труб), верхній привод бурових свердловин, піггінг (очистка трубопроводів зсередини), горизонтальне буріння свердловин, добування газу і нафти на шельфі та глибоководні гірничі технології, новітні способи інтенсифікації видобування вуглеводнів, зокрема, різні види заводнення, кислотних обробок, гідравлічний розрив пласта тощо. Крім того, споживач інформації знайомиться з новими дослідженнями щодо геології нафти і газу, слідує за розвитком дискусії стосовно їх абіогенного походження та освоєння нетрадиційних вуглеводнів – метанових гідратів в океанах і морях, нафтових пісків (Альберта, Канада), сланцевого газу і нафти тощо. Всі ці теми викликають колосальну зацікавленість і студентів, і науковців, і споживачів, оскільки саме вони вирішують долю майбутнього енергетичного забезпечення людства.

Міжнародна сторінка «Drillers Club Knowledge Box», яку засновано 21 вересня 2016 р. (кількість учасників – понад 37 тис. чол.), має чітко виражений спеціалізований вузько-направлений характер – вона стосується тільки спорудження свердловин. При цьому особлива увага звертається на техніку і технології їхнього буріння. У презентації групи, зокрема, зазначається: «Тепер із цим сайтом ми маємо миттєвий контакт з тими, хто більше ніж готовий допомогти». Можливо, у майбутньому така спеціалізація відбудеться і у вітчизняному освітянському інтернет-просторі.

Доцільно зазначити, що поява інформаційно-навчальних ресурсів на сторінках ФБ стала можливою завдяки наявності ресурсно-інформаційної бази на Вікіпедії, Ютуб, в он-лайн бібліотеках (українські приклади – «Всеукраїнська експертна мережа» <http://ukrtechlibrary.wordpress.com/>, <http://www.experts.in.ua>, <http://ruthenia.info>, Українська технічна література), репозитаріям вишів. У такий спосіб професорсько-викладацький склад навчальних закладів України приєднується до розвитку професійно-орієнтованої медіаосвіти, сприяє розвитку медіадидактики вищої школи.

Висновки. Аналіз наявних досліджень із використання професійно-орієнтованих медіаджерел у вищій школі засвідчив значний інтерес до цього процесу. Медіаосвітні технології успішно використовуються у вищій школі. Віртуальні медіаосвітні джерела приваблюють і тих, хто навчає, і тих, хто навчається, і тих, хто працює в промисловості, оскільки сприяють розвитку й саморозвитку особистості, професійних знань і умінь.

Література

1. Білецький, В. С., Онкович, Г. В., Онкович, А. Д. Нове в медіаосвіті: науково-педагогічна благодидактика // Івано-Франківськ : Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2018. – № 4(48). – С.380-391. ISSN 2304-7402.
2. Благодидактика на уроках // Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка, 2018. - № 8.
3. Лашук Н.М. Медіакомпетентність. Технології та стратегії : навч. посіб. для студ. спец.075 - Маркетинг / Н.М.Лашук. – Чернігів : ЧНТУ, 2017. – 118 с.
4. Медіадидактика вищої школи: програми спецкурсів /за науковою редакцією д. пед. н., проф. Г. В. Онкович // Г. В. Онкович, К. Є. Балабанова, І. Ю. Гуріненко, Н. М. Духаніна, А. Д. Онкович, І. А. Сахневич, О. К. Янишин. – К.: Логос, 2013. – 195 с.
5. Медіакомпетентність фахівця : кол. монографія / Г. В. Онкович, Ю. М. Горун, В. О. Кравчук, Н. О. Литвин, І. В. Костюхіна, К. А. Нагорна; за наук. ред. Г. В. Онкович; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. – Київ: Логос, 2013. – 286 с.
6. Робак В.. До питання про розвиток медіапедагогіки у Німеччині / Робак Володимир // Другий український педагогічний конгрес: Збірник матеріалів конгресу. – Львів: ТзОВ Камула, 2006. – С.275 – 286.
7. Онкович Г.В. Професійно-орієнтовані авторські сторінки в соціальній мережі як спосіб підвищення фахової самоосвіти // Новітні технології у викладанні мов іноземним студентам: матеріали семінару. - Харків, ХНАДУ, 2018. – С. 187 - 192.
8. Онкович Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі // Вища освіта України. – 2014. – № 2. – С. 80 – 87.
9. Онкович Г.В. Медіадидактика вищої школи: український досвід // Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часоп. – Київ, 2013. – № 1. – С. 23–29.

10. Онкович А.В., Онкович А.Д. Медиа- и информационная грамотность как зонтичное понятие обучающей среды // Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития. – М. : МАНПО ; Ярославль : Ремдер, 2014. – С. 328–332.

11. Онкович Г.В. Новітні терміни медіаосвіти та медіадидактики // Лінгвістика. Лінгвокультурологія. Кроскультурна і міжкультурно комунікація: проблеми, питання, рішення. - Дніпро, ДНУ ім.Олеса Гончара, 2018. - № 12. - Частина 2. - С.277-291.

12. Соскін О.В. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: Навч. посібник / Соскін О.В., Воронкова В.Г., Ажажа М.М. – Львів: Магнолія, 2006, 2011. – 602 с.

13. Huber, L. Hochschuldidaktik als Theorie der Bildung und Ausbildung / Ludwig Huber // In: Dieter Lenzen (Hrsg.): Enzyklopädie Erziehungswissenschaft. Ausbildung und Sozialisation in der Hochschule. Band 10. – Klett, Stuttgart / Dresden, 1995. – S. 114–138.

14. Knowledge Box Training Center - KBTC (спільнота). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.facebook.com/kbtc.mm/>.

15. Drillers Club Knowledge Box (блог). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/drillersclub/about/>

16. Нафтогазова освіта (група). Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.facebook.com/groups/866495553505940/?ref=br_rs

17. Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології". Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/145315129579851/about/>

18. Ганна Онкович, Володимир Білецький, Артем Онкович, Микола Ткаченко. Нове у вищій освіті: інженерна благодидактика // Вища школа, 2019. № 1 (174). – С.26 – 33.

19. Volodymyr Biletsky, Hanna Onkovych, Olha Yanyshyn. Media Education Technologies in Developing Students' Professional Competence// Tbilisi, Georgia: Publishing House "UNIVERSAL" / WEST-EAST: Scientific Journal. - 2019. Vol 2\2, № 1 (October, 2019)./ - С.110 – 114.

20. Biletsky Volodymyr, Onkovych Anna, Yanyshyn Olha. Media Education Technologies in Developing Students' Professional Competence // The Sixth European Conference on Information Literacy (ECIL)/ September, 2018. Abstracts. Editors: Sonja Špiranec, Serap Kurbanoglu, Joumana Boustany, Esther Grassian, Diane Mizrahi, Loriene Roy, Denis Kos Publisher: Information Literacy Association (InLitAs) / <http://ecil2018.ilconf.org/wp-content/uploads/sites/6/2017/09/>. - P.165.

УДК 140.8+330.366+378.1

Бойчук О.С.

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
(Україна)*

Корсак К.В.

ПВНЗ «Київський медичний університет» (Україна)

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТ ЛЮДСТВА»

Загальний «інтелект людства» лишається малим, адже руйнування біосфери набагато переважає локальні екологічні успіхи. Відкриття кількох молодих наук надають докази тенденції зменшення об'єму головного мозку сучасних людей, збільшення кількості аномалій в їх поведінці, погіршення стану фізичного і психічного здоров'я. Автори пропонують подолання загроз існуванню людства через заміну індустріальних мудримих ноотехнологіями і прискорений розвиток ноонаук.

Ключові слова: *загроза колапсів, інтелект людства, людський інтелект, еусоціологія, етологія, ноотехнології, ноонауки.*

Сьогодення біосфери Землі характерне загостренням її наступу на популяцію найвпливовішої живої істоти - Homo Sapiens Sapiens - HSS (за сучасною біологічною класифікацією). Збереження дуже швидкого зростання її абсолютної чисельності супроводжується ще швидшим збільшенням споживання невідновних ресурсів і створенням різноманітних видів забруднення практично всього середовища перебування людей.

Технологічне вдосконалення і пов'язана з цим деструкція довкілля було найпомітнішою рисою всієї еволюції попередників людей і самих HSS. Погляд на еволюцію людства за історичний період засвідчує не тільки зміни, наприклад, головних джерел енергії (на наш погляд, це ланцюжок (*деревина – вугілля – нафта – газ і ядерна енергія – сонячна енергія*)), а й лідерства серед наук і ділянок досліджень.

Майже все ХХ ст. пройшло під знаком повної пріоритетності ядерної фізики та її ракетно-бомбових застосувань, але перед зміною тисячоліть найчисленнішими виявилися публікації представників біологічних наук. А от у даний момент центром уваги стало різнобічне дослідження самої людини, фізіології, молекулярних процесів, зокрема, у головному мозку та в нервовій системі. Посилюється потік відкриттів, на основі досягнень точних наук та інженерії створюється новий інструментарій для вивчення людини і забезпечення її здоров'я.

У сфері освіти і педагогічних наук України результати цих досліджень враховуються надто мало. Ще менше випадків моніторингу цих відкриттів і пропозицій їх використання в роботі середньої і вищої школи (до винятків ми відносимо статті, що подібні до [1; 5; 9; 15]). На наше переконання, досягнення когнітології, нейромолекулярної біології, етології, нейропсихології й кількох інших молодих наук, які вивчають особливості і закони роботи головного мозку і нервової системи людини, повинні знайти значно ширше і безпосередніше застосування в навчально-виховному процесі.

Мета нашої статті - критичний погляд на поняття «інтелект людства», аналіз кількох найновіших відкриттів у молодих людинознавчих точних науках і дискусія з приводу їх можливого використання в освітньо-виховній системі України.

Методи дослідження використовуватимемо комплексні, що будуть поєднанням системності і міждисциплінарності, філософської і педагогічної класичності та інноваційності, яка плине від провідних наук. Підтримуватимемо скерування сучасних пошуків на виявлення нових даних про людину, поділяючи переконання, що небезпечними є не «нові знання», як інколи стверджують прихильники стабільності й незмінності, а невігластво чи відсутність знань про якісь пекучі та актуальні явища (наприклад, щодо дитячого булінгу, підліткової кризи, аномалій поведінки великих мас людей та ін.).

Розпочнемо з розмови про концептуальні терміни. Навзамін використовуватимемо поняття «сучасна людина» і «*Homo Sapiens Sapiens*» лише зрідка звертаючись до вужчих термінів (кроманьйонці, арії, неандертальці, денісивці тощо). Не робитимемо також істотної різниці між науковим терміном «інтелект» і побутовим «розум». Інші терміни будемо вводити разом з необхідним поясненням.

У заголовку статті фігурує словосполучення «інтелект людства». При спробі пошуку англomовного терміну «*intelligence of humanity*» англomовна Вікіпедія миттєво ототожнила це поняття зі словами «*Human intelligence*» і запропонувала понад півсотні мільйонів матеріалів про розвиток цієї риси індивідуальної особи під впливом біологічного збільшення мозку, появи мовних здібностей і подальшої соціальної еволюції. У кращому разі бажане для нас поняття «інтелект нації» помилково ототожнюється з середнім коефіцієнтом інтелекту, що з сумнівною успішністю намагаються виміряти через стандартизоване тестування (*intelligence test*).

Це вперте ототожнення розуму всього людства з розумом однієї людини ми можемо пояснити особливостями «західного» світогляду і досвідом відповідних народів.

Наприклад, усі відомі нам словники й термінологічні документи міжнародних організацій застосовують слово «*intelligence*» тільки до однієї особи. Ми поглянули на створений на Заході «Європейський освітній тезаурус» [12] і виявили, що всі наявні у ньому терміни з коренем «*intell*» (їх дев'ять) стосуються індивідуальних характеристик особи, а не групи осіб – учнів, студентів, дорослих.

Подібне використання цих важливих термінів не можна вважати випадковим, оскільки і в інших словниках чи документах міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ООН,

Європейського Союзу тощо) ми не зустрічаємо жодних аналогів словосполучення «інтелект нації». Одночасно, в довідниках ми легко знаходимо дані щодо сподіваної середньої тривалості первинної освіти (повної тривалості навчання до моменту початку продуктивної праці), освіченості певної вікової чи статевої групи, середньої тривалості навчання всього населення тощо. Можна стверджувати, що серйозні науковці уникають використання словосполучення «intelligence of nation».

Як цілком можливе пояснення цього можна вказати, що розвинені держави мають доволі тривалий досвід використання демократії. Вони вважають цей спосіб організації життя великих груп людей і держав набагато справедливішим і кращим від диктатури чи тоталітаризму, коли між поняттями «інтелект народу» та «інтелект вождя» можна ставити знак рівності. Саме це й засвідчують останні за часом події в Росії.

У демократичному соціумі існує постійна потреба узгодженості дій двох чи більше осіб. Європа давно переконалася у тому, що створення тандему з двох керівників з близькими за обсягом компетенціями (повноваженнями) завершується їх конкуренцією, а тому сумарний інтелект тандему майже ніколи не буде сумою інтелектів обох його членів. Явище «віднімання» інтелектів зустрічається набагато частіше від «додавання». Не випадково у змісті сучасних програм навчальних закладів розвинених держав обов'язково фігурує намагання підготувати кожного студента «до успішної роботи в групі».

Додаткову складність у науковому аналізі терміну «інтелект нації» створює відсутність української версії згаданого європейського Тезаурусу. Тому лишається лише дискутувати з приводу того, яким зі слів – «інтелект», «інтелектуальність», «інтелігентність» чи «розум» – слід передати нашою мовою ключовий термін, що на французькій і англійській мовах звучить як «intelligence», німецькій – «Intelligenz», а на польській - «inteligencja»?

Точність термінології й досягнення необхідного рівня консенсусу щодо змісту ключових понять – обов'язкова умова не лише плідності будь-якої дискусії, але й організації та результативності спільних дій у важливих акціях, особливо, таких всеосяжних, як визначення принципів і цілей організації та діяльності національної системи виховання і навчання.

Наш аналіз контексту вживання словосполучення «інтелект нації» в Україні вказує, що у більшості випадків йдеться про інтегральне поняття «розум нації» – складну сукупність мільйонів індивідуальних інтелектів, як (цитуємо словник [2]) «розумових здібностей, здатностей орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати та ін.»

Важливо вказати, що у шойно наведеному означенні «індивідуального інтелекту» виразно присутні дві частини – у першій йдеться про *мислення-навчання*, у другій – про *розв'язування і діяльність*. Тому буде цілком логічним запропонувати дискутувати не про «інтелект нації», а про два більш чітко окреслені поняття – ***інтелектуальність (освіченість) населення*** та його ***виробничо-діяльнісну компетентність***.

Автори переконані, що подібна диференціація допоможе перетворити дискусію щодо підвищення рівня «інтелекту нації» з доволі схоластичного заняття (не існує й ніколи не існуватиме засобів для вимірювання «інтелектів» різних націй світу, а інтернетні дані про «середній IQ націй» не мають підстав уважатися серйозним науковим досягненням, на значно продуктивніше й перспективніше завдання – об'єднання ресурсів і зусиль на удосконаленні комплексу з інтелектуальності та компетентності населення України.

Рамки статті не дають можливість детально проаналізувати численні висновки, які впливають із запропонованої нами формули

інтелект нації = інтелектуальність всього населення + компетентність його активної частини.

Складність нашого завдання примножується додатковими обставинами – перебуванням українського суспільства у перехідному періоді багатовимірних змін і трансформацій й посиленням групи загальносвітових явищ, які посередньо чи безпосередньо впливають на цілі та перебіг діяльності систем освіти. Вкажемо лише кілька з найважливіших:

1) майже цілковита втрата старшими поколіннями можливості контролювати обсяг і зміст тієї інформації, яку отримують діти і молодь;

2) утворення і поглиблення розриву між заснованими на друкованих матеріалах класичними методиками навчання і блокуванням каналів даного типу сприймання і засвоєння інформації у представників молодих генерацій, «натренованих» з самого народження лише на звук і рухомі зображення;

3) розвиток невідповідності між успадкованими програмами індивідуальних реакцій і поведінки й вимогами канонів дій до громадян сучасних демократичних суспільств в умовах посилення необхідності глобального взаєморозуміння;

4) нераціональність класичного варіанту змісту понять «патріотизм», «національна безпека» та ін. й необхідність їх принципово нового наповнення з врахуванням необхідності порятунку всього людства.

Очевидно, що в подібних умовах важко сподіватися на результативність застосування звичних для більшості представників старшого покоління суто «радянських» уявлень про цілі й методи діяльності системи освіти, насамперед, про шляхи підвищення «інтелекту нації». Наприклад, в Україні все ще зберігається необгрунтоване переконання у тому, що наша середня і вища школа «кращі» від американських, що «середній інтелект» випускників не поступається показникам будь-якої країни світу тощо. Тимчасом, це далеко не так, адже так любі нам вторинні показники (як результати кращих школярів на міжнародних предметних олімпіадах) надто обмежені у своїй доказовості. Застосовуючи особливо ефективні методи підготовки команд школярів Китай у 1990-х роках став світовим лідером на предметних олімпіадах, але навіть самі китайці не наважуються на цій підставі оголошувати кращими у світі як свою систему освіти, так і «інтелект нації».

Ми в Україні робимо чимало принципівих помилок вже на стадії усвідомлення стану нашої системи освіти, визначення стартових пріоритетів її змін. Й досі повністю ігнорується необхідність комплексного підходу до неї як цілісної системи, а не формальної суми фрагментів. Грубою помилкою і втратою дорогоцінного часу й зусиль науковців є створення, наприклад, концепції загальної середньої освіти у відриві від усіх інших варіантів середнього рівня навчання і професійної підготовки молоді. Насправді ж, слід було б приступити до концепції сучасної первинної освіти, бо реальне суспільне значення має саме цілісна **первинна освіта** як повноцінна приблизно 20-річна підготовка до виходу на ринок праці, а не всі ті частини, з яких вона складається у наш час і буде складатися в майбутньому.

Доцільно вказати приклад ще однієї нашої помилки – хибного уявлення про те, що поняття «педагогіка» і «освіта» (як комплекс з виховання і навчання) є тотожними, що всі освітні проблеми можуть бути розв'язаними зусиллями одних лише педагогів. В операційному відношенні це означає відсторонення від освітніх справ фахівців з Національної Академії наук, відмову від використання в освіті безлічі досягнень великої групи наук про людину (від генетики й етології до нейромолекулярної біології та теорії інформації [4]) й безпідставне сподівання на отримання всіх необхідних планів, концепцій, програм, методик від науковців з Академії педагогічних наук України.

У нас не було серйозних спроб вивчити і використати досвід проведення новітніх успішних освітніх реформ в інших країнах (Словенії, Польщі, Ірландії, Іспанії та ін.), ми й досі не маємо бодай невеликого Комітету з реформ, який би включав не лише педагогів. Не щастить розробити механізм реального і ефективного залучення громадськості як визначального ментального і матеріального ресурсу успіху тих великих позитивних зрушень, які ми всі хотіли б бачити у економічно-соціальному розквіті України.

Та всі наші проблеми мінімізуються у розмірах, якщо поглянути на планету в цілому. Вони втрачають вагу навіть тоді, коли міркувати локально, але глибше і критичніше. Ось приклад: завдяки досягненню Україною позиції «найбіднішої країни Європи» практично ніхто з десятків мільйонів ісламістів не цікавиться нашими землями - всі через моря і гори прориваються у Німеччину та інші найбагатші держави. А були б і ми багатими - мали б уже 10-20-30 мільйонів «піших» агресорів з Ісламського світу. Гарантуємо - життя тоді стало б по-справжньому нестерпним.

У даний момент завдяки новітнім досягненням точних наук люди - нарешті - мають можливість об'єктивніше придивитися до себе і переконатися у тому, що вони мають більше сотні видових рис негативної поведінки [11], а позитивної - ледь більше 10. Та й ті з'явилися унаслідок того, що через дуже тривалу еволюцію наші пращури стали *еусоціальним* видом ссавців. Нагадаємо про те, що всі еусоціальні істоти являють собою об'єднання навколо гнізда багатьох суб'єктів. Еусоціальне об'єднання (піонерами у цій справі, мабуть, були терміти) має виразні риси «надорганізму» - воно може вижити в біосфері як цілісність, але після розсіпання на окремі «індивідууми» гарантовано гине (порівняно детально ці питання висвітлені у книзі [10]).

Еусоціальних об'єднань у Природі дуже мало й зазвичай вони мають Гніздо і відрізняються поділом на підсистеми з дуже відмінних між собою особин з різними функціями (народження молоді, захисту Гнізда, забезпечення його харчуванням і т.д.). З усіх сучасних е-об'єднань тільки людина має колосальний за розміром мозок, але й той може стати робочим органом тільки у Гнізді і під впливом Гнізда (приклади появ «мауглі» загальновідомі, зупинятися на них ми не будемо). Наголосимо тільки на тому, що практично всі позитивні риси успадкованої поведінки сучасних людей ми вважаємо наслідком впливу еусоціальності (тобто - життя у Гнізді).

Еволюція людей упродовж мільйонів років призвела до появи *Homo Sapiens Sapiens*, який розумом і фізичними характеристиками (приклад - метання каміння чи списів) настільки переважав всі інші варіанти *Homo Sapiens*, що ті якось «зникли» з поверхні планети, звільнивши її для «подвійно розумних».

Щодо «подвійної розумності». Це очевидне перебільшення, бо люди нікого не запитували і не проходили позаземного тестування. Та наші головні проблеми автори вбачають у тому, що найвищий показник «інтелекту людства (тобто - *Homo Sapiens Sapiens*)» був досягнутий давно у минулому, коли відбувалося головне змагання з неандертальцями, денісівцями й іншими, які поки-що лишаються нам невідомими, бо їх ще не «відкрили» науковці. А от зараз розпочався і прискорюється занепад і нижче ми наведемо кілька фактів, що свідчать про це негативне явище.

І. У статті д.б.н О. Маркова узагальнені новітні дослідження еволюції мозку пращурів-приматів і самих людей за останні 2 млн. років [8]. Виявилось, що прискорений розвиток з трикратним збільшенням маси завершився 20-30 тисяч років тому, а з цього моменту середній об'єм зменшився на 170-200 см³. Цитуємо цю статтю: «За еволюційними мірками, це дуже швидке зростання метаболічно дуже дорогого пристосування, яке, до того ж, ускладнює народження дитинчат. Це вкрай дорога адаптація. Зрозуміло, що такі речі в еволюції можуть відбуватися тільки у тому випадку, коли існує дуже потужний тиск відбору, тобто збільшення мозку має надавати дуже велику перевагу тим індивідуумам, в яких він був трохи більшим, ніж в інших. Такі індивідууми повинні були залишати істотно більше потомства, і це повинно тривати протягом 2 млн. років».

З можливих пояснень усього цього О. Марков віддає перевагу впливу еусоціальності. З цим ми погоджуємося, але не підтримуємо центр його міркувань - сумнівну фразу, що розум був потрібним самцям у конкуренції за увагу самиць. Історія людства свідчить, що переможці у цій конкуренції (т. зв. «альфа-самці») ніколи не були головними розумниками племені (тобто - великого Гнізда). О. Марков не звертається до етології й не вказує на те, що особи чоловічої статі виразно поділяються на

«пірамідальників» з психологією альфа-самців, які зятято змагаються за першість і вважають самиць своєю «власністю», та невелику групу «інших». У Росії «пірамідальником» був Б. Єльцин, а у даний момент прикладом ми вважаємо В. Путіна. Через вплив отриманих від батьків генів він був призначений перебувати в основі «піраміди», отже, належати до «шісток» (у підлітковій компанії його статус був ще нижчим, що дуже помітно по його індивідуальному лексикону й реакції на всі зовнішні впливи).

Звернення до законів етології дає нам право вважати «інтелектом племені» ниці приблизно 4% осіб чоловічої статі, які народжуються з критичним мисленням і такими специфічними мізками, що вони упродовж життя примушують їх володарів безперервно шукати і використовувати всю доступну інформацію ([6; 7] та ін.). Серед росіян такі риси особливо помітні в А. Макаревича, який ніколи не зрозуміє чому «моя страна сошла с ума» і бідкатиметься з того, «что я ничем не могу помочь» (це слова з його нової й нескінченно сумної пісні).

З викладеного і досягнень етології й інших наук ми можемо стверджувати, що середній «інтелект племені» зростає через смертельну конкуренцію з іншими групами. У цьому кривавому змаганні перемагали очолювані рішучими альфа-самцями, які прислухалися до порад володарів знань і глибокого та критичного мислення міноритарних «розумників» (приклад - тандем з «альфа» О. Македонського і мудреця Аристотеля). У реальному житті й зараз «розумники-непірамідальники» зазвичай обирають ті заняття чітко індивідуального характеру, де вони самотужки можуть «зробити все». О. Марков, на жаль, помиляється, вважаючи головною причиною зростання маси мозку людини «конкуренцію за самиць».

Корисно зауважити, що завдяки порадам своїх «розумників» китайці цілковито перемогли завойовників-монголів не на полі бою (тут монголи досягли вершин можливого), а через застосування алкоголю, наркотиків, необмеженої чисельності гаремів та усього іншого. Змінилися дві-три генерації й монголи стали ... (утримаємося від порівнянь, запозичених з сучасності).

II. Ще у середині XX ст. фахівці з екологічного напрямку досліджень набули переконання, що людство у біосфері стало видом-агресором, що надто порушив її рівновагу. З історії життя на Землі вони роздобули багато прикладів того, що «знерівноважена» біосфера з усієї необмеженої сили і тисячами впливів пригнічує «агресора» аж до повного знищення чи перетворення його в частинку «урівноваженої» біосфери.

Перше, що здійснює біосфера - пошкоджує мізки виду-агресора. Подібно до того, як це сталося з монголами у Китаї (а перед тим - ще у керівників Римської імперії), аномалія виникає і поширюється з теренів найкомфортнішого життя. Витоком сучасних і доволі масових збочень, як уважають автори, стала Данія, що першою у світі не тільки визнала можливими одностатеві шлюби, а й надала дозвіл на адоптацію ними з притулків покинутих діточок.

III. Схильність людей до інновацій та виграшу змагання з собі подібними ми вважаємо причиною того, що американське кіно, телебачення, театр і мало не вся культура вже на межі 1990-х років підхопили приклад данців, стали до небес вславляти «кольорових - блакитних, синіх, рожевих і т.д.», стимулювали тренд з хірургічними і медикаментозними зміни статі, таврували всіх нормальних і незадоволених цими збоченнями «недорозвиненими пітекантропами».

У результаті на території одних тільки США сформувалися десятки тисяч аномальних людських соціальних комірок, в яких на даний момент зросла значна кількість дорослих. Цей контингент дав можливість соціологам розпочати порівняння цих дорослих осіб з тими їх ровесниками, вихованням яких займалися біологічні тато й мама у нормальних родинах. Результатом одного з цих досліджень є таблиця 1, запозичена з уже достатньо відомої праці американського професора М. Регнеруса [14].

Соціально важливі показники для дорослих,
які з дитячого віку росли у різних за статевим складом родинах (у %)

Показники	Нормальні родини	Лесбійські родини	Родини з геїв
Були одружені на момент дослідження	0.43	0.36	0.35
Жили в неофіційних стосунках	0.09	0.24	0.21
Родини, в яких вони вирости, отримували ту чи іншу соціальну поміч	0.17	0.69	0.57
Вони самі отримували соціальну поміч у момент дослідження	0.10	0.38	0.23
Мали роботу з повною оплатою	0.49	0.26	0.34
Безробітні на момент дослідження	0.08	0.28	0.20
В останні роки подумували про самогубство	0.05	0.12	0.24
Вважають себе цілковитими гетеросексуалами	0.90	0.61	0.71
Зустрічалися з венеричними хворобами	0.08	0.20	0.25
До них сексуально торкалися батьки чи старші	0.02	0.23	0.06
Їх примусили до сексу проти їхнього бажання	0.08	0.31	0.25-

Просимо читачів здійснити уважний аналіз даних цієї таблиці, адже це *факти*, а не фантазії, міфи чи неперевірені гіпотези. Ми ж були найбільше шоковані даними третього і четвертого рядків. Вони гранично переконливо свідчать про те, що аномальні родини продукують нових соціально аномальних, які своє збочення вважають особливою цінністю, вартою крадіжки досягнень нормальних людей, які й наповнюють бюджети.

У даний момент на Україну та українців линує мало не категоричні вимоги зі США і Західної Європи зробити геїв та лесбіянок «гордістю нації» (а у випадку зміни статі – присуджувати особливі відзнаки). Труднощі минулого і некомфортність сьогодення урятували більшість населення України від ментальних збочень, подібних до данських. Слід також цінувати заслуги пращурів, адже вони, а не греки, обдарували Європу і світ індоевропейськими мовами і цивілізаційними нормативами. Вкажемо, що «батько Історії» Геродот особисто відвідав значну частину Євразії й пізніше вказував: хочете запозичити надвисокі технології - біжіть у землеробську частину Скіфії.

Утримуючись від наведення кількох інших свідчень усе більшого зниження середнього значення «людського інтелекту» й ментальної девіації дітей і молоді під впливом е-інформаційних засобів (найпомітніша вона в найбільш «інтернетизованих» країнах, прикладом яких є Японія), вкажемо на те, що можливість переборення цих недоліків автори пов'язують з ноотехнологіями і ноонауками.

Прогноз справжнього майбутнього людства слід шукати не у книгах зарубіжних аналітиків ([13] та ін.) чи статтях, що мають аж понад 15 000 авторів [16], а у творах винахідників понять «ноотехнології (це нешкідливі для біосфери процеси)» і «ноонауки (це сукупність наявних і майбутніх мудрих знань людства)». Утім, точне передбачення не пощастило оприлюднити в Україні, тому воно доступне в е-часописі РЕЛГА [3].

Ноотехнології – достатньо потужне ноознаряддя, що у разі прискореного розвитку і правильного використання урятує людство від екологічних та інших загроз й перетворить усю Землю в передбачену нашим співвітчизником В.І. Вернадським «ноосферу». Навесні

2019 року в Україні емерджентно виник аналог Римського клубу – Київський клуб «Антиколапс». Це незалежне об'єднання науковців і викладачів, які створюють спільні публікації з метою своєчасного усунення загроз для всього людства – Екологічного і Духовно-інтелектуального колапсів. Ми (автори також є членами цього Клубу) виходимо з припущення про більший вплив колективних праць у порівнянні з індивідуальними статтями. У 2019 р. фаховий журнал «Вища школа» оприлюднив перші три статті Клубу - «Рух людства до двох організованих ним колапсів – екологічного і духовно-інтелектуального. Який небезпечніший і чи є порятунок?» (№3); «Молоді науки про генетичне та еусоціальне в людині та її боротьбі з двома колапсами» (№4); «Ноомислення як засіб ліквідації частини загроз Духовно-інтелектуального колапсу (№7). Для приєднання до Київського клубу «Антиколапс» необхідно звернутися до одного з його засновників – К. Корсака (kvkorsak@gmail.com).

З усього викладеного нами випливає висновок: людство перебуває на стадії переходу від екологічно шкідливих індустріальних засобів самозабезпечення до ери ноотехнологій – мудрих виробництв, що надаватимуть людям усе необхідне і лікуватимуть довкілля. Сподіваємося, що наявний сукупний «інтелект людства» все ж достатньо великий для ноорозвитку і порятунку від усіх колапсів.

Література

1. Бойчук Е.С., Корсак К.В., Тарутіна З.Е. Лидеры, элита и образование в XXI веке // Народное образование. – 2003. - №7. – С. 34-37
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ, «Либідь», 1997. – 374 с.
3. Корсак К.В. Ноофутурология XXI века: условия спасения популяции Homo Sapiens Sapiens // RELGA. - 2015. - №1 [289] 25.01. (URL: www.relga.ru)
4. Корсак К.В. Происхождение надежных знаний человека о себе любимом и мотивах своего поведения // RELGA. - 2013. - №15 [271] 10.11. (www.relga.ru)
5. Корсак К.В., Тарутіна З.Є. Освіта і наркотики // Освіта і управління. – Том 4, №3-4. – 2000 (2001). – С. 117-126.
6. Корсак К.В. Особенности мозга подростков и персонажей Большой Истории // RELGA. - 2014. - №10 [283] 28.08.
7. Корсак К.В., Корсак Ю.К. Идея ноопедагогика – мрія чи основа глобального мега-проекту? (аналіз проблем виховання, навчання й порятунку людей XXI ст.) / За заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука. – Ів.-Франк.: Тов. «Знання», 2013. – 100 с.
8. Марков А. Сопротивление науке – как результат эволюции (URL: <http://www.ecolife.ru/intervju/47641/>) 14-10-2017)
9. Тарутіна З.Є. Нові успіхи природничих наук і перспективи їх використання у педагогіці вищої школи // Вища школа. – 2014. - №5-6 (119). – С. 41-5010. Уилсон Э. Хозяева Земли. Социальное завоевание планеты человечеством. — СПб.: Питер, 2014. – 352 с.11. Флешли Т. Энциклопедия пороков: оправдание изъянов и слабостей человеческой природы. — К.: Наук. думка, 1996. — 240 с.
12. Europejski Tezaurus Edukacyjny. Wersja polska. – Warszawa, IBE, 1999. – 369 s.
13. Gaudin Th. 2100 recit du prochain siecle. – Paris, Editions Payot, 1990. – 600 p.
14. Regnerus M. How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structures Study. / Social Science Research. 41 (2012) 752-770 (journal homepage: www.elsevier.com/locate/ssresearch)
15. Tarutina Z. E. About Modernisation of Theoretical Bases of Psychology and Pedagogics on the Basis of Achievements of Sciences (URL: <http://scaspee.com/6/post/2013/07/about-modernisation-of-theoretical-bases-of-psychology-and-pedagogics-on-the-basis-of-achievements-of-sciences-about-the-home-sapiens-tarutina-ze.html>)
16. World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice / William J. Ripple, Christopher Wolf, Thomas M. Newsome, Mauro Galetti, Mohammed Alamgir, Eileen Crist, Mahmoud I. Mahmoud, William F. Laurance, and 15,364 scientist signatories from 184 countries // BioScience. 13 November 2017 (URL: <https://academic.oup.com/bioscience/advance-article/doi/10.1093/biosci/bix125/4605229>).

Olena Bojchuk, Kostiantyn Korsak

CRITICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "THE INTELLECT OF HUMANITY"

The general «intelligence of mankind» remains small, since the destruction of the biosphere is much more than local ecological success. The discovery of several young sciences provides evidence of trends in reducing brain volume of modern humans, increasing the number of abnormalities in their behavior, and deteriorating physical and mental health. The authors propose to overcome the threats to the existence of mankind through the rapid replacement of industrial wise nootechnologies and accelerated development of the noosciences.

Key words: *intelligence of humanity, human intellect, eusociology, ethology, nootechnologies, noosciences.*

Борко Т.М.

*ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
(Україна)*

Чампой Н.А.

*ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
(Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОЛІТИЧНІЙ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

В демократичних країнах до системи інститутів, залучених до протидії політичній корупції належать не тільки державні органи, уповноважені на здійснення антикорупційної діяльності або залучені до неї, але й широке коло суб'єктів, у тому числі, громадяни та їх організації, ЗМІ, міжнародні антикорупційні організації, що поширюють свою діяльність на Україну, які є рівноцінними партнерами влади у подоланні цього суспільного зла. Проте у даному випадку ми зосередимо увагу на оцінці ефективності роботи державних інститутів, уповноважених законодавством на здійснення антикорупційних заходів.

Конкретний перелік суб'єктів протидії корупції в Україні визначений у базовому антикорупційному Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року [8]. З точки зору функціонального призначення державних органів влади, визначені законодавством суб'єкти протидії корупції виконують наступні функції [13]:

- Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України визначають і забезпечують реалізацію антикорупційної політики держави, створюють і удосконалюють нормативно-правову базу протидії корупції;
- МВС, СБУ, Прокуратура, податкова міліція здійснюють безпосередню правоохоронну діяльність у сфері протидії корупції;
- суди здійснюють судовий розгляд справ про корупційні правопорушення;
- координацію антикорупційної діяльності окрім Національного антикорупційного комітету здійснюють Генеральний Прокурор України, Рада Національної безпеки і оборони України;
- Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Рада Національної Безпеки і оборони, суди та прокуратура реалізують контроль та нагляд за діяльністю суб'єктів безпосередньої правоохоронної діяльності у сфері протидії корупції;
- суди, прокуратура, державні органи і органи місцевого самоврядування здійснюють поновлення законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь;
- науково-дослідні департаменти при органах виконавчої влади здійснюють фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та науково-методичне забезпечення протидії корупції.

Варто звернути увагу на те, що значна частка політично корупційних дій передбачає зловживання владою і повноваженнями, а відтак – підпадає під норми законодавства про «звичайну» корупцію. Таким чином, система державних інститутів з протидії «звичайній» корупції може вважатися головною ланкою протидії і корупції політичній. Відповідно, недоліки цієї системи негативно впливають і на ефективність протидії політичній корупції в системі державного управління.

Політична корупція у структурах влади може бути обмежена багатьма механізмами. У розвинутих демократичних країнах реальним антикорупційним важелем є класичний розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову. Кожна із гілок влади урівноважує іншу і контролює її діяльність, протистоїть зловживанням. Проте формальний принцип розподілу влади, як це зроблено в Україні та в інших країнах на пострадянському просторі, не може дати сам по собі ефективного результату. Перевага повноважень влади хоча б в одній гілці влади призводить до владного дисбалансу і у кінцевому результаті до зловживання владою [16, с. 189]. Це зауваження потрібно враховувати при аналізі антикорупційного потенціалу вітчизняних суб'єктів протидії корупції.

Аналіз законодавчого забезпечення діяльності Верховної Ради України свідчить, що Парламент має достатній потенціал у сфері формування антикорупційної політики та створення правових інструментів протидії корупції. Хоча на практиці законодавча діяльність Парламенту у напрямі боротьби з корупцією не має системного характеру. Акцентуємо увагу на причинах низького антикорупційного потенціалу цього суб'єкту антикорупційної діяльності, який, як свідчать нижче наведені дані, істотно вражений політичною корупцією.

Небезпека проявів політичної корупції в діяльності парламенту є очевидною, оскільки остання у законодавчому процесі зумовлює прийняття нормативно-правових актів, що мають корупційне спрямування, а відтак – легітимізують корупційні прояви, сприяючи тим самим подальшому поширенню корупції; у процесі кадрових призначень в органах виконавчої і судової влади, які здійснює Парламент, прямо чи опосередковано зумовлює поширення корупції у відповідних органах.

Ризики виникнення політичної корупції в стінах Верховної Ради, по-перше, спричинені якістю самого депутатського складу, точніше парламентських фракцій – продукту деформованої партійної системи, структурні елементи якої, тобто політичні партії, в силу своєї специфічної природи є відкритими до проявів політичної корупції.

Сучасні українські партії по суті є надбудовою великих Фінансово-промислових груп (ФПГ). В процесі зростання фінансових потужностей великих бізнес-структур України, зростали й можливості впливу на політичні партії. Постійну зацікавленість великого бізнесу у використанні партій для реалізації своїх інтересів зумовлює роль та місце політичних партій в системі формування та реалізації державної влади. Особливо відчутно це стало проявлятися після політичної реформи 2004 року. Конституційна реформа сприяла значному зростанню уваги до політичних партій з боку ФПГ. По-перше, завдяки перебалансуванню владного потенціалу гілок влади суттєво збільшилися можливості впливати на неї через Парламент, по-друге, вибори за пропорційною системою мотивували керівних осіб ФПГ брати безпосередню участь у виборах, проходячи у Верховну Раду за партійними списками, по-третє, стимулювало великі бізнес-структури активно фінансувати виборчі кампанії політичних сил, часто-густо здійснюючи фінансування одразу декількох партій з метою диверсифікації ризиків, тим самим остаточно перетворюючи політичні партії у свої політичні надбудови, що залежать від постійного дотування.

В цілому фінансова залежність сучасних політичних партій від ФПГ України, не піддається запереченню ні в експертному середовищі, ні у громадській думці. За експертними оцінками, серед спонсорів провідних партій і блоків, що пройшли у Парламент нинішнього скликання, були помічені практично всі провідні українські ФПГ.

Кожна з політичних сил, що пройшли до нинішнього Парламенту, мала у списках керівників або уповноважених представників цих структур [34].

Таким чином, характерною ознакою фракцій останніх двох скликань Верховної Ради є зростання серед новообраних депутатів частки осіб, які або безпосередньо очолюють ФПГ, або належать до сфери впливу певних керівників ФПГ, тобто їхніх секретарів, помічників, охоронців тощо та менеджерів різного рівня підконтрольних чи пов'язаних з певною ФПГ підприємств та організацій. Частка відповідної категорії осіб серед депутатів значно зросла між IV і VIII скликаннями Парламенту, на що неодноразово звертали увагу дослідники та ЗМІ [5].

Ця обставина, а також існування протягом тривалого часу норми про імперативний мандат, що дозволяв політичним лідерам фракцій більшою чи меншою мірою контролювати депутатів своєї фракції, які мають голосувати відповідно до позиції лідера, призводить до підміни у значній частині народних депутатів суспільних інтересів волею осіб, чи то «олігарха», чи то політичного патрона-лідера партії чи блоку, яким вони зобов'язані своєю присутністю в Парламенті. Це саме собою є проявом політичної корупції, адже патронно-клієнтські відносини у даному випадку спотворюють волевиявлення громадян та спрямовують вектор законодавчої діяльності Парламенту у бік лобіювання політичних або приватних інтересів формальних чи неформальних лідерів парламентських груп та фракцій, у тому числі, бізнес інтересів ФПГ.

По-друге, небезпечним ризиком, що провокує політичну корупцію в стінах Верховної Ради, є використання функції законодавчого органу держави політичними силами та пов'язаними з ними центрами впливу, як інструменту спрямованого на задоволення власних політичних та економічних інтересів. Особливо варто звернути увагу на специфіку ухвалення законодавчих актів, призначенням яких є вироблення «правил гри» в різних сферах життєдіяльності держави. Прийняття подібних законів у вузькогрупових інтересах завжди має дестабілізуючий характер, оскільки правове поле формується таким чином, що дозволяє певним групам інтересу використовувати владний ресурс собі на користь як з метою збереження/зміцнення панівних позицій у владі, в економіці, так і з ціллю послаблення економічного та політичного потенціалу своїх опонентів, що є взаємопов'язаними складовими одного й того ж процесу.

Одним із показових прикладів у цьому плані є законодавчі ініціативи щодо зміни виборчого законодавства. Протягом 2006–2011 рр. до Парламенту неодноразово вносились або обговорювалися законодавчі ініціативи у вказаній сфері, що так чи інакше створювали переваги для певних політичних сил. Деякі з них були ухвалені. Так, у липні 2010 р. було прийнято нову редакцію Закону «Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [12]. Цим законодавчим актом пропорційну систему виборів до низки місцевих рад було замінено на змішану. З переліку суб'єктів виборчого процесу були вилучені виборчі блоки, заборонено самовисування на виборах міських голів, обмежено можливості оскарження результатів виборів та ін. На думку експертів, вказані зміни разом з використанням владою адміністративного ресурсу, обмеженням можливостей конкурентів сприяли посиленню представництва Партії регіонів, як партії влади, в органах місцевого самоврядування в усіх регіонах України [17, с.36].

Підходи провладної більшості щодо прийняття нової редакції Закону про вибори народних депутатів України також свідчать про наявність аналогічних намірів. Так, основні зміни, запропоновані законопроектом Міністерства юстиції [20], що розвиває ідеї законопроекту № 4799 від 9 липня 2009 р. колишнього депутата від Партії регіонів О. Лавриновича, спрямовані: по-перше, на зміну виборчої системи з пропорційної на мажоритарно-пропорційну, за якої 225 парламентаріїв будуть обрані за партійними списками, а ще 225 – в мажоритарних округах; по-друге, на вилучення з учасників виборів виборчих блоків; по-третє, на збільшення прохідного бар'єру з 3% до 5%.

У першому випадку зазначені зміни дають можливість правлячій партії сформувати парламентську більшість без отримання більшості на виборах за партійними списками.

Зокрема, у цьому сенсі можна розглядати Постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. [26], Методологію проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, затверджену у червні 2010 р. Міністерством юстиції [15], а також довгоочікувану Державну програму щодо запобігання і протидії корупції [25] та Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.[10].

Водночас, чинником, який істотно знижує ефективність діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади у сфері протидії корупції, у тому числі політичній, є тривала відсутність комплексної стратегії державної антикорупційної політики. Що стосується то її ще необхідно виконати належним чином. Заходи передбачені в Програмі значною мірою залежатимуть від обсягів фінансування з державного бюджету та місцевих бюджетів на наступні роки. Тому можна стверджувати, що попереднє твердження залишається поки що актуальним.

Проте значно небезпечнішою з точки зору антикорупційного потенціалу даного суб'єкту протидії корупції є проблема ураженості останнього політичною корупцією. Прояви політичної корупції в Кабінеті Міністрів, (як і у вищих органах виконавчої влади загалом) зумовлює, по-перше, та обставина, що, в Україні досі не розмежовані бізнес і політика. Відповідно провідні ФПП мають свої групи впливу не лише у Верховній Раді, але й в уряді. Це підтверджують факти призначення міністрів з бізнес-середовища у всіх урядах останніх років. Відповідно економічну політику уряду багато в чому зумовлює лобювання приватних інтересів наближених до нього груп тиску.

До таких прикладів можна віднести звільнення представника соціалістів О. Баранівського з посади Міністра аграрної політики в Уряді Ю. Тимошенко у 2005 р., відставки міністрів внутрішніх справ Ю. Луценка та закордонних справ Б. Тарасюка, які представляли опозиційну до Партії регіонів політичну силу, з Кабміну В. Януковича в 2006 р. Відомими прикладами є також відставки з політичних мотивів деяких міністрів уряду Ю. Тимошенко у 2009 р., зокрема, Міністра фінансів В. Пинзеника, Міністра транспорту та зв'язку Й. Вінського, Міністра оборони Ю. Єханурова. Показово, що в низці випадків, наприклад, у ситуації з Ю. Єхануровим, відсторонення незручних міністрів реалізовувалося із залученням контролюючих органів, зокрема, Головного контрольно-ревізійного управління [29]. Хоча в результаті висунуті звинувачення не знайшли фактичного підтвердження, такі факти можна вважати проявом політичної корупції, оскільки вони свідчать про використання ГоловкиРУ для зведення політичних рахунків або дискредитації представників команди політичних опонентів [30]. Так, за даними Міжвідомчої комісії з питань державних закупівель Рахункової палати (висновок комісії № 01/27вс від 20.12.2007), Головне контрольно-ревізійне управління у своїй діяльності часто перевищувало визначені законом повноваження, поширювало недостовірну інформацію та здійснювала інші порушення чинного законодавства [3].

Безумовно, прояви політичної корупції в діяльності Кабінету Міністрів не обмежуються лише вищенаведеними корупціогенними чинниками, проте їх достатньо для висновку про повну невідповідність даного органу виконавчої влади функціям суб'єкта протидії політичній корупції. Принаймні це справедливо по відношенню до потенційної ефективності його антикорупційної діяльності.

Президент України є одним із трьох основних суб'єктів протидії корупції, що визначають і забезпечують реалізацію антикорупційної політики держави. Основними інструментами протидії корупції глави держави відповідно до законодавства є: а) створення та удосконалення нормативно-правової бази протидії корупції, що реалізується, переважно, через відповідні укази, доручення, підготовку законопроектів; б) контроль за діяльністю органів центральної та місцевої виконавчої влади у досліджуваній сфері.

Протягом останніх шести років антикорупційний потенціал цього вищого органу влади не реалізовувався у достатній мірі. Натомість владні ресурси глави держави значною мірою були сконцентровані на розширенні впливу на виконавчу владу, насамперед на Кабінет Міністрів та намаганням сформувати пропрезидентську більшість у Верховній Раді, що було результатом прагнення компенсувати в різний спосіб повноваження, втрачені внаслідок конституційної реформи. Під час цього політичного протистояння президенти та їх адміністрація/секретаріат часто-густо вдавалися до заходів, що мають ознаки політичної корупції.

Як свідчить аналіз дій президентів останніх років прояви політичної корупції мали місце, зокрема, у спробах розширити вплив на виконавчу владу в не передбачений законодавством спосіб.

Отже, як свідчать наведені дані, в орбіті інтересів Президента, у тому числі і корупційних, в нинішніх умовах особливе місце займає Конституційний Суд України та судова система загалом. У зв'язку з цим надзвичайно гостро актуалізується питання місця судів у інституційному механізмі протидії політичній корупції.

Судові органи враховуючи їх специфіку є особливо важливими з точки зору проблеми протидії політичній корупції. У той же час в українських реаліях вони є надзвичайно вразливі до політичного впливу з боку вищих владних інститутів і представлених у них політичних сил. Цьому сприяє як високий рівень корумпованості суддівського корпусу (за даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, судова система, на думку громадськості, є одна з найбільш вражених корупцією [24, с. 55-57]), так і інституційні умови формування складу судів.

На думку дослідників, основними причинами поширення корупції в судових органах є: неефективність і недостатня прозорість процедури добору та призначення суддів; невизначеність етичних стандартів поведінки суддів, незавершеність процедури врегулювання конфлікту інтересів під час виконання суддями професійних обов'язків; наявність не процесуальної залежності суддів від суддів вищих ланок; недостатня відкритість і прозорість судового процесу; недосконалість процедури призначення посадових осіб на адміністративні посади в судах; неефективність механізмів притягнення суддів до відповідальності та невикористання наявних засобів боротьби з корупцією у суддівському корпусі; вибіркове застосування механізмів перевірки інформації про вчинення суддями правопорушень; недосконалість правового регулювання недоторканності суддів; недостатність рівня матеріального забезпечення суддів та фінансового забезпечення діяльності судів [16, с. 262].

Відповідно суддя, проти якого зібрані компрометуючі матеріали, які можуть бути в потрібний момент використані для притягнення його до кримінальної відповідальності за корупційні дії, стає слухняним інструментом суб'єктів політичної корупції [24, с. 29].

Деякі з наведених причин корумпованості судової системи є також і причинами політичної залежності судів. Так, вирішення проблеми фінансового забезпечення судів та їх кадрового складу залежить від органів виконавчої влади, яка контролює планування бюджету судів і його виконання. І хоча новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [9] дещо знизив можливий вплив органів виконавчої влади на суддів у частині визначення розміру суддівської винагороди (раніше розміри посадових окладів суддів визначались рішенням Кабінету Міністрів, а нині Законом), однак рішення про розмір бюджетного фінансування судів, що передбачається у проекті Державного бюджету України, прийматиметься Міністерством фінансів та Кабінетом Міністрів.

Іншим чинником, що підвищує політично корупційні ризики в діяльності органів судової влади є порядок обрання суддів на посади, яке здійснюється Верховною Радою. Такий підхід, за висновком Венеціанської комісії, породжує політизацію процесу обрання суддів та порушує принцип суддівської незалежності [2].

Політичній залежності від органів виконавчої влади сприяє й порядок формування складу Вищої ради юстиції (ВРЮ). Наразі до її нинішнього складу входять Генеральний

прокурор України, три заступники Генерального прокурора, один з яких призначений Президентом, та Голова Служби безпеки України, який також призначений на посаду Главою держави. Таким чином, орган, що вирішує кадрові питання в органах судової влади та притягує суддів до дисциплінарної відповідальності, значною мірою контролюється Президентом.

Як наслідок суди стають вразливими до політичного тиску, який проявляється як у безпосередньому втручанні інших органів влади у діяльність судів, так і у розгляді конкретних судових рішень, в яких можуть бути наявні ознаки політичної корупції.

Зокрема, протягом 2015–2018 рр. Президентом України, було прийнято низку рішень, які можна розцінювати як політичне втручання у діяльність судової влади. Серед них: рішення про ліквідацію окремих судів, звільнення суддів, які виносили рішення в інтересах опозиційних політичних сил [23, с. 80].

Деякі конкретні приклади ухвалення рішень судами в політичних інтересах інших органів державної влади та представлених у них політичних сил вже наводилося нами вище в контексті аналізу корупційних ризиків в діяльності Президента України. Тут лише відзначимо сфери найбільш вразливих до політичної корупції судових рішень, які приймаються щодо наступних питань: з приводу виборчого процесу, скарг його учасників, у т.ч. щодо встановлення результатів виборів; з приводу «резонансних» справ, що стосуються представників вищих владних інститутів; з приводу рішень вищих владних інститутів з питань політичного характеру, особливо в періоди загострення стосунків між ними, конфліктів і політичних криз; з приводу кадрових призначень/звільнень у вищих владних інститутах, які мають політичний характер і стають предметом суперечок; з приводу кримінальних справ, що стосуються представників центральних і регіональних органів влади чи органів місцевого самоврядування, їх рідних і близьких [30].

Таким чином, значна чутливість до політичних впливів, а, отже, і враженість політичною корупцією, зумовлена високим рівнем корумпованості суддівського корпусу, інституційно зумовлена залежність судової влади від виконавчої у ресурсному забезпеченні, недосконалі принципи та порядок формування суддівського складу та низка інших проблем призводять до того, що органи судової влади практично не задіяні у формуванні антикорупційної політики чи напрацюванні заходів з протидії політичній корупції.

За даними «Альтернативного звіту з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики» у 2017–2018 рр. суттєво збільшилась кількість облікованих корупційних, пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень – майже на чверть порівняно з попередніми двома роками. Попри те, що показники діяльності органів досудового розслідування та органів прокуратури, якщо вірити статистичній інформації, підвищилися, досягнути суттєвого прогресу в забезпеченні невідворотності покарання за вчинення корупційних, пов'язаних з корупцією, правопорушень так і не вдалося. Навпаки, спостерігаються негативні тенденції. Кількість осіб, яких було засуджено за такі правопорушення, продовжує скорочуватися як в абсолютній кількості, так і у відсоткових значеннях.

Що стосується високопосадової корупції, то українськими судами вона практично не переслідується. Зокрема, судом було засуджено до кримінальної відповідальності лише одного високопосадовця О. Єфремова. Проте численні експерти схильні тлумачити дану справу як політичне переслідування опозиції [1; 7].

Крім вище наведених органів державної влади антикорупційні заходи уповноважені здійснювати спеціально уповноважених суб'єкти у сфері протидії корупції. Згідно з чинним законодавством, до них належать органи прокуратури, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції, по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, якщо інше не передбачено законом. Координацію діяльності правоохоронних органів у досліджуваній сфері

покладено на Генерального прокурора України та підпорядкованих йому спеціалізованих прокурорів.

В структурі правоохоронних органів України безпосередні заходи з протидії корупції, у тому числі в системі державного управління, здійснюють низка спеціальних підрозділів. В структурі Міністерства внутрішніх справ корупційні злочини уповноважене розслідувати Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю [21]. В його структурі перебуває Антикорупційне бюро. Попри назву, воно не є повноцінним самостійним антикорупційним органом і має декілька рівнів підпорядкування. В Державній податковій службі (ДПС) антикорупційні заходи здійснюють Управління внутрішньої безпеки ДПС України [19] та Головне управління податкової міліції [18]. В Службі безпеки України питаннями корупції займається Департамент по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю [32]. В Державній митній службі протидію службовій корупції здійснює Департамент боротьби з контрабандою, аналізу ризиків та протидії корупції [22] та підрозділи регіональних митних органів.

Проте, з аналізу компетенцій спеціалізованих органів стає зрозуміло, що їх повноваження досить обмежені. До компетенції їхніх посадових осіб відносяться виявлення злочинів, пов'язаних з корупцією, а також виявлення адміністративних корупційних правопорушень з наступним поданням таких справ до суду. Безпосереднє досудове слідство у відповідних справах провадиться вже не ними, а органами прокуратури. При цьому, як свідчать дослідження у даній сфері [31; 11] дієвість антикорупційних заходів означених органів істотно знижується внаслідок паралелізму повноважень цих установ та відсутністю належної координації їх роботи.

В результаті паралелізм і дублювання функцій виступають, серед іншого, причинами, по-перше, взаємної конкуренції, що виявляється, зокрема, в існуванні окремих інформаційних баз даних, статистичної звітності, які самостійно формуються відомствами та обробляються з використанням різного програмного забезпечення, а по-друге, «розвалу» корупційних справ, як правило, на етапі досудового слідства [24, с. 38]

Як свідчить статистика правоохоронні органи активно розслідують корупційні правопорушення. Проте їх діяльність переважно зосереджена в основному на корупційних адміністративних правопорушеннях, пов'язаних із хабарництвом, вчиненими особами, які обіймають посади нижчих та середніх категорій [6].

Ефективність протидії правоохоронних органів саме політичній корупції, як свідчать численні факти, є досить низькою. На заваді цьому стоїть значна політизація роботи самих правоохоронних структур. Показово, що дана проблема була визнана на найвищому рівні, зокрема, Президентом та Генеральним прокурором [27]. Правоохоронні органи та їх керівництво значною мірою залежать від вищих органів виконавчої влади та їхніх посадових осіб. Зокрема, політична залежність Генерального прокурора, Міністра внутрішніх справ та глави СБУ зумовлена кадровими повноваженнями Президента та Прем'єр-міністра, тобто правом призначати та звільнювати, що створює передумови для політичної залежності цих правоохоронних органів від вищих посадових осіб держави. Так, типовою практикою стали кадрові чистки за принципом лояльності до нової влади в правоохоронних структурах, які періодично проводяться після президентських виборів у 2019 році.

Існують численні випадки проявів політичної корупції в діяльності правоохоронних органів, зумовлені політичною залежністю останніх від вищих органів виконавчої влади та їх посадових осіб. Так, ознаки політичної корупції в діяльності Генеральної прокуратури серед іншого, можуть мати місце в замовному характері деяких резонансних розслідувань, що здійснювалися цим органом. Зокрема, кримінальні справи, що були порушені проти колишніх Прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, Міністра економіки Б. Данилишина (Чехія у зв'язку з цим навіть надала політичний притулок экс-Міністру), Міністра внутрішніх справ Ю. Луценка та низки інших посадових осіб попередньої

владної команди, були розцінені як політичні переслідування численними експертами та представниками інших країн і міжнародних організацій [35; 28; 14].

У діяльності МВС та його керівництва також періодично спостерігалися дії, які можна вважати проявами політичної корупції. Зокрема, одним із резонансних проявів останньої можна вважати використання міліцейських підрозділів у політичних конфліктах. Відомим прикладом використання міліції в політичних цілях стало захоплення загоном міліції особливого призначення приміщення Генпрокуратури у травні 2007 р., яким безпосередньо керував тодішній Міністр внутрішніх справ В. Цушко, проти якого була згодом порушена кримінальна справа за перевищення повноважень [33] (до речі, Генпрокуратура згодом фактично відмовилася від розслідування цієї кримінальної справи [4]).

Таким чином, означені факти дають підстави стверджувати про практичну відсутність у правоохоронній системі держави органів, вільних від корупційних проявів політичного характеру, що ставить під сумнів їх спроможність ефективно протидіяти політичній корупції в системі державного управління.

Отже, аналіз функціонування суб'єктів протидії корупції дозволяє стверджувати, що їхній антикорупційний потенціал у сфері запобігання політичній корупції в системі державного управління знаходиться на вкрай низькому рівні. Таким чином, інституційний механізм у відповідній сфері практично не діє. У то й же час, світовий досвід протидії досліджуваному виду корупції показує, що ефективність будь-яких антикорупційних механізмів, залежить, у першу чергу від присутності політичної волі у керманців держави – бажання та намірів очистити від корупційних проявів державну службу. Ключовою умовою є також наявність реально працюючих форм комунікації інститутів громадянського суспільства та органів державної влади, щодо вирішення цієї важливої суспільної проблеми. В останньому випадку це вимагає високого ступеня прозорості публічної влади, незалежної і чистої судової влади, дієвого громадського контролю за її діяльністю, наявності вільних ЗМІ, низького рівня сприйняття корупції суспільством у цілому. Все це є необхідними умовами подолання корупції, у тому числі й політичної.

Література

1. Вибіркові кримінальні переслідування є ознакою недемократичної влади [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?print=1293011235> (16.12.2011). – Назва з екрана.
2. Висновок Венеціанської Комісії № 401/2006 щодо проекту Закону про судоустрій та проекту Закону про статус суддів (Схвалено Венеціанською Комісією на її 70-й пленарній сесії (Венеція, 16–17 березня 2007 року)) [Електронний ресурс] // Venice Commission. – Режим доступу : <http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD%282007%29003-ukr.asp> (23.12.2011). – Назва з екрана.
3. Висновок Міжвідомчої комісії Рахункової палати з питань державних закупівель «Щодо незаконного втручання Головного контрольно-ревізійного управління України у діяльність суб'єктів господарювання» № 01/27вс від 20.12.2007 [Електронний ресурс] // Інформаційно-правовий портал «Закони України». – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_ba/pg_gxnrgwl.htm (22.12.2011). – Назва з екрана.
4. Від справ проти Цушка залишилась лиш справа проти Гелетея [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «Українська правда». – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/20jun2007/zushko.html> (21.12.2011). – Назва з екрана.
5. Входять і виходять : як депутати фракції та партії міняють/Надія Суха/ 26 липня 2018. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2018/07/26/7149699/>
6. Генеральна прокуратура України, Інформація про стан законності в державі за 2018 рік [Електронний ресурс] // Офіційний Інтернет-портал Генеральної прокуратури України. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/vlada.html?_m=publications&_t=rec&id=36585 (18.12.2011). – Назва з екрана.
7. Експерти: арешти урядовців Тимошенко - боротьба з корупцією чи політичні репресії? [Електронний ресурс] // Українська Служба Голосу Америки. – Режим доступу :

<http://www.voanews.com/ukrainian/news/ukraine-arrests-reprisals-08-26-2010-101555598.html>
(16.12.2011). – Назва з екрана.

8. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» № 3206ЛІ від 07.04.2011 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3206-17> (22.09.2011). – Назва з екрана.

9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453ЛЧ від 07.07.2010 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17> (23.12.2011). – Назва з екрана.

10. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр. : затверджено Законом України від 14.10.2014 № 1699–VII // Офіційний вісник України. – 2014. – №87. – Ст. 2473.

11. Інституційне забезпечення боротьби з корупцією – основний чинник безпеки й авторитету держави [Електронний ресурс] // Тижневик МВС України «Іменем закону» (Інтернет-версія). – Режим доступу : <http://www.archive.imzak.org.ua/index.php/home/ml250078891> (16.12.2011). – Назва з екрана.

12. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) / М. І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.

13. Мельник М. І. Суб'єкти та принципи протидії корупції / М. І. Мельник // Право України. – 2005. – № 3. – С. 15–19.

14. Надання притулку Данилишину США вважають «дзвінком» для Києва. [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-416868.html> (18.12.2011). – Назва з екрана.

15. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів» № 1380/5 від 23.06.2010 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v1380323-10> (20.12.2011). – Назва з екрана.

16. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії [Текст] : [монографія] / Є. В. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.

17. Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 7–8. – С. 2–50.

18. Основні функції та завдання Головного управління податкової міліції [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної податкової служби України. – Режим доступу : http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=88798&cat_id=88788&ctime=1197992792414 (16.12.2011). – Назва з екрана.

19. Основні функції та завдання Управління внутрішньої безпеки ДПС України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної податкової служби України. – Режим доступу : http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=88810&cat_id=88802&showHidden=1 (16.12.2011). – Назва з екрана.

20. Остаточний варіант проекту Закону України «Про вибори народних депутатів України», доопрацьований з урахуванням рекомендацій Венеціанської комісії (10.10.2011) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/37141> (12.12.2011). – Назва з екрана.

21. Офіційний веб-сайт Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю. – Режим доступу : <http://www.guboz.gov.ua> (16.12.2011). – Назва з екрана.

22. Офіційний веб-сайт Державної митної служби України – Режим доступу : <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/index> (16.12.2011). – Назва з екрана.

23. Оцінювання національної системи доброчесності. Україна 2017 / Д. Ковриженко, О. Хмара, Д. Котляр, О. Чебаненко, Р. Головенко : Творче об'єднання «ТОРО». – К. : ТОВ «Агентство "Україна"», 2017. – 224 с.

24. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2017. – № 7 (111). – 84 с.

25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки» № 1240 від 28.11.2011 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1240-2011-%EF>(20.12.2011). – Назва з екрана.

26. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 Київ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 від

- 03.11.2010 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-2010-%EF> (20.09.2011). – Назва з екрана.
27. Президент відзначає унікальну роль прокуратури у становленні держави [Електронний ресурс] // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/15924.html> (18.12.2017). – Назва з екрана.
28. США застерігають владу України від вибіркового переслідування опозиції [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-419576.html> (18.12.2011). – Назва з екрана.
29. Тимошенко звинуватила Єханурова в корупції і знайшла підтвердження [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «Українська правда». – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2009/05/20/3954632/> (20.12.2011). – Назва з екрана.
30. Тіньков А. Д. Протидія і запобігання політичній корупції в системі державного управління України / дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; / Андрій Леонідович Тіньков. – К., 2012. – 207 с.
31. Удосконалення механізмів координації державної ПОЛІТИКИ проти корупції (Аналітична записка) [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli2009/11.htm> (16.12.2016). – Назва з екрана.
32. Центральне управління Служби безпеки України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. – Режим доступу : http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=83212&cat_id=83154 (16.12.2011). – Назва з екрана.
33. Цушку направлено постанову про порушення проти нього кримінальної справи [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «ШЕпі». – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/26may2007/sprava.html> (21.12.2011). – Назва з екрана.
34. Чаленко А. \$5 млн. за значок депутата / А. Чаленко // Сьогодні. – 2017. – № 145. – 3 июля. – С. 12.
35. The functioning of democratic institutions in Ukraine. Resolution 1755 [Електронний ресурс] // The Parliamentary Assembly. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1755.htm> (18.12.2011). – Назва з екрана.

Варлашин А.А.

Херсонська спеціалізована школа №30 (Україна)

РЕФОРМИ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ КЕМАЛЯ АТАТЮРКА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТУРЕЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Питання ролі особистості в історії є одним з найбільш дискусійних в історичній науці. В історії кожної країни, у певні періоди, з'являються постаті, які значним чином впливають на хід її розвитку. Такою особистістю в Османській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. став Мустафа Кемаль Ататюрк.

Ататюрк докорінно змінив свою країну. Багато в чому сучасна Туреччина – це творіння Мустафи Кемалю, що розвивається за інерцією, закладеною його реформами.

Для України, яка йде шляхом реформ, приклад Турецької республіки є достатньо показовим. Україну та Туреччину поєднують давні історичні зв'язки ще з часів завершення початкового етапу становлення Османської держави у ХV ст., коли Кримське ханство визнало сюзеренітет султана і на території сучасного півдня України з'явилася мережа османських фортець. Після приєднання цих земель до Росії в кінці ХVІІІ ст. їх корінне населення, а саме кримські татари, греки, вірмени, стали зв'язуючою ланкою з Османською імперією. Представники кримськотатарської інтелігенції почали масово виїжджати в Порту в останні роки існування Російської імперії, і особливо після Революції – уже в Турецьку республіку. Там, стаючи турецькими громадянами, вони не втрачали зв'язок з історичною батьківщиною. Тому через їхні громади й зберігався зв'язок Туреччини з Україною.

Зважаючи на ці аспекти україно-турецьких відносин, османістика є актуальним напрямом вітчизняної історичної науки. Зважаючи на важливе значення реформ Ататюрка для Турецької держави та необхідність подальшого розвитку вітчизняної османістики, ця тема є безумовно актуальною. Крім того, не слід також забувати про те, що реформи Ататюрка є визначним зразком модернізації постімперської пори для будь-якої держави, що стала на шлях значних перетворень, як і наша країна.

Отже, 29 жовтня 1923 року, в результаті рішення Лозаннської міжнародної конференції така держава як Османська імперія остаточно зникла з карти світу. До цього в країні, в результаті поразки у Першій Світовій війни як союзника Німеччини, проходив болісний процес громадянської війни та боротьби з іноземними інтервентами. У цій ситуації старий султанський уряд султана Мехмеда VI скомпрометував себе як колабораціоністський і тому більше не міг вважатися легітимним [4, с.12].

Новим головою, президентом нової держави – Турецької республіки, став лідер національно-визвольного руху, а в минулому герой Першої Світової війни, заслужений воєначальник Газі Мустафа Кемаль-паша. Не дивлячись на пишний титул «газі», що означає «захисник Віри» та звання паші, це була доволі прогресивна особа прозахідного світогляду, яка відносилася до османського минулого, до моделі «султанат-іслам-єдиний османський народ» як до перепони для подальшого розвитку турецької країни. Він ніколи не був прихильником збереження імперії і бачив свою мету в тому, щоб зробити свій народ сучасною нацією європейського формату [6, с. 34].

Для втілення своєї мети у життя новий президент Кемаль почав зі старої еліти. 3 березня 1924 р. було видано «Закон № 431», згідно з яким всі нащадки династії Османа мали покинути територію Туреччини. Увечері того ж дня останній халіф Абдул-Меджид разом із сім'єю та свитою був відправлений до Чаталджі, а звідти – потягом до Швейцарії. Іншим представникам династії дали десять днів на збори, але країну вони мали покинути обов'язково [18, с.289].

Першочерговим завданням уряду Турецької республіки, який перебував уже не в Стамбулі, а в Анкарі, було відновлення мирного життя в країні, відбудова зруйнованих міст, заселення нових територій, які звільнило грецьке населення згідно з Лозаннською угодою, приймання депортованих з Греції турок, відродження сільського господарства, створення нового промислового комплексу та нової фінансової економічної системи [6, с. 65].

Але головне, вважав Кемаль, – це спонукати формування нової самосвідомості вже не османів, але турок, оскільки пануюча з XIV ст. система була не мовно-етнічно-громадянською, як потребувала нова епоха, а мовно-конфесійно-патріархальною. Османом, незалежно від походження, був кожний, хто володів османською (тюркська основа з великим впливом грецького, арабського та перського лінгвістичних компонентів) мовою, сповідує іслам суннітського толку та визнає себе підданим султана з династії Османа, нащадка Ертогрула. Також, окрім власне османів та османізованих за вказаними критеріями (окрім арабів та кримських татар, які так і не стали вважати себе османами) в цю спільність увійшли усі підкорені народи (греки, вірмени, болгары, серби, чорногорці, албанці, боснійці, лази, аджарці та ін.), які сприйняли якщо не конфесійно-культурне світосприйняття, але правове, політичне та частково мовне панування системи [1, с. 254].

Але після затяжної кризи XIX ст., національно-визвольних рухів та постійних невдалих воєн спільність розсипалася, що було очевидно вже в часи Младотурецької революції (хоч вона і проголошувала про єдиний османський народ), а після поразки в Першій Світовій та іноземної інтервенції доведено остаточно. Лише нащадки державотворчого етносу довели свою спроможність продовжувати жити у власній державі, що підтвердили успішним вигнанням інтервентів [4, с. 30].

Тепер, за думкою Кемалю, треба було перетворити народ в націю, країну-уламок – в моноетнічну стабільну державу. Відмова від халіфату, уособлення себе від всього

ісламського світу, а потім і відділення релігії від держави мали стати першими кроками для формування нації сучасного формату.

І першою з реформ стало проголошення Конституції 20 квітня 1924 р., яка офіційно закріплювала республіканську форму правління, іслам як державну релігію та безумовний суверенітет нації (турками, незалежно від походження, проголошувалися усі громадяни країни) [14, с. 69].

Вищим органом державної влади залишався однопалатний меджліс, який зберігав назву ВНЗТ. Він обиралося раз на чотири роки та здійснював законодавчу та виконавчу владу. Виконавча влада уособлювалася в посаді президента, який обирався з числа депутатів на чотири роки та міг переобиратися на невизначений термін. Також президент мав посаду верховного головнокомандувача та затверджував запропонований прем'єром кабінет міністрів з числа депутатів, які не мали права займати якісь інші посади.

На думку дослідника Н.Г. Кіреєва, Конституція 1924 р. закріплювала стратегію, завдання розвитку перехідного суспільства, призначення для відповідних правлячих угруповань: чиновників, військових, підприємців. Тим більш, що авторитарний принцип правління підтримувала фактично лідируюча Народна партія [9, с. 498].

У березні 1924 року було закрито міністерство по справам релігії та вакуфів, закриті медресе. Контроль над усіма навчальними закладами стало здійснювати створене Міністерство освіти [30, с. 93].

Жоден дослідник епохи не повідомляє про масові невдоволення населення проти перших кроків кемалістської політики по відношенню до освіти. Для порівняння можна навести приклад невдалої антирелігійно-освітньої політики більшовиків на сусідньому радянському Закавказзі. У березні 1929 року в Аджарській АРСР (Грузинська РСР, Закавказська СФРР) було видано наказ про закриття медресе, заборону для жінок носити чадру та змушення відвідувати нові загальноосвітні школи. Викорінення місцевих традицій викликало масове збройне обурення проти більшовиків. Переговори заступника начальника ОДПУ ЗСФРР Л.П. Берії з лідерами повсталих не мали ефекту, тому довелося ввести військові частини. Однак після декількох жертв, влада знову дозволила відкрити медресе, дозволити носіння чадри та не нагадувати про існування в республіці нових шкіл. Хоча Радянська Росія значно більше постраждала від наслідків Першої Світової, Громадянської війни та іноземної інтервенції, ніж Туреччина, викоринити патріархальні пережитки на місцях не вдавалося саме більшовикам, тоді як освітня реформа Кемалє стала першим вдалим кроком в здійсненні його плану модернізації країни [8, с. 326].

Улітку президент Кемаль відправляється в поїздку по найвизначнішим містам країни, буває в Бурсі, Самсуні, Ерзурум, Ризе, Токаті. Він намагається демонструвати перед народом простоту та скромність впевненого борця за народне благо, наприклад забороняє називати на його честь вулиці: «Я не вічний, а наша республіка буде жити завжди!». Однак населенню, яке звикло жити в патріархальній ісламській країні «політика пряника» не здалася надійною. У лютому 1925 року почалося курдське повстання проти республіки. Лідер повсталих шейх суфійського ордену Накшбанді Пірані Саїд-ходжа, при підтримці курдської організації «Азаді», наголошував на своєму прагненні повернути халіфат та перенести столицю в Діярбекір. Оскільки це повстання пробудило населення нарешті піти проти реформ кемалістів, а в Стамбулі активізували діяльність ісламістські організації, Мустафа видає «Закон про охорону порядку», в якому дозволяє уряду та т.зв. Судам Незалежності закривати будь-які організації, що можуть здатися неблагонадійними, а тих, хто виступає зі зброєю в руках – негайно страчувати [2, с. 276].

У квітні повстання було придушене, а Саїд-ходжа з найближчими прихильниками – закатовані. Використавши повстання задля боротьби з опозицією, президент видає наказ закрити декілька відомих періодичних видань. Почалися репресії проти курдського, вірменського, єврейського та залишків грецького населення [2, с. 287].

Для боротьби з традиціоналістами та опозиціонерами треба було завершити культурну революцію, яку до сих пір Кемалю не давали здійснити. Оскільки країна залишалася аграрною, він почав роботи на фермі поруч з його віллою. За декілька років Мустафа осушив болота, виростив сад, демонстративно орав поле на новомодному тракторі, звелів побудувати поруч пивоварний завод і ресторан. В економіці одночасно він почав націоналізацію, відібравши у іноземних господарів (або турецьких громадян нетурецького походження) декілька великих підприємств, а також подав країні приклад, поїхавши від Анкари до Сивасу новою залізницею.

Далі Кемаль звернув увагу на таку культурну рису народу, як одяг. В минулі роки він завжди проявляв симпатію до європейської моди, завжди віддаючи перевагу кашкету або капелюху перед фескою, а турецький національний одяг одягнув лише декілька раз, наприклад на маскарад в Софії, коли був там військовим аташе ще до війни. 25 листопада Мустафа починає впроваджувати реформу головних уборів та одягу. В котрий раз він став їздити країною, демонструючи новий стиль, наголошував на необхідності бути частиною цивілізованого світу. Перша ж його промова в Кастамону призвела до демонстрації, учасники якої скидали з себе фески та рвали одяг національного покрою [18, с. 324].

Через п'ять днів Кемаль видає новий революційний наказ – заборону усіх обителей-текке, які належали суфійсько-дервишським орденам, підтримкою яких користувався під час Війни за Незалежність. Президент назвав дикістю поклоніння правовірними останкам подвижників ісламу та всі мазари звелів закрити. Населення було незадоволене, але сперечатися з новим падишахом, яким прості люди його тепер стали вважати, не дивлячись на всі його промови про свободу та глобалізацію, не наважувалися. Такий собі Атіф-ходжа, який заявив, що реформа в одязі є преклонінням перед Францією, був схоплений Судом Незалежності та страчений. Усім чиновникам було наказано приходити на всі офіційні церемонії у фраках та капелюхах, оскільки «нація твердо вирішила прийняти те саме життя, яке сучасна цивілізація гарантує усім націям».

Через місяць Мустафа наважився на зовсім корінну реформу – реформу часу. У результаті офіційного переходу на григоріанський календар (з вилученням християнського контексту його функціонування) Туреччина з п'ятого місяця (джумада-аль-авваля) 1346 року від Хіджри перемістилася у грудень 1925 року (без нагадування, що від Різдва Христового). В ісламському календарі, як і в юдейському, тиждень починався з неділі аль-ахад, з п'ятницею аль-джум'а для обов'язкової загальної молитви та суботою аль-сабт для відпочинку. Зі зміною літочислення міняється й власне тиждень, що починається з понеділка до неділі, в якому кожний день отримав нові турецькі назви: понеділок (pazartesi), вівторок (salı), середа (Çarşamba), четвер (perşembe), п'ятниця (cuma), субота (cumartesi), неділя (pazar).

У лютому нового 1926 року було прийнято Громадянський кодекс за італійським зразком. Під егідою боротьби з радикальним антиреспубліканським ісламізмом закривають всі шаріатські суди, які займалися весіллями, розлученнями, спадками та моральними станом суспільства, все тепер перебувало в руках світського судочинства. Жінки відтепер мали рівні права з чоловіками, могли працювати в сфері законотворчості, охорони здоров'я, освіти та соціальній сфері. Шлюби реєструвалися в державних установах [14, с. 321].

Одночасно був затверджений й Кримінальний кодекс, в якому одним з найтяжчих злочинів було названо розповсюдження комуністичних ідей. Останнє було яскравою ознакою обмеження відносин з Радянським Союзом, не дивлячись на добрі відносини Кемалю з московським послом Яковом Захаровичем Сурицею, який займав цю посаду в 1923-1934 рр.

Газети пропагували ідею відмови національних меншин від своїх прав, згідно з Лозаннським договором, та переходу на турецьку мову в усіх сферах життя. Наприклад, єврейська община за фальсифікованим зверненням до влади, позбавлялася усіх своїх прав, в тому числі й права підтримувати стосунки з євреями за кордоном, до мінімуму була

зведена їх національно-релігійна освіта. Це був рідкий в історії випадок безкровної дискримінації юдеїв [17, с. 29].

Тільки-но засноване Кемалем міністерство культури в грудні 1926 року наголосило, що офіційно заборонені усі етноніми, на кшталт «курд» (відтепер «горний турок»), «черкес», «лаз», «албанець», «боснієць». Така політика щодо національних меншин актуальна в сучасній Туреччині й досі.

Два наступні кроки Кемалю по модернізації країни – це перепис населення та відділення релігії від держави. Згідно першого перепису населення в Туреччині на той момент проживало більше 13 мільйонів людей, менше чверті якого були грамотними. Причому арабська абетка, вивчення якої було невід'ємною частиною класичної арабської освіти, була настільки важкою, що навіть освічені люди часто робили при її використанні чисельні помилки

Покінчивши з семисотрічною традицією єдності держави з ісламом, треба було створити нову систему освіти, яка не буде виховувати безбожників, але світських людей з сучасними поглядами, яким і належить наслідувати нову країну. Тому був необхіден новий алфавіт, за допомогою якого буде диференційована власне турецька мова без арабізмів та фарсизмів. Для цієї мети в Анкарі у червні 1928 року було скликано спеціальний комітет. Учені попереджували, що перехід на нову абетку може зайняти роки, але Кемаль наголосив: «Все має бути зроблено за декілька місяців!» [18, с. 318]

У Долмабахче були запрошені представники інтелігенції (учителі, журналісти, вчені), яким поставили завданням узгодити новий алфавіт та сприяти скорішому його розповсюдженню в усіх прошарках населення спочатку Стамбулу і Анкари, а потім інших міст і сіл. У дворі палацу була встановлена класна дошка, за допомогою якої президент Кемаль сам навчав новій абетці усіх бажаючих.

Уже наступного року меджліс офіційно затверджує новий алфавіт (створений на основі адаптованої латиниці: 29 букв, з них 8 голосних і 21 приголосна), а привітання нації з визначною подією вперше транслюють по радіо. По всіх великих містах відкриваються «національні школи», де громадян будь-якого віку стали навчати новій азбуці. Хоча, слід відмітити, ці зміни за життя президента зовсім не торкнулися турецького села. Далі було створено Товариство турецької мови, в якому вчені-лінгвісти доводили приємні президенту теорії про прадавньо-арійське походження тюркської мови (т.зв. «сонячна теорія»). Тоді ж Кемаль всерйоз захопився неологізмами та почав вигадувати нові, терміни для турецької мови і вимагав того ж від учених Товариства та свого найближчого оточення [17, с. 31]

18 липня 1932 року вище духовенство Стамбула, на радість Мустафі, наголосило, що відтепер езан (привітання праведних до молитви), а також камет (початок молитви) в усіх мечетях буде читатися турецькою мовою.

У червні 1934 року Кемалем була проведена одна з його останніх реформ, яка рівнозначна появі нової абетки та диференціації мови – це введення прізвищ та відміна старої системи титульних звернень. До сих пір працювала османська система: на додачу до особистого імені при зверненні обов'язково додавався титул, який позначав стан людини в суспільстві, а саме *ага*, *ефенді*, *бей*, *ходжа*, *паша* для чоловіків і *ханім* для жінок. Також, щоб уникнути плутанини, людині могли дати друге ім'я (як Мустафі дали друге ім'я Кемаль), по-батькові (Керімоглу Неджіп, тобто "Неджіп, син Керима"), прізвисько за місцем проживання, походженням, родом занять (Гіресунли Топал Осман, то є "Осман Кульгавий з Гіресун", Алі Йорук, тобто "пастух Алі", Етхем-черкес, Ізмаїл-лаз і т.і.). За наказом від 21 червня кожен турецький громадянин повинен був взяти собі прізвище. Частково стара система відбилася на цьому процесі. Саме тому багато турецьких прізвищ насправді являють собою затвержені прозвання по-батькові (Евляюглу, Бехтіюглу, Метіноглу), рід занять (Баликджі, тобто "рибалка" або Авджі, тобто "мисливець"), військове звання або посаду (Алемдар, тобто "прапорносець", Чавуш, тобто "гінець", Бербеджі, тобто "кавалерист"), просто затвержені прізвиська або красиві

епітети (Зекі, тобто "розумний", Парлакбаш, тобто "світла голова", Юртсевер, тобто «той, хто любить батьківщину», Демірель, тобто «залізна рука») і т.д.

Кемалю ВНЗТ «презентував» почесне прізвище Ататюрк, тобто «Отець Турок», «Великий турок» або «Найстарший серед турків». Ісмет взяв собі прізвище Іньюню за місцем перемоги над греками у 1921 р., Февзі – Чакмак, тобто «дошка для шах», а морському офіцеру з найближчого оточення Фахрі Сабіту сам президент дарував прізвище Корутюрк, тобто «захисник турок». Теперь Мустафа, відкинувши своє природне ім'я, підписувався під офіційними документами «*Kemal Atatürk*», а не Газі Мустафа Кемаль-паша. Хоча традиційні звернення (ага, ефенді, бей, ханим) й збереглися в розмовній мові і живаються турками й нині.

Сучасний турецький публіцист Мехмед Алі Біранд про відношення до Ататюрка в створеній ним державі пише: «Ми до сих пір страшно боїмося Ататюрка. Він викликає у нас захоплення і страх, які ми ввібрали з дитинства, зі шкільної лави. Ці почуття були в очах наших матерів і дідів, які розповідали нам на ніч історії про його героїчні подвиги. Ці почуття я відчував в армії кожен раз, коли піднімався вгору турецький прапор. Ми досі не знаємо реальності, нам зручніше жити з міфом, який прищепили нам з дитинства і не хочемо розлучатися з дитячою мрією».

Однак Мехмед Алі-бей говорить про офіційний курс держави, сприйнятий і звичний для представників забезпечених класів населення Анкари, Стамбулу та інших великих міст і областей Туреччини. Що ж стосується провінцій і менш соціально забезпечених верств турецького населення, то там природно більш схильні до докемалістських традицій, хоча і з формальним визнанням сакральності президента, що також є продовженням поклоніння священній особі падишаха, тільки в сучасних умовах.

За ідеологічною критерієм турецьку націю можна розділити на світських турок і турків-традиціоналістів (останніх ще називають ісламістами, що не зовсім вірно).

Світські турки схильні до безбожництва, протиприродних нахилів, вважають себе європейцями, захоплюються європейським способом життя, відкидаючи вітчизняним. Саме такі люди найбільше ратують за приєднання Туреччини до Європейського Союзу. Культ особистості Ататюрка їм вигідний як символ європеїзації і зречення від традицій минулого.

Турки-традиціоналісти схильні до дотримання національних традицій і релігійних цінностей щодо сімейних відносин, державного устрою. Ататюрк вважав, що традиціоналісти «вимруть», але помилився. Світські турки зневажливо зуть традиціоналістів ісламістами, а ті їх у відповідь – кемалістами. Однак культ Кемалю для традиціоналістів також святий, вони бачать в його реформах формальну вестернізацію з фактичним збереженням 600-річної держави і звеличення національної самосвідомості турків, навіть при відмові від самоназви «османи».

Утім нинішня правляча неоосманістська «Партія справедливості і розвитку» (*Adalet ve Kalkınma Partisi*) на чолі з чинним президентом Реджепом Тайіпом Ердоганом не так давно була схильна покласти край подвійним стандартам і компромісному сприйняттю традиціоналістами особистості Кемалю. Сам президент в своїх промовах уникав вимовляти «Ататюрк», завжди кажучи «Газі Мустафа Кемаль», наголошуючи на «газі», тобто «захисник віри». Ердоган неодноразово критикував західницькі реформи Газі Мустафи і неявно обмежував панування у свідомості населення його культу особи.

Усе змінилося в середині 2016 року, після спроби вищим генералітетом Туреччини на чолі з Акином Озтюрком організувати військовий переворот і захопити владу в країні. Військова еліта не раз здійснювала військові перевороти, вважаючи себе спадкоємцями Ататюрка.

Під час церемонії, присвяченій 94-й річниці Дня Республіки, 29 жовтня 2017 року президент відвідав мавзолей Аниткабір. Ердоган вперше виступив з хвалебними промовами про засновника Туреччини, назвавши його «дорогий, улюблений Ататюрк», і залишив відповідний запис у меморіальній книзі Аниткабіру. Слідом за «хвалебними»

словами Ердогана щодо Ататюрка, деякі проурядові журналісти написали статті у тій же тональності. Таким чином, все повернулося на свої звичайні, як на теперішній час, позиції.

Література

1. Гасанова Э. Ю., «Идеология буржуазного национализма в Турции» / Э. Ю. Гасанова. – Баку, изд. АН АзССР, 1966. – 342 с.
2. Гасратян М. А. Восстания 20-х-30-х гг. / М. А. Гасратян // История Курдистна, М., 1999. – 367 с.
3. Гасратян М. А. Очерки истории Турции [Электронный ресурс] / М. А. Гасратян, С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян – М.: Наука, 1983. – 296 с. – Режим доступа : <http://padaread.com/?book=107491>
4. Гачечиладзе Р. Г. Турция / Р. Г. Гачечиладзе. – М. : Мысль, 1983. – 125 с.
5. Головченко В. І. Ататюрк / В. І. Головченко // Українська дипломатична енциклопедія : У 2-х т. / Редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. – К. : Знання України, 2004 – Т. 1. – 760 с.
6. Данилов В. И. Метаморфозы турецкого национализма / В. И. Данилов // Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск девятый). – М., 2000 – 132 с.
7. Жевахов А. Кемаль Ататюрк / Александр Жевахов. – Науч. ред. и авт. предисл. Д. Д. Васильев ; пер. с фр. Л. Ф. Матяш. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 344[8] е. : ил. – (Жизнь замечательных людей: сер. биогр. ; вып. 1135).
8. Kinross John. P. Atatürk: a biography of Mustafa Kemal, father of modern Turkey / John Kinross. – New York, 1965.
9. Киреев Н. Г. История Турции XX век / Н. Г. Киреев. – Москва : ИВ РАН : Крафт+, 2007. – 608 с.
10. Mango Andrew. Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey / Andrew Mango. – Overlook TP, 2002.
11. Милованов И. Жизнь, отданная борьбе И. Милованов, Л. Чернов. – М. : Наука, 1966. – 672 с.
12. Миллер А. Ф. Очерки новейшей истории Турции / А. Ф. Миллер. – М.-Л., 1948. – 280 с.
13. Миллер А. Ф. Краткая история Турции / А. Ф. Миллер. – М. : Наука, 1948. – 304 с.
14. Мухаметдинов Р. Ф. Зарождение и эволюция тюркизма / Р. Мухаметдинов. – Казань : «Заман», 1996. – 272 с.
15. Надеждин Н. Мустафа Кемаль Ататюрк: «Отец нации» / Н. Надеждин. – М. : Майор, 2011 г.- 211 с.
16. Петросян Ю. А. Турция, зарождение идеологии национально-освободительного движения (XIX – начало XX в.) / Ю. А. Петросян // Очерки по истории общественной мысли народов Востока. – М., 1973 – С. 17–31.
17. Розалиев Ю. Мустафа Кемаль Ататюрк / Ю. Розалиев // Вопросы истории. – 1995. – № 8. – С. 21–35.
18. Ушаков А. Г. Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор. – М. : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2002. – 383 с.
19. Шуваева-Петросян Е. Мифы и правда о Мустафе Кемале Ататюрке / Е. Шуваева-Петросян [Эл. ресурс]. – Режим доступа - <http://shuv-petrosyan.livejournal.com/114864.html>.

Варнавська І.В.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ

Сучасні умови і динаміка розвитку суспільства потребують від особистості швидшої та ефектившої адаптації до навколишнього середовища, високої культури, моральності, сформованої системи цінностей і переконань, зацікавленості в творчому розвитку, здатності до інноваційної діяльності, самовдосконаленні і т.і.

У цій взаємодії людини та світу важливу роль відіграють повноцінно сформовані як особистісна, так і соціальна ідентичності особистості. Для соціуму найбільш важливим видом соціальної ідентичності є професійна ідентичність, вивчення та аналіз динаміки розвитку якої у студентів необхідний для розуміння процесів її формування, виявлення

основних факторів впливу на кожному етапі розвитку, що буде сприяти створенню нових механізмів соціальної та професійної адаптації і самореалізації особистості.

Спрямування особистості в період отримання освіти в вищому навчальному закладі на розвиток творчих можливостей створює реальні умови для збагачення інтелектуального, емоційного, морального потенціалу особистості, стимулювання прагнення реалізувати себе в професійній діяльності.

Сформована професійна ідентичність виступає як внутрішнє джерело професійного розвитку і особистісного зростання суб'єкта, забезпечує самоприйняття себе, як професіонала, швидку адаптацію до нових умов діяльності.

Останнім часом науковці досить часто звертаються до питань становлення і формування професійної ідентичності, дослідження динаміки її розвитку. Питання структури та змісту соціальної ідентичності, особливостей формування і розвитку професійної ідентичності та професійного самовизначення широко висвітлені в дослідженнях: Г.М. Андрєєва, Н.Ю.Волянчук, Г.В. Гарбузова, Є.П. Єрмолаєв, С.Т. Клімов, А.М. Лукіянчук, В.Н. Павленко, Ю.П. Поваренків, З.Фрейд, М. Шеріф, Б. Шефер, Л.Б. Шнейдер, Б. Шледер, М. Яромовіц та ін.

На сьогодні залишаються недостатньо вивченими динаміка розвитку професійного самовизначення майбутніх спеціалістів, особливості розвитку її структурних компонентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі. Також недостатньо з'ясованим залишається питання про внутрішні, індивідуально-особистісні механізми формування професійної ідентичності, особливо ті, що мають відношення до мотиваційної і ціннісної сфер.

Існують різні погляди на визначення поняття професійного самовизначення, оскільки в різних психологічних напрямках вкладається певне трактування цього феномену. Це пов'язано, передусім, з тісним взаємозв'язком особистісного та соціального орієнтування, наявністю у людини цінностей, цілей і переконань, які впливають на формування її ідентичності в цілому.

Більшість дослідників пов'язують ідентичність з наявністю у людини чіткого самовизначення, на яке впливає вибір цінностей, цілей та переконань, які супроводжують її в житті. Виділяють процесуальну і змістовну сторони самовизначення, які охоплюють процес формування ідентичності людини, оцінку та відбір цілей, цінностей і переконань, та розглядають ідентичність з врахуванням змісту цілей, цінностей і переконань, які людина обирає. Звертають увагу на чотири сфери життя, найбільш значущі в процесі формування самовизначення:

- професійна сфера;
- сфера релігійних і моральних переконань;
- сфера політичних поглядів;
- сфера шлюбу та батьківства, прийняття та відігравання соціальних ролей (включаючи статеві ролі).

Іванова Н.Л. в своїх роботах розглядає професійне самовизначення як вид соціальної ідентичності. На думку цього автора, професійне самовизначення формується в процесі виявлення істотних зв'язків всередині і поза професією, вона пов'язана із загальною інформаційною основою діяльності та концептуальними схемами професійної поведінки. У структурі ідентичності розкриваються когнітивний, мотиваційний і ціннісний компоненти [4].

Поваренків Ю.П. визначає професійне самовизначення як критерій професійного розвитку, який свідчить про якісні та кількісні особливості прийняття людиною: себе, як професіонала; конкретної професійної діяльності, як способу самореалізації та задоволення потреб; системи ціннісних норм, характерних для даної професійної спільноти [6]. Шнейдер Л.Б. розглядає професійну ідентичність як результат професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, які виявляються в усвідомленні належності до певної професії і професійної спільноти [8]. Професійна

ідентичність може бути побудована на трьох складових, які в «Я-концепції» часто визначають як сукупність установок «на себе»: когнітивна складова; емоційна складова; поведінкова складова.

Під самовизначенням варто розуміти структуру і внутрішню, динамічну організацію потреб, що самостворюються, здібностей та переконань. Структура ідентичності розвивається з прийняттям все більш різноманітних рішень щодо себе й свого життя, усвідомленням своїх сильних і слабких сторін, осмисленням свого життя та цілеспрямованістю. Згідно з його теорією існують чотири основні статуси професійного самовизначення особистості:

- невизначене (несформоване) самовизначення – відсутні уявлення людини про свою приналежність до певної групи, чіткі уявлення про кар'єру чи про професійне життя, професійний шлях не вибраний, і людина навіть не замислюється над цією проблемою;

- дифузне (нав'язливе) – людина прийняття певну ідентичність на основі тиску оточення без усвідомлення власної позиції, уявлення про професійне майбутнє сформоване, але воно нав'язане батьками чи друзями не є результатом самостійного вибору;

- мораторій самовизначення – людина приймає рішення щодо власної приналежності до певної групи, але без остаточного затвердження цього рішення, людина усвідомлює проблему вибору професійного шляху й знаходиться в процесі пошуку адекватного рішення, але варіант ще не визначений;

- досягнуте самовизначення – усвідомлення власної приналежності до певної групи, інтеграція в цю групу й початок реалізації власних можливостей, професійні плани чітко визначені, що є результатом осмисленого самостійного рішення.

Дружиніна І.А. розглядає професійне самовизначення студента, як прийняття індивідом провідних професійних ролей, ціннісних позицій і норм, що сприяють конструюванню професійного майбутнього. Професійна ідентичність є багатокомпонентним і багаторівневим утворенням [3].

Початок формування і розвитку професійного самовизначення припадає на період навчання за спеціальністю. У цей період відбуваються процеси самовизначення, персоналізації і самоорганізації, набуваються нові знання, навички, проходить перегляд цілей та цінностей особистості. І в той самий час спостерігається поетапне становлення професійної ідентичності студентів, що є результатом цілеспрямованої активної його позиції в межах навчального процесу та професійної діяльності. Уявлень про самого себе, емоційні переживання і усвідомлення активності, яка пов'язана з отриманням професії, стають єдиним цілим і на їх основі з'являється почуття тотожності з самим собою, як майбутнім фахівцем.

Отже, процес становлення професійного самовизначення студентів вищого навчального закладу можна поділити на три основні етапи:

- 1) первинний вибір – ознайомляться з професійною спільнотою, не приміряючись до неї. При цьому в майбутніх спеціалістів формується ціннісне ставлення до обраної професії;

- 2) підтвердження чи ні первинного вибору – можуть суттєво змінитися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або навпаки, до впевненості в ньому;

- 3) реалізація первинного вибору в діяльності – ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження в професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Процес формування у студентів професійного самовизначення, згідно з Г.В. Гарбузовою складається з:

- 1) переконань у правильності вибору професії та позитивного ставлення до себе як до суб'єкта навчально-професійної діяльності та майбутньої професійно-виробничої діяльності;

- 2) професійної ідентичності (усвідомлення своєї totoжності з професійним образом-Я);
- 3) професійного образу-Я;
- 4) Я-концепції та Я-образів: ідеальний, нормальний, реальний;
- 5) образу-Професії [2].

На основі аналізу теоретичного матеріалу можна виділити зовнішні та внутрішні фактори процесу професійної ідентифікації студентів. Зовнішніми факторами формування професійної ідентичності в сучасних умовах є інформаційно насичене середовище, яке надає студенту уявлення про предмет праці, способи отримання професійної освіти, вимог професії до людини і т. Д. На перших етапах формування професійної ідентичності зовнішні фактори грають пріоритетну роль. Основою подальшого розвитку професійної ідентичності стають внутрішні фактори.

Внутрішніми факторами процесу формування у студентів професійної ідентичності є: біопсихологічні і індивідуально-типологічні властивості особистості: статеві, вікові особливості, властивості темпераменту, характеру, здібностей; особливості психічних процесів і властивостей: відчуттів, пам'яті, уяви, емоцій, почуттів; досвід: знання, вміння, навички, звички, стиль діяльності; особливості спрямованості: інтереси, мотиви, ідеали, світогляд, переконання.

До внутрішніх джерел становлення професійного самовизначення Л.Б. Шнейдер відносить:

- емоційно-позитивний фон, на якому відбувалося отримання інформації про професії;
- позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;
- емоційно-позитивне прийняття своєї приналежності до професійної спільноти;
- успішне засвоєння (присвоєння) прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності;
- готовність фахівця взяти на себе професійну відповідальність;
- характер вираженості і самоприйняття екзистенційного та функціонального Я;
- мотиваційна активність до реалізації себе на обраному професійному шляху [8].

Отже, сформована під час навчання професійне самовизначення є комплексною характеристикою особистості, яка забезпечує свідоме прийняття студентом професійно значущих цінностей та його прагнення реалізувати себе в процесі професійної підготовки. Вона є результатом засвоєння соціально-культурних норм в умовах творчої взаємодії викладачів і студентів у навчально-виховному процесі вишу.

Кожен з вищезазначених компонентів займає значне місце в структурі професійного самовизначення і має свою динаміку розвитку, що в свою чергу впливає на загальну динаміку розвитку професійної ідентичності студента. Так, когнітивний компонент формує образ "Я" та образ професії, охоплює сукупність уявлень про себе та майбутню спеціальність. Мотиваційний компонент включає внутрішню позитивну мотивацію до навчання, самовдосконалення та професійного зростання. Ціннісний компонент виступає внутрішнім фактором, який визначає спрямованість діяльності особистості, сприяє вибору цілей і засобів діяльності. Емоційно-оцінний компонент – це ставлення студента до своєї майбутньої професії. Поведінковий компонент залежить від рівня активності студентів як членів професійної групи, рівня засвоєння професійних норм та цінностей, зразків професійної поведінки, рівня осмислення життя.

На становлення професійного самовизначення в значній мірі впливає оточуюче середовище, його цілі, задачі, вимоги до майбутніх спеціалістів.

Період навчання у вищому навчальному закладі є одним з основних для формування та розвитку професійної ідентичності, в зв'язку з чим якість освіти, форми, методи характеризують ступінь задоволення молодого спеціаліста отриманою професійною підготовкою, а також в більшості визначають його соціальні перспективи та особистісний розвиток.

Професійне самовизначення відноситься до понять, у яких виражено концептуальне уявлення людини про своє місце в професійній групі чи спільноті. Крім того, це уявлення супроводжується певними ціннісними та мотиваційними орієнтирами, а також суб'єктивним ставленням (прийняттям чи ні) своєї професійної приналежності. Враховуючи все це, професійна ідентичність постає як інтегративне поняття, у якому виражається взаємозв'язок особистісних характеристик, що забезпечують орієнтацію у світі професій, більш повно реалізувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору.

Основні когнітивні, мотиваційні та ціннісні компоненти, зовнішні і внутрішні фактори, що впливають на розвиток і формування професійного самовизначення студентів, сприяють оволодінню не лише професією, а й забезпечують динаміку особистісного і професійного вдосконалення, формують стійкість особистості при зміні соціальної ситуації.

У зв'язку з відмінністю цих компонентів та факторів у кожного студента, динаміка розвитку професійного самовизначення буде відрізнятися за своїми часовими характеристиками. Але до закінчення вищого навчального закладу, вона може бути сформована за умови своєчасного виявлення проблем і кризових ситуацій і коригування процесу розвитку професійної ідентичності за допомогою відповідних програм в межах ВНЗ. Програми можуть носити як індивідуальний характер, що складно і недоцільно реалізовувати в рамках вишу, спираючись на індивідуальні особливості студента, і груповий характер, спираючись на тенденції та потреби групи, так і охоплювати потреби студентів ВНЗ в цілому.

Сформоване професійне самовизначення виступає як внутрішнє джерело професійного розвитку і особистісного зростання суб'єкта, забезпечує самоприйняття себе, як професіонала, швидко адаптацію до нових умов діяльності.

Література

1. Антонова Н. В. Проблема личностной идентификации в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н.В. Антонова // Вопросы психологии. – М. : Наука, 1996. – 487 с.
2. Гарбузова Г.В. Процесс формирования профессиональной идентичности студентов/ Гарбузова Г.В. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007- Вып.44. – с. 340-344 – Режим доступа:<https://cyberleninka.ru/article/n/protsess-formirovaniya-professionalnoy-identichnosti-studentov>
3. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: Канд. дис. .../ Дружиніна І.А. – Київ, 2009. – 205 с.
4. Иванова Н.Л. Профессиональная идентичность и профессиональное пространство/ Иванова Н.Л., Конева Е.В. // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 148–156.
5. Микитюк Г.Ю. Вплив взаємин викладача і студентів на формування професійної ідентичності майбутніх вчителів / Г.Ю. Микитюк // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 20, 2003. – С. 255 – 260.
6. Поваренков Ю.П. Психологическая характеристика профессиональной идентичности/ Поваренков Ю.П. // Кризис идентичности и проблемы становления гражданского общества. Сборник научных трудов. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2003. – С. 154–163.
7. Психологія праці з професійної підготовки особистості / [За ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки]. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 330 с.
8. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг./ Шнейдер Л.Б. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2004. – 599 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ»

Курс "Психологія управління", який викладається в Херсонському державному аграрному університеті, розглядається як засіб загальної гуманітарної підготовки фахівця вищої кваліфікації та як необхідний компонент його підготовки до професійної діяльності. Вивчення дисципліни "Психологія управління" викликане тими кардинальними змінами, які відбуваються у нашому суспільстві. Так, сучасний випускник університету повинен мати уявлення про широке коло проблем, викликаних психологічними аспектами трудових відносин, уміти організувати умови для плідної та творчої роботи людей у трудовому колективі, ставити загальні і конкретні цілі та задачі індивідуальної та групової трудової діяльності, стимулювати потяг працівників до творчої самореалізації особистості, формування позитивного іміджу; уміти аргументувати і відстоювати власну точку зору, знаходити шляхи і методи розв'язання проблем, пов'язаних з реалізацією системи трудових відносин та їх підсистем у контексті формування нової парадигми управління економікою та суспільними змінами в Україні.

Дисципліна "Психологія управління" передбачає оволодіння майбутніми фахівцями вищої кваліфікації системою психологічно-педагогічних знань та умінь, необхідних у майбутній професійній діяльності:

а) засвоєння, узагальнення та поглиблення теоретичних знань студентів про: структуру і основні компоненти трудових відносин; прояви активності особистості у системі трудових відносин; мотиви поведінки і трудової діяльності особистості; прояви індивідуальних властивостей особистості у діловому спілкуванні і трудовій діяльності; етико-психологічні засади управління трудовим колективом; шляхи створення позитивного іміджу особистості і трудового колективу; причини виробничих конфліктів і екстремальних виробничих ситуацій, психологічні шляхи їх запобігання та вирішення;

б) на формування системи практичних умінь: визначення мотивів поведінки і трудової діяльності особистості; урахування індивідуальних особливостей співробітників при організації їх трудової діяльності; здійснення планування, організації та аналізу діяльності трудового колективу; дослідження загальних закономірностей формування та розвитку трудових відносин в умовах переходу до ринкової економіки, чинників підвищення ефективності трудової діяльності; розуміння психологічних аспектів розвитку бізнесу та підприємництва; запобігання екстремальних психологічних та конфліктних виробничих ситуацій, стресів, їх негативних впливів на фізичне та психічне здоров'я працівників; дослідження та інтерпретації власних психічних станів, особливостей міжособистісних стосунків у трудовому колективі; психолого – педагогічного аналізу та вирішення ситуацій, які можуть виникнути в процесі трудової діяльності.

В цілому зміст дисципліни "Психологія управління" орієнтований на інтеграцію знань та умінь студентів з загальної психології та педагогіки, соціальної та інженерної психології, психології менеджменту, психології праці, професійної етики тощо.

Враховуючи, що предмет "Психологія управління" вивчається на перших курсах університету під час вивчення дисципліни особлива увага приділяється організації самостійної роботи студентів (діагностування індивідуальних психологічних особливостей, тестування, конспектування, робота з джерелами інформації, реферування, самостійне вивчення окремих тем дисципліни, самостійне вирішення проблем та творчих завдань).

У навчальній програмі з курсу «Психологія управління» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти значна увага приділяється створенню певних

психолого-педагогічних умов для ефективного застосування інтерактивних методів навчання. Для побудови процесу навчання попередньо проведено ознайомлення зі складом аудиторії, з'ясовані психологічні особливості студентів, очікування та рівень їх мотивації до навчання. Це допомогло здійснити диференційований індивідуальний підхід, врахувати індивідуальні потреби кожного.

Враховувалась та умова, що студент – це доросла людина, яка усвідомлює себе як особистість, самостійно орієнтується у навколишньому житті, має певний життєвий досвід, контролює свої вчинки і несе повну відповідальність за їх наслідки. Нова інформація сприймається й оцінюється через призму власного досвіду. Разом з тим, іноді виникає ситуація скептичного і навіть зверхнього відношення до нових знань з боку студентів. Для подолання такої критичності застосовуються певні способи і прийоми: налагодження довірливих і відкритих стосунків між викладачем і студентами, формування атракції, проведення попереднього контролю з застосуванням ситуацій та завдань, що потребують неординарного підходу, нових знань.

Доклавши значних зусиль до вирішення завдання або не справившись з ним, студенти розуміли недостатність наявних знань, у непрямій формі знімалося упереджене ставлення до нового навчального матеріалу, з'являлася необхідна мотивація навчання.

Важливою особливістю підготовки фахівців є те, що мотивація студентів до навчання значно залежить від усвідомлення ними тієї користі, яку можуть дати їм нова інформація, нові вміння та навички. Студенти здебільшого хотіли знати, як саме може бути використана інформація у професійній діяльності при вирішенні конкретних проблем, що виникають у сфері виробничих відносин. Тому у викладанні здійснювався перехід від традиційного, так званого предметного навчання до проблемного, коли зміст усього курсу групувався у модулі, котрі охоплювали наявні практичні проблеми, що потребують пошуку шляхів їх вирішення, підбирались переконливі приклади й аргументи про цінність запропонованої програми у вирішенні конкретних завдань професійної діяльності фахівця-аграрія. Також використовувалися свідчення того, до яких помилок та негативних наслідків у професійній діяльності призводить відсутність або недостатня сформованість у майбутніх фахівців певних умінь та навичок, які саме і передбачається сформувати у процесі опанування навчальної дисципліни.

Одним із найбільш перспективних шляхів удосконалення підготовки майбутніх фахівців-аграріїв, озброєння їх необхідними знаннями, практичними вміннями є впровадження активних форм та методів навчання. Саме ігрові методи навчання забезпечують усвідомлену зацікавлену розумову діяльність студентів, активне сприйняття теоретичного матеріалу в навчальному процесі, розвиток навичок самостійного вироблення рішень з проблемних питань.

У результаті участі у грі студенти навчаються техніки прийняття рішення, усвідомлюють необхідність теоретичної підготовки для практичної роботи, знайомляться з тими проблемами та труднощами, які можуть виникнути в реальній діяльності, краще засвоюють предмет, розвивають навички взаємодії з іншими, навчаються виконувати різні ролі. Гра, на відміну від традиційних методів навчання, не лише передає певний обсяг знань, але насамперед розвиває здатність аналізувати, синтезувати та використовувати отриману інформацію. Ігри дають змогу отримувати цілісне уявлення про реальність завдяки відтворенню лише суттєвих компонентів системи, стисканню часових та просторових інтервалів, можливості повторних їх програвань, проведення підсумкової дискусії про результати гри, що допомагає побачити систему з різних позицій тощо.

Це уявлення про реальність виникає в результаті активної самостійної діяльності студентів у конкретних ситуаціях. Нарешті, імітаційні, у тому числі й ділові ігри підвищують мотивацію до навчання шляхом залучення студентів у певні ситуації, створення неформальної обстановки у процесі навчання, необхідності швидких дій, забезпечення реалізації різних мотивів для різних категорій студентів. Важливо відмітити,

що гра більшою мірою, ніж словесні методи навчання, сприяє формуванню практичних, трудових умінь, теоретичних знань, навичок, зміцненню знань та навичок.

Проведення ділової гри у процесі навчання не лише активізує заняття, підвищуючи емоційне навантаження студентів, але не змінює спрямованості й акцентів у стосунках між викладачем та студентом. Провідне місце посідають відносини між самими учасниками гри, викладачем та студентами, студентами та матеріалом, який вивчається.

Використання ділових ігор у процесі навчання студентів, зокрема майбутніх фахівців-аграріїв, створює цілий ряд позитивних моментів: підвищується інтерес до навчальних занять і до проблем, які моделюються; учасники гри набувають навичок прийняття конструктивних рішень; змінюється мотивація тих, хто навчається, до засвоєння інноваційних знань; самооцінка гравців стає більш адекватною; розвивається інноваційне, аналітичне, правове та психологічне мислення тих, хто навчається; реалізується системний підхід до розв'язання поставленої проблеми, оскільки можна простежити хід прийняття рішень від початку до кінця в умовах "стиснутого часу", що є досить актуальним для майбутнього фахівця.

Відзначимо, що у правильно організованій діловій грі група в цілому і кожен її учасник стають повноправними й рівноправними з керівником гри суб'єктами ігрової діяльності, здійснюючи в грі не тільки планування, реалізацію, самоконтроль і самооцінку власної цілеспрямованої навчально-ігрової діяльності, але й беручи участь в організації, здійсненні, регулюванні й оцінюванні навчально-ігрових дій своїх товаришів, спільної діяльності ігрової групи, колективу, активно взаємодіючи з викладачем.

Наведемо декілька прикладів дидактичних ігор з дисципліни "Психологія управління", адаптованих та апробованих в процесі навчання на економічному факультеті ХДАУ.

Продемонструємо особливості методики проведення дидактичної гри на прикладі гри «Ми живемо в містечку Х» (навчальна дисципліна «Психологія управління», тема «Конфлікти, стратегії їх вирішення»).

I етап. (Підготовка) Студентів заздалегідь знайомимо з темою практичного заняття «Технології управління конфліктними ситуаціями» та пропонуємо самостійно підготуватися до нього, опрацювавши рекомендовану літературу.

II етап. На початку практичного заняття знайомимо студентів з ситуацією, що склалася в невеличкому містечку Х:

«Уявіть собі, що Ви мешканці маленького містечка Х, на території якого розташований хімічний завод (житловий масив, хімічний завод, річка, міст).

Хімічний завод забруднює оточуюче середовище. Жителі містечка вимагають його закрити. Позиція представників заводу: завод випускає багато продукції, якою користуються жителі міста. На заводі працюють жителі містечка Х, якщо його раптом закриють, то виникне проблема безробіття. Позиція представників громадськості містечка Х: завод забруднює середовище, річку, з якої жителі беруть воду. Забруднене повітря негативно впливає на здоров'я людей. Завод необхідно закрити.»

III етап. Групі незалежних експертів (найкраще підготовлені та найбільш авторитетні студенти групи або викладачі, запрошені з кафедри екології, менеджменту організацій та ін.) пропонують організувати дискусію з метою вирішення конфлікту між представниками заводу і жителями міста Х. Для цього групу за бажанням поділяють на дві підгрупи: заводчани і представники громадських організацій містечка. При організації дискусії бажано використати стратегію «П'ять кроків» (Методика Д.Шапіро):

1) Аналіз конфлікту: виявити причину конфлікту та позиції учасників.

2) Аналіз почуттів. Учасникам конфлікту рекомендується проаналізувати емоції та почуття, які вони відчувають при виявленні причини конфлікту.

3) «Чого ми хочемо?» Учасникам конфлікту слід сформулювати свої вимоги один до одного. Висловити їх в коректній формі. Проаналізувати: «Чого ми хочемо? Чого хочуть

наші опоненти? Які перешкоди заважають нам досягти бажаного? Яким чином сумісними зусиллями досягти цього?»

4) Наші ідеї. Сформулювати ідеї, реалізуючи які можна б досягти бажаних результатів (вирішити конфлікт).

5) Наш план. При обговоренні ідей сформулюйте сумісний з опонентом план досягнення бажаних результатів, обміняйтесь думками: «Чи задовольняє присутніх запропонований план?»

IV етап. Після завершення дискусії слід обговорити стилі поведінки у дискусії учасників гри та запропонувати їм визначити оптимальні шляхи вирішення конфлікту. Слід визначити, чи дотримувалися учасники гри етичних норм ведення дискусії. Якщо вирішення конфлікту не відбулося, то необхідно проаналізувати причини.

Безперечно, організація дидактичної гри потребує від викладача широкої ерудиції, педагогічної майстерності та вмінь педагогічної імпровізації. Так, наприклад, у даному випадку у сюжет гри можна включити виступ мера міста, представників засобів масової інформації, представників громадських організацій з інших міст, які б могли стати третейськими судьями, консультантами тощо. Для поглиблення дидактичного ефекту організованої гри студентам доцільно пропонувати подальшу самостійну роботу за темою та виконання творчих вправ. Зокрема, у розвиток теми дидактичної гри «Ми живемо в містечку Х» учасникам можна запропонувати:

а) знайти шляхи вирішення міжгрупового конфлікту, зміст якого описаний місцевими засобами масової інформації (газета, часопис, телебачення);

б) скласти анотацію джерел інформації, у яких запропоновані шляхи вирішення виробничих конфліктів.

Ділова гра «Новий керівник»

Проведення гри передбачає вирішення таких завдань: закріплення теоретичних знань з теми "Психологічні особливості керівництва та лідерства"; зосередження уваги студентів на необхідності чіткого формулювання мети, виявлення проблемної ситуації та аналізу всіх можливих варіантів усунення проблеми; навчання студентів обґрунтуванню можливих альтернатив у аргументуванні власної думки; формування навичок прийняття управлінських рішень за обмежений період часу; формування навичок групової розробки та прийняття управлінських рішень; виявлення лідерів в групах та розвиток їх лідерських можливостей, а також творчої активності студентів.

Ділова гра "Новий керівник" надає можливість моделювати діяльність сучасного керівника та демонструє особливості прийняття індивідуальних та групових рішень. У процесі імітації ігрового експерименту досліджуються мотиви прийняття рішень, виявляються лідери, оцінюються можливості та наполегливість учасників гри у відстоюванні власної думки.

Термін ділової гри 30-35 хв. Кількість учасників не обмежується.

Дія ділової гри "Новий керівник" відбувається на умовному підприємстві, де призначений новий керівник невеликого виробничого підрозділу (low-менеджер), який зайняв посаду після отриманого від директора попередження, що діяльність персоналу очоленого ним підрозділу на сьогодні є незадовільною. Протягом перших тижнів, проведених зі спеціалістами даного підрозділу, новий керівник став очевидцем їх недбалої, неакуратної та неякісної роботи. Він дійшов висновку, що підлеглі потребують суворої дисципліни і скликав нараду де "встановив порядок" і не стримався у висловленні своєї думки про підлеглих і їх працездатність.

Через декілька годин цей керівник зустрівся зі своїм знайомим, теж керівником низової ланки, і розповів йому про свої дії: "Я оголосив перелік проблем, які виникають у мене при керівництві підрозділом, і повідомив, що з наступного дня діяльність буде організована по-новому. Я знаю, що вони здатні працювати добре. Настав час, коли вони почнуть заробляти гроші, а я буду спостерігати за ними, і у разі виявлення недоліків

вдаватимуся до дисциплінарних заходів". Колега запропонував йому використовувати інший підхід у роботі з підлеглими.

Проблеми для обговорення зі студентами.

1. При вирішенні людських проблем у своєму підрозділі новому керівнику низової ланки необхідно буде використовувати багато знань з управління. Які вони і в яких випадках він буде їх використовувати?

2. Керівник переймає на себе багато ролей. Які ролі він буде змушений виконувати? Чи доцільне це? Чому?

3. Чи існує ймовірність того, що при переговорах з підлеглими вони відчують, що керівник маніпулює ними? Якщо так, то що може зробити керівник для зміни такого враження?

4. Уявіть, що колега запропонував молодому управлінцю здійснювати консультативний підхід у роботі з підлеглими. З Вашої точки зору, це – можливо?

Гра проводиться в три етапи. На першому етапі йде обговорення поставлених питань. На другому етапі – кожен учасник гри приймає індивідуальне рішення щодо виходу з критичної ситуації. На третьому етапі приймається групове (колективне) рішення стосовно цієї ж проблеми, виходячи з критеріїв, сформульованих самою групою (підкоритися лідерові, досягти консенсусу).

Учасники гри повинні приймати рішення в конкретній ситуації стосовно себе, а не удаваної особи.

Об'єктом гри обрана досить складна управлінська ситуація (вирішення людських проблем), яка потребує термінового аналізу для усунення проблеми. Ігрова ситуація передбачає наявність ведучого (викладача), який знайомить з умовами гри, правилами, слідкує за термінами прийняття рішень та підводить підсумки гри. Лідери груп обираються учасниками гри або після проведення тесту "Оцінка лідерських рис".

На узагальнюючому практичному занятті навчальної дисципліни «Психологія трудових відносин» можна провести дидактичну гру "Старт - Фініш".

Цілі гри: закріплення, узагальнення та систематизація теоретичних знань з дисципліни; зосередження уваги студентів на необхідності чіткої відповіді на тести.

Крім дидактичних завдань окреслюємо психологічне та виховне завдання підсумкового практичного заняття. Психологічна мета: розвивати у студентів довільну та післядовільну увагу. Виховна мета: виховувати у майбутніх менеджерів культуру прояву емоцій.

Сценарій гри

У грі використовуються фішки та ігрове поле. Об'єктом гри обрані комплексні тести з дисципліни "Психологія трудових відносин". В аудиторії повинен бути великий ігровий стіл (наприклад поставлені разом 4 столи). З навчальної групи формують дві команди, а також визначають експертів з числа найбільш підготовлених студентів. Кожна команда обирає колір фішки та ігрову доріжку. Команди встановлюють свої фішки "на старт". До ігрового столу запрошуються по одному учаснику з кожної команди. Запрошені по черзі відповідають на запитання, які довільно вибирають з купи розкладених карток. Правильна відповідь надає право команді перемістити фішку на наступну позначку в напрямку до фінішу; неправильна відповідь - фішка повертається назад. Виграє команда, яка першою дістанеться фінішу.

Розподіляючи студентів на дві команди, проводимо експрес-діагностику за методикою Сьюзен Делінгер¹: кожен з студентів повинен намалювати на аркуші паперу одну з декількох фігур: трикутник, овал, квадрат та ін. Студенти будуть поділені на дві команди: наприклад, команда "трикутників" та команда "квадратів". Декілька студентів обираються в експерти. Після закінчення гри експерти визначають команду-переможницю, викладач аналізує психологічні особливості ігрової діяльності студентів - "овалів", "квадратів", "трикутників" та ін. Знання психологічних особливостей поведінки

людей, виявлених на основі методики, необхідні фахівцям типу «людина-людина» у майбутній професійній діяльності.

Наші спостереження свідчать, що ігри, окрім вирішення навчальних завдань, дають змогу студентам відверто висловлювати свої думки та стимулюють їх до удосконалення комунікативної культури та культури прояву емоцій, вчать приймати правильні рішення в ситуаціях наближених до реальних, виховувати в собі професійні навички, зосереджувати увагу на конкретній проблемі, а також удосконалювати комунікативну і управлінську культуру.

Досвід викладання показав, що важливою умовою ефективності інтерактивного навчання є забезпечення багатосторонніх комунікацій та взаємодії у процесі навчальних занять не тільки між викладачем і студентами, а й між студентами навчальної групи. У процесі такої взаємодії з'являється можливість обміну думками і досвідом, здійснюється розвиток навичок професійного спілкування: відстоювати свою позицію, прислухаючись до думки колег, ухвалювати рішення у команді, вести професійну дискусію тощо. Важливо звернути увагу на створення сприятливого, позитивного психологічного клімату у групі під час занять.

Ефективному впровадженню інтерактивних методів на заняттях з дисципліни «Психологія трудових відносин» сприяли також правила поведінки співробітництва спільної діяльності, які обговорювались і встановлювались вже на перших заняттях. Для досягнення належної ефективності щодо формування у студентів ставлення до навчання налагоджувався постійний зворотній зв'язок за допомогою моніторингу у відстеженні змін діяльності групи та поведінки кожного студента на заняттях; розгляд результатів навчання, тобто змін у знаннях, думках і поведінці учасників після закінчення навчального курсу; досягнення цілей та завдань, поставлених на початку навчання; з'ясування, що нового для себе особисто отримав кожен студент; що він може застосувати у своїй практичній діяльності; які зміни слід внести у навчальний процес для його вдосконалення.

До моніторингу активно залучались усі учасники навчальної групи, щоб спільно з викладачем обговорити результати навчання, визначити проблеми і шляхи вдосконалення навчального процесу. У ході опитування вдалось отримати узагальнені думки та враження щодо методики викладання. Так, на запитання «Чи відчували Ви принципову відмінність методики викладання курсу від традиційної?», «Чи цікавими для Вас були заняття з курсу?», переважна більшість студентів дали стверджувальну відповідь. Продовжуючи твердження «На Вашу думку, ця методика викладання курсу найбільш за все сприяє...» респонденти відмітили такі варіанти: – кращому засвоєнню матеріалу (100%); – умінню працювати самостійно (88 %); – умінню аналізувати виробничі проблеми та знаходити шляхи їх вирішення (100 %); – опануванню навичками роботи у групі (77 %).

Слід зазначити, що при реальній значній інтенсивності навчального навантаження більшість студентів (75%) характеризували його як помірне (у відповідь на запитання «Яке, на Ваш погляд, було навантаження при вивченні курсу?») і лише 25 % з них – як інтенсивне.

Студентам сподобалась методика викладання курсу, як більш демократичний, відкритий спосіб взаємодії викладача з аудиторією, коли засвоєння знань та вмінь відбувається шляхом заглиблення у життєві ситуації, опанування фахом супроводжується емоційним піднесенням, творчістю, самостійним пошуком шляхів вирішення поставлених завдань та проблем.

Таким чином, на відміну від традиційного підходу, коли увага зосереджується в основному на структуруванні змісту, інтерактивні технології навчання ґрунтуються на ретельній розробці процесуальної сторони, тобто на створенні таких психологічних і педагогічних умов, коли студенти здебільшого самі (у групі та індивідуально) можуть опанувати необхідний їм зміст.

Важливою умовою ефективності занять є забезпечення зв'язку навчального матеріалу зі змістом майбутньої професійної діяльності фахівця-аграрія, створення ситуації зацікавленості і внутрішньої мотивації студентів до навчання.

У процесі викладання курсу «Психологія управління» значна увага приділяється прищепленню студентам загальнолюдських цінностей, що озброює майбутніх фахівців-аграріїв компетенціями для вирішення складних морально-етичних проблем у їх професійній діяльності.

Застосування заходів щодо підвищення ефективності навчального процесу у вищій школі, поліпшення комунікацій між викладачем і студентом, переведення студента на рівень активного суб'єкта навчального процесу є основою гуманізації сучасної освіти.

Вибір шляхів підвищення ефективності навчального процесу залежить від умов, за яких він відбувається, рівня активності студента даного ВНЗ, включення студентів у науково-пізнавальну діяльність та багатьох інших факторів. Це є одним з основних завдань викладача.

Соціальні перетворення в українському суспільстві докорінно змінили орієнтації в галузі освіти. Спрямування навчально-виховного процесу на формування духовності особистості, розкриття її потенційних можливостей та здібностей, утвердження загальнолюдських цінностей стало головною стратегією педагогічної діяльності творчо працюючих викладачів. Розв'язання цих актуальних проблем можливе лише на основі впровадження новітніх педагогічних технологій, які б давали можливість для розвитку творчих здібностей особистості. Такими новітніми педагогічними технологіями і є інтерактивні технології.

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес організований таким чином, що практично всі студенти беруть участь у процесі пізнання, вони мають змогу розуміти і рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Інтерактивні методики навчання базуються на підході, центрованому на студентів, що дає можливість актуалізувати знання, досвід всіх учасників навчання, обмінятися ним. Цей підхід робить навчання активним, що полегшує засвоєння матеріалу, робить цей процес усвідомленим, а відтак більш ефективним. Упровадження інтерактивних технологій потребує від викладача розуміння суті даної моделі навчання, вміння старанно планувати свою роботу, значної кількості часу, особливо на початкових етапах.

Названі вище інтерактивні методи навчання дозволяють підвищити ефективність формування: готовності майбутніх фахівців-аграріїв до постійного професійного самовдосконалення; професійно-пізнавального інтересу до майбутньої діяльності; умінь студентів розв'язувати практичні завдання у сфері виробничих відносин; соціокультурної компетентності майбутніх фахівців-аграріїв у процесі фахової підготовки.

Використання інноваційних педагогічних технологій при вивченні курсу «Психологія трудових відносин» необхідно для комплексного засвоєння навчального матеріалу, формування мислення, розвитку навичок самостійного розв'язання практичних завдань, створення горизонтального поля міждисциплінарного діалогу, розуміння цілісності даної дисципліни покращення рівня загальної культури майбутніх аграріїв. Це сприятиме розвитку здібностей студентів, умінню адаптуватися до нових завдань, розкриттю їх творчого й духовного потенціалу, активізації процесів самопізнання й самотворення, які є обов'язковими умовами успішної практичної діяльності. Ефективність застосування інтерактивних методів навчання пояснюється й можливістю реалізації індивідуального підходу в процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців-аграріїв. Від методів навчання значною мірою залежить розвиток студентів і якість засвоєння ними знань, і набуття навичок самостійної роботи. Важливою запорукою підвищення ефективності навчального процесу є збагачення навчального матеріалу

інформацією про новітні дослідження і розробки світової науки, нові теорії та винаходи, актуальні проблеми і сучасні напрямки розвитку науки в цілому і даної дисципліни зокрема.

Невід'ємною частиною процесу інтенсифікації навчання є перенесення теоретичних основ дисципліни на практику, надання можливості студентам перевірити засвоєну теорію в дії, максимально наблизитись до реальних умов її практичного застосування, ознайомлення з підприємствами, на яких ця теорія використовується. Це допоможе ефективно підготувати студентів до майбутньої професійної діяльності.

Отже, треба зважати на низку чинників, які у єдності та взаємозв'язку можуть забезпечити інтенсивність, а отже, й ефективність навчання. Серед них: організація навчального процесу на науковій основі, забезпечення високого рівня психолого-педагогічної підготовки науково-педагогічних кадрів, оптимізація змісту навчального матеріалу з погляду вікових та індивідуальних можливостей студентів, гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу, створення належних санітарно-гігієнічних умов для навчання (харчування, дотримання вимог повітряного, світлового, теплового режимів, гігієни розумової праці), широке використання технічних засобів навчання, професійне володіння викладачами педагогічними технологіями і педагогічною технікою. Ефективніше використання можливостей і тих, хто навчався, і тих, хто вчиться, - найперша передумова ефективності навчального процесу.

Отже, підвищення ефективності навчання у ВНЗ - досить складне питання. Воно далеко виходить за рамки суто педагогічних проблем, але об'єктивні чинники соціально-економічного розвитку диктують необхідність інтенсифікації навчально-виховного процесу.

Література

1. Бойченко В. Шляхи підвищення ефективності навчальної діяльності студентів педагогічного університету / В. Бойченко // Вісник львівського університету. – 2009. – №25. – С.293 – 299.
2. Інновації як фактор модернізації та підвищення якості вищої освіти / Укл. Н.В.Артикуца, О.М.Клоченок, Т.О.Ліщук; НаУКМА. – К.: Стілоос. 2006. – 630 с.
3. Кузьмінський, А.І. Педагогіка вищої школи. Навчальний посібник / А.І. Кузьмінський - К.: Знання, 2005. – 486 с.
4. Литвинчук С. Б. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник / С. Б. Литвинчук, О. С. Шевчук. – Миколаїв, 2011. – 250 с.
5. Мясоед Т.А. Интерактивные технологии обучения. Спец. семинар для учителей. – М., 2004.
6. Панченков А. Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів до застосування інтерактивного навчання : метод. посіб. / А. Панченков, О. Пометун, Т. Ремех. – К. : А. П. Н., 2003. – 72 с.
7. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.
8. Софій Н.З., Кузьменко В.У. Про сто і один метод активного навчання. – К.: Крок за кроком, 2003. – 116 с.
9. Тевлін Б.Л. Професійна підготовка вчителів / Б. Л. Тевлін. – Х. : Основа, 2006. – 192 с.
10. Томин М. Стратегії віртуальної реальності // Синергія. Аналітичний журнал з менеджменту. – 2003. — № 3 (7). – С. 55–61
11. Шевчук С. П. Методи активного навчання соціальних працівників: навчальний посібник / С. П. Шевчук, О. С. Шевчук. – Чернігів: ДКП РВВ, 2000. – 114 с.

Галат Л.М.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ЕВОЛЮЦІЯ ПРЕДМЕТУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ: ЗМІСТОВНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Економічна теорія займає важливе місце в сучасній розгалуженій системі економічних наук і відіграє значну пізнавальну роль у підготовці здобувачів вищої освіти як першого так і другого рівнів. Як навчальна дисципліна вона належить до фундаментальних економічних дисциплін і з неї розпочинається теоретична економічна підготовка.

За змістом економічна теорія включає широке коло базових тем практично з усіх сфер економічної діяльності людини. Проте, реальне змістовне наповнення курсу залежить від обсягу годин відведених на її вивчення та від переліку і змісту теоретичних економічних дисциплін, які передбачено навчальним планом підготовки фахівців у подальшому вивченні.

Основна задача курсу – формування у студентів необхідних фундаментальних економічних знань – понять, категорій, законів щодо суті і змісту економічних явищ, процесів та механізмів, що діють у різних економічних системах, а також вміти їх використовувати у подальшому вивченні економічних наук і на практиці.

Вивчення теоретичної економічної науки здобувачами вищої освіти слід розпочати зі з'ясування розуміння студентами економічної діяльності, якою займалося людство в усі часи свого життя. Основною ознакою і результатом такої діяльності виступають – продукт, доход, вигода, економічний інтерес, прибуток, заробітна плата та ін. Осмислення людьми змісту економічної діяльності і потреба визначити і ідентифікувати її певними термінами виникає в епоху рабовласництва і належить дослідникам «справедливої держави» філософам Стародавньої Греції.

Поняття “економіка” вперше застосоване давніми греками Ксенофонтом і Арістотелем. Цей термін походить від слів “ойкос” – дім, господарство, і “номос” – закон. Суть “економіки”, за Ксенофонтом, полягає у мистецтві ведення домашнього господарства. Довгий час економічні знання не існували окремо як наука, а відносилися до філософії. Економіка як дисципліна склалася наприкінці XVII – на початку XVIII ст. у формі “політичної економії”. Цей термін ввів Антуан Монкрет’єн у праці “Трактат політичної економії” (1615). Він визначає політичну економію як науку про організацію та управління суспільним господарством.

Першою школою політичної економії вважають меркантилізм, що виник в епоху Відродження. В центрі уваги меркантилістів знаходилися гроші, багатство. Золото як втілення багатства, проблеми зовнішньої торгівлі, торговельний баланс. Отже, предметом дослідження була сфера обігу.

Вагомий внесок у розвиток економічної теорії зробили фізіократи (Ф.Кене, Ж.Б. Тюрго) і класична школа політичної економії (В. Петі, А.Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль). Представники названих напрямів економічної науки перенесли свою увагу на сферу виробництва. Заслуга класичної школи полягає в тому, що вона пов’язала джерело багатства з працею, поклавши початок трудовій теорії вартості. А.Сміт розглядав економічну науку як учення про багатство та способи його збільшення. Він розвинув вчення про об’єктивні економічні закони і принцип “невидимої руки”, що регулює економічне життя і забезпечує “природну гармонію”. А.Сміт уперше визначив двояке завдання політичної економії: аналіз об’єктивної економічної реальності і вироблення економічної політики [1, с. 61].

В XIX ст. одним з провідних був марксистський напрям економічної науки, що він сформувався на базі класичної школи (зокрема, вчення про трудову вартість), соціалістичної ідеї та філософського вчення про діалектику. Представники цього напрямку – К. Маркс та Ф. Енгельс, розробили концепцію капіталістичної експлуатації, необхідності утвердження соціалістичного ладу, що забезпечить справедливий перерозподіл суспільного продукту. Маркс розглядав розвиток суспільства як результат безперервної боротьби класів, а основну увагу приділяв перспективам і цілям соціальної революції. Предметом вивчення теоретичної економічної науки - політичної економії у марксистів стали виробничі відносини між людьми, які виникають в процесі виробництва,

розподілу, обміну і споживання матеріальних благ, головними з яких вони вважали відносини власності на капітал.

В кінці XIX – початку XX ст. виникають нові напрями.

Представники історичної школи (Г. Шмолер, Л. Бретано, В. Зомбарт) вважали, що економічне життя регулюється особливими соціальними інститутами, що сформувалися у кожній країні. Визначальне значення серед них має держава. Дані погляди розвинуті інституціоналістами.

У другій половині XIX ст. формуються передумови для зміни загальної парадигми економічної теорії. Ринкова економіка впевнено стверджується у розвинених країнах. Розроблення загальних принципів політичної економії замінюється дослідженнями різних проблем економічної практики, якісний аналіз заміщується кількісним. Першою школою, яка намагалася віддзеркалити нові явища у господарському житті була Австрійська школа.

Школа граничної корисності виникла в 70-80 рр. XIX ст. (К. Менгер, Ф. Візер, Є. Бем-Баверк). В центрі уваги – чинники цінності товару. Визначальну роль відводили його корисності, суб'єктивним факторам. Економісти даного напрямку пов'язали цінність товару з його граничною корисністю (корисністю останньої, додаткової одиниці продукту, яка залучається до споживання чи виробництва) і вперше використали граничний (маржинальний) аналіз. Нові погляди знаходять відображення і в зміні назви самої науки. Поняття «політична економія» (political economy) витискається поняттям «економікс» (economics), який вперше використовує А. Маршал. Він же закладає засади мікроекономіки, застосувавши функціональний підхід до аналізу економічних явищ (що означає вивчення їх взаємозалежності і взаємовпливу). В центрі уваги А. Маршала знаходиться аналіз економічної рівноваги в умовах вільної конкуренції. Якщо класики політекономії багатства намагалися з'ясувати, перш за все об'єктивні закономірності, то А. Маршал покладається на суб'єктивні оцінки господарюючих суб'єктів («свободу вибору»). А. Маршал розробив власну теорію цінності і ціни. Він вважав, що ринкова ціна є рівноважна функціональної залежності попиту (суб'єктивної оцінки корисності) і пропозиції (величини витрат виробництва) [2, с. 138].

Звертаємо увагу студентів на час, причини та відмінності у трактуванні змісту предмету теоретичної економічної науки. Під «економіксом» розуміється теоретична економічна наука про використання людьми обмежених ресурсів (праці, землі, капіталу, підприємницької здатності) для виробництва різних товарів і послуг. Їх розподілу і обміну між членами суспільства з метою задоволення потреб людей.

Проте «економікс» - це не політекономія, хоча зарубіжні економісти намагаються їх ототожнювати. Так, автор відомого підручника «економікс» П. Самуельсон писав: «Економічна теорія, або політична економія не ігнорує проблем, які досліджує політекономія, не мав і не має єдиного визначення свого предмета. А П. Самуельсон взагалі вважав, що «ніяке визначення предмета економічної теорії не може бути точним, та в цьому, по суті, і немає необхідності» [3, с. 26].

Як зазначає професор Чиказького університету Ф. Найт, «економікс» замінив собою політекономію. Він став провідним університетським курсом. Відбувається диференціація економічної науки, формуються мікро- і макроекономіка. Від політичної економії відділилися галузеві науки. Розвиваються окремі школи і напрями економічної науки. З'являються кейнсіанство і інституціоналізм. Щоправда, економісти, які досліджували історію економічної думки, пишуть про школи політичної економії. Зокрема, Б. Селігмен, розглядаючи розвиток економічної теорії з кінця XIX ст., пише про англійську, Шведську та американську школи політичної економії. [4, с. 287]. Тим часом економістів, представлених у дослідженнях, показано як авторів окремих теорій.

Під політичною економією у XX ст. на Заході починають розуміти не економічну теорію, а економічну політику, як самостійну галузь знань, науку про прийняття макроекономічних рішень.

Глибокі соціально-економічні зміни на початку ХХ ст. позначилися на розвитку економічної теорії. В пострадянських країнах панували марксистські погляди. У країнах з ринковою економікою, переважно англосовітських, вчені зосередилися на пошуку моделей, що забезпечували б рівновагу динамічних національних економік.

Світова криза 1930-х рр. виявила вади ринкового механізму, що вимагали перегляду поглядів на роль держави в економічному житті. В цей час виникає одна з провідних сучасних течій – кейнсіанство. Його засновник – Дж. М. Кейнс, та його послідовники визнали наявність хиб у механізмі вільної конкуренції, обґрунтували необхідність державного втручання в економіку. Дж. Кейнс увів в економічну теорію макроекономічний аналіз, з позицій якого досліджував функціональні залежності таких величин, як ВВП і національний дохід, інвестиції і зайнятість населення, сукупна кількість грошей в обігу тощо. Кейнс обстоював ідею змішаної економіки, в якій держава активно втручається в макроекономічну ситуацію за допомогою економічних важелів (переважно застосовуючи знаряддя бюджетної політики). Ідеї Кейнса було розвинуто неокейнсіанцями та посткейнсіанцями.

Після світового економічного спаду 1974-1975 рр. кейнсіанство перестало бути провідним напрямом економічної теорії та економічної політики і поступилося місцем концепціям нової неокласичної школи [5, с. 32]. Найважливішими неоконсервативними напрямками є:

монетаризм; засновник М. Фрідман; представники монетаризму вбачають коливання пропозиції грошей вирішальним чинником загального обсягу продукції і зміни цін;

економіка пропозиції; увага приділяється пропозиції та змінним, що впливають на неї (податки, науково-технічний прогрес тощо);

теорія раціональних сподівань; школа обстоює тезу щодо раціонального використання економічними суб'єктами наявної інформації та оперативної реакції на зрушення в економічному середовищі.

Впливовим напрямом економічної науки є неокласичний синтез, що його визначальні положення було висунуто та обґрунтовано в 1930-х рр. П. Самуельсоном, а розвинуто у другій половині ХХ ст. Вчені даного напрямку об'єднали здобутки кейнсіанської і неокласичної школи і пропонували використовувати методи першої або другої в залежності від умов функціонування економіки.

Дістав розвитку і інституційний напрям економічної науки. В працях Дж. К. Гелбрейта, А. Арона, В. Росту, Д. Белла, А. Тоффлера міститься критика традиційних шкіл, соціологізовані концепції розвитку ринкової економіки в умовах науково-технічної революції.

У другій половині ХХ ст. інтерес до вивчення політичних процесів та їх ролі в економічному житті, а також ролі уряду в державі посилюється. Відповідно відбулася зміна терміна «політична економія». Вчені проголошують ідеї про «ренесанс політекономії», про її переорієнтацію. головним чином, на вивчення питань взаємодії держави та економіки і політики стали одним з провідних предметів досліджень у науках про суспільство. А найбільш успішним проектом у галузі політико-економічних досліджень у сучасних соціальних науках можна вважати політичну економію або нову політичну економію [6, с. 83].

Нова політична економія динамічно розвивається. Як зазначають дослідники цієї проблеми, вона являє собою «один з найактивніших напрямів досліджень у сучасній економічній теорії, оскільки введення політичних обмежень до стандартних економічних моделей дозволяє пройти вперед у розумінні та поясненні реальних економічних проблем [6, с. 84].

Як і сучасна економічна наука в цілому, не структурована. В ній йдеться про окремі теорії – моделі як суто політичні, так і політико-економічні. Вони не дають уявлення про фундаментальні закони розвитку сучасної економіки [6, с. 85].

В сучасному теоретико-економічному дискурсі продовжують обговорюватися питання і що до назви, змісту та предмету сучасної теоретичної економічної науки. Проте, слід відмітити, про що зазначає і В.Я. Корнійчук – політична економія не мала і не має єдиного визначення предмета. Воно змінювалося в процесі соціально-економічного розвитку, який безумовно продовжується [6, с. 91].

Проте, не менш гостро постає питання як окреслювати ці знання та проблематику для здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальностями економічного спрямування. На думку автора, треба виходити з того, що сучасна економічна теорія вивчає виробництво, розподіл, обмін та споживання в умовах обмежених виробничих ресурсів, досліджує механізми і моделі їх оптимального використання.

З метою певного структурування, поділу на змістовні частини великого загального обсягу теоретичних економічних знань, та й досвіду який склався економічна теорія аналізує економічне життя на двох рівнях: мікроекономічному та макроекономічному. Мікроекономіка вивчає діяльність окремих економічних суб'єктів, до яких можна віднести домогосподарство, фірму або галузь. Макроекономіка передбачає розгляд економіки у цілому.

До вивчення економічної дійсності залучаються знання з історії, соціології, політології, філософії, географії та інших наук. Крім того, теоретичні економічні знання слугують методологічною основою для конкретних економічних дисциплін – економіки окремих галузей, теорії фінансів, грошей і кредиту, маркетингу тощо. Не дивлячись на те, що у будь-якій діяльності, навчальній дисципліні визначення предмету надзвичайно важливо, все ж в умовах невизначеності для вивчення студентами слід обирати найбільш важливі з огляду на їх майбутню професію теми чи навчальні курси не зважаючи на їх назви чи наукову дискусію.

Література

1. Тивончук І. Про предмет і класифікацію сучасної економічної науки / І. Тивончук // Економіка України. – 1995. – №10. – С. 58-71.
2. Нуреев Р. Предпосылки новой экономической парадигмы: онтология и гносеология. – Вопросы экономики. - 1993. – 4. – С.131 -144.
3. Самуельсон П. Экономика. М., «Прогресс», 1964, с.26.
4. Селігмен Б. Основные течения современной экономической мысли: М.: «Прогресс», 1968. – С. 287,355.
5. Економічна теорія: Політекономія: Підручник/ За ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.
6. Корнійчук Л.Я. Політекономія: виникнення і еволюція / Економіка України. – 2011. – №1. – С. 80-92.

Герасименко М.В.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ІДЕЯ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Ідейний простір сучасності поліаспектний і багатовимірний. Він насичений надзвичайною кількістю різних ідей, що за невизначеності консенсусних критеріїв, часто приводить суспільство до розгубленості. Ця обставина спонукає до необхідності аналізу, рефлексії і перегляду ідейних чинників суспільного буття, принципів взаємодії суспільства та його ідейної сфери. Зазначена необхідність цілком очевидна й актуалізує запропоноване дослідження, яке направлено на з'ясування змістовно-інструментальних аспектів ідеї як елемента системи суспільної життєдіяльності.

Звернення до етимології слова «ідея» показує, що воно своїм філософським статусом має завдячувати грецькому мислителю Демокриту, який називав ідеями атоми – неподільні форми, що можна досягнути лише розумом.

Класики античної філософії Платон вбачав в ідеях (ейдосах) вічну й абсолютну сутність на противагу чуттєвому і мінливому світу речей. Вони відображають змістовні імперативи, субстанцію не окремої речі, а цілого виду речей. Ідеї утворюють особливий ідеальний світ (царство ідей), який і є справжньою реальністю, трансцендентним світом дійсного буття.

Аристотель, не погоджуючись з теорією ідей свого вчителя Платона, стверджував, що ідея та річ – одне й те ж, тільки річ існує у реальності, а ідея – у нашому пізнанні.

Для Зенона з Кітіона та інших стоїків ідеї – це загальноприйнятні, консенсусні поняття людського розуму.

У Середньовіччі, зокрема у схоластиці, ідеї сприймалися як прообрази речей, які існують у розумі Бога.

Для Нового часу ідея – це насамперед спосіб людського пізнання дійсності. Мислителі цієї епохи ставили питання щодо походження і пізнавальної цінності ідей, співвідношення ідей з об'єктивною дійсністю: якщо емпірики (Ф. Бекон) вважали джерелом ідей відчуття і сприйняття, які лише узагальнюються на рівні ідей, то раціоналісти (Р. Декарт) наполягали, що в основі ідейної сфери є довільна діяльність мислення, що ідеї вроджені (апріорні) й лише частково детерміновані досвідом. Кантівські ідеї – це поняття розуму, що мають надемпіричний характер і виходять за межі всякого досвіду. В І. Фіхте ідеї – це іманентні цілі, відповідно до яких «Я» творить світ. Для Г. Гегеля ідея є об'єктивною істиною, сутнісним збігом суб'єкта та об'єкта, істинним буттям.

Згодом німецький ідеалізм поклав початок динамічній інтерпретації ідеї – як досконалості, що слугує цілепокладаючим орієнтиром дійсності.

У марксистській концептуалізації акцентується увага на пізнанні як віддзеркаленні дійсності та ідеї як специфічній формі такого відображення. В її річищі В. Ленін інтерпретував ідею як найвищу форму теоретичного освоєння дійсності, якій притаманний сутнісний збіг змісту думки з об'єктивною реальністю. Марксизм радянського зразка, дотримуючись ленінських світоглядних акцентів, виходив з того, що ідея – це форма уявного осягнення явищ об'єктивної реальності, конкретне і всебічне знання, що включає в себе свідомість мети й проєкції подальшого пізнання і практичного перетворення світу.

В епоху домінування масової свідомості ідеї розглядалися переважно як культурні і пізнавальні маркери. Так проблему співвідношення ідейно-світоглядної та соціокультурної сфер аналізували: А. Лавджой, Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Кассіер, П. Сорокін, Т. Адорно та інші. Перший із названих філософів Артур Лавджой навіть висунув проєкт створення науки про історичний процес становлення, збереження і зміни ідей усім простором культури [1].

Західні філософи ХХ століття акцентували увагу на кризовості, яка супроводжує розвиток європейської культури: О. Шпенглер («присмерк Європи»), Т. Адорно («поразка західної культури»), М. Гайдеггер («забуття буття»), Г. Марсель («кінець людини»). У сучасній філософії і культурології ці уявлення мають статус базових світоглядних координат глобальної кризи людства загалом і його ідейно-світоглядної сфери зокрема й насамперед. Разом з тим, ідеї дедалі більше розглядаються не тільки як інструмент пізнання, культурного самовираження й духовного осягнення, а й як «нові засоби соціальної комунікації, організації та мобілізації різних спільнот» [2, с.17].

На відміну від вічного і незмінного «світу ідей» Платона, «Третій світ» К. Поппера створений людиною і підпадає під принцип розвитку, зазнає змін. Він концептуально відрізняється і від «Абсолютного духу» Г. Гегеля, який існує поза індивідом і лише проявляється в його мисленні, пізнанні. Цей теоретичний підхід К. Поппер розвинув у доповіді із симптоматичною назвою – «Теорія пізнання без пізнаючого суб'єкта» [3]. Згідно з його версією, Перший світ є дійсністю фізичних явищ; Другий світ – це стан свідомості, ментальності і можливих адаптацій до реальності; Третій світ постає сферою

культурної спадкоємності, яку утворюють ідеї, філософія, наука, мистецтво, етика, вірування, релігія і загалом світ об'єктивного змісту мислення, який впливає на свідомість людей і не залежить від суб'єктивного сприйняття.

В українській філософії вчення про ідею плідно розвивав П. Юркевич, поклавши в його основу «гармонію між мисленням і буттям», динамічний синтез єдності і різноманітності. Гегелівська позиція в аналізі ідеї відстоювалась С. Гогоцьким. У сучасному вітчизняному філософському мисленні поширеним є тлумачення ідеї як форми духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямованих на його перетворення.

Більшість дослідницьких стратегій «ідейної» тематики як зарубіжних так і українських науковців присвячені в основному розкриттю сутнісних аспектів ідей. Разом з тим простежується нестача ґрунтовних досліджень, які стосуються взаємодії ідейної сфери та суспільного буття. Дослідження цієї взаємодії сприятиме проясненню причин і наслідків світоглядного роздоріжжя, притаманного суспільству сучасного формату, надасть необхідні теоретико-методологічні засоби для подолання кризових явищ на рівні як генерування ідей, так і втілення їх на практиці суспільної життєдіяльності. Це вкрай актуально для сучасного українського суспільства, духовне буття якого позначене амбівалентністю, а в багатьох випадках навіть несумісністю ідейних пріоритетів.

Ідея (з грец. – «вигляд, образ начало») в філософії позначає форму осягнення засобом думки (свідомості) явищ об'єктивної дійсності. «Вона, як зазначає провідний дослідник ідейної феноменології З.Ф. Самчук, передбачає усвідомлення мети і проектування подальшого пізнання й перетворення світу. Ідея не зводиться до фіксації наявного буття, а відображає необхідності, можливості та тенденції розвитку. Вона уособлює єдність дійсності та можливості. Відтак, ідея є ланкою активного опосередкування між індивідом та дійсністю. Завдяки їй генеруються нові форми і якості соціальної реальності. Це пояснює, зумовлює і детермінує невичерпний спонукальний, креативний та евристичний потенціал ідеї» [4, с. 777].

Характерною особливістю ідеї є її здатність встановлювати найбільш істотні, сутнісні, визначальні ознаки процесів і явищ, створювати їх цілісний, еталонний образ у пізнанні й творчості. Вона відображає уявлення про ідеальну форму й зміст явищ і тенденцій, віддзеркалює зміст і сутність предмета розгляду, визначає його основні принципи і місію, окреслює його роль і значущість для конкретної людини і суспільства в цілому.

Важливим теоретико-методологічним аспектом є розмежування, демаркація зовнішнього контексту (соціокультурного, історичного, аксіологічного) та внутрішньої логіки ідей. Якщо перший аспект формує уявлення про буттєву диспозицію і екзистенційну атмосферу ідей, то другий з'ясовує їх інваріантну обґрунтованість «по той бік» конкретно-історичного місця і часу. Кожна ідея містить обидва механізми реалізації – як зовнішній контекст, так і внутрішню логіку. Співвідношення цих факторів не є константним: його конкретно-історичні параметри можуть змінюватися в широкому діапазоні.

Будь-яке соціальне явище апіорі й апостеріорі є результатом здійснення конкретних ідей. Спочатку воно існує на рівні свого ідейного прототипу, а реалізувавши цей потенціал на практиці, набуває ознак соціального факта. Будь-яке недосконале соціальне явище є наслідком або апостеріорної недосконалості втілення ідей, або апіорної недосконалості самих ідей. Тому досягнення мети суспільної досконалості потребує як досконалого ідейного супроводу мети, так і коректної реалізації ідей.

Історія людства здійснюється не лише в матеріальній, а й у духовній сфері – по вертикалі ідей. За своєю важливістю для суспільної життєдіяльності величні й переконливі ідеї володіють настільки потужною спонукальною силою, навіювальним впливом і світоглядно-аксіологічним значенням, що це робить їх сумірними найбільш величним зразкам матеріальної культури, інструментарію виробничої та економічної

сфер. Тому, безперечно правий Гюстав Лебон заявляючи про те, що «коли ідею досягла певного рівня розвитку, то нема вже ні суперечок, ні доказів, котрі могли б її перемогти. Для того, щоб народи змогли звільнитися з-під тиску якоїсь ідеї, необхідні століття і насильницькі революції, а іноді як те, так і інше ...» [5].

Успіх практичної реалізації будь-якої ідеї в життя залежить від відлуння, світоглядно-аксіологічного резонансу, від наявності аудиторії, конгеніальної за рівнем духовно-культурної чутливості. Суспільство може реалізувати лише ті ідеї, які відповідають духу епохи, не суперечать його цілепокладаючим пріоритетам і стереотипам. У той же час, «кожна велична ідея, котра має нещастя бути реалізованою в межах неефективної системи (колективної, суспільної, цивілізаційної), так чи інакше втрачає блиск потенційної величі, спростаючись, деградує і вироджує у щось принципово інакше (нижче з точки зору якості, естетики та інтелектуальної насиченості), ніж на етапі її генерування» [4, с. 797].

Смислова і функціональна наповненість ідей не є трансчасовим інваріантом: з часом одна й та ж ідея під впливом конкретно-історичних преференцій змінює свій семантичний, аксіологічний і функціональний текст з точністю ледве не до навпаки. Відтак, на трансісторичному рівні поділ ідей на нормативні та девіантні, ефективні та контрпродуктивні є умовним: лише конкретно-історичний контекст дає об'єктивні підстави для аргументованих висновків щодо прийнятності, доречності та інструментальної доцільності тих чи інших ідей.

Одна й та ж ідея розуміється людьми різних світоглядних, культурно-цивілізаційних та ментальних рівнів по-різному – інколи їх розуміння виявляється взагалі діаметрально протилежним. Формати ідеї та її носія мають бути сумісними за світоглядно-аксіологічним критерієм. Натомість доволі поширеним є випадок, коли ідею намагається взяти на озброєння той, хто апріорі з різних причин неспроможний реалізувати її потенціал. Ця обставина утворює епіцентр онтологічного драматизму ідеї, постає основною причиною відмінності між потенціалом ідеї та її реалізованою на практиці версією.

Ефект взаємодії ідей завжди відрізняється від арифметичної суми їх потенціалів. Чимало ідей, які поодиноці є соціально ефективними, поєднуючись у ту чи іншу ієрархічну систему, втрачають свою ефективність і виявляються недієздатними. І навпаки – ідеям нібито незначним, проте вміло поєднаним і вмонтованим у соціальну сферу, до снаги істотно підвищити як індивідуальну, так і загальносуспільну мотивацію, забезпечити зростання показників суспільного буття. Відтак, методи і принципи синтезування ідейно-теоретичних пріоритетів набувають ознак чи не вирішального фактора суспільного розвитку.

Є достатні підстави стверджувати про практичну неможливість досягнення цілковитої конгеніальності змісту ідеї та форми її відображення, відтворення й інтерпретації: так чи інакше ми завжди матимемо справу з деякими змістовними втратами, невідповідностями та аргументаційними спотвореннями. Завдання полягає в тому, щоб зробити відмінність, дистанцію між змістовним прототипом ідеї та її формалізованим типом якомога меншою.

Ідея важливіша свого втілення, оскільки її креативно-евристичний потенціал, як правило, набагато більший, глибший, істотніший, ніж формат конкретно-історичного втілення. Як віддзеркалення світоглядних ідеалів, вона апріорі не може співпадати зі своєю реалізацією в практичній сфері. Її співвідношення з реаліями дійсності нагадує співвідношення вічного двигуна та двигунів реальних: ефективність вічного двигуна є принципово недосяжним рівнем для двигунів реальних, однак це не заперечує доцільності ідеального двигуна як критеріального взірця і цілепокладаючого орієнтира для визначення і коригування пріоритетів розвитку двигунів реальних. Залишається відкритим поліаспектне питання щодо каузальності конкретно-історичних відмінностей потенціалу ідеї та її реалізації на рівні суспільної практики. Контрадичійністю також позначені

концептуальні підходи до факторів і чинників, які визначають величину відмінностей між потенціалом ідеї та її реалізованим сегментом.

Ідеал істотно відрізняється від ідеї, позаяк ідея як понятійне вираження ціннісного відношення – це категорія аксіологічна, натомість ідеал як модель належного є категорією праксеологічною. Ідеал надає соціального смислу індивідуальній діяльності, виконує функцію зв'язку між сучасним та майбутнім. Він репрезентує соціальні процеси у вигляді бажаного стану, розв'язує протиріччя на рівні свідомості, в образі майбутнього досконалого стану, на рівні якого всі інтереси врівноважені й збалансовані.

Слід відзначити показову для функціонування практично кожного суспільства закономірність: у процесі вдосконалення і структурно-функціонального ускладнення будівлі соціуму все більш істотного, вирішального значення набуває фундамент не стільки матеріально-економічний, скільки ідейний і духовно-світоглядний, за відсутності якого будь-який матеріальний каркас втрачає свій смисл, значення і доцільність. Навіть економічна сфера суспільної життєдіяльності набуває все більш умовних, віртуальних ознак, визнаючи свою істотну зумовленість, залежність від очікувань символічного гатунку, від внесення навіть незначних змін у політико-ідеологічні баланси.

Якщо соціальне буття ідей наділене понятійно-категоріальними ознаками, то ідейне буття соціуму здебільшого образне й символічне. Істотною особливістю функціонування кожної ідеї, її сприйняття як на індивідуальному, так і суспільному рівні, є її символічний капітал. Це своєрідний коефіцієнт, на який помножується номінальний зміст ідеї. Якщо високий коефіцієнт надає ідеї гіпертрофованого значення, створює довкола неї атмосферу завищених очікувань, то низький – навпаки – девальвує реальний змістовний потенціал ідеї, знижує рівень її популярності, а сама ідея при цьому набуває статусу недооціненого активу.

Оскільки символічний капітал може здійснювати негативний вплив на об'єктивну оцінку ідейної дійсності, то цей фактор варто було б звести нанівець або хоча б до мінімуму. Однак у суспільстві Номо symbolicum така мета недосяжна в принципі. Теоретична і практична інтрига полягає в наступному: як і кожен вид капіталу, символічний капітал має особливості й закономірності накопичення. Власне, цей аспект і справляє вирішальний вплив на амплітуду сприйняття тієї чи іншої ідеї індивідуальною і масовою свідомістю.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття зміна соціального статусу знання забезпечила докорінні перетворення на рівні практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, а такі фактори виробництва, як природні ресурси, робоча сила і капітал, втратили донедавна вирішальне значення й відійшли на другорядні, периферійні позиції, оскільки нині їх кількісні та якісні показники перебувають в істотній залежності від певного рівня знань і вміння ефективно застосувати знаннєві ресурси на практиці.

У наш час ключовим чинником розвитку є не природні ресурси, а сама людина як виробник інтелектуальної продукції. Нині все більш виразним цільовим орієнтиром постає ідея людського капіталу, в основі якої лежить розуміння, що природні ресурси, фізичний капітал і робоча сила не є визначальними для перспектив розвитку сучасної економіки і суспільства в цілому. Пріоритетного значення набуває людина з її здатністю системно мислити і генерувати принципово нові ідеї. Інтелектуальний ресурс суспільної життєдіяльності є найбільш перспективним і пристосованим для реалізації відтворювальних функцій та механізмів. Він невичерпний у виробництві, вдосконаленні, тиражуванні, адаптації і самовідтворенні. Його можна назвати стратегічним інтелектуальним капіталом нації.

Сучасність загострює аспект ідейного забезпечення якості пізнавального методу – зокрема креативності як нетривіальної, оригінальної, творчої здатності індивіда створювати ідейне середовище, яке принципово відрізняється від традиційних схем мислення. Креативності притаманна гнучкість підходів і спроможність протистояти стереотипам, створювати і знаходити нові оригінальні ідеї, успішно вирішувати

поставлені завдання нестандартним чином. Втім, креативність – це не стільки Божий дар, скільки результат попередньої підготовки, достеменного оволодіння проблематикою предмета дослідження.

Література

1. Лавджой А. Великая цель бытия: История идеи. Перевод с английского В. Софронова-Антомони. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. – 376 с.
2. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями : колект. монографія / Удод Олександр, Верменич Ярослава, Ковалевська Ольга, Ясь Олексій ; упоряд. текстів й наук. апарату С. Блашук, Н. Пазюра ; за загал. ред. В. Смолія ; НАН України ; Ін-т історії України. – Київ : Генеза, 2018. – 288 с.
3. Концепція трьох світів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sd.net.ua/2012/01/27/konceptsiya-trokh-svitiv.html>
4. Самчук З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблеми критеріїв та пріоритетів вибору // З. Ф. Самчук // [моногр.] : у 2 т. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. II. – 904 с.
5. Лебон Г. Психология народов и мас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/POLITOLOG/LEBON/psihologia.txt/>

Годлевський П.М.

Херсонська державна морська академія (Україна)

Круглик М.І

Херсонська державна морська академія (Україна)

РУХОВА АКТИВНІСТЬ – ОСНОВА ФІЛОСОФІЇ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Актуальність. У контексті формування філософії здорового способу життя важливим є ціннісний аспект рухової активності. Рух був необхідною умовою для виживання організмів протягом тривалої еволюції, призвівши до становлення людини. Добування їжі, пошуки умов комфорту, відхід від небезпеки вимагав великої м'язової активності [8, 9, 10]. Відсутність повноцінних фізичних навантажень згубно позначається на здоров'ї людини, викликаючи такі симптоми, як підвищена стомлюваність, загальна слабкість, вегето-судинна дистонія, прискорене серцебиття, негативний психоемоційний фон. У зоні ризику опиняються люди різного віку (діти, підлітки, люди середнього та старшого віку) і професій: від клерків до працівників фізичної праці, пов'язаної з одноманітними вузько направленими рухами [1, 2, 3]. Чим комфортніше стає життя сучасної людини, тим більше у нього шансів стати заручником гіподинамії. Гіподинамія виражається в зниженні м'язової діяльності через сидячий спосіб життя або ж недостатню рухову активність, викликані яким-небудь захворюванням. Визнана хворобою ХХІ століття, гіподинамія, за статистикою ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), щорічно стає причиною смерті більш ніж 1500000 чоловік. Підступність цього захворювання в тому, що воно розвивається непомітно і поступово, зачіпаючи всі системи організму і викликаючи серйозні ускладнення. Низька рухова активність викликає недостатнє надходження кисню в тканини організму. Особливо страждає від гіпоксії нервова система, що виражається в постійній сонливості, зниженні працездатності, безсонні і дратівливості. Гіподинамія провокує розвиток ожиріння через збої в роботі ендокринної системи, а у жінок викликає появу целюліту. Головною зброєю в боротьбі з гіподинамією є розуміння філософії здорового і фізично активного життя, що включає в себе правильне харчування і достатню рухову активність. Слід враховувати і ту обставину, що всі види рухової активності допомагають раціонально використовувати вільний час, боротися з негативними явищами в поведінці, підвищують працездатність, розширюють і збільшують функціональні можливості організму, допомагають боротися з несприятливими умовами трудової діяльності або впливом характеру праці [5, 6, 7, 12].

Філософія популярності здорового способу життя останнім часом стає все більш ваговою в нашому суспільстві. Уже давно немодно отруювати себе неякісними продуктами, потерпати від гіподинамії і обростати шкідливими звичками, які прискорюють процес старіння [4]. Переконавання, що систематична рухова активність веде до підвищення працездатності, зміцнення здоров'я, зниження ризику захворіти в майбутньому – на разі, надзвичайно актуальна. Ймовірно, що одним із дієвих напрямків формування філософії здорового способу життя сучасної людини має стати фізична рекреація – органічна частка суспільно-історичної спадщини людства в сфері фізичної культури, специфічним змістом якої є рухова діяльність, спрямована на задоволення потреби людини активно відпочивати для адаптації, відновлення, зміни діяльності, а також удосконалення особистої конституції, як фізичної, так і духовної [9, 10].

Аналіз наукових досліджень. Необхідність в руховій активності визначається з епохи палеоліту – (давнього кам'яного віку), що датується часом від 3 млн. до 10 тис. років тому – коли з'явилися перші елементи ігор та забав, де поєднувалися людський колективний крик, ритмічний рух і ритмічний гук. Людина виводила танцювальні форми, танцювальні образи, тісно пов'язані з власними виробничими потребами й діями. Таким чином з'явилась первісна гра (сукупність ритмічного руху тіла, музичного гуку і голосного крику). Причому, людський крик став одним із складників гри далеко раніше, ніж взагалі людина стала володіти артикульованим словом. Філософи античного світу Арістотель (384-322 р. до н.е.) та Марк Фабій Квінтіліан (42-118 р.), говорячи про рухову активність, як відпочинок на дозвіллі, вважали, що рухливим іграм необхідно виділити місце серед діяльності там, де працюючій людині потрібен відпочинок. Гра існує для відпочинку, а вся інша діяльність тягне за собою «напружену працю». На думку Арістотеля рухлива гра повинна мати своє місце, час, зручний момент, бо вона є свого роду ліками, а рухи в ній ведуть до заспокоєння душі та її відпочинку. Ігри привчають долати психічні і фізичні навантаження, створюють бадьорий настрій тощо. Саме «у грі розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості», – підкреслював великий український педагог В.Сухомлинський («Серце віддаю дітям», т. 3, с. 95). Особливі погляди на рухову активність мав український філософ Григорій Сковорода. Для нього рухлива гра є загальною основою, що відволікає людину від справ. Рухлива гра не особливий різновид діяльності – вона протофеномен діяльності як такої – чистого діяння, і взагалі гра не сумісна з будь-яким примусом. Не можливо грати за наказом. Людина вільно вибирає час і форму своєї гри, відкриваючи особливий естетичний простір. Гра служить для «сердечного веселія».

Метою роботи є виявлення ключових складових філософії здорового способу життя та визначення впливу рухової активності на здоров'я сучасної людини.

Завдання: проаналізувати виникнення основ філософії здорового способу життя; визначити поняття здоров'я та вплив рухової активності; виділити принципи обраної філософії рухової активності, як засобу фізичного виховання та здорового способу життя.

Методи дослідження. Системний підхід, аналіз науково-методичної літератури, порівняльно-історичний метод; описовий метод, зіставний метод, системний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Віддалення від природи, ігнорування тисячолітніх традицій, зміни ціннісних орієнтирів спрямували людство на хворобливий шлях розвитку, пов'язаний із забрудненим навколишнім середовищем, постійними стресами, малорухомим способом життя, шкідливими звичками, неправильним харчуванням, відсутністю гармонії в спілкуванні між людьми [8]. Отже, життя перетворюється в нескінченну низку домінуючих негативних емоцій, що провокують формування відчуття стурбованості, тривоги, страху, гніву, ненависті, заздрості. Усі вони входять у дисонанс із відчуттям гармонії – балансом між різними складовими особистості: емоційною та інтелектуальною, соматичною (тілесною) та психічною, а також гармонію між людиною та оточуючими. З філософських позицій гармонію необхідно розуміти не як статичний стан, а як процес особистісних змін. Такий підхід дозволяє визначити поняття «здоров'я»

як динамічну сукупність властивостей людини, що забезпечують гармонію між потребами індивіда та суспільства й виступають передумовою орієнтації особистості на виконання своїх життєвих завдань [8, 11]. Життєве завдання розуміють як те, що необхідно зробити людині для навколишнього світу з урахуванням її здібностей та можливостей. Результати наукових досліджень показують, що за умови успішного виконання життєвого завдання, людина відчуває гармонію, відчуває себе щасливою, отже, здоровою, а невиконання – глибоко нещасною та, відповідно, хворою. Людина сьогодні звикла сподіватися не на захисні сили свого організму, а на могутність медицини. Академік Амосов стверджував: «Щоб бути здоровим, потрібні власні зусилля, постійні і значні. Замінити їх не можна нічим» [1, 5, 7].

За сучасними науковими відомостями та номенклатурою ВООЗ, існує декілька сотень визначень поняття «здоров'я». Однак, проведення їх логіко-аналітичного дослідження та узагальнення сутнісного змісту показує, що переважна більшість науковців розуміють здоров'я не просто як відсутність тілесної (соматичної) хвороби, а й як відчуття гармонії розуму та тіла [4, 10]. Це актуалізує розгляд «філософії здоров'я» людини як основу здорового способу життя, визначає можливості застосування оздоровчо-рекреаційної рухової діяльності для відновлення та збереження оптимального стану людини. І, є базою для вивчення теоретичних та практичних основ і методів використання засобів фізичної культури для профілактики і лікування різних захворювань і травм, визначає необхідність рухової активності для задоволення специфічних біологічних і соціальних потреб кожної людини або групи осіб, виконує важливу агітаційно-пропагандистську функцію – сприяти залученню до занять руховою діяльністю багатьох людей.

Здоров'я – сукупність фізичних, духовних, соціальних якостей людини, що є основою її довголіття і необхідною умовою здійснення творчих планів, умовою високої працездатності, створення міцної сім'ї, народження і виховання дітей.

Здоров'я – це висока працездатність, гарний настрій, упевненість у собі. Фізичне здоров'я дає гарне самопочуття, бадьорість, силу. Психічне здоров'я дарує спокій, чудовий настрій, доброту, веселість. Соціальне здоров'я забезпечує успішність у навчанні. Але ніщо з цього не дається задарма. Для того, щоб зберегти своє здоров'я, треба докладати неабияких зусиль.

Стан здоров'я людини залежить на 20 % від спадковості, на 10 % від рівня розвитку медицини, на 20 % від стану довкілля, на 50 % від способу життя. Тому справедливі є слова: «Ваше здоров'я у ваших руках». Людина біологічно запрограмована на багато більше років життя, ніж відводить собі. Ілля Мечников стверджував: «Людина, яка померла раніше 150 років вчинила над собою насильство». Люди давно переконалися, що на здоров'я впливає безліч чинників, і найголовніший з них – це спосіб життя.

Спосіб життя – це сукупність стійких форм життєдіяльності людини, які визначають її життєвий шлях. Це – сукупність її звичок. Якщо, людина з дитинства, з молодих років постійно й наполегливо дбає про своє здоров'я, вона в основу своєї життєдіяльності закладає такі стійкі корисні звички, навички, поведінку, спосіб мислення, сприйняття оточуючих і себе, які й визначають основний її напрямок – шлях здоров'я. Вона обирає здоровий спосіб життя.

Здоровий спосіб життя передбачає дотримання звичайного виконання певних правил, що забезпечують гармонійний розвиток, високу працездатність, духовну рівновагу та здоров'я людини. В основі здорового способу життя лежить індивідуальна система поведінки й звичок кожної окремої людини, що забезпечує їй потрібний рівень життєдіяльності й здорове довголіття. Здоровий спосіб життя – це практичні дії, спрямовані на запобігання захворювань, зміцнення всіх систем організм й поліпшення загального самопочуття людини.

Людський організм у ході свого еволюційного розвитку запрограмований природою для руху, причому активна рухова діяльність із раннього дитинства до глибокої старості

повинна бути в повному обсязі відповідною до певного періоду її життя. Вплив науково-технічного прогресу на життя людини окрім позитивних моментів: збільшення середньої тривалості життя, ліквідовані багато інфекційних захворювань (віспа, тиф та інші), стали кращі умови праці та побуту; приніс з собою – і низку негативних явищ – професійні захворювання, гіподинамія та гіпокінезія, висока емоційна напруга, раптове переключення на інші види роботи і, головне – не задовольняється природна потреба людини в руховій активності.

Рухова активність впливає не тільки на фізичну працездатність, а й стимулює ріст і розвиток усіх органів і систем органів організму. Систематичні заняття фізичними вправами підвищують працездатність серцевого м'яза, сприяють кращому розвитку системи дихання. Треноване серце в стані спокою скорочується повільніше, що дає йому змогу краще відпочивати, працювати економніше, збільшувати хвилинний об'єм крові під час роботи і надходження кисню та поживних речовин. Будь-яка напруга супроводжується виділенням великої кількості адреналіну, норадреналіну й інших гормонів, які забезпечують напружену роботу серця, легенів, печінки й інших органів, що дозволяють постачати м'язи глюкозою, киснем і іншими необхідними речовинами, а також звільняти організм від шлаків. Зараз, коли в людей сидячих професій і учнів м'язова робота зменшилася, нервові напруги залишилися й навіть підсилюються. При нервових навантаженнях як і раніше виділяються в кров гормони, але вони не руйнуються так швидко, як при посиленій м'язовій роботі. Надлишок гормонів діє на нервову систему людини, позбавляє його сну, підтримує його неспокійний стан. Людина у своїх думках увесь час повертається до тривожних ситуацій, як би програє їх у своїй свідомості, а це вже підходящий ґрунт для неврозів і навіть для тілесних захворювань: гіпертонії, виразки шлунку та ін. От чому фізична активність у багатьох випадках дозволяє нам поліпшити свій настрій, повернути втрачений спокій.

Але справа не тільки в цьому. У нашому організмі безупинно йдуть процеси обміну речовин. Частина речовин, що всмокталася в кишечнику, іде на побудову елементів кліток і тканин, на синтез ферментів. Інша частина розпадається й окислюється зі звільненням енергії. Ці процеси тісно зв'язані між собою. Чим сильніше йдуть процеси розпаду й окислювання, тим інтенсивніше йдуть процеси створення нових речовин. Якщо ж виявляється невідповідність між надходженням живильних речовин і енерговитратами, то надлишок речовин, що всмокталася, іде на утворення жиру. Він відкладається не тільки під шкірою, але й у сполучній тканині, що нерідко заміщає спеціалізовані тканини: м'язову, печіночну й ін. Зовсім інакше обмін речовин іде при достатніх м'язових зусиллях. Тривала й інтенсивна праця звичайно веде до деяких змін у клітках і тканинах, навіть до часткового їхнього руйнування. Однак, що звільнилася в ході з і окислювання органічних речовин енергії досить не тільки для відновлення зруйнованих частин, але й для синтезу нових елементів. У результаті здобувається багато більше, ніж було загублено. Але всьому є своя межа. Якщо робота занадто інтенсивна, а відпочинок після її недостатній, то відновлення зруйнованого й синтезу нового не буде.

Ключовою ознакою здорової людини необхідно вважати саморегульованість – здатність адекватно пристосуватися до сприятливих і несприятливих умов і впливів. Розгляд сприятливих факторів впливу, в контексті ризику порушень соматичного та психологічного здоров'я людини, обумовлений ймовірністю неадекватного пристосування, що може викликати негативні особистісні зміни. Це простежується на прикладі людей, які швидко досягли соціального та економічного успіху, внаслідок чого мають істотні порушення саморегульованості [1, с. 25-27]. Розглядаючи адаптацію до складних життєвих ситуацій, слід звернути увагу на необхідність формування вміння не лише протидіяти складним обставинам життя, але й на здатність раціонально використовувати набутий досвід для подальшого особистісного розвитку та самовдосконалення. Отже, основною функцією здоров'я є підтримання активного

динамічного балансу між людиною та навколишнім середовищем у ситуаціях, що вимагають мобілізації особистісних ресурсів і визначають характер і зміст її діяльності.

Оздоровчо-рекреаційну рухову активність правомірно розглядати в якості процесу використання фізичних вправ, ігор, розваг, а також природних чинників для активного відпочинку людини у продовж її вільного часу, що забезпечує заміну провідного виду (побутової, виробничої, учбової тощо) та середовища (як архітектурного, так і соціального) діяльності, створює умови для нівелювання дії факторів, які спричиняють фізичну, психічну й інтелектуальну втому, знижують рівень особистісного задоволення від власного життя. Рекреація охоплює низку матеріальних і духовних досягнень, створених у суспільстві для задоволення рекреаційних потреб сучасної людини. Рекреацію також слід розглядати в аспекті персоніфікованого результату діяльності, який може характеризуватися сукупністю корисних змін, досягнень, ефектів, що відбулися у сфері психічної, духовної та фізичної життєдіяльності людини. До них, передусім, слід зарахувати формування основ здорового способу життя, зміцнення здоров'я, оптимізацію антропометричних параметрів тіла людини, поліпшення фізичної підготовленості й психічного стану тощо.

Керуючись філософією рухової активності, як засобу фізичного виховання до здорового способу життя, можна виділити наступні принципи (табл. № 1.).

Таблиця № 1

Принципи рухової активності	Принципи здорового способу життя
<i>помірність</i> впливу – фізичні навантаження повинні бути помірними, дозованими;	<i>раціональне харчування;</i>
<i>індивідуальний підхід</i> – враховувати вік, руховий досвід, функціональні можливості;	<i>оптимальний руховий режим;</i>
<i>свідомість</i> – свідомо й активна участь особи в руховій активності (створюється психоемоційний фон);	<i>загартування організму;</i> <i>особиста гігієна;</i>
<i>принцип поступовості</i> – поступово підвищувати фізичне навантаження за всіма його показниками (обсяг, інтенсивність, кількість вправ, число їх повторень);	<i>відсутність шкідливих звичок;</i>
<i>систематичність</i> – заняття відвідувати систематично, впродовж усього процесу фізичної рекреації;	<i>інтелектуальний розвиток;</i>
<i>циклічність</i> – передбачати чергування роботи та відпочинку з дотриманням оптимального інтервалу;	<i>моральний і духовний розвиток;</i>
<i>системність</i> – послідовно чергувати вплив вправ для різних м'язових груп;	<i>формування та розвиток вольових якостей;</i>
<i>новизна і різноманітність</i> – застосовувати нові фізичні вправи після досягнення та закріплення сформованої навички.	<i>позитивні емоції.</i>

Висновки. Підводячи підсумок, можна стверджувати наступне. Що у формуванні філософії здорового способу життя важливим і ціннісним аспектом є рухова активність. Яка створює передумови, що забезпечують отримання людиною задоволення від м'язової діяльності та сприяє позитивним змінам у її тілесній (соматичній), психічній та

особистісній сферах, відкриває можливості для самовдосконалення та самореалізації особистості, забезпечує формування відчуття гармонії між фізичним, психічним і духовним «тілом», підвищує якість життя.

Являючись процесом раціонально організованої психофізичної та соціальної активності людини як суб'єкта рекреаційної фізичної діяльності, що спрямований на досягнення психофізичного розвитку, задоволення відпочинком та підвищення якості життя. Передбачено, що в процесі рекреаційної діяльності конкретна людина опановує надбання цивілізації в галузі оздоровчо-рекреаційної рухової активності (засоби, методи, форми рекреації, систему знань тощо). Використовуючи їх, та керуючись принципами рухової активності в філософії до здорового способу життя людина своєю активністю зумовлює певні соціальні, психічні, біологічні зміни індивідуального статусу в визначенні здоров'я.

Література

1. Воронцова Т.В. Основи здоров'я / Т.В. Воронцова, В.С. Пономаренко // Посібник для вчителя. – Київ: «Алатон», 2008.
2. Вибирай сам: бути здоровим чи курити... Фонд «Здоров'я для всіх» – К., 2002. – 32 с.
3. Годлевський П.М. Поєднання національних та нетрадиційних засобів психофізичного виховання студентів / П.М. Годлевський // „Актуальні проблеми фізичного виховання студентів в умовах кредитно-модульної системи організації навчання”. Мат. Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вид-во Маковецький Ю.В. Дніпропетровськ, 2007. – С. 67–73.
4. Годлевський П.М. Основи філософії видів єдиноборств як теоретичний аспект фізичного виховання та здорового способу життя / П.М. Годлевський, В.С. Свирида // «Філософські обрії сьогодення» Мат. VI Міжнародної науково-практичної конференції – Херсон: Видавництво ДВНЗ «ХДАУ», 2018. – С. 113–117.
5. Годлевський П.М. Фізичне виховання як основа рішення проблем підготовки спеціалістів для транспортної галузі / П.М. Годлевський, М.І. Круглик // Сучасні енергетичні установки на транспорті, технології та обладнання для їх обслуговування: матеріали 10-ї Міжнародної науково-практичної конференції, Херсон, 2019. С.247-250.
6. Гузар В.М. Стимулювання фізкультурно-оздоровчої діяльності курсантів / В.М. Гузар Філософські обрії сьогодення: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон: ХДАУ, 2018. – С. 167-169.
7. Гузар В.М. Компетентнісний підхід у фізичному вихованні як ефективний шлях зміцнення здоров'я курсантів / В.М. Гузар // Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти: матеріали IV Всеукр.наук.-практ. конф. Луцьк, 2019. – С. 40-42.
8. Кормочі Е.А. Ставлення до природи як філософська проблема: Захід і Китай // Соціальні та гуманітарні науки на Далекому Сході / Е.А. Кормочі. – 2012. – № 4 (36). – С. 142–146.
9. Приступа Є.Н. Традиції фізичної культури / Є.Н. Приступа. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 135–138.
10. Руденко Ю. Козацько-лицарське виховання учнівської і студентської молоді: монографія / Ю. Руденко, Ю. Мельничук. – К., 2011. – 415 с.
11. Філософський словник / За ред. І.Т. Фролова. 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
12. Юськів С.М. Стан фізичної підготовленості курсантів-першокурсників / С.М. Юськів // Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. – Луцьк, 2019. – С.144-146.

Дашевська Л.М.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ВІРТУАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК НОВА ФОРМА МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Ми живемо сьогодні в інформаційному суспільстві, яке характеризується впливом на людину, на його уявлення про світ, про себе самого, про свою країну в залежності від каналу отримання інформації, а також способу її передачі. Відмінною рисою нашого часу

є поява нових інтерактивних видів спілкування, породжених науково-технічним прогресом, таких як інтерактивне телебачення (телемости, телеконференції, телешоу прямого ефіру) і, нарешті, Internet.

Бурхливий розвиток всесвітньої павутини Internet породив появу такого поняття як «віртуальна реальність», яке міцно увійшло в людську свідомість як деяка ідея існування реальності поза реального стану речей. Ця віртуальна реальність виникла так швидко, що поки досить складно описати всі значущі соціальні, технологічні, інформативні та етичні аспекти даного феномена.

Віртуальна комунікація, реально існуюча у всесвітній мережі, як одна з найбільш сучасних і технічно організованих інтерактивних форм навчання міжкультурної комунікації, представляє особливий інтерес з дослідницької точки зору. Щоб найбільш точно визначити даний новий тип комунікації, необхідно розглянути основні підходи до визначення поняття «комунікація» як такого, а також виділити його основні характеристики.

С. Г. Тер-Минасова трактує поняття комунікації як діяльність, що має конкретну мету, яка передбачає двох і більше учасників і полягає в відправленні і отриманні різного роду повідомлень, які використовують різні канали, можуть спотворюватися під впливом зовнішніх факторів, існують в деякому контексті, надають певний ефект на тих хто спілкується і залишають можливість для зворотного зв'язку [1]. Причому кожен акт комунікації насичений певними культурно-специфічними відносинами між учасниками даного спілкування (емоції, ролі).

Цілями комунікації, за визначенням М. Б. Бергельсона, є повідомлення і отримання інформації, породження нової інформації, розвага, гра, розвиток і підтримка відносин, взаємодопомога, співучасть, вплив різного роду [2]. Крім цього комунікацію можна охарактеризувати сферами і різновидами: внутрішньо особистісна, міжособистісна, організаційна, міжкультурна, громадська і масова, віртуальна. Саме цей тип комунікації представляється нам найбільш цікавим на сьогоднішній день, так як він відповідає всім вимогам сучасної мобільної людини, яка прагне реалізовувати себе у величезному потоці інформації.

В.В. Сафонова визначає поняття віртуальної комунікації як окремої, специфічної сфери спілкування за ознакою комунікаційного каналу. Причому, спілкування за допомогою Internet володіє всім тим різноманіттям, яке притаманне іншим видам комунікації, а деякі з функціональних цілей, таких як психотерапевтичні, ігрові, навчальні, у віртуальній комунікації досягаються в найбільш повному обсязі й максимально ефективно [3].

Віртуальна комунікація - явище нове, яке базується на технологіях що швидко розвиваються, тому правила, що регламентують Internet – спілкування, впливають з прагматичних міркувань зручності і швидкості. Учасники даного виду комунікації – промовець (відправник) і одержувач (слухач), економлять свій час і зусилля, роблячи повідомлення максимально скороченими. Такий економний, стислий стиль спілкування доповнює себе всілякими графічними об'єктами, «смайлами», створюючи подобу інтерактивного реального людського спілкування. Таким чином, віртуальні комуніканти, не звертаючи уваги на орфографічні помилки, невідкориговані повідомлення і пропозиції, неофіційний стиль наближають свою письмову комунікацію до подоби усного спілкування, а значить, даний вид комунікації може стати незамінним помічником при навчанні міжкультурної комунікації в умовах відсутності можливості реального спілкування з носіями мови [4].

Використання Інтернету в навчальних цілях, а саме комунікативних вправ у віртуальній реальності, як не можна краще мотивовано: його мета полягає в тому, щоб зацікавити студентів у вивченні іноземної мови за допомогою накопичення і розширення їх знань і досвіду. Студенти повинні бути готові використовувати мову для реальної міжкультурної комунікації поза заняття, наприклад, під час відвідин країни мови, що

вивчається, під час прийому іноземних гостей, під час листування, при обміні аудіо- та відео- ресурсами, результатами завдань. При цьому термін комунікативність не повинен розумітися вузько, чисто прагматично. Не можна не погодитися з І. Л. Бім, що комунікативність "не зводиться тільки до встановлення за допомогою мови соціальних контактів, до оволодіння мовою туриста. Це залучення особистості до духовних цінностей інших культур – через особисте спілкування і через читання" [5].

Комунікативна здатність студентів розвивається через Інтернет шляхом залучення їх до вирішення широкого кола значущих, реалістичних завдань, успішне завершення яких доставляє задоволення і підвищує їх впевненість в собі.

Навчання мови за допомогою Інтернету сприяє розвитку комунікативних здібностей студентів, їх бажанням точно і до місця використовувати досліджувану іноземну мову для цілей ефективного спілкування. Першорядне значення надається розумінню, передачі змісту і вираженню сенсу. Для задоволення комунікативних потреб необхідно освоєння методики спілкування у віртуальній реальності, щоб бути більш відповідальними за своє власне навчання. Теоретично, інформація і програми, що надаються віртуальною реальністю, доступні для студентів в будь-який час і в будь-якому місцезнаходженні протягом того часу, скільки існує фізична можливість виходу у всесвітню павутину. Таким чином, комунікація стає віртуально нескінченною, але в той же час вона постійно оновлюється автентичною інформацією тією мовою, що вивчається. Розвиток самостійності студента за допомогою глобальної мережі є поступовим процесом, який слід постійно заохочувати. Очевидно, найбільш важливим завданням, що стоїть перед викладачем мови, є знаходження оптимальних способів вести студентів до поступово зростаючої самостійності, що особливо затребуване в умовах переходу до кредитної системи навчання.

Створення комунікативності в Інтернеті вимагає часу. Необхідна підтримуюча соціально-психологічна атмосфера, в яку залучається студент; впевненість, що його поважають як особистість зі своїми власними поглядами, інтересами, сильними і слабкими сторонами і кращим для нього стилем навчання. Атмосфера ця характеризується духом взаємодопомоги, при якому вивчення іноземної мови за допомогою Інтернету є соціально-обумовленим досвідом.

Одним з нових вимог, що пред'являються до навчання міжкультурної комунікації з використанням Інтернет-ресурсів, є створення інтерактивності. Термін "interactive" перекладається з англійської як взаємодія. За визначенням І. Черних «під інтерактивністю розуміється не просто процес взаємного впливу учасників комунікації один на одного, а спеціально організована пізнавальна діяльність, що носить яскраво виражену соціальну спрямованість» [7].

Принцип інтерактивності в навчанні міжкультурної комунікації не є новим, проте до цих пір не існує єдиного визначення даного підходу. Згідно з визначенням іншого дослідника Р. П. Мильруд, інтерактивність – це об'єднання, координація та взаємо доповнення зусиль комунікативної мети і результату мовленнєвими засобами [6]. Згідно з цим визначенням можна зробити висновок про те, що інтерактивний підхід у віртуальному просторі служить одним із засобів досягнення комунікативної мети на занятті. Від принципу комунікативності він відрізняється наявністю істинного співробітництва, де основний упор робиться на розвиток умінь спілкування і груповій роботи.

Інтерактивні види комунікації в Інтернеті можна розділити на синхронні і асинхронні [8]. Для асинхронного типу характерна наявність двох або більше учасників, дана комунікація не відбувається в режимі реального часу (real-time), і являє собою лише складання і відправлення повідомлень по електронній пошті (e-mail), а також залишення своїх думок на сайтах - обговореннях (discussion boards) з різних актуальних проблем сучасного суспільства. Відсутність принципу спонтанності - неодмінного елемента природного людського діалогу, є явним недоліком даного типу комунікації, так як не

створюється атмосфера інтерактивної взаємодії, такого необхідного при навчанні міжкультурного спілкування.

Синхронні типи спілкування вимагають наявності двох або більше учасників, але вступають в спонтанну інтеракцію з різних комп'ютерів, використовуючи такі програми як "life chat" (живе спілкування) і "instant messaging" (миттєві повідомлення). Даний вид спілкування є інтерактивним, так як передбачає живий діалог, незважаючи на віддаленість учасників комунікації в просторі.

Крім простого написання і відповіді на повідомлення в реальному часі, Інтернет надає своїм користувачам можливість спілкуватися за допомогою аудіо та відео обладнання комп'ютера. Будучи абсолютно ідентичними живій розмові, віртуальні комунікації вважаються незаперечною підтримкою для розвитку в студентів навичок сприйняття та інтеракції на мові, що вивчається.

Навчаючи справжній мови та міжкультурній комунікації, Інтернет допомагає у формуванні вмінь і навичок розмовної мови, а також в навчанні лексики і граматики, забезпечуючи справжню зацікавленість і, отже, ефективність. Більш того, Інтернет розвиває навички, важливі не тільки для іноземної мови. Це перш за все пов'язано з розумовими операціями: аналізу, синтезу, абстрагування, ідентифікації, порівняння, зіставлення, вербального і смислового прогнозування. Таким чином, навички та вміння, що формуються за допомогою Інтернет-технологій, виходять за межі іншомовної компетенції навіть в рамках "мовного" аспекту. Інтернет розвиває соціальні та психологічні якості студентів: їх впевненість в собі і їх здатність працювати в колективі; створює сприятливу для навчання атмосферу, виступаючи як засіб інтерактивного підходу.

Інтерактивність не просто створює реальні ситуації з життя, але і змушує студентів адекватно реагувати на них за допомогою іноземної мови. Тобто вони стають авторами своїх висловлювань, швидше оволодівають мовою, оскільки самі визначають, що хочуть висловити. І коли це починає виходити, можна говорити про мовну компетенцію. Нехай навіть при наявності помилок. Головне вміння спонтанно, гармонійно реагувати на висловлювання інших, висловлюючи свої почуття і емоції, підлаштовуючись і перебудовуючись на ходу, тобто ми можемо розглядати інтерактивність як спосіб саморозвитку через Інтернет: можливість спостерігати і копіювати використання мови, навички, зразки поведінки партнерів; знаходити нові значення проблем під час їх спільного обговорення.

Резюмуючи все вище викладене, можна виділити наступні переваги використання віртуальної реальності при навчанні міжкультурної комунікації:

- можливість реальної інтеракції з носіями мови;
- виконання автентичних завдань;
- наявність достатнього часу для постійного зворотного зв'язку з іншими комунікантами;
- повноцінне включення в процес навчання, причому здебільшого самостійно, що сприяє ефективному розвитку творчих здібностей студентів.

Література

1. Тер-Минасова С.Г. Язык, личность, Интернет // Вестник МГУ, 2000, сер.19. – №14.
2. Бергельсон М.Б. Языковые аспекты виртуальной коммуникации // Вестник МГУ, 2002, сер.19. – №1.
3. Сафонова В.В. Культурно-языковая экспансия и ее проявление в языковой политике и образовании // ИЯШ. – №3. – 2002.
4. Габдрахманова Г.Р., Шемякина Е.В. Межкультурная коммуникация: виртуальная реальность // Материалы республиканской научно-практической конференции «Актуальные проблемы функционирования и преподавания языков в межкультурном пространстве». – Караганда, 2004.
5. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка // ИЯШ. – № 2, 3. – 2001.
6. Мильруд Р.П. Сотрудничество на уроке иностранного языка // ИЯШ. – 1991. – №6.

7. Черных И.А. Теории интеграции: техника интерактивного обучения / И.А. Черных. – Алматы, 2004.

8. Гейхман Л.К. Интерактивное обучение общению как модель межкультурной коммуникации // Вестник МГУ, 2003. – сер.19. – № 3.

Добрич А.М.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ХАРАКТЕР ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНИКА

Сьогодні система ціннісних орієнтацій суспільства в цілому і кожної особистості зокрема зазнає суттєвих змін, які вимагають перегляду аксіологічних пріоритетів, переосмислення світогляду та норм моралі. Актуальним залишається питання формування професійних ціннісних орієнтацій в рамках підготовки до майбутньої професійної діяльності. Зокрема, ми виокремлюємо соціальногуманітарні дисципліни, оскільки саме через них майбутня молодь формує свої ціннісні орієнтації, а для цього його власна система життєвих цінностей та орієнтацій повинна бути достатньо сформована вже на час закінчення вищого навчального закладу. Цінності та ціннісні орієнтації особистості є предметом дослідження низки наук про людину і суспільство: філософії, соціології, психології та педагогіки. В якості предмету психологічного дослідження ціннісні орієнтації займають проміжне місце на перетині таких предметних галузей, як мотивація і світоглядні структури свідомості. Вони є компонентом складної структури ставлень особистості до умов її існування та діяльності, пов'язуючи в єдине ціле суспільне, групове й індивідуальне у свідомості та поведінці. Наявність сталих ціннісних орієнтацій характеризує зрілість особистості, виступає як узагальнений показник рівня духовного розвитку. Проблема ціннісних орієнтацій в її загальному та конкретному значеннях має міждисциплінарний характер і є предметом дослідження відповідних наук – філософії, психології, соціології, педагогіки, мистецтвознавства, оскільки цей феномен охоплює всі сфери життєдіяльності особистості, сприяє усвідомленню найсуттєвіших сторін її життя, відображає специфіку взаємин з навколишнім світом. Ціннісні орієнтації є загальними регуляторами людської поведінки та виявляються абсолютно в усіх сферах людської діяльності, фактично неможливим є всебічно охарактеризувати будь-який феномен суспільного чи індивідуального життя людини, не звертаючись до проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій.

Під ціннісними орієнтаціями розуміють цілі, прагнення, бажання, життєві ідеали, систему певних норм, установки на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури, вияв потреби, ставлення до навколишнього середовища, детермінанти прийняття рішень, складні узагальнені системи ціннісних уявлень, основний канал перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людини, типи пізнавальних реакцій людини. Таке розмаїття визначень свідчить про те, що поняття “ціннісні орієнтації” усе ще потребує конкретизації, визначення структури, видів ціннісних орієнтацій та їх місця у загальній системі ціннісно-сміслових утворень особистості.

Людина може оцінювати лише те, що ввійшло з нею в чуттєвий чи розумовий контакт. Звідси випливає, що світогляд поєднує в собі інтелектуально-розумові і почуттєво-емоційні компоненти. А тому він синтезує низку інтелектуальних утворень: знання, бажання, інтуїцію, надію, віру, життєві мотиви, мету тощо, а складовими світогляду особистостями постають погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи [27].

З психологічної точки зору ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку, та являє собою серцевину свідомості, з огляду на яку особистістю приймаються рішення щодо важливих життєвих питань. У ціннісних

орієнтаціях виявляється стійке, соціально-зумовлене, вибіркове ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів.

Поняття «орієнтація» розуміють її як вибірково спрямованість людини на ті об'єкти дійсності, які вона вважає більш значущими, привабливими [3].

Типи орієнтування (за П.Гальперінім), тобто різноманітні стратегії дослідження оточуючих предметів, що визначають ефективність та якість засвоєних суб'єктом знань і вмінь. Орієнтування при цьому спирається: 1) на випадкові ознаки, тому навчання здійснюється «методом спроб і помилок» і дає низькі результати; 2) на ознаки та відношення, які добираються емпірично та достатні лише для виконання даного завдання; навчання у цьому випадку є адекватнішим, але його результатам не властиве перенесення сформованих знань і вмінь на нові відносини; 3) на суттєві властивості та відносини, які спеціально виділяють шляхом аналізу внутрішньої структури цього об'єкта, тому засвоєні знання та вміння можуть бути перенесені в нові, змінені умови.

В.Сластьонін і Г.Чижакова виявляють взаємо пов'язані фази процесу орієнтації: присвоєння особистістю цінностей; перетворення особистості на основі присвоєних цінностей; самопроекування особистості [19].

Проблема ціннісних орієнтацій постала на стику кількох наукових дисциплін: у філософсько-соціальних науках ці орієнтації співвідносяться з категоріями норм і цінностей, нормативно-ціннісних систем і соціальної дії; у конкретно-соціологічних дисциплінах – з категоріями мотивації та управління; в загальній і соціальній психології – з категоріями, що відображають механізм поведінки й регуляції діяльності людини [5].

Поняття «ціннісні орієнтації» залучив до наукового обігу американський соціолог Т.Парсонс [14].

У науковій літературі 60–80-х років минулого століття його розглядали А.Здравомислов, В.Ядов [6] та ін. У радянській психології, як зазначає М.Кузнецов, систему ціннісних орієнтацій особистості визначали через поняття «спрямованість особистості», яке розуміється як певний генералізуючий початок, що охоплює всі сфери людської психіки – від потреб до ідеалів (С.Рубінштейн, Г.Андреева та ін.) [9].

Р.Шульга поняття «орієнтація», розуміє, по-перше, як вказівку на вміння розібратися в оточуючій дійсності, обізнаність у будь-чому, по-друге – спрямованість діяльності, яка визначається інтересами будь-кого. Це трактування повністю збігається з визначенням П.Гальперіна. Р.Шульга уточнює, що орієнтовна діяльність у психології вивчається як орієнтир поведінки. Додавання до поняття орієнтації визначення «ціннісна» виводить її на новий змістовий рівень, де орієнтована діяльність підпорядкована досягненню заздалегідь обраної мети або цілей [26].

Більшість авторів розуміють ціннісні орієнтації як відношення, а саме: ціннісна система свідомих ставлень особистості до суспільства, групи, праці, самої себе (В.М'ясищев); соціальні (ціннісні) відношення, що формуються в процесі діяльності й спілкування, які потім трансформуються в соціальні установки, а після деяких перетворень – у ціннісні орієнтації (Н.Фролова) [21]; результат віддзеркалення в людській свідомості наявних у суспільстві ціннісних відносин (Р.Шульга) [26] та ін.

Багато вчених вважають, що ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, які закріплюються життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Вони також відмежовують значущі, істотні для конкретної людини від неістотних, незначущих (А.Фурман) [22]; особливі психологічні утворення, що складають ієрархічну систему та існують у структурі особистості лише як її елементи (Є.Манузін) [11]. Є.Манузін вважає, що систему ціннісних орієнтацій можна розглядати як підсистему більш широкої системи, тобто «життєвий світ людини», «образ світу», яка має складний багаторівневий характер. У цьому аспекті розглядає ціннісні орієнтації Є.Головаха, але через поняття системи як важливий компонент структури особистості, що відображає вибірково ставлення людини до соціальних цінностей та визначає довгострокові лінії поведінки, спрямовані на досягнення цих цінностей [4].

М.Шевчук розвиває наукові положення щодо взаємозв'язку ціннісних орієнтацій та структури особистості. Поняттям «ціннісні орієнтації», на думку автора, визначають елементи мотиваційної структури особистості, на основі якої вона здійснює вибір мети та мотивів конкретної діяльності. Ціннісні орієнтації – поняття, що відображає певну значущість для особистості предметів та явищ соціальної дійсності, а також створює внутрішню основу її ставлень до різноманітних цінностей морального, матеріального й політичного порядку. Специфіка ціннісних орієнтацій полягає в тому, що, на відміну від усіх інших ціннісних категорій, вона найтісніше пов'язана з поведінкою, керує цим процесом як усвідомленою дією, пронизує всю структуру психіки особистості – від потреб до ідеалів, охоплюючи реальний поведінковий компонент [25].

Деякі вчені розглядають ціннісні орієнтації через поняття «цінності», а саме: спрямованість суб'єкта та його діяльності на певну цінність (С.Бадюл); вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, орієнтована на певний аспект соціальних цінностей (Український педагогічний словник); індивідуальні відносини або вибір конкретних цінностей як норм поведінки індивіда (Культурологічний словник). У Культурологічному словнику вказується, що ціннісні відносини є необхідним компонентом ціннісної орієнтації та діяльності, що виражається в ціннісній установці.

Культурологи також розглядають ціннісні орієнтації у зв'язку з цінностями, стверджуючи, що вони є ціннісними уявленнями, за допомогою яких людина орієнтується в світі цінностей та визначає, які з них для неї більш значущі, а які – менше.

Вітчизняні психологи розглядають ціннісні орієнтації крізь цілі, перспективи, ідеали: фіксовані у психіці індивіда та соціально спрямовані на цілі й засоби діяльності у певній сфері (А.Ручка) [17]; зафіксовані у свідомості соціальні установки, що мотивують дії суб'єкта відповідно до значущих цілей та ідеалів, формування яких залежить від ступеня розвитку суспільства та його суспільних відносин, виховання індивіда та його особистісних особливостей (І.Афанасьєв).

Однієї думки дотримується Є.Головаха, який вважає: людина, яка планує своє майбутнє, окреслює конкретні події – плани й цілі, виходить насамперед з певної ієрархії цінностей, представленої в її свідомості, та обирає ті з них, що найтісніше пов'язані з її домінуючими потребами. Предмети цих потреб, усвідомлені особистістю, стають її головними життєвими цінностями. Вибіркова спрямованість на ці цінності віддзеркалюється в ієрархії ціннісних орієнтацій особистості, які не мають тієї визначеності, що є у сформованих цілях і планах. Їхній предмет – певна сфера життєдіяльності, лінія поведінки, розрахована на період часу, який заздалегідь важко встановити для безпосередньої реалізації очікувань, що відповідають складеній ієрархії цінностей. Якщо окреслені цілі досягнуті та втрачають спонукальну силу, ціннісні орієнтації стимулюють до постановки нових [4]. Ціннісні орієнтації відображають вибіркоче ставлення людини до соціальних цінностей та визначають довгострокові лінії її поведінки.

Ціннісні орієнтації визначаються також як засіб диференціації особистістю об'єктів довкілля за їх значущістю та вияв стійкого ставлення суб'єкта до оточуючого світу, яке формується в процесі свідомого вибору життєво значущих для нього об'єктів. Н.Максимчук пропонує визначення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Це такі соціальні цінності, які є для педагога стратегічними цілями його діяльності, посідають визначальний щабель у мотиваційно-регулятивній системі поведінки й професійної діяльності та впливають на зміст і спрямованість його потреб, мотивів та інтересів [10].

Деякі науковці розглядають ціннісні орієнтації через соціальні явища, зокрема як оцінку суб'єктом навколишньої дійсності відповідно до суспільних цінностей, що мають особистісну значущість для нього. Зазначається, що як предмет психологічного дослідження ціннісні орієнтації вивчають у взаємозв'язку з мотивацією і світоглядними структурами свідомості. Досліджуються фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості (Л.Савченко) [18]. Ключове поняття також розуміється як

соціально детерміноване явище, що вивчається в контексті діяльності суспільства. У процесі життя особистість включається в систему соціальних відносин, що супроводжується формуванням своєрідних «вузлів», які поєднують різні види діяльності в цілісній структурі особистості [15].

Інші науковці визначають ціннісні орієнтації особистості як зміст, як їх спрямованість на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства (А.Здравомислов, В.Ядов) [6]. Надання переваги одній із здатностей людини у визначенні засобів співвіднесення її з предметним світом передбачає наявність нормативного аспекта в філософських положеннях, що, на думку А.Бегіашвілі, спричиняє розгляд ціннісних орієнтацій у філософських працях [2].

У соціології ціннісні орієнтації трактують як систему ставлення до навколишнього світу, людей та до самого себе у формі фіксованих установок на ті чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства. Ціннісні орієнтації віддзеркалюють цілі, ідеали, характеризують інтереси, потреби, переконання особистості (В.Сластьонін, Г.Чижакова) [19]. І.Зотова, з психологічного погляду, також вважає, що система ціннісних орієнтацій активно розвиває і поглиблює бажання й потреби, варіює інтереси. Окрім того, на думку дослідниці, вона є і найважливішою характеристикою особистості та тісно пов'язана із самосвідомістю, ядерною структурою «Я-концепції», залежить від інтересів, бажань і потреб особистості [7].

У культурології ціннісні орієнтації також трактують як систему, а точніше, як відносно стійку систему спрямованості інтересів, потреб особистості, що задає напрям, основну лінію життя. Крім особистих ціннісних орієнтацій, на думку вчених, існують і цінності високого узагальнення, які називаються соціальними цінностями. Це життєві, моральні та естетичні імперативи, вироблені людською культурою і визначені в суспільстві як загальнозначущі (Словник філософії культури).

Окрім спеціальних характеристик, що пов'язані лише з одним із аспектів проблеми соціальних функцій – ролей особистості, є загальний центр, в якому сходяться дослідження соціологів, психологів, зокрема соціальних. Цим загальним центром є ціннісні орієнтації груп та особистості, спільність цілей діяльності, життєва спрямованість і мотивація поведінки людей. Для психологів цей центр духовного розвитку особистості є цілісною сукупністю, або системою свідомих ставлень особистості до суспільства, групи, праці, самої себе (В.М'ясищев) [12].

Суб'єктивний аспект вироблення мети суспільної діяльності людей відображає категорію ціннісних орієнтацій, що є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості. Основний зміст ціннісних орієнтацій – політичні, філософські, моральні переконання людини, глибокі та по стійні звикання, моральні принципи поведінки (К.Шафаренко) [24].

Моральні орієнтації можна розглядати як активні й пасивні та як творчі й нетворчі. Відповідно до цього виділяють морально-активні та морально-пасивні, а також морально-позитивні та морально-негативні типи орієнтації особистості (О.Ручка) [17].

В.Сухомлинський зазначав, що в морально-ціннісному вихованні дітей найголовніше – формування «духовної серцевини» особистості: поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова й діла. Дитина повинна розуміти суть того, що зветься вимогами моралі, більше того – це повинно стати її духовною потребою, мірилом вчинків. Йдеться про ставлення до джерел щастя і радощів дитинства, отроцтва та юності; обов'язок і повинність перед батьками, старшими поколіннями; гармонію бажань і обов'язку, бажань і дисципліни, бажань і справжніх потреб; ставлення до життя, щастя буття; повагу й шану до старших людей; вміння керуватися вимогами обов'язку, а не просто бажаннями; здатність жити для людей; чутливість до внутрішнього духовного світу іншої людини, радощів і горя інших людей, співчуття і співпереживання; виховання моральної готовності долати труднощі; вміння ненавидіти зло і бути непримиреними до нього;

працю і працьовитість; переборювання лінощів, неробства, недбальства, легковажності [20].

Загальноприйнятою є класифікація компонентів системи ціннісних орієнтацій за типами й видами культури, а саме матеріальні та духовні ціннісні орієнтації. В духовних виокремлюються: соціальнополітичні, правові, моральні, естетичні, екологічні, трудові. О.Петінова вважає доцільним виділити окремим компонентом мистецькі (або художні) ціннісні орієнтації [15].

Культурологи вважають, що у системі ціннісних орієнтацій варто розрізняти фінальні – вищі цінності та ідеали, важливіше яких немає нічого; інструментальні – засоби та умови, необхідні для досягнення й збереження фінальних цінностей; похідні – це наслідок або вираження інших цінностей, що мають значущість лише як ознака або символ останніх.

Виділяють також форми функціонування ціннісних орієнтацій, а саме:

- цінності-цілі, детерміновані так чи інакше відображеними потребами (суб'єктивне розуміння об'єктивно існуючих інтересів);
- цінності-засоби, зумовлені віддзеркаленням соціально існуючих правомірних способів дії у кожній зі сфер життєдіяльності суб'єкта;
- цінності-умови, тобто соціальні обставини, в яких відбувається функціонування ціннісних орієнтацій (І.Дьяконов) [5].

На думку С.Подвига, який розглядає структуру ціннісних орієнтацій суб'єкта з позиції «програми» його життєдіяльності й конкретних етапів, моментів її реалізації, можна визначити такі різновиди орієнтацій:

- базові – спрямовані на об'єкти або явища, потрібні для підтримання соціального існування взагалі;
- додаткові – постають на основі базових і зумовлені соціальним місцем, що посідає суб'єкт у суспільному житті;
- тимчасові – пов'язані зі специфікою реалізації базових і додаткових на кожному етапі реалізації «програми» суб'єкта;
- проникаючі – постають як емансиповані від потреб, що їх спричинили, закріплюються у свідомості суб'єкта як потреби в ставленні [16].

Як зазначається у філософських працях, ціннісні орієнтації утворюються на основі системи цінностей, що в межах певного суспільства виконують близькі функції, мають єдине значення і є найважливішим елементом у структурі особистості. А. Кавалеров виділяє такі типи ціннісних орієнтацій:

- етико-релігійні (етизм) – загальнолюдський зміст, ідеали добра, гуманності, справедливості, суспільна активність, відповідальність;
- образно-естетичні (естетизм) – здатність відірватися від буденних турбот;
- утилітарні (утилітаризм) – домінування господарського, прагматичного підходу до всіх цінностей, які вимірюються користю;
- науково-теоретичні – пошук абстрактних сутностей у поясненні життя: апелювання до теоретичних доказів;
- політичні (етатизм) – прагнення до влади, кар'єри. Відомий також культурологічний підхід, тобто класифікуються структурні компоненти системи ціннісних орієнтацій на основі певного типу культури:
 - політична культура – політичні ціннісні орієнтації;
 - моральна культура – моральні ціннісні орієнтації;
 - естетична культура – естетичні ціннісні орієнтації;
 - екологічна культура – екологічні ціннісні орієнтації;
 - культура праці – ціннісні орієнтації у трудовій діяльності, які акумулюють всі інші ціннісні орієнтації.

А. Кавалерова вважав що, незважаючи на наявність різних підходів і засад у визначенні структурних компонентів системи ціннісних орієнтацій, є спільне для них. По-

перше, функціонує декілька систем ціннісних орієнтацій – загальносуспільна, групова, класова, індивідуальна, які взаємозумовлюються, постійно змінюються й розвиваються; по-друге, усім системам властиві спільні структурні компоненти, серед яких виділяються суспільнополітичні, моральні, інтелектуально-пізнавальні, естетичні, правові, екологічні та ін. [8].

В. Анненков зазначає, що зміст і структуру ціннісних орієнтацій можна визначити за допомогою концепції діяльнісного підходу (О.Леонтьєв, М.Каган), що дозволяє враховувати наявність у молоді спрямованості на такі основні види діяльності в процесі професійного становлення:

- пізнавальну, сутність якої полягає у розумінні значення знань, розвитку пізнавальних процесів та стимулюванні інтересу до різних галузей суспільного виробництва обраної професії;
- перетворювальну, спрямовану на практичне втілення знань і вмінь у виробничих діях, мотивованій участі в навчальній та науково-дослідницькій роботі;
- комунікативну, спрямовану на активні види й форми спілкування, засвоєння і передачі професійно значущої інформації;
- оцінну, що актуалізує готовність молоді до професійного становлення та активність у різних формах організації навчально-виховного процесу, засвідчує її соціальну позицію;
- художньо-творчу – участь в різних формах організації дозвілля, культурно-дозвіллевій та фізкультурно-спортивній роботі [1].

Розглядаючи процес професійного становлення особистості, звернімо увагу на думку Є.Головахи щодо вибору професії, яка детермінується двома основними типами ціннісно-орієнтаційних систем – суперечливим і несуперечливим.

Суперечливість-несуперечливість ціннісних орієнтацій визначається не лише внутрішньою узгодженістю-розузгодженістю цінностей, а й особливостями професійного самовизначення особистості. Відповідно до цього, на думку вченого, можна виділити три основні типи ціннісних орієнтацій у сфері професійної діяльності: 1) несуперечливі; 2) внутрішньо суперечливі (такі, що суперечать будь-якому професійному вибору); 3) зовнішньо суперечливі (такі, що суперечать конкретному професійному вибору). Науковець зазначає, що ці методи дослідження ціннісних орієнтацій не враховують можливості їх рівнозначності, яка породжує проблему вибору різних ліній поведінки. Тому він пропонує у дослідженнях виявляти рівнозначні цінності професійної діяльності, зокрема рівнозначні конкуруючі цінності [4].

Зазначимо, щодо структури ціннісних орієнтацій, то в загальній характеристиці науковці виділяють суперечливу та несуперечливу структури. Постійна несуперечлива структура ціннісних орієнтацій зумовлює такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам, здатність до морального вибору заради ідеалів і цінностей. Суперечливість, навпаки, породжує непослідовність поведінки [23]. Більш детально структуру ціннісних орієнтацій розглянула О.Петінова. Вона виокремила такі її компоненти: когнітивний, емоційний, діяльнісний та оцінний, які в діалектичному взаємозв'язку зумовлюють характер активності індивіда й суспільства [15].

О.Набока виділяє в структурі ціннісних орієнтацій дві групи компонентів, а саме: полярні – мотиваційний і цільовий та лінійні – змістовий, операційно-діяльнісний та контрольний-аналітичний. Мотиваційний компонент охоплює потреби і мотиви особистості; цільовий розглядається як еталонна мета, ідеал, цінність, до яких особистість прагне. Перехід від потреб і мотивів до ідеалу відбувається завдяки наявності лінійних компонентів у структурі ціннісних орієнтацій, а саме: змістовий компонент охоплює знання особистістю цінностей, розуміння їх сутності, характерних ознак, особливостей, вміння встановлювати зв'язки між ними; операційно-діяльнісний передбачає розвинутий механізм диференціації цінностей, уміння відрізнити одні цінності від інших, створення їх власної усвідомленої ієрархічної структури та оперування нею; контрольний-аналітичний характеризується мотиваційно-мотивованими, вольовими вчинками, їх самооцінкою та

експертною оцінкою. Процес формування ціннісних орієнтацій особистості, на думку вченої, спирається на взаємозв'язок і цілісність всіх структурних компонентів [13].

На підставі узагальнення розглянутих положень пропонуємо таке визначення: ціннісні орієнтації – важливий та динамічний компонент структури особистості, який зумовлює мотиваційно-регулятивну систему її життєдіяльності. Це визначення, з нашого погляду, охоплює найважливіші аспекти цього складного, багатогранного феномена. Аналіз наукової літератури дав змогу визначити, що поняття «ціннісні орієнтації» охоплює такі компоненти:

1. Когнітивний – загальні інтелектуальні здібності, вербальна креативність, здатність до рефлексії, прагнення до пізнання та саморозвитку, успішність професійного навчання.

2. Емоційно-оцінний – ставлення до себе, інших людей, розвиненість оціночного ставлення до явищ, вміння аналізувати й оцінювати їх, здатність до емоційно-образної інтерпретації явищ, постановки і прийняття творчих завдань, захопленість діяльністю.

3. Операційно-діяльнісний – уміння диференціювати цінності, готовність діяти відповідно до інтеріоризованих цінностей, відповідальність, цілеспрямованість дій з оволодіння структурними складовими діяльності.

Отже, аналіз сутності поняття «ціннісні орієнтації» засвідчив, що дослідники розуміють його як відношення, розглядають крізь структуру особистості, поняття «цінності». Деякі науковці по в'язу ють з цілями, перспективами, ідеалами, інші – з соціальними явищами.

На нашу думку, саме для сучасників' ціннісні орієнтації є важливий компонент структури особистості, що є стратегічною метою його діяльності, скеровує мотиваційно-регулятивну систему поведінки та професійну діяльність, впливає на зміст і спрямованість потреб, мотивів та інтересів. Ціннісні орієнтації різних культур не можуть бути розтлумачені за принципом «краще або гірше», між ними немає субординації, будь-яка ціннісна орієнтація в історії є рівноправною. Отже, залучення студентів до подібних видів позааудиторної діяльності сприятиме розвитку інтегрального особистісного новоутворення, що включає стійке прагнення до праці в агропромисловому комплексі, наявність спеціальних знань, умінь і навичок, а також комплекс індивідуально-психологічних (вольових, емоційних) якостей, які забезпечують високу ефективність професійного функціонування людини в цій галузі.

Література

1. Анненков В. Психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді в умовах промислово-економічного коледжу / В. Анненков. – К., 1996. – 24 с.
2. Бегіашвілі А. Нормативні і ціннісні аспекти філософського пізнання / А. Бегіашвілі // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – №2.
3. Введение в педагогическую деятельность / А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др. – М.: Академия. – 2000.
4. Головаха Є. Суперечливість ціннісних орієнтацій і професійне самовизначення особистості / Є. Головаха // Філософська думка. – 1986. – №2. – С. 16–25.
5. Дьяконов І. Зміст поняття «ціннісна орієнтація» / І. Дьяконов // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2004. – №43.
6. Здравомыслов А. Отношение к труду и ценностные ориентации личности / А. Здравомыслов, В. Ядов // Социология в СССР. – М.: Мысль. – 1966. – Т.2.
7. Зотова І. Структура мотивації і ціннісні орієнтації ліцеїстів / І. Зотова // Рідна школа. – 2005. – №5. – С. 18–31.
8. Кавалеров А. Ціннісні орієнтації та їх класифікація / А. Кавалеров // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2000. – №1–2. – С. 33–36.
9. Кузнецов Н. Человек: потребности и ценности / Н. Кузнецов. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та. – 1992. – 152 с.
10. Максимчук Н. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н. Максимчук. – К., 2000. – 20 с.

11. Манузіна Є. Розвиток системи ціннісних орієнтацій у майбутніх педагогів / Є. Манузіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.history.yar.ru
12. Мясіщев В. Психология отношений / В. Мясіщев. – М., 1995. – 296 с.
13. Набока О. Формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ О.Набока. – Луганськ, 2002. – 20 с.
14. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем / Т.Парсонс // Американская социологическая мысль. – М., 1996.
15. Петінова О. Соціально-побутове в ціннісних орієнтаціях особистості / О.Петінова. – Одеса, 2004. – 20 с.
16. Подвиг С. Изучение ценностных ориентаций молодежи как важный фактор совершенствования идейно-воспитательной работы / С. Подвиг // Вопросы идейно-политического воспитания молодежи в условиях развитого социализма. – М., 1981.
17. Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания / А.А.Ручка / АН УССР, Ин-т философии. – К.: Наук. думка, 1987. – 154 с.
18. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді / Л.Савченко // Рідна школа. – 2005. – №8. – С. 39–41.
19. Слостєнин В. Введение в педагогическую аксиологию / В.Слостєнин, Г.Чижакова. – М.: ACADEMIA. – 2003. – 188 с.
20. Формування у молодших школярів ціннісних орієнтирів за творами В.О. Сухомлинського. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.referatnatemu.com/>
21. Фролова Н. Трансформація ціннісних орієнтацій: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Н.Фролова. – К.: 1998. – 20 с.
22. Фурман А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.Фурман. – Одеса, 2009. – 20 с.
23. Цінності та ціннісні орієнтації у системі людської діяльності. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.djereho.com/
24. Шафаренко К. Формування ціннісних орієнтацій молодих сімей засобами культурно-просвітницької роботи / К.Шафаренко // Рідна школа. – 2005. – №4. – С. 29–32.
25. Шевчук М. Психологічні особливості формування ціннісних орієнтацій особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / М.Шевчук. – К., 2000. – 20 с.
26. Шульга Р. Искусство и ценностные ориентации личности / Р.Шульга. – К.: Наук. думка. – 1989. – 118 с.
27. Берегова Г. Д. Ціннісні орієнтації у новому світогляді сучасної особистості / Г.Д. Берегова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 4. – С. 3-8.

Дробітько А.І.
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ТЕОЦЕНТРИЗМ – ОСНОВНА СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Епоха Середньовіччя охоплює умовно окреслений дослідниками період від V-VI ст. до XV ст., включаючи й проміжну епоху Відродження (фр. *renaissance*) з притаманним їй гуманістичним світоглядом, ідеями «відродження» античної традиції та культури, антисхоластичним спрямуванням. Середньовіччя принесло чимало нового: 1) феодальний спосіб життя з переважно аграрним господарством; 2) специфічний характер мислення з ідеальним тлумаченням реальності, особливою увагою до духовного; 3) домінування релігійної ідеології, що впливала на всі сфери життя й деякою мірою гальмувала розвиток соціокультурного пізнавального процесу.

Сприйняття світу стає іншим – двоїстим, світ розмежовується на справжній і несправжній, істинний і неістинний. При цьому особистість, хоч і є первородно гріховною, може заслужити порятунок, обравши правильний спосіб життя. Середньовіччя із

домінуванням християнської релігії в усіх сферах життя висуває на перший план проблему вибору між світом духовним і природним, істинним і хибним. Теологія підноситься до найголовнішого суспільно значущого знання, якому підпорядковані всі інші види знання, наука в цілому. Все це визначило особливості тлумачення соціальних явищ і фактів, соціальних процесів, розуміння суспільства та ін. Соціальні ж явища розглядались у контексті філософії, котра першопричиною світу й об'єктом усіх соціальних явищ визнавала Бога.

Кожна епоха формує свої соціальні парадигми – уявлення, зразки й цінності. Соціальні ідеї античності, на думку Берегової Г.Д., відображали залежність людини від природи, держави-поліса, але земне життя все ж було автономним, людина діяла тією мірою, якою не виступала проти долі. Середньовіччя формує ж нову соціальну парадигму – теоцентризм: космологічний фаталізм змінюється християнським провіденціалізмом; відбувається переорієнтація світогляду на особистість як творчу силу в системі політичних відносин. Поєднання християнського провіденціалізму з земним суб'єктивізмом та індивідуалізмом уособилось у вченні про свободу індивідуального вибору й особистої відповідальності перед вищим неземним суддею [1, с. 29].

Початок Середньовіччя відзначається апологетикою та патристикою (від грец. *ἀπολογία* – захищаю, лат. *pater* – отець). Берегова Г.Д. зазначає, що у цей час відбувається боротьба проти античної філософії, формуються й утверджуються нові фундаментальні принципи соціального життя на базі християнсько-теологічного переосмислення ідей античності й старозавітної міфології. Представники апологетики (Тертулліан, Лактацій, Юстин, Ориген, Климент Олександрійський) і «отці церкви» (Григорій Богослов, Василь Великий, Аврелій Августин) закликали правителів і освічених людей захищати переваги християнського вчення, котре пронизувало всі сфери соціального життя [2, с. 56].

З усіх «отців церкви» найбільший вплив на розвиток соціологічної думки мав Аврелій Августин, прозваний Блаженим (354–430). Головними творами є «Сповідь», «Про трійцю», «Про град Божий». В основу вчення Августина про розвиток людства покладено релігійне розуміння історії – провіденціалізм, за яким історія розглядається як вияв волі божої, за якою здійснюється божественна програма спасіння людини та світу. Божественна благодать, за Августином, приведе до спасіння небагатьох обранців і до осудження гріховної більшості. Осудження – це кара за первородний гріх Адама та Єви, її завершення – Страшний суд. Так провіденціалізм пов'язується з есхатологією (вчення про кінцеву долю людини та світу).

Августин зробив спробу описати всесвітню історію як єдиний, закономірний поступальний процес. Бог наділив людину душею і тілом, які перебували в гармонії, але через первородний гріх тіло вийшло з підкорення розумній душі й перетворило її у свою служницю. Людина любить тіло, забуваючи про душу, кращу частину, й віддаляється від Бога. В етичному вченні Августин порушує питання про свободу та свободу волі. Свобода волі – від Бога, і дається вона людині для здійснення вибору дій. Свобода ж – це здатність волі вибирати найкраще – божественну благодать. Божественна благодать «запрограмована» Богом заздалегідь, він знає про майбутні вчинки і помисли людини, тому лише Богові відомо, хто досягне спасіння [3].

Головні етапи розвитку суспільства Августин уподібнює періодам людського життя. Вони символізують шість днів творення Богом світу. Згідно з Августином в історії діють два начала: суспільство земне та небесне. Одні люди живуть за людськими стандартами, другі – за божественними, останнім визначено царювати у вічності з Богом. Оскільки існує свобода волі та вибору, то люди об'єднуються у два роди спільностей: одним притаманне прагнення до влади (правителі, підлеглі, підкорені); других охоплює почуття служіння поставлених до влади і підлеглих, взаємної любові [6].

Августин сформував модель теократичної держави, побудованої за умови абсолютного підкорення світської влади авторитету церкви, що обґрунтовувала право церкви та її претензії на панівне становище в суспільстві.

Соціально-політична доктрина Августина заснована на ідеї нерівності. Він софістичними аргументами захищав рабство та приватну власність багатіїв. «Гріховному»

та «тимчасовому» земному життю він протиставляв вічне й «блаженне» «потойбічне» існування.

Аніцій Манлій Северин Боецій (480-524) зарекомендував себе як один із представників освіченості того часу. Він детально розробив й обґрунтував ідею «семи мистецтв», розділивши їх на дві групи: 1) «трипуття» – гуманітарні знання (граматика, риторика, діалектика); 2) «чотирипуття» – природничі знання (арифметика, геометрія, астрономія, музика).

У перших школах IX ст. викладання будувалося за цією системою. Тут же зароджується і середньовічна схоластика (від грец. *σχολαστικός* – шкільний, учений). Надалі слово «схоластика» стало синонімом такої науки, що була відірваною від життя, далекою від спостережень і дослідів та базувалась на некритичному наслідуванні переважно церковних авторитетів.

Середньовічній свідомості притаманна двоїстість: світ розподіляється на духовний, небесний, божественний і земний, плотський, гріховний. І хоча перший (небесний) світ справжній, істинний, людина належить і до земного, гріховного світу. Тому філософія (а, відповідно, й соціологія) не може не розглядати і його проблеми. Людина середніх століть – це духовна істота, вона створена за образом і подобою Бога. Ключ до розв'язання «земних» проблем людина шукає у сфері духовності [5].

Духовність є найвищим критерієм реальності, тілесні характеристики і потреби – «неістотні». Якщо людина античності – природно тілесна істота, то для середніх віків вона є духовною. Теологічна зовнішність соціальної тематики хоч і була зумовлена історичною специфікою феодального способу життя, проте не означала припинення (чи, принаймні, істотного уповільнення) розвитку соціологічної думки.

Видатним реалістом Середньовіччя був Ансельм Кентерберійський (1033-1109). На його думку, поняття добра, істини, справедливості існують реально й незалежно від понять, що оцінюються як дійсні поняття, і від дій людини. Ансельму належить онтологічний доказ існування буття Бога (оскільки ідея Бога існує у свідомості людей, то це означає, що існує і Бог).

Ансельм цікаво висловлювався про навчання й виховання школярів. Виступаючи проти биття учнів, він доводив, що таким виховання можна сформувані тільки злих, тупих і твариноподібних особистостей. «Створюючи потрібний образ, майстер то своїм знаряддям легко стискає й ударяє лист, то вишуканою ласкою розгладжує й заокруглює його. Так треба вчиняти й вам, якщо хочете, щоб школярі ваші просіяли вишуканістю характерів; погрожуючи їм різками, полегшуйте їм тягар ласкою і підкріпленням батьківської доброти й привітності». Кожен учень вимагає від учителя індивідуального підходу: «Як слабкому й сильному необхідна різна їжа відповідно до їхніх сил, так і слабкій і сильній душі визначено різне годування. Сильна душа втішиться й насититься їжею ґрунтовною ... душа ж крихка й така, що тільки вчиться слугувати Богу, потребує молока» [10].

Якщо зміст ранньої схоластики було викладено у творах Ансельма Кентерберійського, то розробкою її форми займався його молодший сучасник – француз П'єр Абеляр (1079-1142). Його перу належать праці «Введення в теологію», «Діалектика», «Так і ні», «Етика» («Пізнай самого себе»), «Історія моїх нещасть» і ін., де він прагнув відстояти права розуму та свободи в межах релігії; вважав, що логічно обґрунтований доказ буття Бога не суперечить вірі; закликав вивчати античну філософію, адже ніщо не заважало язичникам бути високо моральними людьми.

У трактаті «Пізнай самого себе» Абеляр розрізняє схильність до поганого вчинку, вольове свідоме рішення зробити цей вчинок і сам вчинок. Схильність до зла ще не є саме зло, а отже, не гріх, це лише вияв слабкості людини. Вчинки також не можна назвати гарними або поганими. Зло полягає лише в згоді на свідомо поганій вчинок.

Вчення Абеляра підкреслювало особисту відповідальність людини за свої вчинки, робило акцент на свідомості її поведінки. Джерелом голосу совісті є природний

моральний закон, властивий усім людям від природи. Роблячи зло, злочин, гріх, людина йде проти голосу совісті, заглушає його в собі. Людина з власної волі здатна робити добродієсні вчинки. Саме свобода вибору підтверджує премудрість творця. Людина сама відповідальна як за свої заслуги, так і за гріхи. Обмеживши сваволлю Бога природною необхідністю, Абельяр розширив можливості морального вибору людини [8].

Сигер Брабантський (бл. 1235-1282), професор факультету мистецтв Паризького університету, автор робіт «Про розумну душу», «Про вічність світу», «Про необхідність і взаємозв'язок причин» і ін. Він стверджує, що з кінця існування окремої людини не впливає кінець людського роду; світ вічний і нестворений, розумна душа безсмертна, оскільки вона «завжди з'єднана з деякою кількістю індивідів, у яких здійснює свою діяльність».

С. Брабантський відкинув догму про свободу волі та приречення. Він протиставив свободу не принципу необхідності, а тільки одній її формі – примусу. Знання і моральна поведінка людини взаємозалежні: «Добра справа – це те, що відповідає здоровому розуму; зла справа – те, що йому не відповідає. Здоровий же розум відповідає благу людського роду». Судити про добро та зло слід не в масштабах Всесвіту, а в людському суспільстві.

Значною заслугою С. Брабантського було відмежування знання від віри (сформулював вчення про двоїсту істину: істина раціонального знання може суперечити істині релігійного одкровення). Ще однією заслугою було відмежування етики від релігії. Етика С. Брабантського поєднує в собі раціоналізм з евідемонізмом. Розумна моральна поведінка – джерело щастя, але щастя – не культ насолоди, а блаженство морального задоволення. [4].

Він також виступав за розповсюдження освіченості: «Ви повинні пробудитися, вивчати, читати, зрозумівши, що сумніви, що залишилися, спонукають вас до подальшого вивчення і читання, тому що безграмотне життя – це смертна труна невігласа».

Найпомітнішою постаттю Середньовіччя є Тома Аквінський (1224-1274), домініканський теолог, автор праць «Сума проти язичників» і «Сума теології». Особистість він розглядає як найвище з творинь розумної природи. Якщо інтелект Бога – сутність, то інтелект людини – потенція сутності. Заперечуючи пріоритет інтуїції та залишаючись на позиціях релігійного догматизму, він звертався до розуму, здорового глузду людини, що є джерелом свободи волі. Робити вибір і прагнути досягнення цілей людина може завдяки інтелектуальним судженням, якими вона керується у своїй діяльності [9].

Оскільки чеснота – основна функція людського розуму, то Т. Аквінський вважає можливим добродієсне життя окремої людини й суспільства. Чесноти теолог поділяє на розумові, моральні й богословські. Розумові – це інтелектуально-умоглядні та практичні. Моральні чесноти виражають відносини між людьми (насамперед справедливість) і характеризують відношення людини до самої себе, до своїх пристрастей (мужність, помірність, щедрість тощо). Основними є чотири моральні чесноти: розсудливість, справедливість, помірність, мужність. Богословськими чеснотами є віра, надія, любов. Найбільш досконала й основна з них – любов. Богословські чесноти стоять вище розумових і моральних [7].

Т. Аквінський поділяв людей на вищий клас – правителів, середній – воїнів, суддів, чиновників, вчених, священників і дворян, нижчий – найманців, ремісників, «брудний люд». Природні закони, які водночас визначають і моральні норми, на його думку, поступаються і підпорядковуються законам вічним, божественному розуму, але не суперечать йому. Людські закони (право народів і позитивне право) можуть розходитися з природними, а божественні, відображені у Святому Письмі, виправляють недосконалість людських законів. Мета державної влади – забезпечити благо суспільної істоти – людини. Ідеалом форми державного правління є влада одного (монархія). Т. Аквінський обґрунтовує право народу скинути тирана, який порушує принципи справедливості. Церква має панувати над громадянським суспільством, духовна влада – над світською.

Єретики підлягають смертній карі, а монахи-домініканці перетворюються на «псів Господа». Аквінський теоретично обґрунтував необхідність інквізиції і розробив вчення про індульгенції.

В середньовічний період відбувалося загальне зниження рівня освіти й культури, незначними були соціальні дослідження – схоластика та теологія загальмували розвиток наукового знання. Однак схоластика як специфічна форма світосприйняття все ж таки мала певне позитивне значення: відбулося своєрідне відновлення після тривалої перерви античної спадщини, своєрідним шляхом просувалася розробка проблем людського пізнання, висунута була теорія «двоїстої істини», що призвело до звільнення філософії з-під впливу релігії. Наука й віра починають розвиватися за своїми власними закономірностями, що стало основою всієї нової культури.

Середньовіччя – це час, коли життя суспільства повністю контролювалося церквою, коли королі Європи правлять лише з благословення римських пап. Однак багатівікове правління церкви не знищило, а підсилило соціальну несправедливість. Багаті й бідні продовжували грішити. Раз у раз з'являлися єретики, що бентежили мирян гріховними проповідями, виникали секти, проводирі яких по-своєму витлумачували Новий завіт. Єресі проникли й у середовище інтелігенції, про що свідчать ідеї П. Абеяра і С. Брабантського. Так назрівала ідейна криза християнства – необхідно було примирити Бога з гріховним світом. Попереду – «перехідна» епоха Відродження, за нею – багата на ідеї епоха капіталізму. Суспільний розвиток істотно прискорювався, ускладнювався й вимагав нових соціальних рішень.

Література

1. Берегова Г.Д. Генеза розвитку філософської думки: Тематичний курс лекцій для магістрантів. Модуль I. – Херсон: Айлант, 2010. – 120 с.
2. Берегова Г.Д. Соціологія: Частина I. Історія соціології: Навчальний посібник. – Херсон: Айлант, 2011. – 322 с.
3. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии: Учебное пособие для вузов. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «Университет», 2001.
4. Захарченко М., Погорілий О. Історія соціології (від античності до початку ХХ століття). – К.: Либідь, 1993.
5. Зборовский В., Орлов Г. Введение в социологию. – Екатеринбург: Изд-во урал. ун-та, 1991.
6. Зборовский Г. Е. История социологии: Учебник. – М.: Гардарики, 2004.
7. История социологии: Учеб. Пособие / А.Н. Елсуков, Г.Н. Соколова, Т.Г. Румянцева, А.А. Грицанов; Под общ. ред. А.Н. Елсукова и др. – 2-е изд. – Мн.: Высшая школа, 1997.
8. История теоретической социологии. В 3 кн. / Под ред. Ю. Н. Давыдова. – М.: Канон, 1997.
9. Соціологія / За ред. Макеєва С.О. – К. Українська енциклопедія, 1999.
10. Соціологія: Курс лекцій: Навчальний посібник / За ред. В.М. Пічі. – К.: Новий світ-2000, 2004.

Дубовик Л.П.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ³

Криза натуралістичного пояснення сутності соціально-історичних явищ змушувала шукати нові підходи в розумінні соціального. У цей період інтенсивного становлення психології спостерігаються спроби визначити механізми та детермінанти індивідуальної та групової поведінки, через які можна було пояснити суспільні відносини, механізми соціального розвитку. Щоправда, представники психологічної науки зверталися до

³ Фрагмент лекції з історії соціальної психології для магістрантів спеціальності 015 професійна освіта (Економіка).

вивчення окремих психологічних явищ і процесів, абсолютизуючи їх значення, зображали їх як провідні фактори соціально-історичного процесу.

В історію соціології включаються ті психологічні теорії, які не обмежувались аналізом суто психологічних явищ, а намагалися розглядати проблеми суспільства, його рушійні механізми життєдіяльності та розвитку. У другій половині XIX ст. у психологічному напрямі в соціології виявляються два підходи досліджень – номіналізм і реалізм. Номіналізм розглядає індивіда головним елементом і джерелом діяльності (теорії наслідування, інтераціоналізму, інстинктивізму, зокрема психоаналіз З. Фрейда), реалізм стверджує, що носіями соціальної реальності є надіндивідуальні суб'єкти – народ, маси, натовп, групи і т.п. (концепції «психології народів», «натовпу»). Усі теорії містили певні раціональні елементи наукового знання, водночас мали і певні вади, перебільшені значення якогось чинника в системі інших елементів.

Психологічна школа, на думку Г. Берегової, виявилася безсилою «відмежувати психологічні процеси, які відбуваються завдяки тим психологічним механізмам, що виникають на фізіологічній основі, від тих, які визначаються не лише природними, генетично природженими, а й соціокультурними факторами» [1, с. 115]. Випущеним з поля зору був аналіз економічних, політичних, культурних детермінант людської діяльності.

Особливістю психологізму в соціології, на думку багатьох дослідників, є відсутність спроб вивчення інтелектуального фактора в людській діяльності: не розум і свідоме поведінка, а емоції, інстинкти, несвідомі імпульси, навіювання, лібідо, психологічні «опади» є предметом дослідження [2, 4, 5, 6].

Концепції групової поведінки

Одними з перших концепцій психологічного напрямку в соціології були концепції групової поведінки, «психологія народів», зокрема Морітца Лацаруса (1824-1903) та Хейнмана Штейнтала (1823-1899). Головним суб'єктом історії вчені розглядали народ як уособлення «духу цілого». Народний дух виявляється в спільності рис характеру, моралі, мови, міфології, вірувань, об'єднує людей в одне ціле, у народ. Кожна людина виступає як представник даного народу, має спільні з ним риси, які еднають людину з людиною завдяки тому, що вони наділені особливостями природи даної спільності, живуть в єдиному середовищі, у загальних умовах складаються спільні риси характеру, діяльності та поведінки. Але дослідники не дали розуміння сутності «духу народу», не визначили його критеріїв. Їхньою заслугою була спроба виявлення особливостей національного характеру, що відображається в культурі, побуті.

Ці ідеї розвивав Вільгельм Вундт (1832-1920). Він не погоджувався, що індивіди – це продукт загального «народного духу». Індивідуальну свідомість не можна повністю вводити до свідомості народу, адже для індивіда характерні особистісні воля, відчуття, увлечення тощо. Свідомість народу є синтезом індивідуальних свідомостей [6].

Популярною була концепція «психології натовпу», яку обґрунтував Сціпіо Сігеле (1868-1913), і далі розвинув Гюстав Лебон (1841-1931). Г. Лебон поділяв ідеї щодо ієрархічності людських рас, критикував ідеї демократії та соціальної рівності. Він розглядав цивілізацію як продукт інтелектуально творчої еліти, яка в сучасних йому умовах поступово відтісняється від участі в історичному процесі, на зміну «ері еліти» приходять «ера мас», сліпої і стихійної юрби [8].

У центрі уваги Г. Лебона була ідея про відмінність у поведінці та діяльності особи в звичайних умовах і в групі людей, де під впливом юрби людина здійснює такі дії та вчинки, які ніколи б не звершила на самоті. Такі зміни він пояснює поведінкою індивіда внаслідок впливу гіпнозу та навіювання. Він ототожнює масу з натовпом, групами, соціальними класами. Виділяє два типи натовпів: гетерогенний (різномірний) – анонімна юрба (вуличний натовп) та гомогенний (однорідний) – неанонічний (суд, парламент).

Г. Лебон розглядає масу («натовп», «юрбу») як руйнівну силу, позбавлену здатності до раціональної діяльності. Маса гіпнотизує індивідів, і ті починають діяти ірраціонально,

несвідомо під впливом емоційного збудження, людиною керує нетерпимість, догматизм, відчуття непереборної сили, втрата особистої відповідальності за дії. Серед нечисленних вожаків, на думку Г. Лебона, часто виявляються особи з аномальною психікою. Юрбу неможливо зупинити, майбутнє – за «ерою натовпу», тому державні діячі мають не керувати масами, а стримувати їх.

Помилковим є принцип Г. Лебона ототожнення різних соціальних груп з юрбою. У нього є лише еліта і натовп, відсутня соціальна структура суспільства. У сучасній психології поняття натовпу означає «безструктурне скупчення людей, позбавлене ясно усвідомленої спільності цілей, але пов'язаних між собою подібністю емоційного стану та загальним об'єктом уваги». Багато проблем щодо аналізу психології натовпу виявилися плідними та були продовжені в дослідженнях соціальних психологів і соціологів.

Теорія наслідування Габріеля Тарда

Габріель Тард (1843-1904) займався розробкою процесів наслідування та їх значення в житті суспільства. У центр дослідження ставив індивіда, а суспільства розглядав як продукт взаємодії індивідів. В основі соціології, за Г. Тардом, – колективна психологія, яка вивчає відношення нашого «Я» з іншими «Я» та їх взаємовпливи. Кожна людина – унікальна самобутня монада – неподільна єдність і першооснова всього; суспільство існує завдяки індивідам і в індивідах [8].

Наслідування – загальна характеристика процесу повторення різних форм буття. Головною рушійною силою розвитку суспільства є психічне прагнення людей до наслідування; усі явища людського життя здійснюються під впливом сили прикладу, і кожне має наслідувальний характер (звичай, мода, симпатія, покора, навчання, виховання і т. д.). Головним об'єктом наслідування є винаходи та відкриття. Окремі індивіди – творчі особи – здійснюють ці новації в суспільстві. З новацій завдяки наслідуванню виникають нові відкриття, нові вдосконалення елементів матеріальної та духовної культури. Наділена актом творчої уяви обдарована особа – єдине джерело всіх новацій. Становлення і розвиток суспільства пов'язані з відкриттями, бо вони зумовлюють три основні процеси в суспільстві: повторення відкриттів (завдяки наслідуванню), протистояння їм (опозиція) та пристосування (адаптація).

Завдяки винаходам геніїв-одинаків відбуваються всі «соціальні модифікації» (цим терміном замінює поняття еволюції). Винаходи здійснюються в різних місцях, поширюються хвилеподібно від центрів до периферії. Також у суспільстві відбувається боротьба між індивідами, що вибрали різні об'єкти наслідувань. Ця боротьба за право власного вибору породжує конфлікти, дискусії або співпрацю. Але рано чи пізно конфлікт наслідування приводить до відновлення соціальної рівноваги, і настає процес адаптації.

Г. Тард ретельно розробляє всі деталі процесу наслідування. Він розрізняє два типи наслідування – звичай і моду. У традиційному суспільстві панує звичай, у сучасному – переважає мода. На зміну одним новаціям приходять інші, знову настає наслідування, опозиція й адаптація, і таким чином розвивається суспільство.

Становить інтерес дослідження Г. Тардом проблем суспільної думки. Він твердить, що у ХХ ст. розширюються можливості спілкування людей, що сприяють зростанню духовного потенціалу особистості, її самореалізації, що перетворює публіку в духовну спільність.

Інтеракціонізм Чарльза Кулі

В американській соціології в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. виникла течія інтеракціонізму. З'являється спроба подолати протиставлення суспільства й особи. Особа розглядається як продукт взаємодії із суспільством. Чарльз Хортон Кулі (1864-1929) розглядає суспільство як психологічний організм, що існує як цілісність завдяки тісній взаємодії між індивідами, соціальними групами та суспільством, де соціальне й індивідуальне єдині як частини цілого – «людського життя». Основу цієї взаємодії зумовлює психічна природа людини, бо суспільство не може існувати без психічних реакцій, почуттів, взаємних оцінок людини людиною [6].

Взаємовідносини між індивідами є причиною формування асоціацій людей, які Кулі називає «первинними групами», із тісними внутрішніми взаємозв'язками членів через особисті відносини. Вони становлять основу суспільства, адже індивіди пізнають соціальну дійсність, цінності, набувають досвід і знання через взаємні контакти. Завдяки їм відбувається соціалізація індивіда та формування його власного світосприйняття й менталітету. Такими первинними групами є сім'я, дитячі ігрові групи, сусіди тощо.

У концепції Ч. Кулі переплітається емоціональне з раціональним, немає критеріїв для розрізнення почуття й розсудку, унаслідок чого почуття набувають раціонального сенсу, а явища розсудку психологізуються. Прикладом цього є поняття «самовідчуття» як синкретичність відчуттєвого, почуттєвого та розсудкового, а свідомість зводиться до різноманітних «умонастроїв». Це характерний елемент усієї концепції.

Індивід розкриває для себе соціальне і входить у суспільство через особливості власних уявлень і самовідчуття, доповнюючи їх зовнішніми. Індивідуальна свідомість включається в «суспільну». Так виникають «соціальні чуття», на яких базується суспільство як соціальна організація з різноманітними формами її впливу на членів суспільства (соціальний контроль).

Процес «входження» індивіда на «соціальний макрорівень» Ч. Кулі розкриває в концепції «дзеркального Я». Соціальність індивіда розпочинається з усвідомлення ним власного «Я» у зв'язку з розумінням існування «Він», «Вони», «Ми». Інші люди є тим дзеркалом, завдяки якому соціалізується «Я», поведінка та діяльність індивіда через усвідомлення свого «Я» та зіставлення його з «Ми» чи «Вони» будуються свідомо, а отже, вони стають соціальними. Кулі вважав, що свідомо діяльність завжди має соціальний характер. Індивіду не байдуже, який «імідж» створюється навколо його особистості.

Ч.Кулі пише, що «Я» – це дзеркальне відбиття сукупності тих вражень, які, на думку індивіда, він справляє на людей, котрі його оточують. У своїй концепції «дзеркального Я» виділяє три основні моменти: а) яким я здаюся іншому індивіду; б) як він оцінює мій образ; в) як унаслідок цього сприйняття – моє почуття гордості чи приниження. Людина стає людиною завдяки її взаємодії з іншими людьми.

Ч. Кулі виділяє процеси спілкування й інші форми взаємовідносин людини з людиною як об'єкт соціологічного аналізу, першим уводить термін «комунікація». У соціології Ч. Кулі поєднуються індивід, групи і суспільство в єдину цілісну систему – психологічний організм. Він, вивчаючи соціальну організацію, велике значення надавав не лише елементам індивідуального життя, а й «безособовому» – «Над-Я».

Інтеракціоністську теорію Ч. Кулі не можна віднести ні до соціологічного номіналізму, ні до реалізму. Автор зважено розглядає процеси взаємодії індивіда, групи та суспільства, не надаючи особливої переваги одиничному чи загальному. Проте психологічні зв'язки з «уявленнями», «самовідчуттями» «Я» все ж виявляються домінуючими. Не можна погодитись із визнанням макроструктурних елементів суспільства (економіка, політика тощо) «вторинними» елементами соціального цілого.

Чимало з теорії Ч. Кулі стало здобутком сучасної соціології (проблеми інтеракціонізму, соціалізації особистості, малих груп, комунікації та ін.), вплинуло на розвиток сучасних соціологічних ідей.

Інстинктивізм Уїльяма Мак-Дугала

Однією з течій у психологічній соціології є інстинктивізм. На межі XIX–XX ст. дослідження інстинктів у біології стимулювало пошуки пояснення явищ людської психіки, незрозумілі з раціональної точки зору (гіпноз, установки, несвідоме, страх, гнів тощо). Вони стали розглядатись як імпульси чи інстинкти, ці явища використовували для пояснення соціальних процесів, а сама течія одержала назву інстинктивізму.

Уїльям Мак-Дугал (1871-1938) розглядає інстинкти як основу життя й пояснює форми людської поведінки та діяльності через детермінацію їх притаманними людині інстинктами. Інстинкти є природженими та набутими; вони зумовлюють особливості мислення й поведінки індивідів чи груп, є першоджерелами особливостей кожного народу

й індивіда. За визначенням У. Мак-Дугала, інстинкт – це певна психофізіологічна схильність, яка спонукає індивіда сприймати певні явища відповідним чином, зазнавати при цьому певних емоційних збуджень, діяти відповідно до них, відчувати потребу до такої дії [7].

Кожному з основних інстинктів відповідають конкретні емоційні та вольові прагнення. Технологія соціальних процесів така: «горме» (бажання, поривання) зумовлює дію інстинкту, інстинкт породжує почуття і впливає на свідомість, а разом вони зумовлюють вияв дії чи появу інших процесів — явищ соціального життя. У У. Мак-Дугала інстинктам, яким відповідають певні емоції: інстинкту боротьби – почуття страху, інстинкту відрази – огида, втечі — самозбереження, цікавості – здивування тощо. Існує також коло інстинктів, для яких важко встановити відповідні емоції; до них належать інстинкти сміху, колекціонерські, сексуальні, інстинкти дряпання, чхання тощо.

Через сукупність притаманних людині інстинктів У. Мак-Дугал створює психологічну теорію суспільства. Загальні, надіндивідуальні процеси розглядає як форми вияву на соціальному рівні окремих інстинктів чи їх сукупності: здирицтво та скнарість – вияв інстинкту придбання, наслідок – накопичення суспільного багатства; війни – наслідок інстинкту войовничості, почуття гніву; релігія – наслідок вияву інстинктів утечі, цікавості, самоприниження, батьківського інстинкту в одночасному сумісному вияві тощо. Це досить абстрактна схема штучного припасування соціального до інстинктів.

Інстинктивізм у соціології відзначається нечіткістю принципів, слабкою аргументацією науково-дослідницьких емпіричних матеріалів.

Соціальна психологія та психоаналіз Зигмунда Фрейда

Зигмунд Фрейд (1856-1939) не обмежився аналізом психологічного світу людини, намагався поєднати через індивідуальну психіку біологічне, соціальне, індивідуальне та загальне. Розкриваючи сенс людської поведінки через її інстинкти, нахили, пристрасті, потяги, З. Фрейд аналізує ці психічні явища в контексті зв'язку з соціальними процесами – нормами поведінки, творчістю, культурою тощо [8].

Він розглядає психіку на трьох рівнях: несвідоме, передсвідоме та свідоме (елемент надбудови, що виростає над несвідомим і перебуває з ним у постійному конфлікті, залежить від нього). Домінуючим серед людських інстинктів у сфері несвідомого є лібідо (від грец. – статевий потяг, пристрасть) – загальна причина людської поведінки, діяльності, характеру тощо. Лібідо включає любов батьків, загальнолюдську любов, дружбу, ненависть, боротьбу, творчість і т. п.

Кожна людина з моменту народження перебуває під впливом імпульсів лібідо, на основі чого виникає «Едипів комплекс». Згідно з концепцією З. Фрейда, «Едипів комплекс» викликає в індивіда почуття вини та призводить конфлікт у сфері несвідомого. Автор вважав, що першим об'єктом любові для хлопчика є мати («Едипів комплекс»), а для дівчинки – батько («комплекс Електри»), бо еротичність притаманна людині з раннього дитинства. Але така любов ганебна, злочинна. Людина начебто пригадує свої бажання усунути одного з батьків і зайняти його місце. Це відкриття викликає гнів, обурення, і вона намагається подолати його, витіснити в несвідоме. Витіснені неприємні наміри не зникають безслідно, а залишаються в підсвідомому і посиляють у свідоме імпульси, які людина відчуває як почуття провини, але не розуміє її причин.

З. Фрейд створює на основі цього модель особистості і включає в неї три елементи – «Воно», «Я» і «Над-Я». «Воно» – несвідоме – складається із забутих вражень дитинства, природжених інстинктів, згадок, що пов'язують людину з далекими предками доісторичних часів. «Я» – сфера свідомого, посередник між «Воно» та зовнішнім світом – природою, суспільством, соціальними інститутами тощо. Всі особливості та властивості особи – почуття, мислення, фантазія, уявлення безпосередньо пов'язані з відтворенням несвідомого. «Над-Я» – внутрішнє сумління особистості, оцінює конкретні обставини чи ситуації з точки соціальної, чи моральної оцінки. «Воно» вимагає задоволення і диктує «Я» свої вимоги. «Я» намагається зберегти баланс з «Воно» та зовнішнім світом –

соціальною дійсністю. Бажання насолоди зіштовхується з існуючою системою соціальних заборон – табу. Тому «Я» не завжди здатне зберігати консенсус із «Воно». Постійні конфлікти між прагненням задоволення і зовнішніми заборонами породжують «Над-Я».

На основі суперечностей, які виникають між «Воно» та «Я», включаючи і «сторожа» – посередника «Над-Я», З. Фрейд будує гіпотезу, згідно з якою сексуальні потяги є головними детермінантами індивідуального та соціального процесів. «Над-Я» зменшує чи витісняє інформацію несвідомого або перетворює її в інші види та форми діяльності, враховуючи існуючі заборони (норми, санкції, соціальний контроль держави, моралі, релігії тощо). Такі процеси трансформації імпульсів несвідомого З. Фрейд називає витісненням і сублімацією.

Сублімація як механізм психологічного захисту спрямовує енергію несвідомого (лібідо) на соціально сприйнятливі цілі й об'єкти, транспортує енергію інстинкту «Воно» у форми та види загально визнаної і морально схвалюваної діяльності та її результатів. Сублімацією З. Фрейд показує, як інстинктивні потяги до насолоди замінюються штучними сурогатами (наприклад, замість меду дали цукор, чи замість цукру – сахарин). Цим явищем З. Фрейд намагається пояснити все багатство суспільних явищ і процесів.

Учений розглядає культуру як сублімовану діяльність, що виникає на основі відмовлення від задоволення імпульсів несвідомого. Культура – це діяльність, обернена в сферу творчості. Процес розвитку культури зменшує долю людського щастя, чим більше сублімованих форм діяльності, тим більшою мірою залишаються незадоволені природні бажання людини та її відчуття вини. Первісна людина не мала обмежень у задоволенні своїх бажань, була впевнена, що щаслива, тоді як людина культури замінила можливість бути щасливою на почуття власної безпеки, придушує бажання, обмежена численними табу, а тому приречена на страждання.

Учення З. Фрейда лягло в основу багатьох напрямів і шкіл у різних галузях знання, поширених у соціології. Його концепцію розвивали послідовники, на її основі виникли течії – неофрейдизм, фрейдомарксизм тощо. Аналізуючи теорію З. Фрейда, помічаємо, що автором було абсолютизовано несвідоме, поширено на розуміння процесів, де його безпосередня роль не є такою значною. Також наявною у цій системі є примітивізація людини та суспільства, діяльність і залежність яких визначаються інстинктами.

Висновки

Отже, у другій половині XIX ст. у психологічному напрямі виявляються два підходи досліджень – номіналізм і реалізм. Методологія номіналізму розглядає індивіда головним елементом і джерелом діяльності (теорії наслідування, інтераціоналізму, інстинктивізму, зокрема психоаналіз З. Фрейда), реалізм стверджує, що носіями соціальної реальності є надіндивідуальні суб'єкти – народ, маси, натовп, групи і т.п. (концепції «психології народів», «натовпу»).

Одними з перших концепцій психологічного напрямку в соціології були концепції групової поведінки, «психологія народів», зокрема М. Лацаруса та Х. Штейнтала. Суб'єктом історії вчені розглядали народ як уособлення «духу цілого». Ці ідеї розвивав В. Вундт. Популярною була концепція «психології натовпу», яку обґрунтував С. Сігеле і далі розвинув Г. Лебон. Г. Лебон поділяв ідеї щодо ієрархічності людських рас, критикував ідеї демократії та соціальної рівності; розглядав цивілізацію як продукт інтелектуально творчої еліти, котра в сучасних йому умовах поступово відтісняється від участі в історичному процесі, на зміну «ері еліти» приходять «ера мас», сліпої і стихійної юрби.

Г. Тард займався розробкою процесів наслідування та їх значення в житті суспільства. У центр дослідження ставив індивіда, а суспільства розглядав як продукт взаємодії індивідів. В основі соціології, за Г. Тардом, лежить колективна психологія, яка вивчає відношення нашого «Я» з іншими «Я» та їх взаємовпливи. Кожна людина – унікальна самобутня монада – неподільна єдність і першооснова всього; суспільство існує завдяки індивідам і в індивідах.

В американській соціології кінця XIX – початку XX ст. виник інтеракціонізм. З'являється спроба подолати протистояння суспільства й особи. Ч. Кулі розглядає суспільство як психологічний організм, що існує як цілісність завдяки тісній взаємодії між індивідами, соціальними групами та суспільством, де соціальне й індивідуальне частини цілого – «людського життя». Основу цієї взаємодії зумовлює психічна природа людини – суспільство не може існувати без психічних реакцій, почуттів, взаємних оцінок людини людиною.

Однією з течій у психологічній соціології є інстинктивізм. Дослідження інстинктів у біології стимулювало пошуки пояснення явищ людської психіки, незрозумілі з раціональної точки зору (гіпноз, установки, несвідоме, страх, гнів тощо). Вони стали розглядатись як імпульси чи інстинкти та використовуватися для пояснення соціальних процесів.

У. Мак-Дугал розглядає інстинкти як основу життя й пояснює форми людської поведінки та діяльності через детермінацію їх притаманними людині інстинктами. Інстинкти є природженими та набутими; вони зумовлюють особливості мислення й поведінки індивідів, груп. Вони – першоджерела особливостей кожного народу й індивіда.

З. Фрейд намагався поєднати через індивідуальну психіку біологічне, соціальне, індивідуальне та загальне. Розкриваючи сенс людської поведінки через її інстинкти, нахили, пристрасті, потяги, він аналізує ці психічні явища у зв'язку з соціальними процесами – нормами поведінки, творчістю, культурою і т.д. Розглядає психіку на рівні несвідомого, передсвідомого та свідомого. Домінуючим серед людських інстинктів у сфері несвідомого вважає лібідо як загальну причину людської поведінки, діяльності, характеру тощо.

Література

1. Берегова Г. Д. Соціологія: Частина I. Історія соціології. – Херсон : Айлант, 2011. – 330 с.
2. Даценко О. А. Основи соціальної психології: навчально-методичний посібник / О. А. Даценко. – Кривий Ріг, 2018. – 143 с.
3. Култаєва М. Д. Західноєвропейська теоретична соціологія XX століття / М. Д. Култаєва, І. І. Шеремет; За ред. В. С. Бакірова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003.
4. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Видання 2^{ге}, виправлене та доповнене – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
5. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії. – К. : Атіка, 2009.
6. Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008.
7. Соціологія: Словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006.
8. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. За заг. ред. В. М. Пічі. – К. : Каравела, Львів : Новий Світ-2000, 2002.
9. Усеукраїнський конгрес із соціальної психології (УКСП–2019) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ispp.org.ua/naukova-diyalnist/useukra%D1%97nskij-kongres-iz-socialno%D1%97-psixologi%D1%97-uksp-2019>.

Дударенко Л.В.

ПВНЗ Міжнародна академія екології та медицини (Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЗУАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ

Індустріальне суспільство на вершині свого виробничого розвитку в XX ст. спромоглося на винайдення і поширення нових засобів комунікації і створення нового індивідуального візуального середовища. Загалом же негативні аспекти сучасної візуальної екології (архітектурний примітивізм, монотонність "хрущовок", гнітюча одноманітність масової забудови, нахабство реклами, надмірні потоки е-інформації) повинні стати об'єктом загальної уваги – і держави, і самого населення. Має право на розвиток візуальна екологія як наука про дослідження і поліпшення нашого довкілля.

Ключові слова: довкілля, екологія, візуальна екологія, інформаційні технології, інформатизація освіти, інтегральне здоров'я

Industrial society at the peak of its industrial development in the twentieth century was able to invent and distribute completely new means of communication - new individual visual environment. In general, the negative aspects of modern visual environment (architectural primitivism, monotony of "Khrushchev-dwelling", the oppressive monotony of mass housing, arrogance advertising, is excessive flows of information) should become the subject of general attention - both the state and the population itself. He has the right to develop visual ecology as a science of research and improvement of our environment.

Keywords: environment, ecology, visual ecology, information technologies, informatization of education, integral health

Чимало науковців, звертаючись до молоді, не шкодують слів для вихваляння швидкості прогресу сучасного людства. У цілому погоджуючись із подібними твердженнями, все ж наголосимо на тому, що в історії біосфери існує багато прикладів того, як ті чи інші біологічні види демонструють аж ніяк не менші темпи розмноження. Для цього достатньо несподіваного розширення кормової бази і збереження сприятливого впливу інших природних чинників.

Для людей точкою відліку демографічного вибуху ми вважаємо не оволодіння вогнем, а винайдення і застосування далекобійних знарядь полювання (пращ, луків, засобів подовження польоту, т.зв. дротиків тощо). Однак існує також теорія "першої цивілізаційної хвилі" Е.Тоффлера, за якою ще більшого значення надається винайденню продуктивного землеробства; активну участь у цьому процесі на Близькому Сході взяли і наші пращури [2]. До цього джерела додамо останні публікації науковців ([8] та ін.). Загалом же у плані забезпечення продуктами харчування ми вважаємо сьогодення простим продовженням цього винаходу, адже до виготовлення штучної їжі людство наближається дуже повільно, й досі не засвідчуючи радикальних успіхів.

Ця соціальна еволюція привела у розвинених держав до високої безпеки життя, включаючи роботу системи охорони здоров'я. На наш погляд, у них обіцянка політиків забезпечити «підвищення якості життя» сприймається громадянами як розширення номенклатури розваг і задоволень, а не у сенсі постійного зростання ефективності індивідуальної діяльності, корисної не лише для рідних і близьких, але й для усього людства (хоч ООН та інші головні міжнародні організації постійно закликають до скерування всіх середніх і вищих шкіл на "навчання для сталого розвитку і боротьбу з бідністю" [9]).

Головна зміна сучасного буденного життя – поширення «цифровізації» як процесу перетворення традиційних інформаційних сигналів (звуків, зображень тощо) на стандартизовані комп'ютерні нулі та одинички. Залежно від прибутків родин їхні діти майже не випускають з рук «гаджети» (навіть на уроках – [4]) з віку 5-6-7 років, а старша вікова група мало не безперервно спілкується у так званих "соціальних мережах". У даній статті ми головну увагу звернемо на ту обставину, що *вся сучасна сукупність інформаційних засобів радикально змінила "візуальне середовище" – довкілля, яке сприймають очі людини й аналізує її головний мозок.* З нашого погляду актуальність дослідження цього феномена стала досить високою і, напевне, зростатиме й надалі. Недостатньо вивченим лишається й питання включення чи невключення цього явища до повного переліку тих екологічних загроз, з якими змагається сучасне людство.

Мета статті – критичне дослідження доступного для очей сучасної людини антропогенного довкілля в аспектах сприятливого і несприятливого впливу, який доцільно назвати "екологічним". У світі уже застосовується новий інтегральний термін "візуальна екологія", його визначають по-різному, але загалом не віддаляються від уявлення про вплив на людину всього оточення через зорове сприйняття.

Виклад дослідження. Найпростіший і найпоширеніший варіант визначення візуальної екології має такий вигляд: "Об'єктом дослідження візуальної екології є просторова структура візуальних середовищ: візуальні образи міського та медіапростору, а також теоретичні моделі і понятійний апарат, що реконструюється на основі сучасних теорій міського простору, візуального досвіду і екологічного підходу до зорового сприйняття" [3].

Оскільки в цьому визначенні домінують слова "міського" та "медіапростору", то цілком очевидно, що ця досить нова наукова і навчальна дисципліна має насправді дві значні складові – доволі давню, яку доцільно назвати "міською", а також набагато молодшу – "медіальну та віртуальну", яка швидко вдосконалюється через пристрої, які «занурюють» людину в комбінацію реального і віртуального оточення.

Загалом сучасний Інтернет на запит "Visual ecology" пропонує мало не 90 млн. різноманітних матеріалів – текстових, звукових, візуальних та інших. На нашу думку, їх набагато більше, адже йдеться практично про все, що на даний час накопичило людство в усіх матеріальних і віртуальних (електронних) засобах фіксації інформації і відіграє велике значення не тільки у зоровому сприйнятті, а й у мисленні.

Це наше твердження має в основі висновки з фундаментальних досліджень відомого психолога Б.Г. Ананьєва (1907-1972), який разом із колегами під час складних досліджень майбутніх космонавтів здійснив чимало відкриттів у сфері діяльності сенсорних систем людини та її головного мозку. Чи не найбільш несподіваним було виявлення *домінантності зорової системи*, якої вона набуває унаслідок поєднання одразу чотирьох факторів – цілісності образу, предметності людської діяльності, узагальнення та абстрагування сприйнятого, загальної просторової організації. Це поєднання "є підставою для пояснення разючого феномена доміантності зорової системи, якій притаманна здатність перетворювати незриме на зриме, візуалізувати будь-які чуттєві сигнали (кінестетичні, смакові, нюхові, вестибулярні, внутрішньоорганічні). Зорова система працює на трьох рівнях: сенсорному (відчуття), перцептивному (сприйняття), апперцептивному (представлення)" [1, с. 90].

Саме тому зовсім не випадковим є певне запізнення розвитку комплексної візуальної сенсорної системи дитини після її народження, добре відоме кожній матері. Звернемо увагу й на те, що у формуванні генерального запасу особистих вражень емоційного плану, які в зрілому віці відіграють вирішальну роль у швидкій оцінці всіх життєвих ситуацій задля прийняття негайного і правильного рішення, найбільшу роль відіграють наслідки попередньої діяльності зорової сенсорної системи в тому глибинному значенні, на яке вказував Б.Г. Ананьєв.

На нашу думку, у численних працях науковців-попередників уже досить глибоко проаналізований сучасний стан візуального середовища мешканців великих і дуже великих міст стосовно його впливу на культурні зміни: "Дослідження візуальних і медіальних середовищ є однією з найбільш продуктивних форм теоретичного осмислення динамічних трансформацій, що відбуваються в культурі. До таких трансформацій відноситься перш за все зміна чуттєвого сприйняття в медіареальності: зорове сприйняття, соціальна комунікація, формування ідентичності і самосвідомості особистості в цілому. Сьогодні вони багато в чому обумовлені антропогенним візуальним середовищем, в якому «живе» мешканець сучасного мегаполісу" [3].

Однак, у процесі розгортання думки подібних тверджень автори зазвичай забувають про дві важливі обставини: 1) навіть зараз у "мегаполісах" перебуває меншість наших сучасників (щоправда, найактивніша, яка виконує роль лідерів прогресу), і тільки вони насправді зазнають серйозного впливу зміненої візуальної реальності; 2) вказана візуальна реальність у багатьох аспектах є настільки динамічною та швидкозмінною, що в жодному разі не можна давати довгострокові прогнози на основі сучасного тактильного управління невеликими "смартиками" чи планшетами з мікродинаміками у вухах людини. Вже найближчим часом черговий технологічний стрибок зробить масовими зручні пристрої з

аудіоуправлінням та відтворенням інформації не на лічених квадратних сантиметрах плоских екранів, а безпосередньо у повітрі перед людиною.

Одночасно ми підтримуємо й ті досить поширені у статтях з проблем візуального середовища пропозиції, які доцільні саме зараз і можуть бути застосовні найближчим часом аж до наступної інформаційної революції. Прочитуємо:

"Проблеми візуальної екології Інтернету існують як мінімум на трьох рівнях: фізіологічному, психологічному і семіотичному.

- На фізіологічному рівні проблема полягає в негативному впливі віртуального середовища на органи зору користувача. Визначити і усунути елементи візуального оформлення Інтернет-простору, що чинять негативний вплив на органи зору, можна в разі використання основних положень відеоекології – наукового напрямку про візуальне середовище як екологічний фактор.

- На психологічному рівні виявлена проблема негативного впливу окремих кольорів та їх поєднань на емоційно-чуттєвий стан користувачів. Щоб вирішити цю проблему, можуть бути використані описані в даній статті теорії і підходи Гете, Фрілінга й Ауера, а також російських вчених-дослідників.

- Проблема "екологічності" візуального Інтернет-простору на семіотичному рівні існує в двох аспектах: по-перше, мережа Інтернет надмірно насичена різними системами знаків і варіантами візуального відображення окремих знакових елементів, а по-друге, все наявне знакове різноманіття наділене виключно утилітарними властивостями. Імовірними рішеннями, які дадуть змогу створити комфортний візуально-комунікативний простір Мережі, автор статті вважає створення системи загальних і єдиних для всіх користувачів правил візуального відображення знакових елементів, а також досягнення гармонії між утилітарними і позаутилітарними властивостями віртуального середовища" [7, с. 133-134].

На підставі цих тверджень цілком логічно видається пропозиція щодо створення універсальних для всієї планети правил організації та відтворення тієї візуальної інформації, яка впливатиме на нас усіх уже найближчим часом. На жаль, вона виявиться неможливою для належного втілення у життя – надто незалежним утворенням є Інтернет і соціальні мережі. Навіть для значно керованіших і вужчих за можливостями впливу ЗМІ лідери світу так і не спромоглися розробити і ухвалити світову конвенцію "Про етику журналістики".

Будемо сподіватися на те, що новітні технічні досягнення більше сприятимуть поширенню демократії, а не посиленню тоталітаризму. А поки що ми підтримуємо такі оцінки нашої суперечливої сучасності:

"До деградації візуального середовища призводить як його бідність (гранично функціональна житлова і промислова забудова, нескінченні паркани, стерильні дзеркальні площини офісів), так і надмірність візуальної інформації. Надлишковість зумовлює два протилежні наслідки. По-перше, призводить до перенасичення, а отже, до пригнічення зорового сприйняття, його нечутливості не тільки до інформаційних, а й до чуттєвих образів. На це реагують художники, які відзначають, що навколо мешканця сучасного мегаполісу стільки інтенсивного кольору, що наші очі втрачають здатність сприймати тонкі природні кольори і відтінки. По-друге, надмірність сприйняття викликає звикання, а звикання призводить до залежності, до візуальної булімії і, зрештою, до «переїдання» візуальної інформації. І якщо в боротьбі з булімією, в страху перед неможливістю припинити поглинання їжі, людина використовує блювоту, фармакологічні засоби, то в боротьбі з медіабулімією, породженою тривогою через відсутність нової інформації, нових повідомлень, нових образів, що постачаються екранними технологіями, людина намагається жити без екрану, без залежності від нього" [3].

Наша Вітчизна, схоже, не входить до групи лідерів "занурення" в глибини інформаційного суспільства. Нашу реальність ми не можемо використати для пошуку прикладів довготривалого перебування великих мас населення в умовах надміру і безперервності пропозиції та сприйняття агресивної візуальної інформації. Тому

звернемося до реалій японського суспільства, яке керівники держави і науковці спільно спробували прискореними темпами якнайшвидше перетворити на цілковито "інформаційне" зразка ХХІ століття.

У намаганні інтенсифікувати надходження нової інформації до школярів японці витратили значні кошти на надання в класі кожному учневі персонального комп'ютера та на безперервне приєднання останнього не тільки до шкільної мережі, але й до Інтернету. Вчителі старшого віку закликали до помірності в подібних експериментах, які порушують нормальний когнітивний розвиток дітей і підлітків, але до них не дослухалися.

Комп'ютеризація освіти Японії тільки посилилася з настанням ХХІ ст. Негативні наслідки цього загальнодержавного експерименту були досить швидко виявлені тільки тому, що японські школярі постійно брали участь у міжнародних тестуваннях PISA (Programme for international Student Assessment), на яких за програмою, розробленою групою кращих фахівців із розвинених країн, вимірювалася мовна, математична і природничо-наукова грамотність випускників молодшої середньої школи держав-учасників. Результати, продемонстровані японськими школярами, зібрані нами в невеликій таблиці і засвідчують їх еволюцію упродовж багатьох років.

Місця учнів Японії за результатами PISA-вимірювань [10]

Рік	Учасників (держав)	Знання мови	Математика	Фізика та інші науки	Сума місць	Місце Японії
PISA-2000	31	8	1	2	11	3
PISA-2003	37	14/15	6	1/2	22	5
PISA-2006	58	15	10	6	31	10
PISA-2009	65	8	9	5	22	6
PISA-2012	65	4	7	4	17	4
PISA-2015	70	8	5	2	15	2

Доцільно нагадати про те, що в заключній третині ХХ ст. японські учні зазвичай досягали найкращих результатів на всіх міжнародних вимірюваннях і тестуваннях. Тому восьме місце з мовної грамотності у PISA-2000 не стурбувало Токіо і було сприйняте як прикрий виняток, адже інші два показники залишилися прекрасними. Комп'ютеризація початкової та основної (молодшої середньої) школи тільки посилилася.

Незначне хвилювання і дискусії щодо впливу дисплейних засобів та Інтернету на якість навчання розпочалися в Японії тільки після PISA-2006, коли учні стали скаржитися на те, що не встигають прочитати та зрозуміти досить довгі і детальні умови завдань із математики та природничо-математичних наук, а потім розв'язати ці зовсім не тривіальні завдання ієрархічних рівнів складності.

До виправлення ситуації в японській школі були залучені представники багатьох наук та зарубіжні експерти. Як наслідок був визначений головний деструктивний фактор – радикальна зміна візуального навчального середовища, що полягала у заміні зошитів та інших традиційних засобів на дисплеї і клавіатуру персональних комп'ютерів. Засоби запобігання зниженню когнітивних здібностей були очевидними – відновлення прекрасно пристосованого до вікових потреб учнів попереднього візуального середовища разом із поверненням до класичного викладання, традиційних домашніх завдань, активної

мануальної, аудіовізуальної та ментальної діяльності тощо. Майже повне відновлення хорошої якості знань японських школярів засвідчили вимірювання PISA-2012 і PISA-2015 [10].

Деструктивний вплив надмірних інформаційних потоків на індивідуальну і соціальну поведінку не тільки дітей, а й дорослих ми виявили в різноманітних матеріалах, що стосуються сучасної Японії [6]. У вказаній статті коротко узагальнюються результати професійної діяльності співробітників славетної британської BBC в Японії, зокрема їхнього дослідження феномена асексуальності японців. Ось приклад подібної поведінки:

«Для того, щоб побудувати відносини, потрібно докладати дуже багато зусиль. Зробити так, щоб я їй сподобався, а вона сподобалася мені ... На вихідних мені доведеться відмовитися від усіх своїх планів заради неї. Не хочу цього робити», – каже, ніяково посміхаючись, Юсаку Такахасі в інтерв'ю Бі-бі-сі. Автор сюжету, героєм якого став цей юнак, констатує: японська молодь із задоволенням стежить за любовними переживаннями героїв аніме, але сама мати романи не хоче.

Проблема ця зовсім не нова. Ще кілька років тому соціологи зафіксували зниження інтересу молодих японців до шлюбу та інтимних стосунків. У 2011-му році Японський національний інститут населення і досліджень соціальної безпеки навів дані про те, що 61% неодружених чоловіків і 49% незаміжніх жінок у віці 18-34 років не перебувають у будь-яких романтичних стосунках. А Японська асоціація планування сім'ї з'ясувала, що 45% дівчат у віці 16-24 років «не зацікавлені в сексуальних контактах або навіть відчують до них огиду» [6].

Для пояснення цього феномена автор вищезазначеної статті наводить додаткові показники: зростання тривалості робочого року; відмова багатьох працівників від використання повного терміну відпусток; скорочення часу перебування особи поза роботою усередині родини; зменшення середньої кількості статевих стосунків серед дорослого населення відповідного віку упродовж року в різних державах (Японія й тут є виразним аутсайдером); рівень розвиненості тих різноманітних засобів, які дають змогу жінкам поєднувати материнство з професійною кар'єрою тощо. При цьому вказується на особливість японської культури: у ній ніколи, на відміну від європейських чи інших держав, фізіологічне поєднання чоловіка і жінки не засуджувалося і не входило до повного переліку "гріхів людини". З цього факту випливає однозначний висновок – асексуальність не характерна для минулих часів. Вона виникла і стала поглиблюватися разом з бажанням керівників Японії побудувати інформаційне суспільство з рекордним у світі рівнем доступу громадян до Інтернету та інших засобів комп'ютерної комунікації.

Однак у цьому британському описі подій у Японії бракує, на наше переконання, хоча б згадки про радикальну зміну в Японії та в усьому світі візуального середовища у сфері статевих зносин. Якщо у часи паперових ЗМІ та контрольованої системи створення і поширення кінофільмів не існувало небезпечного ураження домінантною, за оцінкою Б.Г. Ананьєва, зорової системи людини нескінченним і загальнодоступним потоком неестетичного чи й просто бридкою відеоряду, то у даний момент світовий Інтернет та все більша частина соціальних мереж заповнена саме цим "контентом".

Точна кількість загальнодоступних для дітей, молоді і дорослих фото і різної тривалості відеосюжетів вказаного змісту лишається невідомою, але загалом це вже не мільйони, а мільярди одиниць (досить зробити запит в Google на чотири літери "seks", як він запропонує мало не півмільярда, а на три «невинні» літери ХХХ - утричі більше матеріалів). Висловимо припущення, що молоді японці більше за інших у світі зазнали емоційних уражень мозку і зорової системи саме тому, що їхня Вітчизна виявилася світовим лідером у наближенні до гіпотетичних стандартів інформаційного суспільства. Ми, сподіваємося, не повторимо помилок японців через особливості етичних і моральних народних архетипів та низький розвиток і незначні параметри комп'ютерних систем та Інтернету.

На тлі подібних негативних явищ у темі «візуальне довкілля» набагато позитивнішим виглядають не заклики молоденької шведки Грети Тунберг до світових лідерів «вести себе культурно» й перші результати інспірованого нею руху ФФФ (Fridays for Future - FFF), а винайдення та усе більшого поширення термінів і понять з латинськими літерами «smart» - смарт-технології, смарт-процеси і т.д., які масово використовуються для позначення чогось значно «розумнішого і кращого» від сучасних відповідників. У результаті смарт-місто (Smart City) сприймається як місто майбутнього з мінімальними викидами CO₂, переробкою сміття, енергоекономними помешканнями та устаткуванням і т.д. У різних точках Землі для зовсім молодих міст обіцяють перетворення в «розумні поселення» (Південна Корея, Китай та ін.). Для українських міст поки-що пропонують відповідні плани і проекти для локального поліпшення життя (Kyiv Smart City й подібні).

Ми цілковито підтримуємо подібні проекти створення чогось хорошого на голому місці, але ставимося до них критично, адже неможливо спорудити смарт-міста для майже 8 мільярдів людей в умовах зростання їх кількості. Нам не імponує цей термін не через його «іноземність», а з причини приналежності смарт-технологій до індустріальної групи, які безвинятково шкідливі для довкілля. З теренів України поширюється великий винахід - поняття ноотехнологій, які нешкідливі для людини і біосфери, а також ноонаук, які вже стали джерелом подібних технологій [5]. Бажане майбутнє – повна перемога «ноо-» і над «smart-», і над індустріальними технологіями.

Наприкінці цієї статті ми пропонуємо не поспішати бездумно формувати інформаційне суспільство. Тільки глибока наукова рефлексія у поєднанні з виваженістю, мудрістю заповідей пращурів і традиційної народної моралі дозволить оминати чужі – японські чи шведські – проблеми і негаразди, у тому числі й у сфері візуальної екології. Наше рідне візуальне середовище на більшій частині території України визначається фахівцями як одне з найсприятливіших у світі. Лишається його зберегти і поліпшити шляхом усунення індустріальних пошкоджень.

Зробимо також таку пропозицію: зауважимо, що в сучасних умовах збільшення різноманітності впливів на людину слід чекати на уведення в обіг нового поняття - **інтегрального здоров'я**, яке за визначенням буде охоплювати традиційні значення терміну «здоров'я» разом з тими характеристиками людини, зміни яких викликані радикальними трансформаціями візуального, інформаційного та речовинного складу довкілля.

Література

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
2. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Дж. Даймонд ; пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
3. Колесникова Д.А., Савчук В.В. Визуальная экология как дисциплина // Вопросы философии. – 2015. – №10. – С. (URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1272&Itemid=52) 28-03-2016
4. Королева Д. О. Всегда онлайн: использование мобильных технологий и социальных сетей современными подростками дома и в школе // Вопросы образования. – 2016. – №1. – С. 206-224
5. Корсак К.В., Корсак Ю.К. Нооглосарій-2 — ноонауки для майбутнього без колапсів // Вища школа. – 2019. – №2. – С. 43-58
6. Сексуальная контрреволюция. Как синдром целибата губит Японию // События недели: итоги и факты. – 2016. – №6(245), 9 февраля. – С. 9
7. Сучкова Н. Визуальная экология Интернет-пространства // Wolkenkuckucksheim | Cloud-Cuckoo-Land | Воздушный замок. – 2014. – №32. – С. 123-136 (URL: http://cloud-cuckoo.net/fileadmin/issues_ru/issue_32/article_suchkova.pdf)
8. Ювал Ной Харарі Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / пер. з англ. - Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 544 с. (Harari Y. Sapiens. A Brief History of Humankind / Yuval Harari. London : Harvill Seeker, 2014. – 444 p.)
9. Johannesburg Declaration on Sustainable Development. Adopted at the 17th plenary meeting of the World Summit on Sustainable Development, on 4 September 2002. – 4 p.

Жильцов О.Л.

*Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ
(Україна)*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Уявлення та поняття про права людини розпочали формуватися з найдавніших часів розвитку суспільства. Вже в цей період визнавалася актуальність окресленого питання, його важливість для життєдіяльності і окремої людини, і держави загалом. І сьогодні, через багато століть, воно важливе для кожної країни світу.

Конституція України у ст. 3 проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищими соціальними цінностями. Це зумовлює необхідність детальної правової охорони, яка полягає в нормативному закріпленні гарантій невід'ємності цих цінностей. Проте, незважаючи на конституційну охорону, в повсякденному житті маємо факти часто порушення основних прав людини, які закріплюють за людьми вищенаведені цінності, що зумовлено і неправильним трактуванням самих прав, і недостатністю правового регулювання певних відносин, які із цих прав випливають.

Адаптуючись до права Європейського Союзу, Україна на законодавчому рівні має визначити правовий статус людини як найвищої цінності, що насамперед, передбачає правильне розуміння прав людини, які є природними та основоположними.

Права людини були у свій час об'єктом дослідження багатьох українських та зарубіжних вчених, зокрема Г. В. Антипова, О. С. Алексєєв, Ю. С. Бадалянц, Дж. Берман, О. В. Гришук, І. М. Жаровська, С. В. Ісакович, В. М. Капіцин, М. С. Кельман, Б. О. Кістяковський, В. Б. Ковальчук, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, М. І. Козюбра, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашева, Л. А. Луць, М. М. Марченко, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, С. П. Погребняк, В. Ф. Сіренко, П. М. Рабінович, А. Х. Саїдов, О. Ф. Скакун, С. С. Сливка, Г. К. Цвайгерт, П. Б. Стецюк, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодик, Р. Б. Тополевський, В. Є. Чиркін, М. Ф. Чудаков, П. П. Шляхтун, О. Ф. Фрицький, М. І. Хавронюк та ін.

Попри те, що права людини досліджували багато вчених, у науковій літературі вживають різні терміни на позначення цих прав, а саме: «громадянські» права, «особисті» права, «фізичні» права, «основні» права людини, «невід'ємні» права, «індивідуальні» права тощо. Отже, мета даної статті полягає у філософсько-правовому дослідженні поняття прав людини та їх змісту шляхом з'ясування сутності основних наукових підходів до розуміння прав людини та виявлення ознак таких прав.

Поряд з обґрунтуванням права взагалі як особливого нормативного порядку найважливішою проблемою правової антропології є обґрунтування ідеї прав людини. З усіх видів прав філософа насамперед цікавлять «права людини», тобто ті, що належать людині як такій. Вони є суб'єктивними правами, на володіння якими може претендувати кожна людина незалежно від обставин. Поняття прав людини, поряд із іншими науками, досліджує і філософія права. У філософсько-правовій літературі найбільше спорів щодо визначення поняття прав людини між представниками двох концепцій: природно-правової та юридичного позитивізму. Прихильники природно-правової теорії прав людини наголошують на незалежності прав людини від держави. Прихильники ж позитивізму стверджують, що права людини залежать від правової політики держави, від законодавства, застосування права, роботи судів та інших органів влади [1, с. 78].

Процес формування філософсько-правової концепції прав людини підтверджує той факт, що ці теорії взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну. Саме антропологія права у ХХ ст. виступила із синтетичним підходом до розуміння прав людини. За цією теорією, права людини – це поєднання загальнолюдських принципів, національних, локальних

(місцевих) уявлень про справедливість, відповідних образів, почуттів, очікувань громадян з вимогами норм права, юридичною практикою. Це в сукупності відображає й абстрактну гуманістичну гідність, і нормативне її оформлення для пізнання, оцінки, захисту можливостей конкретної людини в конкретному правопорядку [2, с. 113-114].

Щодо правничої літератури, то вона містить різноманітні підходи до визначення прав людини і розглядає їх як певним чином внормовану свободу людини; певні її потреби чи інтереси; її вимоги про надання певних благ, скеровані суспільству, державі, законодавству; певний вид (форма існування, спосіб вияву) моралі [3, с. 5]. Права людини розглядаються як багатогранне соціальне явище, яке охоплює різноманітні сфери життя людини [4, с. 51]. За В. Нерсесяном, права людини – частина загального права, вираження суті права як особливого типу і специфічної форми соціальної регуляції [5, с. 22]. Такі визначення прав людини не висвітлюють сутності таких прав, а лише характеризують їх через інші поняття. Ю. Бадалянц визначає права людини як закріплені в нормах міжнародного та внутрішньодержавного права, визнані суспільством і державою, історично сформовані загальнолюдські стандарти (еталони) свободи, справедливості, людської гідності і щастя, виражені у вигляді матеріально-духовних благ певного розміру (обсягу) та змісту, відповідних їм умов життя людини, законні й обґрунтовані вимоги людини на які визнаються і суспільством, і державою, ними довільно відчужуються, не обмежуються і гарантуються [6, с. 150]. Як бачимо, таке визначення містить синтез положень теорій природного права та юридичного позитивізму та відповідає підходу до розуміння прав людини антропології права.

Т. Андрусак визначає права людини як невідчужувані свободи і права особи, які індивід отримує від народження, основне поняття природного і будь-якого права загалом [7, с. 67]. Ідея невідчужуваності прав людини, якими вона наділена від народження, поряд з міркуваннями про рівність людей, стали тим внеском прибічників ідей та ідеалів природного права, котрими вони збагатили гасла буржуазно-демократичних революцій і війн за незалежність у Європі та Північній Америці. Детальний аналіз ідеї невідчужуваності прав людини надає О. В. Пушкіна, яка абсолютно справедливо наголошує, що поза науково-теоретичним аналізом цієї ідеї будь-яка реконструкція системи прав людини буде неповною та незавершеною. Водночас цікавою є теза вченого про необхідність уточнення змісту таких понять, як «невідчужувані» та «невід’ємні» права людини. Йдеться про те, що поняттям невідчужуваності описується сфера стосунків між державою та людиною, коли на державу покладаються певні обмеження щодо її дій у приватній сфері. На відміну від цього, продовжує О. В. Пушкіна, термін «невід’ємність» відсилає до природи прав людини, адже право є невід’ємним не тому, що його не може забрати держава, а тому, що воно вкорінене в самій людській природі [8, с. 35].

П. Рабінович виділяє загальносоціальне право та спеціально-соціальне (юридичне). Загальносоціальне право – це певні можливості учасників суспільного життя, які об’єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб’єктів [3, с. 4]. Там же він наводить визначення прав людини як певних можливостей людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об’єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [3, с. 4-5]. Таке визначення прав людини, на наш погляд, є найбільш вдалим, якщо розглядати його як загальну категорію до основних прав людини. Таке визначення охоплює ознаки прав, без відношення до їх позитивного закріплення. Тому, розуміючи права людини як можливості, необхідні для її розвитку, можна стверджувати про природженість та невід’ємність прав.

Окрім поняття «права людини», часто використовують поняття «права та свободи людини» або окремо «свободи людини». Часто ці поняття ототожнюють, що є помилковим, адже вони мають різний зміст. У ст. 3 Конституції України йдеться про права і свободи, що є підставою для диференціації їх змісту. Свободу можна визначити як

можливість особи вчинити будь-яку активну дію. Тобто спільним для права та свободи виступає визначена юридична можливість для людей поступати певним чином. Щодо відмінності, то за словами Ю. Бадалянца, термін «свобода» покликаний підкреслити більш широкі можливості для індивідуального вибору, не окреслюючи при цьому конкретного результату такого вибору. Іншими словами, тут законодавець має на увазі головно вольову спрямованість і форму правової поведінки людини, а не той результат, який може бути досягнутий [6, с. 152]. Щодо права, то воно визначає конкретні дії людини, які приводять до певного результату, а також передбачає, що ця можливість може бути реалізована за умови докладно описаної юридичної процедури. Отже, свобода передбачає відсутність обмежень щодо її реалізації, на відміну від права, яке передбачає наявність можливостей і механізму щодо їх реалізації. Свобода – це активна дія, яка не обмежується з боку держави чи інших, право ж – це можливості, які забезпечуються державою.

Характеризуючи поняття прав людини, варто зазначити, що залежно від статусу суб'єкта, якому ці права належать, їх поділяють на групи. Виділяють права людини, права особи і права громадянина. У контексті нашого дослідження найбільше нас цікавить поняття «права людини».

Для повного і правильного його розуміння важливо з'ясувати, зокрема, суть слова «людина». Передовсім зауважимо, що термін «людина» потрібно відрізнити від таких суміжних понять, як «індивід» та «істота». Термін «індивід» не закріплено в законодавстві України, проте в науковій літературі до нього неодноразово зверталися. М. Матузов визначає індивіда як живу істоту, яка перебуває в єдності з навколишнім середовищем [9, с. 67]. Визначають поняття індивіда і філософські словники як одиничне, на відміну від сукупності, маси; окрема жива істота, особа, людина, на відміну від колективу, соціальної групи, суспільства загалом [10, с. 212]; одиничний, окремий, фіксований, тим чи іншим способом виділений, відмежований предмет; окрема сутність чи істота; особина, кожний самостійно існуючий організм; окрема людська особа [11, с. 260]. Українські словники подають аналогічні визначення цього поняття. Так, у Словнику іншомовних слів індивіда визначено як окрему людину, особу [12, с. 467]. Тлумачний словник української мови прирівнює індивіда до індивідуума, та визначає його як кожний самостійно існуючий живий організм: особина; окрема людина, особистість [13, с. 235]. Щодо поняття «істота», то Тлумачний словник української мови визначає його як живий організм, людину, тварину [14, с. 240].

Щодо поняття «людина», то воно є ширшими за змістом. Тобто всі люди є істотами та індивідами, проте не всі індивіди та істоти є людьми. Тому, визначаючи поняття людини, варто наділити її всіма ознаками істоти й індивіда та вказати на спеціальні ознаки, які не охоплюються цими поняттями. Також, застосовуючи поняття «істота» та «індивід» до людей, варто вживати такі словосполучення: «людські істоти», «людські індивіди» або «біосоціальні індивіди» [15, с. 161]. П. Рабінович, характеризуючи поняття «людина», вказує на те, що людське в людині зосереджене головно в освоєних нею формах і способах життєдіяльності, що завжди реалізуються в певному соціально-культурному контексті [15, с. 168]. Зважаючи на таке твердження, можна констатувати, що визначити загальне поняття людини неможливо, адже з розвитком суспільства воно щоразу набуватиме нових ознак. Тому, дослідивши наукову літературу, можна сказати, що людина – жива істота, індивід, яка поєднує в собі фізичний, природний, духовний, моральний та соціальний аспекти, успадковані та набуті за життя.

Права людини, як і будь-яке інше явище, характеризуються якісними та кількісними показниками. Якісні показники розкриваються насамперед змістом прав людини. Зміст прав людини можна визначити як умови та засоби, які є можливостями, необхідними для задоволення потреб її існування та розвитку. Кількісні показники прав людини можуть відображатися поняттям обсягу права людини. Обсяг прав людини, як і будь-яка кількість, визначається за допомогою певних одиниць виміру (наприклад, кількість деяких можливих варіантів поведінки, кількість часу, кількість і розмір благ). Характер таких

одиниць виміру зумовлюється змістом можливостей, відображених відповідними правами, а також особливостями носіїв (суб'єктів) прав і специфікою об'єктів цих прав (тобто тих чи інших благ). Унаслідок обмеження змісту прав людини неодмінно звужується їхній обсяг, але зміни в обсязі прав людини не завжди (не обов'язково) обумовлюють зміни в їх змісті [16, с. 17].

Права людини зазнали тривалого історичного шляху: від часу міфологічного та наївного їх усвідомлення – до теоретико-наукового обґрунтування. За сутністю права людини, як вважають дослідники філософсько-правових проблем, окреслюють простір, що забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто простір її особистісної автономії [17, с. 164].

Основний принцип обґрунтування прав людини з антропологічних позицій виражається в такому твердженні: «людина як людина повинна мати право». Цим правом вона повинна володіти для того, щоб не загрузнути в трясовині повсякденності. Причому вона повинна мати його як людина – не як «богоподібна істота», «надлюдина», а саме як людина, а отже, істота недосконала, «приземлена», яка посідає середнє місце між «досконалістю добра» і «низькістю зла», між святим і звіром. Це право не забезпечує їй гарантований рух до нового, а лише не дозволяє опуститися нижче визначеної межі, за якою завершується людське. Права та свободи людини мають антропологічну основу у внутрішній мірі прагнення людини до ризику і новацій, що полягає в прагненні зберегти себе, свою екзистенцію. У моральному розумінні це прагнення зберегти себе виявляється вищим, ніж досягти успіхів в освоєнні нових життєвих вершин [17, с. 165].

З одного боку, права та свободи людини вважаються добрим і справедливим «спільним ідеалом» для всіх, «нормативним мірилом», що претендує на універсальну і безумовну рецепцію в усьому світі, а з іншого – риторичною фігурою, за якою приховують не надто привабливий реальний стан справ, прикриттям подвійних стандартів і різних цинічних імпералізмів. Залежно від обставин «права людини» згадують – і вони мають значення, а коли потрібно, про них забувають – і тоді ми опиняємося віч-на-віч з реальним, постполітичним світом «суворої правди» цього мовчазного адміністрування речей. Світ нестримно та багатогранно змінюється, змінюється й людина [18, с. 7].

Разом з тим, досить часто «права людини», «права особи», «права громадянина» вживають в однаковому значенні. Вважаємо, що ототожнювати права людини і права громадянина неправильно, адже права громадянина випливають з позитивного права, яке держава гарантує своїм громадянам через певне юридичне закріплення. Права ж людини випливають з теорії природного права, яке належить людині без врахування типу її відносин з державою. Такі права належать людині незалежно від її громадянства. Отже, якщо порівнювати ці дві категорії, можна зазначити, що громадянин користується всіма правами людини, а також правами громадянина [6, с. 26].

Щодо поняття «права особи», то насамперед також потрібно з'ясувати зміст поняття «особа». Великий тлумачний словник української мови визначає особу як людську індивідуальність, особистість; людину як втілення індивідуального начала в суспільстві [13, с. 532]. Філософський словник містить положення, що особа – це стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільності [10, с. 315].

Як бачимо, поняття «особа» характеризує людину як елемент суспільства, тому характеристика прав особи зводиться до суспільних прав. Тобто поняття «права особи» є вужчим від поняття «права людини». Отже, для характеристики особистих прав людини важливе значення мало з'ясування поняття «права людини», оскільки воно виступає загальним відносно поняття «особисті права». Відтак визначимо поняття «особисті права людини».

У науковій літературі вживають різні терміни на позначення особистих прав: громадянські, особисті, фізичні, основні, невід'ємні, індивідуальні тощо. Дехто з науковців ставить знак рівності між особистими та громадянськими правами, вживаючи їх

так: особисті (громадянські) права чи громадянські (особисті) права, інші навпаки розмежовують особисті та громадянські права. Окрім різного позначення особистих прав, в літературі запропоновано ще більше різних визначень таких прав. Причиною відсутності єдиної позиції можна вважати прагнення науковців відстояти те визначення, до якого вони схиляються. Ще одним фактором може бути те, що з'ясування самої сутності прав та їх закріплення в законодавстві пройшло довгий шлях, що й стало причиною виникнення великої кількості поглядів не тільки на сутність прав людини загалом, а й на визначення особистих прав людини. Також перепорою для того, щоб науковці дійшли згоди є те, що ця група прав людини є особливою серед інших прав, оскільки вони є природними і мають особистий характер [19]. Додамо, що термін «громадянські права» в кожному конкретному випадку застосування (чи то в науковій літературі, а чи в законодавчій або судовій практиці) наповнюється новим змістом.

Характеризуючи міжнародно-правові акти, зауважимо, що в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [20] йдеться про різновиди основних прав людини. У ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини [21] йдеться про право людини на законний судовий розгляд під час визначення її цивільних прав та обов'язків. Судова практика Європейського суду в Страсбурзі трактує поняття «громадянські права» дуже широко, поширюючи його на всі питання приватного права. У законодавчій практиці зарубіжних країн особисті права і свободи іменують «громадянськими», «невідчужуваними», «індивідуальними» або «особистими», вказуючи на їх важливе значення у формуванні правового статусу громадянина, незалежного від держави [22, с. 54].

Серед науковців також не існує однакового розуміння змісту особистих прав. Так, О. Зайчук та Н. Оніщенко ототожнюють терміни особисті і громадянські права. На їхню думку, особисті (громадянські) права – це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. Вони слугують гарантією індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави та інших людей. Це – природні права людини, що визнаються та закріплюються державою, гарантують їй певний рівень свободи і забезпечують фактичну можливість вільно розпоряджатися собою, гарантують невтручання в індивідуальне життя [23, с. 184].

О. Скакун вважає, що громадянські (особисті) права і свободи – це природні, основоположні, невід'ємні права людини. Вони походять від природного права на життя і свободу, яке від народження має кожна людина, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави та інших людей. Ці права дають людині змогу бути самою собою у стосунках з іншими людьми і державою. Ці права є загальними, надтериторіальними і наднаціональними. До громадянських (особистих) прав зазвичай належать можливості людини, необхідні для забезпечення її фізичної і морально-психологічної (духовної) індивідуальності. Відповідно, особисті права поділяють на фізичні і духовні [24, с. 263]. О. Ушакова зазначає, що не можна залишити поза увагою той факт, що «громадянські права» пов'язують особу з громадянством певної держави. Тому визначення «особисті права» є більш доречним, адже воно відкриває реальну сутність цієї групи прав, яка проявляється на природному шляху виникнення і припинення, а також в тому, що ці права мають особистий характер і є проявом особистої свободи людини. Якщо говорити про те, що ці права повинні мати назву громадянські, то потрібно пам'ятати, що громадянські права є правами, які виступають як державні гарантії. Це права, які належать людині як громадянину певної держави, і кожен громадянин держави має право на захист цієї групи прав з боку держави. А якщо говорити про ці права як особисті, то все ж таки вони будуть належати кожній людині, незалежно від її громадянства. І саме особисті права передбачають свободу людини не тільки в ухваленні рішень, а й в їх реалізації [19].

Неоднозначне тлумачення термінів «громадянські права» і «особисті права» людини, що простежується і в науково-теоретичній літературі, і в законодавчій практиці низки країн, призводить до зміщення понять у сфері правової регламентації прав і свобод

особистості незалежно від її правового статусу, а саме громадянства. Співвідношення між правами людини і правами громадянина навіть у демократичних державах різне і нерідко залежить від суб'єктивного вибору укладачів тієї чи іншої конституції. Одне й те саме право може бути в одній конституції сформульовано як право людини, а в іншій – як право громадянина, хоча є такі права, до характеристики яких всі демократичні держави підходять однаково [25, с. 261].

Розмежування громадянських та особистих прав можливо провести за критерієм суб'єкта їх реалізації. Логічне співвідношення людини і громадянина характеризується досить простою конструкцією: кожен громадянин – людина, але не кожна людина – громадянин. Однак на практиці політичні міркування завжди ускладнюють цей умовивід і визначають особливий правовий статус громадянина. Громадянин користується всіма правами людини, але одночасно має низку додаткових прав та обов'язків, властивих тільки йому. Громадянин як володар громадянських прав є найбільш універсальним суб'єктом конституційних прав та обов'язків. Він володіє максимальним їх обсягом. Разом з тим буде неправильним вважати громадянина суб'єктом всіх прав та обов'язків. Так, у своїй країні він не користується правом притулку, – таке право зазвичай є прерогативою іноземців та осіб без громадянства. Можливі й інші винятки в універсальній правоздатності громадянина, пов'язані, наприклад, з віком, соціальним становищем та іншими конкретними обставинами. Це наочно можна простежити в Хартії основних прав і свобод, що є складовою частиною Конституції Чеської Республіки 1992 р. У чеській Конституції визначено, що права та свободи, гарантовані Хартією, належать людині [26]. Проте чимало її положень розраховані лише на громадян (п. 4 59 ст. 14; п. 2 ст. 20; п. 1, 4 ст. 21; ст. 23 та ін.).

Враховуючи неоднозначне тлумачення терміна «громадянські права», що охоплює, крім особистих прав і свобод, окремі політичні й економічні права, безпосередньо пов'язані з правовим статусом людини, а саме громадянством, потрібно розрізнити особисті та громадянські права. Термін «особисті права і свободи» властивий індивідові, незалежно від його правового статусу, громадянства тощо. Також варто зазначити, що якщо раніше особисті права і свободи означали захист від неправомірного втручання держави, то тепер такі права становлять собою гарантію невтручання не тільки з боку держави, але й з боку всіх інших суб'єктів – політичних і громадських організацій, інших людей тощо [27, с. 78].

Різноманітність підходів до визначення особистих прав, суть їх є однаковою – категорія особистих прав і свобод людини характеризується там, що держава визнає свободу особистості в певній сфері відносин, яка віддана на розсуд індивіда, і не може бути об'єктом домагань держави. Ці права становлять основу всіх прав і свобод людини, покликані забезпечити незалежність індивіда, юридично охороняти простір дії особистих інтересів, гарантувати можливості самоідентифікації особи.

Отже в якості висновку слід зазначити, що особисті права – це невідчужувані, невід'ємні та основоположні права людини, які належать їй від народження, і за допомогою яких забезпечується її фізична і морально-психологічна ідентичність. В той же час, права людини – явище історичне тому, що їх розвиток завжди передбачав спадкоємність уявлень про право з погляду людини як учасника соціального життя. Загалом, ступінь і характер розвиненості прав людини визначається рівнем розвитку держави, права в певному суспільстві. Держава і право, з одного боку, та права людини і громадянина, з іншого, – це не різні за своєю сутністю, функціями та призначенням поняття, що функціонують незалежно одне від одного. Вони є принципово однопорядковими, взаємопов'язаними суспільними явищами [18, с. 96].

Література

1. Капицын В. М. История, теория и защита прав человека : учеб. / В. М. Капицын. – М. : Москов. ун-т потребительской кооперации, 2003. – 260 с.
2. Пуховська А. С. Права людини в контексті правової антропології / А. С. Пуховська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 9. – С. 109-115.

3. Рабінович М. П. Права людини і громадянина / М. П. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
4. Погорілко В. Ф. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / В. Ф. Погорілко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 354 с.
5. Нерсесянц П. М. Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до декларации 1789 г.) / П. М. Нерсесянц // Права человека в истории человечества и в современном мире : матер. конф., 1988 г. / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : АН СССР. Ин-т гос-ва и права, 1989. – 147 с.
6. Бадалянц Ю. С. Права человека : учеб. пособие / Ю. С. Бадалянц, Д. А. Ягофаров. – М. ; Рязань : Поверенный, 2006. – 519 с.
7. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права / Т. Г. Андрусак. – Львів : Фонд «Право для України», 1997. – 198 с.
8. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення: монографія / О. В. Пушкіна. – К.: Логос, 2006. – 416 с.
9. Матузов М. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / М. И. Матузов. – Саратов : Изд. Саратов. ун- та, 1972. – 290 с.
10. Философский энциклопедический словарь / ред. кол. С. С. Аверинцев и др. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 814 с.
11. Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Сов. энцикл., 1962. – Т. 2. – 649 с.
12. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К. : Довіра : УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1017 с.
13. Тлумачний словник української мови: 14000 реєстрових слів і словосполучень / [уклад. : Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига]. – Х. : Синтекс, 2002. – 672 с.
14. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2, випр. – К. : Аконіт, 2003. – Т. 1: А – К. – 926 с.
15. Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін. ; [за заг. ред. П. М. Рабіновича]. – Львів : Юрид. фак. Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – 332 с.
16. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: навч. посібник / О. М. Гончаренко. – К.: Знання, 2008. – 207 с.
17. Антропологія права: навч. посіб. / В. І. Кушерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз та ін.; за ред. В. І. Кушереця. – К.: Знання України, 2011. – 223 с.
18. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
19. Ушакова М. О. Поняття та види особистих прав людини: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / М. О. Ушакова. – Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/11995-ponyattyta-ta-vidiosobistix-prav-lyudini-teoretichnij-aspekt.html>.
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 11 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
22. Исмаилов Б. И. Международные стандарты в области личных прав и свобод человека и национальное законодательство Республики Узбекистан : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Бахадыр Исламович Исмаилов. – Тюмень, 2007. – 344 с.
23. Зайчук О. В. Теорія держави і права / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. –К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
24. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
25. Чиркін В. Є. Сравнительное конституционное право / В. Є. Чиркін, А. Ю. Юдин. – М. : Норма-Инфра М, 1996. – 689 с.
26. Конституция Чешской Республики от 16 декабря 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://czholding.ru/aboutcz/konstitucija-chehii>.
27. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Луць Людмила Андріївна. – Львів, 2004. – 448 с.

ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК СПЕЦИФІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

В останні десятиліття у наукових дискусіях широко обговорюється проблема специфіки застосування герменевтики в різних соціальних практиках. Цей інтерес викликаний поширенням герменевтичних операцій не тільки в гуманітарному знанні, але й у природничих науках. Тому роль і місце герменевтики як засобів людського освоєння світу визначається нині зростанням ролі науки, в якій розуміння виступає формою прийняття наукових положень. У такому випадку тлумачення та розуміння як гносеологічні й методологічні процедури, що застосовуються в науковому пізнанні, можна вважати дотичними до процедури інтерпретації. Це зв'язано з тим, що методи герменевтики й інтерпретації вимагають встановлення значень певних наукових виразів.

Проте не лише наукова діяльність ґрунтується на методологічних засадах герменевтики. Не менш важливу роль процедури тлумачення й розуміння відіграють в освітній діяльності, зокрема, у системі вищої школи. Щоб зрозуміти важливість герменевтики в даній сфері, достатньо проаналізувати навчальні програми основних та спеціальних курсів з усіх дисциплін, які викладаються у вищих навчальних закладах. Аналіз показує, що специфічною ознакою сучасних вимог до освіти є розв'язання триєдиної задачі: 1) передачі знань викладачами; 2) засвоєння отримуваних знань здобувачами вищої освіти; вироблення у студентів умінь самостійного набуття знань. Не можна говорити, що раніше ці задачі не ставилися перед вищою школою, проте кожна з них розглядалася переважно як самостійна, а тому спостерігався розрив між передачею знань та здатністю студентів до творчих самостійних пошуків у процесі навчання. Сучасні інноваційні підходи до підготовки спеціалістів з вищою освітою вимагають переосмислення форм та методів наальної й наукової діяльності у закладах вищої освіти.

Ідеї сучасних університетів були закладені ще В. фон Гумбольдтом, який убачав в університеті, з одного боку, моральну душу суспільства, а з іншого – джерело пошуку наукової істини. Через це він пропонував запрошувати для викладацької діяльності в ньому найбільш відомих учених. Причому в Гумбольдтовій моделі університету кожна наука займає своє місце в системі, яка вінчає спеціалізацію. Захоплення однією наукою поля іншої може викликати лише збурення в системі. На його думку, сутністю університетської освіти є навчання через дослідження, в процесі якого вчені повинні залучати до науково-дослідницької діяльності своїх студентів [1, с. 84-85]. Отже, вже від народження сучасного університету йшлося про органічне поєднання власне наукової роботи з продукування нових знань із вищою освітою.

Вища освіта – це певна інтерпретація продукту високої науки, герменевтична процедура, яка передбачає прочитання та адекватне розуміння її змісту майбутніми спеціалістами. Процес навчання, спосіб зв'язку студента та викладача – це не перекладання знань з однієї голови в іншу, не повідомлення, просвітництво та донесення готових істин. Насправді, це – нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого й зворотного зв'язку, солідаристичної освітньої пригоди, попадання (в результаті розв'язання проблемних ситуацій) в один са-моузгоджений темпосвіт. Це – ситуація пробудження власних сил і здібностей того, хто навчається, ініціювання його на один з власних шляхів розвитку. Вона сприяє відкриттю студентом себе через співробітництво із самим собою та з іншими людьми. Цим усувається лінійність, однобічність навчального процесу, певною мірою знімається його репресивний, примусовий характер.

Ще Г.Гегель писав [3, с. 61-67], що в цьому процесі людина пориває з безпосереднім і природним, оскільки цього вимагає від неї духовний, розумний бік її істоти. Відбувається піднесення людини до всезагальності, яке не обмежується теоретичною

освітою, але охоплює сутнісне визначення людської розумності загалом. Тому загальна сутність людської освіти полягає в тому, що людина робить себе в усіх відношеннях духовною істотою. З цього визначення Г.Гегель зробив висновок, що той, хто не вміє приборкувати свій сліпий, надмірний і безвідносний гнів, не може вважатися освіченою людиною. А тому приборкання природних пристрастей є працею, яка забезпечує піднесення людини над безпосередністю свого буття до всезагальності.

Погоджуючись із гегелівським визначенням сутності освіти, Г.-Г.Гадамер надавав особливого значення ролі мови. Він зазначав, що «кожен окремих індивід, піднімаючись від своєї природної сутності в сферу духу, знаходить у мові, звичаях, суспільному устрої свого народу задану субстанцію, якою він бажає оволодіти, як це буває при навчанні мовленню. Отже, цей окремих індивід постійно перебуває на шляхах освіти і його природність постійно знімається відповідно до того, що світ, у який він вростає, утворюється людською мовою і людськими звичаями» [2, с. 56]. Тобто освіта людини супроводжується зануренням її в мову та мовленнєву діяльність свого народу. В цьому випадку відбувається не відчуження людини від своєї сутності, а повернення до самої себе як духовної істоти, але через відчуження від природних пристрастей як передумови повернення.

При створенні герменевтики як методології гуманітарних наук і як цілісної філософської концепції Г.-Г.Гадамер надавав значної уваги виясненню специфіки філологічної герменевтики. Він уважав, що, займаючись проблемами сутності мови текстів, вона прагне до пізнання викладеної в них істини. Це зв'язано, на його думку, з тим, що «при розумінні того, що передано нам історичною традицією, не просто розуміються ті чи інші тексти, а виробляються певні уявлення й осягаються певні істини» [2, с. 38]. Виходячи з цього, ми спиратимемося саме на Гадамерівський підхід до застосування герменевтичних процедур у вищій освіті.

Філологія, на думку Г.-Г.Гадамера, виявляється розділом історичної науки, який займається дослідженням мови та літератури. Таке розуміння філології він обґрунтував тим, що філолог у процесі вивчення літературних текстів стає істориком, бо, досліджуючи їх, він звертається до історичних вимірів. Для філолога *зрозуміти* – означає відвести даному тексту відповідне місце в історії мови, літературних форм, стилів і т.п. і в такому опосередкуванні ввести його в цілокупність історичного життя взагалі. Але при цьому філолог співвідносить віднайдені в тексті літературні форми не тільки з авторським баченням, але і з власними переживаннями (хоч не завжди усвідомлює чи визнає цей факт). Таким чином, передана в тексті історична традиція набуває звучання, сучасного для філолога. А щоб при цьому не відбувалося викривлення змісту досліджуваного тексту, застосовуються процедури пояснення, розуміння та тлумачення. Вони займають особливе місце серед усього загалу форм і методів навчання та пізнавальної діяльності.

Процедура пояснення переважає в діяльності викладача, який мусить виробити вірну методичку передавання змісту предмета вивчення студентській аудиторії. Проте, перш ніж пояснювати відповідний матеріал студентам, викладач повинен сам адекватно зрозуміти його, щоб потім це розуміння донести до тих, хто навчається. Тобто в учбовому процесі відбувається *подвійне розуміння* одного й того ж текста: спочатку воно досягається викладачем, а потім – через процедуру пояснення – студентом. Очевидно, що тут пояснення виступає явищем другого рівня, підпорядкованого розумінню як явищу першого рівня, адже невірне розуміння сенсу текста викладачем приводить у кінцевому рахунку до неадекватного його розуміння студентом. Процедури розуміння й пояснення в процесі навчання перебувають у нерозривній єдності: вони здійснюють зв'язок між знаком (або словом) і його значенням. Цей шлях пролягає через мову, оскільки вона служить меті розуміння.

Пояснення як основний метод навчання був характерним для всіх рівнів освітніх закладів на етапі культури модерну.

А з формуванням гуманітарних наук, яке розпочалось наприкінці XIX – на початку XX століття, і введенням їх вивчення в освітні програми, застосування лише цього засобу стало недостатнім. Стосовно до гуманітарного знання цю прогалину заповнили герменевтичні засоби, які були перенесені в навчальний процес з історії, теології та історії. Цьому сприяв той факт, що питаннями освіти були стурбовані самі вчені, які стояли біля витоків формування герменевтики як методології гуманітарних наук.

Ідеї Г.-Г.Гадамера щодо застосування герменевтичних процедур у навчальному процесі були особливо сприйняті в кінці XX століття, коли розпочався перехід від культури модерну до культури постмодерну. Ці ідеї розвиваються нині як філософами, так і мовознавцями та літературознавцями. Так, німецький філософ П.Козловський наполягає на необхідності органічного поєднання процедур пояснення й розуміння в навчальному процесі, оскільки, на його погляд, пояснення – це лише механічне передавання знань від учителя до учня, яке передбачає тільки прагматичний аспект знання. Він застерігає, що в навчанні «не можна обмежуватися повідомленням лише практичного, виконавчого знання й науковими поясненнями, оскільки звуження цілей освіти та виховання тільки до пізнання користі й влади виключає людей з процесів розуміння, наступного переживання й співпричетності до творчості в культурному та духовному житті». Пояснення у П.Козловського є необхідним, але не достатнім засобом отримання знань, бо воно спрямоване тільки на зовнішню форму їх засвоєння. Для того ж, щоб отримані знання стали надбанням самого учня, треба доповнити процес зовнішнього сприйняття знань через пояснення власним розумінням і переживанням матеріалу, перевівши його у свій внутрішній духовний світ.

Процедура розуміння в навчальному процесі – це певна репродукція, яка ґрунтується на співвіднесенні змісту матеріалу, що вивчається, з початковим продуктом. Це реконструкція студентом початкового сенсу відповідного тексту, яка впливає з життєвого моменту досліджуваної концепції. Вона може супроводжуватися поясненнями викладача, в процесі якого виникає *співрозуміння* обома сенсу даного тексту, врешті-решт *порозуміння* студента й викладача, в якому виявляється також відношення обох до предмета вивчення. Оскільки вища освіта передбачає вивчення літературних, мовознавчих та інших текстів різних історичних епох, то процес розуміння цих текстів породжує деякий додатковий сенс, не вкладений у текст автором, але віднайдений тим, хто його вивчає. Г.-Г.Гадамер назвав таке розуміння артикулюючим, уважаючи, що воно «включає в себе додатковий пізнавальний елемент порівняно з формою вираження його змісту» [2, с. 240]. Артикулююче розуміння особливо характерне для вивчення іншомовного тексту.

Не менш важливою в навчальному процесі є ще одна герменевтична процедура – тлумачення. Отже, тлумачення виступає внутрішнім структурним моментом розуміння. Часто тексти, особливо художні, оперують різними символами та образами, які можуть по-різному тлумачитися. Це зв'язано з тим, що для процесу тлумачення характерними є суб'єктивні почуття, переживання, емоції того, хто читає відповідні тексти, внаслідок чого відбувається творче осмислення й засвоєння прочитаного кожним індивідом. Проте це не означає, що в різних тлумаченнях не міститься нічого об'єктивного, оскільки текст передає деякі об'єктивні події, які мали місце в людській історії. Інша справа, що ці події можуть виражатися різними мовними засобами, які неоднаково сприймаються різними читачами.

Для сучасного етапу розвитку освіти найбільш характерним є метод діалогу між «Я» та «Іншим». Він ґрунтується на застосуванні логіки запитання й відповіді в процесі дослідження тексту. Як зазначав Г.-Г.Гадамер, «вже те, що *пере-даний* нам текст стає предметом тлумачення, означає, що цей текст задає інтерпретатору запитання. Тому тлумачення завжди містить у собі суттєвий зв'язок із питанням, заданим інтерпретатору. Зрозуміти текст – значить зрозуміти це питання». Звідси випливає, що дослідник мусить розширити горизонт тексту й зазирнути *за* нього. У свою чергу, зазирнувши за межі сказаного в тексті, він виходить за ці межі. Постановка питання частіше за все є більш

складним процесом, аніж відповідь на нього, оскільки в запитанні формулюється нерозв'язана проблема, яка відкриває горизонт для подальшого пізнання й нового знання (згадаймо «Діалоги» Платона, в яких ставилося завдання пошуку істини).

На застосуванні діалогу ґрунтується не тільки процес вивчення текстів: увесь навчальний процес повинен бути переважно діалогічним, а не монологічним. При цьому слід відзначити, що запитання можуть бути: прямими або непрямими; коректними чи некоректними; риторичними; запитаннями-проханнями та іншими. Серед відповідей розрізняють правильні й неправильні; прямі та ухильні; прості й розширені та інші. Проте в межах діалогу неможливо класифікувати запитання й відповіді окремо одне від одного, інакше діалогічність зникає. Діалог характеризує відкритість процесу навчання, розкриття через запитання й відповіді особистісних якостей як викладача, так і студента. Г.-Г.Гадамер писав: «Хто хоче мислити, повинен запитувати... Зрозуміти запитання – значить поставити його.

Зрозуміти думку – значить зрозуміти її як відповідь на деяке питання». Отже, метод діалогу переводить навчання в сферу інтерсуб'єктивності, коли набуття знань виступає як соціально значущий феномен, який сприяє утвердженню «комунікативної зрілості» (Ю.Хабермас) спільного проживання індивідів.

Герменевтичні процедури пояснення, розуміння й тлумачення мають свою специфіку у закладах освіти, де вивчаються іноземні мови. На це звернув увагу ще Г.-Г.Гадамер. Він посилався на В. фон Гумбольдта, який уподібнював освоєння іноземної мови до завоювання нової позиції в баченні світу, оскільки в цьому процесі відбувається перенесення на іноземну мову свого власного світорозуміння та свого власного уявлення про мову, що не дозволяє повною мірою усвідомити досягнуте на цьому шляху.

Виходячи з цього положення В. фон Гумбольдта, Г.-Г.Гадамер і виробляв герменевтичний підхід до опанування іноземною мовою. Він уважав, що іноземна мова репрезентує інший культурний світ, який відкривається в процесі її засвоєння. Проте цей інший світ не виступає простим предметом вивчення, предметом, у якому ми «розбираємося», на якому ми «знаємося».

Уявлення про мову як структуру знаходимо ще у роботах В. фон Гумбольдта. Він одним із перших мовознавців усвідомив, що мова і є тим єдиним способом, за допомогою якого виражається дух і характер народу. Виходячи з того, що вона не продукт діяльності, а сама діяльність, учений ставить себе в опозицію до так званого хаосу мови, яка постійно змінюється, оскільки шукає адекватних способів вираження думки за посередництва артикульованих звуків. Але на цьому функції мови не закінчуються. Людина, що використовує слова навіть для передачі інформації, мимоволі додає до неї власний зміст, виражений не обов'язково вербальними шляхами. Тому важливою властивістю мови В. фон Гумбольдт вважає форму. Саме вона не дає права тлумачити мову як просту послідовність звуків, а перетворює її на «безкінечність, що поступово розгортається у часі», відповідно до становлення і розвитку структур мислення. У такий спосіб мова постає у вигляді консистенції, яка постійно трансформується виходячи не лише з її внутрішніх потреб, а й з урахуванням зовнішніх чинників. Цим самим філолог доводить, що структури мови і мовлення забезпечують зв'язність продукованих ними текстів.

У зв'язку з цим Г.-Г.Гадамер розрізняє два шляхи вивчення іноземної мови. Перший шлях – це опанування літературною іноземною мовою, щоб уміти нею розмовляти. У цьому випадку той, хто її вивчає, не знає предметного відношення до мови як такої, як феномену. Другий шлях вивчення іноземної мови – це дослідження її спеціалістом – філологом, для якого іноземна мова виступає матеріалом для історії мови або для порівняльного аналізу з іншими мовами.

Але разом з тим, «неможливо зрозуміти те, що говорить і має сказати нам цей твір, якщо він не звертається до вже знайомого й рідного, яке має бути опосередковане висловлюванням тексту. Вивчення іноземної мови є, таким чином, розширенням сфери всього того, що ми взагалі можемо вивчити». Отже, адаптація іншомовних текстів є

вимушеним засобом засвоєння іноземної мови, хоча при цьому втрачається безліч нюансів, якими так багата кожна мова. Але це перший етап на шляху вивчення іноземної мови та її граматики. Більш складним етапом є навчитися *розуміти її*, тобто вміти пережити той сенс, який у ній закладається. Герменевтика тут відіграє неоціненну роль, бо «герменевтичний досвід засвідчує, що вивчити іноземну мову і розуміти її – ці формальні навички – означають не що інше, як дозволити сказаному цією мовою сказати собі те, що воно говорить. Ми розуміємо сказане – це значить: воно претендує на нас самих» [2, с. 512]. Це буде неможливим, якщо ми не введемо в справу свого власного світобачення й світорозуміння.

Проте адаптація текстів при вивченні іноземної мови не повинна перетворювати цей процес на просту формальність, як це спостерігалось в попередні десятиліття, та спостерігається ще й тепер. Спрямованість України на інтеграцію в європейську та світову цивілізацію вимагає суттєвого перегляду не лише програм і підручників з іноземних мов, але й нових підходів до їхнього вивчення, які повинні базуватися в тому числі й на герменевтичних процедурах, які сприяють входженню в культуру інших народів.

Ефективність вищої освіти передбачає творчий підхід до вивчення іноземних мов, взагалі до набуття та використання отриманих знань. Цьому може навчити лише викладач, який не тільки передає готові знання для засвоєння студентами, але й залучає їх до співпраці в процесі одержання знань, показуючи, якими шляхами йшов розвиток відповідної науки, які перепони долалися на цих шляхах. При цьому бажано, щоб викладач демонстрував і свої наукові здобутки, залучаючи студентів до проведення наукових досліджень. Тоді й освіта, не відстаючи від науки, буде змінювати свій зміст відповідно до зміни соціокультурних умов, здійснювати перехід від монологізму до діалогізму в навчальному процесі, виробляти уявлення про наукову й пізнавальну діяльність у вищому навчальному закладі як простір взаємодіючих позицій викладача та студента.

Література

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В.Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г.Гадамер. – М.: Прогресс, 2008. – 704 с.
3. Гегель Г. Работы разных лет / Г.Гегель. – Т.2. – М.: Мысль, 71. – 630 с.

Качмар Н.В.

Херсонський факультет

Одеського державного університету внутрішніх справ (Україна)

ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Першочерговим завданням закладів вищої освіти є підготовка фахівців, які були б конкурентоспроможними та успішними у своїй професійній діяльності. Крім набуття ґрунтовних знань та практичних навичок безпосередньо пов'язаних зі спеціальністю, майбутні поліцейські повинні оволодіти системою комунікативних якостей, зокрема вмінню спілкуватися іноземною мовою. Для досягнення цієї мети доцільно використовувати інноваційні прийоми та методи, які б сприяли формуванню критичного мислення, уміння аналізувати та узагальнювати здобуту інформацію у творчій, цікавій, ефективній формі. У цьому контексті застосування такого інтерактивного методу, як сінквейн, стає особливо актуальним. Проблемі вивчення дидактичного сінквейну присвятили свої праці такі педагоги та методисти, як Афанасьєва Т.М., Ніколаєва С.Ю., Гавриш С.В., Яценко Н.В. та ін. Метою цього дослідження є аналіз можливостей практичного застосування методу сінквейну під час вивчення юридичної лексики з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» у вищій школі.

Сінквейн або **сенкан** (від франц. «*cinquains*», що означає «п'ять») – це вірш, написаний за чітко визначеними правилами. Основоположницею жанру сінквейну вважають американську поетесу Аделаїду Крепсі, яка після знайомства з книгою «Сто віршів стародавньої Японії» відкрила для себе світ японського хайку. Саме ці твори дали їй можливість створити свій поетичний оригінальний стиль – станс, який мав 22 склади і складався приблизно з 5 рядків. Після виходу збірника «Поезія» («*Verse*») станси Аделаїди стали надзвичайно популярними в Америці та у всьому світі [2, с. 34].

У педагогіці сінквейни почали використовувати із дидактичною метою, в якості методу розвитку образної мови та критичного мислення, як інструмент для синтезування складної інформації, а також для виявлення і оцінки понятійного і словникового запасу здобувачів вищої освіти. Переважно викладач не ставить завдання навчити мистецтву поезії, не прагне отримати віршовані твори. У цьому полягає принципова відмінність дидактичного сінквейну, який використовують педагоги, від поетичного сінквейну [1, с. 23].

Традиційний сінквейн складається з п'яти рядків і заснований на підрахунку складів у кожному вірші. Дидактичний сінквейн, що сформувався у практиці американської школи, ґрунтується на змісті та синтаксичній побудові кожного рядка. Створення сінквейну – це спроба висловити у досить короткій формі свої знання, почуття, асоціації та погляди щодо певного питання, події або предмета. Написання сінквейну є творчою діяльністю, що вимагає від автора вміння знаходити в інформаційному матеріалі найбільш суттєві елементи, робити висновки і коротко їх формулювати. Здатність резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, почуття і уявлення в декількох словах – необхідне вміння. Воно вимагає вдумливої рефлексії, заснованої на багатому понятійному запасі. При зовнішній простоті форми, сінквейн – швидкий і, водночас, потужний інструмент для рефлексії, синтезу, узагальнення вивченого матеріалу. Він вчить осмислено використовувати поняття і визначати своє ставлення до розглянутої проблеми. Згідно з правилами віршування, традиційний сінквейн складається з п'яти неримованих рядків:

1-й рядок має містити у собі іменник або займенник, тобто задану тему.

2-й рядок включає два прикметники або дієприкметники, що описують і характеризують об'єкт обговорення.

3-й рядок складається з трьох дієслів, що стосуються діяльності об'єкта.

4-й рядок є ключовою фразою, висновком до теми (може бути цитата з тексту або прислів'я).

5-й рядок – це слово-резюме (зазвичай іменник, синонім, або слово-асоціація до теми), яке визначає сутність об'єкта [5, с. 41].

Написання сінквейну має на меті:

–розширення обсягу словника;

–формування структури значення слова;

–розвиток лексичної системності та семантичних полів;

–формування парадигматичних і синтагматичних зв'язків слів;

–розвиток словотворення;

–уточнення граматичного значення слова [3].

Особливістю використання дидактичного сінквейну як ефективного методу навчання є перехід від стандартної системи, в якій ті, що навчаються, не виявляють особливої пізнавальної активності, до таких організаційних форм навчання, при яких кожен із здобувачів освіти стає активним учасником освітнього процесу. Навчання будується не на запам'ятовуванні відібраної викладачем інформації, а на самостійному пошуку і розвитку інтересів студентів [4].

Написання сінквейну з точки зору педагогіки – це вільна творчість, яка вимагає від здобувача освіти вміння знаходити у навчальному матеріалі найсуттєвіші моменти, підводити підсумки, робити висновки і резюмувати все сказане вище. Усе це повинно

бути коротко сформульовано. Це означає, що автор сінквейну повинен володіти глибоким знанням теми, мати про неї власну думку і висловити її за певними правилами.

Пропонуємо наступні приклади сінквейнів до тем “Crimes and Punishment” («Злочини та покарання»), “Organized Crime” («Організована злочинність») та “Transnational Crime” («Транснаціональні злочини»):

1) *Crime*

Illegal, unlawful

Is committed, is investigated, is punished.

A crime is a breach of law.

Offence.

Злочин

Незаконний, протиправний

Вчиняється, розслідується, карається.

Злочин – це порушення закону.

Правопорушення.

2) *Organized crime*

Immoral, Unscrupulous

Uses violence, launders money

Mafia.

Організована злочинність

Аморальна, безпринципна,

Вдається до насильства, відмиває гроші

Мафія.

3) *Transnational crimes*

Widespread, unlawful,

Involve many countries, do people harm

International crimes.

Транснаціональні злочини

Розповсюджені, протизаконні

Залучають багато країн, завдають шкоди людям

Злочини міжнародного характеру.

Слід зазначити, що окрім складання нового сінквейну індивідуально, у парах або у групах, існує багато різних способів застосування цього методу. Це може бути створення короткої розповіді за готовим сінквейном (із використанням слів та фраз, які входять до його складу); коригування та удосконалення існуючого вірша; порівняння декількох сінквейнів, що мають одну проблематику, але виражають різні або навіть протилежні думки, судження, почуття; аналіз неповного сінквейну для визначення відсутньої частини (визначити тему вірша, виходячи з відомих чотирьох рядків).

Приклади таких завдань:

1. Correct and improve the following cinquain devoted to the topic “Law enforcement”.

Виправте та удоскональте наступний сінквейн до теми «Правоохоронна діяльність»:

Law enforcers

Strong, impartial,

Patrol, defend, prevent laws.

They make our life safe.

A police officer.

*Правоохоронці
Сильні, неупереджені,
Патрулюють, захищають, запобігають злочинам.
Вони роблять наше життя безпечним.
Офіцер поліції.*

У цьому сінквейні потрібно виправити такі помилки:

1) у другому рядку замість прикметника “*impartial*” (неупереджений) краще вжити слово “*righteous*” (чесний, справедливий);

2) дієслово “*defend*” (захищати) потрібно замінити на “*guard*” (охороняти, бути на варті);

3) у третьому рядку слід використати словосполучення *prevent crimes*, оскільки запобігають не законам (*laws*), а злочинам.

4) в останньому рядку іменник “*policeman*” вжито в однині, тоді як у темі сінквейну словосполучення “*law enforcers*” мають форму множини, отже, його варто замінити на “*police officers*”.

2. Analyze the two following cinquains about prison and explain the difference of perceptions and judgments presented in them. Проаналізуйте два наступні сінквейни про в'язницю, поясніть відмінність уявлень та суджень, представлених у них.

1. *Prison*

*Helpful, necessary,
Holds criminals, prevents crimes, makes the streets safer.
It protects from offenders.
Jail.*

В'язниця

*Корисна, необхідна,
Утримує злочинців, запобігає злочинам, робить вулиці безпечними.
Вона захищає від правопорушників.
Грати.*

2. *Prison*

*Dangerous, dreadful,
Restrains, humiliates, terrifies.
It deprives a person from freedom.
Despair.*

В'язниця

*Небезпечна, жахлива,
Обмежує, принижує, лякає.
Позбавляє людину волі.
Відчай.*

Зрозуміло, що у першому прикладі в'язниця розглядається з позиції суспільства, тому вона є позитивним і необхідним елементом життя, а у другому – крізь призму відчуттів особи, яка потрапила за ґрати. Таким чином, сінквейни, складені до однієї теми мають протилежні позиції і описують протилежні почуття (безпека – відчай).

3. Define the topic of the following cinquain and make up a short story based on it. Reflect all notions and connections. Визначте тему сінквейну, складіть стислу розповідь за змістом вірша, відобразивши усі згадані поняття та внутрішні зв'язки.

*Dangerous, armed,
Commit crimes, attack, flee.
They are chased by the police.*

Become arrestees.

*Небезпечні, озброєні
Вчиняють злочини, нападають, утікають.
Їх переслідує поліція.
Заарештовані.*

Із контексту сінквейну зрозуміло, що його темою є “*Suspects*”/ «Підозрювані». Пропонуємо такий варіант розповіді, складеної на основі цього вірша: *Criminals are usually armed and dangerous. They commit crimes, attack people and escape from the crime scene. Criminals abscond from the police, but if the police catch them, they become arrestees.*

Слід зазначити, що процедура складання сінквейну дозволяє гармонійно поєднувати елементи всіх трьох основних освітніх систем: інформаційної, діяльнісної та особистісно-орієнтованої [6, с. 827]. Поєднання різних систем і вміння складати сінквейн іноземною мовою свідчить про ступінь володіння здобувачем вищої освіти навчальним матеріалом, а також є показником того, що студент:

- знає зміст та ключові поняття до певної теми;
- уміє виділяти основні характерні риси об'єкта чи явища;
- вміє застосовувати отримані знання та комунікативні навички для вирішення нових завдань [7, с. 73].

Сінквейн дуже часто використовується педагогами як метод перевірки рівня знань студентів. Але це далеко не єдине застосування цього методу. За допомогою сінквейну можна перевіряти знання на будь-якому етапі навчання: під час вивчення нового матеріалу, виконання тренувальних вправ, систематизації та узагальнення понять до певної теми. Метод сінквейну можна використовувати у навчанні на самому початку заняття, що дозволить зрозуміти, якою інформацією володіють студенти на даний момент [8, с. 69].

Також метод написання сінквейну доцільно застосовувати під час роботи над навчальним матеріалом, щоб визначити, як студенти засвоїли те, що вже встигли вивчити. Наприкінці заняття або теми можна провести зріз знань, завдяки якому викладач зможе зрозуміти, чи досяг він бажаного результату, а також скорегувати подальшу навчальну діяльність.

Отже, дидактичний сінквейн – це ефективний метод опрацювання нового та узагальнення і систематизації вивченого матеріалу з дисципліни. Він полягає у створенні невеликого вірша, який складається з п'яти неримованих рядків:

- 1-й рядок має містити у собі іменник або займенник, тобто задану тему.
- 2-й рядок включає два прикметники або дієприкметники, що описують і характеризують об'єкт обговорення.
- 3-й рядок складається з трьох дієслів, що стосуються діяльності об'єкта.
- 4-й рядок є ключовою фразою, висновком до теми (може бути цитата з тексту або прислів'я).
- 5-й рядок – це слово-резюме (зазвичай іменник, синонім, або слово-асоціація до теми), яке визначає сутність об'єкта.

Перевагою дидактичного сінквейну є універсальність його використання: 1) він не має вікових обмежень; 2) матеріалом для створення сінквейну є зміст не лише гуманітарних, а й технічних та природничо-наукових дисциплін; 3) цей метод сприяє формуванню критичного, творчого, асоціативного, естетичного мислення; 4) він має мінімальні часові затрати; 5) метод сінквейну варіативний у постановці завдань (створення нового, або коригування та удосконалення існуючого вірша; складання короткої розповіді за готовим сінквейном, порівняння декількох сінквейнів, що мають одну проблематику, але виражають різні або навіть протилежні думки, судження, почуття; визначення теми вірша за його змістом, обговорення та аналіз творчих робіт, конкурс на кращий сінквейн).

Робота над створенням синквейну дозволяє індивідуалізувати процес навчання. Крім того, навчання на основі даної технології сприяє розвитку пізнавальної і самостійної діяльності студентів, формуванню науково-теоретичних знань і творчої діяльності.

Доцільність використання методу синквейну на заняттях з іноземної мови у вищій школі полягає у тому, що саме творче переосмислення понять, які вивчаються, створення особистісної картини світу в іншомовному просторі якнайкраще сприяють привласненню лексичних одиниць та граматичних конструкцій, і таким чином, призводять до успішного застосування набутих комунікативних умінь у подальшій професійній діяльності.

Література

1. Гаврыш С. В. Синквейн. Правила составления синквейна [Електронний ресурс] / С. В. Гаврыш – Режим доступу до ресурсу: <http://g-sv.uk/content/node/92>.
2. Афанасьева Т. М. Синквейн как форма творческого задания в индивидуальной и групповой работе педагога-психолога / Т. М. Афанасьева // Психологическое сопровождение образования: теория и практика сборник статей по материалам VI Международной научно-практической конференции. / Т. М. Афанасьева. – Йошкар-Ола: ООО ИПФ "СТРИНГ", 2016. – С. 523.
3. Акименко, В.М. Новые педагогические технологии: Учеб.-метод. пособие. – Ростов н/Д., 2008.
4. Забалуева А. И. Формирование учебно-познавательной компетенции студентов вуза. : к.п.н. 13.00.08 / Забалуева А. И. – Ставрополь, 2010.
5. Сенкан [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Сенкан>.
6. Кендиван О.Д.-С., Куулар Л.Л. Дидактические синквейны как средство активизации познавательной деятельности учащихся // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 3-4. – С. 827-829.
7. Гутников А. Б. Профессиональные навыки юриста: опыт практического обучения / А. Б. Гутников. // Social Education. – 2001. – №61. – С. 70–74.
8. Яценко Н. В Технологии как средство реализации новой образовательной парадигмы // Компетентностно-деятельностный подход в системе современного образования – Барнаул, 2010. – 125 с.

Киселевич І.В.

*Херсонський факультет Одеського державного університету
внутрішніх справ (Україна)*

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Переклад будь-якого юридичного тексту в умовах міжкультурної комунікації здійснюється з урахуванням особливостей мовної культури, типу та механізму соціального кодування української та англійської мов (11, с. 34). Такий підхід дозволяє знайти нову точку зору стосовно вирішення практичних завдань, пов'язаних з проблемами перекладу юридичного тексту. Головну роль у цьому відіграє не тільки знання правових норм, юридичної термінології та судово-процесуальної системи, але й особистісні якості перекладача, тому що передача будь-якого тексту припускає взаємодію національних мов і, відповідно, культурних концептів. Для досягнення адекватної передачі тексту є необхідним володіння специфікою образів і пов'язаних з ними програм діяльності тих типів культур, між якими відбувається комунікація (12, с. 185).

Дослідницьким шляхом доведено, що будь-які фрагменти дійсності, зв'язки і відносини знаходять висвітлення в мові як суспільному явищі. Для досягнення максимально наближеного й адекватного сприйняття чужої лінгвокультурної спільності необхідно стати учасником комунікативного процесу за допомогою текстів-перекладів юридичної тематики. Саме передача тексту є однією з форм взаємодії культур, яка дає нам уявлення про чужу культуру (11, с. 35). Під час перекладу лексики кримінального права,

слова англійського походження, які ввійшли до словникового складу юридичної лексики української мови, такі як *felony* та *misdemeanor*, потребують більш конкретного тлумачення, ніж звичайне офіційне повідомлення. *Felony* (фелонія) – категорія тяжких злочинів, яка, за ступенем небезпеки, знаходиться між державною зрадою та місдиміномом, та карається ув'язненням від одного до кількох років відповідно до законодавства Великої Британії та США. *Misdemeanor* (місдиміном) – категорія нетяжких злочинів, що межують з адміністративними правопорушеннями, й караються штрафом або позбавленням волі до одного року (2, с. 16). Під час юридичного перекладу постійно здійснюється порівняння правових систем, в яких система-джерело та система-реципієнт належать до різних правових типів (романо-германського або континентального та системи звичаєвого права або *common law*). Історично склалось так, що в кожному суспільстві або на кожному культурному просторі існує своє розуміння права, у зв'язку з чим виникають відмінності у визначенні та розумінні правових понять, незважаючи на постійний процес інтеграції правових систем в Європі (6, с. 81). Саме поняття взаємодії культур має на увазі наявність загальних або приватних елементів, розбіжностей або збігів, що дозволяє відрізнити одну лінгвокультурну спільність від іншої. Будь-який перекладач, працюючи з юридичним текстом, повинен урахувати вимоги узусу – мовленнєві звички носіїв мови передачі тексту, не порушуючи звичайне сприйняття правового документа (9, с. 12-13).

Найповніше спілкування між різномовними комунікантами здійснюється шляхом створення мови передачі тексту, комунікативно рівноцінного іншомовному оригіналові, тобто, шляхом його перекладу. Поняття «комунікативна рівноцінність» є дуже важливим для розуміння механізму передачі іншомовного матеріалу. Для комуніканта два тексти є рівноправними формами існування того самого повідомлення в їх функціональному та структурно-семантичному ототожненні. Під час передачі юридичного тексту досягнення такої адекватності є можливим лише тоді, коли сам перекладач володіє юридичними знаннями рідною та іноземною мовами (4, с. 5-6).

Юридична мова – це мова держави. Дане правило є дуже важливим та його не можна порушувати. Найбільша проблема – неможливість, у деяких випадках, знайти точний, адекватний переклад з однієї мови на іншу. Це ускладнює роботу перекладача, створює певні перешкоди у використанні іншомовного юридичного документа (8, с. 81). Різні види перекладацької діяльності в більшій або меншій мірі зберігають близькість до перекладу і, відповідно, відтворюють оригінал з більшою або меншою повнотою. Оскільки досягнення ідеального перекладу не є цілком можливим, то перекладачеві доводиться йти на різні компроміси (10, с. 12). Ступінь реального наближення двомовної комунікації з перекладом до комунікації одномовної залежить не тільки від майстерності перекладача, але й також від низки обставин. До таких належать властивості тексту, що перекладається, і спосіб виконання перекладу (11, с. 40).

Перекладаючи юридичний текст, перекладач навмисно відступає від структурної та змістової відповідності між двома сторонами комунікації на користь їх рівноцінності в плані дії. Юридичний текст – одна з найважливіших життєвих форм виразу права, яка має текстові особливості та характерний мовний вираз. Більшість вчених-правознавців і вчених-лінгвістів погоджуються у тому, що будь-який юридичний текст, незалежно від його функціонального призначення і прагматичної ролі, має лексичну, логічну і граматичну основи, певним чином організовані з метою передачі інформації. Крім того, мова перекладу юридичного документа повинна відповідати трьом умовам: бути точною, зрозумілою та достовірною. Текст більшості документів повинен мати рівний та спокійний стиль, який не викликав би додаткових асоціацій та не відволікав би від суті документа. Нейтральний виклад юридичних норм підвищує ефективність правового регулювання, а якість юридичного перекладу певним чином впливає на ефективність правозастосування та ступінь регламентації конкретних стосунків (6, с. 82-83).

Юридична термінологія сучасної англійської мови протягом тривалого часу залишається предметом багатьох робіт юридичного та лінгвістичного змісту. Безперервно поповнюючись новими одиницями, термінологічна лексика формує ту частину словникового складу мови, яка найповніше відображає прогрес юридичної науки, а тому завжди існує необхідність системного вивчення юридичної термінології сучасної англійської мови та необхідність високої якості перекладу фахової юридичної літератури.

Переклад наукових і спеціальних юридичних термінів вважається одним з найважливіших напрямків практичної термінологічної діяльності. Під час перекладу спеціального юридичного тексту найсуттєвішим є правильний, адекватний переклад термінів, які його утворюють. Не випадково на численних конференціях і семінарах перекладачів проблеми вибору перекладу юридичних термінів посідають важливе місце. На сьогодні створено рекомендації стосовно використання цих способів, які коротко можна так охарактеризувати.

1. Оптимальним способом перекладу є *пошук у мові перекладу (МП) еквівалента терміну мови оригіналу (МО)*. Застосування цього способу є можливим у тих випадках, коли країни, в яких розповсюджені МП і МО, досягли такого самого рівня суспільного розвитку або пройшли цей рівень у певний період своєї історії. У процесі перекладу юридичні терміни-еквіваленти різних мов знаходяться, а не створюються, як це відбувається з новими термінами, неологізмами [5, с. 207-208].

2. Новий юридичний термін у МП може бути створеним *наданням існуючому* в цій мові *слову чи словосполученню нового значення під впливом терміну МО* [5, с. 208].

3. Якщо структура юридичної лексичної одиниці, яка перекладається, в обох мовах співпадає, ми маємо справу з *семантичним калькуванням*. При використанні даного способу структура юридичного терміну, який створюється у МО, відповідає вимогам МО, а структура юридичного терміну, який створюється у МП, відповідає вимогам цієї мови [5, с. 209].

4. Якщо структура юридичної лексичної одиниці запозичується під час перекладу разом з цією одиницею, ми маємо справу з *структурним калькуванням*. Це такий переклад складної юридичної лексичної одиниці по елементах, тобто, коли кожному елементові з МО відповідає елемент з МП. За допомогою калькування ми перекладаємо англійське слово або словосполучення по його частинах з подальшим складанням цих частин. Такий переклад відтворює англійське словосполучення дослівно: *criminal investigation* – кримінальне розслідування; *to provide identification* – встановити особу; *to discourage digression* – не схвалювати відхилення від теми під час дізнання.

5. Якщо в процесі перекладу запозичуються і семантика, і структура, і форма (звуковий склад і написання) юридичного терміна, то ми маємо справу з *запозиченням*. При цьому слід чітко розрізняти запозичення, які залежать від безпосередніх контактів двох мов, та інтернаціоналізми, які визначаються традиційними особливостями європейської культури, та побудовані, перед усім, з греко-латинських елементів. У тих випадках, коли юридичний термін приходить у МП разом з новим поняттям, яке він виражає, або з новим об'єктом, який він позначає у МО, то запозичення терміну допускається. Однак, у тих випадках, коли рівень юридичної науки в країнах, де використовуються МО та МП, такий самий, перекладач і редактор повинні намагатися знайти *еквівалент* юридичного терміну МО в МП або побудувати новий юридичний термін з елементів МП [5, с. 210]. Еквівалент – один з найкращих способів перекладу; він є тією постійною лексичною відповідністю, яка точно співпадає зі значенням слова. Терміни, що мають еквіваленти в рідній мові, відіграють важливу роль при перекладі. Вони є опорними пунктами в тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони надають можливість з'ясувати характер тексту. Тому, необхідно вміти знаходити відповідний еквівалент у рідній мові та поширювати знання термінів-еквівалентів [1, с. 155].

6. У деяких випадках юридичний термін перекладається за допомогою *описової конструкції*. Такий спосіб перекладу використовується, здебільшого, для безеквівалентних юридичних термінів, які відображають реалії певної країни [5, с. 210-211]. Описова конструкція – це передача слова за допомогою поширеного пояснення значення англійського слова. Цей спосіб вживається як у випадку відсутності відповідного за значенням слова у рідній мові, так і при поясненні слова в словнику [11, с. 59]: *infamy offence* – ступінь тяжкості злочину; *management philosophy* – принципи управління; *to own a crime* – зізнатися у скоєнні злочину.

Ми пам'ятаємо, що юридичні терміни, у своїй більшості, є складними термінами або термінами-словосполученнями, тому вони й є основною проблемою під час перекладу юридичного тексту. Складні терміни – це сталі словосполучення, за якими закріплені певні термінологічні значення. Наприклад: *legal personality* – суб'єкт права; *investment property* – майно, набуте з метою отримання прибутків; *joint and several liability* – відповідальність разом і окремо [1, с. 155-156]. Переклад складних термінів містить дві основні процедури: аналітичну та синтетичну. *Аналітична процедура* – це переклад окремих компонентів складного терміну. А для цього необхідно правильно визначити його компоненти, оскільки ними можуть бути не тільки слова, але й словосполучення. Важливо з'ясувати, в яких семантичних відносинах перебувають компоненти між собою. Характер цих відносин й визначає порядок та зміст перекладу складного терміну. *Синтетична процедура перекладу* передбачає розбудову компонентів у залежності від зазначених семантичних відносин та отримання остаточного варіанту перекладу складного терміну [6, с. 57-58].

У багатьох юридичних документах зустрічаються назви закладів, а тому при їх перекладі часто використовується *транскрипція* тобто передача літерами рідної мови звучання англійського слова: *Inn of Court* – Ін ов Корт; *Fox's Patent* – Фоксис Пейтент; *Trade Mark* – Трейд Марк; *Design and Copyright Cases* – Дизайн енд Копірайт Кейсиз [5, с. 7]. Багатозначність термінів усередині самої юридичної галузі є основною проблемою їх перекладу, а тому, точне значення терміну в будь-якому випадку можна знайти лише за допомогою контексту та інших термінів, пов'язаних між собою [11, с. 62]. *Charge*: 1) обов'язок, відповідальність; накладати відповідальність; 2) розпорядження, вимога, доручення; доручати, вимагати; 3) обвинувачення; обвинувачувати; 4) аргументація позову щодо спростування передбачених доказів відповідача; 5) завершальне звернення судді до присяжних перед винесенням вердикту [7, с. 135]. *Interview*: 1) інтерв'ю; 2) дізнання, отримання відомостей про злочин; 3) опитування потерпілих та свідків [8, с. 432]. *Body*: 1) орган, суспільство, асоціація, ліга, корпорація; 2) група, колегія; 3) основна частина документа, сутність, зміст; 4) сукупність, комплекс; 5) тіло, труп; 6) юридична особа, суб'єкт права; 7) збірник законів [8, с. 104]. Слова, які мають кілька словникових відповідностей, варіантів, аналогічних за значенням, перекладаються шляхом відбору варіанта-аналога, який найточніше передає значення терміну в залежності від слів, що знаходяться у тісному зв'язку з ним [11, с. 65]: *to give notice* – повідомляти когось про щось; *to have notice* – знати про щось, мати відомості; *notice to plead guilty* – вимога визнати себе винним; *notice of appearance* – повідомлення про прибуття до суду; *notice of trial* – повідомлення про призначення слухання справи [5, с. 431-434]. *Charge on the merits* – обвинувачення по суті справи; *on a false charge* – за хибним обвинуваченням; *to detail a charge* – конкретизувати обвинувачення; *to dismiss a charge* – відхилити обвинувачення; *to drop a charge* – відмовитись від обвинувачення; *to give somebody a charge* – передати когось до поліції; *without charge* – безкоштовно; *affirmative charge* – розпорядження присяжним не розглядати дане питання; *extra charge* – особлива плата, націнка, додаткові витрати; *land charge* – податок на нерухомість [5, с. 119-120].

У цілому, юридичні терміни перекладаються з англійської мови на українську такими самими шляхами як будь-які терміни. Головною проблемою перекладу юридичних термінів-слів і термінів-словосполучень є їх багатозначність не тільки серед

різних галузей науки, але й всередині самої юридичної галузі. Точне значення терміну можна знайти лише за допомогою контексту та інших термінів, пов'язаних між собою у терміні-словосполученні. Отже, юридичні терміни сучасної англійської мови – це слова або словосполучення, які називають предмети, дії, явища, безпосередньо пов'язані з юриспруденцією, та які є основним шаром лексики під час роботи над фаховими юридичними текстами. Для їх автентичного, літературного, вичерпного перекладу необхідно широко використовувати способи еквівалента, калькування та описової конструкції, враховувати особливості мовної культури, зважати на взаємодію національних мов, а також добре знати правові норми та судово-процесуальної системи.

Література

1. Болдирева В. В. Переклад як методика навчання у вищому навчальному закладі немовного профілю // Матеріали VI міжвузівської науково-методичної конференції. – Донецьк: Вид-во Донецьк. юридичного інституту при ДонНУ, 2006. – С.155-159.
2. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів: Автореф. дис. канд. філол. наук: - К.: КНУ ім. Шевченка, 2003. – 19 с.
3. Еременко В. П. Роль прикладного термінознавства в навчанні мови для спеціальних цілей // Проблеми культури професійної мови фахівця: теорія та практика. Матеріали VIII міжвузівської науково-методичної конференції. – Донецьк: Вид-во Донецьк. юридичного інституту при ДонНУ, 2008. – С.206-211.
4. Канделаки Т. Л. Основные группировки терминологических единиц упорядоченных терминологий // Вопросы языкознания, 1987. – №6. – С.84-89.
5. Карабан В. І. Англійсько-український юридичний словник. – Вінниця.: Нова книга, 2004. 1085 с.
6. Максма А. Г. Прийоми семантизації іноземних слів у процесі вивчення юридичної лексики у вищому навчальному закладі. // Проблеми культури професійної мови фахівця: теорія та практика. Матеріали ІV міжвузівської науково-методичної конференції. – Донецьк: Вид-во Донецьк. юридичного інституту при ДонНУ, 2004. – С.81-85.
7. Пивовар А. Г. Большой англо-русский словарь юридической терминологии по всем отраслям права. – М.: Экзамен, 2003. 863 с.
8. Пиголкин А. С. Язык закона. – М.: Юридическая литература, 1990. 192 с.
9. Токменко О. Є. Європа національних мов та Європа багатомовності (Мови в професійній освіті: ключові концепції) // Іноземні мови в навчальних закладах, 2003. - №3. – С.12-16.
10. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтрализация) // Языковая номинация. – М.: Просвещение, 1977. – С.4-12. 359 с.
11. Циткина Ф. А. Терминология и перевод. – Львов: Вища школа. – Изд-во Львов. гос. ун-та, 1988. 156 с.
12. Юськів Б. М. Міжкультурна взаємодія юристів: проблеми семантики та диференціації термінів // Проблеми культури професійної мови фахівця: теорія і практика. Матеріали УІІ міжвузівської науково-методичної конференції. – Донецьк: Вид-во Донецьк. юридичного інституту при ДонНУ, 2008. – С.185-188.

УДК 140.8+37.01

Кірик Т. В.

ПВНЗ «Київський медичний університет» (Україна)

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СТВОРЕННЯ І ПОШИРЕННЯ НООЛЕКСИКОНУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

У статті досліджена сучасна тенденція появи нових наукових термінів, які пов'язані з поняттям "ноосфера". Вони потрібні для опису інновацій у вищій освіті, наукових дослідженнях, виробництві, управлінні, екології та ін. Нові терміни формують ноолексикон (нооглосарій чи нооенциклопедію). Особливо важливі поняття ноотехнології, ноонет, ноорозвиток, ноосуспільство, ноогуманізм. Автор пропонує варіант ноолексикону у вигляді "хмари тегів" і поділяє його на дві частини - раціональну, пов'язану з точними науками (Sciences), та

іраціональну (Arts). Вказано на велике значення для освіти поняття "ноогуманізм", запропоновано для нього нову наукову базу.

Ключові слова: проблеми людства, ноосфера, ноолексикон, ноотехнології, ноорозвиток, ноогуманізм, вища школа

Автор, як і весь контингент викладачів вищої школи України, у своїй щоденній діяльності стикається з появою багатьох нових термінів. Більшість з них надходить зі сфери інформаційно-комунікаційних технологій, де подвоєння знань відбувається щонайбільше за два-три роки. Приблизно такою ж високою є швидкість оновлення фахових термінів у фармакології та у частині інших медичних секторів. На цьому тлі решта вищої освіти може видатися оазою спокою, про що свідчить, наприклад, нова редакція Закону України "Про вищу освіту" [14], яка, у принципі, доволі часто зазнає незначних змін через вплив перманентної законотворчості Верховної Ради, але вони стосуються переважно деталей управління ВНЗ, звітності та інших правових нюансів. Сукупність основних понять, сформована під політичним впливом Майдану в умовах намагання керівників і громадян України стати у майбутньому частиною Європейського Союзу, лишається стабільною.

Однак, увесь плин еволюції людства, світові та європейські тенденції в економіці, науково-технологічній та інших сферах свідчить про те, що згаданий Закон є "тимчасовим" у тому сенсі, що він достатньо добре врахував реалії 2014-2015 років, але не може претендувати на високу застосовність після надходження хвилі чергової промислової революції [8], яка докорінно змінить увесь ринок праці, енергетику та інші сектори життєзабезпечення всього населення планети. Слід чекати й на те, що гострішою буде реакція людства на інтенсифікацію екологічних та інших загроз, на появу несподіваних перешкод (глобальний тероризм та ін.) на шляху до бажаного сталого розвитку і побудови *ноосфери*. Неминучим буде створення нової редакції і згаданого Закону, і інших частин всього національного освітнього і наукового законодавства.

У цих умовах завданням філософів та інших науковців стає аналіз сьогодення та пропозиція тих чи інших інновацій, які можуть стати актуальними у 2020-х роках і пізніше. Окремі питання цієї широкої теми вже висвітлювали автори статей у часописі "Вища освіта України" та інших виданнях: В.П. Андрущенко з циклом статей про педагогічну освіту для XXI ст. ([1] та ін.); Степко М.Ф. і наукова група В.І. Лугового у складній темі освітніх і професійних стандартів ([9] та ін.); С. Курбатов з новими даними про рейтингування сучасних університетів [7] та ін. Індивідуальні наукові інтереси автора цієї статті концентрувалися у проблемах виховання студентів медичних ВНЗ і потенціалу використання термінів "гуманізм", "неогуманізм", "новий гуманізм", "ноогуманізм". Оприлюднення статті "Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти [5]" якраз у момент завершення роботи над Законом України "Про вищу освіту" стало для автора імпульсом для роздумів над питанням можливості появи великої кількості нових термінів під впливом глобальних технологічних, економічних і політичних змін.

Метою статті є аналіз тенденції винайдення нових термінів, які разом формують "ноолексикон", значення і використання яких неминуче зростатиме у майбутньому під час здійснення змін та удосконалення вищої школи України. В методологічному аспекті дослідження спиратиметься на поєднання класичних знань і теорій з досягненнями молодих Sciences&Arts, частина яких формується на наших очах в останні роки.

Вказаний науковий поступ і прискорення технологічних інновацій спонукають філософів та інших дослідників до моніторингу нових понять задля розширення професійного і загальногромадянського лексикону. З великого кола важливих для викладачів ВНЗ термінів нас особливо зацікавила група слів, кожне з яких розпочинається з літер "ноо-". Незаперечним є той факт, що до першого і загальновідомого слова "ноосфера" приєднуються усе нові й нові: ноогуманізм, ноосферологія, ноогеографія, ноорозвиток, нооетика, ноокосмологія, ноопрогрес ([5; 10; 12] та ін.). Очевидно, що

йдеться про значну загальну тенденцію широкого обсягу, що стосується і суспільства в цілому, і наукового комплексу, і сфери освіти, але яка у даний момент залишається віддаленою від основних тем ЗМІ і поточної діяльності президентів та урядів.

Своїм завданням ми вважаємо насамперед аналіз ситуації з винайденням, поширенням і використанням термінів, що можна вважати похідними від кореневого поняття "ноосфера". Спершу нами була опрацьована стаття про нооглосарій (К.В. Корсак, Ю.К. Корсак, 2014 [5]). Її загальне скерування - ноофутурологія й доведення того, що у людства в цілому є надія на порятунок, на усунення екологічних та інших загроз тільки у тому разі, коли всі індустріальні й інші шкідливі для біосфери і людини аграрні, промислові та інші технології будуть замінені на екологічно чисті і безпечні ноотехнології (мудротехнології). Ось їх визначення:

"Ноотехнології - мудрі способи виробництва та інші соціальні чи економічні процеси, які дають можливість для всієї популяції людей співіснувати з біосферою, не пошкоджуючи її й не зменшуючи її різноманіття. Подібна повна екологічна безпечність ноотехнологій забезпечується тим, що людина мудро скеровує природні процеси у бажаному для себе напрямі, не порушуючи цим їх нормального плину, не перетворюючи на засіб знищення спершу біосфери, а по тому – всього людства. Якщо людство ще до середини ХХІ ст. спроможеться відмовитися від індустріальних виробництв і замінити їх ноотехнологіями, то стане цілком можливим і сталий розвиток, і поєднання зростання чисельності людства з підвищенням якості життя кожного громадянина" [5, с. 43].

Хоч у тексті вказаної статті основний наголос зроблений на перші чотири "виробничі" ноотехнології, ми звернули увагу на те, що щойно наведене означення охоплює будь-які "мудрі" дії людей у своїй соціальній і культурній діяльності. Тому у нооглосарії, що містить понад 70 відомих і цілком нових ноотермінів, значний відсоток стосується невиробничих сфер - ноогуманізм, ноомислення, ноопсихологія, ноопедагогіка, нооісторія, нооальтруїзм і багато інших. Не наводячи їх визначень, відзначимо, що відміна "ноотермінів" від класичних полягає у виході людей на рівень ноотехнологій, досягненні ноосамозабезпечення, формуванні ноомислення, побудові ноосупільства та ін.

З усіх можливих варіантів обмежимося тільки визначенням *ноомислення* – це спосіб використання головного мозку, що переважає традиційну «мудрість» ширшими віковими рамками і використанням не тільки життєвого досвіду, а й найновіших досягнень точних і гуманітарних наук [5, с. 47]. Його перспективність ми вбачаємо у тому, що з початком нового сторіччя і винайденням нешкідливих для здоров'я людини засобів моніторингу роботи людського мозку разом з вимірами на рівні міжмолекулярної взаємодії педагогі, психологі, філософі і представники багатьох інших наук отримують все повнішу і точнішу базу для своїх фахових аналізів і дій.

Загалом стаття "Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти" прийнята нами як довідково-інформаційна, як перелік частини усіх можливих термінів з літерами "ноо-". Термін "нооглосарій" виглядає штучним, адже він має історичне походження і раніше використовувався переважно істориками, філологами і філософами. А у цитованій статті ядром викладу є майбутнє - близьке і віддалене (ноорозвиток, нооекономіка, ноосупільство та ін.). Надто формальним і коротким ми вважаємо визначення такого важливого для всієї інтелектуальної сфери діяльності людства поняття як ноогуманізм - "це реалізація принципу ставлення до людини як до найвищої цінності в умовах ноосупільства і прийняття світової конвенції «Про обов'язки Людини» [5, с. 46].

У пошуках інших випадків пропозицій і використання ноотермінів на просторах Інтернету ми звернули увагу на статтю О.Я. Анопрієнко - кандидата технічних наук з Донецького національного технічного університету [2]. Зазначимо, що ще у 1990-х роках він зацікавився ноосферною темою, розпочав аналізувати проблеми використання принципів гуманізму у вищій освіті. Нас, однак, більше зацікавила його стаття з 2010 року, де він здійснив цікавий аналіз великої кількості ноотермінів [3].

Як і слід було очікувати, О.Я. Анопрієнко концентрує свою увагу на фахових темах і висловлює переконання, що головним постачальником цілком нових слів і понять є сфера високих і надвисоких комп'ютерних та усіх інших технологій (загалом - техносфера). Саме техносферу він розглядає засобом практичного втілення уявлень В.І. Вернадського про ноосферу, а загалом пропонує використовувати поняття «**ноологізм**» для виділення і позначення всієї сукупності нових словотворів, що відображають різні аспекти становлення та розвитку ноосфери [3, с. 11].

На наш погляд, мають право на існування три терміни для позначення подібних ноословотворів - ноологізми, нооглосарій і нооенциклопедія. У подальшому викладі будемо використовувати перший з них.

У цитованій статті О.Я. Анопрієнко для компактного відтворення власних ноотермінів (ноологізмів - ноографіка, ноомодельовання, нооком'ютинг) і виявлених ним у працях сучасних українських і зарубіжних авторів застосував своєрідну схему, наведену на рис. 1.

Рис. 1. Найбільш поширені ноологізми у 2011 році, відтворені у вигляді «хмари тегів» [3]

У ній О.Я. Анопрієнко зверненням до шрифту різних розмірів намагався - хоча б приблизно - вказати популярність відповідного терміну, поширеність і рівень визнання у науковому світі. Вибір слів і шрифтів достатньо суб'єктивний. Автор рис. 1 більше зацікавлений у пропаганді майбутніх досягнень інформаційно-комунікаційних технологій, помітно менше - у розширенні світогляду студентів вищих інженерно-технічних закладів у гуманітарних аспектах.

Однак, нас у житті набагато більше цікавлять загальнофілософські питання, адже студенти живуть повноцінним життям і зазнають найрізноманітніших впливів. Вони мають потребу в засвоєнні значення якомога більшої кількості ноологізмів та у формуванні компетентності в їх правильному застосуванні.

Скорочуючи виклад, відмовимося від назви кожного терміну, вказівки на його застосування у якійсь з публікацій з більш або менш детальними поясненнями. Звернемо головну увагу на те, що загалом у світі та Україні сфера наук достатньо глибоко поділена на дві частини - природничо-математичних знань, які на англійській мові охоплюються поняттям Sciences, та гуманітарних (у широкому сенсі) наук, для яких на Заході найчастіше використовують слово Arts. Загалом утворилися дві царини знань, перша з яких керується раціональним підходом з мінімумом суб'єктивності, друга - ірраціональним, який не надто високо цінує факти та інструментальні виміри, надаючи перевагу мисленню, міркуванням, умовиводам.

Враховуючи цю сутнісну диференціацію, О.Я. Анопрієнко робить правильний і корисний висновок щодо всіх ноологізмів: "З початку 1990-х років не тільки розпочався

період підвищеного інтересу до концепції ноосфери, а їй з'явилися підстави виділити в потоці цього інтересу два напрямки: близький до ірраціонального, який підтримують переважно фахівці гуманітарних профілів, і раціональний, майже технократичний, тісно пов'язаний з розвитком комп'ютерних технологій." [3, с. 12].

Для детального ознайомлення з конкретними працями та їх авторами, радимо читачам звернутися до цитованої статті О.Я. Анопрієнко. Тут виділимо тільки ядро його міркувань, які концентруються навколо його індивідуальних інтересів. Зокрема, досліджуючи питання гуманізації вищої освіти у пошуках нових засобів виховного і світоглядного впливу на студентів технічних, вузів він звернув увагу на пропозиції ноокосмологічних підходів від групи adeptів (Ноокосмологія // <http://noocosmology.ru>), лідером яких можна вважати А.Г. Асеева, фізика, кандидата технічних наук, автора ідеї ноокосмології, багатьох вміщених в Інтернет статей і книги [4]. Ноокосмологія претендує на те, що успішно продовжує досягнення наук-лідерів і більш точно пояснює сучасний світ, виявляє глибинний зв'язок космосу і людини, забезпечує метаконтакт, висвітлює всі таємниці світоустрою і властивості вищого розуму та його впливу на людину і зв'язок з нею. Серед засобів більшого приваблення звучить зміцнення духу, забезпечення здоров'я і якості життя, а в перспективі - безсмертя.

Все це лише сукупність гарних слів і міркувань, тому більш науково виваженою і серйозною ми вважаємо українську Міжнародну філософсько-космологічну спілку, яка регулярно проводить різноманітні заходи і має власне видання з назвою "Філософія и космологія" (<http://www.ispcjournal.org/>), що з 2009 року набуло міжнародного статусу. Воно охоплює понад 10 широких наукових тем - від філософії космології до космічної освіти. Загалом же творці й автори видання "Філософія и космологія" мають можливість вільно друкувати дискусійні й альтернативні матеріали, намагаючись плідно синтезувати знання про космос, Землю, ноо- і біосферу, дані експериментальних наук для виховання "нової людини" зі сформованим космічним світоглядом.

Українські й зарубіжні ноонауковці (за визначенням О.Я. Анопрієнко) мають не тільки значні індивідуальні сподівання, а й переконані в тому, що з використанням ноокосмологічної освіти (разом з ноосферною та іншими засобами) виникне нооцивілізація як об'єднання свідомих людей з ноомисленням. Ця цивілізація, на відміну від усіх попередніх, виявиться спроможною подолати всі сучасні негаразди (бідність, голод, конфлікти, екологічні загрози тощо) і мудро планувати майбутнє, а через своєчасну реакцію передбачення уникати космічних чи будь-яких інших катастроф.

Здійснивши подібне узагальнення щодо гуманітарно-соціальних та інших ноонаук, нагадаємо про слова О.Я. Анопрієнко щодо формування другого та орієнтованого на точні науки сектору ноодосліджень (майже технократичного). Тут він побіжно нагадує про кілька вже запропонованих ним ноологізмів, а в процесі викладу своїх досліджень у статті [3] додає нові. Головна з пропозицій та, що замість інтернету набагато перспективніше використовувати термін "ноонет" (з чим ми цілком згодні).

Серед багатьох інших ноопропозицій представників точних наук О.Я. Анопрієнко у своїй статті виділяє винайдений К.В. Корсаком термін "**ноотехнології**", вважаючи його найперспективнішим для застосування. Він це наводить без деталізації, вказуючи одним реченням на те, що вони відзначаються екологічною чистотою, дають змогу зберегти біосферу і насправді реалізувати план побудови ноосфери.

Закінчимо наше звернення до публікацій О.Я. Анопрієнко таким зауваженням: у світоглядному аспекті він не тільки притримується ідей і засад гуманітарних наук, але йде значно далі, наближаючись до невиразної межі псевдо- і антинаук. Це ми вважаємо помилкою, а тому відмовляємося покласти подібні погляди в основу ноогуманізму і запропонувати їх студентам для формування необхідного у XXI ноосвітогляді.

З міркувань сподівання на успіх ми вважаємо перспективним і необхідним використати ідею створення і поширення безпечних для людини ноотехнологій, реформувати медичні та інші інституції у ноозаклади, розширити можливості виховного

впливу на студентів завдяки використанню ноопедагогіки і ноопсихології. Компактно висловити ці наші твердження ми спробуємо через значну модифікацію рис. 1, пропонуючи власний варіант найбільш перспективних понять для вищої школи ХХІ ст. (рис.2).

Рис. 2. «Хмара тегів-ХХІ» - перспективний варіант ноологізмів для використання у вищій школі майбутнього суспільства

Словом "*ноосфера*", що лишається лідером в усьому сучасному українському ноолексиконі, ми поділили схему на дві частини. Менша за лексичним обсягом нижня містить терміни зі світу раціональності, виробництва, матеріального та іншого забезпечення. Центральним серед них ми вважаємо поняття "*ноотехнології*", адже без їх перемоги над індустріальними виробництвами неможливо реалізувати узгоджену з потребами біосфери економіку і побудувати ноосуспільство - основу ноосфери.

Значна відміна між рис. 2 і рис. 1 полягає в кількості і значенні ноотермінів зі світу ірраціональності. Ми вважаємо особливо важливим для вищої освіти, культури і суспільної діяльності поняття "*ноогуманізм*", що узагалі відсутнє на рис. 1. Цим словом ми пропонуємо охоплювати притаманну для ноосуспільства систему ідей, поглядів, оцінок, передбачень і дій стосовно людини, яка є фундаментальною основою всіх суспільних систем, у першу чергу - сфери освіти, простору наук і досліджень, культури, моралі й усього, що стосується послуг і обслуговування, зокрема, охорони і забезпечення здоров'я.

З нашого аналізу розвитку ноолексикону випливає, що ноогуманізм, як і слід було сподіватися, став об'єктом зацікавлення не інженера О.Я. Анопрієнко чи фізика А.Г. Асєєва, а педагогів і представників філософії освіти. Ще у 1999 р. на Уралі була захищена докторська дисертація з педагогіки на тему "Ноогуманістична модель еколого-педагогічної освіти і практики її реалізації" [11]. Новітні публікації свідчать про те, що близьке за тематикою докторське дослідження з філософських наук виконує доцент з Казахстану Р.Б. Шиндаулова. Нещодавно вона в Україні оприлюднила кілька праць, у назвах яких також фігурує термін "ноогуманізм" ([12; 13] та 5 інших статей у часописі "Гілея"), а невдовзі захистила докторську дисертацію.

Не витрачаючи заключну частину цієї статті на деталізацію значень термінів ноосвіта, ноовиховання, нооісторія, ноопедагогіка, ноопсихологія, ноошкола, нооуніверситет і кількох інших подібних, сконцентруємося на засадничому виборі наукового фундаменту для обґрунтування всього концепту ноогуманізму та усіх нерозривно пов'язаних з ним понять.

Двома полярними варіантами ми вважаємо вже згадані вище частково сформовані сектори ноознань - *природничо-математичний* (раціональний) і *гуманітарний*

(іраціональний). Яким буде результат своєрідного змагання між ними для нас невідомий. Та все ж сподіваємося на те, що як у професійній сфері автора (охорона здоров'я), так і в інших важливих для суспільства системах переможуть не шарлатани, екстрасенси і борці з негативним навіюванням, а науковці й технологи найвищих компетентностей, він яких можна чекати реальних засобів порятунку людства.

Наша пропозиція полягає у тому, що в освітньо-філософському гуманізмі, з яким треба буде звертатися до молоді і студентів, необхідно віддавати перевагу комплексу ноологізмів, який спиратиметься на термін "ноотехнології". У статтях його винахідника К.В. Корсака мова йшла усього лише про чотири перші ноотехнології та про доволі обмежений простір їх застосування. Але слід погодитися з його переконаністю у перспективах створення все більшої кількості ноотехнологій та у неминучості витіснення ними усіх тих сучасних виробництв, які шкодять біосфері і людині (набагато повніший перелік ноотермінів містить стаття про Нооглосарій-2 [6]).

Роблять грубу помилку всі особи, які в національних планах розвитку України акцентують неоіндустріалізацію і неоаграризацію. Цей шлях принципово непридатний на віддалену перспективу і припустимий лише на короткий момент для захисту населення від голоду і відчаю. Слід використати державну стратегію дій Німеччини чи Ірландії, які вже розпочали процес виходу з індустріальної епохи. Там не звучать ноологізми, але й прикметників на кшталт "екологічний" і "альтернативний", термінів з літерами «смарт-» німцям вистачає для вибору такого керунку прогресу, що надає нам усім сподівання на перетворення просторів перебування людей у ноосферу.

Література

1. Андрущенко В.П. Вчитель XXI століття: нова стратегія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова // Вища освіта України. – 2016. – №4. – С. 5-14
2. Аноприенко А.Я. Ноосфера и образование (URL: <http://www.docme.ru/doc/1124560/anoprienko-a-ya.-noosfera-i-obrazovanie-22-01-2017>)
3. Аноприенко А.Я. Ноокомпьютинг // Информатика и компьютерные технологии. – 2011. – №1. – С. 10-23
4. Асеев А.Г. Заметки об эволюции человека и Вселенных. Ноокосмология. – М.: Изд. группа URSS, 2016. - 160 с.
5. Корсак К., Корсак Ю. Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти // Вища освіта України. – 2014. – №2. – С. 42-48 (Url: http://wou.npu.edu.ua/images/arhiv/2014/WOU_2_2014.pdf)
6. Корсак К.В., Корсак Ю.К. Нооглосарій-2 – ноонауки для майбутнього без колапсів // Вища школа. – 2019. – №2. – С. 43-58
7. Курбатов С. Сучасні британські інновації в розробці міжнародних університетських рейтингів // Вища освіта України. – 2016. – №1. – С. 65-73
8. Рифкин Дж. Третья промышленная революция / Пер. с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2014. – 409 с.
9. Степко М.Ф. Національна рамка кваліфікацій: що маємо і що потрібно? // Вища освіта України. – 2010. – №1(36), дод.1. – С. 232-239
10. Сонько С.П. Концепція ноосферних екосистем як продовження ідей В.І. Вернадського // Ноосфера і цивілізація. – 2010. – Вип. 8-9(11). – С.230-241
11. Сикорская Г. П. Ноогуманистическая модель эколого–педагогического образования и практика ее реализации: Дис. ... д–ра пед. наук / Г. П. Сикорская. – Екатеринбург, 1999. – 446 с.
12. Шиндаулова Р.Б. Ноогуманизм в современной философии: философский и компаративный анализ // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2016. – № 66. – С. 144-149
13. Шиндаулова Р. Б. Эвристичность ноогуманизма в контексте модернизации современного высшего образования // Гілея. – 2016. – Выпуск 114 (№11). – С. 260-263
14. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Документ 1556-18, чинний, поточна редакція – Редакція від 05.01.2017, підстава 1798-19 № 1798-VIII від 21.12.2016}1

Tamara Kiryk Philosophical Analysis of the Creation and Distribution of Noolexicone in the Ukrainian Higher Education Institution

The author studied a modern trend in introduction of new scientific terms related to the concept "noosphere". They are useful to describe innovation in higher education, scientific research, production, management, ecology and others. New terms form nooexicon (nooglossary or nooencyclopedia). There are 5 especially important concepts: nootechnologies, noonet, noodevelopment, noosociety, noohumanizm. The author offers to divide nooexicon into two parts – rational associated with the exact knowledge (Sciences), and irrational knowledge (Arts). It specified on the importance of the concept of "noohumanizm" in education, a new scientific basis is suggested.

Key words: problems of humanity, noosphere, nooexicon, nootechnologies, noodevelopment, noohumanizm, higher education

УДК 130.12+17.023.36+37.01

Колесник В.О.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

Лушевська В.М.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД (ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА АНТИЧНОГО СВІТУ)

Життеустрій античного індивіда (антропоцентризм, полісна система, космологічність, змагальність, видовищність і т. п.) визначав особливості та спосіб поведінки громадянина. Спрямований він був на задоволення його життєвих потреб, серед яких поступово виокремлювалася необхідність у фізичних вправах. Фізична культура (агоністика), як форма проведення дозвілля та елемент розвитку античного суспільства, сприяла формуванню чеснот, приносила людям славу, публічне визнання й стала атрибутом культури творчих основ античної людини. Мислителі цього періоду неодноразово висловлювали свою думку про важливість фізичних вправ у гармонійному розвитку особистості.

Ключові слова: антична культура, антропоцентризм, аскетизм, поліс.

Постановка проблеми. Фізична культура – невід’ємна частина життя людини. Однак, сучасна епоха, з прогресом науково-технічного ресурсу, створює умови для мізерної активності людства. Автоматизація праці (машинізація та роботизація) виконує левову частку фізичних навантажень, а внесок людини зводиться до мінімуму: натискання кнопок чи до написання програм. Внаслідок, у різних вікових груп можна констатувати недолік рухових і фізичних навантажень, що призводить до ускладнень у функцію ванні людського організму.

Проте, ще у період Античності, яку часто називають “фундаментом Європи”, фізична культура і зародки спорту постали засобами всебічного виховання і гармонійного розвитку особистості, які поєднують в собі фізичну підготовку та розвиток інтелектуальних здібностей. Сьогодні загальновідомо та доведено багатосторонній зв’язок розумового виховання з фізичною культурою. Виконуючи фізичні вправи, можна набути знання про раціональний спосіб виконання рухових дій, застосування їх у тому чи іншому виді діяльності. Заняття фізичною культурою і спортом допомагають розвитку пам’яті, уваги. Власне, мислителі та ідейні натхненники античної культури неодноразово підкреслювали на потребі гармонійного розвитку індивіда, всебічно розвинутої особистості.

Стан досліджуваної проблеми. Осмисленню поставленої проблеми допомогли праці: В. Дюранта “Жизнь Греции”, Роберта Грейвса “Мифы Древней Греции”, П’єра Адо “Що таке антична філософія”, Гальчук Оксани “Антична література”. У них дослідники розкривають тему античного життєустрою та умови, що сприяли організації людиною свого дозвілля. У книгах А. Содомори “Жива античність”, Балуха В.О. “Історія античної цивілізації. В 3-х т. Т. 3. Практикум”, Л. Ви- нничука “Люди, нравы, обычаи Древней

Греции и Рима” (1988), П. Гіро “Быт и нравы древних греков” (2002) ґрунтовно розглянуто основи гуманітарної культури античності та її феноменів, до яких зараховано фізичну культуру. Також опрацьовано матеріали дослідників історії фізичної культури та спорту – Вацеби О.М., Гречанюк О.О., Тимчака Я.В., Столбова В.В., Столярова В.І. та ін. Окремо проаналізовано й висвітлено проблему фізичного виховання з погляду античних мислителів: Гомер “Одіссея” та “Іліада”, Аристотель “Політика”, Платон “Держава”, Плутарх “Избранные жизнеописания”, Гиппократ “О здоровом образе жизни”, Полібій “Всеобщая история”.

Мета: окреслити погляди античних філософів на фізичну культуру.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальним, на нашу думку, етапом історії фізичної культури постає культура антична – давньогрецьке та римське суспільство. Для розуміння сутності феномену давньогрецької фізичної культури необхідно означити характерні і принципово важливі особливості її розвитку. Дослідниця Семенюк К. зазначає: “Незважаючи на регіональні і культурні розходження, антична культура мала визначену цілісність. Єдність виражалася не тільки в спільності інтересів як економічних, так і соціально-політичних, але й у єдиному світосприйманні ... ” [17, с. 34-37]. Цей соціокультурний феномен зобов’язаний своїм існуванням, передусім, унікальній формі організації суспільства – полісу. Полісна система життєдіяльності сприяла розквіту особистості, розвитку творчих сил індивіда. Це безпосередньо вплинуло на становище античного мистецтва, філософії, літератури і фізичної культури. Давні греки вперше в історії спробували створити відкрите горизонтальне суспільство, побудували особливий тип демократії, заснований на самоврядності індивіда, що несе особисту відповідальність за свої рішення. В такому середовищі важливу роль відігравала гармонія між індивідуальним і суспільним. Цікавим є те, що практично все суспільне життя було пронизане агоністичною ідеєю.

Мислення у греків частково звільнилося від “настанов” богів. У своєму повсякденному житті вони спираються на доводи розуму, покладаючись на себе і вважаючи, що сама людина є “творцем свого щастя”, а така примітна особливість античної культури як антропоцентризм формує культ тіла людини. Ідеалізуючи богів, греки уявляли їх у людській подобі і наділяли вищою тілесною красою. Людське тіло стало мірилом усіх форм грецької культури [2, с. 126-127].

Давньогрецька культура, особливо в період V–IV ст. до н. е., представляла ідеал людини як поєднання тілесної і фізичної краси з духовним і інтелектуальним змістом. Відомий філософ Аристотель акцентував увагу на вихованні мужності й витривалості, поміркованості й справедливості, високої інтелектуальної і моральної чистоти [7, с. 162-165]. У своїй праці “Політика” мислитель вказує, що “у справі виховання розвиток навичок має передувати розвиткові розуму і фізичне виховання має йти попереду інтелектуального...” і додає – “у вихованні першу роль повинне відігравати прекрасне, а не тваринне” [1, с. 216-217].

На думку Аристотеля, предметами, необхідними для виховання, були граматыка, музика й малювання. Але найбільше уваги приділялося вихованню тіла. Тіло повинно формуватися раніше духу, уміння – раніше розуму. Навіть виховуючи дітей у сім’ї, необхідно звертати увагу на підбір дитячих ігор. У програмі фізичного виховання Аристотель указував на вибір і поділ фізичних вправ, виходячи з можливостей дітей. Він зробив першу в історії фізичного виховання спробу дати вікову періодизацію в дозуванні фізичних вправ [21, с. 6].

Проте, культ мужнього тіла отримував й критичну оцінку. Наприклад, філософ Ксенофан, акцентуючи на надмірному возвеличенні переможців атлетичних змагань – агонів, вказував, що мудрість і обачність приносять користь всьому суспільству і повинні цінуватися більше, ніж атлетична сила і швидкість, оскільки вони приносять славу лише окремому індивіду. Доказом його критичного ставлення є те, що він виступав проти антропоморфних елементів в релігії (вистіював богів у людській подобі) [19, с. 34].

Так, разом з утвердженням принципу калокагатії [4, с. 151] як ідеалу виховання людини, що виражає ідеальне єднання фізичної (тілесної) краси та духовної досконалості, розпочався процес протистояння між цінностями культури тіла і культури духовної. Його витоки пов'язують з появою творів Гомера "Іліада" та "Одіссея".

Легендарного давньогрецького поета вважають авторитетним знавцем античної Греції, а його твори початком європейської літератури. Тому в його працях шукали культурні норми і моделі людської поведінки та розвитку. Чи не найвідомішим прикладом може слугувати образ Ахілла – одного з давньогрецьких непереможних героїв.

В "Іліаді" описано, що виховання Ахілла в рівній мірі ґрунтувалося на двох складових – фізичній підготовці, яка була необхідна в боях, а також музиці і ораторському мистецтві. Тут наводяться епітети – войовничий, прудконогий, які підкреслюють фізичну міць і можна у приклад привести слова учителя Ахілла – Фенікса, які наголошують на ораторській майстерності та інтелектуальній культурі славетного героя – "в слові проречистим був" та "велика - бо сила була в його слові" [6]. В Ахіллеса було навіть два наставники: перший – вже згаданий Фенікс, який вчив його красномовству, щоб він міг бути хорошим оратором і мистецтву військової стратегії; другий – Хірон, який навчав його полюванню, верховій їзді, метанню списа, а також хірургії та медицині. Гармонійне виховання Ахілла стало універсальною моделлю усього античного періоду.

Цікавою сторінкою в історії античної Греції постає Спарта. Життя спартанців було підпорядковане головній вимозі – бути в стані військової готовності. Головною метою спартанського фізичного виховання була підготовка сильного, витривалого, мужнього воїна-захисника спільноти. "У Лакедемоні ... майже все виховання юнаків і майже вся законодавча система передбачають військові цілі", – писав Аристотель у "Політиці" [1, с. 184]. Цікавою позицією фізичне виховання Спарти проявилось і в гендерному аспекті. Історик, філософ та громадський діяч Плутарх зауважував, що становище жінок в Лакедемоні було специфічним. Вони не були ізольовані від суспільства, подібно жінкам у всіх інших частинах Греції. Дівчата проходили таке ж фізичне навчання, як і хлопчики; більш примітно те, що хлопчики і дівчатка займалися разом гімнастикою в оголеному вигляді. "Дівчата повинні були для зміцнення тіла бігати, боротися, кидати диск, кидати списа, щоб їхні майбутні діти були міцні тілом в самому череві їх здорової матері, щоб їх розвиток був правильним і щоб самі матері могли народжувати вдало і легко завдяки фортеці свого тіла..." [14, с. 57].

Одним з найвеличніших явищ грецької культури називають агони. Дух агону проникав усюди, пронизуючи найбільш важливі, основні і домінуючі сфери діяльності людського суспільства: духовну, інтелектуальну, художню та навіть просту селянську і ремісничу [20, с. 115-120]. Як і вся історія давньогрецького суспільства, по суті, вони постають в змагальній традиції, з одного боку пов'язані з культом тіла, а з іншого – змагальним принципом в інтелектуальній і духовній культурі.

Один із основоположників європейської філософії Платон, наприклад, поділяв всю культуру на дві складові: гімнастику, яка включала в себе всю сферу фізичної культури тіла і музику – сферу духовної та інтелектуальної культури. І та й інша складова мають у нього більш широкий зміст, ніж в даний час: "музика" означає все, що входить в сферу муз, "гімнастика" означає все, що пов'язано з фізичним тренуванням і підготовкою. За думкою філософа "музика" майже таке широке поняття, як те, що ми називаємо "культурою", а "гімнастика" являє собою щось значно ширше, ніж те, що ми називаємо "атлетикою" [16, с. 140]. Ідея мислителя полягала у тому, щоб шукати гармонію через синтез цих двох складових людської культури: "хто найкраще по чергово змішує гімнастику з мистецтвом і в найпоміркованіший спосіб подає їх душі, того з повним правом ми могли б вважати таким, що досяг досконалості в мистецтві й здобувся на повну гармонію набагато більше, ніж той, хто налагоджує струни" [13, с. 101].

Крім атлетичних змагань у древніх греків були також Панеллінські ігри, присвячені поезії, співу, музиці і театру. Піфійські ігри під заступництвом бога Аполлона, що

проходили до 582 р. до н.е., присвячувалися спочатку виключно його музам (пізніше вони включили в себе і атлетичні змагання). У Немейських й Істмійських іграх, що проводилися під заступництвом богів Зевса та Посейдона, було дві офіційні програми: атлетична і музична, які об'єднували духовну і фізичну культуру.

Всесвітньовідома Олімпія також була місцем проведення атлетичних змагань, під час яких виступали поети, письменники і філософи. У числі учасників і переможців Олімпійських ігор були такі відомі вчені та мислителі як Демосфен, Демокріт, Платон, Аристотель, Сократ, Піфагор, Гіпократ. Причому змагалися вони не тільки в образотворчих мистецтвах. Наприклад, Піфагор був чемпіоном з кулачного бою, а Платон – в панкратіоні [11].

Деякі стародавні філософи, наприклад Сократ, засуджували те, що організатори Олімпійських ігор вирішили присуджувати високі нагороди на Іграх атлетам за досягнення, пов'язані з їх фізичними результатами, але не нагороджували поетів, мислителів і філософів, концепції і праці яких, за його думкою, могли принести не тільки особисту славу, а й користь іншим людям, жителям інших міст-полісів. Хоча мислитель висловлював також тезу на підтримку фізичних вправ – “люди, від природи немічні тілом, завдяки вправам стають міцніші силачів”.

Загалом відомо, що і змагання в інтелектуальній сфері стали приносити лаври олімпійців на агонах в Олімпії. Наприклад, Есхіл, Софокл та Евріпід були для древніх греків олімпійцями в інтелектуальній сфері. Демосфен мріяв бути політичним оратором і виступати перед Народними зборами, для чого він почав фізично загартовуватися, тренувати дихання та підніматися в гори [9, с. 13]. А відомий філософ і математик Піфагор вважав, що фізична культура допомагає розумовій діяльності людини. У 588 році до н. е. він став чемпіоном Олімпійських ігор з кулачних боїв [12]. Загальновідомо, що фізична культура та фізичне виховання сприяють здоровому способу життя. Тому, стародавні філософи, знахарі та лікарі робили спроби дослідження здоров'я, причому не тільки через осмислення природи людини, а й наголошували на значенні її діяльності, способі життя та мислення. “Яка діяльність людини, така вона сама, така її природа”, зазначав Гіпократ у трактаті “Про здоровий спосіб життя” [3, с. 217–218]. Асклепід – вважав, що метою лікування має бути поновлення розумової активності, харчування, перебування на повітрі. Він писав, що треба “дати дихання шкірі, ... її частіше омивати, а також застосовувати фізичні вправи: біг, гімнастику, ходьбу, активні та пасивні рухи, масаж, прогулянки” [21, с. 7].

Однак, виходячи з вище сказаного, не можна ідеалізувати ні еллінську гармонію, ні давньогрецьку атлетику. У цьому сенсі гармонія між духом і тілом домінувала в Стародавній Греції до V–IV ст. до н. е., а потім почав проявлятися і поглиблюватися розрив між ними. Трагедії Евріпіда вже була сповнена глузувань над атлетами. Аристофан (давньогрецький поет-комедіограф) говорить про те, що молоді люди перестали відвідувати палестри, а більш цікавляться філософією [5, с. 9–10].

Чимало мислителів з тривогою підкреслювали, що люди надають перевагу видовищності, швидкості та силі кінцівок над інтелектуальним розвитком. Возвеличена атлетична мораль з самого початку проведення змагань була сповнена недоліків. Хитрощі, спрямовані на досягнення перемоги не завжди або ж не в повній мірі засуджувалися громадською думкою і, більш того, широко практикувалися. В таких змаганнях як кулачний бій, боротьба, панкратіон, було дуже багато відвертої жорстокості. Відомо, що поєдинки в них тривали до переможного кінця, а в панкратіоні всі прийоми єдиноборства були дозволені і учасники часом закінчували сутички з важкими каліцтвами і навіть смертю. Ці негативні сторони давньогрецької атлетики супроводжували її з моменту виникнення.

В подальшому розвитку вони стали проявлятися повсюдно. Тут доречно згадати, що давньогрецькі агони проходили на тлі численних воєн і чвар між полісами. Мир для античних греків був скоріш винятком, натомість війна була нормальним станом. Це

визначало пріоритетну спрямованість фізичної підготовки – більшість змагань було спрямовано на демонстрацію військово-фізичних умінь, перемога в яких досягалася усіма можливими способами, часто на шкоду гуманним принципам. Таким чином, ідеалізувати давньогрецьку фізичну культуру було б неправомірно, хоча применшувати її важливість теж.

Антична культура не обмежилась тільки грецьким суспільством, а стала середовищем розквіту ще одного всесвітньо відомого феномену – Римської цивілізації. Для розкриття її особливостей потрібно дати певну характеристику.

На розвиток Риму, без сумніву, вплинула культура Стародавньої Греції. “Проникнення римлян на Балкани і приплив греків в Італію вели до неминучих контактів людей двох близьких культур і засвоєнню римлянами грецької освіченості” [15, с. 12]. Давньогрецький історик Полібій, підкреслив суттєву особливість давньоримської культури, вказуючи не те, що римляни могли змінювати свої звички, запозичуючи корисне в інших культурах [15, с. 5–33]. Мова про те, що римська культура не мавпувала грецьку, а була наступницею, розвиваючи та поглиблюючи її досягнення. Підкоряючи різні народи, римляни вбирали їх культурні досягнення, але при цьому зберігали свої звичаї та притаманні риси – практицизм, дисциплінованість, системність, традиціоналізм, динамізм.

На Апеннінському півострові головною силою в VIII–VI ст. до н.е. були етруски. Вони заснували й упорядкували міста з величними храмами і навіть каналізацією. Одним з таких міст, яке виникло на місці кількох сільських поселень, в VIII в. до н.е. був Рим. До кінця VI ст. до н.е. настінні розписи і знайдені побутові предмети свідчать про те, що фізичні вправи були досить поширені у цей період, особливо біг, метання диска і списа, боротьба, кулачний бій, верхова їзда, змагання колісниць, стрибки, а також плавання і стрибки у воду. Наприклад, у 1958 році в некрополі в Тарквініях була виявлена гробниця, датована приблизно 500 р. до н.е. з дуже багатим художнім оздобленням. Майже на всіх малюнках були зображені атлетичні сцени. Тому її назвали “гробницею олімпійських ігор” [10, с. 25]. Крім атлетичних ігор у етрусків популярні були поєдинки людини з тваринами (биками, собаками), що носили характер жорстоких розваг господарів і рабів Стародавнього Риму. Незважаючи на велику кількість змагань та ігор, у них не було такого як у греків культу людського тіла, що підтверджується творами мистецтва. Часто змагання зображуються разом з глядачами, що свідчить про публічність та політизованість ігор.

У період Республіки, основним правом і обов'язком римського громадянина вважалася служба в армії. Військова підготовка була добре організованою, з суворою дисципліною. У діалозі сатира Лукіана «Анахарсіс, або про тренування тіла» Солон підкреслює, що змушує синів виконувати фізичні вправи, щоб вони були хорошими захисниками своєї держави та її громадян: “Ми вважаємо, що користуємося при цьому найкращими вправами, загартовуючи голе тіло і роблячи його більш здоровим і сильним, легким, струнким і непоборним для ворогів” [8, с. 222].

Ядро римських легіонів становили піхотинці, які щодня здійснювали походи різної дальності, при цьому несучи на собі зброю, особисті речі і спорядження для табору.

Особливо популярними були гладіаторські бої, що влаштовувалися в Древньому Римі в кінці республіканського періоду і в епоху імперії (I ст. до н.е. – V ст. н.е.). Організація таких видовищ мала соціально-політичне підґрунтя, адже римська правляча знать прагнула здобути прихильність натовпу, привернути її на свою сторону в боротьбі за досягнення політичних або економічних цілей.

Гладіаторські бої беруть початок від культових похоронних обрядів, пов'язаних з жертвопринесеннями. Римський філософ Луцій Сенека мотивом своєї моральної філософії вважав любов до людини. Йому належать знамениті слова: “*homo res sacra homini*” (людина є святинєю для людини). Мабуть, саме тому Сенека засуджував бої гладіаторів і відкрито висловлював зневагу до тих, хто цим займається. Він заступався за людську

гідність рабів, які виконували цю роль. Мислитель писав: “випадково я потрапив на обіднє видовище, сподіваючись там якоїсь забави, дотепів, розслаблення – того, на чому б могли відпочити очі людей, пересичених виглядом людської крові. Та ба! Милосердям, власне, можна було назвати бої, що відбувались там раніше. Тепер – не до жартів: розпочалася справжня різанина. Жодного прикриття – все тіло оголене для ударів; порух руки – рана. Цьому видовищу здебільшого надають перевагу над звичайними поєдинками, як і перед улюбленими парами бійців. Ще б пак! Ні шолом, ані щит не протистоять мечеві. Та до чого тут захист? До чого вміння? Все це лише ненадовго відстрочує смерть. Уранці людей кидають на поталу левам та ведмедам, в обід – глядачам. Вони й нацьковують убивць на тих, які в свою чергу стають убивцями; переможця приберігають лише для наступного вбивства: єдиний вихід для всіх, хто тепер б'ється, – смерть” [18, XII]. У 12 листі до Луція він згадує й мистецьку сторону видовища, вказуючи, що під час перерви часом ставились міми – короткі сценки з життя.

Після падіння республіки відбулася заміна громадянського війська найманим. Основою військової підготовки були систематичні тренування, в які входили боротьба і фехтування на дерев'яних палицях. Поширений у військах був і біг зі зброєю. Імператорський період Стародавнього Риму характеризується тим, що фізична культура вільних громадян стала предметом уваги імператорської влади. З цією метою будувалися величезні лазні-терми – невід'ємна частина життя імператорського Риму. Вони обладналися з комфортом, в будівлях були аудиторії, бібліотеки, зали для фізичних вправ та ігор. У комплекс бань також входили палестри, що призначалися для гімнастичних вправ, практики гри в м'яч. Для римлян атлетика була скоріш способом розваги, публічного видовища.

З III ст. н.е. Римська імперія вступила в період глибокої кризи. Після довгих гонінь в якості нової ідеології утвердилося християнство. Почастішали напади варварських племен, які зруйнували територіальну цілісність імперії. У 476 р. Риму був нанесений нищівний удар, влада перейшла до варварських дружин, Римська імперія перестала існувати. Боротьба між старим світоглядом і новим християнським вченням відбилася і на сфері фізичної культури. Спочатку християнство в силу своєї слабкості терпимо ставилося до фізичної культури античного світу. Однак, поступово християнство відкидало всілякі радості життя, в тому числі свята і змагання, вважаючи їх пережитками язичницьких обрядів та поганських ритуалів. Римські філософи, мислителі зверталися до питань фізичного виховання дітей, молоді куди рідше, ніж в Стародавній Греції. Лише деякі з них – мислитель Квінтіліан, філософ Сенека, лікар Гален, поет Ювенал, висловлювали думку про користь занять фізичними вправами військової і загальної фізичної підготовки для здоров'я. Саме Ювеналу належить відомий вислів: “*Mens sana in corpore sano*”, що у перекладі з латини – “У здоровому тілі – здоровий дух”. Насправді в оригіналі він звучить так: “Якщо ти просиш чого і до святилищ жертви приносиш – там тельбухи, ковбасу, що з білої свині приготував, – треба молити, щоб розум був здоровим в тілі здоровому. Бадьорого духу проси, що не знає страху перед смертю, що шанує за дар природи межу свого життя, Що в змозі терпіти утруднення які завгодно...” [22].

Висновки. Фізична культура Античного світу є досить цікавим плацдармом для філософських досліджень. В цей період формувалися перші елементи фізичного виховання та майбутнього спорту, особливого значення та уваги заслуговують Олімпійські ігри. Не менш важливими та суспільно значущими постають питання про гармонійний розвиток – поєднання фізичної міцності та інтелектуальної культури. Крім того, можна виокремити й два своєрідні підходи до фізичної культури та громадянського суспільства загалом – грецького та римського. В грецькій культурі кожен отримує свій зиск з прогресу суспільства, в якому жорстка система громадянства. Римське суспільство створило інклюзивну систему – в котрій кожен має право голосу, своє право на суспільний внесок і свій сенс належності до цієї спільноти. Можливо саме тому, в першій фізична культура пронизувалася ідеєю гармонії культури тіла й інтелекту та

підпорядковувалась традиції, а інша включала в себе перш за все видовищність та політичні цілі.

Література

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
2. Гаврюшенко О.А., Шейко В.М., Кравченко О.В. Історія світової культури: Навч. посібник / Наук. ред. В.М. Шейко. – К.: Кондор, 2006. – 404 с.
3. Гиппократ. О здоровом образе жизни // Гиппократ. Избранные книги. – М.: Государственное издательство биологической и медицинской литературы, 1936. – С. 217–218.
4. Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник / З.В. Гіптерс. К.: ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
5. Голошапов Б.Р. История физической культуры и спорта: учебник для студ. учреждений высш. проф. образо- вания / Б.Р. Голошапов. – 10-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 320 с.
6. Гомер. Іліада / Гомер. – Харків: Фоліо. – 416 с.
7. Дячкова Т.В. Мета виховання на сучасному етапі розвитку української держави [Текст] / Т.В. Дячкова // Педагогічні науки. – 2007. – Вип. 45. – С. 162–165.
8. Лукиан Самосатский. Сочинения. В 2 т. Т. 1 / Под общ. ред. А.И. Зайцева. – СПб.: Алетейя, 2001. – 480 с.
9. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Вища шк., 2006. – 311 с.
10. Моисеева О., Коваленко Т., Кузнецов Е. Социальное значение физической культуры и спорта: Методическая разработка по курсу «Физкультура в вузе» / О.А. Моисеева. – Волгоград: Издательство Вол ГУ, 1999. – 40 с.
11. Олимпийские игры Древней Греции. [Электронный ресурс] // Энциклопедия Кругосвет. – Режим доступа к ресурсу: http://www.krugosvet.ru/enc/sport/OLIMPISKIE_IGRI_DREVNE_GRETSII.html?page=0,1.
12. Піфагор. Цікаві факти [Електронний ресурс] // © dovidka.biz.ua. – Режим доступу до ресурсу: [http:// dovidka.biz.ua/pifagor-tsikavi-fakti/](http://dovidka.biz.ua/pifagor-tsikavi-fakti/).
13. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
14. Плутарх. Сравнительные жизнеописания / Плутарх. – Москва: Издательство «Наука», 1994. – 714 с. – (2).
15. Полибий. Всеобщая история / Пер. с греч. и комментарии Ф.Г. Мищенко. Том I. СПб.: «Наука», «Ювента», 1994. – (Историческая библиотека). – С. 5–33.
16. Рассел Б. История западной философии. В 3 кн.: 3-е изд., испр. / Подгот. текста В.В. Целищева. – Новоси- бирск: Сиб. унив. изд-во; Изд-во Новосиб. ун-та, 2001. – 992 с.
17. Семенюк К.С. Калокагатія: сутність і специфіка історичної трансформації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – Вип. 70. – С. 34–37.
18. Содомира А. Сенека. Моральні листи до Луцілія / А. Содомира. К.: Основи, 1999 (2-е вид.). – 608 с. Лист XII.
19. Спиркин А.Г. Философия: учебник для бакалавров / А.Г. Спиркин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издатель- ство Юрайт; ИД Юрайт, 2012. – 828 с.
20. Степанов Г.И. Актуальные проблемы права и государства в XXI веке, Т. 2. – Уфа, 2012. – С. 115–120.
21. Тягур Р.С., Тягур Т.Р. Історія фізичної культури і олімпійського руху: 180 базових термінів / Р.С. Тягур, Т.Р. Тягур. – Івано-Франківськ: Видавець Віктор Дяків, 2013. – 374 с.
22. Ювенал. Сатиры / [Перевод: сатиры 1–8 – Д.С. Недовича, сатиры 9–16 – Ф. А. Петровского]. – Сатира X, С. 350.

Корсак К.В.

ПВНЗ «Київський медичний університет» (Україна)

Антонюк Л.А.

Університет менеджменту освіти НАПН України (Україна)

(повний алфавітний список авторів – у кінці статті)

КИЇВСЬКИЙ КЛУБ «АНТИКОЛАПС» - УКРАЇНСЬКИЙ ПОСЛІДОВНИК РИМСЬКОГО КЛУБУ

Київський клуб «Антиколапс» був народжений з бажання викладачів і наукових працівників вишів та інших установ України об'єднатися навколо ідеї боротьби з усіма численними загрозами для людства. Його учасники обрали засобом цієї боротьби створення і публікацію колективних статей та іншої наукової продукції.

Точна дата проголошення Київського клубу «Антиколапс» - 20 березня 2019 р., м. Київ, ХІХ міжнародна наукова конференція «Новітні чинники впливу на розвиток особистості майбутніх фахівців системи охорони здоров'я» у ПВНЗ «Київський медичний університет» (кафедра іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін й лабораторія «Формування особистості студента»). Одразу ж виник консенсус щодо спільного критичного аналізу сучасного стану людства і формування на цій основі об'єктивних передбачень майбутнього і рекомендацій особливостей стратегічних рішень усіх рівнів.

Присутні висловили основні положення проекту Статуту: 1) члени Клубу поділяють ідею поєднання наших інтелектів у колективних наукових публікаціях з великим числом співавторів, що відповідає світовим тенденціям розвитку та інтенсифікації наукових досліджень і поширення їх результатів; 2) погоджуються зі скеруванням досліджень на усунення сучасних і майбутніх загроз для усього людства; 3) притримуються засад етики наук та індоєвропейської цивілізаційної культури і моралі.

Організований на цій основі Київський клуб «Антиколапс» вирішив продовжувати основну лінію діяльності загальновідомого Римського клубу, найвпливовіші наукові аналізи якого датуються початком 1970-х років. Римський клуб об'єднував кращих на той момент науковців-аналітиків світу і був незалежним від урядів, а тому міг повідомляти гірку правду, а не відлаковані і приємні для державних керівників тексти і доповіді. Тому найперший продукт Римського клубу - книга «Межі зростання» [1], - мала безприкладний інформаційний успіх разом з впливом на мислення і світогляд керівних кіл та освіченого населення світових країн-лідерів. У цій книзі вперше наведено багато сценаріїв розвитку людства до межі 2100 року, які, на жаль з високою точністю виконувалися в інтервалі 1972-2019 років і мають завершитися тотальним колапсом всього людства у другій половині нашого століття. Подальші два варіанти цієї книги лише незначно уточнюють цей апокаліптичний прогноз, але не пропонують реальних засобів порятунку світу [2a].

На жаль, з плином років у діяльності Римського клубу накопичувалися негативні риси, зумовлені зміною складу групи його лідерів, зменшенням уваги до еволюції точних наук і зростанням популістських тенденцій. У результаті нещодавно був оприлюднений звіт про діяльність клубу за 50 років [2], що викликав у науковому світі хвилю обурення і незадоволення незастосовністю чи помилковістю його заключних порад і передбачень.

Всі учасники Київського клубу «Антиколапс» однак у тому, що необхідно продовжити позитивне скерування початкових ідей організаторів Римського клубу, пропонуючи широкому загалу якісну наукову продукцію, критичні аналізи сьогодення та обґрунтовані варіанти прогнозів на інтервал 10-20-30 років.

Наш Клуб діє без засідань і семінарів на основі обміну е-інформацією через Інтернет. Проект статті розсилається членам Клубу і тим, хто може приєднатися до нього. Після отримання редакційного ними варіанту цього тексту створюється узгоджений остаточний текст, який публікує наш провідний фаховий журнал «Вища школа». «Верстку» статті отримують всі зацікавлені особи для остаточного самовизначення щодо приєднання до колективного авторства. Вони особисто відсилають 120 гр. у «Вищу школу», формуючи цим тираж видання і гарантують отримання друкованого примірника на індивідуальну адресу. Без цього запиту наклад виявиться надто малим - недостатнім для всіх авторів.

З моменту самоорганізації Клубу надруковано 3 статті ВАК-рівня у журналі «Вища школа», які учасники-співавтори згідно рішень і рекомендацій Міністерства освіти і науки України повинні включати в усі звіти про власну діяльність. Вони мають велике значення

в загальнонауковому аспекті, але незначне у разі оцінювання за критеріями кваліфікаційних публікацій (останні повинні бути чи одноосібними, чи мати мінімум співавторів).

Наведемо для читачів цієї статті головну інформацію про праці Клубу.

1. Стаття-1, ВШ, №3, 2019. Рух людства до двох організованих ним колапсів – екологічного і духовно-інтелектуального. Який небезпечніший і чи є порятунком?

Вказано, що головним фактором впливу на суспільну еволюцію людства були зміни у засобах життєзабезпечення, зумовлені накопиченням наукових знань та удосконаленням технологій. Індустріальне виробництво підвищило рівень життя навіть в умовах зростання населення Землі, але прискорило рух до Екологічного колапсу (ЕК). Науковці передбачають його настання після 2050 року. Автори статті доводять помилковість цього прогнозу і вказують спосіб ліквідації ЕК через заміну старих виробництв ноотехнологіями - екологічно нешкідливими. Але поряд з ЕК людству загрожує новіший колапс - Духовно-інтелектуальний (ДіК). Він полягає у пошкодженні та зменшенні головного мозку, поширенні девіацій поведінки, активізації негативних рис. У статті вказано частину проявів ДіК і запропоновано боротися з ним через створення ноонаук, застосування ноопедагогіки, формування ноомислення та ін.

2. Стаття-2, ВШ, №4, 2019. Молоді науки про генетичне та еусоціальне в людині та її боротьбі з двома колапсами

Це друга стаття вільної київської спілки науковців «Антиколапс», скерованої на свідому боротьбу з головними загрозами людству. У першій статті доведено, що цими загрозами є загальновідомий Екологічний колапс (ЕК) і прихований Духовно-інтелектуальний (ДіК). Колапс-2 полягає у пошкодженні та зменшенні головного мозку людей, поширенні девіацій поведінки, активізації негативних рис. Колапс-1 можна ліквідувати через заміну старих виробництв ноотехнологіями - екологічно нешкідливими. ДіК подолати значно важче і хороших засобів боротьби з ним ще не винайдено. У цій статті викладено нові знання про основи поведінки Homo Sapiens Sapiens та поєднання в ній генетичних і соціальних програм і впливів. Вказано на необхідність продовження вивчення людства і створення ноонаук як можливого засобу боротьби з обома колапсами.

3. Стаття-3, ВШ, №7, 2019. Ноомислення як засіб ліквідації частини загроз Духовно-інтелектуального колапсу

У цій статті автори зі спілки «АНТИКОЛАПС» концентрують зусилля над пошуками засобів ліквідації загрози Колапсу-2 – духовної та інтелектуальної деградації всього людства. Вказано на те, що його актуалізація припала на момент відмови людства від амбіційної й загальної цілі експансії у Космос і досягнення енергетичної незалежності через оволодіння термоядерними явищами. Ідеалом було проголошено споживачтво, що негайно збурило світ і стало одним з каталізаторів зіткнення цивілізації. Поглиблюється розрив між обсягом наукових знань і технологічних успіхів людства в цілому з його спроможністю припинити деструкцію довкілля і розпочати лікувати біосферу. Замість руху вгору та формування цілісності людство плекає тероризм й поглиблює розбрат там, де були, як у час існування двох наддержав, сподівання на єдність. Глобальні події не підтверджують факт подвійної розумності Homo Sapiens Sapiens, адже розвиваються у протилежному напрямі, прискорюючи настання Колапсу-2. Автори статті пропонують поняття «ноомислення» як один з можливих засобів організації антиколаптичної атмосфери життя нових генерацій і формування у них спроможності не тільки знати про загрозу Колапсу-2, а й боротися з нею. Значна увага приділена доведенню того, що поняття «мудрість» малоприматне для боротьби з Колапсом-2, що ажіотаж навколо терміну «смайт – smart» може навіть виявитися шкідливим, якщо відволікатиме увагу від ноонаук і ноотехнологій (у тому числі – від ноомислення як найефективнішої когнітивної технології).

4. Стаття-4, проект (готується публікація у ВШ ще у 2019 році). **Корисність сучасних знань про норми і аномалії поведінки підлітків для успішного освітнього законодавства**

У статті зроблений огляд сучасних знань про глибинні витоки підліткової поведінки. Наголошено на тому, що в цьому віковому інтервалі відбувається не тільки пубертатна активація, а й практично повна перебудова програм роботи головного мозку та нервової системи з дитячого стану в майже дорослий. Використано нові досягнення етології (еволюційної психології), нейромолекулярної фізіології і когнітології. Ці науки довели певну дисфункціональність мозку підлітків через несформованість аналітичних зон у лобній корі. За короткий час мозок підлітків змінюється на 80%, на місце старих програм приходять зовсім нові. У статті наведено перелік 32 особливостей діяльності мозку підлітків і аномалій в їх поведінці. На основі звернення до відкриттів археологів і досягнень етологів доведена доцільність та природність “підліткової кризи” як своєрідного аналогу медичного щеплення дітей, винайденого лікарями як засіб тренування імунітету й підготовки пацієнта до зустрічі з потужними захворюваннями під час дорослого життя.

5. Стаття-5, проект. **Основи сучасних знань про кохання і любов та їх значення для спроможності людства уникнути двох глобальних колапсів**

Це стаття №5 з серії творів Київського клубу “Антиколапс”, що являє собою розосереджену спілку науковців і педагогів, які об’єдналися для боротьби з Екологічним і Духовно-інтелектуальним колапсами. Автори обрали вивчення причин семантичної нерівноваги використання слів “Кохання” і “Любов”. Вони одразу звертають увагу на те, що у переважній більшості сучасних мов перше слово відсутнє і включене в сукупність значень слова “Любов”. Зроблена спроба пояснити цю виразну асиметрію. Ядро статті складають наукові факти. Детально пояснено нейромолекулярну природу емоції кохання, доведено її важливе значення для нормального перебігу життя чоловіків і жінок. Вказано на причини відсутності в українській освіті правдивої інформації про цінність емоції кохання для молоді, для її сімейного і батьківського щастя. Пропозиції полягають у необхідності поширення правди про кохання і любов в національній системі освіти.

6. Стаття-6, проект. **Римський клуб та інші досягнення наших попередників у боротьбі з глобальними колапсами (критичний аналіз)**

Чергова колективна стаття членів Київського клубу “Антиколапс” (КК-А) містить результати критичного аналізу півстолітньої діяльності Римського клубу (РК) — провідного світового неурядового об’єднання кращих інтелектуалів світу. РК був створений як “голос наукової правди”, орган виявлення й поширення на загал населення планети результатів критичного аналізу реального стану всієї популяції людей та побудови на цій основі об’єктивних прогнозів майбутнього. РК має особливі заслуги у вивченні загрози світового Екологічного колапсу (ЕК) та інших великих нещастя. Ця стаття містить огляд успіхів РК, пояснює причини різноманітності ставлення до РК й акцентує головні недоліки колективного звіту-2017 його членів в аспектах помилкових оцінок сучасних проблем людства та пропозицій малореальних засобів усунення загрози тотального ЕК. Вказано, що сучасні труднощі РК є наслідком упередженого ставлення його членів до світових досягнень у сфері Sciences&Arts, зокрема, ігнорування ними ролі екологічно безпечних ноотехнологій і перспектив розвитку ноонаук — мудрих знань з майбутнього.

7. Стаття-7, проект. **Минуле і майбутнє — цивілізаційні хвилі, технологічні уклади, ноотехнології і ноонауки**

Автори статті пропонують інноваційні підходи до аналізу подій минулого на основі нооісторії, критичну оцінку сучасного стану людства на базі молодих ноонаук та обґрунтований прогноз майбутнього без екологічного та інших колапсів через використання ноотехнологій - екологічно безпечних виробництв та різноманітних

процесів. Для них автори пропонують увести поняття “7-й технологічний уклад” і обґрунтовують його переваги над теоріями інших науковців.

8. Стаття-8, проект. Ноосвітогляд, ноомораль і ноотехнології - запорука виживання і ноорозвитку всього людства

Це стаття №8 з серії творів Київського клубу “Антиколапс”, що являє собою розосереджену спілку науковців і педагогів, які об’єдналися для боротьби з Екологічним і Духовно-інтелектуальним колапсами. У розвиток ідей статті №7 щодо можливості і необхідності створення і поширення екологічно безпечних ноотехнологій і десятків ноогуманістичних ноонаук як основи необхідних інструментів перемоги над усіма загрозами для зростаючого людства ми розглянули проблему необхідних і достатніх засобів для його виживання в реальних і несприятливих умовах сьогодення і найближчого майбутнього. У статті доведено неможливість використання змін мислення нових генерацій в ролі достатніх засобів порятунку людства і висловлено сподівання на довготривалий ноорозвиток і симбіоз людства й біосфери через прискорення винайдення ноотехнологій і побудову всього життєзабезпечення людства не на основі смарт-виробництва, а мудрих ноотехнологічних процесів і явищ.

Як висновок можемо вказати, що перші вісім праць Київського клубу «Антиколапс» формують переконливу щодо своєї наукової доказовості цілісність, ознайомлення з якою обов’язково сформує у читачів обґрунтоване й оптимістичне ноосвітобачення. Воно надихатиме на позитивну діяльність, на творчість, на ноорозвиток і побудову ноосфери. Було б доцільним оформлення цих статей у невелику книгу-нооналіз з масовим поширенням. Будемо сподіватися на те, що ці й подальші твори Київського клубу «Антиколапс» створять можливості для подібного спільного досягнення.

У перспективі Київського клубу «Антиколапс» маємо велику серію праць про світові процеси сьогодення і майбутнього, яких ми нарахували понад 120. До цього доцільно додати перспективні статті про особливості ноонаук і ноотермінів, які містить «Нооглосарій-2». Це збірка 225 «термінів з майбутнього», на який К. Корсак і Ю. Корсак отримали авторське свідоцтво на двох мовах [4; 5].

Звертаємося до читачів з проханням приєднатися до Клубу і більше піклуватися не про створення, а поширення десятків майбутніх праць членів Київського клубу «Антиколапс» й відвернення цим способом загроз для всіх наших нащадків.

Література

1. Медоуз Д.Х. и др. Пределы роста. – М., МГУ, 1991. – 207 с.
2. Ernst Ulrich von Weizsacker, Anders Wijkman (2018). Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. – Springer, 2018. – 220 p.

Повний алфавітний список авторів праці:

Людмила Антонюк, ст. викл. кафедри університетської освіти і права Університету менеджменту освіти НАПН України, м. Київ;

Світлана Благініна, к.п.н., доцент, заст. декана факультету іноземних мов, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя;

Олена Бойчук, ст. викл. каф. пед. та псих. ДВНЗ «Київський нац. економічний ун-тет ім. Вадима Гетьмана», керівник психологічної служби;

Олена Васюта, науковий співробітник Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Марина Гриценко, к.ф.н., ст.н.с. Інституту вищої освіти НАПН України;

Наталія Давиденко, ст. викл. кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін, ПУВО “Київський медичний університет”;

Людмила Дударенко, к.філол.н., зав. кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, ПВНЗ «Міжнародна академія екології та медицини»;

Дмитро Дяковський, к.е.н., професор, факультет економіки Інституту екології, економіки і права, м. Київ;

Антоніна Євтодюк, кандидатка філософських наук, доцентка, гештальт-консультантка, м.Луцьк (згідно новітнього «Вільного тлумачного словника української мови», 2013-2018);

Тамара Кірик, к.п.н., доцент, завідувач кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних. ПУВО «Київський медичний університет»;

Костянтин Корсак, д.ф.н., професор, ПУВО «Київський медичний університет»;

Юрій Корсак, к.ф.н., ст.н.с. Інституту вищої освіти НАПН України;

Лариса Києнко-Романюк, к.п.н., доцент каф. управління та адміністрування КВНЗ "Вінницька академія неперервної освіти";

Людмила Кнодель, професор кафедри англійської мови, Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор;

Микола Кузьмінець, доктор технічних наук, професор, Національний транспортний університет;

Оксана Кузьмінець, кандидат с-госп. наук, Національний університет біоресурсів та природокористування

Оксана Кулик, здоб. Ін-туту вищої освіти НАПН України, маг. пед. освіти;

Любов Лісовська, прор. з навч. роботи Інституту екології, економіки і права, м. Київ

Лариса Ляшенко, к.п.н., доцент, каф. іноземних мов для природничих факультетів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Геннадій Максименко, ГО «Центр-99», голова правління, здобувач наук. ступеня кандидата технічних наук, м. Київ

Олена Максименко, ГО «Центр-99», засновник Наукового сектору, філософ, м. Київ

Галина Муляр, к.іст.н., доцент каф. кримінального права, процесу та криміналістики, Академія праці, соціальних відносин і туризму;

Василь Парапан, директор Центру «Практична філософія», м. Київ

Світлана Пилипенко, к.ф.н., ст. викл. каф. іноз. мов та соціально-гуманітарних дисциплін, ПУВО «Київський медичний університет»;

Ольга Поляк, к.п.н., доцент, факультет психології, кафедра педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Анатолій Похресник, кандидат філософських наук, доцент, директор Київського технікуму електронних приладів;

Ніна Соловей, к.філол.н., доцент, каф. іноземних мов для природничих факультетів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Сергій Сонько, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного ун-тету садівництва, доктор географічних наук, професор;

Зінаїда Тарутіна, кандидат медичних наук, ст.н.сп., экс-працівник Інституту вищої освіти НАПН України;

Володимир Тименко, доктор пед. наук, проф., завідувач кафедри теоретичних дисциплін і професійної освіти Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука;

Ольга Тополь, д.ф.н., професор, каф. економіки освіти, Національний педагогічний ун-тет імені М.П. Драгоманова

Олексій Тростянецький, аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Олексій Ховпун, к.юрид.н., зав. каф. кримінального права, процесу та криміналістики, Академія праці, соціальних відносин і туризму;

Олександр Чорний, д.ф.н., професор, зав. каф. права, філософії та політології і філософії, Нац. ун-тет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

Наталія Шакун, к.ф.н., доцент, доцент кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету;

Ірина Шевчук, ст. викл. кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін ПУВО «Київський медичний університет».

Наталія Шугалій, к.п.н., ст.викл., Ніжинський національний університет імені Миколи Гоголя.

НООЕРА ВЖЕ НАДХОДИТЬ. КОЛИ ЛЮДСТВО ЦЕ ПОМІТИТЬ?

Актуальність теми дослідження полягає в авторських пошуках шляху ліквідації екологічних та інших загроз існуванню людства. *Мета дослідження* – критичний аналіз праць науковців світу та їх екологічних проектів і планів. *Цілі дослідження* - пропозиція реального шляху порятунку людства через заміну індустріальних технологій екологічно безпечними ноотехнологіями, розвиток і використання ноонаук. *Методологія дослідження* спирається на створені авторами основи багатьох точних і гуманітарних наук - ноофілософію, нооекологію, нооісторію, ноосоціологію, ноокогнітологію та інші. Ми використовуємо нооінтегральний, системний і нооісторичний методи у межах перспективного принципу глобального еволюціонізму з трансдисциплінарними підходами. *Результатом дослідження* є незаперечні докази того, що у потоці нанотехнологій з 2000 року стали з'являтися екологічно безпечні, які ми пропонуємо назвати «мудрими» - ноотехнологіями. Ми пропонуємо список (Нооглосарій-2) ноонаук і ноотехнологій, що є «термінами з майбутнього». На нього ми отримали авторські свідоцтва. **Єдиний шлях порятунку людства від тотального колапсу – ноотехнології та ноонауки**

Ключові слова: людство у кризі, екологічні загрози, тотальний колапс, засоби порятунку, ноотехнології, ноонауки, ноомислення, Нооглосарій-2.

Kostiantyn KORSACK, Yurii Korsak NOOERA IS ALREADY COMING. WHEN DOES HUMANITY SEE IT?

The urgency of the research topic lies in the authors' search for the elimination of environmental and other threats to the existence of mankind. *The purpose of the study* is a critical analysis of the works of scientists of the world and their environmental projects and plans. *The objectives of the study* are to offer a real way for saving humanity through the replacement of industrial technologies by environmentally safe nootechnologies, the development and use of the noosciences. *The methodology of the study* is based on the authors' foundation of the basis of many exact and humanitarian noosciences – noophilosophy, nooecology, noohistory, noosociology, noocognitiology, and others. We use the noointegral, systemic and noohistorical methods within the framework of a promising principle of global evolutionism with transdisciplinary approaches. *The result of the study* is unquestionable evidence that in the flow of nanotechnologies since 2000 ecologically safe appears, which we propose to call "wise" **nootechnologies**. We propose the list of noosciences and nootechnologies (Nooglossary-2), which are "terms from the future". They form the Nooglossary for which we received the copyright certificate – a legal document of our author's priority. **The only way to save humanity from total collapse – nootechnologies and noosciences.**

Key words: humanity in a crisis, ecological threats, total Collapse, means of salvation, nootechnologies, noosciences, noodevelopment, noothinking, Nooglossary-2.

У далекому минулому в запеклій конкуренції кількох варіантів Homo Sapiens завдяки розуму та еусоціальності перемогла невелика популяція Homo Sapiens Sapiens. Мовлення та винахідливість допомогли їй збільшити свою чисельність приблизно в мільйон разів і стати незаперечним володарем Землі. Не припиняючи кількісного зростання, людство-XXI нарощує темп деструкції природного довкілля і прискорює рух до тотального Колапсу.

Автори активно розшукують шляхи ліквідації екологічних та інших загроз існуванню людства й аналізують наявні пропозиції. Виявилось, що науковці світу багато пишуть про глобалізацію і проблему «потепління», створюють «відозви» і попередження про небезпеки, але не вказують надійні засоби їх ліквідації. Навіть рішення ООН, рекомендації трьох екологічних форумів 1992, 2002 і 2012 років, праці Римського клубу та інших об'єднань науковців не вказують людству реальних засобів порятунку ([1; 2] та ін.).

Ми пояснюємо це тим, що наші зарубіжні та українські колеги не помітили серед багатьох нових нанотехнологій переважно індустріального характеру мікроскопічну групу екологічно нешкідливих технологій, які ми пропонуємо називати «*ноотехнологіями (nootechnologies)*». Ця неуважність живить переконання, що неможливо виготовити необхідні людям продукти і речі без деструкції біосфери, без отруєння та виснаження довкілля. Індустріальні технології вони вважають «вічними» і сподіваються тільки на зменшення їх шкідливості застосуванням оптимізації і смарт-технологій.

Ігнорування ноотехнологій є глобальною помилкою мільйонів сучасних науковців і експертів, що робить їхні аналізи непридатними для прогнозування майбутнього впродовж всього ХХІ століття. Вони не помічають ні ноотехнологій, ні ноонаук - нооісторії, що спирається тільки на факти, нооекології, яка враховує ноопроцеси, і багатьох інших.

Нами створені словники - нооглосарії, які включають «терміни з майбутнього». На них ми отримали авторські свідоцтва [3; 4]. Ми навіть сподіваємося на якусь вдячність з боку інших людей за наші відкриття, хоч і знаємо, що немає юридичних підстав для отримання роялті за як завгодно вагомими й корисними ідеї та пропозиції. Нас втішає той факт, що у разі використання людством ноотехнологій і ноонаук не тільки зросте реноме України, а й наші віддалені нащадки не загинуть після 2050-го року в «останній війні за рештки нафти і газу».

Висновок: людство урятується не через «третю промислову революцію» Дж. Ріфкіна і не через «четверту» К. Шваба, а шляхом розвитку ноонаук (ноохвиля №4) і масового використання екологічно безпечних ноотехнологій. Вища освіта стає багатоступеневою і різноманітною, рухається до загальності та виконання функції головної частини навчання і професійного вдосконалення впродовж усього життя.

На основі ідеї Е. Тоффлера про прогрес людства через зміну трьох «хвиль» - аграрної, індустріальної та інформаційної - ми побудували точнішу схему, наведену на рис. 1. Вона засвідчує, що *нооера з побудовою ноосупільства вже розпочалася, але людство цього ще не помічає*. Перші ноотехнології існують, молоді ноонауки вже зростають, але їх вплив на прогрес ще незначний. Уряди повинні прийняти закони про заборону індустріальних технологій і заміну їх ноотехнологіями. Ми створили свої нооглосарії для прискорення ноопрогресу та ліквідації Колапсу.

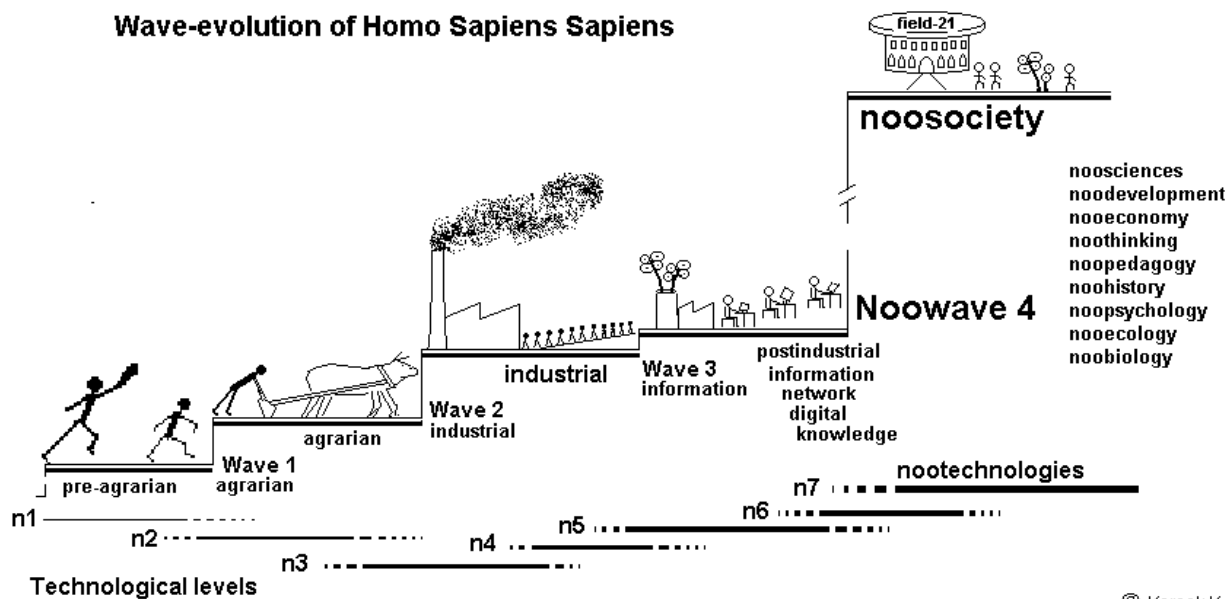

Fig. 1. Author's development of the idea of E. Toffler about the evolution of humanity through its progress on the basis of "civilization waves"

In Ukraine and all over the world socioeconomic events provoke pessimism and fear of the future. Mind of a person can operate only with known semantic units and the acquired images. This limits prognostic possibilities to the small period of time and leads to errors in long-term predictions ([1; 2] and others).

We are assured, that exact forecasts are possible only on the basis of the newest discoveries and application „terms from the future”. These terms and new words clearly describe the world of the future: manufacture, trade, culture, education. An example from the XX-th century physics: in the late thirties there were project terms "uranium-235" and "chain reaction". They described the future within decades. A lot of scientists in different countries offered ways for management of a nuclear energy, submitted patents for reactors and bombs at the same period of time.

At present the world has appeared in a feebleness stage. Fruitless global ecological forums „Rio-1992”, „Rio+10” and „Rio+20”, the United Nations and other international organizations decisions prove it. There are no successful offers for elimination of threat of a full Collapse of the world in 2050-2060 years. The main reason is considered to be in the absence of futuroterminology, out-of-date ideologically-theoretical base of global thinking, domination of retroterms, absence of futuristic concepts. Education systems are focused toward the past, instead of the future.

We have created nooglossaries that include "terms from the future". We received the author's certificates for them [3; 4]. We even look forward to some appreciation from other people for our discoveries, although we know that there is no legal basis for receiving royalties for any significant and useful ideas and suggestions. We are comforted by the fact that the use of nootechnologies and noosciences by humanity will not only increase the reputation of our Motherland, but also our remote descendants will not die after 2050 in the "last war for oil and gas".

We are convinced that humanity will be saved not through the "third industrial revolution" of J. Rifkin and not through the "fourth" by K. Schwab, but through the development of noosciences (noowave-4) and the widespread use of environmentally safe nootechnologies. Higher education is becoming multi-stage and diverse, moving towards the commonality and fulfillment of the function of the main part of education and professional development throughout life.

Based on E. Toffler's idea of the progress of mankind on the basis of three "waves" - agrarian, industrial and informational - we have constructed a more accurate scheme, shown in Fig. 1. It attests that nooera has begun with the construction of noo-society, but humanity has not yet noticed. The first nootechnologies exist, the young noo-science is already growing, but their impact on progress is still negligible. Governments must adopt laws to ban industrial technologies and replace them with nootechnologies. We have created our own glossaries to accelerate the nooprogress and eliminate the collapse.

Undoubtedly, a kernel of all Nooglossary-2 is the term „*nootechnologies*”. It designates ecological safe ways of manufacture and extremely wise social or economic processes. *Nootechnologies* will allow population of people to co-exist with biosphere, not damaging it and not reducing its variety. Full ecological safety of nootechnologies is provided when a person wisely directs natural processes in a desirable direction for himself, not breaking their normal current, not transforming them in a remover of biospheres, and later all mankind. If people till the middle of the XXIst century refuse industrial manufactures and replace them by nootechnologies, long sustainable development of a civilisation, and association of growth of number of mankind with improvement of quality of life for each citizen will be possible.

First two nootechnologies are known to be as plastics produced by eating plants bacteria and transformation thanks to the phenomenon of photocatalyst absorption of light quite habitual for us in very valuable process of destruction of biological pollution (the photocatalyst rather

quickly transforms viruses or bacteria into nitrogen, water steam, carbonic gas, etc.). These two nootechnologies were noticed by us at the beginning of the XXIst century.

By the moment of creation of Nooglossary-2 there existed 7-8 nootechnologies. However the stream nootechnologies are only at an initial stage, and among the subsequent achievements for certain will appear so important, that will render incomparably biggest influence, than together first nootechnologies.

Stated above allows to assert, that concentration of the governments efforts of the world states on replacement industrial nooproductors forms chance for prevention of that collapse of a civilisation which with such confidence is predicted by many leaders of futurologists of the world in middle of the XXIst century. But they do not know and do not represent all possibilities of nootechnologies, do not know and do not use all concepts of the Nooglossary-2 except for one – the offered by V.I.Vernadskyi and its French colleagues concept "noosphere".

Abundantly clear, that the noosphere will not arise on the Earth by itself, if mass-media sow further contention and enmity, if the antiscience and frank charlatanism create atmosphere of contempt for fundamental sciences and nootechnologies.

Scientists and all other persons capable on noothinking, should intensify the conscious and co-ordinated efforts that the fact of occurrence of reason on the Earth did not become only bright flash which will inevitably end with a non-existence gloom already in the near future.

The conclusion is that humanity will be saved not by the "third industrial revolution" by J. Rifkin and not by the "fourth" by K. Schwab, but by the development of the noosciences (noowave-4) and the massive use of environmentally safe nootechnologies. Nooera has already begun, but humanity has not noticed it yet. The first nootechnologies exist, but they are still very few. We have created the Nooglossary-2 to accelerate the progression of noofuture.

Nooglossary-2 (fragment)

Ключові терміни	Key terms
1. Ноотехнології – виробничі й інші засоби, які являють собою мудро керовані людиною природні процеси, що виключає шкоду для біосфери і самої людини. Для ноотехнологій слід створити особливий – 7-й технологічний уклад	1. Nootechnologies – the industrial and other means representing natural processes wisely operated by the person, capable to exclude any harm for biosphere and a person. For nootechnologies it is necessary to create the 7th technological level
2. Ноорозвиток – прогрес людства на основі ноотехнологій, які роблять можливим поєднання зростання його чисельності з підвищенням якості і безпеки життя кожної людини.	2. Noodevelopment – mankind progress on a basis of nootechnologies, making possible association for growth of its number with improvement of quality and safety of life for each person
3. Ноосуспільство – нова стадія людства, життєзабезпечення якого спиратиметься на ноотехнології з одночасною заборонаю індустриальних та інших шкідливих виробництв	3. Noosociety – a new stage of the mankind, which life-support will be based on nootechnologies with a simultaneous interdiction of industrial and other ecologically harmful manufactures
<i>Інші терміни Нооглосарію</i>	<i>Other terms of Nooglossary</i>
4. Нооавіація – сукупність екологічно і технічно безпечних засобів пересування в атмосфері	4. Nooaviation – a collection of environmentally and technically safe means of movement in the atmosphere
5. Нооавтоматика – забезпечені штучним інтелектом засоби виробництва і виконання будь-яких інших функцій	5. Nooautomation – equipped with artificial intelligence means of production and performance of any other functions
12. Нооантропоген – сучасний <i>період</i> геологічної історії Землі й еволюції людства, розпочатий на межі 2000-го року	12. Nooantropogen – the modern period of geological history of the Earth and the mankind evolution, having begun on border of

після появи перших ноотехнологій	the 2000 after occurrence of the first nootechnologies.
61. Нооглобалізм – спосіб і методи застосування ноонаук для загальноземних проблем і завдань	61. Nooglobalism – the way and methods of application of noosciences for common problems and tasks
62. Нооглосарій – словник усіх основних ноотермінів, що позначають нові науки, процеси і явища "мудрого" характеру	62. Nooglossary – a dictionary of all major notermines denoting new sciences, processes and phenomena of a "wise" nature
85. Нооекономіка – матеріальна сфера діяльності ноосупільства на основі досягнень ноонаук і ноотехнологій	85. Nooeconomy – the material sphere of the activity of the community based on the achievements of the nooscience and nootechnologies
112. Нооісторія – мудрий варіант історичних учень і наук на основі точних датувань, що скерована на формування і стабільність ноосупільства	112. Noohistory – a wise variant of historical doctrines and the sciences, based on measurement of the sciences et directed on formation and stability in noosociety
139. Ноомислення – спосіб використання головного мозку, що переважає традиційну „мудрість” ширшими віковими рамками і використанням не тільки життєвого досвіду, а й нових досягнень точних і гуманітарних наук	139. Noothinking – a way of using the brain, surpassing traditional "wisdom" wider age frameworks and use not only life experience, but also the newest achievements in the exact sciences and the humanities
156. Ноопедагогіка – орієнтована на потреби ноосупільства інтегральна наука про індивідуалізоване формування, виховання, навчання й надання професії	156. Noopedagogy – focused on needs of noosociety an integrated science about the individualised formation, education, training and trade granting
166. Ноопрогресс – еволюція і підвищення можливостей окремих людей та їх об'єднань на шляху створення ноосфери	166. Nooprogress – the evolution and enhancement of the capabilities of individuals and their associations towards the creation of the noosphere
210. Ноофорсайт – спосіб планування на основі комплексу ноонаук	210 Nooforesight – a method of planning on the basis of set of the noosciences.

Література (References)

1. von Weizsaecker, E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. – Springer, 2018. – 220 p.
2. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс И. Пределы роста. – М., МГУ, 1991; За пределами роста. – М.: Прогресс, Пангея, 1994; Пределы роста. 30 лет спустя. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2008.
3. Корсак К.В., Корсак Ю.К. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на літературний письмовий твір наукового характеру «**Nooglossary-2 – Noosciences for the Future without Collapse**» («**Nooglossary-2**»). №89780. 13.06.2019 р. – К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Департамент інтелектуальної власності, 2019.
4. Корсак К.В., Корсак Ю.К. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на літературний письмовий твір наукового характеру «Нооглосарій-2 – ноонауки для майбутнього без колапсів» («Нооглосарій-2»). №89648. 11.06.2019 р. – К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Департамент інтелектуальної власності, 2019.

GLOBALIZATION AND THE PROCESS OF FORMING THE INTERNATIONAL POLITICAL IMAGE OF A MODERN STATE

An international image is an image of a subject of international relations that exists in the minds of other entities. This kind of way is possessed by states, international organizations, nations, individual politicians. Currently, the urgency of the problem of the international image is due to the fact that its role is constantly growing along with the growing role of information and communication technologies in society. Since the life of modern society passes under the influence of such a phenomenon as globalization, it is natural that globalization processes affect the formation of an international image.

In the modern world, the subjects of international relations increasingly use technologies that the American scientist and politician Joseph Nye called "soft power" to achieve their goals. One of the manifestations of "soft power" is the international image. Among its functions, an important place is occupied by the functions of forming public opinion and creating an attitude to action in favor of the subject of the image. The last of the functions is the main one, since the change in the behavior of the image object is the goal towards which the subject aspires to exercise influence.

The image as a tool from the soft power group has been universally recognized as a foreign policy instrument. Among its functions, an important place is occupied by the functions of forming public opinion and creating an attitude to action in favor of the subject of the image. The last of the functions is the main one, since changing the behavior of the image object is the goal towards which the subject seeks when exercising informational influence.

Under the international image, the author understands the image of a social subject, purposefully formed in the minds of foreign target audiences. That is, in relation to the image, the concept of image appears as a broader one. Not only the subjects of international relations (states, interstate associations, international organizations) possess an international image. Any other entities with communications outside national borders – nations and ethnic groups, political leaders, non-governmental organizations, including illegal ones (for example, terrorist organizations), transnational corporations, and domestic regions, also act as carriers of an international image.

The international image is just one of the manifestations of "soft power". It is one of such resources and tools that play an increasingly important role in the era of growing international global competition. Therefore, both practical and scientific interest is growing in the phenomenon of image. Politicians and journalists, diplomats and entrepreneurs, scientists and managers began to speak and write about the image in the late XX - early XXI centuries. Soft power allows you to implicitly influence the international situation even in the absence of hard power tools.

A significant share in the international image of any country is occupied by the political component, which is important for the target audience in any sphere of public life. This item is leading for two reasons. Firstly, it has a significant impact on decision-making by partners and opponents in all areas, since it is the state as the leading institution of the political system of society that determines the main directions of policy. This means that only with a politically stable subject can political agreements be concluded, only investments can be made in its economy, only such a country can be safely visited by tourists. Secondly, the political component of the international image is the most accessible to the consciousness of mass audiences and the most circulated in the media. Every day in the news we can see messages regarding the actions of a particular political subject. Thus, the political element of the image dominates the rest of the elements. And since all the elements of the image are mutually communicating vessels, changing one part, you can change the other.

In addition, the international image is of particular importance for small countries that have limited resources in the field of "hard power". Therefore, they have to focus on the resources of "soft power", including applying an international image to solve foreign policy problems. Almost all states and countries either one-time or (more often) permanently deal with the problem of their image in the international arena.

In the description of modern society, one of the key is the concept of "globalization." The term "globalization" has many definitions. Basically, they come down to understanding globalization as a stage at which the world becomes more interdependent and universal [7, p. 4]. Globalization is also seen as an intensification of cross-border economic, political, social and cultural ties, as a technological revolution, as a special historical period, as a transformation of the world economy, as a triumph of the American value system, as an orthodox ideology [3, p. 154-155].

However, the analysis of approaches to the definition of the phenomenon of globalization is not the goal of this work. The purpose of the article is to identify the features of the formation of the international image of political actors in the context of globalization. Using structural, functional, and communicative methods, the author analyzes globalization changes in various areas of society, and the impact of these changes on the process of forming an international image.

Globalization processes create significantly more opportunities for receiving and disseminating information, for establishing and maintaining personal contacts between people, for studying abroad, for exchanging labor products and services. But not only people and things, but also "knowledge, images, culture ... began to easily cross state-territorial boundaries" [6, p. 3]. That is, what happens, as they write F. Semyashkin. and Zubkov K.I., intensification of global social interactions [1, p. 266].

Globalization penetrates into all spheres of society. Its main integration manifestations are global communication, global economy, global politics, global culture, global science, global language, global unification of lifestyle [7, p. 5-7]. Based on the foregoing, the author defines several (7) groups of features of image formation in accordance with the spheres of society: technological, economic, informational, social, cultural, institutional, intellectual and psychological.

Technological features are associated with the current level of development of engineering and technology. The so-called "digital revolution", that is, the rapid development of information and communication technologies, fundamentally changes the life of society in all areas: from politics and economics to the way of thinking and communication style [16, p. 86]. The following features are present in this sphere.

1) The number of Internet users is constantly expanding. According to a press release from the International Telecommunication Union (ITU), the number of Internet users in the world in January 2018 amounted to 4.021 billion people (the entire population of the planet is 7.6 billion). The growth for the year was 7%. Between 2000 and 2015, the proportion of Internet users increased by almost seven times - from 6.5% to 43%, and in 2018 reached 52.9% of the global population [14]. Modern technology allows you to "reduce" the physical distance between the subject of the image and the image, as well as many times increase the speed of information transfer. Also, it becomes possible to distribute and receive content in almost any geographical location: both for the source of information and for the one who receives it. Information easily overcomes state and natural boundaries. That is why in the XXI century, the media have the opportunity to broadcast to the whole planet and become truly global. According to Kirvel Ch.S., "the emerging global information fields proved to be able to act on the consciousness of people over state borders" [9, p. 81].

2) Thanks to the Internet, it becomes possible to reduce to zero the number of intermediaries in the transmission of information, which means that it becomes possible to work bypassing the media. Work without intermediaries creates new opportunities, as the information is transmitted without distortion, without comments and interpretations of journalists and editors.

So-called “digital diplomacy” arises, which consists in posting radio and television programs, digital literature on the Internet, as well as working with the target audience through the blogosphere, the presence of government agencies and officials on the network, and sending information via mobile phones [11, p. 240]. For this reason, the structure of some government bodies is changing. For example, the US Department of State now includes such units as the department for monitoring the foreign blogosphere, the sector for studying the relationship of foreign Internet audiences to the United States, and others [11, p. 61-62].

3) There is an increase in the number of devices for recording and transmitting information and for accessing the Internet. This led to the fact that at this stage in the development of communications, everyone can become a correspondent by filming and posting videos on the network, and accordingly, the behavior of each person can be made public.

Economic features are associated with the intensification of the exchange of production products, with a change in the quality and price of goods and services and include:

1) In the world between countries, the exchange of goods, services, labor and capital has always been going on and is rapidly growing. For example, in 2012-2015. annually in the world the export volume grew from 1.4 to 3.2%, and the import volume from 1.6 to 3.0% [8]. These forms of exchange affect the formation of the fame of countries, the formation of their international image, depending on the intensity of exchange, quality and nature (raw materials or high-tech goods) of the product. At the same time, an increasing number of goods become “global”, that is, they are produced by “global factories” (transnational corporations) and lose their nationality.

2) With the development of technology there is a reduction in the cost of using communications and an increase in the availability of these tools even for poor countries and poor social strata. However, the so-called “digital divide” continues to grow. While the majority of the world’s population does not have access or is just beginning to join the “digital” achievements of the end of the last century, at the same time a small part of humanity is already using the most advanced of these achievements of the present century [16, p. 86].

3) The penetration of market logic into the process of forming the information “agenda”, which reflects the “consumer standard” [4, p. 13]. That is, the media primarily covers those events that are successful in the information market, which are interesting to the average consumer of the information product. Therefore, to be noticed, you must be included in the “agenda”.

Information features are associated with a large occupancy of the information field, with an increasing number of people and structures producing information and placing it in the information space.

1) An increase in the number of information transmission channels. Many actors acquire their own channels to influence the audience. First of all, through the Internet. Media is distributed in several forms. For example, print media have their own Internet version and are actually issued in two forms: print and online. The online version also includes video clips, which gives the print media elements of television.

2) Information flows are constantly growing. All social actors strive to break through to their audience, which means they send their information to the target audience through the information field. This leads to an oversaturation of the information field, which, in turn, leads to the fact that it becomes more difficult to become noticeable against this background and, therefore, more difficult to get to the target audience.

3) Most of the produced information product is accumulated on the Internet. Many political actors ranging from local politicians to great powers have Internet sites. If we talk about the states, then each of them has several dozen websites informing about it and propagandizing its achievements.

4) Global mass communications contribute to the communication “permeability” of the world. The dependence of the international image on the state of internal political processes [1, p. 267]. For government officials, there is now virtually no separation of applications for internal

use and for external. Everything that is said in the country for an internal audience will undoubtedly become known abroad. In addition, almost any facts cited by a politician in his speech, interviews, and press conferences can be verified through a global network. Due to the communication “permeability”, there is a partial loss by states of national information independence [4, p. 13]. National governments and international organizations in some cases are forced to change their reaction to media coverage of domestic political events. The so-called “CNN effect” (a phenomenon of a sharp increase in the influence of news media during socially significant incidents) arose [11, p. 109].

Social features of the formation of the international image in the context of globalization are associated with a change in the social structure of the human community as a whole and individual nations in particular. They come to the following points.

1) In the 21st century, compared with the 20th century, there is a much more free regime for crossing the state borders for citizens, which is reinforced by modern high-speed means of transportation. This leads to an expansion of opportunities for international travel, an increase in the number of foreign guests, and an increase in tourist exchange. In 2015, for the sixth year in a row, starting from the post-crisis 2010, the growth rate of international arrivals exceeded the average level, and each year this indicator grew by 4 percent or more and reached 1 billion 184 million international tourist arrivals [18]. Tourists and others arriving in the country themselves form the image of their country and, in turn, the image of the host country is formed in their minds.

2) The second category of powerful flows for moving people is migration flows, which also constantly increase. People migrate for political, labor, educational and other reasons. The number of international migrants worldwide has grown from 173 million in 2000 to 244 million in 2015, including almost 20 million refugees [19]. Growth over 15 years was 40%.

Cultural features are associated with cultural expansion. Cultural expansion can be understood as expanding the sphere of influence of the state and nation by capturing markets in the cultural sphere with the goals of 1) making a profit and 2) strengthening the influence on consciousness through cultural products. Along with the intensification of cultural contacts, globalization creates prerequisites that impede the dialogue of cultures (the growing diversity of the world, its growing polarization, the growth of fundamentalism and others) [17, p. 178].

1) Cultural expansion is becoming an important tool for states to spread their global influence. It is a process in which culture as a phenomenon acts as an instrument for advertising and disseminating socio-political values, institutions, as well as the way and meaning of life [6, p. 4]. This process is also called cultural colonization [2, p. 219] and “cultural dominance” [6, p. 4]. For example, according to UNESCO, the share of the United States, Britain and the EU in the production of cultural goods is 40%, Africa and Lat. America - 4% [5, p. 8]. By imposing its ideas about culture, the state thereby forms a picture of itself as a highly cultured power.

2) In the era of globalization, there is a unification of lifestyle. Behaviors began to actively cross state borders. Often this happens in the form of westernization, when patterns of behavior, lifestyle elements come from Western countries. People, adopting patterns of behavior proposed by a country with a different culture, again perceive it as an ideal.

These features give rise to cultural aggression in the information society, that is, the desire to control information, and through this to control the worldview and worldview of entire nations [5, p. 4].

Institutional features. At the end of the 20th - beginning of the 21st centuries, the process of reducing the role of national states and the growing role of non-state actors, for example, the media, international and public organizations and movements - environmental, human rights, financial, research and others. The activity of international organizations reaches global proportions. They themselves become global. Illegal organizations, in particular terrorist ones, are also very active. Thus, the process of forming the image of the state in the 21st century depends not only, and often not so much, on its efforts, but on the actions of entities independent of it.

Intellectual and mental features. In the 21st century, there is a change in human consciousness. Some researchers even started talking about an anthropological disaster. In their opinion, there is a “loss of human beings by man, grinding and degradation. Such a person becomes easy prey for advertising” [10, p. 38].

1) The relatively high literacy rate of the planet’s population (84% of the population over the age of 15) [16] leads to an increase in the number of people who can perceive more complex information, and, consequently, a target audience for which you can influence.

2) For a modern person, knowledge of the surrounding world is mediated by the mediated method [4, p. 9]. A person receives information in the vast majority of cases from the media, and not from his own experience. Consequently, the picture of the world in the consciousness of man can be formed regardless of his desire.

3) The lack of a holistic view of the world and of social processes (a mosaic of knowledge) in a significant part of the population makes the impact more effective. The consciousness of an average person more and more often appears as a “tabula rasa”.

4) Currently, the infantilization of consciousness is a global trend. This is a feature of society in which a minimum threshold of well-being is provided. From here come the meaningless pastime, like the modern game of catching Pokemon. A person learns to think, make decisions, and take responsibility. The infantilization of the mass consciousness creates the conditions for introducing into the consciousness the ideas and images that are “necessary” for the subject of international image.

5) Along with the infantilization of consciousness is the orientation of the mass consciousness towards entertainment, which leads to the emergence of such a thing as *infotainment*. Infotainment is the practice of simultaneously using entertainment technologies and providing information in news coverage. The word is formed from two English words *information* and *entertainment*. Consumers of information want not just news (but rather not news at all), but spectacles. Therefore, in order to attract the viewer, the media draws up news in an entertaining manner, turns politics into a “soap opera,” and “the line between reality and fiction becomes blurred” [13, p. 137-141]. All this again contributes to the implementation of ideas in the human mind.

Thus, globalization as a phenomenon has an impact on all spheres of society, in particular on the processes of international communication. The foregoing leads us to the conclusion that the process of forming an international image / image of political and other entities is subject to a significant influence of globalization processes. Globalization as an integral factor in modern international relations and the features it creates should be taken into account in the process of forming the international image of political and other entities.

Литература

1. Агеносов, А.В. Политическая имиджология / А.В. Агеносов [и др.]; под ред. А.А. Деркача, Е.Б. Перельгиной и др. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 400 с.
2. Анхолт, С. Брендинг: дорога к мировому рынку / С. Анхолт. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2004. – 272 с.
3. Ачкасов, В.А. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие / В.А. Ачкасов [и др.]. Под ред. С.А. Ланцова, В.А. Ачкасова. – СПб.: Питер, 2006. – 448 с.
4. Вартанова, Е.Л. Глобализация СМИ и масс-медиа России / Е.Л. Вартанова // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2005. – № 4. – С. 9-24.
5. Василенко, И.А. Образ России в виртуальном диалоге культур / И.А. Василенко // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2008. – № 3. – С. 3-20.
6. Гаджиев, К.С. Имидж как инструмент культурной гегемонии / К.С. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 12. – С. 3-14.
7. Добреньков, В.И. Вызовы глобализации и перспективы человечества / В.И. Добреньков // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2004. – № 4. – С. 3-20.
8. Кирвель, Ч.С. Социогуманитарное знание и образование в контексте современных информационных войн и глобальной конкуренции (статья-предупреждение) / Ч.С. Кирвель // Социология. – 2012. – № 2. – С. 79-91.

9. Кирвель, Ч. Homo consumens: болезнь, угрожающая миру / Ч. Кирвель // Беларуская думка. – 2007. – № 10. – С. 36-43.
10. Кубышкин, А.И. Публичная дипломатия США: Учеб. пособие для вузов / А.И. Кубышкин, Н.А. Цветкова. – Москва: Аспект Пресс, 2013. – 271 с.
11. Лебедева, М.М. Мировая политика: Учебник для вузов / М.М. Лебедева. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 351 с.
12. Лиллекер, Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер. – Харьков: «Гуманитарный центр», 2010. – 300 с.
13. Пользователи интернета в мире // Интернет в России и в мире [Электронный ресурс.] – Режим доступа: http://www.bizhit.ru/index/polzovateli_interneta_v_mire/0-404 – Дата доступа: 06.04.2018.
14. Про весь мир // Сайт World-globe.ru [Электронный ресурс.] – Режим доступа: <http://www.world-globe.ru/regions/population/> – Дата доступа: 23.04.2018.
15. Ровинская Т. Интернационализация и глобализация средств массовой информации / Т. Ровинская // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 6. – С. 80-93.
16. Садохин, А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации: учебное пособие / А.П. Садохин. – М.: КНОРУС, 2015. – 254 с.
17. Число международных туристских прибытий в 2015 году возросло на 4% и достигло рекордной отметки в 1,2 млрд. // World Tourism Organization UNWTO [Электронный ресурс.] – 2016. – 18 января. – Режим доступа: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2016-01-19/chislo-mezhdunarodnykh-turistskikh-pribytii-v-2015-godu-vozroslo-na-4-i-dos>. – Дата доступа: 21.09.2016.
18. Число мигрантов достигло в 2015 году 244 млн человек // БЕЛТА [Электронный ресурс.] – 2016. – 13 января. – Режим доступа: <http://www.belta.by/world/view/chislo-migrantov-dostiglo-v-2015-godu-244-mln-chelovek-177258-2016/> – Дата доступа: 21.04.2018.

Лень Т. В.

Херсонський факультет

Одеського державного університету внутрішніх справ (Україна)

ЦІННІСНІ ОСНОВИ КОМУНІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Процеси гуманізації суспільних відносин в Україні активізують прагнення її громадян до суспільного та особистісного самовираження й самоствердження, спонукають до свідомої участі у вирішенні важливих питань суспільного життя, пробуджують ініціативу, громадську зацікавленість, причетність до суспільно-політичного життя держави, розбудови громадянського суспільства. Тому комунікативна культура особистості, безпосередньо пов'язана з реалізацією справжньої міри гуманності та людяності у спілкуванні між громадянами, є передумовою попередження між суб'єктами формального спілкування, емоційно-морального зuboжіння та особистісної відчуженості.

Комунікація, на думку представників комунікативної філософії Г. Йонаса, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, є універсальним надбанням людства й універсальною реальністю людського існування. Справжня комунікація існує для всіх без винятку. У системі розбудови демократичного суспільства, суверенної, соціальної та незалежної правової держави України важливою умовою виступає підвищення активності громадянського суспільства через ефективну комунікацію [1].

Ефективність комунікації залежить від визнання і визначення ціннісних орієнтирів процесу взаємодії, що є консолідуючим початком та регулятором поведінки, гарантом шанобливого ставлення й розуміння, терплячості і взаємоповаги.

У зв'язку з цим значної актуальності набуває проблема ціннісної орієнтації особистості в процесі комунікації.

Визначення ролі і місця ціннісних аспектів комунікації у процесі розбудови громадянського суспільства є метою даної статті.

Громадянське суспільство – суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке “сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самоорганізації окремих індивідів та їх об’єднань” [2, с.204].

Використання цього поняття набуло значного поширення на рубежі 80-90-х рр. ХХст. у зв’язку з крахом світової системи соціалізму і глибинними змінами у соціальному житті ряду європейських та азіатських країн. Саме з цього часу стало зрозумілим, що реально здійснюватися принципи правової держави можуть лише в такому суспільстві, де кожен має можливість вирішувати спільні справи цього суспільства.

Дж. Александер називає три рівні громадянського суспільства як незалежної сфери суспільного життя, в якій люди формулюють і реалізують свої соціальні права та обов’язки, діючи солідарно: культурний рівень (рівень цінностей); інституційний рівень; практичний рівень людської взаємодії [3].

Звідси і бере початок розуміння необхідності комунікування задля вирішення спільних потреб. Міжособистісна взаємодія виступає в якості необхідної цінності сучасного суспільства. Це цінність спілкування, що реалізується в кожному акті комунікативної діяльності.

Цінності, взагалі, виступають критеріями оцінки, як усього життя особистості, так і окремих її вчинків і дій. Вони дають підстави для вибору альтернативних способів дії, для відбору та оцінки цих альтернатив. Ця діяльність оцінювання здійснюється особистістю не з точки зору корисності або потрібності, а з точки зору уявлень про добре і погане, з точки зору належного.

Цінності є критеріями оцінки та навколишньої дійсності: через систему цінностей проходить вся сприйнята особистістю інформація [4].

Система цінностей підсилює одну інформацію і, навпаки, послаблює або ігнорує іншу. Всі явища і події, що відбуваються у світі, представляються особистості у різному світлі, згідно тієї позиції, з якою вона дивиться на них. Тому цінності можна визначити як основи моральної свідомості особистості, головною функцією яких є створення впорядкованої, стабільної, картини світу, яка має значення для людини.

У цінностях узагальнюється весь життєвий досвід особистості, а наявність усталених ціннісних орієнтацій характеризує зрілість людини і забезпечує її стійкість та стабільність. Так, наприклад, стійка структура ціннісних орієнтацій визначає такі якості особистості, як активність життєвої позиції, наполегливість у досягненні мети, вірність певним принципам та ідеалам, цілісність, надійність, і, навпаки, суперечливість в ціннісних орієнтаціях тягне за собою непослідовність, непередбачуваність поведінки людини.

Нерозвиненість ціннісних орієнтацій особистості визначає її інфантилізм, панування зовнішніх стимулів у поведінці особистості, а отже, конформізм людини.

Як підкреслює Е. Фромм більшість людей коливаються між різними системами цінностей і тому ніколи не розвиваються повністю в тому чи іншому напрямку; у них немає ні особливих чеснот, ні особливих вад; вони схожі на стерту монету, тому що в них немає ототожнення себе [5].

Таким чином, цінності – це ядро структури особистості, її спрямованість, вищий рівень регуляції соціальною поведінкою особистості.

У філософії ціннісні орієнтації визначаються як продукт життєдіяльності соціальних груп і спільнот, людства в цілому, які існують у вигляді суспільного ідеалу, вони переломлюються через призму індивідуальної життєдіяльності і входять в структуру особистості, як одне з джерел мотивації її поведінки.

Цінності є важливим фактором соціальної регуляції стосунків між людьми і поведінки окремої людини. Цінність виникає з практичного відношення людей до дійсності. Це відношення між об’єктом і людськими потребами, які несуть відбиток історичної епохи. Спільним для всіх підходів є те, що цінність предмета з’являється тоді, коли в ньому видно можливість задоволення будь-якої потреби [5].

Як вже було зазначено, цінність передається засобом комунікації. Комунікація в усіх сферах людського життя (наприклад, мистецтві, літературі, в побутових чи виробничих відносинах) є соціальним процесом, що відображає суспільну структуру і виконує функцію зв'язку. В загальноприйнятому розумінні «Сучасний тлумачний словник української мови» *комунікацію* розглядає як «повідомлення або передачу за допомогою мови якогось змісту, наявного в думці. Акт комунікації, те саме, що спілкування» [6, с. 225]. Як зазначає О.Падалка, спілкування – процес безпосередніх взаємовідносин, звертання однієї людини до іншої. Види діяльності, які виконуються особистістю утворюють різноманітні форми та способи спілкування. В цьому випадку спілкування виступає як засіб реалізації діяльності та як її неодмінна умова. У спілкуванні досягається взаєморозуміння та узгодженість поведінки, вчинків, тобто формуються риси характеру особистості як суб'єкта праці та пізнання [11, с. 236].

Як зазначає Л. Орбан-Лембрик, серед соціальних функцій комунікації вирізняють такі:

- 1) управлінням громадсько-трудовими процесами;
- 2) встановленням людських стосунків;
- 3) утворенням спільноти (спрямована на підтримку соціально-психологічної єдності в групах і пов'язана з комунікативною діяльністю – створення й підтримка конкретного взаємозв'язку людей у групах, допускає інформаційний обмін знаннями, стосунками й почуттями між людьми, тобто має на меті передавання-сприйняття індивідом громадського досвіду);
- 4) наслідування досвіду та зміни особистості (остання здійснюється на основі механізмів сприйняття, наслідування, переконання, зараження) [7; 8].

У контексті дослідження цінностей комунікативної культури розглянемо поняття «культура» як спеціального наукового терміна, який є досить широким і різноплановим. За визначенням С. Гончаренка, *культура* (від лат. *cultrura* – виховання, освіта розвиток) – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності. У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької) (...) [9, с. 182].

Дослідники в галузі соціології М. Лукашевич, М. Туленков, Ю. Яковенко вказують, що термін «культура» означає певний тип свідомості або поведінки людей. «Термін «культура» на сучасному етапі став розумітися і як сукупність цінностей (духовних і матеріальних), і як жива людська діяльність щодо їх створення, поширення і збереження» [10, с. 12].

Культура є мірою розвитку людини, оскільки вона характеризує не тільки обсяг засвоєних нею цінностей громадської діяльності особистостей, упродовж всієї історії, а й сам спосіб, яким людина залучається до таких цінностей. Саме через це культура впливає на стиль мислення та поведінку індивідуума, оскільки вона охоплює всі сторони суспільного життя, будь-який вид людської діяльності.

Як зазначає О.Падалка, культура характеризує освіченість людини – широту та глибину знань особистості, її вихованість, уміння чітко висловлювати свою думку, уважно слухати, робити правильний висновок, з гідністю себе поводити» [11, с. 235-236].

Отже, комунікативна культура відіграє роль духовного виробництва, яке містить як передачу (ретрансляцію) знань, умінь і навичок на основі творчого, продуктивного їх викладу, так і створення нового продукту – формування позитивних загальнолюдських рис.

Культура, в якій через процес соціалізації та виховання особистість набуває досвіду соціальних відносин, дає можливість скористатися найкращими взірцями досвіду минулого, не починаючи все спочатку. Проте, зміни, які відбуваються зі становленням нового типу суспільства зі префігуративною культурою, вимагають зосередження культурних цінностей орієнтованих на майбутнє [12].

У соціально-психологічній літературі акцентується увага на такому механізмі становлення соціального досвіду, як діяльність, яка є і засобом, і умовою, і формою виявлення культурно-історичного соціального досвіду.

С. Рубінштейн сформулював принцип діяльності так: “Суб’єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самостійної діяльності не тільки виявляється і проявляється, він в них створюється і визначається. Отже, по тому, що він робить, можна визначити те, що він собою представляє; напрямок його діяльності і формування його самого” [13,с.153].

Специфіку людської діяльності можна зрозуміти, лише звернувшись до предметного середовища, в якому існує особистість. Це середовище є не що інше, як різні формоутворення культури, в яких акумульовано людський досвід.

Отже, джерела людської діяльності містяться в предметному середовищі, в соціальному досвіді людства. Соціалізація особистості в цьому розумінні є процесом засвоєння нею соціального досвіду.

Значення діяльності, в контексті такого визначення, полягає в тому, що через окреслення форм культури, узагальнених у соціальному досвіді, відбувається формування також суб’єктності індивіда, зміни в його особистісних якостях.

Філософські і психологічні дослідження останніх років розкривають таку закономірність діяльності, як єдність двох сторін її соціальної сутності: проєкції на “світ речей” (предметна діяльність) і проєкції на “світ людей” (діяльність, яка пов’язана із засвоєння норм людських взаємовідносин). Зрозуміти сутність діяльності, як єдності цих двох її сторін дозволяє звернення до концепції персоналізації А. Петровського. Він обґрунтував наявність у індивіда особливої соціогенної потреби “бути особистістю”, тобто потребу в персоналізації. Ця своєрідна потреба реалізується як прагнення суб’єкта продовжити себе в інших людях, поділитися з оточуючими своїм буттям і за рахунок цього постати перед цими людьми як особистість. А. Петровський зауважує: “Прагнучи включити своє “Я” в свідомість, почуття і волю “інших”, завдяки активній участі у спільній діяльності, залучаючи їх до своїх інтересів і бажань, людина, отримавши в порядку зворотного зв’язку інформацію про успіх, задовольняє тим самим потребу персоналізації” [14,с.244].

З потреби персоналізації, як вважає А. Петровський, вибудовується основний перелік соціальної мотивації особистості. Потреба індивіда бути особистістю задовольняється в діяльності, яка для інших людей (або іншої людини) повинна бути значимою. Щоб транслювати будь-які цінності іншим, індивід сам повинен мати певні цінності, бути самоцінним, усвідомлювати свою цінність. Звідси походить визнання такого елемента, який визначає становлення соціального досвіду людини, – самосвідомість особистості [14].

Без самосвідомості не може здійснюватися ні пізнання людиною соціального світу, ні соціальне самовизначення її в ньому.

Соціальний досвід, який міститься в культурі суспільства, буде засвоєно людиною тільки за умови активності її самосвідомості, за умови усвідомлення своєї взаємодії з оточуючим соціумом, своєї активності в цій взаємодії.

Декларуючи ідею “діяльнісного підходу до формування особистості”, вітчизняна теорія виховання не враховувала в ній самовизначення суб’єкта виховання. Підкреслювалось, що цей підхід означає лише організацію певної суспільно-корисної діяльності і спільне включення в неї індивіда, становлення його особистості як “індивідуального рівня суспільного буття” (К. Абульханова-Славська). Цей індивідуальний рівень залежить від розуміння людиною свого внутрішнього світу, від сформованості у неї соціального ставлення до себе [15].

Щоб життя людини розгорталось як творчий процес, у її свідомості під дією вказаних чинників і на основі сформованого життєвого досвіду має сформуватися модель активного ставлення до свого життя, як акту життєтворчості.

Таким чином, у формуванні такої складної і тонкої системи, як соціальний досвід людини, важливим є не сила зовнішнього впливу сама по собі, а відповідна самоорганізація і самовизначення особистості в цьому зовнішньому впливові.

Н. Лавриченко зазначає, що наслідування досвіду набуває змісту творення освітньо-виховних і практично-життєвих передумов особистісного та соціального становлення особистості, а саме:

– розвивається її здатність до реалістичної самооцінки, самосприйняття і самоприйняття у загальному контексті усвідомлення і прийняття своєї соціальної життєвої позиції – походження сімейного становища та можливостей, а відтак уможлиблюється формування адекватних життєвих орієнтацій і виборів (навчальних, професійно-виховних, сімейно-побутових, духовних);

– відбувається поступове становлення множини соціальних (групових, міжособистісних) відносин і взаємин молодого людини на макро-, мезо-, мікро- рівнях її суспільного буття, та їх розвиток як простору її особистісного, духовного і соціально-практичного життя і дорослішання, формується життєвий стиль особистості;

– збільшується особистісний досвід суспільного життя та взаємодій, а відтак, і відповідні знання, уміння, навички, компетенції, звички, поведінкові автоматизми тощо, створюються базисні когнітивні, емоційно-вольові й практично-діяльнісні персональні передумови виконання множини соціальних ролей дорослої людини – економічних, господарсько-побутових, гендерних, сімейних, батьківських, педагогічних, громадських, політичних;

– формуються соціальні потреби, якості й здатності особистості – комунікабельність, загальна соціонормативна адекватність, культурна розвиненість і вихованість, патріотизм тощо, а також її духовність – світоглядні переконання та установки, базисні форми і рівні свідомості і самосвідомості, розвинена почуттєвість, зокрема, здатність до вищих людських почуттів, насамперед у сфері сприйняття іншої людини й ставлення до неї – емпатії та симпатії, самоідентифікації й психологічної проекції, дружби і любові, констатується свідомо соціальність як єдність суспільної наявності, причетності, активності і суверенності особи” [16, с.231-247].

В період трансформації суспільних процесів загострюється проблема життєвих цінностей людини, яка полягає в тому, що в соціальній стихії виникає небезпека втрати цінностей, якими жило до того суспільство, і перед людиною постає необхідність захищати одні цінності та руйнувати інші. І в цій ситуації проблема вибору життєвих цінностей може обернутися трагедією не тільки для окремої особистості, але й для великих мас людей: душевний неспокій може перерости в глибоку духовну кризу.

Сьогодні мисляча людина зобов'язана спостерігати, аналізувати, вносити пропозиції, відповідати за ухвалені рішення та вміти долати конфлікти й суперечності. Для цього вона повинна мати культуру, багатокритерійну установку розв'язання завдань, а також розуміти, що ніхто не може претендувати на беззаперечну істину, і жодну теорію не можна вважати універсальною і вічною.

Свобода вибору і відповідальність людини є найважливішою умовою громадянського, правового, економічного, політичного й культурного прогресу. І моральний обов'язок кожного громадянина полягає в тім, щоб кожний його вчинок сприяв прогресу суспільства. Як показав Г. Ерме, громадянськість складається з трьох взаємодоповнюючих і нероздільних елементів: вона ґрунтується на усвідомленні єдності прав і обов'язків; передбачає наявність конкретних громадянських дій – від потреби бути інформованим до активної участі в політичних і виборчих кампаніях; спирається на систему цінностей і моральну переконаність, яка надає цій системі сенс і значення [17].

Отже, комунікація – це всебічні зв'язки та відносини, які нерозривно пов'язані з громадянською та загальною культурою суспільства. Якість комунікації визначається рівнем розвитку громадянського суспільства – тобто суспільства, у якому влада залежить від громадян та існує для громадян, а не навпаки. Таким чином підсумовуємо, що рівень

ціннісних аспектів комунікації, особливості їх використання достатньо повно характеризують соціальну базу громадянської культури, її пріоритетні цілі. Громадянська культура, яка домінує у суспільстві, задає комунікаційним процесам систему ціннісних орієнтацій, принципів.

Література

1. Шмиттер Ф. *Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии* / Ф. Шмиттер // *Политические исследования*. – 1996. - № 5.
2. *Философский словарь*. – К: А.С.К., 2006. – 1056с.
3. Кін Дж. *Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення* / Дж.Кін. – Київ, 2000.
4. Рубинштейн С. Л. *Бытие и сознание* / С.Л. Рубинштейн. – М. 1967. – 424с.
5. Фромм Э. *Иметь или быть?* / Э.Фромм.- М., 1986.
6. *Сучасний тлумачний словник української мови [Текст]* / уклад. Лариса Петрівна Олексієнко, Олеся Любомирівна Шумейло. – К. : Кобза, 2002. – 544 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. *Соціальна психологія особистості і спілкування [Електронний ресурс]* : конспект лекцій / Лідія Ернестівна Орбан-Лембрик. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book/174/5612.html>.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. *Психологія управління [Текст]* / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Київ: Академвидав, 2003. – 568 с. – (Альма-матер).
9. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник [Текст]* : довідкове видання / Семен Устинович Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
10. Лукашевич М. П. *Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій [Текст]* : підручник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко. – Київ : Каравела, 2008. – 544 с.
11. Падалка О. С. *Педагогічні технології [Текст]* : навчальний посібник для вузів / Олег Семенович Падалка, Андрій Сергійович Нісімчук, Іван Олександрович Смолянчук, Олександр Тихонович Шпак. – К. : "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 1995. – 254 с.
12. Мид М. *Культура и мир детства* / М. Мид; пер с англ. М., 1988. – 429с.
13. Рубинштейн С. Л. *Бытие и сознание* / С.Л. Рубинштейн. – М. 1967. – 424с.
14. Петровский А. В. *Вопросы истории и теории психологии. Избранные труды* / А.В. Петровский. – М. 1984. – 272с.
15. Голованова Н. Ф. *Социализация и воспитание ребёнка: [Учебное пособие для высших учебных заведений]* / Н.Ф. Голованова. – СПб.: Речь. 2004. – 272с.
16. Лавриченко Н.М. *Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: пед. роздуми і нотатки.* / Н.М. Лавриченко. – К.: ТОВ "Інсайт-плюс", 2006. – 279с.
17. Эрмэ Г. *Культура и демократия* / Г.Эрмэ /Пер. с француз. – Москва, 1994. - С. 150-157.

Лишевська В.М.
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»
Кулініч Ю.О.
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ З ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ (ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ)

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень. Сучасна система спортивної підготовки базується на теоретико-методичних знаннях, які є основою організації і планування тренувального процесу, проведення змагань, здійснення контролю за підготовленістю спортсменів тощо. Аналізуючи сучасне теоретико-методичне забезпечення процесу підготовки спортсменів актуальним є завдання здійснення ретроспективного аналізу формування знань з теорії і методики спортивної підготовки

протягом всієї історії розвитку суспільства, насамперед, тих епох, протягом яких проводилися Олімпійські ігри.

Аналіз літерних джерел дозволяє стверджувати, що зазначена проблема за останні роки висвітлювалася у публікаціях В. М. Платонова [5], М. М. Булатової, С. Н. Бубки [2], С. Н. Бубки [1] та ін.

Мета і завдання роботи – відтворення процесу формування знань з теорії і методики спортивної підготовки протягом основних епох формування людської цивілізації.

Результати дослідження. Загальна теорія спортивної підготовки, як і загальна теорія фізичного виховання, формувалася протягом шести етапів [5, 7].

У третьому тисячолітті до н.е. на багатьох островах Егейського моря, на берегах майбутньої Греції і Малої Азії поступово сформувалася, так звана, мінойська культура, центром якої був острів Крит. Багаточисельні археологічні знахідки свідчать, що до програми свят були включені змагання з кулачного бою, боротьби, акробатичних вправ.

У результаті повсякденної діяльності людей накопичувалися емпіричні знання про вплив рухових дій на організм, що призвело до усвідомлення передання рухового досвіду від одних людей до інших.

Поступово стали створюватися перші методики із фізичного виховання. В період рабовласницьких країн Стародавньої Греції були створені системи виховання молоді у стародавніх містах Греції, Спарті та Афінах. Важливе значення на цьому етапі відігравали визначні філософи, вчені тієї епохи: Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон, Аристотель, Плутарх, Архімед, Піфагор, Геродот, Евклід, Ератосфен.

Стає характерним розвиток окремих методик навчання гімнастики, легкоатлетичних вправ, розпочинаються Олімпійські ігри Стародавньої Греції (776 р. до н.е.).

Варто зазначити, що за свідченнями деяких авторів [1, 2, 3, 5] уже під час Олімпійських ігор Стародавньої Греції здійснювалася відповідна підготовка спортсменів, зокрема:

- відбір талановитих атлетів і організація їх багаторічного удосконалення;
- обов'язкова раціональна підготовка протягом десяти місяців напередодні Ігор;
- цілеспрямована 30-денна підготовка перед Іграми Олімпіад
- раціональна система навантажень у чотириденних (мікроциклах) тощо.

Загалом, перших два етапи формування знань зі спортивної підготовки здійснювались протягом Мінойсько-мікенської цивілізації (XX-XII ст. до н.е.), «Темних сторіч» (XI-IX ст. до н.е.); Архаїчного періоду (VIII-VI ст. до н.е.); Класичного періоду (V- IV ст. до н.е.); Еллінського періоду (IV- I ст. до н.е.) [1, 2, 3].

Офіційна історія Олімпійських ігор охоплює період у 1170 років (з 776 р. до н.е. до 394 р. н.е.) і відноситься до двох цивілізацій – Стародавньої Греції (776– 146 рр. до н.е.) і Стародавнього Риму (146 р. до н.е. – 394 р. н.е.).

Стосовно Олімпійських ігор Стародавньої Греції і Стародавньої Римської Греції, то можна навести на основі літературних джерел [2, 3, 4, 5] таку хронологію:

XVII ст. до н.е. – у мікенський період не лише проявився зв'язок змагань з магічними обрядами, що присвячувалися Сонцю, релігійним посвяченням, але сформувався особливий духовний світ Стародавньої Греції, що принципово відрізнявся від такого на Сході, світ сміливих починань, незалежності і свободи, намагання досягнень в різних сферах життя, в тому числі і в сфері фізичного і духовного вдосконалення людини;

VIII-VI ст. до н.е. – архаїчний період розвитку стародавньогрецької історії, використання тієї сфери, яка, застосовуючи сучасну термінологію, охоплює фізичну культуру і спорт. Наприклад, в Афінах достатню кількість часу і засобів для занять спортом мала переважно аристократія., в середовищі якої сформувалася потреба у цілеспрямованому тренуванні сили, витривалості, спритності, в оволодінні мистецтвом верхової їзди, володіння зброєю.

В цій сфері сформувалося поняття «арете», яке на початку ототожнювалося з такими якостями людини як сила, сміливість, фізична підготовленість, відвага, героїзм, а у подальшому стало охоплювати ще і такі риси як благородство, вихованість, ввічливість.

Зародження Олімпійських ігор у Стародавній Греції пов'язують з іменем грецького народного героя Геракла, легендарного царя Пелонса, спартанського царя і законодавця Лікурга, царя Еліди Іфіга;

VIII ст. до н.е. – Олімпія на початковому етапі проведення Олімпійських ігор була історичним, культурним і релігійним центром Стародавньої Греції;

VII – VI ст. до н.е. – проводилися Півійські ігри у Дельфах і були другими за значенням після Олімпійських ігор.

V-IV ст. до н.е. – Олімпія в класичний період. В 472 р. до н.е. було прийнято рішення про побудову храму Зевса.

Ім'я переможця перших Олімпійських ігор в Стародавній Греції – Коройба із Елари – було офіційно зареєстровано в 776 р. до н.е.

Першим серед македонців олімпійським чемпіоном, відомим в історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції став у -IV ст. до н.е. цар Македонії Філіп II – (батько Олександра Македонського) змагання проводилися на колісницях з чотирьох коней;

573 р. до н.е. – відбулися перші Немейські ігри. Легенда свідчить, що Немейські ігри стали проводитися на честь подвигу Геракла, що переміг Немейського лева;

572 р. до н.е. Істмійські ігри були організовані на честь бога Посейдона – владики морів. Істмійські ігри проводилися один раз на два роки (у першій і третій роки кожної Олімпіади). З 228 р. до н.е. в Істмійських іграх стали брати участь не лише греки, але і римляни.

На Іграх перших тринадцяти Олімпіад (776–728 рр. до н.е.) греки змагалися лише з бігу на коротку дистанцію, яка складала один стадій.

Програма Олімпійських ігор у 708 р. до н.е. поповнилась пентатлоном (стрибки, біг, метання диску, метання спису чи дротику, боротьба). З 688 р. до н.е. до програми змагань також входив кулачний бій.

У 698 р. до н.е. в програму Олімпіад був включений панкратіон (поєднання боротьби і кулачного бою).

У 680 р. до н.е. до програми Олімпійських ігор увійшли кінні змагання.

Програма змагань.

Перший день. Відкриття Олімпіади.

Другий день. Змагання юних атлетів з бігу на один стадій. Далі проводилися змагання з боротьби, кулачного бою і панкратіону.

Третій день. Проводилися кінні змагання і пентатлон.

Четвертий день. Програма змагань цього дня включала змагання з бігу, боротьби, кулачного бою і панкратіону.

П'ятий день. Церемонія нагородження переможців.

Серед античних олімпіоніків найбільше успіхів досягли: Леонідас з острова Родос – 12 перемог (164–152 рр. до н.е.); Гермоген із Ксанфа – 8 перемог (89–81 рр. до н.е.); Астілос із Кротона – 7 перемог (488 – 476 рр. до н.е.); Мілон із Кротона – 6 перемог (540–516 рр. до н.е.).

Підготовка атлетів до Олімпійських ігор. Уже в ті часи при підготовці атлетів використовувалася певна періодичність – чотириденні тетради. Перший день – підготовчий для атлета, другий день – тренування досягає максимальної інтенсивності. Третій день – напруга тренувань падає. Четвертий день – тренування середньої інтенсивності.

В підготовці атлетів використовувалися медичні знання – про розвиток системи дихання і кровообігу, елементи гігієни, різні види масажу, спеціальні дієти.

Тренування атлетів в гімназіях здійснювалися професійними учителями (тренерами)

Тренер повинен був знати про все, що стосувалося підготовки атлетів – масаж, дієта, гігієна, медицина.

У II ст. до н.е. в гімназіях стали з'являтися офіційно найняті лікарі, які поряд зі своїми прямими обов'язками, часто займалися і тренуванням атлетів.

Олімпійські ігри Римської Греції. Після поневолення Греції Римом в 146 р. до н.е. Олімпійські ігри проводились до 394 р. до н.е.

У 82 р. до н.е. римський диктатор Луцій Корнелій Сулла пограбував Олімпію і Дельфу.

В 30 р. до н.е. до влади в Римі прийшов Октавіан Август, який повернув вивезені Суллою скарби у Олімпію і Дельфи, провів реєстрацію спортивних споруд, сприяв відродженню інших грецьких змагань.

В 54 р. до н.е. до влади в Римі приходять Нерон, який був прихильником стародавньогрецької культури, захоплювався спортом, театром, виступав в різних конкурсах і змаганнях. В 60 р. до н.е. він заснував перший атлетичний фестиваль в Римі, який включав кінні і гімнастичні змагання. Сам Нерон брав участь у заїздах колісниць і був проголошений переможцем, хоч вилетів із колісниць під час заїзду.

Імператор Андріан, який правив Римом більше 20-ти років (117–138 р. н.е.) сприяв тому, що Олімпійські ігри Римської Греції досягли найвищого рівня за весь період їх проведення.

Реєстрація переможців Олімпійських ігор припинилась в 267 р. н.е., починаючи з цього року і до 361 р. н.е. яких-небудь відомостей щодо змагань атлетів документально не відмічено.

Наступним третім етапом формування теоретичних знань спортивної підготовки вважається період від епохи Відродження до кінця XIX ст. Теоретичні погляди Яна Амоса Коменського (1592–1670), Джона Локка (1632–1704), Жана Жака Руссо (1712–1778), Генріха Песталоці (1746–1827) стали основою для формування систем фізичного виховання у 17–18 ст. [6].

Четвертий етап створення теорії фізичного виховання і спорту охоплює період із кінця XIX ст. до 1917 р. Для цього етапу характерними є розвиток матеріальної бази, будуються майданчики зі штучним льодом (1876 р.), з'являються швидкісні ковзани з тонким лезом і гумові камери на колесах. В кінці 90-х років XIX ст. в США при Атлетичній любительській спілці створюється науково-дослідне товариство з легкої атлетики. Важливий внесок у розвиток фізичного виховання і спорту у цей період вносять К. Д. Ушинський (1824–1871), П. Ф. Лесгафт (1837–1909), Г. Демені (1850–1917) [5, 6].

В 1896 П. Ф. Лесгафт відкриває офіційні «Курси вихователюк і керівників фізичного виховання», які отримали статус вищого навчального закладу. В цей період з'являються фундаментальні праці про біологічні та медичні знання стосовно фізичних навантажень спортсменів. Найбільш важливою науковою працею була теорія У. Флетчера і Ф. Г. Хопкінса (1907) про взаємозв'язок м'язових скорочень, розпадом глікогену і утворенням лактату [5].

Такі вчені як Ш. Б. Ламарк (1744–1829), Вільгельм Ру (1850–1924), І. М. Сеченов (1829–1905) сформувавши основні теоретичні засади функціональної адаптації спортсменів. У 1899 р. Фердинанд ла Гранджем став автором першого підручника з фізіології м'язової діяльності [5].

В цей період були проведені Ігри I Олімпіади в Афінах (1896р.)

Протягом п'ятого етапу з 1917 р. до 70-80 рр. XX ст. практично сформувалися як організаційні структури розвитку фізичного виховання і спорту, так і основні напрями науково-методичного забезпечення цієї галузі.

Хронологія створення організаційних структур

1918 р. – створений Центральний державний інститут фізичної культури і спорту в Москві. 1

923 р. – почало працювати видавництво спортивної літератури «фізкультура і спорт».

1927 р. – створена Гарвардська лабораторія з проблем спортивної фізіології.

1930 р. – створений Інститут фізичної культури і спорту в Україні.

1930 р. – створений Науково-дослідний інститут фізичної культури в Вишевикладений матеріал взято із книги: Олімпійський спорт в 2 т / В. Н. Платонов, М. М. Булатова, С. Н. Бубка [и др.] под общ. ред. В.Н. Платонова. – К. : Олімпійская литература, 2009. – Т. 1 – 736 с.

1931 р. – створений Науково-дослідний інститут фізичної культури в Україні.

Хронологія публікації наукових і науково-методичних робіт

Друга половина 30-х років ХХ ст. Стали використовуватися повторні і інтервальні методи тренування. Зокрема, такий підхід стали використовувати фінські бігуни Ханнес Колех Майнен і Пааво Нурмі, американські плавці Джон Вейсмюллер і Адольф Кіфер, Бенні Леонард стимулював новий підхід в боксі, де за основу бралася технічна підготовленість боксера. Німець Вальтер Гласс і норвежець Гулін Гомс стали застосовувати аеродинамічні способи стрибків на лижах з трампліну [5].

Починаючи з 20-30-х років ХХ ст. стали розвиватися біохімія і фізіологія спорту. Найвідоміші праці з цих напрямів спортивної науки належать А. В. Хіллу, який став лауреатом Нобелівської премії за відкриття клітинного метаболізму, російським вченим В.І. Палладіну (1859-1922); О. М. Баху (1857- 1946), які всебічно вивчили процес клітинного окиснення. У 1932 р. В. А. Енгельгард (1894-1984) відкрив явище дихального фосфолування. У 1939 р. він встановив шляхи перетворення хімічної аденозінтрифосфорної кислоти в механічну енергію м'язового скорочення. У 1937 р. англійський біохімік Ганс Кребс відкрив цикл лимонної кислоти, що в подальшому отримав назву «цикл Кребса» [4, 5].

Протягом п'ятого етапу були опубліковані фундаментальні праці [5]

- Т. Є. Владімірова – з вивчення хімічних процесів у м'язах;

- Дж. Уотсона, Ф. Крика – про структуру і біологічні властивості ДНК;

- А. В. Паладіна – з біохімії м'язової діяльності і нервової системи;

- М. О. Берштейна – з фізіології побудови рухів.

- Л. О. Астранда – з фізіології дихання, енергозабезпечення м'язової діяльності;

- П. К. Анохіна – про структуру діяльності функціональних систем.

Варто зауважити, що велику роль у розвитку спортивної фізіології відіграли фундаментальні праці І. М. Сеченова – з фізіології нервової системи, природи довільних рухів і психічних явищ; І. П. Павлова – про фізіологію вищої нервової діяльності, М. Є. Введенського і О. О. Ухтомського – про процеси збудження і гальмування нервової системи [4].

На цьому етапі були опубліковані такі книги:

1922 р. – «Наукові основи тренування» (В. В. Горіневський);

1927 р. – «Анатомо-фізіологічні основи фізичної культури тіла людини» (М. К. Лисенков, Є. І. Синельніков);

1947 р. – «Про побудову рухів» (М. О. Берштейн);

1949 р. – «Тренування легкоатлета» (М. Г. Озолін).

1956 р. – «Фізіологічна характеристика сили швидкості і витривалості» (М. В. Зімкін);

1957 р. – «Фізіологічні і біохімічні основи сили, швидкості і витривалості» (М. М. Яковлев, О. В. Коробков, С. В. Янаніс);

1964 р. – «Біг, біг, біг» (Фред Уїлт);

1967 р. – «Нариси психології спорту» (А. І. Пуні).

Шостий етап формування знань з теорії і методики спортивної підготовки умовно можна розділити на два періоди – з початку 70-х до 90-х і з 90-х років ХХ ст. до нинішнього часу. Насамперед, це обумовлено початком формування теорії періодизації спортивного тренування, яка обґрунтована в фундаментальних працях Л. П. Матвєєва, М. Г. Озоліна, Дітріха Харре, В. М. Платонова та інших. Зокрема, цими та іншими спеціалістами опубліковані такі наукові праці:

- 1964 р. – «Проблеми періодизації спортивного тренування» (Л. Л. Матвеев);
 1966 р. – «Теорія і методика фізичного виховання» (О. О. Новіков);
 1970 р. – «Сучасна система спортивного тренування» (М. Г. Озолін);
 1971 р. – «Наука про тренування» (Д. Харре); 1977 р. – «Основи спортивного тренування» (Л. П. Матвеев);
 1980 р. – «Контроль тренувальних і змагальних навантажень» (М. О. Годік);
 1980 р. – «Сучасне спортивне тренування» (В. М. Платонов);
 1984 р. – «Теорія і методика спортивного тренування» (В. М. Платонов);
 1986 р. – «Підготовка кваліфікованих спортсменів» (В. М. Платонов);
 1986 р. – «Теорія і методика спортивного тренування» (Ц. І. Селезньов);
 1990 р. – «Функціональні можливості спортсменів» (В. С. Міщенко);
 1991 р. – «Підручник з тренування» (Д. Мартін, К. Карл, К. Лехнерц);
 1991 р. – «Про спритність і її розвиток» (М. О. Берштейн).

Протягом першого періоду шостого етапу стали формуватися основи окремих напрямків підготовки спортсменів, таких як моделювання (В. В. Кузнецов, О. Д. Новіков, В. М. Шустін, 1973) і програмування (Ю. В. Вехошанський, 1985) тренувального процесу.

Для другого періоду шостого етапу формування теорії і методики спортивної підготовки характерними є розробка теоретичних і методичних основ підготовки спортсменів в олімпійському і професійному спорті. Найбільш фундаментальні праці у цих напрямках спортивної науки опубліковані викладачами Національного університету фізичного виховання і спорту України, насамперед це стосується В. М. Платонова, у фундаментальних працях якого не лише обґрунтована теорія періодизації спортивного тренування з урахуванням сучасних тенденцій розвитку різних видів спорту, але і визначені пріоритетні шляхи розвитку олімпійського і професійного спорту.

Протягом останнього двадцятиріччя опубліковані фундаментальні праці з основ теорії і методики спортивної підготовки:

- 1994 р. – «Олімпійський спорт» (В. М. Платонов, С. І. Гуськов);
 1996 р. – «Спортсмен в різних кліматико-географічних і погодних умовах» (М. М. Булатова, В. М. Платонов);
 1997 р. – «Фізіологія спорту і рухової активності» (Дж. Х. Уілмор, Д.Л. Костіл);
 2000 р. – «Періодизація спортивного тренування» (А. П. Бондарчук);
 2000 р. – «Біохімія м'язової діяльності» (М. І. Волков, Е. Н. Несен, А. А. Осіпенко, С. М. Корсун);
 2001 р. – «Медико-фізіологічні основи спортивного тренування жінок» (Л. Г. Шахліна);
 2001 р. – «Основи психології спорту і фізичної культури» (Р. С. Уейберг, Д. Гоулд);
 2002 р. – «Основи на спорт на треніровка» (болгарські фахівці Ц. Желязков, Д. Дашева);
 2002 р. – «Підготовка спортсменів високої кваліфікації в чотирьохлітніх олімпійських циклах» (В. О. Дрюков);
 2004 р. – «Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. Загальна теорія і її практичні додатки» (В. М. Платонов);
 2005 р. – «Теорія і методика фізичного виховання» (Т. Ю. Круцевич та ін.);
 2009 р. – «Олімпійський спорт» (В. М. Платонов, М. М. Булатова, С. М. Бубка);
 2010 р. – «Блокова періодизація спортивного тренування» (В. Б. Ісурін);
 2011 р. – «Спорт і система підготовки спортсменів» (В. Д. Фіскалов); 2011 р. – «Відбір спортсменів і орієнтація їх підготовки в процесі багаторічного удосконалення» (О. А. Шинкарук);
 2013 р. – «Періодизація спортивного тренування» (В. М. Платонов).

Заслужують на увагу наукові дослідження проблем підготовки спортсменів в окремих видах спорту, результатами цих досліджень стапи публікації у формі монографій:

- 2003 р. – «Управління підготовкою футболістів» (Г. А. Лісенчук);

2005 р. – «Теоретико-методичні основи управління багаторічною підготовкою стрибків у висоту високого класу» (Р. Ф. Ахметов);

2006 р. – «Управління тренувальним процесом футболістів у річному циклі підготовки» (В. М. Костюкевич);

2009 р. – «Індивідуалізація підготовки спортсменів в ігрових видах спорту» (Ж. Л. Козіна);

2011 р. – «Моделювання тренувального процесу в хокеї на траві» (В. М. Костюкевич);

2012 р. – «Технологія підготовки футбольної команди вищої кваліфікації» (В. М. Шамардін).

Загалом, структура теоретико-методичного забезпечення спортивної підготовки може бути представлена у вигляді піраміди, де на самій вершині знаходяться фундаментальні праці загальних основ теорії і методики спортивної підготовки, під ними – фундаментальні праці з окремих напрямків теорії і методики спортивної підготовки і внизу піраміди знаходяться наукові праці з теорії і методики спортивної підготовки в окремих видах спорту, що опубліковані як монографічне дослідження.

Висновки. Формування загальної теорії і методики спортивної підготовки здійснювалося практично протягом трьох тисячоліть і складалося із шести етапів. Перший з яких відноситься до Мінойсько-мікенської цивілізації, другий охоплює проведення Олімпійських ігор у Стародавній Греції і Римській Греції, третій – включає період від епохи Відродження до кінця XIX ст., четвертий – тривав з кінця XIX ст. до 1917 р., п'ятий – з 1917 р. до 70 рр. XX ст. Що стосується шостого етапу то його умовно можна розділити на два періоди: від 70 до 90 рр. XX ст. і від 90 рр. XX ст. до сьогодення.

Структура теоретико-методичного забезпечення спортивної підготовки складається із фундаментальних праць загальних основ теорії і методики спортивної підготовки, фундаментальних праць з окремих напрямків теорії і методики спортивної підготовки в окремих видах спорту.

Література

1. Бубка С. Н. Олимпийский спорт в обществе: история развития и современное состояние / С. Н. Бубка. – К.: Олимпийская литература, 2012. – 260 с.
2. Культурное наследие Древней Греции и Олимпийские игры / М. М. Булатова, С. Н. Бубка. – К.: Олимпийская литература, 2012. – 408 с.
3. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Л. Кун. – М.: Радуга, 1982. – 400 с.
4. Олимпийский спорт: в 2т. / В. П. Платонов, М. М. Булатова, С. Н. Бубка (и др.), под общ. ред. В. Н. Платонова. – К.: Олимпийская литература, 2009. – Т.1. – 736 с.
5. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практическое приложение / В. Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 808 с.
6. Теорія і методика фізичного виховання в 2 т. / за заг. ред. Т. Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2005. – 391 с.
7. Энциклопедия современного олимпийского спорта / Гл. ред. В. Н. Платонов.

УДК 80'0+81:572+37.013

Ляшенко Л.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ ПРО ТЕОРІЇ ПОЯВИ ФУНКЦІЇ МОВЛЕННЯ

Головною темою статті є аналіз сучасних уявлень про прадавні витоки формування у попередників Homo Sapiens і самої людини спроможності до чіткого мовлення як основи інтелекту й усіх успіхів сучасного людства у завоюванні Землі та перетворення у гегемона біосфери. Вказано, що на Заході термін «інтелект» використовується тільки в однині, а от у

темі «майбутнє» науковці аналізують не один-єдиний варіант (як у нас в радянські часи), а широку множину з різноманітними пропозиціями руху вперед. В аналізі минулого сучасні молоді науки швидко накопичують точні факти, що дає змогу об'єктивно розглянути еволюцію мовлення і використати її для удосконалення викладання іноземних мов та для цілей лікування аутистів. Відзначено хороші перспективи англійської мови на шляху до глобального застосування.

Ключові слова: сигнали, походження мовлення, зміни мов, поширення тегів, формування глобальної мови

Актуальність і постановка проблеми. Філософія виникла на порівняно високій стадії соціальної еволюції людства в тих поодиноких цивілізаційних осередках, що створили і ефективно використовували писемність. Не буде великим перебільшенням стверджувати, що термін «наука» в сучасному широкому значенні слід пов'язувати саме з філософією, адже практично до XIX століття її представники володіли найбільшими знаннями про людину, суспільство і природне довкілля. Логічним наслідком стало недавнє народження з філософії великої кількості сучасних фундаментальних наук, про що так переконливо свідчить назва головного наукового ступеня - Philosophiæ Doctor (PhD). Поширені інформаційні джерела, включаючи Інтернет, стверджують, що витoki серйозної філософії слід пов'язувати з Античною Грецією, а у вужчому сенсі - з Піфагором і Платоном.

Про участь українців у цій справі наші недоброзичливці згодні згадувати з межі утворення Великого князівства Литовського, країною якого і вважають Україну з її землеробським населенням. Навіть українські патріоти ще й зараз пов'язують формування філософських думок і поглядів з добою Київської Русі, хоч і не заперечують існування набагато старшого «язичницького» світогляду долітописних часів. Зазвичай вважають, що любов до істини і відповідне мислення прийшло до нас з Півдня і саме греки мають найбільші підстави «вимагати» від ЄС якогось роялті за винаходи мало не всіх філософських ідей.

Але настання зміни тисячоліть розпочало радикально дискредитувати вказані твердження. Робота фізиків з ізотопами деяких елементів, а біологів - з органічною частиною археологічних знахідок, дали змогу встановлювати все більше фактів про дати, які охоплюють період останніх 15 тисяч років. Виявилось, що грецька і подібні цивілізації мали набагато старших попередників і найбільшу роль у поширенні прогресу зіграли пращури українців. Вони є справжніми родоначальниками індоєвропейських мов і відповідної культури ([2] та ін.).

На жаль, історична доля українського народу була виключно несприятливою і початкові переваги життя на лісостепових чорноземах в умовах кліматичного оптимуму, які відзначені формуванням трипільської культури і основи для сім'ї індоєвропейських мов (ми писали про це у статті [7]), були потім втрачені під час ворожих азійських навал і задушливих обіймів «великого імперського брата» (маємо на увазі Російську імперію). Не випадково мовне питання є отруйним спадком минулих часів і лишається серйозною проблемою не тільки для керівників України, а й для всього населення, зокрема, усіх педагогів.

Ми вважаємо, що більшість недоліків сучасної української освітньої сфери, зокрема – вивчення іноземних мов, – мають витoki в радянському періоді. Багато років тривав перехід від «багатовекторної політики» до правильної орієнтації на приєднання до Європейського Союзу. Тільки зараз серйозно ставиться питання витіснення російської мови з її лідерської позиції в науках і культурі. Ми вітаємо намір освітніх керівників України значно посилити вимоги до якості викладання сучасних мов. Зокрема, сподіваємося й на те, що через 4-5 років відмінне знання англійської мови буде обов'язковою вимогою до абітурієнтів національних університетів й усіх програм, насамперед – магістерських і докторських.

Наш фаховий обов'язок – викладання англійської мови студентам природничих факультетів, яких найбільше цікавить майбутнє обраних наук і можливості застосування у

них англійської мови. Автору доводиться цікавитися футурологією і обирати для студентів інформацію фахового характеру. Саме тому з метою отримання нових знань ми приєдналися до спілки викладачів і науковців України – Київського клубу «Антиколапс», – яка (за прикладом Римського клубу – [9] та ін.) шукає шляхи подолання загрози екологічного та інших колапсів. Спільно ми створили перші праці, в яких сформульовані цілі Клубу і запропоноване наше бачення боротьби з колапсами ([3; 4] та ін.). Ми змогли також познайомитися з новітньою інформацією антропологічного плану, що безпосередньо пов'язана з пошуками відповіді на кардинальне питання щодо появи у людини спроможності до мовлення та одночасного вдосконалення інтелекту. Ми виявили, що у поширених педагогічних виданнях України новітня інформація з відповідями на це запитання висвітлена недостатньо.

Мета статті – загальний огляд уявлень про еволюцію мовних спроможностей людини, а головне **завдання** – виклад новітніх досягнень археології, біології, когнітології та інших наук щодо найбільш імовірних витоків мовлення та передбачення подальшої еволюції національних і глобальних мов, яку необхідно враховувати в діяльності вищої школи.

У виборі **методів дослідження** ми керуємося прикладом більш досвідчених колег і поєднуємо всі корисні досягнення класичних наук, у першу чергу - філософії і філології. Але участь у Київському клубу «Антиколапс» дала нам змогу познайомитися з основами дуже молодих **ноонаук**, які спираються на найновіші досягнення у поглибленому вивченні людини в усій її складності. Тут літери «ноо-» означають підвищену «мудрість» і якість цих наук. Нагадаємо, що ці три літери мають витоком грецьке слово «nous», широке значення якого охоплює всю сферу, де використовуються *інтелект, розум, мудрість, розуміння, усвідомлення* та інші подібні. Загальновідомим є термін «ноосфера», але ми використаємо переважно його розвиток і продовження – нооісторія, ноопедагогіка, нооекономіка, ноосупільство і чимало інших. Зазначимо, що майже повний їх перелік містить стаття [5], на основі якої її авторам видані авторські свідоцтва (укр. та англ. мовами).

Виклад результатів. Розпочнемо з власного невеликого спостереження лінгвістичного характеру. Ми помітили існування чималих відмінностей у нашому та «західному» використанні термінів «інтелект» і «майбутнє». Науковці Заходу застосовують перший тільки до однієї особи, відмовляючись вважати реальністю поняття «інтелект групи» чи «інтелект нації». Ми вважаємо цей погляд правильним, а докази цього надають етологія та когнітологія (утім, їх виклад виходить за межі статті).

На наших теренах слово «майбутнє» ми зазвичай використовуємо тільки в однині. Це ще більш виразна суперечність з практикою держав Заходу, науковці яких вивчають не одиначне майбутнє, а велику множину різноманітних варіантів. Там поширене словосполучення «futures studies», яке все ж можна (для спрощення) редукувати до «futurology». Зауважимо, що англійський Google на запит по цьому слову пропонує для ознайомлення майже 36 мільйонів матеріалів, рекомендуючи чітко розрізняти хоча б найголовніші варіанти майбутнього – *можливе, найбільш імовірне і бажане*.

Вказаний нами факт успадкованого від СРСР надзвичайно спрощених уявлень про майбутнє ми пропонуємо пояснювати приматом ідеології над логікою і розумом: Комуністична партія нав'язувала побудову «комунізму», а він автоматично міг бути тільки одним-єдиним, а не складним комплексом різноманітних варіантів. Вказаний редукціонізм мав негативні наслідки не тільки для навчального процесу, в якому не фаворизували оригінальне мислення учнів і студентів, а й для стратегії державного планування. Воно було науковим на початку розвитку СРСР, але постійно погіршувалося, ставши наприкінці непридатним.

Наше перебування у складі учасників Київського клубу «Антиколапс» дало змогу удосконалити знання з нооісторії, що у своїх попередніх працях ми використали для пояснення того, що сім'я індоєвропейських мов та індоєвропейський світ виникли не

примітивним і кривавим поширенням первинної мови, а набагато складнішим і переважно мирним у формі розповсюдження «*хмари тегів*» представниками тих народів, які тисячі років намагалися запозичити найвищі технології доби енеоліту у наших пращурів на території Туреччини, Трипілья і Великого Трипілья ([6; 7] та ін.). Для нас «*нооісторія*» означає сукупність точних датувань і генетичних розшифрувань, які ще півстоліття тому не могли здійснити ні фізика ізотопів, ні сектор «генетика» з біології. Зазначимо, що студенти позитивно ставляться до наших доказів того, що англійська мова стала частиною сім'ї індоєвропейських мов саме через запозичення великотрипільських тегів. Іншими словами, не ми все запозичували у французів чи латинян – вони задовго до початку нашої ери знайомилися з технологіями і культурою наших пращурів й успішно перенесли до себе металургійні, транспортні і навіть головні культурно-духовні (зокрема – релігійні) технології. Найбільш вагоме історичне підтвердження цих слів – детальний опис славнозвісним Геродотом усього того, що він бачив особисто у Західній Скіфії (фактично – в Україні).

На наш погляд, Київський клуб «Антиколапс» на основі помічених К.Корсаком екологічно безпечних ноотехнологій (детальніше – у статті [5]) запропонував реальний засіб відвернення екологічного колапсу, а у разі застосування ноонаук – інших небезпек для людства. На цій основі ми пропонуємо студентам те бачення майбутнього, яке вони сприймають позитивно і вже використовують у виборі власних життєвих стежин.

А от у пошуках відповіді на питання про походження функції мовлення застосовним ми вважаємо філософське відкриття для довільних систем явища неминучості переходу еволюційного кількісного накопичення (у широкому сенсі – змін) у бурхливий процес утворення якісно нового стану (скорочено – «Закон переходу Кількості в Якість»).

Філософи минулого не ризикували з датами розглядати історію виникнення мовлення у давні та дуже давні часи. Найбільш проникливі атеїсти заперечували божественне втручання і не підтримували спрощених уявлень про «раптову» активізацію мовлення (у медичній практиці більше випадків втрати мовлення від потужного удару по голові людини, але відбувалися й цілковито протилежні випадки подібного впливу). Нам імпонували ті філософські пояснення, що полягали у великій тривалості поступових змін людей, які в переломний момент згідно вказаного Закону розпочали спрощене голосове спілкування і надалі не втрачали його, а лише вдосконалювати,

Найбільш корисними для відтворення еволюції мовлення у людей ми вважаємо останні досягнення тих секторів точних наук, які використовують новітній інструментарій під час вивчення археологічних решток і – це може звучати несподівано – активності людського мозку в його безперервній діяльності. Якщо у недавньому минулому серед науковців панував песимізм (ніколи не пощастить зрозуміти феномен появи у людини мовлення!), то в останні роки безнадія швидко поступається позитивним настроям. Для доведення цього явища використаємо дві статті на вказану тему з академічних науково-популярних часописів (основні автори – не журналісти, а науковці-дослідники), які віддалені у часі на понад дюжину років.

У статті 2003 року наголошено на тому [8], що люди зазвичай у процесі розмірковувань обирають найпростіші варіанти відповідей, зокрема, лінійну екстраполяцію і спрощений варіант еволюції. На цій основі в підручниках молоді пропонують теорію «вибухових змін» – раптову значну зміну ДНК, яка пізніше поширюється через спадковий механізм. Цим успішно пояснюється, наприклад, синій колір очей – всі синьоокі є прямими нащадками тієї прадавньої особи, генетичний апарат якої зазнав подібної зміни з неістотними «косметичними» наслідками. Але дуже вагомі трансформації з появою, наприклад, виразної мови, не могли бути наслідком точкової зміни одного-єдиного гена. Автори пояснюють, що у результаті реальних змін наслідки охопили і головний мозок, в якому виникли і вдосконалилися зони аналізу звуків і надання їм певного значення (зони Брока і Верніке), і чимало інших частин тіла – від горлового апарату створення звуків з тонким керуванням аж до змін міні-кісточок нашого

вуха, які спеціалізуються на поліпшеному сприйманні обертонів голосу людини. Наприкінці цієї статті за 2003 рік висловлюється сподівання на те, що нові археологічні відкриття дадуть змогу виявити важливі деталі мільйоннорічної еволюції пращурів людини.

Ці надії вже стають дійсністю, про що свідчить червнева стаття 2019 року «Першими заговорили гейдельбергці», яка коротко узагальнює чимало нових даних про особливості еволюційної конкуренції багатьох невеликих популяцій людиноподібних мавп [1].

Зростання кількості знахідок та акуратніша робота з дрібними кісточками дала змогу точніше простежити не тільки вдосконалення знарядь з каменю та інших матеріалів, а й формування апарату мовлення і сприймання. Вже доведено, що існувало одразу кілька різновидів людей на віддалених одна від одної територіях, серед яких переможцем став пращур – *Homo Sapiens Sapiens*. Теми статті стосується такий фрагмент зі статті 2019 року: «Я можу сказати, хто став говорити розбірливо. Це був спільний предок нас і неандертальців – так звана гейдельбергська людина. У неї вже був цілий комплекс пристосувань, які не потрібні ні для чого, крім членороздільної звукової мови... Звичайно, різні гейдельбергські люди теж відрізняються один від одного: палеонтологам просто пощастило. Є таке місце, Сима-де-лос-Уесос, буквально – «Безодня з кістками», урвище, куди гейдельбергські люди, які жили на території сучасної Іспанії кілька сотень тисяч років тому, дуже тривалий час скидали своїх небіжчиків. І тепер цей цвинтар гейдельбергських людей став джерелом для палеоантропологів. Вони змогли знайти там кілька комплектів (комплектів!) слухових кісточок і по ним відновили криву слуху. І побачили, що різні гейдельбергські люди трохи відрізняються один від одного, але всюди характеристики дозволяють вважати, що був цей другий пік кращої чутності (отже, вони вже чули так, як ми)» [1, с. 11, 13]

Ці нові факти не формують, однак, цілісної картини того, які еволюційні кроки упродовж інтервалу 5-3 мільйонів років тому дали змогу через ланцюжок проміжних (людини «вмілої», еректуса й ін.) сформувати мозкові та інші структури забезпечення роздільного та якісного мовлення. Вказані попередники пересувалися вже у вертикальному положенні, що, безсумнівно, сприяло перебудові горлової частини нашого акустичного апарату. Однак, процес удосконалення був дуже повільним і не мав нічого спільного з уявленнями про швидку сальтаційну еволюцію. Цей варіант став діяти в епоху соціальної еволюції після серії великих технологічних винаходів за активної участі пращурів українців (продуктивне рільництво і скотарство, календар, робота з металами та ін.), головним центром яких стали пенепленні території Близького Сходу. Для підвищення виробництва їжі люди спустилися з горбів у дельти і низькі заплави рік, де щорічні розливи дуже полегшували процес рільництва. А от безпосередні пращури українців демографічним чином досягли чорноземів України й лишилися на них аж до наших днів, нерідко страждаючи від нападів ворогів-кочівників.

У вказаних та інших своїх працях ми розвинули припущення К.Корсака щодо формування сім'ї індоєвропейських мов не через війни і колонізацію, а через мирний рух «хмари тегів» шляхом добровільного запозичення іншими народами службових термінів зі сфери тогочасних високих технологій (конярства, колісного транспорту, металургії міді на березовому вугіллі та ін.). Задовго до появи Античної Греції цей процес тривав тисячі років на теренах Великого Трипілля – економічної зони глибокого поділу праці між Карпатами і Західним Сибіром. Він мав катастрофічний кінець, зумовлений вибухом грецького надвулкану Санторін. Це сталося приблизно 3600 років тому, зумовивши переселення населення східної частини Великого Трипілля на південь (відоме як «похід аріїв») і зміщення якогось відсотка чоловіків з його західної частини до меридіану Берліна. Цим прискорилися процеси генетичних і мовних змін в усій центральній частині Європи, що мали наслідком сучасну складну і фрагментарну мапу Європейського Союзу.

Як мовилося, останні дві тисячі років були несприятливими для українців в аспектах створення власної держави і повторення такого ж впливу на більшість Євроазії, який вони

здійснили впродовж кількох тисяч років аж до зникнення Великого Трипілля. «Лісовики (великороси)» з Валдайської височини, які мали «чернігівські» слов'янські чоловічі гени, спромоглися використати історичні шанси для створення цілої імперії, кордони якої помчали в усі боки на основі використання людських та економічних ресурсів більшої частини сучасної України. Це не принесло щастя пересічним росіянам, але сформувало у них безмежну пику і гордість за великі територіальні розміри захопленого. Навіть російська мова не приваблювала населення приєднаних держав (виняток – дітки місцевих князків і знаті). Вона так і змогла стати учасником історичних змагань за позицію «світової мови» й конкурувати з іспанською, французькою, німецькою та англійською.

Як висновок з викладеного вкажемо на те, що англійська мова перебуває у виключно сприятливих умовах для свого мирного поширення по всій планеті, адже монопольне становище у сфері друкованих та електронних засобів інформації під тиском глобалізаційних економічних процесів спонукає більшість молоді світу вивчати цю мову для отримання вищої освіти та участі у змаганнях за вигідні місця праці.

Недоліком дій керівників освіти України ми вважаємо «коротке прогнозування», адже вони пропонують готувати мулярів, кравчинь, трактористів та ін., не помічаючи надходження нооери – часу технологій 7-го укладу (приклад – вирощування необмеженої кількості м'яса з дрібки стовбурових клітин у великих і безпечних для використання біореакторах).

Нооера не настане миттєво, тому наша система освіти має всі можливості устигнути підготувати молодь до приходу тих нових професій, про які не здогадуються навіть фантасти.

Література

1. Бурлак С., Орлова О. Первыми заговорили гейдельбергские (2019) // Троицкий вариант. – 2019. – №13, 2 июля. – С. 11,13 (URL: <https://trv-science.ru/uploads/282N.pdf>) 3-07-2019
2. Корсак К.В. Нооистория, Велике Трипілля та інші основи Української ідеї ХХІ // Вища школа. - 2016. - №10 (147). - С. 57-67
3. Корсак К., Корсак Ю., Антонюк Л., Благініна С., Бойчук О., Давиденко Н., Кірик Т., Ляшенко Л., Пилипенко С., Похресник А., Сонько С. (2019) Рух людства до двох організованих ним колапсів – екологічного і духовно-інтелектуального. Який небезпечніший і чи є порятунок? // Вища школа. – 2019. – №3. – С. 7- 18
4. Корсак К., Корсак Ю., Кулик О., Лісовська Л., Ляшенко Л. та ін. (2019) Молоді науки про генетичне та еусоціальне в людині та її боротьбі з двома колапсами // Вища школа. – 2019. – №4. – С. 36-51
5. Корсак К., Корсак Ю. (2019) Нооглосарій-2 – ноонауки для майбутнього без колапсів // Вища школа. – 2019. – №2(175). – С. 31-53
6. Корсак К., Ляшенко Л. (2017) Гипотеза феномена происхождения и распространения на планете индоевропейской семьи языков // RELGA. – Ростов-на-Дону, 2017 – №3 [321] 15.03, (URL: www.relga.ru).
8. Корсак К., Ляшенко Л. (2017) Новітнє пояснення походження та успіхів індоєвропейської мовної сім'ї // Світогляд. – 2017. – №5. – С. 21-27.
9. Медников Б.М., Боринская С.А. (2003) Происхождение жизни и языка // Химия и жизнь. – 2003. – №11. – С.32-35 (URL: <https://www.hij.ru/upload/iblock/54a/54a2940ef91160af92961f2c34b2bc04.pdf>) 25-08-2019
10. von Weizsaecker, E., Wijkman, A. (2018) Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. – Springer, 2018. – 220 p.

Lyashenko Larisa. Human Philosophy on the Appearance of the Speech Function

The main topic of the article is analysis of modern ideas about the ancient origins of the formation of the precursors of Homo Sapiens and of man himself the ability to clearly speak as the basis of intelligence and all the successes of modern mankind in conquering the Earth and turning into a hegemon of the biosphere. It is stated that in the West the term "intellect" is used only in the singular, but in the topic "future" scientists analyze not a single variant (as we have in Soviet times), but a wide variety with various proposals moving forward. In the analysis of the past, today's young sciences are quickly accumulating accurate facts, allowing them to objectively consider the evolution of language and to use it

to improve the teaching of foreign languages and to treat autists. Good prospects of English language on the way to global application are noted.

Keywords: *signals, origin of speech, language changes, tag propagation, global language formation*

Малімон В.І.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (Україна)

КРИЗА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА САМОТНІСТЬ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНА

Криза ідентичності в умовах XXI століття виявляє себе насамперед у перегляді світоглядних, аксіологічних, телеологічних та деонтологічних традицій і пріоритетів розвитку. В умовах постмодерністської мережевої інфраструктури на перший план виходить ідентичність як «idem» - подібність до іншого [6, с. 166].

Ідентичність і проблема кризи ідентичності осмислюються як результат культури пізнього модерну в дослідженнях З. Баумана, М. Епштейна, О. Тоффлера та ін. Вагомий внесок у розвиток концепції ідентичності зробили А. Богачов, В. Горбатенко, М. Єгупов, С. Марійко, Р. Поліщук, М. Степико, Т. Титаренко.

Етимологічно вираз «ідентичність» походить від латинського слова «indenticus», що означає «ототожнений», «однаковий». Це поняття в науці є достатньо новим, у сучасній науковій думці воно утвердилось лише з другої половини XX століття. Термін широко використовується в філософії, психології, соціології, культурології, етнології, політології, геополітиці.

У філософських науках розрізняють: а) культурну ідентичність (ототожнення себе з культурною традицією); б) соціальну ідентичність (ототожнення себе з соціальною позицією або статусом); в) етнічну ідентичність (ототожнення себе з певною етнічною групою) [11, с. 15].

Ідентичність постає результатом ідентифікації через впорядкування, визначення та моделювання процесів для розуміння і вибору місця для себе. По суті, ідентифікація є своєрідним процесом моделювання взаємодії та зв'язків людини із зовнішнім світом на основі структурності, цілепокладання та внутрішнього духовного потенціалу, тоді як ідентичність – це фундамент відділення «Я» людини та оточуючого світу співвіднесенням внутрішнього й зовнішнього, кінцевого та безкінечного. Ідентичність виявляється як упорядкованість, виникаючи із ситуації вибору [10, с. 18].

Згідно з зауваженням З. Баумана, «проблема ідентичності в культурі модерну полягала в тому, як її конструювати, зберігаючи непохитною та стабільною; «проблема ідентичності» в постмодерні зводиться до того, як уникнути фіксованості й залишити вибір відкритим. Якщо гаслом модерності було «створення», головним медіумом, який сам по собі був «повідомленням» модерну, - фотографія, а основними будівельними матеріалами, котрі забезпечували міцність – сталь і бетон, то у постмодерну інші символи — «переробка», багаторазово використовувана відеострічка, біоруйнівний пластик» [1, с. 151].

Втрата людиною відчуття внутрішньої цілісності скеровує сучасну філософію до понять полісуб'єктивності, інтерсуб'єктивності як сфери між свідомістю «Я» і дискурсом «Іншого», до випадкового, девіантного, безумного, до свідомості іншої людини (Ж. Дельоз, М. Фуко, М. Бахтін, Е. Гуссерль, Ж. Бодрійяр та ін.). «...Якщо Я виконує функцію інтеграції, яка соціально проявляється у формі адаптації, то основним призначенням самості є процес індивідуації індивіда, перетворення його у цілісну особистість. Я підпорядковане самості і належить до неї як частина до цілого» [8, с. 28].

У роботі «Раса, влада і культура» О. Тоффлер наголошує: «Третя хвиля змінює природу ідентичності... індивід все менше зв'язаний контекстом свого народження і має великий вибір у самовизначеності. Мірою того, як наростає Третя хвиля, багато людей набувають більшої можливості вибору відповідно до посилення індивідуальності та

гетерономності у новій соціальній структурі. Прихід Третьої хвилі пов'язаний також із помітним прискоренням темпів соціальної та культурної зміни, так що ідентифікації, які обираються, стають короткочаснішими, а люди приймають чи відмовляються від якихось компонентів своїх ідентичностей швидше, аніж будь-коли» [16, с. 281–282].

Сучасний український філософ А. Богачов закликає до того, що «проблему ідентичності слід трактувати як онтологічну проблему різновидів цілого» [3, с. 23]. Розглядаючи людину як істоту, в якій перетинаються три царини – суб'єктивного, об'єктивного та інтерсуб'єктивного, А. Богачов розкриває особистісну ідентичність не як даність, а як здатність, що передбачає узгодженість або цілісність, рівнів взаємодії згаданих царин [3, с. 25].

До чинників, які впливають на вибір та структуру ідентичності сьогодні, можна зарахувати: стан духовного зубожіння, який породжує некритичність щодо себе, свого досвіду, максимальна увага до матеріальних речей, прагматизм та гіпердинамізм, пошуки психологічного комфорту через незахищеність перед екстремальними змінами фактично в усіх сферах [10, с. 20].

Криза ідентичності – термін, введений Еріком Еріксоном для позначення періоду нестабільності, невпевненості й формування особистості, через який проходять підлітки (насамперед у перехідних суспільствах). За допомогою цього терміна Еріксон намагався довести, що зазначений період є періодом зміни настроїв і невизначеності, коли бажаний результат у форматі здорової, цілісної, зрілої особистості, наділеної душевною рівновагою опиняється під питанням. Поняття «криза ідентичності» віддзеркалює нормативний процес, який виникає в міру дорослішання людини, а в зрілому віці – у зв'язку з соціальними змінами, освоєнням нових видів діяльності, нових соціальних ролей тощо [6, с. 161].

Криза ідентичності виражається в деформації її сутнісних ознак: як стверджує З. Бауман [Бауман], цілісність та спадковість стали ознаками, котрі дуже рідко трапляються в наш час. «Ідентичність як цілісна, усталена система ціннісних орієнтацій, стереотипів, світоглядних установок та принципів у динамічній соціокультурній ситуації сучасного віртуалізованого інформаційного суспільства стає неможливою і навіть непотрібною. Така традиційна, у нашому розумінні, ідентичність заважає особистості адекватно адаптуватись до нестійкого світу, не дозволяє динамічно пристосовуватись у мінливих умовах, а відтак гальмує процес соціалізації та самореалізації».

Як зауважує М. Епштейн, в екзистенціалізмі початку-середини ХХ ст. розрив людини з людством набуває етико-психологічних обрисів – як нездоланна самотність індивіда, неможливість спілкування, безсенсовність буття, криза «сутнісної, родової» основи особистості [18].

У постмодерну епоху поняття поля, простору, ситуації, контексту починають домінувати порівняно з модерністською епохою з її акцентом на індивідуалізмі, автономії, персональній відповідальності. Наголошується на соціальному конструюванні реальності, що стосовно особистості стає конституюванням себе і світу, самотворенням у діалозі з ним [15].

На думку сучасних бельгійських дослідників Ж. Сермійн, Р. Девлігера та Дж. Лутса, Self стає амальгамою розрізнених – інколи суперечливих – фрагментів, спогадів, почуттів, подій, ідеалів. Особистість сприймається як гетерогенна колекція певних елементів життєвої історії [20, с. 634]. Так виникає метафора Self-як-історії, Я-як-нарративу. Особистість стає схожою на вулик, або, точніше, бджолиний рій, який ніколи не є сталим. Він постійно рухається, гуде, видозмінюється, модифікується [20, с. 636].

Колишня чітка, усталена структура особистості (чи то фрейдівська, чи рубінштейнівська, чи платонівська) перетворюється на щось рухливе, ацентроване, неієрархічне. Таку специфічну структуру з легкої руки Ж. Делеза та Ф. Гваттарі називають ризою.

Ризома – це коренева система, схожа на динамічну, децентровану мережу, яка випускає непередбачувані пагінці у всі боки. Побачити її всю, цілком неможливо, оскільки вона може прибирати найрізноманітніших форм: розгортатися, ділитися на частки, формувати цибулини і бульби. Її найважливішою характеристикою є здатність до численних проникнень будь-куди. У ризомі немає головного шляху, входу або початкового пункту, що виводив б до «істини», «правди», «реальності». Завжди залишається чимало можливих «правд» і «реальностей», які можна розглядати як соціальні конструкти. Ризома не передбачає чіткої ієрархії, структури, порядку. Будь-яка її частка може виявитися пов'язаною з іншою, а може, навпаки, зруйнувати усталений зв'язок. І всі ці частки ризоми однаково важливі й значущі [20, с. 637-638; 15].

У результаті трансформації суспільства та прискорення динаміки соціальних процесів відбувається трансформація ідентичності — зміна її сутнісних ознак, переведення її з константного статусу у статус тимчасовий. Атрибути ідентичності (цілісність, стійкість, спадковість) замінюються фрагментарністю, ситуативністю, короткочасністю, еkleктичністю. Множинність та фантомність стають сутнісними характеристиками ідентичності сучасної людини. Ідентичність, котра не зводиться до поняття тотожності асоціюється з мінливістю, розпадом та хаотичністю. Ризомність (за девізом Ж. Дельоза «Не будьте деревом, будьте ризоною») заміщує струнку систему самототожності та детермінує тенденцію нівелювання суб'єкта як цілісності. Оскільки цілісність людини, її можливість бути тотожною собі піддається критиці, виникає нова стратегія ідентичності, суть якої становить фрагментарність [9].

Сучасна криза ідентичності виявляє себе в різних формах залежності й безпорадності, депресії і апатії, в прагненні втекти від реального світу за допомогою наркотиків та інших засобів, у надлишковій агресивності, владності й сексуальності, в прискореному поширенні містицизму, нігілізму та нарцисизму. Такі мегатенденції прокладають шлях негативній автономії, світоглядній парадигмі межичасся, дезінтеграції і відсутності життєвих планів – втраті ідентичності. В епоху постмодерну, інформаційної та глобальної взаємозалежності криза ідентичності стає тотальною і повсюдною [6, с. 177].

В. Ядов підкреслює, що в сучасному динамічному світі принципово неможлива стабільна соціальна ідентичність, і тоді тільки те, що називають кризою ідентичності виступає нормою: настає епоха нормалізації нестійких соціально-ідентифікаційних станів особистості [5, с. 27–30].

М. Степико відзначає: «Важливою причиною кризи індивідуальної ідентичності є дисгармонія між «Я» і «Ми». Причинами кризи індивідуальної ідентичності є також неправильні описовий і нормативний образи власної самості» [13, с. 294].

Криза ідентичності в українському суспільстві проявляється в агресивному відторгненні всього нового, незвичного, «чужого». Не зупиняючись на цьому, свідомість перехідного типу фіксує, створює образи «чужого», «ворога». Звідси – гіпертрофованій характер ролі традиційних каналів соціальної ідентифікації. Виникнення етноцентричних, войовничих (націоналістичних, соціалістичних, шовіністичних) позицій перетворюється на одну з форм подолання комплексу неповноцінності, властивого маргінальним верствам населення, або виступає своєрідною сатисфакцією для тих, хто втратив після переорієнтації системи політико-ідеологічних цінностей можливість самоідентифікації в системі визначених правлячою верхівкою координат. Однією з проблем соціально-політичної ідентифікації в Україні виступають крайні уявлення, які вживаються у свідомості політичних лідерів, представників політичної еліти [4].

Аналізуючи головні постулати постмодернізму стосовно моральної регламентації та регуляції в сучасному суспільстві, В. Савельєв визначає основні етичні ідеї постмодернізму, серед яких називає, по-перше, соціальний конструктивізм (все частіше звучить припущення, що моральна філософія реально не існує, а конструюється суспільством) і культурний детермінізм (мислення ж, безумовно, визначається мовою, а

отже, мораль – це лише «мета-оповідання», метанаррація) [12, с. 325-326]. Також має місце в житті сучасного українського суспільства й відповідної цьому суспільству особистості заперечення традиціоналізму й універсалізму, і це стверджується в багатьох концепціях: етичних принципів універсального людства не існує, оскільки кожна культура утворює власну реальність, включаючи і мораль, традиційні ж моральні цінності є канонами пригноблення й насилля.

Експорт секуляризованого гуманізму в моральному сенсі призводить до формування таких рис особистості, як самотність, відчуження й навіть втрата сенсу життя. Парадоксальною є ситуація, в якій опиняється сучасна особистість, неспроможна визначитися не тільки з ієрархією моральних цінностей, а й з пріоритетом цінностей взагалі: така особистість прагне, щоб їй дали спокій і не кидали її одну одночасно. Пошуки виходу з цього стану відбуваються або через втечу від духовно спорожненого внутрішнього життя, внутрішньої порожнечі у життя зовнішнє, громадське, шляхом обрання раціонально-зовнішнього, або через обрання ірраціонально-внутрішнього – алкоголь, наркотики в поєднанні з різного роду сексуальними девіаціями та перверсіями [2].

В роботі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» М. Кастельс ілюструє факт репресивного тиску технократичного інформаційного середовища на підсвідомість людини за допомогою сну. Пацієнту, що проживає в умовах ультратехнологізованого мегаполісу, сниться образ голови, позаду якої міститься прикріплена клавіатура, що разом утворює програмовану голову, якою є сам пацієнт. «Це відчуття абсолютної самотності є новим у порівнянні з класичними фрейдистськими уявленнями: «Сновидці... виражають відчуття самотності, що відчувається як екзистенційне і неминуче, вбудоване в структуру світу... Повністю ізольоване «Я» здається не зворотно втраченим для себе». Таким чином, на позір пошук нової системи зв'язків, що побудовані навколо розділеної, реконструйованої ідентичності» [7].

Людське тіло у постмодернізмі уподібнюється до ніщевського нескінченного потоку, у якому вирує енергія бажання. Згідно з Ж. Лаканом, бажання є розкриттям порожнечі, або ж присутньою відсутністю і завжди скероване до іншої Я порожнечі, до бажання іншого Я, позаяк прагне свого визнання в іншій системі цінностей. Це дає підставу говорити, що бажання виходить за межі біологічно-тілесної організації Я, воно «по той бік» регіону психіки і ніколи не може задовільнитись у повній мірі. Наштовхуючись на порожнечу іншого Я, бажання губиться у власній нездійсненності, стверджуючи незавершеність і дискретність буття, а відтак Я приречене перебувати у постійних пошуках самого себе. Складовими людської психіки, на противагу психічній структурі З. Фрейда «Воно» — «Я» — «Над-Я», Ж. Лакан вважає «Реальне — Уявне — Символічне», особливо акцентуючи на взаємодії уявного, без якого є неможливим суб'єктивний ілюзорний синтез, і символічного, що являє собою об'єктивні механізми мови та культури [14, с. 142].

Постмодернізм доводить неможливість автономної індивідуальної свідомості. Існування суб'єкта несвідомо обумовлено мовними структурами, які детермінують його мислення. Експлікація будь-якої суб'єктивності у постмодерному просторі неодмінно пов'язана зі свавіллям культурного несвідомого, втратою центру, грою уяви, яка стає законом пульсуючого бажання, процесом розрізнення знаків і знакових структур. Відмова від референції, репрезентації і концептуальності як основи європейського логоцентризму звільняє місце для стихії афектів, бажань, випадковості, плину множинних означників і означуваних, що існують в розколинні дискурсу. Точкою репрезентації постмодерністської суб'єктивності стає смерть класичного суб'єкта. Мінливий контекст історичної і культурної реальності обумовлює розпад суб'єктивності, що перебуває у постійному становленні, на множинність позицій і функцій [14, с. 156-157].

Сучасна особистість (ідентичність) дезорієнтована в безкінечних відображеннях дзеркал-симулякрів. «Віртуальна людина є фрагментизованим суб'єктом, стратегічним

завданням якого є «склеювання» між собою різних ідентифікаційних шаблонів та масок з колекції/архіву образів. Уміння швидко, адаптивно змінювати їх стає нагальною необхідністю та відповідає вимогам мінливого та множинного постмодерного світу. Відбувається зміна соціального характеру, перемога конфігуративного «я», набору рольових моделей і життєвих стилів. Таке модулятивне «я» людини інформаційного суспільства, що живе у потоці створюваних нею ж образів, трансформація соціального характеру тісно пов'язане з новим стилем комунікації, споживанням та творенням інформаційних блоків» [9].

Попередження Дж. Хоманса, що прозвучало всередині ХХ століття, актуальне для сучасного соціуму і сьогодні: «Цивілізація, що заради прогресу та зростання, руйнує малі групи, зробить людей самотніми і нещасними» [19, р. 457].

Людина епохи постмодерну опинилася в незатишній реальності, сенс якої полягає в тому, що «творець демонів перестав бути їх господарем» (М. Бубер). Світ, утворений людиною, став сильнішим за неї, відмежувався від неї. За таких обставин загострюється необхідність особистісної цілісності, яка слугувала б опорою у сучасному «суспільстві ризику». Сучасному суспільству притаманна не заміна одних традицій і стереотипів іншими, а стан постійного сумніву, множинності джерел знання. Це робить самість мінливою, залежною від перманентного рефлексійного підкріплення [6, с. 167].

Узагальнюючи вищезазначене, підсумуємо, що самотність епохи постмодернізму набуває характеру «епатажної самоізоляції», «акустичної німоти», «віртуального мовчання» [17], бажання особливого усамітнення. Людина часто втрачає сенс існування, відчуває душевну порожнечу і змушена імітувати «ігри» та «зустрічі з Іншим». Самотність набуває мультиваріативного осмислення та інтерпретації і це спонукає до подальших наукових досліджень.

Література

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
2. Берегова Г.Д. Зміна морального статусу особистості в постмодерному просторі / Г.Д. Берегова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_63_5.
3. Богачов А. Культурна ідентичність і пам'ять / Андрій Богачов // Філософська думка. — 2013. – № 6. – С. 22–28.
4. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти / В. Горбатенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27357/15-Horbatenko.pdf?sequence=1>.
5. Данилова Е.Н. Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ / Е.Н. Данилова, В.А. Ядов // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 27–30.
6. Єгупов М.В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства / М.В. Єгупов. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. – К., 2015. – 214 с.
7. Кастельс М. «Я» в информационном обществе / М. Кастельс / Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/Polit/kastel/intro2.php.
8. Мазур Л.І. Природа людської самості як філософська проблема / Л.І. Мазур // Філософські науки. – 2009. – № 636. – С. 20–28.
9. Марійко С. Пошуки ідентичності homo virtualis в умовах сучасного суспільства / С. Марійко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturolog.org.ua/i-conference/2012/109-infconf2012/550-mariyko.html>.
10. Онищук О. Проблема вибору у контексті самоідентифікації людини в інформаційному суспільстві / О. Онищук // Вісник НУ «Львівська політехніка», серія «Філософські науки». – 2012. – № 723. – С. 17–23.
11. Поліщук Р.М. Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації / Р.М. Поліщук. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. – Львів, 2017. – 215 с.
12. Савельєв В.П. Етика: [навчальний посібник] / В.П. Савельєв. – Львів : Магнолія Плюс, 2005. – 244 с.

13. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М.Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
14. Сухина О.В. Рефлексія людської буттєвості у постмодерній культурі / О.В. Сухина. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології. – К., 2017. – 191 с.
15. Титаренко Т.М. Постмодерна особистість у динаміці самоконструювання / Т.М. Титаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/706183/1/Титаренко%20Т.М.-стаття-Постмодерна%20особистість.pdf>.
16. Тоффлер О. Раса, власть и культура / О. Тоффлер [пер. с англ. Н.Л. Поляковой] // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 276–288.
17. Чаплінська О.В. Філософсько-літературне осмислення самотності доби постмодернізму / О.В. Чаплінська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2012_20_22%282%29__35.
18. Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна / М. Эпштейн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.emory.edu/INTELNET/bio.html>.
19. Homans G.G. The human Group / G.G. Homans. — New York : Harcourt, Brace, 1950.
20. Sermijn J., Devlieger P., Loots G. The Narrative Construction of the Self: Selfhood as a Rhizomatic Story // Qualitative Inquiry. – 2008. – Vol. 14. – № 4. – P. 632–650.

*Мамренко М. А.
Херсонська академія неперервної освіти (Україна)*

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ШКІЛ У ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ (наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття)

У статті висвітлено становлення деяких науково-педагогічних шкіл Південного регіону України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, їхнє сучасне становище та діяльність у сфері науково-педагогічних досліджень з метою ознайомлення суспільства із досвідом роботи цих шкіл.

В умовах глобалізаційних світових процесів постійно зростають соціально-економічні вимоги до вищої педагогічної освіти. Визначальним стає завдання підвищення ефективності роботи генерації фахівців з високим рівнем професіоналізму, духовної культури, готовності до педагогічних інновацій і поваги до вітчизняного досвіду підготовки науково-педагогічних працівників. Такий підхід акумулюють науково-педагогічні школи, питання становлення, розвитку і впливу яких є постійно актуальним, але в обставинах динамічних трансформацій світового освітнього простору й освітнього середовища країни викликає поглиблений інтерес, особливо – у контексті модернізаційних зрушень у цілісній системі підготовки науково-педагогічних кадрів.

Науково-педагогічну школу сьогодні розглядають як важливий рушій у розвитку науки і педагогічної практики, оскільки у сучасних умовах, не дивлячись на значну кількість способів поширення інформації та широкі можливості набуття освіти, становлення вченого рідко відбувається поза межами певного наукового об'єднання. Потік фахової інформації настільки великий, що одній людині не під силу опанувати його; це завдання виконує наукова школа – неформальна співдружність висококваліфікованих дослідників у межах наукового напрямку, згуртованих спільністю підходів до розв'язання проблем, стилем роботи, ідеями та методами їх реалізації. Такий колектив концентрує потужну творчу енергію вчених, координує їхню діяльність у процесі дослідницького пошуку, максимально сприяє розкриттю здібностей молодих науковців, їхньому вихованню й перетворенню в зрілих дослідників, ініціює нові напрями наукових розвідок. Як ієрархічно організований розум, що узагальнює досвід декількох поколінь учених, науково-педагогічна школа є яскравим проявом колективної форми творчості під безпосереднім ідейним і практичним керівництвом свого лідера – визнаного вченого, який

живить цей колектив науковими ідеями, визначає і спрямовує зміст та методи наукових досліджень.

Саме тому на наш погляд є актуальним можливість дослідження досвіду науково-педагогічних шкіл Південного регіону України, який є недостатньо вивченим на сьогодні. Особливо в умовах реформування системи освіти, що відбувається в останні 15 років, та запровадження Концепції «Нової української школи».

Мета статті – висвітлити становлення та досвід діяльності деяких науково-педагогічних шкіл Південного регіону України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

У сучасному педагогічному дискурсі феномен наукових шкіл розглядається українськими і зарубіжними вченими з позиції методологічних орієнтирів (С. Гончаренко, О. Дубасенюк, Д. Зербіно, Л. Ландау, О. Олексюк та ін.), педагогічної персонології (І. Ковчина, М. Лещенко, Н. Ничкало, О. Семенов та ін.), крізь призму історико-педагогічного аналізу (О. Гнізділова, Н. Дем'яненко та ін.) тощо. Водночас виникає потреба узагальнення досвіду розвитку наукових шкіл у сучасному освітянсько-педагогічному середовищі Південного регіону України, зокрема в академічних осередках, що репрезентує розвиток педагогічної науки у персонологічному вимірі та підтверджує кристалізацію її фундаментальних засад та інноваційну спрямованість наукового пошуку.

Проблематиці феномену наукової школи з середини ХХ століття присвячено низку досліджень учених (П. Анохін, В. Горський, Г. Добров, Б. Кедров, Г. Лайтко, К. Лате, С. Микулінський, С. Хайтун, Ю. Храмов, М. Ярошевський та ін.), у працях яких висвітлені загальні засади функціонування наукових шкіл як дослідницьких осередків та колективних форм наукової творчості. У роботах О. Адаменко, А. Алексюка, В. Вихрущ, Л. Вовк, О. Гнізділової, М. Євтуха, С. Золотухіної, О. Любара, Л. Попової, І. Прокопенка, О. Соболевої, Б. Ступарика, О. Сухомлинської та інших поняття «наукова школа» розглянуте в контексті висвітлення проблем науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти в історико-педагогічному аспекті. Значення наукових шкіл для розвитку науки вивчалось в наукознавстві та суспільних науках (А. Антонов, І. Аршавський, Т. Кун, І. Лакатос, Д. Прайс, Н. Семенов, Г. Штейнер та ін.); наукову школу як феномен і наукознавчу категорію було досліджено як у загальноісторичному (В. Корзун, С. Максуюкова) і в соціокультурному контекстах (Н. Лукіна, Е. Ляхович).

Серед кола актуальних джерел з даної тематики можна відмітити праці Бірук Н.П. про наукові та авторські школи українській педагогічній науці, про напрями діяльності українських науково-педагогічних шкіл, про науково-педагогічні школи та їх вплив на становлення молодого вченого; Дубасенюк О.А. про проблеми становлення та розвитку науково-педагогічних шкіл; Скрипник М.І. про рецепцію ідей українських науково-педагогічних шкіл у теорію і практику професійного розвитку фахівців тощо

Проте з'ясовано, що опубліковані дані не висвітлюють динаміку та тенденції розвитку вітчизняних науково-педагогічних шкіл у Південному регіоні України, тому досвід і специфіка функціонування таких наукових шкіл залишаються недостатньо узагальненими щодо нових педагогічних реалій.

Створення наукових шкіл – добра вітчизняна традиція, яка є наслідком особливостей культурно-історичного розвитку України. Поняття «наукова школа» є багатозначним і досить розпливчатим.

Етимологічне поняття «наукова школа» посідає місце між поняттями про «школу» і про «науку» як систему наукових знань і особливу діяльність з їх виробництва. Отже, тут розуміють таке співтовариство вчених, які зайняті не лише самою «наукою», але й «навчанням науці» – передачею і засвоєнням знань і прийомів діяльності, необхідних ученому наступного покоління[5].

У науковій літературі при розгляді діяльності наукових шкіл найчастіше спираються на найбільш істотні ознаки: наукова школа є науковим колективом на чолі з науковим керівником, який є автором певної дослідницької програми; для більшості наукових шкіл, на відміну від інших наукових колективів, характерним є зрівнювання в актуальності, з

одного боку, завдань наукового характеру, з другого – підготовки оригінальних дослідників; для наукової школи характерний певний стиль роботи, який залишається незмінним при зміні проблематики. Отже, притягуюча риса наукової школи – стиль роботи (“клімат”)[5].

Прикладом такої наукової школи була школа дослідника інтелектуальної історії України, історіографії, доктора історичних наук, професора Віталія Миколайовича Андрєєва, який працював у Херсонському державному університеті в 1998-2018 рр. Саме він був ініціатором створення у 90-х рр. ХХ ст. у ХДУ кафедри історії. А після її появи став завідувачем цієї кафедри і 20 років розбудовував наукову складову історичної науки у місті Херсоні, хоча сам він народився і отримав освіту у місті Запоріжжі. За цей час на кафедрі було захищено 14 кандидатських та 2 докторські дисертації; створено археологічну лабораторію та експедицію. Наукова школа В.М. Андрєєва, що досліджує інтелектуальну історію України ХІХ — ХХ ст., мала свій власний електронний фаховий історичний журнал «Scriptorium Nostrum». В.М.Андрєєв - автор більше 170 наукових праць з інтелектуальної історії України, історії історичної науки, археології, етнографії, літератури, мовознавства тощо. Науковий доробок В.М. Андрєєва отримав визнання серед вітчизняних та зарубіжних науковців. Тільки існування привабливого, сприятливого клімату в цій науковій школі дає підстави стверджувати про тісний взаємозв'язок та прекрасну творчу співпрацю керівника школи та його вихованців. Характерні риси стилю наукової школи В.М.Андрєєва – це демократизм, повна відсутність в науковій роботі “табелів про ранги”: визнання вирішальною цінністю не службового положення наукового керівника, а силу і своєрідність його мислення; дух партнерства в пошуках розв'язання проблеми, в пошуках істини; сміливої ініціативи; повага до критики, виховання здатності до самокритики.

Загалом визначення поняття «науково-педагогічна школа» є досить проблематичним та викликає постійні дискусії вчених. Під науково-педагогічною школою розуміють неформальну спільноту педагогів-дослідників різних поколінь високої наукової кваліфікації на чолі з науковим лідером у педагогічній галузі, об'єднаних спільними підходами до розв'язання педагогічних проблем, стилем роботи й мислення, оригінальністю й новизною ідей та методів реалізації дослідницької програми, яка одержала значні наукові результати, здобула авторитет та громадське визнання в педагогічній науці [3].

У науковій літературі здійснено багато спроб класифікації великої різноманітності наукових шкіл. Наукові школи за видом зв'язків між членами наукової школи бувають: 1) наукова школа як групування вчених; 2) наукова школах як наукова течія; 3) наукова школа як “невидимий коледж” тощо. Згідно з методологічним статусом наукових ідей можна виділити експериментальні й теоретичні наукові школи. Тип наукової школи може визначатися за функціональним призначенням продуктованих знань (фундаментальні і прикладні). Специфічною рисою наукової школи може служити характер зв'язків між поколіннями вчених (однорівневі та багаторівневі). Наукові школи можна умовно класифікувати за рівнем локалізації на національні, локальні або регіональні.

Основними функціями науково-педагогічних шкіл можна назвати: освітню (навчання науково-дослідним умінням і методам науково-педагогічних досліджень, підвищення професійної кваліфікації, інтеграція теоретичних напрацювань наукової школи з навчальним процесом), дослідницьку (зародження та всебічна розробка нових наукових ідей, концепцій, теорій, напрямів, генерація нових знань), виховну (прилучення молодих науковців до наукових традицій, ідей, що висуває керівник, збереження традицій наукової школи на всіх її етапах становлення та розвитку, популяризація отриманих результатів досліджень), комунікативну (наукова школа є моделлю інформаційного простору, каналом обміну інформацією між науковим керівником і учнями, полем спілкування між однодумцями й опонентами), аксіологічну (організація діяльності

наукового колективу відповідно до системи педагогічних цінностей), функцію відтворення (підготовка висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів) [3].

Отже, науково-педагогічна школа – неформальна інфраструктура вишу, необхідна для ефективних досліджень, нарощування і концентрації кадрового ресурсу наукової діяльності, запорука підготовки висококваліфікованих фахівців, ефективна форма вдосконалення професійної майстерності науково-педагогічних кадрів.

Серед провідних науково-педагогічних шкіл Південного регіону України можна віднести наступні.

Науково-педагогічна школа Алли Михайлівни Богуш, що функціонує у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського у м. Одесі. Богуш А.М. - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Академії педагогічних наук України, Академії вищої школи, Міжнародної Академії педагогічних і соціальних наук (м. Москва), Міжнародної слов'янської академії освіти ім. Я. А. Коменського, завідувача кафедри теорії і методики дошкільної освіти, голова спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Алла Михайлівна народилася 29 жовтня 1939 р. у м. Єнакієве Донецької області. У 1957 р. закінчила дошкільне відділення Артемівського педагогічного училища. З 1957 по 1961 рр. навчалася на дошкільному відділенні педагогічного факультету Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького. З 1961 по 1963 рр. працювала викладачем у Немирівському педучилищі Вінницької області. З 1963 по 1972 рік – викладач, доцент Запорізького державного педагогічного інституту. У 1970 році захистила кандидатську дисертацію (науковий керівник – академік Г. С. Костюк). З 1972 по 1989 р. – доцент, завідувач кафедри початкового навчання (до 1986 р.) та дошкільної педагогіки.

У 1986 р. захистила докторську дисертацію з теми: «Формування оцінно-контрольних дій у дітей старшого дошкільного віку у процесі навчання їх двох мов» (13.00.02). З 1989 р. – професор, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. з 1992 р. голова спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій. Головний редактор часописів «Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського»; «Виховання і культура», «Дошкільна освіта», заступник головного редактора часопису «Наука і освіта», член редколегії багатьох фахових видань України. Південного наукового центру АПН України[2].

Алла Михайлівна є фундатором нового наукового напрямку – дошкільної галузі української лінгводидактики. У науковому доробку А. М. Богуш біля 600 наукових праць з методики навчання дітей дошкільного віку рідної і близькоспоріднених мов, ознайомлення дітей з українським народознавством, довкіллям та інших проблем дошкільного виховання і освіти. Нею підготовлено і опубліковано не одне покоління підручників для дошкільних факультетів ВНЗ. Алла Михайлівна підготувала понад 30 навчально-методичних посібників для вихователів дошкільних навчальних закладів, вона є співавтор усіх програм виховання і навчання дошкільників, починаючи з 70-х років минулого століття і дотепер. Автор понад 40 монографій з різних проблем дошкільного виховання, освіти і дошкільної лінгводидактики.

Під керівництвом А. М. Богуш захищено 55 кандидатських дисертацій і 5 докторських. Представники наукової школи А. М. Богуш є в усіх регіонах України: на Заході (Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська області та ін.: Л. А. Войцешук, Н. В. Маліновська, В. Є. Борова, О. І. Артемова, О. Скрипська, Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста, Л. І. Березовська, Л. С. Плетеницька, Н. І. Луцан, Т. М. Котик, М. І. Оліяр, О. В. Ткачук, О. І. Білан, Г. І. Дідук), на Сході (О. П. Амацьєва, Т. А. Садова, О. Лещинський, В. А. Пекінер, Н. В. Гавриш), на Півдні (К. Л. Крутій, Л. І. Казанцева, В. А. Ляпунова, Г. В. Чулкова, І. І. Попова, Н. В. Савінова, Т. М. Степанова), центральний регіон (Т. І.

Науменко, Ш. О. Цимбалару), в Одесі (О. С. Трифонова, І. М. Непомняща, О. В. Паскаль, О. С. Монке, Ю. А. Руденко, О. Г. Постоян, Н. І. Чепелюк, Н. Є. Шиліна, Ж. Д. Горіна, Н. Ф. Босак, Л. І. Орехова, О. П. Соцька) та ін.

Учнями наукової школи А.М.Богуш уперше було досліджено вплив змісту творів живопису – репродукцій художніх картин – на формування емоційно-виразного мовлення старших дошкільників; розкрито сутність понять «емоційно-виразне мовлення», «емоційно-виразні засоби мовлення»; виявлено й схарактеризовано критерії, показники та рівні сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників у процесі сприймання репродукцій художніх картин; визначено педагогічні умови ефективного формування емоційно-виразного мовлення старших дошкільників: взаємозв'язок (інтерація) навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої і образотворчої діяльності дітей; збагачення лексичного запасу дітей вербальними і невербальними емоційно-виразними засобами мовлення у комунікативно-мовленнєвій діяльності; використання творчої імпровізації у комунікативно-мовленнєвій діяльності за репродукціями художніх картин. Розроблено експериментальну методику формування емоційно-виразного мовлення старших дошкільників у процесі сприймання творів живопису – репродукцій художніх картин, що можуть застосовуватись у практиці роботи дошкільних навчальних закладів на заняттях з розвитку мовлення, ознайомлення з довкіллям, художньої літератури та образотворчої діяльності, а також у процесі викладання фахових методик на дошкільних факультетах вищих навчальних закладів та інститутах післядипломної освіти[8].

Науково-педагогічна школа доктора педагогічних наук, професора Євдокії Петрівни Голобородько, яка працює на кафедрі педагогіки й менеджменту освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти».

Голобородько Євдокія Петрівна - народилася 14 березня 1937 року в селі Проценково Херсонського району Херсонської (в ті роки Одеської) області в багатодітній селянській родині. Навчалася в Проценківській початковій та Зеленівській семирічній школах. Вищу освіту отримала в Херсонському державному педагогічному інституті, де навчалася на мовно-літературному факультеті протягом 1956-1960 років. Після закінчення інституту за призначенням працювала вихователем і вчителем української мови і літератури в середній школі-інтернаті №1 м. Херсона, а потім викладала в Бериславському педагогічному училищі Херсонської області. Продовжила трудову діяльність у Херсонському державному педагогічному інституті(нині Херсонський державний університет), у якому пройшла шлях від викладача з погодинною оплатою до професора та заступника голови спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій. Навчалася в цільовій аспірантурі при Науково-дослідному інституті педагогіки АПН України, де підготувала кандидатську дисертацію, яку захистила в 1978 році в Москві. Через кілька років було розпочато роботу над докторською дисертацією, яку успішно захистила в Москві в 1991 році[5].

Основні напрями наукової діяльності Є.П.Голобородько: методика навчання російської мови, методика навчання української мови, загальна педагогіка та педагогіка вищої школи. Результатом педагогічної та науково-педагогічної роботи за цими напрямами стала підготовка й перепідготовка тисяч учителів, сотні виступів і публікацій, наукове керівництво аспірантами, докторантами й здобувачами, наукове консультування вчителів, працівників народної освіти, студентів, учнів, шкіл різного типу, участь у редакційних комітетах і колегіях науково-методичних видань, у тому числі й міжнародних, керівництво республіканським педагогічним експериментом, науково-дослідною роботою студентів і т. ін. Починаючи з 1960 року Євдокія Петрівна співпрацює з Південноукраїнським регіональним інститутом післядипломної освіти педагогічних кадрів (нині – КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»), а з 2009 року працює на посаді професора кафедри педагогіки і психології[7].

Є.П.Голобородько має понад 300 друкованих праць. Серед них колективні й індивідуальні монографії, підручники, методичні посібники, у тому числі й звукові, розробки уроків, методичні рекомендації, методичні вказівки, робочі зошити, статті, тези, присвячені особливостям вивчення близькоспоріднених мов, підготовці учителів-словесників, питанням навчання й виховання підростаючого покоління тощо. Має свою наукову школу. Підготувала 4-х докторів наук та 28 кандидатів педагогічних наук, продовжує керувати науковими дослідженнями докторантів, аспірантів і здобувачів[11]. Представники наукової школи є: Михайловська Галина Олександрівна, Малихіна Олена Віталіївна, Ушакова Наталя Ігорівна, Омельчук Сергій Аркадійович, Гирич Зоя Іванівна, Назаренко Людмила Миколаївна; Курач Світлана Миколаївна, Паламарчук Олена Сергіївна, Мельникова Руслана Миколаївна, Курач Лариса Іванівна, Кияновський Артем Олександрович, Веніг Наталія Миколаївна, Цоброва Ірина Анатоліївна, Коростельова Світлана Анатоліївна, Павлик Олена Анатоліївна, Полєвікова Ольга Борисівна, Ніколаєнко Віта Валентинівна, Хмельковська Світлана Володимирівна, Вахницькая Мінодора Григорівна, Одайник Світлана Федорівна, Іванова Оксана Вікторівна, Кострубін Ольга Валеріївна, Мельничук Юлія Юріївна, Ганніченко Тетяна Анатоліївна, Олійник Юрій Іванович, Мунтян Світлана Віталіївна, Несін Юрій Миколайович, Компаній Олена Вікторівна, Кузьміч Тетяна Олександрівна, Марецька Людмила Петрівна, Васильєва Ольга Вікторівна, Черненко Наталія Іванівна, Чернова Олена Володимирівна.

Наукові напрями дослідження науково-педагогічної школи Євдокії Петрівни: теоретично-експериментальні дослідження проводяться на рівні початкової, основної, старшої та вищої школи в таких напрямках:

- методика викладання російської мови як рідної, близькоспорідненої, іноземної;
- методика викладання української мови (у початковій та основній школі);
- питання загальної педагогіки і педагогіки вищої школи;
- проблеми післядипломної освіти[9].

Загальна кількість публікацій представників наукової школи нараховує кілька тисяч наукових та навчально-методичних праць, серед яких монографії; науково-методичні посібники, навчально-методичні і методичні посібники (у тому числі з грифом МОН України); методичні рекомендації; програми; тези конференцій, статті в вітчизняних і зарубіжних виданнях; конспекти уроків і позакласних заходів; програмні педагогічні засоби та ін.

Члени наукової школи Євдокії Голобородько постійно беруть участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях.

У представленому огляді наведено далеко не повний перелік науково-педагогічних шкіл Південного регіону України (др. пол. ХХ – початку ХХІ ст.), які вагомо заявили про себе, продемонстрували ґрунтовність розробки актуальних напрямів досліджень, і які сприяють прогресивному розвитку освітньої галузі. Саме тому постає актуальним питання подальшого дослідження даного питання.

Література:

1. *Акмеологія вченого-педагога. Наукова школа професора Євдокії Голобородько : [збірник] / уряд. Є. П. Голобородько [та ін.] ; худож. С. П. Курак. – Херсон : ТДС, 2012. – 267, [1] с.*
2. *Алла Михайлівна Богуш – академік АПН України : біобібліогр. покажч. / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Рогова П. І. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. ; літ. ред. Білоцерківець І. П.]. – 2-ге вид., доповн. та переробл. – Київ : [б. в.], 2009. –118 с.*
3. *Бірук Н.П. Напрями діяльності українських науково-педагогічних шкіл // International research and practice conference „Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics”: Conference proceedings, October 20-21, 2017. Lublin: Izdevnieciba „Baltija Publishing”. 236 pages. – P. 12-15.*

4. Голобородько Євдокія Петрівна // *Науковці Херсонської академії неперервної освіти*. – Херсон, 2014. – С. 39-40.
5. Гончаренко С. У. *Наукові школи в педагогіці // Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Вища пед. шк. Пол. спілки вчителів у Варшаві, Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка ; за ред. Василя Кременя і Тадеуша Левовицького. — Житомир, 2012. — С. 27–43.*
6. Зубко А. М. *Педагогічна аура Євдокії Голобородько / А. М. Зубко, Чабаненко В. О., Гончаренко Л. А. // Педагогічна слава Херсонщини. – Херсон, 2014. – Кн. 1. – С. 185-190. : портр.*
7. Кузьменко В.В. *Науково-педагогічна діяльність Є. П. Голобородько / В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко // Тавр. вісн. освіти. – 2012. – №1. – С. 294-298.*
8. *Наукова школа академіка Алли Богуш : монографія / упоряд. і заг. ред. А. М. Богуш. – К. : Слово, 2009. – 525 с.*
9. *Науковці Херсонської академії неперервної освіти / укладачі: В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. Вип. 2. 126 с.*
10. *Педагог. Науковець. Особистість : (до ювілею Є. П. Голобородько) / Комунал. вищ. навч. закл. «Херсонська академія неперервної освіти» Херсон. облради ; упоряд. В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко. – Вид. 3-тє, допов. та перероб. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсон. облради, 2012. – 40 с. : фот. – (Ювіляри Херсонської академії неперервної освіти ; вип. 17). – Бібліогр.: с. 14-39.*
11. Сагач Г.М. *Світ Мудрості вченого-педагога-філолога Євдокії Голобородько. Штрихи до портрета. Херсон: «Штрих +», 2017. 88 с.*

Михайлов В.С.

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України (Україна)

ПРОБЛЕМИ УСВІДОМЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

За останні десятиліття вітчизняний соціум, включаючи соціальну, економічну, політичну сфери, а також ідеологічну надбудову, суспільні відносини, сімейні стосунки, окремі соціальні інституції тощо, зазнав принципових, кардинальних трансформацій. Сучасна реальність проявляється в зростанні кількості і складності проблем, які вже не можуть бути вирішені по частинах, звідки виникає потреба адекватного системного, концептуального та практичного підходу до ситуації в цілому. У цьому, власне, і полягає якісна особливість так званих глобальних проблем сучасності, яким у наші часи ще приділяється недостатньо уваги. При цьому аналіз соціуму відіграє важливу роль у зв'язку із безперервним шоком, що його відчуває сучасна людина в результаті хронічного відставання її адаптації до змін, які вона ж сама і спричиняє. Відомо, що ще давньогрецький софіст Протагор говорив про людину як про міру всіх речей, вбачаючи специфіку людського в своєрідній сумірності та взаємозалежності людини і світу.

Проблема людиномірності (людиновимірності) останнім часом стала об'єктом уваги як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. З позиції її різних людських вимірів та аспектів до неї, зокрема, зверталися такі вітчизняні науковці, як І.В. Бичко, М.О. Булатов, І.В. Бойченко, В.А. Головка, В.С. Горський, Л.М. Димитрова, В.В. Кізима, В.Г. Кремень, Б.С. Кримський, В.О. Лозовий, М.В. Попович, М.К. Петров, В.Г. Табачковський, А.Г. Тихолаз, А.В. Толстоухов, Н.В. Хамітов, В.І. Ярошовець та інші, що підтверджує її значну актуальність.

Слід також зазначити, що для оцінки та соціально-філософського аналізу суспільства необхідно виокремити щонайменше два аспекти такого розгляду: індивідуальний і

соціальний. Оскільки, як відомо, суспільство – це люди, які мають між собою певні суспільні відносини, а саме суспільство являє собою досить складну, багаторівневу систему, яка, з одного боку, знаходиться під певними регуляторними та управлінськими впливами на самих різних рівнях її ієрархії та в межах її окремих підсистем, а, з іншого, – є системою з притаманними їй процесами самоорганізації, самовдосконалення та саморозвитку. Це ж саме стосується суспільства і соціальної системи України. При цьому процес упорядкування та організації суспільних відносин породжує різноманітні форми інтеграції і дезінтеграції, регулювання та реорганізації взаємовідносин між окремими індивідуумами, соціальними спільнотами, класами, в межах сімей та між окремими сім'ями, у взаємовідносинах людини із природою тощо. Це, зокрема, зумовлює й виникнення відповідної системи норм, правил, обов'язків, прав, дозволів, заборон і забобонів, призводить до формування права, морально-етичних імперативів та ін. Вони тісно пов'язані із історичним досвідом, ментальністю відповідних народів та є одним із аспектів, які досліджує соціальна філософія.

Метою статті є огляд провідних закордонних і вітчизняних соціально-філософських, історіософських, соціологічних, світ-системних та інших поглядів і концепцій щодо динаміки та сутності історичних процесів, виходячи із їх людиновимірної складової.

Зазначимо, що проблема осмислення шляхів історичного руху, тенденцій і спрямованості історичного процесу з давніх часів викликала інтерес найсерйозніших мислителів, у працях яких ще від часів Античності до сьогодення були репрезентовані спроби інтерпретації історичного процесу та закладені основи методології історичного пізнання. Прагнення людства зрозуміти, раціонально осмислити сучасні історичні процеси, причини і наслідки соціальних катаклізмів, що набувають на сьогодні глобального характеру, усвідомити їх не на рівні архаїчних стереотипів, міфологізованих схем і архетипів, а на рівні сучасних наукових уявлень, є характерною рисою філософської, соціологічної і історичної науки на початку нового тисячоліття.

Багато мислителів сучасності намагаються усвідомити тенденції, спрямованість, рушійні сили, взаємозв'язки і взаємообумовленість історичних процесів як у давні часи, так і на рубежі останніх століть. Поглиблений аналіз суспільно-історичного життя можливий тільки за відмови від спрощеного сприйняття історичних феноменів та явищ. У руслі пізнавального процесу до кола досліджень включаються багатоманітні аспекти історичного буття людства, взяті як в ракурсі ретроспективи, так і аналізу реалій сьогодення, а також в плані ймовірності, гіпотетичної перспективи [7, с. 13].

Важливою проблемою досліджень історії з позиції її філософського осмислення є розуміння природи історичного процесу, його структури, визначення того, як відбувалися зміни й у якому напрямку вони розгорталися, які рушійні сили були у ньому провідними, який взаємозв'язок цих сил зумовив важливі події історичного масштабу. Розв'язання цієї проблеми дозволяє більш об'єктивно і послідовно визначити ті тривалі "моменти" в історії, коли старі історичні континууми зникали та сформувалися нові.

Крім того, особливої ваги набуває проблема періодизації історичних процесів. Періодизація існує на двох рівнях: індивідуальному та інституціональному. Спроби осмислення послідовності, наступності конкретних історичних періодів дозволили створити деякі узагальнені структуровані цілісні образи історії. Вважається, що протягом двох з половиною тисячоліть філософи використовують лише три образи історичного процесу: лінійні, циклічні та їх поєднання [24, с. 322].

Проблема періодизації історії, усвідомлення ролі і місця в історичній динаміці нової незалежної держави України та країн, що історично були розташовані на її території і відтак вплинули на подальші державотворчі процеси в ній, обумовлює актуальність дослідження історіософських поглядів на її вирішення, причому як західних, так і східних авторитетних мислителів.

У зв'язку з цим, зокрема, лінійні моделі є відображенням історії як незворотної послідовності подій; геометричним аналогом цієї моделі спрямованості історії є пряма.

Лінійністю вважається певна послідовність таких подій, що ведуть до відповідного стану в суспільстві. Залежно від того, чи позначено наступний щодо попереднього стан суспільства позитивним або негативним знаком, можна говорити про прогресивну або регресивну лінійність. Найчастіше зустрічається прогресивна лінійна модель історії. З певними модифікаціями лінійної концепції дотримувалися Аристотель, Августин, Бекон, Вольтер, Кант, Гегель, Спенсер, Буркгардт, Нісбет, Ліотар й інші філософи, соціологи та історики різних часів [10, с. 200-212].

Концепція лінійної спрямованості історичного процесу включає два варіанти – песимістичний та оптимістичний. Натомість, ще з далеких часів була запропонована ідея кругообігу світового процесу (наприклад, у Ведах в індійській філософії, у стоїків в античності тощо). Згідно з цією концепцією, історія йде по висхідній траєкторії, потім переходить на занепад, потім знов йде на підйом тощо. Ця ідея в значній мірі була наслідком усвідомлення циклічності існування космосу і навколишнього світу.

Циклічність тлумачиться як послідовність подій, що повторюються через певні проміжки часу. Для філософії історії характерні циклічні концепції, побудовані за метафорою кола, тому вони часто використовують замість поняття циклу поняття кругообігу [19, с. 323].

Панування з другої половини ХІХ ст. в Європі лінійної концепції змусило майже забути іншу, набагато давнішу, циклічну концепцію історичного процесу. Натяки на циклічність розвитку світу дослідники знаходять у тестах Біблії, філософській думці стародавніх Індії і Китаю, думках астрологів, давніх космогонічних міфах та ін. [20, с. 496].

Проблема потенційної можливості циклічності розвитку історії і становлення цивілізації непокоїла багатьох видатних мислителів різних часів. Назвемо лише такі прізвища, як Платон, Сенека, Геродот, Н. Макьявеллі, Т. Кампанелла, Дж. Віко, О. Шпенглер, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, А. Тойнбі, П. Сорокін, Л. Гумільов, О. Тофлер та багато інших дослідників і вчених.

Зокрема, теорію циклічності розглядав і підтримував відомий російсько-американський соціолог П. Сорокін, який зазначав, що ця концепція проходить через усю історію соціальної думки – через біблійну теорію падіння, через теорію Гесіода про п'ять регресивних стадій, через Цицерона, Сенеку та теорію занепаду, створену авторитетними ранньохристиянськими теологами тощо. Ідею циклічності можна бачити вже в уявленнях давніх греків. Вважається, що циклічний кругообіг – це підґрунтя античного історизму. Деякі дослідники вважають, що зародки концепції історичного кругообігу можна знайти вже в ідеях Геракліта про вічну пульсацію вогню історії [5, с. 158].

Основна ідея циклічних моделей також полягає в тому, що історія періодично вичерпує свій потенціал і тимчасово повертається до початку процесу, тобто з часом вона певним чином повторюється. Ідея циклічності мала різне тлумачення в історичній свідомості різних типів і народів. У найдавніших уявленнях про хід історичного процесу можна відшукати астрономічні цикли, з якими пов'язана періодичність та сезонність господарської діяльності; це також біологічні цикли (народження, дитинство, юність, зрілість, старість). Циклічність люди спостерігали й у суспільному житті (зміна правителів, династій, урядів, економічні і соціальні цикли та ін.). Циклічність має місце і в повсякденному житті особистості.

Зауважимо, що відомий теоретик і дослідник науки Т. Кун розрізняв два етапи в розвитку наукового знання: кумулятивний, що відповідає процесу збільшення знання в рамках панівної парадигми, і революційний, що характеризується “парадигмальним стрибком” у науковій історії. Якщо історичні екскурси в першому випадку можуть обмежуватися рамками вивчення відповідних поступових перетворень, то у другому випадку в якості історично значущих факторів повинні розглядатися більш широкі контури, як наукові, так і філософські й загальнокультурні [5, 12 та ін.].

При цьому з'являється багатовекторність історичних ретроспектив, яка посилюється ще й тим, що кожний ретроспективний ракурс у дослідженні історії із позиції, наприклад, новітньої синергетичної парадигми задається тим акцентом у системі ідей, який привноситься в науку синергетикою. Це можуть бути ідея холізму, синергізму, організмічності, ідея зв'язку порядку й хаосу, значимості випадковості, нетелеологічності систем, що самоорганізуються. Або, приміром, ідея переходу від простої череди подій до процесуальності. У рамках наукового знання джерела синергетичних ідей різні автори знаходять у кібернетиці, теорії систем, дослідженнях зі штучного інтелекту, сучасної фізичної хімії, її концептах складу і властивості, хімії каталізу, еволюційних ідеях тощо [13,14].

Механізми самоорганізації мають загальнометодологічний характер, тобто, наприклад, роль, аналогічну із мікроаттракторами у фізичних системах, у біології можуть відігравати мутації, а у суспільстві – нові ідеї та пасіонарна діяльність видатних особистостей, яка спрямована на реорганізацію людської діяльності шляхом якнайшвидшого розповсюдження цих ідей та їх впровадження у життя.

Систему принципів синергетичної парадигми за В.С. Лутасм, зокрема, слід застосовувати для субординації усього нескінченного “океану” інформації про реальний світ, передусім стосовно проблем:

- якою інформацією, що необхідна для збереження нашої планетарної системи, мають оволодіти представники усіх типів культури і видів діяльності;

- яка інформація є найважливішою для представників певного конкретного соціуму (культурного, цивілізаційного, національного тощо) [14, с. 122].

Системно-синергетичний принцип єдності й цілісності світу знайшов, на його погляд, відображення в низці циклічних європейських концепцій, що беруть початок від робіт Дж. Віко, Й. Гердера, які відзначали єдину для суспільства закономірність – його зародження, розквіт і загибель. Але найбільш зрілі ідеї, близькі до системно-синергетичного сприйняття світу й суспільства, на думку В. Шалаєва [22], пов'язані з іменами Г. Ляйбніца, А. Шопенгауера, Г. Гегеля, К. Маркса, Г. Спенсера, А. Бергсона, Й. Хейзінги, Х. Ортеги-і-Гассета, О. Шпенглера, А. Тойнбі, К. Ясперса, К. Поппера, П. Сорокіна й ін.

Окремо в списку імен західних філософів і культурологів, які за сутністю своїх соціально-філософських надбань фактично асоціюються з ідеями синергетики, варто згадати культур-циклічні теорії О. Шпенглера, А. Тойнбі, К. Ясперса, П. Сорокіна, які були згадані вище. Ідея циклічності світових процесів, репрезентована синергетикою, як циклу стійкої часової-просторово-тимчасової структури, породжуваної законами самоорганізації, проводиться в цих роботах стосовно соціокультурної динаміки.

Говорячи про зв'язок філософії із синергетикою, не можна також не згадати робіт М. Данилевського й Л. Гумільова. Центральною ідеєю соціокультурної циклічної концепції Данилевського є принцип єдності як природного, так і соціального миру, що підпорядковується закону зростання ентропії (ентропія – одне з основних понять синергетики). Те ж саме поняття ентропії плідно використовує Л. Гумільов у своїх етнологічних побудовах.

На думку С.О. Завітного [9 с. 74-75], минуле має значний управлінський та прогностичний потенціал. Це пов'язано із тим, що воно не зникає безслідно. Багатий історичний досвід існування людства містить в собі розмаїття “сигнальних” можливостей, які за необхідністю можуть бути виїняті зі “сховища” людської пам'яті та використані як мета, засоби вирішення управлінських завдань. Якби не було цього історичного досвіду, людина не змогла б орієнтуватись у сучасному світі. Якщо минуле ретельно вивчається, відбирається та використовується, то, відповідно, це свідоме, цілеспрямоване управління. Якщо ж минуле виступає лише як фон, ментальність, то тут слід казати про стихійний механізм соціального управління. Минула діяльність людей, яка знаходить концентроване

вираження у спадкоємності, пам'яті, менталітеті, традиціях, звичаях тощо і є глибоко інтеріоризованою, керує сучасним.

Відомо, що традиція – це культурні норми і цінності, які люди приймають через їхню минулу корисність, звички, які можуть бути передані іншим поколінням. Традиція тісно переплетена і в значній мірі обумовлена існуванням так званого “коду культури”. Код культури – це зведення настанов і заборон, що діють у суспільстві певної історичної епохи. Таке зведення іноді називають “культурним архетипом”, “епістемою”, “цінностями культури” тощо. Код культури виконує роль базової матриці суспільства, яка детермінує практичне, пізнавальне й духовне життя суспільства, цивілізаційні основи, визначаючи його адаптивні можливості й перспективи розвитку [20 с. 404].

У цьому контексті варто згадати, що одним із перших поняття “цивілізація” до наукового обігу ввів філософ А. Фергюсон (18 ст.), який під цим терміном мав на увазі стадію розвитку людського суспільства, що характеризується існуванням суспільних класів, а також міст, письменності та інших подібних явищ. Запропонована цим вченим стадіальна періодизація світової історії (дикість-варварство-цивілізація) користувалась підтримкою у наукових колах наприкінці XVIII – початку XIX століття, проте зі зростанням популярності в кінці XIX – на початку XX століття плюралістично-циклічного підходу до історії під загальним поняттям “цивілізація” стали також розуміти й “локальні цивілізації”.

Вперше термін “локальна цивілізація” з'явився у роботі французького філософа Ш. Ренув'є “Керівництво до стародавньої філософії” (1844). Через деякий час світ побачила книга французького письменника та історика Ж. Гобіно “Досвід про нерівність людських рас” (1853-1855), у якій автор виокремив 10 цивілізацій, кожна з яких проходить свій власний шлях розвитку. Виникнувши, кожна із них рано чи пізно гине, і західна цивілізація не є винятком [4]. Він, як і багато інших сучасних йому і майбутніх дослідників, знаходився на позиціях “європоцентризму”.

На позиціях європоцентризму фактично перебували колишні “класики” марксизму. Загалом, при оцінюванні соціального розвитку вони дотримувалися так званого формаційного підходу до історичних процесів, коли на зміну одній соціально-економічній формації розвитку суспільства приходила інша, більш прогресивна. Так, за первісним ладом приходив рабовласницький, потім феодальний тощо. Проте Схід в цілому випадав із цієї концепції. Наприклад, у переписці К. Маркса та Ф. Енгельса, і, акцентовано, у статті Маркса “Британське панування в Індії” Маркс пише про специфічний “азійський спосіб виробництва”, серед засадничих принципів якого він, серед іншого, вказував на відсутність приватної власності на землю [15].

Першим, хто подивився на цивілізаційні відносини через призму неєвропоцентричної самосвідомості, був російський вчений та ідеолог панславизму М. Данилевський, який у своїй книзі “Росія та Європа” (1869) протиставив старіючій європейській цивілізації молоду слов'янську. Він вказував, що жодний культурно-історичний тип не може претендувати на те, щоб вважатись більш розвинутим, більш високим, ніж інші. Західна Європа у цьому сенсі не є винятком [6].

Наступною значною подією у становленні теорії локальних цивілізацій стала робота німецького філософа та культуролога О. Шпенглера “Занепад Європи” (1918). Не відомо достеменно, чи був знайомий Шпенглер із працею російського мислителя, проте основні концептуальні положення цих вчених подібні у найважливіших пунктах. Як і Данилевський, він рішуче спростовував загальноприйняту на той час умовну періодизацію історії на “Стародавній світ – Середні віки – Новий час” та марксистський погляд на поступовий перехід до більш прогресивних суспільно-економічних формацій. Шпенглер виступив прибічником іншого погляду на світову історію – як на ряд незалежних одна від іншої культур, які переживають, подібно до живих організмів, періоди зародження, становлення та вмирання. Як і Данилевський, він виступає із критикою європоцентризму [23, с. 55].

Значно більш вагомий внесок у вивчення локальних цивілізацій зробив англійський історик та філософ історії А. Тойнбі. У своїй 12-томній фундаментальній праці “Осягнення історії” (1934-1961 рр.) британський вчений поділив історію людства на ряд локальних цивілізацій, які мають однакову, типову внутрішню схему розвитку. Поява, становлення та занепад цивілізацій характеризувався такими факторами, як зовнішній “божественний поштовх”, виклик і відповідь, відхід та повернення. У поглядах Тойнбі та Шпенглера є багато спільних рис. Головна відмінність, однак, полягає в тому, що у Шпенглера культури майже автономні одна від одної. У Тойнбі ж ці відносини хоча й мають зовнішній характер, проте складають частину життя самих цивілізацій [18, с. 185].

Від позицій європоцентризму фактично відійшов С. Хантінгтон. Його епохальна праця “Зіткнення цивілізацій” (1996 р.), серед іншого, відстоювала ідею багатополюсного “поліцивілізаційного” світу [21].

Сучасні дослідники Б. Кузик та Ю. Яковець на підставі робіт відомих футурологів Д. Белла та О. Тоффлера сформулювали концепцію світових цивілізацій як певного ступеня в історичному ритмі динаміки та генези суспільства як цілісної системи, у якій взаємно переплетені, доповнюючи одне одне, матеріальне та духовне виробництво, економіка та політика, соціальні відносини та культура. Історія людства у їхньому трактуванні являє собою ритмічну зміну цивілізаційних циклів, тривалість яких неухильно скорочується [11].

В цілому, концепції Данилевського, Шпенглера й Тойнбі були неоднозначно сприйняті науковим співтовариством. Хоча їхні праці вважаються фундаментальними в сфері вивчення історії цивілізацій, їхні теоретичні концепти зазнали серйозної критики. Одним із найбільш послідовних критиків цивілізаційної теорії виступив вже згаданий російсько-американський соціолог П. Сорокін, який вказав, що найсерйозніша помилка цих теорій полягає у змішанні культурних систем із соціальними системами (групами), у тому, що сама назва “цивілізація” надається істотно різним соціальним групам та їхнім загальним культурам – то етнічним, то релігійним, то державним, то територіальним, то різним багатфакторним групам, а то й навіть конгломерату різних суспільств із притаманними їм “сукупним культурам”, в результаті чого ані Тойнбі, ані його попередники не змогли назвати головні критерії вичленення цивілізацій, так само, як і точну їх кількість [16].

Про кризу теорії цивілізацій на пострадянському терені свого часу писав російський вчений М. Крадін. На його думку, якщо в останній чверті ХХ століття багато дослідників розраховувало, що впровадження цивілізаційної методології виведе вітчизняних теоретиків на передові рубежі світової науки, то зараз із подібними ілюзіями слід розлучитись. Цивілізаційна теорія була популярна у світовій науці півстоліття тому, а зараз вона перебуває у критичному стані. Теорія цивілізацій найбільш активно розроблялась у останні десятиліття (як альтернатива європоцентризму) у країнах, що розвиваються, та постсоціалістичних країнах. За цей період кількість виокремлених дослідниками цивілізацій різко зростає – навіть до надання цивілізаційного статусу будь-якій етнічній групі. У зв’язку з цим, на думку дослідника, важко не погодитись із думкою І. Валлерстайна, який охарактеризував цивілізаційний підхід як “ідеологію слабких”, як форму протесту етнічного націоналізму проти розвинутих країн “ядра” сучасної “світ-системи” [11 с. 314-324].

Зазначимо у зв’язку з тим, що світ-системний аналіз досліджує соціальну еволюцію систем суспільств, а не окремих соціумів, на відміну від попередніх “макросоціологічних” та історіософських підходів, в рамках яких теорії соціальної еволюції розглядали розвиток передусім окремих суспільств. У цьому світ-системний підхід схожий із цивілізаційним, проте він йде дещо далі, досліджуючи не тільки еволюцію соціальних систем, яка охоплює одну цивілізацію, а й такі системи, що охоплюють більш ніж одну цивілізацію або навіть усі цивілізації світу. Цей підхід був розроблений у 1970-х рр. І. Валлерстайном, А.Г. Франком, С. Аміном, Дж. Аррігі, Т. Сантусом та іншими відомими дослідниками.

Найважливішим попередником світ-системного підходу, який заклав його методологічні основи, зазвичай вважається Ф. Бродель, представник відомої французької “історичної школи аналів”. Розглянемо коротко деякі провідні світ-системні концепції та підходи.

Підхід Ф. Броделя. Бродель писав про “світ-економіку”, яка взаємопов’язує усі суспільства. В неї є свій центр (зі своїм “надмістом”; у XIV ст. ним була Венеція, пізніше центр перемістився до ключових міст Фландрії та Франції, а звідти у XX ст. – до Нью-Йорку), другорядні, проте розвинуті суспільства та периферія. При цьому торгові комунікації пов’язують різні регіони та культури у єдиний макроекономічний простір [2, с. 396].

Підхід І. Валлерстайна. Найбільш поширена версія світ-системного аналізу розроблена І. Валлерстайном. Згідно з Валлерстайном, сучасна світ-система зародилась у т.зв. “довгому XVI столітті” (приблизно 1450-1650 pp.) і поступово охопила увесь світ. До того часу в світі одночасно співіснувала множина світ-систем. Ці світ-системи Валлерстайн поділяє на три типи: мінісистеми, світ-економіки та світ-імперії.

Мінісистеми були характерні для первісного суспільства, вони базуються на відносинах взаємообміну. Для складних аграрних суспільств характерні світ-економіки та світ-імперії. Світ-економіки являють собою системи суспільств, об’єднаних тісними економічними зв’язками, які виступають як певні еволюційні одиниці, проте не об’єднані в єдине політичне утворення. Світ-імперії характеризуються стягуванням податків із провінцій та захоплених колоній.

Відповідно до поглядів Валлерстайна, усі докапіталістичні світ-економіки рано чи пізно перетворювались у світ-імперії через їх політичне об’єднання під владою однієї держави. Єдиним винятком із цього правила є середньовічна європейська світ-економіка, яка перетворилась не у світ-імперію, а у сучасну капіталістичну світ-систему. Капіталістична світ-система складається із ядра (найбільш високорозвинуті країни Заходу), напівпериферії (у XX столітті – соціалістичні країни) та периферії (Третій світ) [3].

Підхід А.Г. Франка. Від цього значно відрізняється варіант світ-системного аналізу, розвинутий А.Г. Франком. Франк звертає увагу на те, що твердження про можливість одночасного існування у світі десятків і сотень “світ-систем” у значній мірі унеможлиблює саме поняття світ-системи. На думку А.Г. Франка, слід вести мову лише про одну світ-систему, яка виникла не менше 5000 років тому, а згодом через численні цикли експансії та консолідації охопила увесь світ. У ході еволюції світ-системи її центр неодноразово переміщувався. До переміщення у XIX столітті спочатку до Європи, а потім до Північної Америки цей центр багато століть знаходився у Китаї. У зв’язку із цим піднесення Китаю, яке спостерігається останнім часом, Франк інтерпретує як початок повернення центру світ-системи у її “природне” місце після короткочасної європейсько-північноамериканської “інтерлюдії” [25]. Таке бачення нам здається продуктивним і цікавим.

У цьому контексті вже згадана світоглядна та теоретико-методологічна проблема осмислення шляхів історичного руху, тенденцій і спрямованості історичного процесу не втрачає своєї актуальності і значення. Історія свідчить, що циклічні та лінійні історико-філософські концепції, так само й інші концепти щодо “божественного пояснення законів історичної динаміки”, теорії “соціально-економічних формацій”, “осьового часу”, “географічного детермінізму”, “локальних цивілізацій”, “пасіонарності”, “зіткнення цивілізацій”, “кінця історії” та багато інших теорій, їхніх комбінацій та симбіозів, не дають достатньо прийняттого пояснення формування і розвитку сучасного цивілізаційного світу, включаючи й нашу країну.

Водночас, деякі сучасні мислителі взагалі заперечують можливість осмислення історичних процесів, не кажучи вже й про можливість побудови модельних уявлень про принципи її перебігу. Наприклад, достатньо популярний у наші часи Н. Талеб у своїй

відомій, хоча і не однозначній з погляду деяких фахівців книзі “Чорний лебідь” [17, с. 29], пише, що “історія – непрозора. Ми бачимо лише результат, а не причиново-наслідковий генератор подій... Нашому розумінню історії від природи притаманна неповнота... Осягнути історію людині заважають три обмеження. Я називаю їх *тріадою темних місць*:

а) ілюзія розуміння, тобто хибне переконання, ніби ми розуміємо, що відбувається у світі, який набагато складніший і хаотичніший, ніж нам здається;

б) ретроспективне викривлення, тобто схильність оцінювати події тільки постфактум...;

в) перебільшення фактів і ролі учених авторитетів, особливо коли вони категоризують...”.

Відомо, що Талеб за своїми філософськими переконаннями продовжує традицію скептицизму, якої дотримувались ще Секст Емпірик, аль-Газалі, П. Бейль, Д. Г'юм, які вважали, що минуле не дозволяє передбачувати майбутнє. Н.Н. Талеб є також послідовником К. Поппера, він стверджує, що теорії не можуть вважатись доведеними та мають лише “умовне застосування”. На його думку, люди не замічають важливі випадковості, які суттєвим чином впливають на реальну картину світу. Такі погляди Талеб називає “платонічною оманю”.

Незважаючи на наведений вище один із прикладів “історіософського скепсису”, зауважимо, що, хоча й територіально Україна розташована майже у центрі Європи, історично склалося так, що на її теренах завжди відбувалося зіткнення, взаємозв'язок, взаємопроникнення матеріальної і духовної культури, ідеології, філософських ідей Заходу і Сходу. Пошуки національної самоідентичності в процесі сучасного державотворення, в умовах гібридної агресії з боку Російської Федерації, диктують, серед іншого, нагальну потребу розроблення проблематики щодо усвідомлення потенційних закономірностей виникнення і протікання історичних процесів різного рівня та спрямованості, використовуючи усе різноманіття сучасних світоглядних, теоретичних, методологічних і практичних підходів у цій сфері.

Подальший більш поглиблений розгляд окреслених питань у вітчизняній історіософській та соціально-філософській літературі може, на нашу думку, бути досить корисним, зважаючи на недостатнє висвітлення цієї актуальної проблематики в Україні. При цьому, рефлексія і пізнання споконвічної природи людини у нескінченному процесі суспільних перетворень свідчить про зростаюче значення людиновимірної спрямованості розвитку нашої країни.

Література

1. Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст) – К. Тандем, 2000. – 416 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Том 3. Час світу. – К.: Основи, 1998. – 631 с.
3. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Пер. С англ. П.М. Кудюкина под общей редакцией Б.Ю. Кагарлицко. СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
4. Гобино Ж.А. Опыт о неравенстве человеческих рас. – М.: Одиссей; ОЛМА-ПРЕСС, 2001. - 768 с.
5. Гошовський М.М., Кучерявий І.Т. Ідея прогресу в соціальній філософії. – К.: Либідь, 1993. – 326 с.
6. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – М.: Историко-литературный архив, 1991. - 670 с.
7. Димитрова Л.М. Філософія історії: від Полібія до Гумільва. – Монографія.: ІСМН, 1997. – 200 с.
8. Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня західна філософія науки. Підручник. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 216 с.
9. Заветный С.А. Личность и общество: проблемы и перспективы управления. Монография. – К.: Изд. ПАРАПАН, 2008. – 256 с.

10. Исаев Б.А. Социология. Краткий курс. – СПб.: Питер, 2007. – 224 с. Философия / под ред. А.Ф. Зотова, В.В. Миронова, А.В. Разина. – М.: Академический проект; Трикста, 2007. – 688 с.
11. Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: В 2 т. / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец — М.: Институт экономических стратегий, 2006. — Т. 1: Теория и история цивилизаций. — 768 с.
12. Кун Т. Структура научных революций / Пер с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 365 с.
13. Лебедев С.А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). Научное издание / М.: Академический проект, 2008. – 692 с.
14. Лутай В.С. Основной вопрос современной философии. Синергетический поход. – К.: Издатель ПАРАПАН, 2005. – 168 с.
15. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., 2 изд., т.13, С. 8-167.
16. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. / Общю ред.. сост. и предисл. А.Ю. Согомоева. – М.: Изд-во политической литературы, 1992. – 544 с.
17. Талєб Н.Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірно у реальному житті / Насім Ніколас Талєб: пер. з англ. Микола Климчук. - 2-ге вид. – К.: Наш формат, 2017. - 393 с.
18. Тойнби А. Дж. Исследование истории: Цивилизации во времени и пространстве / Арнольд Дж. Тойнби; пер с англ.К.Я. Кожурина. – М.: АСТ МОСКВА, 2009. – 863 с.
19. Философия / под ред. А.Ф. Зотова, В.В. Миронова, А.В. Разина. – М.: Академический проект; Трикста, 2007. – 688 с.
20. Философия социальных и гуманитарных наук. Учебное пособие для вузов / Под. общ. ред. проф. С.А. Лебедева. – Изд. 2е, испр. И доп. – М.: Академический проект, 2008. – 733 с.
21. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций С. Хантингтон; Пере с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.:ООО «Издательство АСТ», 2003. - 603 с.
22. Шалаев В.П. Социосинергетика: истоки, теория и практика в современном мире / В.П.Шалаев.– Йошкар-Ола: МарГТУ, 1999.– 268 с.
23. Шпенглер О. Закат Европы. – М.: Наука, 1993 – 730 с.
24. Ящук Т.І. Філософія історії. – К.: Либідь, 2004. – 536 с.
25. Frank A.G., Gills B.K. The Five Thousand Year World System in Theory and Practice // World System History: The Social Science of Long-term Change / Ed. by R.A.Denemark, J.Friedman, B.K.Gills, G.Modelski.- L.; N.Y., 2000. – P. 3.-23.

Михайленко Г.М.

Херсонський державний університет (Україна)

Пархоменко В.І.

Херсонський державний університет (Україна)

УКРАЇНСЬКІ ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ В ЧЕХІЇ ЯК ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Головними осередками наукового потенціалу українців, які перебували в еміграції, стали вищі навчальні заклади, що акумулювали творчі сили наших співвітчизників. Серед них варто згадати про діяльність Українського вільного університету, Українська господарська академія у Подєбрадах, Український техніко-господарський інститут позаочного навчання, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Український інститут громадознавства тощо.

Український вільний університет був другою науковою установою і першою вищою школою української еміграції за кордоном. Він був заснований у Відні з ініціативи віденського Союзу українських журналістів та письменників на чолі з В. Кушніром та О. Олесем. Співзасновниками УВУ були також Товариство прихильників освіти на чолі з С. Дністрянським та Український соціологічний інститут, який очолював М. Грушевський [2, с. 11-24].

Наприкінці 1920 р. академічна секція Союзу українських журналістів та письменників під головуванням О. Колесси організувала читання лекцій, а потім постійні курси для української студентської молоді. Керував курсами М. Грушевський. Останній спільно з Д. Антоновичем розробив проект майбутнього УВУ. Передбачалося, що М. Грушевський буде ректором, О. Колесса – його заступником і деканом філософського факультету, а С. Дністрянський – деканом правового факультету. Однак через розбіжності в поглядах на структуру та завдання університету М. Грушевський і частина його співробітників відійшли від справи. Ректором був обраний О. Колесса, який обстоював ідею створення УВУ за зразком західноєвропейських університетів. Планувалося відкрити три факультети: філософський, правничий та природничо-математичний, однак організовано було лише два перших, із поділом філософського факультету на історико-філологічний та природничий відділи. Офіційне відкриття університету відбулося 17 січня 1921 р. у будинку інженерів та архітекторів у Відні. На початку УВУ мав 90 слухачів, 12 професорів і три доценти.

З 1921 р. головним осередком української еміграції, і зокрема студентської, стала Прага. Тому постало питання про перенесення УВУ до столиці Чехії. У другій половині вересня – на початку жовтня 1921 р. зі згоди Міністерства закордонних справ, Міністерства шкільництва і просвіти Чехо-Словаччини, а також адміністрації Карлового університету УВУ був переведений до Праги. Відтоді УВУ організував свою навчальну і наукову діяльність за зразком Карлового університету. Перед ним постало, за словами Д. Антоновича, «відповідальне перед Україною і українським народом завдання» [5; 3, с. 23-25].

Святкове відкриття УВУ в Празі відбулося 23 жовтня 1921 р. Загальною мовою викладання в університеті була прийнята українська, але передбачалася можливість деяких лекційних курсів із запрошеними фахівцями чеською, французькою, англійською і німецькою мовами. Всі вони, як і класичні мови (латина, грецька), вивчалися в УВУ. Навчання було безкоштовним (в останні роки символічна плата все ж була введена), дозволялося також паралельне навчання у будь-якій іншій вищій школі. Заняття проходили в Карловому університеті. Адміністрація УВУ перебувала у помешканні посольства ЗУНР. Посадові місця керівництво університету щорічно мало передавати новій владі, тому 25-річна (з перервами) історія УВУ знає вісьмох ректорів, які обиралися по кілька разів (філолог О. Колесса – 1921–1922, 1925–1928, 1935–1937 рр.; природознавець, хімік Г. Горбачевський – 1923–1924, 1931–1935 рр.; мистецтвознавець Д. Антонович – 1928–1930, 1937–1938 рр.; правники С. Дністрянський – 1922–1923 рр. та А. Яковлів – 1930–1931 рр.; статистик Ф. Щербина – 1924–1925 рр.; природознавець О. Мицюк та археолог І. Борковський – 1938–1945 рр.). Проректорами університету довгий час були відомі юристи та громадські діячі С. Шелухін (1926–1928, 1935–1938 рр.) та К. Лоський. Деканами філософського факультету були відомі вчені С. Дністрянський, Д. Дорошенко, О. Колесса, А. Артимонович, В. Біднов, Д. Антонович, В. Щербаківський, Б. Матюшенко, Ф. Слюсаренко. Деканами правничого факультету також були відомі науковці: Ф. Щербина, О. Ейхельман, Р. Лашенко, К. Лоський, С. Шелухін, О. Андрієвський [14; 15].

За всю свою історію УВУ в Празі мав найбільшу кількість викладачів у 1933/34 навчальному році – 46, з них – 30 професорів. Більшість учених паралельно викладали в інших вищих школах, не лише в Празі, а й у Подєбрадах, Варшаві, Львові, Галле, навіть в Америці (В. Тимошенко у Мічиганському університеті) [11, с. 17-27].

Серед професорського складу УВУ були відомі вчені з європейським і навіть світовим ім'ям: професор цивільного права О. Андрієвський, професор історії мистецтва Д. Антонович, професор філології А. Артимонович, професор історії української церкви В. Біднов, професор історії українського права і філософії права Л. Білецький, професор археології І. Борковський, професор кооперації С. Бородаєвський, професор фізичної хімії І. Горбачевський, професор цивільного права С. Дністрянський, професор історії України

Д. Дорошенко, професор адміністративного права О. Ейхельман, професор української мови і літератури О. Колесса, професор кримінального права Д. Коропатницький, професор історії України Б. Крупницький, професор географії В. Кубійович, професор етнографії З. Кузеля, професор історії українського права Р. Лашенко, історик В. Липинський, професор міжнародного права М. Лозинський, професор римського права К. Лоський, професор філософії І. Мірчук, професор церковного права О. Лотоцький, професор мінералогії О. Орлов, археолог Я. Пастернак, професор географії С. Рудницький, зоолог Ю. Русов, професор античної історії Ф. Слюсаренко, професор порівняльного мовознавства Р. Смаль-Стоцький, професор української мови і літератури С. Смаль-Стоцький, професор політичного права В. Старосольський, професор політичної економії В. Тимошенко, професор філософії Д. Чижевський, професор всесвітньої історії О. Шульгін, професор кримінального права С. Шелухін, професор археології В. Щербаківський, професори статистики Л. Шрамченко та Ф. Щербина, професор цивільного права та історії українського права А. Яковлів [14; 15].

Одним з основних завдань професорсько-викладацького складу УВУ було створення українських університетських курсів. Це було особливо актуальним для викладачів українознавчих кафедр. Незважаючи на нелегкі умови еміграції, вони змогли написати і частково опублікувати курси з української історіографії та джерелознавства, історії українського мистецтва, українського права, історії церкви, театру, етнографії, етнології та археології, історії та географії України, української мови і літератури, філософії, педагогіки тощо.

Крім обов'язкових, УВУ організував також публічні виклади. Поряд із педагогічною професори університету провадили наукову роботу, брали участь у міжнародних та регіональних наукових з'їздах (лише у 1924–1931 рр. УВУ був представлений на 28 таких з'їздах), академічних інституціях та наукових товариствах. Професори І. Горбачевський, С. Дністрянський, С. Смаль-Стоцький були навіть обрані членами Всеукраїнської Академії наук. О. Колесса, С. Смаль-Стоцький, Л. Білецький, О. Мицюк, В. Тимошенко стали членами Слов'янського інституту в Празі. Багато викладачів університету були також членами Наукового товариства ім. Шевченка у Львові [10, с. 41].

Видавничий відділ УВУ випустив у світ чимало наукових праць, збірників лекцій та навчальних посібників. За перші 10 років інтенсивної роботи вийшло 11 томів високим друком та 12 літографованих книг. Серед цих видань особливо цінні роботи Д. Дорошенка («Огляд української історіографії»), Р. Лашенка («Лекції з історії українського права»), А. Яковліва («Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV–XVI ст.»), Д. Антоновича («Скорочений курс історії українського мистецтва»), С. Рудницького («Основи землезнання України»), О. Лотоцького («Церковне право»), І. Мірчука («Лекції з історії етики»), М. Лозинського («Міжнародне право»), К. Лоського («Історія і система римського приватного права»), В. Щербаківського («Палеоліт»), І. Горбачевського («Органічна хімія»), С. Дністрянського («Загальна наука права і політики»). Окремо було видано два томи наукових і два томи ювілейних збірників УВУ. Щосеместра друкувалися програми курсів, вийшли також дві книги про діяльність УВУ у 1921–1931 рр. Усі свої видання УВУ розповсюджував через Міжнародну обмінну службу, і тому вони потрапляли в усі важливіші бібліотеки та наукові установи світу (включаючи Київ та Харків) [7, с. 34–38].

Із самого початку при УВУ почала функціонувати бібліотека, що на 1938 р. налічувала 10 000 томів. Бібліотекою керувала спеціальна комісія на чолі з Д. Антоновичем, який довгий час безкоштовно виконував обов'язки бібліотекаря.

Щорічний набір до університету становив у середньому 325 слухачів (221 – на філософський і 104 – на правничий факультети). У перші 10 років в УВУ навчалося 7702 студенти. Українці складали переважну більшість, навчалися також білоруси, росіяни, вірмени, грузини, болгары, голландці, естонці, латиші, литовські німці, осетини, поляки, словаки, серби, чехи, хорвати.

Ряд випускників УВУ змогли здобути ступінь доктора філософії або права (до 1939 р. – 109 осіб). Серед них – Л. Чикаленко, М. Залізник, П. Феденко, Є. Камінський, С. Наріжний, А. Равич, Є. Томашівський, П. Пархоменко, Г. Мельник, М. Антонович, М. Михальчук, О. Гайманівський, Є. Приходько, М. Мандрика, М. Бойко, І. Вітвицький, І. Мазепа та ін. Для поповнення викладацького складу УВУ існував інститут професорських стипендіатів, який закінчили деякі пізніші викладачі університету – О. Баранів, О. Гайманівський, С. Наріжний, Ю. Русов, Ф. Слюсаренко, К. Чехович та ін. [14; 15]

УВУ мав право надавати звання почесних докторів університету. Першими цей титул на філософському факультеті отримали письменники О. Кандиба (Олесь), О. Кобилянська, Б. Лепкий, В. Стефаник, композитори О. Кошиць та В. Барвінський. Правничий факультет надав титул почесного доктора І. Горбачевському, О. Колесі, А. Волошину [11, с. 17-27].

Матеріальне становище УВУ більший період його існування було складним. Уже з 1921/22 навчального року почалося зменшення субсидії Міністерства закордонних справ ЧСР. Наприкінці 1925 р. університет опинився на грані закриття. Мало допомагала навіть надзвичайна президентська дотація (10 – 12 тис. крон щомісяця), яка припинилася у 1938 р. Починаючи з 1928 р. УВУ перейшов з відомства Міністерства закордонних справ до Міністерства шкільництва і народної освіти, що потягло за собою зменшення субсидій. У 1931 р. знову постала загроза закриття університету. Тоді для порятунку першої української вищої школи на еміграції було створене Товариство приятелів УВУ на чолі з професором Карлового університету Рипкою. Та це товариство мало чим допомогло УВУ, через що у 1933 р. був заснований спеціальний Допомоговий фонд української університетської науки на чолі з І. Горбачевським, який збирав пожертви і для УВУ. Проте вже 1934 р., коли припинилася державна дотація на університет, знову виникла загроза його ліквідації, яка висіла над університетом аж до початку війни.

Проте, незважаючи на власні матеріальні труднощі, УВУ підтримував наукові установи і товариства українців у Празі, студентів-емігрантів, організував Товариство допомоги українським ученим під час голоду на Україні та ін. [14; 15]

Коли у Львові та Чернівцях були скасовані українські кафедри, а в Радянській Україні університети перетворені на інститути народної освіти. Український вільний університет у Празі залишався єдиним українським університетом у світі. Серед завдань УВУ було перенесення його «у відповідний час на рідну територію, туди, де його було найбільше потрібно». У 1938 р. у зв'язку з проголошенням державності Карпатської України планувалося перенести УВУ з Праги до Хуста, однак початок війни перешкодив здійсненню цього задуму. У 1942 р. була знову здійснена спроба перенести університет до Ужгорода, що також залишилося нездійсненим.

Відразу після встановлення німецької окупаційної влади у Празі адміністрація УВУ отримала суворе розпорядження негайно подати відомості про «арійське» походження професорів і викладачів університету, а також їхніх дружин. Майже півроку було витрачено на збирання відповідних довідок. Однак дана акція не допомогла: кошти на своє існування УВУ повинен був шукати самостійно. Рейхспротектор університету Баєр тим часом давав свої вказівки щодо основних напрямів викладання гуманітарних дисциплін (зокрема права) в УВУ. З його ж наказу у 1942–1943 рр. був змінений статут університету і вся його учбова програма [11, с. 17-27].

Значення УВУ для розвитку української науки, освіти і культури, їх репрезентації у світі добре оцінив один із ректорів університету О. Колеса: «Сам факт існування УВУ в Празі... яка здавна є осередком замітного культурного руху слов'ян, підносить значення культури українського народу перед чужинцями і є проречистою маніфестацією, з одного боку, його самостійності, а з другого боку – тих важких умов, що не дають розвинути аналогічним культурним інституціям на рідній території».

Під час війни УВУ залишався у Празі, його майно та архів були конфісковані радянськими службами, адміністрація і частина професорів – репресовані. Лише восени 1945 р. у Мюнхені вчені-емігранти змогли відновити діяльність УВУ [10, с. 42-54].

З ініціативи празького Українського громадського комітету була створена і почала свою діяльність 22 квітня 1922 р. Українська господарська академія у Подєбрадах (УГА). Академія мала три факультети: агрономічно-лісовий, з відділами агрономічним та лісовим (19 кафедр), сільськогосподарський інженерний, з відділами гідротехнічним та хімічно-технологічним (20 кафедр), економічно-кооперативний, з відділами економічним, кооперативним і статистичним (20 кафедр) [6, с. 309-315].

У педагогічному відношенні УГА була підпорядкована Міністерству хліборобства, адміністративно – Міністерству закордонних справ, яке її фінансувало. Академія містилася головним чином у Подєбрадському замку та готелі «Сентра». Навчання в ній було безкоштовне, існував також фонд стипендій для студентів. Спочатку був запроваджений трирічний, а з 1924 р. – чотирирічний термін навчання. УГА фінансувалася повністю чеським урядом за рахунок кредитів, що виділялися на допомогу політичній еміграції. Згодом, у 1928 р., ці кошти були зменшені. Міністерство хліборобства заборонило прийом нових студентів, із тим щоб УГА була поступово ліквідована, що й сталося наприкінці 1935 р. [1, с. 188-192].

Протягом усього існування УГА в ній навчалася 786 дійсних і вільних слухачів, головним чином українці, а також білоруси, росіяни і один болгарин. Із повним дипломом і титулом інженера Академію закінчили 559 осіб, які отримали посади у 16 країнах світу. Серед них були такі відомі вчені, як Є. Гловінський, С. Колубаїв, В. Кучеренко, Є. Томашівський.

Для підготовки наукових кадрів при УГА був утворений інститут професорських стипендіатів. За весь час існування Академії вона мала 40 таких стипендіатів. У 1931 р. двоє з них стали докторами технічних наук,

На 59 кафедрах Академії працювали 118 викладачів, значна частина яких (92 особи) – українці, інші – запрошені чеські вчені (26). Серед професорського складу УГА були такі науковці, як О. Ейхельман, С. Бородаєвський, Л. Бич, А. Вікул, Л. Грабіна, В. Іваницький, Б. Мартос, К. Мацієвич, О. Мицюк, М. Славінський, В. Чередиїв, І. Шереметинський, Ф. Щербина, П. Андрієвський, І. Горбачевський, В. Старосольський, І. Шовгенів, С. Романовський та ін. Певний час історію України в УГА викладав Василь Біднов [12].

Академія мала досить добре устаткування: бібліотеку (близько 30 тис. книг і 100 назв часописів), 33 кабінети, 14 лабораторій, дві ферми, лісовий розсадник, метеостанцію, тракторний парк, два навчальних кооперативи (споживчий і кредитний). Діяло 13 семінарів і чотири термінологічні комісії. УГА мала своє видавництво і видала 698 назв книг та брошур українською, чеською, німецькою, французькою, англійською, іспанською мовами.

Наукові видання УГА значно збагатили українську технічну й економічну літературу та розвинули українську наукову мову у технічних галузях і точних науках (зокрема, були видані агрономічний, лісовий, математичний словники). УГА брала участь у світовій виставці в Чикаго, численних міжнародних з'їздах (слов'янських ботаніків, аграрному, лікарському, лісників та хліборобів, конгресах землемірів, геодезистів і географів). За участь у виставках та форумах УГА та її працівники отримали велику кількість дипломів, премій та інших нагород [9, с. 172-174].

У різний час при УГА існувало до півсотні наукових, громадських, культурно-просвітніх, мистецьких і спортивних організацій: Товариство українських економістів; Агрономічне товариство, Спілка українських техніків, Академічна громада, Кооперативний фонд ім. В. Доманицького, Бібліологічний гурток, «Наша хата», «Клуб Ліги українських націоналістів» та ін. У 1925 р. при УГА була заснована парафія Української Автокефальної Православної Церкви.

Підбиваючи підсумки своєї 10-річної діяльності, працівники УГА писали у 1932 р.: «Отже, Українська господарська академія уявляє з себе поважну культурну цінність. За короткий час своєї чинності вона встигла дати помітні позитивні наслідки. Вона стала поважною високою школою, належно упорядженою та забезпеченою кваліфікованим професорським складом... Вона виявила себе як осередок наукової дослідчої праці. Вона спричинилася до значного поширення наукової та фахової літератури на українській мові. Вона, нарешті, зробилася одним з більших організуючих центрів української інтелігенції за кордоном».

Коли чеський уряд різко зменшив фінансування емігрантських установ, у тому числі УГА, у жовтні 1934 р. було створено Товариство прихильників УГА (ТПУГА) з метою не допустити її ліквідації. Однак товариство не змогло забезпечити матеріальне існування Академії, і було вирішено змінити характер її діяльності. Ще 12 листопада 1932 р. при УГА почав діяти Український техніко-господарський інститут позаочного навчання (УТГІ). Для його забезпечення був відкритий спеціальний Фонд української політехніки. Значна частина коштів цього фонду, який збирався членами ТПУГА у Франції, Болгарії, Німеччині, США, навіть Китаї, виділялася на видання підручників. УТГІ як школа політехнічного типу ставив перед собою – серед інших завдань – дати студентам широку загальну освіту. Тому до його програми входили і гуманітарні дисципліни, з яких випускалися спеціальні навчальні посібники. Навчання велося кореспонденційним методом (висилались навчальні посібники і завдання, потім перевірялися письмові роботи) [4, с. 56-61].

Спочатку УТГІ підлягав УГА, а з її ліквідацією фактично замінив Академію. Інститут мав три факультети: агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний, хімічно-технологічний. Усі вони були розраховані на вісім семестрів і орієнтувалися на слухачів із середньою освітою. Для тих, хто не мав середньої освіти, було відкрито сім фахових курсів та окремо – курси українознавства для українців із Канади. Історичні та суспільні дисципліни, українознавство спеціально вивчалися також у Високій школі політичних наук, заснованій 12 листопада 1936 р. Всього за 1932–1941 рр. в УТГІ навчалася 1783 особи (з них на курсах українознавства – 153). Близько 85 % студентів жили і працювали на Західній Україні або були галичанами за походженням, інші перебували у 19 країнах світу. Викладацький склад УТГІ налічував понад 70 осіб, з них 50 – з колишньої професури УГА [13, с. 123-132].

Професори інституту складали спеціальні навчальні посібники. Серед них – курс лекцій «Українська культура» за редакцією Д. Антоновича. За відсутності спеціальних українських підручників для вищої школи, виконаних на належному рівні, малотиражні видання УТГІ відіграли величезну роль у розвитку освіти та поширенні технічних та гуманітарних знань. Завдяки ним в УТГІ здобули вищу загальну освіту тисячі українських фахівців. Інститут діяв у Празі до 1944 р., з тим був перенесений до Мюнхена, де і проіснував до початку 50-х років.

Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ) був відкритий з ініціативи Українського громадського комітету у Празі 7 липня 1923 р. як вищий педагогічний заклад із дво-, три-, а згодом – чотирирічним курсом навчання. Остаточо інститут (його програма та структура) сформувався у 1926–1927 рр. УВПІ мав три відділи: літературно-історичний (підвідділи – мови й літератури, історії та суспільних наук); природничо-географічний і фізико-математичний (об'єднані в один – математично-природничий); музично-педагогічний (з 1924 р., підвідділи – вокальний та інструментальний). В інституті вивчалися загальні дисципліни (обов'язкові для всіх) і спеціальні, а також необов'язкові. У різні періоди в УВПІ діяло 23–39 кафедр [6, с. 309-315].

Окрім лекцій та практичних занять, відбувалися екскурсії студентів під керівництвом викладачів у музеї, бібліотеки, наукові інститути тощо. Був створений навіть спеціальний

екскурсійний комітет на чолі з проф. М. Терлецьким. Навчання в УВПІ було безкоштовним і провадилося українською мовою.

Інститут проіснував з 1923 по 1933 рр. За цей час у ньому працювали 92 викладачі (з них 80 – українці). Серед них такі відомі вчені, як А. Артимович, О. Балабас, В. Барвінський, Л. Білецький, В. Вагнер, В. Гармашів, І. Горбачевський, О. Ейхельман, Є. Іваненко, В. Кушнір, М. Ларченко, С. Рудницький, С. Русова, В. Сімович, М. Славінський, А. Старков, М. Терлецький, М. Тимченко, В. Чередій, Ф. Швець, С. Шелухін, О. Шульгін, В. Щербаківський, Ф. Якименко, Я. Ярема та ін. Викладачами інституту були також автори курсу лекцій «Українська культура» – професор історії України Дмитро Дорошенко, лектор всесвітньої історії середніх і нових віків Симон Наріжний, професор школознавства та позашкільної освіти Степан Сірополко, доцент мистецтвознавства Володимир Січинський, професор філософії Дмитро Чижевський [8].

Інститут видавав багато підручної літератури (спочатку видавничча комісія, згодом товариство «Сіяч», засноване 17 травня 1924 р.). «Сіяч» видав 44 книги (5506 примірників). Окремо видавалися збірники праць УВПІ (три випуски: у 1929 р. та два у 1933 р.). Видання надходили як за кордон, так і до Радянської України. Товариство складалося з 22 професорів і 77 студентів.

При інституті було створено кілька наукових товариств: Товариство ім. Г. Сковороди (1924 р.), пізніше – Науково-педагогічне товариство (1925 р.); Біологічне товариство (1928 р.), що перетворилося на Математично-природничче товариство.

Професори і викладачі УВПІ брали участь у з'їздах слов'янських етнографів та географів у Празі, Варшаві, Белграді, міжнародних педагогічних з'їздах у Гейдельберзі, Берні, Женеві, бібліографічному з'їзді у Празі 1926 р., конгресі зоологів у Будапешті, філософічному з'їзді у Берліні, конгресі з історії релігій у Лунді тощо [16, с. 488].

Інститут мав значну книгозбірню (10728 томів), де було багато видань Київської археографічної комісії. Пізніше книгозбірню УВПІ передали до Слов'янської бібліотеки у Празі та Української гімназії у Модржаках.

Студенти УВПІ поділялися на категорії за рівнем попередньої освіти. За весь період існування інституту у ньому прослухали повний курс 178 дійсних слухачів, диплом педагога середньої школи отримали 85 чоловік і 31 слухач став доктором, захистивши наукову працю. Тут навчалися відомі згодом українські письменники та поети: О. Бабій, Б. Гомзин, Ю. Дараган, В. Зарицький, Г. Мазуренко, Ю. Масляк, М. Обідний, О. Стефанович, П. Тенянюк, Ю. Шкрумеляк,

У 1930 р. почалося поступове скорочення інституту. Спроба перетворити УВПІ на науково-дослідний заклад не вдалася. На початку 1933 р. УВПІ був закритий [9, с. 190].

Український гурток пластичного мистецтва був заснований у Празі ще 1922 р. У липні 1923 р. відбулася виставка його творів. Наприкінці 1923 р. гурток перетворився на Українське товариство пластичного мистецтва на чолі з Дмитром Антоновичем. Товариство організувало студію пластичного мистецтва (УСПМ), яка відкрилася 24 грудня 1923 р. Вона стала найбільшим осередком мистецької діяльності українців за кордоном. Студія користувалася невеликою допомогою чеського уряду.

УСПМ створювалася за зразком академій мистецтв. Серед її викладачів були знані мистецтвознавці та митці – Д. Антонович (історія мистецтва), С. Мако та І. Кулець (малюнок і малярство) І. Мозалевський (графіка та прикладне мистецтво), К. Стаховський (скульптура), С. Тимошенко (архітектура), І. Мірчук (естетика), С. Літов та Ю. Русов (пластична анатомія), В. Січинський (перспектива), Ф. Слюсаренко (класична археологія), Р. Лісовський (графіка), проф. Карель (гравюра).

Прийом до студії відбувався на конкурсних засадах. Навчання тривало чотири роки. Студенти мали за цей час взяти участь у чотирьох річних виставках студії, скласти іспити з теоретичних дисциплін і по закінченні отримували диплом майстра мистецтв (Magister Artis).

УСПМ користувалася значною популярністю, тому в ній навчалося чимало й неукраїнців (чехи, білоруси, росіяни, вірмени, німці, французи). Її авторитет піднімали щорічні виставки, які схвально оцінювала європейська і в першу чергу чеська преса [3, с. 63-67].

Через брак коштів умови існування студії та творчої праці студентів були вкрай обмежені. Та все ж студія готувала висококваліфікованих митців, що засвідчили 13 її виставок (до 1939 р.). Перша виставка репрезентувала твори професорів УСПМ – І. Кулеця, С. Мако, І. Мозалевського, К. Стаховського, С. Тимошенка. Дмитро Антонович видав альбом цієї виставки («Сучасне українське мистецтво. I Група Празької студії». Прага, 1925) українською та французькою мовами. У 1939 р. мала відбутися велика ретроспективна ювілейна виставка до 15-річчя студії, яку через обставини часу організувати не вдалося. Студія відновила свою діяльність після війни і проіснувала до 1947 р.

Зі стін УСПМ вийшли у майбутньому відомі українські митці: К. Антонович, Н. Білецька, Ю. Вовк, П. Громницький, С. Зарицька, І. Іванець, В. Касян, С. Колядинський, М. Кричевський, О. Лятуринська, Г. Мазепа, Т. Мазепа, Є. Норман, П. Омельченко, І. Паливода, Я. Фартух, П. Холодний, В. Хмелюк, В. Цимбал, М. Частухіна, Г. Яковлева [4, с. 68-69].

Український інститут громадознавства (УІГ) виник у Празі 1925 р. на базі віденського Українського соціологічного інституту. УІГ мав три відділення: соціології та політики, статистики та економіки, техніки. Його друкованим органом був часопис «Нова Україна», що виходив у 1922 – 1928 рр. З інститутом було пов'язане також видавництво «Вільна спілка» у Подєбрадах. Зі смертю свого фундатора М. Шаповала у 1932 р. УІГ припинив видавничу діяльність і згодом перестав існувати [9, с. 192].

Отже, українським вищим навчальним закладам, створеним на території Чехії, вдалося охопити своєю діяльністю найрізноманітніші сфери: гуманітарні науки, природничі, математичні, і навіть – створити власну академію мистецтв, яка дала світу низку видатних митців

Література

1. Биковський Л. Перший проректор Української Господарської Академії Іван Шовгенів (1874–1943) : Біо-бібліографічні матеріали / Л. Биковський // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Регенсбург, 1948. – Т. 1. – С. 188-192.
2. Васькович В. Український Вільний Університет. Передісторія створення УВУ, його осяги й нові завдання / В. Васькович // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. – Мюнхен, 1992. – С. 11-24.
3. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український Вільний Університет (1921–1945 рр.) / С. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 184 с.
4. Віднянський С. Міжвоєнна українська еміграція в Чехословаччині: культурно-громадське та науково-освітнє життя / С. Віднянський // XII Міжнародний з'їзд славістів. Історія, джерелознавство, культурологія та етнологія слов'янських народів. Доповіді. – К., 1998. – С. 40-72.
5. Історична довідка про організацію УВУ. Вересень 1921 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3956.– Оп. 2.– Од. зб. 1.
6. Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині / М. Кугутяк // Українська еміграція: Історія і сучасність / упор. Ю. Ю. Сливка. – Львів : Каменяр, 1992. – С. 309-315.
7. Маруняк В. Видавничу діяльність української еміграції в ЧСР (1900–1945) / В. Маруняк // Збірник на пошану професора доктора Володимира Яніва. – Мюнхен, 1983. – С. 32–39.
8. Матеріали про заснування та організацію навчання в УВП, 1923 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3972. – Оп. 1. – Од. зб. 1.
9. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 604 с.
10. Полонська-Василенко Н. Д. Сторінки спогадів / Н. Полонська-Василенко // Український історик. – 1965. – № 3-4. – С. 40–56.

11. Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (1921–1971) / Н. Полонська-Василенко // Український історик. – 1971. – № 1-2 (29-30). – С. 17-27.
12. Списки лекторів УГА // ЦДАВО України. – Ф. 3879. – Оп. 2. – Од. зб. 239.
13. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище / В. П. Трощинський. – К. : Україна, 1994. – 236 с..
14. Український Вільний Університет в Празі в роках 1921–1926. – Прага, 1926.
15. Український Вільний Університет в Празі в роках 1926–1931. – Прага, 1931.
16. Ульяновський В. І. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / І. Ульяновський // Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича / [упор. С. В. Ульяновська ; Вст. ст. І. М. Дзюби ; перед. слово М. Антоновича ; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського]. – К. : Либідь, 1993. – С. 477-498.

Нежива О.М.

Київський національний торговельно-економічний університет (Україна)

ПОНЯТТЯ ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ

Поняття «державна політика у сфері освіти» або «державна освітня політика» почали застосовувати в наукових працях із 60-х років ХІХ століття, з того часу, коли роль освіти на державному рівні почали розглядати як вагомий фактор соціального прогресу та економічного розвитку, як сферу, що потребує значної уваги на загальнодержавному рівні.

Адже сучасні дослідники державної політики у сфері освіти зазначають, що великою проблемою для багатьох науковців у проведенні досліджень є неспроможність концептуально визначити «політику». Бачення політики як «само собою зрозуміле» призводить до слабкості в «аналітичній структурі дослідження» [6, с. 15]. Отже, для проведення дослідження надзвичайно важливим завданням є вибір категоріального апарату, ключових концептів, робочого визначення політики.

Позитивістський погляд на політику як продукт державної діяльності багато хто вважає концептуально недостатньо обґрунтованим і методологічно обмеженим. Визнаючи цю критику, постструктуралістичний підхід інтерпретує політику як таку, що виходить за рамки роботи офіційних (державних) установ та поєднує в собі як матеріальні так і дискурсивні контексти, в яких політика виробляється. Дж. Озга стверджує, що політика включає в себе не тільки політичні директиви, але й «переговори, оспорювання або боротьбу між різними групами, які можуть лежати поза формальною технікою офіційного вироблення політики» [13, с. 113]. Крім того вчений стверджує, що політика в галузі освіти не обмежується формальними відносинами і процесами управління, законодавчим закріпленням відносин і процедур у освітній сфері. Широке визначення [політики] вимагає, щоб її розуміння в політичних, соціальних та економічних контекстах, і відповідне вивчення, того, як зазначені контексти формують політику в галузі освіти.

На цьому ж наголошує й американська дослідниця Дж. Аніон. Вона стверджує, що визначення політики в галузі освіти повинно бути розширене для того, щоб включити розгляд економічної політики. Дж. Аніон зазначає, що вплив економічної політики, наприклад, такого її показника, як рівень мінімальної заробітної плати, має значний і часто ігнорований вплив на досвід міських студентів. Дж. Аніон наголошує на тому, що навіть невеликі щорічні вдосконалення заробітної плати можуть мати прямий вплив на досвід міських сімей, що живуть у злиднях, і, зокрема, на освітній досвід дітей у цих сім'ях. У кінцевому рахунку, Дж. Аніон постулює необхідність синхронної координації економічної політики та політики в галузі освіти, адже їх розділення створює штучне розмежування; не можна сподіватися вплинути на міські школи без попереднього рішення економічних потреб сімей, які відвідують ці школи [8].

С. Болл підкреслює необхідність двоїстої концептуалізації державної освітньої політики – як тексту і як дискурсу. Розглядаючи політику як текст, С. Болл зазначає, що її слід розуміти як репрезентації, які закодовані багатьма способами (через боротьбу, компроміс, владні публічні інтерпретації та реінтерпретації) і декодовані багатьма способами (за допомогою дієвих осіб, інтерпретацій і смислів щодо своєї історії, досвіду, навичок, ресурсів і контекстів) [9, с. 16].

Самі тексти є продуктами декількох програм розвитку й компромісів. Для С. Болла, проте ця вимога не означає плюралістичного підходу до політики, тому що альтернативні думки, або підходи, вже виключені на початкових етапах її формування. Проблема інтерпретації політики є складною, оскільки «на всіх етапах політичного процесу ми стикаємося як з різними інтерпретаціями», так і «інтерпретаціями інтерпретацій». Ф. Різві й С. Кемміс стверджують, що політика як текст відображає розуміння її як продукт компромісів між різними планами розвитку та інтересами [9]. До того ж політика ніколи не буває повною. Відтак дослідник завжди має справу з конкретною частиною політики, яка повинна розглядатися у зв'язку з іншими політичними контекстами та історичною ретроспективою їх розвитку [9].

Як зазначає О. Фемяр, хоча розуміння політики як тексту є достатньо евристичним, таке її визначення заважає нам досягнути те, що Дж. Озга називає «більш широкою картиною», яка включає в себе не тільки думки політиків і включення до планів, порядку денного та програм розвитку, а й те, що вони не думають або ж навмисно вилучають із поля зору. Зважаючи на ці критичні зауваження, С. Болл передбачає, що політика – це не тільки текст, а й ставлення влади до політики, у результаті якого вона реалізовується за допомогою «продукування істини і знання як дискурсу» [9, с. 21]. У своєму розумінні політики як дискурсу С. Болл спирається на популярне визначення Фуко: дискурси – це практики, які систематично утворюють об'єкти, про які вони говорять. Дискурси не описують об'єкти; вони не ідентифікують об'єкти, вони конструюють їх, і в цій практиці приховують свої власні наміри [9, с. 49]. С. Болл додає до цього визначення, що дискурси визначають не тільки те, що може бути сформульоване й осмислене, а й «...те, хто може говорити, коли, де і з яким органом державної влади» [9, с. 22]. Згідно з Фуко, дискурси існують у поєднанні з «бажанням і владою» і «несвідомих проявах мови та мовлення» [10, с. 49]. Відносини між дискурсами і об'єктами, що сконструйовані цими дискурсами С. Болл описує таким чином: «Ми не створюємо (проговорюємо) дискурс, це він створює нас. Ми є суб'єктивності, голоси, знання, відносини влади, що дискурс конструює та дозволяє. ...Ми говоримо через політику, ми займаємо позиції, створені для нас у політиці» [10, с. 22].

У відповідності з підходом С. Болла, ефект політики насамперед дискурсивний, адже він змінюється й виключає можливості думати інакше, таким чином обмежуючи наші реакції щодо змін. Однак, Фуко бачить не тільки владу і панування в роботі дискурсу, а й можливість до опору, тому що «...дискурс може бути як інструментом та впливом влади, так і перешкодою, каменем спотикання, точкою опору і відправним пунктом для протилежної стратегії» [9, с. 101].

Аналіз літератури показує, що державну освітню політику активно досліджують багато зарубіжних фахівців – А. Адамський, А. Бардашкевич, П. Браун, Е. Вайнінга, Д. Веймера М. Генсон, Г. Гершунський, В. Ледньов І. Налєтова, Л. Палл, В. Полонський, Л. Палла, Д. Стоун, Г. Саймона О. Смолін, Ж. Халлак, В. Шкатулла та інші.

Державна освітня політика як суспільний феномен виникла у 60–70-х роках ХХ століття. Основними вимогами для того, щоб державні інституції спрямовано почали формувати державну освітню політику, на думку А. Миронова, є [5]:

– трансформація людства, тобто перехід від індустріального до постіндустріального суспільства; раціоналізація професійної діяльності людини;

– посилення взаємовідношення між вихованням та освітою, культурою й освітою та ментальністю й освітою як засіб збереження і розвитку цивілізованості окремих держав;

- альтернативний характер розвитку самого освітнього процесу, його комплексність, системність і структурованість змістовного й організаційного порядку;
- потреба в забезпеченні загальнолюдських вимог освітянської діяльності, збагачення досвідом надання освітніх послуг;
- інформатизація суспільного життя загалом; інноваційний характер розвитку системи.

Розвиток державної освітньої політики в будь-якому суспільстві детерміновано та корельовано взаємодією тріади: влада – політика – система освіти. В. Гальперіна наголошує на тому, що «характер взаємовідносин між політикою й освітою, як функціональними підсистемами суспільства, визначається всіма тими явищами, що уособлюються поняттям «соціальні інтереси» та «влада». Дослідниця зазначає: «Освітня політика є уособленням та кінцевим результатом взаємодії існуючих соціальних сил, політичних інститутів, індивідів як між собою, так і з оточуючим середовищем – економічною, соціальною, правовою системами, політичною культурою, її різноманітними сегментами» [2].

Відтак освітню політику В. Гальперіна визначає як «поле взаємодії різних соціальних груп, індивідів з приводу використання владних інституцій задля реалізації своїх інтересів і потреб в одній із найважливіших сфер суспільного буття – освіті» [2].

Як підсумовують В. Андрущенко та В. Савельєв, «наскільки можна гадати після знайомства із наявними визначеннями освітньої політики, їх зміст трактується по-різному, що обумовлено різними факторами – належністю того чи іншого автора до певної наукової дисципліни, обраним теоретичним кутом зору тощо. Винайдення універсального визначення освітньої політики, з огляду на багатозначність розуміння його другої складової – «політики», практично неможливе. Саме тому, на відміну від праць 70–90-х років минулого століття, останні фундаментальні публікації у світовій літературі з аналізу «публічної» політики не намагаються дати визначення цього терміну» [1, с. 149].

Ми солідаризуємось із В. Андрущенко та В. Савельєвим, що «освітня політика (Education Politics and Education Policy) – це міждисциплінарна, трансдисциплінарна сфера (field, domain) академічних та прикладних досліджень. Її складові – це, по-перше, дослідження освітньої політики як politics. Теоретичні та методологічні джерела – політична наука (Political Science), політична філософія, політична соціологія. Предмет дослідження – “мета політика” (Politics of Policy). По-друге, – дослідження та аналіз освітньої політики як policy. Теоретичне та методологічне джерело – наука про політику (Policy Science), що поділяється, у свою чергу, на дві гілки – дослідження освітньої політики (Education Policy Study) та аналіз освітньої політики (Education Policy Analysis), які надають знанням прикладної спрямованості. Третя складова – порівняльна освітня політика (Comparative Education Politics and Policy). Предмет дослідження – освітня політика як politics і як policy в порівняльній перспективі. Рівні порівняльних досліджень – світова освітня політика, регіональна, національна, місцева (local), політика (politics та policy) вищих навчальних закладів, наприклад, університетів» [1, с. 156].

Таким чином, освітня політика встановлює на основі суспільної злагоди корінні цілі та завдання розвитку освіти, гарантує їх впровадження в життя шляхом узгоджених дій держави і суспільства. Загальнонаціональна освітня політика в об’єктивному її розумінні – це рівнодіюча двох її компонентів: державного і суспільного, тобто державно-громадська політика. Освітня політика є полем активної взаємодії держави й суспільства щодо реалізації в освіті соціальних цінностей, цілей і пріоритетів.

На основі аналізу наведених визначень освітньої політики можна зробити висновок про те, що її основними рисами є:

- системність;
- цілеспрямованість;
- послідовність;
- результативність;

– націленість на реалізацію громадянських прав людини.

Інші, не менш важливі, характеристики освітньої політики наведені у праці колективу дослідників «Освітня політика та курс на зміни» [7]. Основними з них є такі:

– Політика – це більше, ніж текст.

– Політика має багато вимірів.

– Політика ґрунтується на певних цінностях

– Політика існує в контексті.

– Політичні рішення – державна справа.

– Освітня політика взаємодіє з політикою в інших сферах.

– Упровадження політики ніколи не буває прямим.

– Політика тягне за собою навмисні та ненавмисні наслідки [7].

Одним із ключових питань дослідження освітньої політики є визначення ролі держави та функцій влади в цьому контексті. У зрізі освітньої політики, зазначає В. Журавський, завжди є вертикальні відносини влади: є ті, які керують, і ті, якими керують, якими б умовними не були ці відносини. Державну освітню політику В. Журавський визначає як «систему дій щодо реалізації в суспільстві затвердженої органами державної влади і схваленої громадською думкою концепції освіти» [3].

Насамкінець висвітливо питання, чому саме методологічний потенціал філософії освіти найкраще відповідає завданням аналізу феномену освітньої політики. Дослідники А. Огурцов і В. Платонов задалися питанням: «Які образи освіти, розвинені всередині філософії освіти та основних державних освітніх політик в ХХ столітті?». Вони прийшли до таких висновків: освіта переважно постає як [11, с. 6-7]:

«– формування самоусвідомлення особистості в різних історичних способах об'єктивації духу (гуманітарна філософія освіти з її акцентом на методи розуміння й герменевтичної інтерпретації цілей та цінностей культури освіти);

– вироблення вільної від цінностей, нейтральної мови спостереження, на базі якої можна уніфікувати і науки, і освіту (філософія освіти логічного емпіризму);

– досягнення мовної компетенції і навчання різноманіттю «мовних ігор» всередині прагматики рідного, природної мови (філософія освіти лінгвістичного аналізу);

– діалогічна Зустріч «Я» і «Ти», які взаємоінтенціональні й становлять вихідну діяду педагогічного відношення – симетричного відношення «вчитель - учень» (діалогічна філософія освіти);

– Послідовність проб і помилок, постановки та вирішення проблем, відкритий та інноваційний процес, що розвиває критичну раціональну свідомість і самосвідомість (філософія освіти критичного раціоналізму);

– Становлення особистості, що включає в себе необхідність освіти або внаслідок біологічної недостатності людини, або її соціалізації та акультурації; уявлення вкорінене в новому образі Homo educandus, в його історичності, відкритості, у відносинах до Іншого (педагогічна антропологія в різноманітті її підходів)» [11, с. 6-7].

Філософія освіти включає дві форми стратегії дослідження: філософську й педагогічну. На думку А. Огурцова та В. Платонова ці стратегії не просто доповнили одна одну, а посилили, виводячи філософію освіти на нові горизонти дослідження. З одного боку, «...філософська рефлексія, що спрямована на осмислення процесів і актів освіти, була заповнена теоретичним і емпіричним досвідом педагогіки, а в ході цього заповнення були виявлені і обмеженість, і недоліки ряду філософських концепцій освіти. З іншого боку, педагогічний дискурс, що перестав замикатися у своїй галузі і вийшов на «великий простір» філософської рефлексії, зробив предметом свого дослідження не тільки конкретні проблеми освітньої дійсності, але і найважливіші соціокультурні проблеми часу. Кут зору кожної зі сторін змінився: педагогічний дискурс виявився охопленим філософськими установками, філософський дискурс став менш глобальним і спекулятивним, усе більше переймаючись постановкою проблем, характерною для педагогіки» [11, с. 21-22].

Голландський фахівець у сфері освітньої політики професор С. Карстен з колегою Д. Майором, аналізуючи освітню політику в Східній і Центральній Європі після падіння комунізму, з подивом констатували не тільки відсутність конкретних цілей і завдань, до яких має прагнути будь-яка система освіти, а й спроб прогнозування орієнтирів на найближче й далеке майбутнє [12].

Здавалося б, після розпаду Радянського Союзу система освіти України повинна була залишити собі кращу методологію, доукомплектувати її досягненнями провідних вітчизняних і зарубіжних освітніх моделей і вийти на світові стандарти початкової, середньої та вищої освіти. Адже багато фахівців з філософії освіти за кордоном визнають ефективність педагогічних методів К. Вентцеля, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Р. Штайнера, М. Монтесорі та ін.

Радянська модель освіти мала свої традиції і як базова модель була закладена в основу багатьох освітніх систем, які в масштабах світу визнавалися ефективними й авторитетними. І що найцікавіше, одним із досягнень радянської системи освіти, одним з її відкриттів, вважалася орієнтація на майбутнє, тобто методи, які закладали в уми підростаючих поколінь бачення майбутнього і свого місця в ньому.

Але в Україні від здобутків радянської моделі принципово відмовилися. Якщо, наприклад, Китай в останні три десятиліття лише поверхово змінив методіку організації радянської системи освіти (розбавивши її конкуренцією і деякими іншими аспектами, запозиченими з американської освітньої моделі) і зміг створити освітню систему, конкуруючу серед світових освітніх технологій, то Україна вибрала зовсім інший шлях – руйнування старого і побудови невизначеного «нового».

Ці завдання можна ефективно вирішувати лише на філософській і науковій основі. Відомий український фахівець у галузі філософії освіти С. Клепко висловив думку, що якщо розглядати філософію освіти як відкриту соціокультурну систему, то вона «...формується в рамках парадигм, з одного боку – соціальної філософії, а з іншого – онтологічно-гносеологічних побудов. Отже, слід розрізняти соціальний та гносеологічний аспекти філософії освіти» [4, с. 64].

На сучасному етапі в Україні активно розгортаються дослідження у галузі філософії освіти, яка є теорією і методологією освітньої політики. Як зазначають дослідники: «Філософія освіти предметом обговорення має найзагальніші підходи до освіти і педагогіки: місце і смисл освіти в культурному універсамі життя; розуміння людини і ідеалу освіченості; смисл і особливості педагогічної діяльності тощо. Методологічна і, зокрема, проєктивна орієнтація філософії освіти зумовлюють обговорення шляхів і способів вирішення кризи освіти і образ нової школи. Філософія освіти – міждисциплінарна царица знання. Вона використовує підходи і знання всіх рефлексивних дисциплін – методології, аксіології, історії, культурології, власне філософії; її інтерес – педагогіка і освіта, тому все запозичене з інших дисциплін філософія освіти використовує для вибудовування моделі подолання кризи освіти, для обговорення найзагальніших проблем педагогічної діяльності, проєктування шляхів побудови нової педагогічної науки» [4, с. 23].

Таким чином, саме філософія освіти володіє достатньо потужною дослідницькою оптикою для аналізу основних рис освітньої політики – системності, цілеспрямованості, послідовності, результативності, націленості на реалізацію громадянських прав людини та ін. Саме філософія освіти є найкращим вибором дослідника, який хоче проаналізувати глибинні, ціннісні підвалини тих змін, які лежать на поверхні. Без фундаментального філософського погляду на проблеми освіти наявна освітня політика знову і знову буде реагувати лише на наслідки, забуваючи про справжні причини. Попередній аналіз сучасної української освітньої політики засвідчує її ідеологічну еkleктичність, що створює сприятливе середовище для формування внутрішніх протиріч, сповільнення реформ та неможливість трансформаційних перетворень.

Література

1. Андрущенко В.П., Савельев В.Л. Образовательная политика (обзор повестки дня). / Виктор Петрович Андрущенко, Владимир Леонидович Савельев. – К.: «МП Леся», 2010. – 404 с.
2. Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії»./ В. О. Гальперіна. – Київ, 2003. – 19 с.
3. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. – Київ: Видавничий дім «ІнЮре», 2003. – 416 с.
4. Клепко С. Ф. Конспекти з філософії освіти / С. Ф. Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2007. – 424 с.
5. Миронов А. В. Образование как сфера государственной политики России. / Миронов А. В. // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 6. – С. 32-33.
6. Нежива О.М. Сучасний погляд на державну освітню політику України / О.М.Нежива // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: зб. наук. праць. – №18 – Острог, 2015. – С.43-46.
7. Нежива О.М. Українська освітня політика: становлення та розвиток / О.М.Нежива // Актуальні проблеми філософії та соціології : зб. наук. праць. – №17 – Одеса, 2017. – с. 79-81.
8. Anyon J. What “Counts” as Educational Policy? Notes toward a New Paradigm. Harvard Educational Review / J. Anyon. – Vol. 75 – No. 1, Spring – 2005.
9. Ball S. J. Education Reform: A Critical and Post-Structural Approach / S. J. Ball – Buckingham: Open University Press, 1994.
10. Fimyar O. What is policy? In search of frameworks and definitions for non-Western contexts, Educate / O. Fimyar. – 14 (3). – 2014. – pp. 6-21.
11. Gornitzka A., Maassen P. Hybrid steering approaches with respect to European higher education // Higher Education Policy. – Vol. 13. – 2000.
12. Karsten S. and Majoor D. Education in East Central Europe: Education Changes After the Fall of Communism / S. Karsten and D. Majoor. – New York: Waxmann, 1994. – pp. 4-22.
13. Ozga J. Policy Research in Educational Settings: Contested Terrain / J. Ozga – Buckingham: Open University Press. – 2000.

Омелянова В.Ю.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Ще в сиву давнину люди помітили, що багато рослин мають цілющі властивості, і почали застосовувати їх для лікування різних захворювань. В Україні виявлено багато лікарських рослин, які стали основою для розвитку народної медицини. З зародженням у людей перших релігійних поглядів медицина стала наповнюватися елементами містики. Не знаючи причин виникнення багатьох захворювань, людина пояснювала їх появу вселенням в організм злих духів, а лікарські рослини наділяли таємничою силою, здатною впливати на перебіг хвороби і навіть робити людину безсмертною.

Як відомо лікарські рослини використовуються в медицині та ветеринарії як лікувальні або профілактично-оздоровчі засоби. їхні властивості зумовлені наявністю комплексу біологічно-активних (алкалоїдів, сапонінів, глікозидів, фітонцидів, вітамінів та ін.) і баластних (таких, що вважаються неактивними) речовин. Лікарські рослини використовують у натуральному та переробленому вигляді в науковій і народній медицині як ефективний природний, біологічно дійовий засіб для лікування різних захворювань, а також підвищення стійкості організму до них.

У рабовласницькому суспільстві з'являються професійна медицина та лікарські школи зі своїми прийомами впливу на хворобу і секретними ліками. Таємниці лікування охоронялися і передавалися з покоління в покоління, але інколи ці секрети розповідали і іншим людям. Паралельно розвивається храмова медицина. Лікування проводиться в священних храмах, де після спеціальної підготовки хворого (дотримання посту, тривалих молитов) оракули тлумачили їх сновидіння, які були; нібито, «одкровеннями богів» про

те, як лікувати даного хворого. Для навчання мистецтву медицини при храмах відкривалися школи. Є відомості про існування таких шкіл в містах Вавилону та Єгипту.

Флора Південно-Східної Азії, Індії та Китаю, що відрізнялася винятковим багатством, багато тисячоліть служила невичерпним джерелом ліків для лікування найрізноманітніших захворювань.

Китайська медицина налічує кілька тисяч років. Основоположником її вважається легендарний імператор Шень-нун, що жив 1100 років тому, автор найдавнішої медичної книги, названої Бень-Цао (що в перекладі означає травник), так як в ньому були описані лікувальні властивості рослин. Уже в той час китайські лікарі знали женьшень, ефедру, спаржу, кизил. В Індії велику популярність отримує «Аюр-веда», або «Книга життя», – оригінальне медичне твір, що відноситься до I ст. до н.е. Книга містить вісім глав. Найбільший інтерес для медицини представляє сьома глава «Мистецтво приготування ліків від усіх хвороб і для продовження життя. Ліки для зміцнення хворобливого організму».

Індійська медицина використовувала близько 800 рослин. Значна їх частина використовується і в даний час. У III столітті н. е. в Індії почалося обробіток лікарських рослин.

У тісній взаємодії розвивалася медицина народів Межиріччя і Стародавнього Єгипту. Численні зображення рослин і записи про них були знайдені на стінах храмів і гробниць. Особливо цінні відомості про застосування рослин були прочитані в древніх пам'ятках писемності – єгипетських папірусах. Найбільший давньоєгипетський папірус, що відноситься до 1570 р. до н.е., названий по імені дослідника Георга Еберса, який відкрив в 1872 році цей папірус і вивчив його. Папірус, вивезений з Єгипту і зберігається в Лейпцизькому університеті, є медичний трактат, що містить витяги з 40 написаних раніше медичних творів. Трактат названий «Книга приготування ліків для всіх частин тіла». У цьому трактаті наведено близько 800 рецептів на різноманітні лікарські форми: таблетки, настоянки, мазі, соки, припарки. Класифіковані вони по їх фармакологічній дії: проносні, блювотні, сечогінні, потогінні та ін. Єгиптяни знали про цілющі властивості алое, анісу, блекоти, м'яти, рицини, подорожника. Право приготування ліків мали тільки люди, що належали до вищого жрецького стану. За уявленнями єгиптян, все лікувальна справа знаходилося під заступництвом бога Тота, якого називали «Фармація» (захисник, цілитель), звідси і сучасні назви, пов'язані з веденням ліків, – фармація, фармакопея, фармакогнозія.

Єгипетська медицина зробила великий вплив на розвиток медицини Стародавньої Греції та Риму.

Греки, як і багато інших народів, пов'язували цілющу дію рослин з надприродними властивостями, наданими їм богами, тому відомості про лікарські трави багато представлені в легендах і міфах. За переказами, на Кавказі (Колхиді) під заступництвом богині Артеміді знаходився чарівний сад отруйних і лікарських рослин, звідки ці рослини потрапили до Греції.

Відповідно до грецької міфології, богом лікарів і лікарського мистецтва став син Аполлона цілювального – Асклепій. За Гомера, він був царем Фессалії (близько 1250 р. до н.е.). Дитинство і юність Асклепія пройшли в горах Пеліона. Цей край був відомий густими лісами, цілющим повітрям, багатими мінеральними джерелами і великою кількістю лікарських трав. Виховував Асклепія мудрий кентавр Хірон. До нас дійшли зображення Хірона з факелом в руці. Ймовірно, цей факел символізував його прагнення нести світло знань людям. Хірон, що добре вивчив цілющі властивості трав, одночасно був прекрасним вихователем, музикантом, гімнастом. Поєднуючи всеосяжні знання з рідкісною мудрістю і доброзичливістю, він виховав багатьох героїв Еллади (Тесея, Ясона).

Асклепій не тільки сприйняв знання вчителя, але навіть перевершив його в мистецтві лікування. З самого початку навчання Асклепій пізнав важливість природних факторів, фізичних вправ і здорового способу життя для збереження і зміцнення здоров'я.

Згідно з міфами, Асклепій не тільки зціляв усі хвороби, але навіть повертав до життя померлих. Цим гнівив володаря царства померлих Аїда і громовержця Зевса, оскільки порушив закон і порядок, встановлений Зевсом на Землі. Розгніваний Зевс убив Асклепія, метнувши в нього блискавку. Але люди обожествили сина Аполлона як бога-цілителя. Вони спорудили йому багато святилищ і серед них знамените святилище Асклепія в Епідаврї. Приміщення для лікування хворих при храмах називалися Асклепійон. Дочки Асклепія, Гігієя і Панакея, вважалися покровительницями окремих галузей медицини. Гігієя прославилася розумними профілактичними радами і шанувалася як богиня здоров'я. Зображувалася вона юною дівочою, що тримає в руці чашу зі змією. Панацея була покровителькою лікарського лікування і вміла лікувати від усіх хвороб. Тому панацеєю стали називати легендарне засіб від усіх хвороб.

Нащадками Асклепія вважали себе багато лікарів Стародавньої Греції, в тому числі і Гіппократ (460-377 до н.е.). Батьківщина цього видатного лікаря і мислителя – острів Кос, знаменитий своєю медичною школою. Батько його був лікар на ім'я Геракліт, мати - повитуха Фенарета. Рід Гіппократа протягом 18 поколінь займався медициною, передаючи своє мистецтво від батька до сина. Гіппократ був широко освіченою людиною, багато подорожував, вивчав життя, побут і звичаї народів Причорномор'я і Середземномор'я. Він створив вчення про причини виникнення хвороб і методах їх лікування, зробив спробу зібрати і привести в систему розрізнені спостереження і відомості про лікарські засоби, описав 236 рослин, які застосовувалися в медицині того часу. Серед них – білена, бузина, гірчиця, ірис, золототисячник, мигдаль, м'ята і ін. Він вважав, що лікарські рослини своєю дією зобов'язані певному, оптимальному поєднанню всіх складових частин, і тому рослини слід вживати в тому вигляді, в якому їх створила природа, тобто. в натуральному вигляді. «Медицина є мистецтво наслідувати цілющому впливу природи», - писав знаменитий лікар стародавності.

Вирушаючи до хворого – знаменитому філософу Демокриту, Гіппократ послав лист своєму збирачеві трав Крашеवासу. У листі містилося прохання надіслати трави та рослинні соки, які можуть стати в нагоді при лікуванні: «... всі соки, вичавлені з рослин, слід доставити в скляних посудинах, все листя, квіти, коріння – в нових глиняних банках, добре закритих, щоб під впливом сонця, під час провітрювання не видихалася сила ліків». При розкопках аптек виявлено, що саме таким способом зберігали лікарські засоби.

Батьком європейської фармакогнозії вважається грецький лікар Діоскорид, що жив в I с. н.е. Їм складено опис всіх лікарських рослин, які споживають в античному світі, а його твір «*Materia medica*», забезпечене численними малюнками і ще в його час перекладене на латинську мову, протягом століть було настільною книгою лікарів і фармацевтів. Подібно своїм співвітчизникам і попередникам, Діоскорид в цьому творі широко використовував досвід єгипетської, а отже, вавилонської і шумерської медицини. Досягнення медицини Стародавньої Греції були успадковані і розвинені вченими Риму.

Пліній Старший (I ст. н.е.) – римський вчений, який загинув під час виверження Везувію, використовуючи накопичені його попередниками знання, склав багатотомну енциклопедію з природничих наук «*Historia naturalis*», перечитавши, за його твердженням, для цієї мети більше 2000 книг. Медичних питань, в тому числі лікарських рослин, присвячене 12 томів його енциклопедії.

Найбільшу славу серед римських медиків заслужив Клавдій Гален, грек за походженням, родом з Малої Азії. Він народився і 130 г. н.е. в сім'ї архітектора. Батько хотів, щоб його син став філософом, і дав йому блискучу освіту. Однак Клавдія більш залучали питання природознавства, особливо медицини, вивченням якої він почав займатися з 17 років. Щоб удосконалити свої медичні знання, Гален зробив подорож по різних містах і країнах, після чого став практикуючим лікарем серед гладіаторів. У 164 році він переїхав до Риму і поступив на службу придворним лікарем.

Велика заслуга в історії медицини належить арабським ученим. Вони першими ввели правила для виготовлення ліків, видали перші фармакопеї – попередники

європейських фармакопеї, створили вчення про отрути і протиотрути, ввели в медичну практику нові лікарські речовини і лікарські форми, вони ж першими ввели випробування ліків на тваринах. У 754 р в Багдаді була відкрита перша аптека.

Видатний представник арабської медицини – Абу Алі Ібн Сіна, таджик за походженням, відомий в Європі під ім'ям Авіценни. Народився він в селищі Аршан поблизу Бухари в 980 р. У Бухарі отримав освіту. Відомо більше 40 його праць з астрономії та природознавства, 185 – з філософії, 3 - по музикознавству, безліч віршів, 40 праць з медицини. Його твір «Канон лікарської науки» протягом століть було настільною книгою не тільки арабських, а й європейських лікарів і справила великий вплив на розвиток європейської медицини. У своїй книзі Ібн-Сіна описав близько 800 лікарських засобів і способів їх зберігання. Два томи величезного шеститомного твору повністю присвячені фармації, в них дано опис більше 900 видів лікарських рослин.

Починаючи з XII ст., Арабська медицина через Іспанію і Сицилію стала проникати в Європу. Лікарні та аптеки влаштовували за арабським зразком. Перші європейські аптеки були відкриті в VIII–X ст. в містах Салерно, Толедо, Кордова. Переводили арабські медичні книги на латинську мову, в тому числі і арабські переклади творів стародавніх греків і римлян. Багато завозили сировини східно-арабського асортименту. Однак середньовічне «полювання на відьом» надовго затримало розвиток більшості наук, в тому числі фармації. Для непосвячених ліки залишалися чарівними зіллям, а їх назви посилювали приписувану їм чудодійну силу. З тих пір живуть легенди про дев'ять чарівних травах.

Велику роль в історії медицини і фармації зіграла медична школа в Салерно, що виникла в IX ст. Це була перша світська медична школа в Європі

В XI–XII ст. центрами середньовічної медицини в Європі були університети в Салерно, Болоньї, Парижі, Падуї, Оксфорді та ін. З винаходом друкарства одними з перших видаються медичні твори. У 1456 року в Майнці було видано «Щомісячний календар кровопускань і проносних». Він призначався для лікарів, але став надзвичайно популярний серед населення. Близько 1480 року було запроваджено перше видання «Салернського кодексу здоров'я» Арнольда з Вілланова. П. Шеффер випустив перші «Гербарії» (книги по лікарській ботаніці), а також «Сад здоров'я» на німецькій та латинській мовах.

З початком епохи Відродження в числі інших наук починає розвиватися і наука про рослини, в зв'язку з чим праці античних авторів – Теофраста, Діоскорид, Плінія - перекладають і видають великими тиражами. При цьому переконуються в тому, що багато рослин у стародавніх авторів не згадуються. Вивчаються і описуються нові рослини, кількість яких зростає з кожним днем. У XVI ст. ґрунтуються перші університетські ботанічні сади, спочатку в Італії, потім в Західній Європі, дещо пізніше (в 1706 р) в Росії. Розробляється номенклатура, закладаються основи систематики. Протягом XVI-XVII ст. з'являється ряд творів, в яких описувалися і давалися зображення окремих рослин: в Німеччині І. Боком (1498–1544), Л. Фуксом (1501–1566), в Італії – П. А. Матіоллі (1501–1577), в Швейцарії – К. Геснер (1516–1565).

У період пізнього середньовіччя на розвиток науки про лікарські рослини вплинуло вчення знаменитого лікаря Теофраста фон Гогенгейма–Парацельса (1493-1541). Парацельс народився в сім'ї лікаря в м Ейзнідельне (Швейцарія), здобув освіту в Північній Італії. Під впливом просвітницького руху свого часу він рішуче пориває зі старими традиціями, середньовічними авторитетами. Захворювання, на його думку, настає при відсутності необхідних речовин, тому сутність лікування полягає у введенні в організм відсутніх хімічних речовин. Парацельс вказував, що діє не вся рослина, а лише укладена в ньому особлива речовина. Мета лікаря – отримання цієї речовини в максимально чистому вигляді. Він удосконалив методи добування з рослин діючих речовин, але в чистому вигляді отримати їх Парацельсу і його учням не вдалося.

У виборі лікарських рослин Парацельс дотримувався вчення про сигнатури. Згідно з цим вченням, ознаки зовнішнього вигляду рослини (колір, форма, запах, смак, колючки) вказують на захворювання, при якому його слід застосовувати. Так, якщо який-небудь орган рослини мав форму округлу, або завитка (полін), то вони вважалися засобом від головного болю; рослини з вузькими ниткоподібними листям (спаржа і кріп) – засобом, що зміцнює волосся; квітки троянди, маргаритки, що нагадують за формою очі, – засобом від захворювань очей.

XVIII–XX ст. – час розквіту фітохімії, коли були відкриті основні групи діючих речовин в рослинах. Особливі заслуги має тут шведський аптекар К. В. Шеєле (1742–1786). В ті часи аптеки були не тільки торгово-виробничими установами, а й справжніми дослідницькими лабораторіями. 44 з 48 найважливіших робіт були виконані Шеєле на базі аптеки. Багато уваги він приділяв вилученню органічних кислот з рослин. Ним були відкриті лимонна, яблучна, щавлева, галова кислоти, а також гліцерин.

У XIX ст. були виділені і розпочато вивчення основних груп діючих речовин з рослин - алкалоїдів, глікозидів, дубильних речовин, розпочато вивчення рослинних пігментів і вітамінів. На Русі, як і в інших народів, цілющі властивості рослин відомі були з глибокої давнини. Лікування за допомогою невеликого набору лікарських трав велося знахарями, віщунами, волхвами, тобто людьми, за народними уявленнями, знаючими, як треба подіяти на нечисту силу. Навіть простий прийом рослинних лікарських засобів супроводжувався рядом магічних процедур. Звичайними ліками були полін, кропива, хрін, ясен, ялівець, подорожник, береза та ін.

З введенням християнства характер лікування дещо змінюється. Релігія вносить нові елементи – молитву і піст. Медициною починають займатися духовні особи.

Найдавнішим пам'ятником російської медичної літератури є стаття в «Изборнике Святослава», в якій містяться медико-гігієнічні відомості. «Изборник» був переведений в X ст. з грецького оригіналу для болгарського царя Симеона, а у 1073 р переписаний на Русі для чернігівського князя Святослава Ярославича. У цій своєрідній енциклопедії крім інших відомостей дається ряд медико-гігієнічних порад, описуються найбільш поширені засоби з рослин. У ній згадуються «полинове зілля», яке вживається при лихоманці.

У літописах згадуються «лічця» з-поміж ченців, які користувалися засобами народної медицини, – Дем'ян Целебник і Агапіт – «лікар безкорисливий», який лікував в Києві в XII в. Агапіт вилікував київського князя Володимира і відмінно знав, «яким зіллям лікується і яка недуга». В XI ст. в Київській Русі при великих монастирях створюються «шпиталі». У літописах згадуються Єфрем Переяславський, який відкрив в XII в. лікарню в Переяславі, Григорій Премудрий, Іпат Целебник і ін. Всі ці лікарі лікували травами і ліками власного виготовлення. Слава про їх лікуванні довго зберігалася в народній пам'яті. Вони успішно конкурували з лікарями-іноземцями при Київському дворі - вихідцями з Візантії, Грузії, Сирії, Вірменії.

Як відображення цього процесу набув поширення культ християнського святого Пантелеймона-цілителя, який отримав на Русі ім'я Пантелея і мав свій історичний прототип. За переказами, святий Пантелеймон (III в. н.е.). Народився в місті Никодима (на території нинішньої Молдови) в сім'ї багатого римлянина. Мати, ревна християнка, намагалася переконати сина християнські принципи, але рано померла. Батько, не поділяв поглядів дружини, дав синові класичну освіту, а потім віддав його вчитися мистецтву лікування до знаменитого придворному лікарю Єфросинія, де юнак незабаром досяг великих успіхів. Бути б йому придворним лікарем, але в цей час він потрапляє під вплив християн, які звертають його в свою віру. Подальша його діяльність протікає на батьківщині в Нікомидії. Як знає і безкорисливий лікар він швидко завоював популярність, ніж порушив заздрість у своїх колег. Пантелеймон був підданий тортурам і страчений. Йому і його допомозі як святого приписують ряд чудесних зцілень. В народному уявленні – це добрий і мудрий збирач трав, помічник всіх страждають тілесними або душевними хворобами.

За часів правління Володимира Мономаха поширенню лікарських рослин в Стародавній Русі сприяв запрошений до Києва грецький лікар Іван Смер (1053–1125). Про рівень давньоруської медицини можна судити з медичного твору «Алліма» (в російській перекладі – «Мазі»), написаному близько 1130 р онукою Володимира Мономаха – Євпраксією Мстиславівною, виданої заміж за візантійського імператора Олексія Комніна і отримала при коронації ім'я Зоя. Мабуть, ще з дитинства вона цікавилася народною медициною, вивчила її і успішно займалася лікуванням, за що і отримала в народі ім'я Добродійки.

Трактат «Мазі» складається з п'яти частин, що включають 29 глав. Перші три частини містять гігієнічні поради та вказівки, а дві останні – опис деяких хвороб і засобів їх лікування. У п'яти розділах четвертої частини наведені рецепти для лікування різних зовнішніх хвороб: «Про ротові хвороби. Зокрема, як ранозагоювальний препарат рекомендується печена цибуля. У п'ятій частині два розділи: «Про хвороби шлунка», «Про хвороби серця».

У трактаті не тільки систематизовані розрізнені медичні відомості того часу, в значній мірі це оригінальний твір. Заслуга автора в тому, що на відміну від інших середньовічних медичних творів сюди не включені існуючі тоді безглузді засоби лікування. Назва «Мазі» тут використано в значенні «лікарські засоби».

Медичні твори XII–XV ст. до нашого часу не дійшли. Самим раннім медичним твором періоду об'єднання Русі вважається стаття в збірнику Кирило-Білозерського монастиря «Галиново на Іоократа», яка представляє собою скорочений переклад твору Галена «Про природу людини».

До XV ст. відноситься «Лечебник Строгановых лекарств». У 1588 р за наказом царя Федора Івановича був складений «Травник тамтешнього і тутешнього зілля».

У XVI–XVIII ст. на Русі з'явилося безліч вертоградів, лікарських порадників і травників. Частина з них російського походження, а частина – перекладні твори. У той час була дуже поширена віра в порчу, чаклунство, чари, тому в книгах дається безліч засобів, які застосовувались як з метою лікування, так і для чаклунства.

Старовинні лікувальні книги не є цілісними творами. Зазвичай переписувачі включали в один зошит різні їм трактати, і кожен з них вносив туди що-небудь своє. Вони додавали, скорочували ці трактати, тому їх слід вважати збірками. Збірник під назвою «Прохододний вертоград», перекладений на російську мову в 1672 р Андрієм Микифоровим, був найпоширенішим на Русі в XVII–XVIII ст. Слово «вертоград» позначає «сад», тут – сад лікарських трав. Цей лікарський порадник – переклад популярної в XV–XVI ст. в Західній Європі медичної книги з великими доповненнями, включеними російськими переписувачами.

У першому розділі збірника дані відомості про лікарські засоби різного походження: «про хліб житній», «про птахів всяких, до ліків угодних», «про бджолу», «про заморські і російські зілля», «про води з трав перепущених» і ін. Другий відділ вертограду складається з питань і відповідей, де доводиться, що лікування хвороб-богоугодну справу. У десятому розділі даються настанови по фельдшерському і аптекарському мистецтві. В кінці збірника виписувалися іноді не тільки окремі рецепти, а й цілі статті і медичні трактати.

Крім перекладних лікарських порадників відомо велика кількість російських народних травників. У них різним травам нерідко приписується чудодійна сила.

З давніх-давен в крамницях продавалося все необхідне для лікування різних хвороб. Не тільки усю ярину, коріння, масла, мазі можна було придбати, але і дорогоцінні камені, сушених жаб, кротів, лосині роги, копита, зміїна отрута і ін. Ряди з зіллям були живим джерелом медичних знань для народу, так як тут можна було отримати пораду з лікування будь-якого захворювання.

Аптекарський наказ не тільки зобов'язував воєвод викликати знавців трав, а й утримувати їх на службі. Набирали людей і для навчання аптекарській справі. Окремі

заготівельники прямували для закупівель сировини до віддалених регіонів або навіть за кордон. Згідно з указом від 13 червня 1663 р лікар Андрушко Федотов виїхав в Архангельськ для закупівель привезених туди «хіни і дерева сасафрасу і кори святого дерева». Ф. Я. Милославському дано доручення купити 20 пудів хінної кори в Персії.

В якості активних антисептиків для лікування гнійних ран і виразок були використані фітонциди цибулі та часнику. Для цих же цілей були запропоновані препарати календули, бальзам з ялиці, звіробійне масло. У госпіталях і лікарнях не вистачало перев'язувальних матеріалів. І тут вирішити проблему допоміг сфагнум – торф'яний мох. Вчені довели, що він володіє не тільки гіроскопічними, але і бактерицидними властивостями, тому сприяє швидкому загоєнню ран. Використовувався також знежирений тополиний пух, заготівля якого була організована населенням.

У 1941 р вперше в госпіталях стали застосовувати лимонник. Настоянку лимонника використовували не тільки як засіб, що допомагає швидко відновити сили поранених, але і для підвищення гостроти зору у льотчиків, що вилітають в нічні польоти. Проблемою було також лікування шлункових захворювань, які отримали поширення через недоброякісної їжі, антисанітарні умови. Для їх лікування були запропоновані супліддя вільхи, корінь родовика, бадану. Вперше було організовано виробництво синтетичної камфори, вітамінних препаратів з хвої сосни, незрілих волоських горіхів. Дуже показовим є приклад пошуків і виробництва замітника лобеліну – алкалоїду, що видобувається з лобелії, що виростає в Центральній і Північній Америці. В умовах війни отримувати її з-за кордону було неможливо. Його гостро потребували поранені, так як він ставиться до стимуляторів дихання. Почалися пошуки замітника. Проблема була вирішена вченими Никітського ботанічного саду. У плодах росте в Криму дрозд був виявлений цитизин, за дією аналогічний лобеліну. Не вистачало сировини, і на допомогу вченим прийшла все населення Ялти. Було заготовлено 1314 кг сировини, яке потім переробили на заводі і отримали необхідну кількість препарату.

Починаючи з XVI ст. в Україні з'являються перші «травники». Це були книги фармацевтичного змісту, що відзначалися енциклопедичним характером. Вони називалися по-різному: «зілляники», «травники», «врачебники». Напевно найдавніша їхня назва – «зілляник». Тут варто зазначити, що слово «зілля» у Середні віки та ранньомодерний час було багатозначним. Воно обіймало різні форми лікувальних препаратів: цілющі трави, настоянки, ртуті, сірку, мазі, тощо. У той час на наших землях спеціальних навчальних закладів, де вивчали б медицину не існувало, і поява травників стала прогресом у лікувальній справі. Винятками цього могли бути хіба що приватні ініціативи ченців у різних монастирях. Тому саме травники були чи не єдиним джерелом із лікарських знань. Ці рукописи містили в собі всю доступну інформацію про лікарські властивості та засоби застосування різних трав та інших природних речовин.

Таких текстів існувало багато і до нас дійшло достатньо для аналізу.

Найвідоміші можна перерахувати:

- з другої половини XVII ст. «Лечебникъ, сиричь Книга докторская?»;
- з першої третини XVIII ст.; місячник (помісячні передбачення, лікарські поради), доданий до Літопису келійного Д. Ростовського (Туптала);
- із середини XVIII ст. – опис ліків, лікарських рослин та ін. під назвою «Фармакопеа, или Аптека, или Врачебница»;
- з останньої третини та кінця XVIII ст. – рукописний травник, лікарські та господарські поради, замовляння, лікарський поради і травник із збірки Івана Сокальського 1781 р. та ін.

На ринку фітопрепаратів в Україні лікарські засоби, що виготовлені за рецептами п'яти поколінь лікарів династії Зубицьких, відомі ще з 1990 року. Саме Данило Зубицький, батько Олександра Зубицького, був першим в Україні виробником лікарських засобів з натуральної рослинної сировини. Перші лікарські засоби «Холеазін», «Панкреан», «Улькагастрон» отримали свідоцтва на винахід, авторами яких стали Данило

Никифорович та Олександр Данилович Зубицькі. Сьогодні лікарські засоби за технологією лікарів Зубицьких виробляє ТОВ «Фіто-Данімир» (м. Київ) та «Фітотерапія Зубицьких» (м. Вишневе Київської області). В багатьох містах України і в Києві продаються БАДи (біологічно активні добавки). Продаються вони в магазинах під різними торговими марками. Виробники називають себе учнями та спадкоємцями

Отже, лікарські рослини – це рослини, органи чи частини яких є сировиною для отримання засобів, що використовуються в медицині з лікувальною чи профілактичною метою. Вважаємо, що за рослинною лікарською сировиною, майбутнє в лікувальній справі. У сучасній медицині лікарські рослини не тільки не втратили своїх позицій, але привертають до себе все більш пильну увагу вчених. З більш ніж 3000 препаратів, що застосовуються вітчизняною медициною, 40% виробляється з лікарських рослин. З кожним роком число їх збільшується. Лікарським рослинам нерідко віддають перевагу в зв'язку з їхньою невеликою токсичністю і можливістю тривалого застосування без проявів побічної дії.

Література

1. Гоникман, Э. И. Пути исцеления. Мир лекарственных растений / Э. И. Гоникман. – М. : Изд. Дом МСП, 2000. – 426 с
2. Ковальов, В. М. Фармакогнозія з основами біохімії рослин / В. М. Ковальов, О. І. Павлій, Т. І. Сакова; за ред. проф. В. М. Ковальова. – Х. : вид-во НФАУ : Прапор, 2000. – 703 с.
3. Лікарські рослини : енцикл. довід. / за ред. А. М. Гродзінського. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1989. – 543 с.
4. Товстуха, Є. С. Новітня фітотерапія: монографія / Є. С. Товстуха. – 4-е вид., доп. і переробл. – К. : Укр. акад. оригін. ідей, 2003. – 479 с.
5. Сучасна фітотерапія. [Електроний ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/>

Пасєчко Д.-В.Д.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

Соболь О.М.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

АНАЛІЗ АГРАРНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ І КРАЇН-СУСІДІВ ЗА ДАНИМИ ПЛАТФОРМИ WEB OF SCIENCE

Постановка проблеми. Наукометрія – «галузь наукознавства, що здійснює дослідження структури, динаміки та закономірностей наукової діяльності» [1]. Результати наукометричного аналізу використовуються для застосування адміністративних і фінансових методів впливу на наукову діяльність вченого, інституту, країни.

Станом на 2017 рік ВВП України на 12,1% забезпечувався за рахунок сільського, лісового і рибного господарства (четверте місце серед усіх галузей) [2]. Розвиток сільського господарства неможливий без наукової підтримки, яку в першу чергу має забезпечувати вітчизняна наука. За даними бази Scimago Journal and Country Rank, у сфері сільськогосподарських і біологічних наук Україна займає 60 місце за чисельністю публікацій і 73 місце за кількістю цитувань, поступаючись ряду країн, що розвиваються [3]. Тваринництво є важливою складовою сільського господарства багатьох країн світу, протеїн тваринного походження відіграє важливу роль у ліквідації дефіциту раціону людей [4].

Таким чином, постає необхідність наукометричної оцінки вітчизняної сільськогосподарської, зокрема зоотехнічної, науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукометричний аналіз галузей аграрної науки на рівні країни проводився дослідниками Індії [5], Китаю [6], Бразилії [7] та інших.

Галузі тваринництва: верблюдівництво [8], розведення буйволів [9] ставали об'єктами наукометричної оцінки.

Web of Science є однією з найвпливовіших багатогалузевих бібліометричних баз даних. Вона широко використовується для оцінювання наукової діяльності, у тому числі – вітчизняних науковців [10].

Актуальність обраної теми. У літературі відсутні дослідження щодо аналізу аграрної науки України за даними платформи Web of Science. Також слід зазначити, що сільськогосподарська наука представлена кількома галузями знань, які можуть мати зовсім різний рівень розвитку й інтегрованості в міжнародний науковий простір, що потребує порівняльного аналізу. Після розпаду СРСР і припинення існування Організації Варшавського договору країни-сусіди України досягли різного соціально-економічного і освітньо-наукового рівня. Тому доцільно порівняти розвиток вітчизняної зоотехнії з наукою Білорусі, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини.

Мета і завдання. Провести наукометричний аналіз аграрної науки України за даними платформи Web of Science [11] і порівняти рівень розвитку вітчизняної зоотехнії з аналогічною галуззю країн-сусідів.

Відбір інформації здійснювався наступним чином: у полі розширеного пошуку вводився запит, який мав такий вигляд: CU=назва країни AND WC=категорія бази. Період досліджень обмежений 01.01.1992 –25.03.2019 роками. В межах України проведено пошук за такими категоріями: “Agriculture, Dairy & Animal Science” (тваринництво); “Agricultural Economics & Policy” (аграрна економіка і політика); “Agricultural Engineering” (аграрна інженерія); “Agriculture, Multidisciplinary” (сільське господарство, мультидисциплінарне); “Agronomy” (агрономія); “Horticulture” (садівництво); “Veterinary Sciences” (ветеринарні науки). Пошук в межах країн-сусідів проводився виключно за категорією “Agriculture, Dairy & Animal Science”.

З одержаних результатів відбирали такі дані: кількість публікацій, кількість цитувань, індекс Хірша, розподіл статей за індексами цитування, кількість статей відкритого доступу, розподіл кількості публікацій по роках, кількість грантових публікацій, кількість статей з високим для галузі індексом цитування, кількість статей, опублікованих разом з зарубіжними колегами тощо. Після чого розраховувались питомі показники: кількість цитувань, що припадає на публікацію; частка статей опублікованих у співпраці з іноземними авторами тощо.

Статистична обробка даних проводилась у програмі Microsoft Excel 2007.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як видно з рис. 1. публікаційна активність вітчизняних вчених починаючи з 2014-2015 років суттєво зросла, особливо стрімким ростом характеризуються галузі «Аграрна інженерія» та «Аграрна Економіка і політика», «Сільське господарство, мультидисциплінарне». Стрімкий ріст останньої обумовлений включенням до бази у 2015 році вітчизняного журналу «Agricultural science and practice» (59,35% публікацій галузі надруковано у ньому).

Слід зазначити, що значна кількість публікацій не потрапила до переліку у зв'язку з включенням до інших категорій знань. Так, у виданні «Ukrainian Journal of Ecology» публікується велика кількість статей з аграрної науки, але всі вони віднесені до категорії «Biology». Найпопулярнішими виданнями аграрної науки є «Agricultural science and practice» – 111 статей, «Inmatech agricultural engineering» – 74 статті, «Acta Horticulturae» – 70 статей.

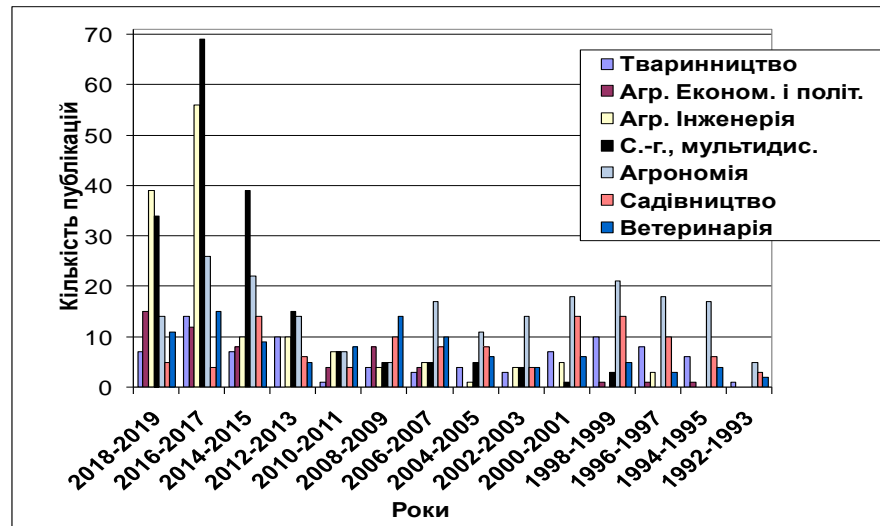

Рис. 1. Динаміка кількості публікацій за галузями знань
Джерело: складено авторами за даними платформи Web of Science

Наведені у табл. 1 показники цитування свідчать про достатній рівень інтересу до вітчизняних наукових досліджень.

Таблиця 1.

Рівень цитування за галузями аграрної науки України

Галузь знань	Кількість публікацій	Кількість цитувань	Цитувань на публікацію	Індекс Хірша	Частка публікацій без цитат, %
Тваринництво	85	868	10,21	18	35,29
Агр. Економ. і політ.	54	23	0,43	3	77,78
Агр. Інженерія	144	887	6,16	14	52,08
С.-г., мультидис.	187	725	3,88	14	65,78
Агрономія	209	1206	5,77	18	49,28
Садівництво	110	945	8,59	15	43,64
Ветеринарія	102	949	9,30	17	26,47
Всього	891	5603	-	-	-

Джерело: складено авторами за даними платформи Web of Science.

Найкращими показниками характеризується «Тваринництво», найгіршими – «Аграрна економіка і політика». Рівень самоцитування – невисокий (коливається від 1,5 до 9,5%). Лише в категорії «Агрономія» присутня публікація з високим рівнем цитування для галузі – 160 цитат.

Відкритий доступ до опублікованих матеріалів дозволяє залучити більшу кількість читачів, одержати більше цитувань тощо [12]. За цим показником (табл. 2) лідерство займає «Аграрна економіка і політика», найгірша позиція у галузі «Садівництво». Зазначимо, що ряд публікацій відкритого доступу не зазначається такими. Так, контент видання «Agricultural science and practice» є загальнодоступним, але це не зазначено у Web of Science.

Імпакт-фактор розраховується виключно для журналів, які входять до індексів цитування SCIE (science citation index expanded) та SSCI (social science citation index), які пред’являють високі вимоги до опублікованих матеріалів. Лідерами за часткою публікацій в журналах з імпакт-фактором є категорії «Ветеринарія» і «Тваринництво», аутсайдерами: «Аграрна інженерія» та «Аграрна економіка і політика».

Частка грантових публікацій свідчить про рівень залучення фінансових потоків у

проведені дослідження. Найкращим рівнем грантової підтримки характеризується «Ветеринарія» (59,8%), в інших галузях фінансування не перевищує 44%. Найбільшу підтримку надають грантові фонди європейських країн, а також Міністерство освіти і науки України.

Таблиця 2.

Якість публікацій за галузями аграрної науки України

Галузь знань	Частка публікацій відкритого доступу, %	Частка публікацій з імпаکت-фактором, %	Частка грантових публікацій, %
Тваринництво	21,18	78,82	43,53
Агр. економ. і політ.	53,70	18,52	7,41
Агр. інженерія	9,03	19,44	27,78
С.-г., мультидис.	10,70	27,81	24,06
Агрономія	16,75	54,55	32,06
Садівництво	4,55	52,73	30,00
Ветеринарія	18,63	93,14	59,80

Джерело: розрахунки авторів за даними платформи Web of Science

Міжнародна співпраця є важливою складовою і рушійною силою сучасної науки [13]. У той же час важливим є збереження самодостатності національної науки [14]. У зв'язку з цим проаналізовано рівень міжнародної співпраці (табл. 3). Категорії «Тваринництво» і «Ветеринарія» домінують за часткою публікацій написаних у співпраці з іноземними вченими. Найгірші показники демонструють «Аграрна економіка і політика» та «Сільське господарство, мультидисциплінарне». Рівень цитування в усіх категоріях був вищим за середній, і, відповідно, за рівень цитування виключно вітчизняних публікацій. Індекс Хірша дуже високий і становить від 66,7% до 92,9% від індексу Хірша для всіх публікацій. Чим ширшою є географія співпраці, тим більше коло проблем можна дослідити. Вітчизняні вчені опублікували найбільше статей у співавторстві з дослідниками Польщі (68), США (65) і Німеччини (42). За географією співпраці лідерами є галузі «Агрономія» і «Садівництво», аутсайдером – «Аграрна економіка і політика». Високий рівень цитування у роботах з іноземними авторами забезпечується більшою, ніж у виключно вітчизняних матеріалах, часткою публікацій у журналах з імпакт-фактором. Таким чином, міжнародна співпраця сприяє зростанню читацького інтересу до публікацій.

Таблиця 3.

Рівень міжнародної співпраці за галузями аграрної науки України

Галузь знань	Частка до всіх публікацій, %	Цитувань на публікацію	Індекс Хірша	Кількість країн	Частка публікацій з імпакт-фактором, %
Тваринництво	77,65	10,98	16	20	89,39
Агр. Економ. і політ.	29,63	0,75	2	10	62,50
Агр. Інженерія	40,97	12,95	12	29	42,37
С.-г., мультидис.	31,55	9,42	13	29	67,80
Агрономія	40,19	9,13	15	43	90,48
Садівництво	40,00	12,52	13	39	79,55
Ветеринарія	80,39	10,35	15	36	95,12

Джерело: розрахунки авторів за даними платформи Web of Science

За кількістю публікацій (рис. 2) Україна переважає Молдову і Білорусь, але поступається іншим країнам. При цьому Польща займає домінуюче положення, публікуючи понад 200 наукових праць за два роки. Інтенсивність публікації з часом зростає. Так, за 2016-2017 роки опубліковано 834 роботи. Високий рівень публікаційної активності польських вчених на 33,8% обумовлений трьома національними журналами (Animal Science Papers and Reports, Journal of Animal and Feed Sciences, Annals of Animal Science) індексованими у Web of Science. Власне видання індексоване на платформі (Scientific papers, series D, Animal Science – 19,3% усіх публікацій) має також Румунія. В інших країн-сусідів немає журналів індексованих у Web of Science [15]. Найпопулярнішими журналами є «Reproduction in domestic animals» (Великобританія) – 1153 статті, «Journal of animal and feed science» (Польща) – 858 статей, «Annals of animal science» (Польща) – 590 статей.

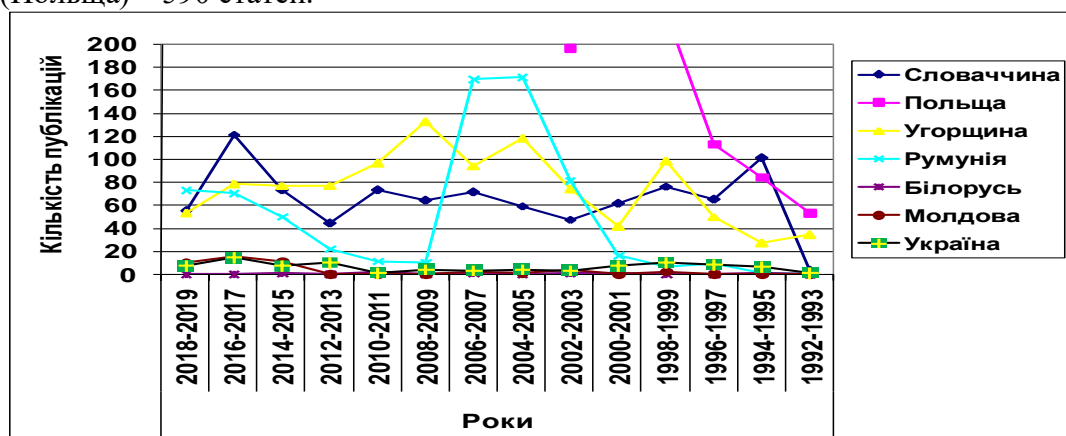

Рис. 2. Динаміка кількості публікацій у галузі зоотехнії за країнами

Джерело: складено авторами за даними платформи Web of Science

За кількістю цитувань (табл. 4) Україна випереджає Румунію, Білорусь і Молдову, а за кількістю цитувань на публікацію займає перше місце. При цьому частка не процитованих публікацій є однією з найнижчих, що у порівнянні з низьким рівнем самоцитування позитивно характеризує вітчизняні дослідження.

Рівень самоцитування серед країн-сусідів є досить високим і коливається від 7% у Румунії до 22,7% у Польщі. Статей цитованих високо для галузі не відмічено по жодній країні.

Таблиця 4.

Рівень цитування публікацій в галузі зоотехнії за країнами

Країна	Кількість публікацій	Кількість цитувань	Цитувань на публікацію	Індекс Хірша	Частка публікацій без цитат, %
Словаччина	914	4528	4,95	30	32,82
Польща	5227	28068	5,37	46	31,91
Угорщина	1049	6768	6,45	37	39,47
Румунія	689	665	0,97	12	80,26
Білорусь	7	23	3,29	2	71,43
Молдова	45	5	0,11	1	88,89
Україна	85	868	10,21	18	35,29

Джерело: складено авторами за даними платформи Web of Science

За часткою публікацій відкритого доступу (табл. 5) Україна випереджає Молдову і Румунію. Найбільший вклад у «відкриту науку» роблять словацькі і польські вчені.

Більше 95% польських публікацій представлені в журналах з імпаکت-фактором, Україна за цим показником є одним з лідерів. Оцінка кількості профінансованих праць при дуже значній кількості публікацій є проблематичним, оскільки відображаються лише перші 100 фінансових організацій. Тому наведені по Словаччини, Польщі, Угорщині і Румунії дані є приблизними.

Україна має достатній рівень фінансування досліджень. Найбільшу фінансову підтримку надають міністерства і дослідницькі центри країн (Polish ministry of science and higher education – 302 публікації, National science centre poland – 158 публікацій) та європейські фонди.

Таблиця 5.

Якість публікацій в галузі зоотехнії за країнами

Країна	Частка публікацій відкритого доступу, %	Частка публікацій з імпаکت-фактором, %	Частка грантових публікацій, %
Словаччина	30,74	82,60	24,95
Польща	30,06	95,33	19,23
Угорщина	22,78	83,41	17,25
Румунія	5,52	16,26	14,95
Білорусь	28,57	42,86	0,00
Молдова	0,00	0,00	20,00
Україна	21,18	78,82	25,88

Джерело: розрахунки авторів за даними платформи Web of Science

За рівнем міжнародної співпраці вітчизняна зоотехнія займає перше місце (табл. 6). Молдовські вчені мають найбільшу незалежність досліджень. При цьому Польща має досить низький рівень, але найширшу географію міжнародної співпраці.

Таблиця 6.

Рівень міжнародної співпраці в галузі зоотехнії за країнами

Країна	Частка до всіх публікацій, %	Цитувань на публікацію	Індекс Хірша	Кількість країн	Частка публікацій з імпаکت-фактором, %
Словаччина	31,51	8,58	24	8	93,75
Польща	21,85	8,54	42	72	99,12
Угорщина	40,51	9,62	32	57	96,24
Румунія	8,56	7,19	11	40	71,19
Білорусь	57,14	5,75	2	3	50,0
Молдова	2,22	0	0	1	0,0
Україна	77,65	10,98	16	20	89,39

Джерело: розрахунки авторів за даними платформи Web of Science

Рівень цитування публікацій з іноземними авторами, як і у випадку з галузями аграрної науки України, суттєво перевищує виключно національні публікації. Частка публікацій в журналах з імпакт-фактором серед робіт з міжнародною участю є вищою, ніж у виключно національних наукових статтях. Найбільша різниця спостерігається в Румунії, Угорщині і Словаччині.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Протягом останніх п'яти років публікаційна активність вітчизняної аграрної науки зростає. Найбільш розвиненою галуззю аграрної науки України є «Агрономія», найменш розвиненою – «Аграрна економіка і політика». Міжнародна співпраця сприяє зростанню чисельності публікацій в журналах з імпаکت-фактором, що у свою чергу сприяє збільшенню цитування цих робіт. В галузі зоотехнічної науки Україна випереджає Білорусь і Молдову, але поступається Румунії, Угорщині, Словаччині і Польщі. Перевагами вітчизняної зоотехнічної науки є високий рівень цитування за низького показника самоцитування і значний рівень міжнародної співпраці.

Велика кількість наукових журналів аграрного спрямування не індексується у Web of Science, але присутня у Scopus чи CAB Abstracts. Аналіз аграрної науки України за даними цих баз дозволить більш повноцінно оцінити її місце у світовій науці.

Подяка. Доступ до бази даних Web of Science забезпечено наказом Міністерства освіти і науки України від 06 листопада 2018 року №1213.

Література

1. Наукометрія: методологія та інструментарій / Л. Костенко та ін. // Вісник Книжкової палати. 2015. № 9. С.25-29.
2. Вишневецька О.А. Соціально-економічний розвиток України за 2018 рік [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. 2019. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2018/soes/ukr/sed/ser_12_2018.pdf. Дата звернення: 28.03.2019.
3. Agricultural and biological sciences [Електронний ресурс] // Scimago Journal & Country Rank. 2018. URL: <https://www.scimagojr.com/countryrank.php?area=1100>. Дата обращения: 25.03.2019.
4. The future supply of animal-derived protein for human consumption / M.J. Boland та ін. // Trends in Food Science & Technology. 2013. № 29. С.62-73 URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tifs.2012.07.002>.
5. Rajendran L. Indian contribution to global agricultural research: a scientometric profile // Processings of the UGC-SAP National Seminar on Advancement of Science Through Scientometrics. Annamalai Nagar, 2015. С.233-238.
6. Lijuan S., Minli Y. An analysis on research hotspots in agricultural engineering in China based on scientometrics // Transactions of the Chinese Society of Agricultural Engineering. 2016. № 32 (2). С.430-438.
7. Vargas R.A., de Souza Vanz S.A., Stumpf I.R. Brazilian agricultural research in the Web of Science: a bibliometric study of scientific output and collaboration (2000-2011) // Em Questão. 2015. № 21 (3). С.296-318.
8. World camel research: a scientometric assessment, 2003–2012 / B.M. Gupta та ін. // Scientometrics. 2015. № 102. С.957-975 URL: <https://doi.org/10.1007/s11192-014-1405-5>.
9. Rathinasabapathy G., Rajendran L. A scientometric study on buffalo research in india and pakistan: a profile based on cab direct online // Asian Journal of Library and Information Science. 2010. № 2. С.46-55.
10. Didenko Y.V., Radchenko A.I., Koval N.V. Information system web of sciences: mirror or tool? // Science and innovation. 2016. № 12 (6). С.70-78 URL: <https://doi.org/10.15407/scine12.06.070>.
11. Web of Science [Електронний ресурс] // Clarivate Analytics. 2019. URL: <https://apps.webofknowledge.com>.
12. Point of view: How open science helps researchers succeed / E.C. McKiernan та ін. // Elife. 2016. № 5. С.1-26 URL: <https://doi.org/10.7554/elife>.
13. Wagner C.S., Whetsell T.A., Leydesdorff L. Growth of International Collaboration in Science: Revisiting Six Specialties // Scientometrics. 2017. № 110 (3). С.1633-1652 URL: <https://doi.org/10.1007/s11192-016-2230-9>.
14. Fiala D., Ho Y.S. Comparison of Czech and Slovak independent research in the 21st century // Current science. 2016. № 110 (8). С.1524-1531 URL: <https://doi.org/10.18520/cs/v110/i8/1524-1531>.
15. Master Journal List [Електронний ресурс] // Clarivate Analytics. 2018. URL: <http://mjl.clarivate.com/>. Дата обращения: 28.03.2019.

АНАЛІЗ ПІДСТАВ СТРАТЕГІЙ ЗМІН ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Досліджено стратегії державного планування змін у вищій освіті й правильного вибору найбільш придатних для цього інформаційних джерел. Проаналізовані досягнення зарубіжних закладів, зібрань науковців, індивідуалів-аналітиків та футурологів і доведено непридатність традиційних наукових поглядів і лексикону. Для успіху необхідно стежити за прогресом точних наук і робити нелінійну екстраполяцію подій. Наведено приклади і запропоновано орієнтувати нашу вищу школу на сьомий технологічний уклад, ноотехнології і ноонауки.

Ключові слова: вища освіта, реформи, стратегічне управління, передбачення, орієнтація вищої освіти, ноотехнології, ноонауки.

Щоденна діяльність автора статті скерована на вирішення освітніх проблем Вітчизни, а через них – на подолання економічних, соціальних та інших негараздів. Більшість наших попередніх публікацій розглядали питання вищої школи в аспектах професійної підготовки молоді, забезпечення якості навчального процесу тощо ([9; 11] та ін.).

Сучасні явища в освітньому законодавстві України в багатьох аспектах ми вважаємо позитивними, хоч прогрес у вирішенні проблем коледжів та усіх інших подібних закладів, які в радянські часи склали систему, підпорядковану Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти, ще недостатній. Нагадаємо, що в часи формування СРСР її призначення полягало в підготовці достатньо компетентних працівників середньої ланки (переважно молодших спеціалістів). Це не було аналогом базового учнівства безпосередньо на робочому місці (ремісництва), а серйозним об'єднанням цілком сучасної (для тих часів) теоретичної підготовки з формуванням навичок управління і виконання дуже великої гами поширених професій – учителів початкових класів, фельдшерів, техніків, стоматологів, агрономів, артистів і т.д. Успіх цього сектору освіти в радянські часи був незаперечним, а тому після відновлення незалежності України було визнано доцільним включити його в простір національної вищої освіти як мережу «закладів I і II рівнів акредитації».

Однак, економічні негаразди в Україні виявилися настільки значними, що разом зі зникненням одразу багатьох секторів промисловості не пощастило утримати більшість показників середньої спеціальної освіти на бажано високому рівні, тому сподівання на її реновацію відродилися тільки зараз разом з початком виходу України на нормальний шлях політичних змін і економічного розвитку. Автор і його численні колеги вітають факт прийняття 6 червня 2019 року Верховною Радою Закону України "Про фахову передвищу освіту", який набрав чинності 9 серпня 2019 року [4].

Та поза межами і цього закону, і всіх інших законодавчих ініціатив залишається відкритим питання змісту навчальних планів та уточнення характеристик результуючої професійної компетентності випускників усього спектру навчальних закладів України на основі передбачення ринку праці 2020-2030 років. Існує надто мало публікацій науковців на цю тему. Нас професійно зацікавили ті доступні джерела інформації, на основі яких можна було б з максимальною точністю передбачити професійні заняття для наших українських випускників у майбутньому.

Метою статті є аналіз різноманітних джерел сучасної інформації прогностичного характеру на тривалий інтервалу часу, які можна вважати істотними для футуристичних прогнозів.

Завдання нашого дослідження ми вбачали у виділенні тих нових інформаційних джерел, які можна взяти за основу стратегічного планування цілей діяльності системи

передвищої і вищої освіти сучасної України та в пропозиції найбільш очевидних заходів на найближчі роки.

Методологічною основою для отримання актуальних і вагомих у наукових аспектах результатів ми вважали насамперед філософські закони та їх теоретичне застосування у сфері освіти в працях провідних науковців України як старшого покоління (В. Андрущенко, М. Кременя, В. Лутая, М. Михальченка, І. Надольного), так і їх послідовників (Л. Горбунової, Д. Дзвінчука, Н. Кочубей, З. Самчука та ін.). Одночасно ми намагалися не оминати увагою найновіші матеріали українського і зарубіжного походження, які мають право складати фонд публікацій стратегічного значення як за новизною даних, так і за специфікою призначення і викладу. У цій групі ми однаково цінуємо праці як відомих фахівців Заходу (Д. Белла, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, Р. Курцвейла, Дж. Ріфкіна, К. Шваба), так і українських інноваторів, які вводять у науковий обіг ноолексикон – сукупність «термінів з майбутнього» (маємо на увазі учасників наукової школи К. Корсака, О. Анопрієнка та ін.).

Виклад матеріалу. В семантичному аспекті забезпечення цієї статті обмежимося вказівкою на те, що «новою інформацією» ми вважатимемо не всі публікації останніх 5–10 років за датою їх створення, а факти і вимірювання з використанням найдосконаліших приладів та комп'ютерних програм аналізу рівня «штучного інтелекту». Оразу ж зауважимо, що у сфері археології й антропології ці нові факти засвідчують унікально важливе для усіх українців твердження про походження індоєвропейського світу, відповідної культури і приблизно 400 споріднених мов не з долин Нілу, Тигру чи Євфрату, а з тих територій, де в інтервалі XII–IV тисячоліть до нашої ери жили і здійснювали технологічні та культурні відкриття наші безпосередні генетичні пращури. Це Едем на Сході Туреччини, північні береги прісного озера Понтіда, усім відоме Трипілля, економічна зона Великого Трипілля (термін К. Корсака) з металургійним центром на Південному Уралі. Його розпад під ударом природного катаклізму (це спричинив вибух вулкану Санторін приблизно 3600 років тому) викликав низку відомих наслідків – похід аріїв у Персію та Індію, порушення стабільності так званих «південних імперій», зміщення меж слов'янського світу до меридіану Берліна ([5; 6] та ін.). Цю інформацію ми успішно використовуємо в роботі зі студентами і сподіваємося на те, що нова політична еліта держави покладе їх в основу оновлення української нації.

Заслуговує певного уточнення термін «стратегія» у назві нашого дослідження. Він не в пошані в педагогічних і філософських словниках та енциклопедіях і не пояснюється через виокремлену статтю. Своєрідним винятком з цього правила ми вважаємо інтернаціональний енциклопедичний словник «Глобалістика» [3], серед авторів якого фігурують кілька українських науковців. Ця дуже велика за обсягом книга після аналізу «Зіткнення цивілізацій (рос. – Столкновение цивилизаций)» містить три статті – «Стратегія управління», «Стратегія воєнна» і «Стратегія розвитку світової енергетики». Разом вони слушно переконують нас у тому, що редукція «стратегічності» до особливо якісного ведення змагання з ворогами має витоком події та їх висвітлення у XIX ст., але в аспекті всієї соціальної еволюції людства стратегічне управління відносять до набагато віддаленіших часів діяльності перших великих держав чи імперій. Ми погоджуємося з таким визначенням стратегічного управління:

«Це особливий клас процесів управління, що відрізняється від регулювання, поточного, оперативного і тактичного управління. У першому наближенні стратегічне управління пов'язане з перехідними станами в житті організацій, з процесами їх переходу в якісно нові стани. Підвищення популярності використання терміна «стратегічне управління» (менеджмент) відображає тенденцію до більш комплексної оцінки цілей, засобів, результатів і середовища управління. У практиці бізнесу проблематика стратегічного управління відноситься переважно до діяльності вищого ешелону керівників. В освітній практиці стратегічний менеджмент не без підстав претендує на роль метатеорії, яка узагальнює вужчі, більш спеціалізовані дисципліни (маркетинг,

інформаційні системи, операційний менеджмент, фінанси, управління кадрами та ін.)» [3, с. 845-846].

Ці слова належать доктору економічних наук О. Агеєву – директору Інституту економічних стратегій і керівнику кількох менших установ. Інтернет стверджує, що його професійна діяльність перебуває на перетині точних і гуманітарних наук – МІФІ та МДІМВ (рос. – МГИМО). Саме тому його коротка стаття багата на факти та ідеї. Він нагадує, що розквіт культури Китаю зумовив появу «Канону, чи Книги змін», у якому буття проголошене ланцюгом безперервних змін і метаморфоз, детермінованих не тільки «велінням небес», а й спроможністю людей до інтуїтивного пізнання світу, глибини інтерпретації трендів, а також досконалості «маніпуляцій» (включаючи й магічні). Логічним наслідком такої глибокої філософської теорії можна вважати інструкцію Сунь Цзи «Мистецтво війни», яке аж ніяк не поступається достатньо відомим європейським творам Г. Жоміні і К. фон Клаузевіца.

Похваливши Біблію і мудрість стратегії Мойсея під час 40-річного перевиховання співвітчизників (добре, що Україна у своїх боріннях за краще не вичерпала цей термін), О. Агеєв наголошує на тому, що сучасне стратегічне управління обов'язково повинне використовувати найновіші досягнення точних наук – від теорій синергетики, нерівноважних станів, ігр, катастроф до методів рефлексивності, нейролінгвістичного програмування та ін. Наше ознайомлення з його головними науковими працями засвідчило їх скерування на економічно-соціальні проблеми та певну неухвагу до технологічного поступу, який він усе ж розглядає в його найголовніших аспектах (приклад – книга [1]).

Ми використали Інтернет для виявлення його можливої участі в найбільшому російському проекті дослідження майбутнього, якими можна назвати щорічні Міжнародні Лихачовські читання, в яких беруть участь багато сотень науковців, експертів і політиків, лідерство серед яких мають ректори ВНЗ і експолітики з багатьох держав світу (серед них ми виділимо А. Акаєва, який керував Киргизією, Е. Агацці з Італії і Є. Вятра з Польщі). Можливо, через конкуренційні мотиви організатори читань у Санкт-Петербурзі не використовували досягнення О. Агеєва та його наукової групи, що могло спричинити виразну неухвагу учасників читань до високих і надвисоких технологій. Про це свідчить наше вивчення текстів останніх п'яти збірок обсягом понад 3000 сторінок дрібного тексту, в яких усього кілька разів побіжно згадані нанотехнології в аспектах необхідності їх використання [7].

Загалом ми були розчаровані працями учасників усіх читань, які розпочалися ще у 1993 році й пізніше стали фаворизованим державним проектом. Ми не можемо вважати результати цих читань дуже корисними для українських читачів, адже після смерті академіка АН СРСР Д. Лихачова (1906-1999) з року в рік занепадав вплив його історико-культурологічних поглядів, за які його обдарували неофіційним титулом «совість нації». Не виправдали наших сподівань і ще більш відомі у світі «Давоські читання», які насправді є головним результатом діяльності міжнародної неурядової організації «Всесвітній економічний форум (World Economic Forum)», організованої ще у 1971 році.

Лідером зібрань у зимовому Давосі є засновник ВЕФ німецький професор-економіст Клаус Шваб. У своїх передбаченнях майбутнього він зустрів трохи молодшого за себе конкурента – американського соціолога і футуролога Джеремі Ріфкіна, який є палким прихильником тоффлерівської «хвильової» теорії цивілізаційного поступу. За кожної нагоди Дж. Ріфкін став використовувати і пропагувати словосполучення «третя промислова революція», можливо, відштовхуючись від уведеної Е. Тоффлером «третьої хвилі» переходу від індустріального суспільства до інформаційного (пост-індустріального). Ці погляди він виклав у багатьох творах, які практично всі були зустрінуті громадськістю з повним ентузіазмом через свій оптимізм і скерованість на практичні результати. Одночасно його уявлення про близьке і віддалене майбутнє дуже цінували віпкерівники серйозних фірм, які радо збиралися на його курси підвищення

кваліфікації в Уортонській школі бізнесу в університеті Пенсильванії. Від Ріфкіна ще в травні вони почули попередження про практично повну зупинку світової економіки в момент подорожчання нафти до 147 доларів за барель, а по тому роз'їхалися готуватися до фінансового колапсу, що стався у вересні 2008 року.

Унікальною за обсягом є популяризаторська активність Дж. Ріфкіна: авторські лекції у понад 500 університетах багатьох країн, велика кількість книг з перекладами на десятки мов, консультаційна робота з лідерами світу, насамперед з провідним «активом» Європейського Союзу. Саме цим ми можемо пояснити факт «вищої стратегічності» в економічних планах та їх реалізації у державах ЄС, що переважає показники США. Європейці відверто насміхаються над намірами Трампа вкласти 1500 мільярдів доларів у модернізацію тієї дорожньої та іншої інфраструктури, що була доцільною у ХХ ст., але обов'язково втратить застосовність через декаду-другу після «розквіту третьої промислової революції». На своєму місці у ВЕФ і під час зібрань у Давосі К. Шваб відчував дискомфорт, а тому для уникнення пропаганди поглядів і термінології Дж. Ріфкіна вирішив назвати прийдешність «четвертою промисловою революцією», що в усіх її проголошених ним проявах збігається з тим, про що давно розповідає американський футуролог.

Отже, книги і лекції Дж. Ріфкіна ми відносимо до стратегічної нової інформації, яку необхідно покладати в основу освітнього та іншого планування в Україні. Коротко його погляди в Інтернет-виданні «Вся Європа» редактор цього часопису В. Ентін виклав таким чином: існує всього три фундаментальних основи справжніх технологічних революцій – **спосіб і швидкість поширення інформації, енергія і транспорт** [12]. На наших очах вони швидко з прогнозів та унікальних продуктів перетворюються в масову буденність і неблаганно та цілковито змінюють щоденне буття. Тут ми відмовимося від деталізації пояснень Дж. Ріфкіна, адже кожен з нас використовує ці зміни, хоч не завжди володіє доказами того, що до масового випуску «смартика» у Південній Кореї чи Китаї пройшло в різних державах багато років удосконалення спершу великих і незграбних «мобілок» у зручні та швидкі «інформаційні центри» хорошого комп'ютерного рівня.

Дж. Ріфкін, безперечно, належить до футурологів-позитивістів, оскільки стежить за технологічним прогресом і не бачить підстав для його зупинки, хоч і не вказує у своїх творах способів подолання загрози демографічного, екологічного та інших колапсів. Причина – необізнаність у тому, що серед нанотехнологій з'явилися цілком екобезпечні (К. Корсак їх назвав «ноотехнологіями» [7]), спроможні одночасно лікувати біосферу і забезпечувати, як сподівається Дж. Ріфкін, зростання населення безкоштовними речами і послугами.

Доцільно коротко згадати і про діяльність Римського клубу, розглянуту нами у статті [10]. Це зібрання десятків кращих і незалежних науковців та експертів з 1972 року намагається надавати людству точну інформацію про стан світу і якомога точніше прогнозувати майбутнє. Аж до останніх років ми оцінювали їх діяльність позитивно, хоч впливовість Клубу виразно занепадала. Однак, нашу оцінку діяльності Римського клубу змінила новітня підсумкова за 50 років велика доповідь всього його складу. Вона переповнена критикою сьогодення і навіть сучасних наук, які висвітлені мало не головною причиною всіх нещастя людства [13]. Ми не радимо цінувати і вивчати цей документ, в якому відсутня прогностична цінність і застосовність у стратегії реформ освітньої сфери. Він не може допомогти людству долати екологічні та інші негаразди.

Тимчасом, справи з безпекою життя людей виглядають не надто хорошими не тільки через загрозу екологічного колапсу. Розглянемо тему «пріонів (від англ. proteinaceous infectious particles – білкові заразні частинки)» – аномально смертельних білків, які відверто замовчують ЗМІ з одночасним акцентуванням цілковито безпечного «глобального потепління». Ці молекулярні комплекси не мають ДНК, тому під час інфекційної дії не втручаються, подібно вірусам, у роботу клітин задля примусу їх копіювання і створення нових поколінь вірусів, а під час зустрічі з білками виду PrP, які є

нормальними і доволі поширеними складовими елементами всіх живих організмів, примушують їх ставати своїми копіями і прилучатися до шкідництва. Латентний період захворювання може тривати багато років, але при збільшенні кількості «кривих молекул» переходить у блискавичну стадію з експоненціальним зростанням шкідливих агентів. Тоді хвороба мозку летальна, а тому вся надія на захист людини пов'язана з тими засобами, які гальмують саморозмноження пріонних білків PrP^{Sc} до концентрації, що стає небезпечною.

У даний момент ситуація з пріонами виглядає цілком драматичною. Для засвідчення цього дуже неприємного факту використаємо невеликий фрагмент зі статті в російському часописі «Хімія і життя»: «З часу свого відкриття пріони, чий зіпсований різновид призводить до хвороби мозку, не перестають дивувати дослідників. То Стенлі Прузінер, який отримав у 1997 році за відкриття пріонної інфекції Нобелівську премію, зронив фразу, що, мовляв, пріони, навіть якщо їх спалити, зберігають свою активність, то фермери починають розповідати байки про те, що поле, де паслися хворі вівці, стає заразним на довгі роки. Вчені не сприймали всерйоз подібні розповіді, вважаючи їх сільськими забобонами. Виявилось, даремно: дослідники з університету Вісконсіна (США) виявили, що молекула пріона здатна міцно-міцно зв'язуватися з частинками глини, що призводить до воістину драматичних наслідків (активність зіпсованого білка у зв'язці з мінералом виросла в 700 разів!)» [8].

Пріони набагато поступаються у розмірах вірусам і не мають «крихкої ДНК», що пояснює їх дуже високу опірність до радіації чи навіть високої температури. Раніше вважали, що зараження йде тільки через сендвічі чи іншу їжу, виготовлену з хворих тварин, зараз віднаходять докази аерозольного інфікування. У перспективі людству загрожує спершу повне зараження територій вирощування тварин на м'ясо, а пізніше – зникнення тваринництва і прогулянки на природі в антимолекулярних (антипріонних) масках.

Тому особливо своєчасним слід вважати досягнення тих науковців, що багато разів безуспішно намагалися виростити великий шмат м'яса з однієї клітини шляхом її «розкормлювання» (те, що виходило, журналісти назвали «підшова»). Нещодавно вони здогадалися стартувати зі **стовбурових клітин** бажаної м'ясної тварини, що в розмножувальних реакторах необмежених розмірів досить швидко перетворюються у виключно зручні для подальшої переробки *м'язові волокна*. Ці реактори будувати незрівнянно легше, якщо порівнювати не тільки з ядерними, а навіть хімічними. Саме тому ми не бачимо серйозних перешкод для вирощування сотень мільйонів тонн стерильних і безпечних різновидів м'яса разом з припиненням використання луків, які так подобаються пріонам.

Хіба що проти цього прогресу об'єднається та третина людства, що звикла заробляти гроші на кожному кроці ланцюжка з вирощування, переробки і продажу м'яса...

З цих та інших прикладів несподіваних науково-технологічних досягнень для всієї системи освіти України впливає висновок щодо необхідності скерування стратегії не на ліквідацію тимчасового браку мулярів чи трактористів, а на підготовку фахівців з фотоелектричної енергетики, програмування майбутніх реплікаторів (3D-принтерів), створення сотень і тисяч варіантів використання штучного інтелекту і т.п.

Із множини можливих варіантів «державних стратегічних планів» для нашої Вітчизни пропонуємо проєкт «Мідь-XXI». Не тільки Норвегія чи США, а й Україна робить перші скромні кроки до витіснення бензино-дизельного транспорту електрично-моторним. Ця заміна станеться обов'язково, а тому розумні державні дії мають полягати в акумуляції фінансових ресурсів усього населення та компетентностей відповідних кадрів для організації масового видобутку української міді з волинських приповерхневих розсипів самородків з подальшим виготовленням і використанням сотень мільйонів ефективних електродвигунів найрізноманітнішого призначення – від великих і малих літаків аж до дитячих іграшок і нескінченної гами дронів. Виявлених запасів міді

вистачить не тільки для України-2050, а й для продажу за кордон (найкраще все ж продавати не мідні самородки чи бурштин, а високотехнологічні вироби з них).

Як **висновок** щодо стратегії управління освітою і сектором вищої школи України впливає необхідність врахування появи ноотехнологій, потреби розвитку ноонаук, винайдення виробництв сьомого технологічного укладу, майже безкоштовної й екологічно чистої енергетики, заснованої на ній індивідуально-родинного виробництва, підготовки молоді до створення і використання різних варіантів штучного інтелекту, індивідуально-молекулярних лікувальних субстанцій та усього іншого необхідного в ноосупільстві найближчого майбутнього.

Ми переконані у стратегічній помилковості концентрації всіх ресурсів нації на розвитку неперспективних аграрного, металургійного та інших подібних виробництв третього-четвертого укладу.

Література

1. Агеев А.И., Данилкин А.П., Белоконов И.В. и др.(2018) Микро- и нанокосмические аппараты: проблемы и перспективы создания и применения. Москва: Инст. экон. стратегий, РУБИН, 2018. 84 с. URL: http://www.inesnet.ru/rus_author/ageev-a/page/3/
2. ГЛОБАЛИСТИКА: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь (2006) / гл. ред.: И.И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». Москва; Санкт-Петербург; Нью Йорк: ИЦ «ЕЛИМА», ИД «Питер», 2006. 1160 с.
3. Закон України «Про фахову передвищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19>
4. Канигін Ю. М. (2011) Шлях арій: Україна в духовній історії людства: роман-есе. 5-те вид., допов. Київ: Арій, 2011. 528 с.
5. Корсак К.В. (2018) Нооісторія про давні витоки українців і слов'янського світу // Вища школа. 2018. № 11(172). С. 63–78.
6. Корсак К.В. (2015) Ноофутурологія XXI века: условия спасения популяции Homo Sapiens Sapiens // RELGA. 2015. № 1(289), 25.01. URL: www.relga.ru
7. Мировое развитие: проблемы предсказуемости и управляемости: Международные Лихачевские научные чтения 2019/сост. и науч. ред. А. С. Запесоцкий. Санкт-Петербург: СПбГУП, 2019. 632 с.
8. Мотыляев С.(2007) Убийцы из глины // Химия и жизнь. 2007. №8. С. 71.
9. Похресник А.(2014) Науки і вища освіта учора, сьогодні і завтра // Вища освіта України. 2016. № 2. С. 31-36.
10. Похресник А. К.(2014) Вища освіта і Римський клуб: минуле і майбутнє // Вища освіта України. – 2014. – №4. – С. 23-28
11. Похресник А. (2013) Новітні зміни середньої і вищої професійної освіти у розвинених державах світу//Вища освіта України. 2013. №3. С 96-102.
12. Энтин М. Л. (2016) Электронная мечта объединенной Европы // Вся Европа. 2016. № 1(106). URL: <http://alleuropalux.org/?p=12683>
13. Ernst Ulrich von Weizsacker, Anders Wijkman (2018). Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. — Springer, 2018. – 220 p.

Anatolii POKHRESNYK

ANALYSIS OF THE REASONS FOR THE STRATEGIES OF CHANGE IN THE HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

The article explores the issues of strategy of state and other planning and the right choice of the most suitable information sources for this purpose. Achievements of foreign institutions, meetings of scientists, analysts and futurologists are analyzed. It is stated that successful predictions and advice are impossible based on traditional scientific views and vocabulary. The works of scientists who follow the progress of the exact sciences and make a nonlinear extrapolation of events are successful. Examples are given and it is suggested to orient our high education to the seventh technological level, nootechnologies and noosciences.

Keywords: higher education, reforms, strategic management, foresight, higher education orientation, nootechnologies, noosciences.

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

«У перегонах за інноваціями неможливо виграти, бо те, що є інновацією сьогодні, завтра вже буде звичним явищем, а післязавтра – відсталим трендом. Навіть більше, саме поняття «інновація» сприймається по-різному і дуже залежить від оточення і загального рівня розвитку країни. На мою думку, головне в інноваціях – розуміти, для чого саме вони потрібні і як можуть допомогти нам досягти своєї мети. Мені запам'ятався виступ представників неурядової організації Cambridge Assessment, яка співпрацює з урядами різних країн і допомагає розробляти навчальні програми. На їхню думку, щоб зробити освіту доступною й ефективною, потрібно відкрити троє дверей: вчитель, навчальні програми і технології в руках учнів. І ці три складові однаково важливі та взаємодопоміжні.» - говорить Анна Сидорук, керівниця проєктів ГС «Освіторія» після відвідин найбільшого у світі освітнього форуму – Education World Forum у Лондоні [5].

Що очікує покоління Z від навчання і технологій? – певно найважливіше питання, яке повинен ставити собі викладач.

Вивчайте потреби, або Як бути на одній хвилині зі студентами

Бути цікавим для цифрового покоління означає знати, чим воно дихає, цікавиться, як живе. Необхідно постійно стежити за модними трендами аудиторії, інтегруватися в її канали комунікації, розуміти сленг. З іншого боку, необхідно тримати руку на пульсі й не відставати від потреб бізнесу, для якого ми готуємо фахівців. Важливо пояснити майбутнім професіоналам, чим набуті знання будуть корисні в їхній кар'єрі, постійно показувати динаміку змін.

«Запакуйте і продавайте» свій предмет

У викладанні вищої іноземної мови, яка неймовірно змінюється протягом десятиліть, необхідно знати останні тенденції. Простий приклад: 17 років тому в університеті я вивчавла дисципліну під назвою «Іноземна мова». Звучить нудно і відірвано від реальності, чи не так? Але на курс з назвою «Основи of English Practise» студенти запишуться залюбки, оскільки вони бачать перспективу або принаймні чули про його практичну користь у подальшій роботі. Дотепно, бо це ідентичні за змістом дисципліни.

Вбивайте одноманітність, рвіть темп

Психологи довели, що людина здатна зосередитись на питанні, яке їй цікаве, не більше 12 хвилин. За умови наявності первинного інтересу до предмету. Без цього уваги зовсім не буде. Важливо підтримувати зв'язок зі слухачами, змінювати вектор чи фокус у подачі інформації, змінювати темп і градус дискусії. Погана подача — головний ворог сприйняття. Ми розуміємо це по тому, як голови аудиторії опускаються в смартфони.

Спілкуйтеся та спрямовуйте свою аудиторію

Будь-яка діяльність — це аж ніяк не монолог. Одне з головних завдань викладача — викликати на діалог, змусити думати, заохочувати студентів ставити запитання. У діалозі набагато легше зрозуміти, які інтереси у слухачів, що вони хочуть почути. Навчальний план не варто сприймати як константу, його треба весь час коригувати під потреби слухачів. Діалог є найбільш корисним форматом викладання.

Заняття – це кероване партнерство

Викладач може імпровізувати, зміщувати акценти, вносити ігрові елементи. І навіть має це робити, зважаючи на те, що близько половини представників покоління Z використовують інтерактивні додатки чи ігри в навчанні. Але розпочинаючи дискусію, слідкуйте, щоб вона не перетворила навчання на хаос.

Проте основне питання в тому: які речі роблять хорошого вчителя? Легко здогадатися, що це гарна освіта у своїй дисципліні та професійна свобода (викладати тими методами, які сам обрав). А ось третій пункт — це не підвищення кваліфікації, як можна подумати, а спілкування з колегами, тож що час обміну досвідом ефективніший, ніж той самий час, витрачений на підвищення кваліфікації. Якщо довго вчитися — кращі результати? Це ще один міф. Насправді немає кореляції між тривалістю навчального дня та навчальними успіхами і стосується це твердження не лише студентів, а й, в першу чергу, викладачів. Фінські, естонські учні постійно демонструють кращі результати, ніж учні з Об'єднаних Арабських Еміратів. Хоча перші йдуть до школи в 7 років і проводять там щодня не більш ніж 6 годин, а другі починають навчатися в 3,5 роки і мають по 8 уроків на день. Обмін досвідом – це *must have* для викладача іноземної мови. Користі на багато більше від спілкування з носієм мови, а ніж з такми самим викладачем, як ти сам [7].

Принципи інноваційної діяльності педагога

Інноваційна діяльність педагога передбачає дотримання певних принципів, ось де-які з них:

1) Принцип інтеграції освіти. Вимагає уваги до кожного студента індивідуально, як особистості та орієнтує на формування громадянина з високими інтелектуальними здобутками.

2) Принцип диференціації та індивідуалізації освіти. Потребує забезпечення умов для розвитку здібностей кожного вихованця. Максимальний розвиток здібностей, незалежно від соціально-економічного та суспільного статусу її сім'ї, статі, національності, віросповідання.

3) Принцип демократизації освіти. Передбачає створення передумов розвитку активності, ініціативи, творчості здобувачів вищої освіти та викладачів, залучення громадськості в управлінні ЗВО.

Здійснення цих принципів передбачає зміну характеру освітньої системи, змісту, методів, форм, технологій навчання й виховання. Метою освіти за таких умов є вільний розвиток індивідуальних здібностей, мотивів, особистісних цінностей різнобічної, творчої особистості. [4, с.45].

Проте які б принципи навчання, методи контролю або форми вивчення не обрав би викладач, не існує ідеального рецепта швидкого опанування іноземної мови. Результат залежатиме від індивідуальних особливостей ваших учнів, мети навчання, кількості вільного часу, а також наполегливості. Проте деякі лайфхаки можуть значно полегшити життя початківцям у саморозвитку під час вивчення іноземної мови. Євгенія Рибалко, авторка україномовного проєкту для самостійного вивчення іспанської мови онлайн *Quetal*, розповіла про три основні інгредієнти ефективного навчання мов. А також поділилася корисними ресурсами для тих, хто вивчає іноземну мову.

1 – (і найважливіше) Повторення.

Багато сучасних додатків для вивчення іноземних мов базуються на методі інтервальних повторень. Цей метод полягає в тому, що для «абсолютного» запам'ятовування нового слова учень повинен повторити його кілька разів через проміжки часу, що поступово збільшуються. Скажімо, перше повторення відбудеться за кілька хвилин після знайомства з лексемою, друге настане за кілька годин, третє — наступного дня і т.д.

2 – (не менш важливе) Контекст.

Коли йдеться про вивчення іноземної, то тут слово без контексту схоже на вирвану сторінку з роману. Ви можете прочитати текст або закарбувати в пам'яті певні деталі, але це навряд чи допоможе зрозуміти сюжет розповіді, тому немає сенсу зазубрювати вирвані з контексту слова. Як приклад, згадайте шкільні диктанти на уроках іноземної мови. Чи довго ви тримали в пам'яті завчені списки окремих непов'язаних слів, вивчених нашвидкуруч напередодні?

3 – Системність.

Безсистемне навчання є, мабуть, найсерйознішою помилкою, якої припускаються початківці. Знання іноземної мови на початкових етапах будуть хиткими без надійної бази. Коли база закладена, можна починати використовувати різні мобільні додатки, дивитися навчальні відео, читати адаптовані книжки, дивитися фільми або серіали без перекладу або ж з субтитрами, слухати іншомовні пісні. Але робити це потрібно, не відхиляючись від запланованого шляху [6].

Як застосовувати системний підхід для вивчення іноземної?

Придбайте підручник, запишіться на курси, домовтеся з індивідуальним викладачем чи розробіть власну систему, якої будете дотримуватися. І не забувайте — доведіть справу до кінця. Дочитайте книгу, завершіть курс, пройдіть заплановану кількість уроків з репетитором чи виконайте всі пункти вашого плану. Маючи базовий рівень A2-B1, ви матимете змогу самостійно вдосконалювати знання, використовуючи додаткові джерела на власний розсуд. Помилки студентів – напевно, найбільший страх викладача. Проте це також міф. «Привіт, помилко? Як ти сюди потрапила?» — саме так пропонує звертатися до помилки своїм учням викладач англійської мови Едріен Андерхілл. Автор відомої таблиці фонем та колишній президент Всесвітньої організації вчителів англійської мови IATEFL уперше завітав до Києва, щоб виступити на Teachers' Conference by Grade, яку організував Grade Education Centre. Понад 380 учителів з різних міст України зібралися в Nyvky Hall, щоб послухати досвідченого спікера. Учитель із 45-річним стажем запевнив, що вимову можна інтегрувати в кожен урок, а помилка — це подарунок усьому класу [2].

Але ж як перестати вважати, що помилки уповільнюють хід заняття і змушують відійти від складеного заздалегідь плану? А, навпаки, почати використовувати неправильні або неточні відповіді учнів для того, щоб зупинитися на якійсь темі більш детально, тримати увагу аудиторії і просто імпровізувати.

Коли викладач ставить якесь запитання, то почувши правильну відповідь, зазвичай каже щось на зразок «добре». Проте слово «добре» — це своєрідний штамп, який відбиває в учня бажання і мотивацію розвиватися далі, вважає Едріен. Сказати «добре» — це практично те саме, що сказати «можеш далі не прогресувати». Таким чином, почувши беззаперечне схвалення вчителя, учень ніби впирається в стелю своїх можливостей [2].

• Тримайте питання відкритим

• Отож, почувши правильну відповідь, не поспішайте казати «добре», навіть якщо ця правильна відповідь була першою. І не вдавайте, що ви дійсно почули кожную відповідь, якщо це не так. Пограйте з учнями у словесний пінг-понг, а точніше в пінг-понг-понг, зібравши альтернативні точки зору, незалежно від того, наскільки вони близькі до істини. Запитайте: «А що ти скажеш на це? А ти?», «У кого інша думка?», «Хіба це не те саме, що щойно сказали?» А потім проведіть ревізію записаних на дошці відповідей: «Хто погоджується з цією думкою?», «Чи є тут помилка? Скільки помилок?», «Хто хоче щось тут змінити?», «Хто може сформулювати це краще?»

• Рух угору замість виправлення помилки

• Замість того, щоб автоматично поставити штамп «добре» чи «неправильно», розгляньте різні варіанти, як можна покращити відповідь. Адже будь-яку відповідь можна покращити, впевнений Едріен, і пропонує натомість запитати: «А ти можеш сказати це саме, тільки повільніше? А ти можеш сказати це швидше? А чіткіше? А так, щоб це звучало дійсно по-англійськи? А це справді те, що ти думаєш з цього приводу?» У такий спосіб кожен учень, незалежно від успішності, отримує прості й досяжні орієнтири, як можна покращити те, що є, і рухатися вгору.

Оберіть свою найкращу помилку

«Подивіться на цей параграф і скажіть, скільки помилок ви в ньому зробите!» — так зазвичай Едріен починає диктант зі своїми учнями. Вони підраховують свої потенційні помилки, а потім пишуть диктант і — о, диво! — помилок зазвичай менше, ніж вони передбачали. «Як так? Ти ж казав, що буде 10 помилок, а вийшло всього 6!» — коментує

тоді здивований Едріен. А потім пропонує учням обрати свою найкращу помилку, вийти до дошки і провести з нею уявне інтерв'ю: «Привіт, помилко! Де ти взялася? Ти частенько тут буваєш? Тебе ще чекати чи ні? Можеш дати якусь пораду?» [2].

Ще одне проблемне запитання під час вивчення іноземної мови: Як читати незнайомою мовою?

У перекладачі Google — програмі, якою майже всі користуються — є можливості, про які ще мало знають. Запускаємо його, вмикаємо камеру телефона (з програмою AR) — і отримуємо переклад: той самий шрифт, колір, розмір. Просто дивимося на флаєр і читаємо його рідною мовою. Це має допомогти кожному студенту з вивченням мов.

Чому «слабка пам'ять» — це добре, як і «повільний учень»? Як навчатися, щоб легко діставати з пам'яті знання на іспитах і під час тестування або просто відповіді на складне запитання під час заняття іноземної мови? Яка різниця між сконцентрованим і розсіяним типами навчання? Розповіла під час конференції EdCrunch **Барбара Оклі**, авторка найпопулярнішого у світі онлайн-курсу Learn how to learn з більш ніж 2,7 мільйонами слухачів. Вчена в царині нейронауки, професорка інженерних наук Університету Окленда, Мічиган [1].

Мозок — нереально складна річ, але якщо дуже спростити, він працює у двох основних режимах:

- **Сконцентрований:** люди сфокусовані, думають про щось конкретне. Це режим, орієнтований на виконання завдань;

- **Розсіяний (дифузний):** думки в голові все ще є, але вони випадкові — як от під час виконання найпростіших життєвих задач. Це режим «за замовчуванням».

Виявляється, коли ми навчаємося чогось нового, наші думки вертаються в процесі до того, що ми вже добре знаємо. У нашому випадку — до вивчення іноземної мови. Виникає плутанина, людина засмучується, закриває книжку. І в цей момент умикається розсіяний режим мислення. У ньому ми можемо підсвідомо думати ширше й вільніше.

Так само ми перебуваємо в розсіяному типі мислення, коли педагог дає можливість під час лекції поспілкуватися студентам між собою на задану тему, подискутувати. Раніше вважалося, що люди навчаються тільки під час зосередження. Докорінно неправильно! Ми також навчаємося, коли розслабляємося [1].

Часто викладачі вживають термін «повільний учень». Коли викладач чи професор ставить дуже складне питання і знаходяться розумники, які одразу підіймають руку та дають правильну відповідь, у решти поволі розвивається комплекс неповноцінності: «Ну а я тут що роблю?» Але ось у чому річ: справді, є люди з дуже швидким типом мислення, які до фінішу добігають надшвидко. А є інший тип людей: з «мозком черепахи» — до фінішу доповзе, проте значно пізніше. Але в процесі ця черепаха дорогою може понюхати листочки, роздивитися дрібні деталі. А «люди на болидах» не пам'ятають нічого з цього — для них весь антураж злився в єдине полотно. Досвід «черепашки» буде значно глибший [1].

Ще однією важливою проблемою під час вивчення іноземної мови є домашні завдання та підхід вихованців до самоудосконалення, самоосвіти і саморозвитку. Про зменшення домашнього завдання мріють не лише студенти, а й викладачі. Домашнє завдання має бути лише з природничих і гуманітарних дисциплін. А з більш творчих предметів навряд чи варто завдання додому давати взагалі. Це може бути інший формат, а саме проєкт з певної теми не частіше ніж раз на місяць.

Отже, однією з важливих якостей педагога, умов успішності його як професіонала є готовність до інноваційної діяльності. Джерела готовності до інноваційної діяльності осягають проблематику особистісного розвитку, професійної спрямованості, професійної освіти, виховання й самовиховання, професійного самовизначення педагога. Готовність до інноваційної педагогічної діяльності формується під час педагогічної практики, акумулюючи все накопичене в теорії, навчання у вузі.

Література

1. Альтернативна освіта. Вчимося-вчитися [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/experience/vchymosya-vchytysya-yak-nalashtuvaty-svij-mozok-na-efektyvne-navchannya/>
2. Альтернативна освіта. Помилка – це те, що треба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/experience/pomylka-tse-te-shho-treba/>
3. Головні тенденції в освіті-2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/opinions/kudy-pryamuye-shkola-golovni-trendy-v-osviti-2019/>
4. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху. Інформаційно-методичний збірник / Упорядник Г.О. Сиротенко. – Полтава: ПОІППО, 2006 – 124 с.
5. Інноваційні тренди, що роблять освіту ефективною і доступною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/opinions/3-innovatsijni-trendy-shho-roblyat-osvitu-efektyvnoyu-i-dostupnoyu/>
6. Три ключі, які допоможуть самостійно вивчити іноземну мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/opinions/try-klyuchi-yaki-dopomozhut-samostijno-vyvchytu-inozemnu-movu/>
7. Чому викладачеві варто бути трішки маркетологом? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/opinions/chomu-vykladachevi-varto-buty-trishky-marketologom/>

Смірнова І.М.

Херсонська філія Національного університету кораблебудування імені Адмірала Макарова (Україна)

Лишевська В.М.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТИ

Актуальність проблеми. Освіта є одним із найскладніших інститутів соціалізації. Саме через освіту суспільство забезпечує свій розвиток. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до усвідомленого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалів народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Головне завдання освіти по суті полягає у наближенні людини до досконалості власної природи, у допомозі їй само реалізуватися. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема виявлення загальних принципів і закономірностей буття освіти та її пізнання, осмислення її стану, тенденцій розвитку і суперечностей.

Метою статті є виявлення методологічного та аналітичного потенціалу філософських концепцій освіти.

Виклад основного матеріалу. Найбільш повно і послідовно виявити різні аспекти освіти (системні, процесуальні, ціннісні), зіставити очікуване і реально можливе дозволяє така принципово значуща область наукового знання, як філософія освіти. Відлік своєї історії вона веде з початку ХХ ст. Її засновником вважається англо-американський філософ Джон Дьюї, який обґрунтував існування і предмет філософії освіти як детермінований природою самої філософії: «Якщо філософія сама байдуже ставиться до виховання, вона – не філософія. Філософію можна визначити як загальну теорію виховання» [1, с. 55].

Сучасна філософія освіти являє собою таку дослідницьку галузь філософії, що аналізує засади педагогічної діяльності і освіти, її цілі та ідеали, методологію педагогічного знання, методи проектування і створення нових освітніх інституцій та систем. Своєї соціально – інституціалізованої форми вона набула у середині 40-х рр. ХХ ст., коли у США, а потім і в Європі було створено спеціальні товариства з філософії освіти. Проте ще задовго до цього філософія освіти складала досить значущий компонент систем великих філософів. Саме з філософії черпала педагогіка основні методологічні принципи при вирішенні конкретних завдань освіти і виховання. Зрозуміло, що спочатку

педагогіка розвивалася як педагогічна практика: батьки, а потім найбільш шановні і почесні люди суспільства (старійшини, вожді, жерці) готували дітей до життя і праці. Елементарні педагогічні знання, що поступово склалися, передавалися з покоління у покоління у вигляді звичаїв, традицій, ігор, життєвих правил. Коли виникла потреба в узагальненні накопиченого досвіду, почалося становлення педагогіки як науки, що тісно пов'язана з філософією.

Із самого початку свого виникнення і до наших днів філософія прагнула не тільки осмислити існуючі системи освіти, а й сформулювати нові цінності та ідеали освіти. У зв'язку з цим можна згадати імена Платона, Арістотеля, Плутарха, Сенеки, Августина Блаженного та інших мислителів, теоретичні ідеї яких сприяли інституціоналізації освіти. Так, Арістотель організував Лікей (перший лицей), Конфуцій відкрив першу приватну школу, а Платон філософствував із своїми учнями в саду Академа, що пізніше дало назву навчальному закладу «академія». Своєрідним підсумком розвитку античної педагогічної думки став твір давньоримського філософа і педагога Марка Квінтіліана «Освіта оратора».

В епоху Відродження (XIV–XVI ст.) педагоги-гуманісти обґрунтовували у своїх працях риси гуманістичного виховання: роман Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», трактат Е. Роттердамського «Про первинне виховання дітей», книги Т. Мора «Утопія» і Т. Кампанелли «Місто Сонця» та ін. Яну Амосу Коменському, Жан-Жаку Руссо та іншим представникам Просвітництва людство зобов'язане усвідомленням культурно-історичної цінності освіти. Фундатор педагогічної науки Коменський (1592–1670) у працях «Материнська школа», «Велика дидактика» та інших розробив вікову періодизацію і послідовну систему шкіл. Він обґрунтував класно-урочну систему, вивів дидактичні принципи і правила навчання, а також заклав теоретичні підвалини морального виховання і визначив перші вимоги до вчителя. Чеський педагог стверджував, що тільки виховуючи людину, можна побудувати впорядковані держави і господарські системи (трактати «Відкриті двері мов», «Відкриті двері предметів» («Загальна мудрість християнська...»), «Передвісник пансофії» (загальної мудрості).

Подальший розвиток педагогічна наука отримала у працях Д. Локка (1632–1704), Ж.-Ж. Руссо (1712–1778), І. Г. Песталоцці (1746–1827), І. Ф. Гербарта (1776–1841), А. Дістерверга (1790–1886) та ін. Так, Песталоцці є одним з засновників дидактики початкового навчання. Проблемне поле його педагогічних творів склали такі ідеї: збудження розуму дітей до активної діяльності; розвиток пізнавальних здібностей; вироблення вміння логічно мислити; критика зазубрювання; наочність у навчанні; навчання від простого до складного (крок за кроком).

Український філософ, педагог, поет Григорій Сковорода (1722–1792) свої соціальні і педагогічні погляди засновував на філософському вченні про «спорідненість», «споріднену працю». «Спорідненість» кожної людини до певного виду діяльності, фізичної або духовної, виявляється через самопізнання; людина, що розпізнала свою «спорідненість», стає воістину щасливою. Оскільки не будь-яка людина здатна до творчого зусилля самопізнання, виникає проблема соціальної педагогіки. Завдання наставника – не примушування, не інтелектуальний диктат, а ненастирлива, делікатна допомога учневі, зайнятому пошуком дійсного покликання, «спорідненості».

Важливий внесок у розвиток уявлень про роль освіти у розвиток соціуму зробив Огюст Конт (1798–1857), який уперше обґрунтував необхідність навчання позитивному мисленню промислової еліти і пролетарів у новому індустріальному суспільстві. Він стверджував, що система освіти – це важливий соціальний механізм поширення і передавання знань від покоління до покоління. Лестер Уорд (1841–1913) з розвитком освіти пов'язував успіх реформ, спрямованих на досягнення соціальної рівності. Він обґрунтував ідею про те, що освіта сприяє формуванню «колективного розуму» суспільства, спрямовує хід суспільного розвитку. Джон Дьюї (1859–1952) вважав основним завданням освіти навчання людей методам пізнання і перетворення миру. Він стверджував, що школи майбутнього повинні органічно злитися із соціально -

економічними потребами суспільства, бути диференційованими за класовими ознаками (для народу і для правлячої еліти).

Принципи антропологізму у педагогіці і народності у вихованні обґрунтував К. Ушинський (1824–1871), завдяки якому в Росії в 60-х рр. XIX ст. почала розроблятися педагогічна антропологія як самостійна галузь знань. У своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» К. Ушинський виходив з того, що виховати людину в усіх відношеннях можна, лише пізнавши її на всіх етапах життя, в усіх соціальних станах, що дозволить у самій природі людини черпати засоби виховного впливу. К. Ушинський пов'язував специфіку педагогічної антропології з філософією в параметрі визначення мети, необхідної для освіти як діяльності. Підійшовши до розроблення теорії педагогіки як широко освічений мислитель, озброєний глибокими науковими знаннями про людину як предмет виховання, він писав: «Визначення мети виховання ми вважаємо кращим наріжним каменем будь-яких філософських, психологічних і педагогічних теорій» [2, с.236]. Педагог зазначав, що теорія педагогіки має бути заснована на використанні законів анатомії, фізіології, психології, філософії, історії та інших наук. Вона повинна відкривати закони виховання, а не обмежуватися педагогічними рецептами. Він вимагав єдності теорії і практики, абсолютно слушно стверджував, що педагогу недостатньо засвоїти принципи і конкретні правила виховної роботи, йому необхідно також озброїтися знанням основних законів людської природи і вміти застосовувати їх у кожному конкретному випадку.

У другій половині XIX – першій чверті XX ст. у Росії розвивалася школа педагогів-антропологів (М. Пирогов, П. Каптерев, В. Вагнер). З першої половини 30-х рр. Б. Ананьєв, Л. Виготський, Є. Ільєнков, В. Сухомлинський, Д. Ельконін намагалися органічно злити людинознавство з освітою.

З другої половини 1980-х рр. розпочався інтенсивний процес відродження педагогічної антропології як особливого напрямку науково-педагогічних досліджень. Особливість педагогічної антропології полягає у тому, що вона прагне обґрунтувати специфіку педагогічного знання і його відносну автономію, тоді як емпірико-аналітичні філософи намагаються розглядати педагогіку і педагогічне знання лише як модифікацію соціологічного знання. Більш того, саме педагогічна антропологія висунула проблематику сутності людини як суб'єкта освіти. Це, по суті, спеціальний розділ філософії освіти, в якій людина розглядається як *homo educandus*, причому з боку її автономії. Ця автономія коріниться у духовному вимірі людини, що як «третій чинник» здатний конкурувати з біологічною і соціальною детермінацією.

Узагалі, виділення філософії освіти як особливого дослідницького напрямку розпочалося лише на початку 40-х рр. XX ст., коли у Колумбійському університеті (США) було створено наукове товариство, метою якого стали дослідження філософських проблем освіти, налагодження плідної співпраці між філософами і теоретиками в галузі педагогіки, підготовка навчальних курсів з філософії освіти у коледжах і університетах, підготовка кадрів з цієї спеціальності, філософська експертиза освітніх програм тощо. З того часу в зарубіжній філософії освіти сформувалася досить розгалужена система напрямів, які ми проаналізували з метою виявлення їх впливу на становлення сучасних філософських концепцій освіти, спрямованих на розвиток особистості.

Емпірико-аналітичний напрям виник на початку 1960-х рр. у США і Англії. І. Шеффлер, Р. С. Пітерс, Е. Макміллан, Д. Солтіс та інші представники цього напрямку основну мету філософії освіти вбачали у логічному аналізі мови, виявленні змісту термінів «освіта», «навчання», «виховання». Вони зверталися перш за все до таких питань, як структура педагогічного знання, статус педагогічної теорії, взаємовідношення ціннісних думок і висловів про факти [3].

З кінця 1960-х рр. у філософії освіти формується новий напрям – критико-раціоналістичний. Спираючись на ідеї К. Поппера, такі представники цього напрямку аналітичної філософії освіти, як В. Брецинка, Г. Здарзил, Ф. Кубе, Р. Лохнер та ін., почали

тлумачити педагогіку як прикладну соціологію, відстоювали принципи «відкритого суспільства» і демократичних інституцій в управлінні системою освіти. Основний акцент вони робили на орієнтацію педагогічної теорії та практики на виховання й освіту критичного розуму, формування критичних здібностей людини.

Наступний напрям у західній філософії освіти узагальнено йменується екзистенційно-герменевтичним і найбільш конструктивно репрезентований педагогічною антропологією (О. Ф. Больнов, Г. Рот, М. Лангевілд та ін.), яка формується головним чином у Німеччині наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Представники цього напрямку підкреслюють специфічність методів педагогіки як науки про дух, тлумачать освіту як систему осмислених дій і взаємодій учасників педагогічних відносин. На перший план вони висувають метод розуміння, інтерпретації сенсу дій учасників освітнього процесу. Представник герменевтичного історизму Г. Ноль аналізує специфіку педагогічних відносин (Bezug), що є вихідною клітинкою педагогічної дії, просякнутої відповідальністю і любов'ю. Структурні герменевти Е. Венігер і В. Флітнер, обґрунтовуючи автономію освіти в сучасному суспільстві, розглядають педагогіку і філософію освіти як критичну інтерпретацію педагогічних дій і взаємовідносин усередині педагогічного процесу [4].

Педагогічна антропологія в рамках екзистенційно-герменевтичного напрямку репрезентована в різних варіантах – від натуралістично орієнтованих (Г. Рот, Г. Здарзил, М. Лідтке) до феноменологічних (О. Ф. Больнов, І. Дерболов, К. Данелт, М. Я. Лангевелд). Якщо для перших педагогічна антропологія – це інтегрована наука про методи вивчення людини, то для других – це певний спосіб розгляду, підхід, методологія, що не завершується педагогічною теорією. Орієнтуючись на концепції філософської антропології (А. Гелена, М. Шелера, Е. Муньє, М. Гайдеггера, Г. Марселя та ін.), ядром педагогічної антропології вони вважають «образ людини», що будується з урахуванням біологічної недостатності людини, її відкритості та особливостей становлення у процесі виховання й освіти, розуміння людини як цілісності, де духовно душевне нерозривно пов'язане з тілесним [3].

До цього напрямку входить і екзистенціально-діалогова філософія освіти. М. Бубер вбачав сенс і засади педагогічних відносин у міжособистісних зв'язках, відносинах Я і Ти. А. Петцелт і К. Шаллер під освітою розуміли діалог, симетричну комунікацію між учителем і учнем. К. Мелленхауер, звернувшись до теорії комунікації Ю. Габермаса і К. О. Апеля, визначив освіту як форму комунікативної дії.

У 1970–1980-ті рр. стає популярним критико-емансипаторський напрям у філософії освіти, представники якого під впливом критичної теорії суспільства Франкфуртської школи розгорнули радикальну програму «десекуляризації суспільства», вимагаючи ліквідації школи як соціального інституту. Так, А. Ілліч, П. Фрейре та інші вважали школу джерелом усіх соціальних негараздів, оскільки вона на основі дисципліни виховує конформіста, пригнічує творчі потенції дитини. Вони запропонували проект реорганізації суспільства на основі професійного навчання та міжособистісного спілкування учня з майстром, наполягали на виключенні із педагогічного процесу будь-яких норм і регулятивів, по суті зводячи цей напрям філософії освіти до антипедагогіки. У працях «Педагогіка гноблення» і «Освіта як практика свободи» П. Фрейре стверджує, що критична педагогіка може перетворити неписьменних селян на грамотних політичних акторів, здатних трансформувати суспільство [5]. Бразильський дослідник виділяє основні етапи педагогіки гноблення: 1) пригноблені розкривають світ гноблення і через практику перетворюють його; 2) педагогіка гноблення припиняє належати пригнобленим і стає педагогікою всіх людей у процесі постійного звільнення. Ключем цієї педагогічної технології слугує принцип формування програм, який впливає з визнаної концепції освіти. Фрейре аналізує два типи освітніх практик: по-перше, банківську (накопичувальну) концепцію освіти: учитель знає все, а учні – нічого; учитель думає сам, а за учнів думають інші; по-друге, проблемну концепцію освіти (метод постановки проблем). Фрейре обґрунтовує ефективність проблемних методів освіти, оскільки кожна

жива істота, неважливо наскільки вона є «неосвіченою» або як глибоко вона занурена в «культуру мовчання», здатна критично дивитися на свій світ у діалогічному зіткненні з іншим [5].

З критико-емансипаторським напрямом багато в чому перегукується постмодерністська філософія освіти, представники якої (Д. Ленцен, В. Фішер, К. Вюнше, Г. Гізеке, С. Ароновіц, У. Долл) виступають проти «диктату» теорій, за плюралізм педагогічних практик, проповідують культ самовиявлення особистості в малих групах [6].

На сьогодні ж педагогічна антропологія розглядається у трьох основних аспектах: 1) як самостійна галузь науки про освіту; інтеграційна наука, що узагальнює різні знання про людину в аспекті виховання і навчання; цілісне і системне знання про людину як суб'єкта і об'єкта освіти, тобто про людину, що одночасно і виховується, і виховує; 2) як основа педагогічної теорії і практики, методологічне ядро педагогічних наук, що орієнтує на розроблення і застосування антропологічного підходу (співвідношення знання про освітні явища і процеси із знаннями про природу людини); 3) як напрям у гуманітарних дослідженнях, що сформувався у Західній Європі в середині ХХ ст. на основі синтезу теоретико – педагогічного, філософсько-антропологічного та людинознавчого знання.

Отже, у рамках філософії освіти сформовано різні концепції, серед яких неможливо надати перевагу якійсь одній. Це такі концепції, як: емпірико - аналітична філософія освіти (включаючи критичний раціоналізм); педагогічна антропологія; герменевтичні напрями (феноменологічний, екзистенціальний, діалогічний); критично-емансипаторська; психоаналітична; постмодерністська; релігійно-теологічна. Кожна з них акцентує на певних моментах педагогічного знання, педагогічної діяльності, освітньої системи. У сучасній педагогічній антропології, герменевтиці та екзистенціалізмі завдання філософії освіти вбачається у виявленні сенсу освіти, формуванні нового образу людини, адекватної її існуванню.

Узагалі, у ХХ ст. філософи більшою мірою стали запроваджувати принципи філософії до вивчення проблем освіти. Філософія, звертаючись до педагогічної теорії і практики, уже не обмежується описом і рефлексією щодо стану освіти, її цілей і рівнів, а висуває проекти її перетворення і побудови нової системи освіти з новими ідеалами та цілями. Філософія освіти дає найбільш загальні настанови для розвитку теорії та методології освіти і педагогіки. Це сфера, яка разом з еволюцією передбачає певні стабільні засади, що зберігають своє значення на всіх етапах розвитку людства. Серед модернізаційних ідей сьогодні називають ідею людиноцентризму, що орієнтує на розвиток особистісних рис людини з метою підвищення ефективності її праці в умовах сучасного виробництва. Важливо об'єднати особистісний вибір з феноменом колективістських відносин.

Як система взаємопов'язаних ідей філософія освіти об'єднує у собі глибинні соціально-економічні відносини, політику держави, її ідеологію та відповідні їм соціальні інститути, суспільну свідомість і культуру народу на даному етапі його історичного розвитку. Найважливішим завданням філософії освіти є з'ясування пріоритетів в оцінюванні справжнього стану суспільства і процесі прогнозування його майбутнього розвитку. У теперішній час при з'ясуванні таких пріоритетів усе частіше називають гуманізацію і екологізацію освіти. Філософія освіти виступає методологічною основою формування таких якостей громадянина, як національна гідність, повага законів держави, політична культура особистості, соціальна активність, ініціативність, цілеспрямованість та відповідальність, повага до народів світу, миролюбність, моральність, духовність тощо.

Дослідивши філософські підходи [1; 3; 4; 6], які є основою вибору завдань і цінностей навчання і виховання, змісту сучасної освіти, а також проаналізувавши сучасні педагогічні технології [7–10], виділимо основні філософські концепції та сформулюємо в їх межах основні завдання освіти, спрямовані на розвиток особистості.

1. Догматичний реалізм: завдання навчального закладу – виховати раціональну особу з розвиненим інтелектом, забезпечити її знаннями незмінних фактів і вічних принципів;

пояснення педагогів, побудовані за сократичним методом, експліцитно передають традиційні цінності; навчальний план будується класично – аналіз літератури, усі предмети є обов'язковими.

2. Академічний раціоналізм: завдання – сприяти інтелектуальному зростанню особи, розвивати її компетентність; ідеал – громадянин, здатний до спільної праці з метою досягнення соціальної ефективності; основна увага приділяється оволодінню засадничими поняттями і принципами академічних предметів; педагог прагне дати глибокі, фундаментальні знання; з другого боку, відбираються здатні і нездатні їх засвоїти.

3. Прогресивістський прагматизм: завдання – вдосконалення демократичних основ соціального життя; суспільний ідеал – особа, здатна до самореалізації; навчальний план зорієнтований на інтереси учнів, відповідає на реальні життєві питання, включаючи міждисциплінарні знання; основна увага приділяється активному і цікавому навчанню; вважається, що знання сприяють удосконаленню і розвитку особи, що процес навчання відбувається не тільки у класі, а й у житті; з'являються факультативні предмети, гуманістичні методи викладання, альтернативне навчання.

4. Соціальний реконструкціонізм: мета – вдосконалення і перетворення суспільства, виховання для трансформацій і соціальних реформ; завдання – навчати таким навичкам і знанням, які дозволили б виявляти проблеми, від котрих страждає суспільство, і розв'язувати їх; активне навчання спрямоване на сучасне і майбутнє суспільство; учитель виступає як агент соціальних реформ і змін, керівник проектів і лідер досліджень, допомагає учням осмислити проблеми, які постають перед людством; у навчальному плані велика увага приділяється суспільним наукам і методам соціального дослідження, тенденціям сучасного і майбутнього розвитку, національним і міжнародним питанням; у процес навчання прагнуть утілити ідеали рівності та культурного плюралізму.

На нашу думку, уже саме виділення цих концепцій дає змогу зазначити певну тенденцію: сучасна філософія освіти все меншою мірою береться за тлумачення глобальних проблем освітньої дійсності (маючи при цьому всеосяжний характер), а обирає стрижневі ідеї в культурі, соціальному житті, свідомості, тобто вона представляє не глобальний, а скоріше конкретний, спеціальний, але, безумовно, філософський погляд на освіту. У той же час як сукупність ціннісних оформлених уявлень про освітню теорію, політику і практику філософія освіти забезпечує цілісність бачення і розв'язання проблем в освіті. Це означає, що на відміну від власне філософії філософія освіти, яка, безумовно, є самостійною усталеною науковою галуззю, що склалася всередині філософського і педагогічного знання, повинна сприяти розвитку методології педагогіки, педагогічної теорії і, врешті-решт, – реальної освітньої практики. При цьому вона має стимулювати взаємне посилення різних філософських підходів, спрямованих на вирішення освітніх завдань, їх взаємну доповнюваність, а не абсолютизацію відмінностей.

Висновки. Філософськи осмислюючи мету і завдання побудови, функціонування і розвитку навчального процесу, необхідно максимально використовувати напрацьовані у філософії освіти концепції, парадигми, підходи, що дають змогу розглядати освіту як благо, механізм соціалізації, розвитку соціальної структури і менталітету в умовах постійних соціальних трансформацій.

Література

1. Дьюи Дж. Введение в философию образования / Дж. Дьюи. – М., 1921.
2. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания : в 2 т. / К. Д. Ушинский // Избр. пед. соч. – М., 1974. – Т. 1.
3. Огурцов А. П. Образы образования. Западная философия образования. XX век / А. П. Огурцов, В. В. Платонов. – СПб. : РХГИ, 2004.
4. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под ред. В. С. Степина. – М. : Мысль, 2001.
5. Фрейре П. Педагогика угнетенных [Электронный ресурс] / П. Фрейре. – Режим доступа: http://nb.kharkov.ua/load/pedagogika_ugnetennykh/1-1-0-1.
6. Подольская Е. А. Образование как предмет философской рефлексии в координатах цивилизационного развития / Е. А. Подольская // О простом и сложном профессивно : спец.

вып. учеб. зап. Харьк. гуманит. ун-та «Народная украинская академия», посвящ. 20-летию НУА / Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2011. – С. 51–72.

7. Бордовская Н. В. Педагогика : учеб. для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2000.

8. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти / Я. Я. Болюбаш. – К. : Компас, 2005.

9. Общая и профессиональная педагогика : учеб. пособие для студ. пед. вузов / под ред. В. Д. Симоненко. – М. : Вентана-Граф, 2006. – 368 с. – (Педагогическое образование).

10. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семінова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Знання, 2007. – 495 с. 100 Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 2 (16) 2013.

Смолянова О.В.

*Лозівська філія Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу
(Україна)*

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «СВОБОДА», «ЦІННІСТЬ», «ТВОРЧІСТЬ»

Проведено історико-філософський аналіз понять «свобода», «цінність», «творчість». Проаналізовано значення і вплив цих понять на інноваційні процеси сучасного суспільства.

Ключові слова: *свобода, свобода волі, культура, особистість, моральні цінності, ціннісна свідомість, ціннісна орієнтація, творчість.*

The historical and philosophical analysis of concepts «freedom», «value», «creation», is conducted. A value and influence of these concepts is analysed on the innovative processes of modern society.

Keywords: *freedom, freedom of will, culture, individual, moral values, values perception, values orientation, creativity.*

Початок нового тисячоліття ознаменувався тим, що людство вступило у інформаційну добу в якій відбуваються стрімкі та суттєві соціальні зміни усіх сфер суспільства. Інформаційно-технологічна революція, яка спричинила кардинальне оновлення всіх структур та інститутів, безперечно не оминула ні соціального, ні індивідуального життя. У таких умовах перед усіма соціальними інститутами постає завдання – визначити базові цінності та ідеали, які слід покласти в основу формування духовного світу людини й допомогти віднайти шляхи, якими можна здійснити ці перетворення. Однак такі зміни не завжди вписуються в усталені ціннісні схеми. Вони нерідко суперечать традиційним уявленням і звичному способу життя, що призводить до неоднозначного сприйняття інноваційних форм цінностей. Тому невизначені суспільні орієнтації людей, особливо молоді, стосовно майбутнього політичного устрою та моральних пріоритетів, дають підстави для ґрунтовного дослідження, яке б упорядкувало наукові оцінки відповідних соціокультурних змін та їх кореляції з соціокультурними орієнтаціями сучасної людини.

Усі глобалізаційні процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, неодмінно пов'язані з вирішенням таких питань як – визначення, що таке добро і зло, істина й ненависть, краса й потворність, справедливість і несправедливість, героїзм і злочин, свобода й свавілля, демократія і псевдодемократія, моральність і аморальність та ін. Тому розв'язання цих та інших питань, а також проблем, які спричинені радикальними змінами в житті суспільства, можливі лише завдяки філософському переосмисленню. Зміни, які відбуваються в матеріальній і духовній культурі змушують людей по-новому переглянути своє буття, спонукають до внесення власних коректив і уявлень у навколишнє існування. Зорієнтуватися у такій ситуації допомагає філософія, яка неодноразово вирішувала такі

питання, які згодом ставали предметом дослідження природознавства, мистецтва, релігії, політики, права тощо.

В усі часи філософія виконувала в суспільстві багато завдань, насамперед – це пізнання навколишнього середовища й усвідомлення себе, досягнення самосвідомості, спрямування актів життєдіяльності на здійснення поставлених цілей та пошуку відповідних засобів для їх реалізації. Усвідомивши це людина замислювалась над питанням – яке місце вона займає в цьому світі, який сенс її буття. Від того в чому вона бачить сенс свого буття залежить і сама модифікація її способу життя. Отже, завдання філософії полягає не тільки в тому, щоб допомогти людині розвивати самосвідомість, а й допомогти визначити сенс особистих цілей і показати найбільш вдалий шлях руху до своєї мети та засобів її здійснення. Філософія повинна допомогти сучасній людині зрозуміти те, що вона володіє високим рівнем наукової свідомості та загальнолюдськими цінностями, є суб'єктом діяльності, який може регулювати свої відносини і керувати плодами своєї діяльності, соціальними інститутами та самою природою. Виконуючи гуманістичну функцію філософія допомагає нам осмислити життя, укріпити свій дух. Адже втрата світоглядних орієнтирів у житті може призвести до невтішних наслідків (наркоманія, алкоголізм, злочинність). Тому, взявши на себе культурно-виховну функцію, філософія сприяє формуванню у людини таких якостей культурної особистості, як орієнтація на істину, правду та добро.

Головні питання сьогодення спрямовані на переосмислення ролі, місця та особливостей філософії, як в культурному так і в інтелектуальному просторі. Починаючи з ХІХ ст. образ філософії тісно пов'язувався з питаннями сенсу людського буття, вищих цілей і цінностей життя. У періоди загострення міждержавних та класових протиріч, руйнівних війн, революцій, репресій, які обрушувались на людство, знову поставало питання найголовніших цінностей, які б могли служити вічним орієнтиром діяльності людей в будь-яких, навіть найскладніших соціальних умовах. Наразі такою абсолютною цінністю, яка проходить через всю історію філософії, стає ідея свободи.

Поняття «свободи» досліджувалось протягом всієї історії філософської думки, починаючи з давніх часів і до наших днів. Проблема свободи, не дивлячись на те, що вона осмислювалась в онтологічному, гносеологічному та соціальному аспектах, все ж таки завжди залишалась проблемою людини. Адже людина це той спосіб існування свободи, в якому вона отримує свою смислову завершеність. Втім, у ситуаціях повсякденного життя людині надається можливість обирати між багатьма цінностями. Наразі етика спрямовує людину на можливість вибору, тобто свободу. Поступати етично вірно особистість може в тому випадку, якщо здійснюється та цінність яка потребує найбільшої етичної сили. За таких обставин, як зазначає В. Кремень, людство вступає в «еру свободи», але така свобода має ряд своїх викликів. Зокрема, відбувається втрата, через розвиток науки і техніки, поваги до виробничої діяльності. Необхідно зрозуміти, що втрачаючи відчуття цінності праці, людство, свобода якого забезпечена могутністю науки і техніки, здебільшого вже не усвідомлює межі власної свободи. Все це створює умови для втрати не лише набутих, але й утвердження нових, у деяких випадках навіть безглузких, ціннісних орієнтирів. «Вихід з даної суперечності, – зазначає В. Кремень, – полягає в подальшому залученні мас до освіти і знань, що з необхідністю призводить до стирання різкої межі між цими новими суспільними протилежностями» [5].

Слід зазначити, що тема свободи у філософії, по відношенню до людини та її поведінки, отримала новий розвиток у таких філософських проблемах, як свобода волі та відповідальності людини, осмислення свободи як сили. Наразі жодна філософська проблема не мала такого великого соціального і політичного значення в історії суспільства, як проблема свободи. Для особи володіння свободою – це історичний, соціальний і моральний імператив, критерій її індивідуальності та рівня розвитку суспільства. Завдяки свободі особистості суспільство набуває здатність не тільки

пристосовувати природні та соціальні обставини навколишньої дійсності, але й підлаштовувати їх відповідно до своїх цілей.

В історії світової філософської думки поняття «свободи» пройшло через велику кількість досліджень її витоків та сутності. Наразі свобода традиційно розглядалася у співвідношенні з необхідністю. Сама ж необхідність сприймалась, як правило, у вигляді долі, яка визначала вчинки людини, які керують нею і заперечують свободу її волі. Питання свободи і необхідності намагались вирішити ще ідеалісти у XIX ст. Втім філософське вирішення проблеми свободи і необхідності, їх співвідношення в діяльності та поведінці особистості, мало величезне практичне значення для оцінки всіх вчинків людей. Обійти цю проблему не можуть ні мораль, ні право, адже без визнання свободи особистості не можна пізнати її моральну та юридичну відповідальність за скоєні вчинки.

Разом з тим досить гостро поставала проблема «свободи волі», яка у філософії традиційно стикалась з нескінченними суперечками. Такі суперечки були викликані особливою життєвою значущістю цієї проблеми, її центральним положенням в уявленнях про особистість як суб'єкта моральної та творчої діяльності. Ще в давні часи свободу волі людини розглядав давньогрецький філософ Оріген. У праці «Про основи» мислитель зазначав, що свободу волі має все живе. Оріген вказував на те, що відкинути свободу волі, людина може тільки тоді, «коли ми станемо думати, що свобода волі здійснюється тільки тоді, коли ніяка зовнішня взаємодія не спонукає нас до добра або зла... Адже ми бачимо, що більшість людей спочатку жили нестримано й надмірно та були віддані надмірності й похоті, але згодом були покликані до кращого мовою вчень та настанов, й відчули таку зміну, що з нестриманих та бридких зробились тверезими та самими чистими й покірливими» [8]. Втім поняття «свободи волі» у Б. Спінози виглядало дещо інакше. Вчений вважав, що свободи волі, як такої немає, тому що людина це частина природи, вона є невеликою ланкою у ланцюгу світової детермінації. Субстанція виступає єдністю свободи й необхідності. Вільним є тільки Бог, адже всі його дії продиктовані його власною необхідністю. Тоді як людина є частиною природи, істотою особливого роду, тому що окрім протяжності володіє ще й такими атрибутами як мислення та розум. Тому свобода волі людини обмежена, вона зводиться по суті до певної міри розумної поведінки. Свобода й необхідність у людини взаємопов'язані між собою поняття. Одним з найсильніших проявів свободи, за Б. Спінозою, є прагнення до самопізнання, а воля – це розум [10].

Слід зазначити, що німецький філософ Й. Фіхте багато уваги приділяв поняттю «свободи». Це поняття вчений пов'язував, переважно, з питаннями права, держави та етики. Й. Фіхте вважав, що свобода полягає в підпорядкуванні людини законам через усвідомлення їх необхідності. «Побудуй своє Я, створи себе», – зазначав Й. Фіхте, для якого суб'єктивний ідеалізм став єдиноможливим підходом для підстав єдності пізнання та діяльності, самостійності й свободи людського Я, буття якого цілком виводиться з діяльності самого суб'єкту. Свобода, до якої так прагнули всі передові сили епохи Просвітництва, стверджував Й. Фіхте, є невід'ємним атрибутом людського Я. Визнаючи первинність самосвідомості, як мислення, спрямованого на себе, Й. Фіхте опускає дуалізм І. Канта і з принципу практичного розуму – свободи – намагається вивести розум теоретичний, природу [11].

Загалом в ідеалістичній філософії кінця XIX – початку XX ст. серед тенденцій тлумачення «свободи волі» переважає волюнтаристський (воля як основа всього) і персоналістський (особовий) індетермінізм. У А. Бергсона ці дві тенденції переплітаються між собою. Визначаючи свободу волі він посилається на органічну цілісність і унікальність душевних станів, які не піддаються розкладанню на окремі елементи і є причинно не обумовленими [1]. У філософії марксизму стверджувалось, що «пізнана необхідність» зовсім не вичерпує уявлення про свободу. В XIX ст. філософською думкою визнавалось те, що пізнання необхідності є лише умовою людської свободи, яка не

вичерпує її суті. Свобода є здатністю людини діяти за власними інтересами та метою, спираючись на пізнану необхідність.

Російський вчений минулого століття І. Ільїн досліджуючи питання свободи наголошував на тому, що свобода й віра тісно пов'язані між собою. Щоб віра виникла й розгорілась, прийняла такий вигляд, людині необхідно бути у своїй вірі вільною. Втім така свобода є перш за все зовнішньою свободою людської особистості. Але вона не є свободою, яка дає можливість робити все що заманеться, вона є свободою віри, поглядів та переконань, до яких інші люди не мають права втручатись з насильницькими установками та заборонами, це свобода від недуховного та протидуховного тиску, свобода від примусу та заборони, від грубої сили, загроз та переслідувань. Разом з тим І. Ільїн аналізує свободу творчості. Вчений наголошує на тому, що без творчості, без натхнення та свободи немає життя. Звідси й виникає свобода духовної творчості. Людина яка не визнає цієї свободи, а разом з нею і свободи, як основи життя та духовної необхідності, таку людину, вважає вчений, можна прирівнювати до тварини. «Свобода є повітря, яким дихає віра та молитва. Свобода є спосіб життя, притаманний любові. Заперечувати це може лише той, хто ніколи не вірував, не молився, не любив і не творив, саме тому все життя його проходить у мороку» [2].

Наразі, аналізуючи етичний аспект свободи необхідно зазначити, що людина має справу не з прямим відображенням об'єктивної необхідності в явищах і процесах природи та суспільства, а з нормами, що регулюють її поведінку. Усвідомлена необхідність розкриває істинний сенс здобуття людиною свободи дії, в якій вона може реалізовувати свої наміри та досягти власної мети. Істинно вільний вибір можна здійснити лише тоді, коли людина володіє такими орієнтирами, як цінності та ідеали. Уявлення, цінності, ціннісні орієнтації це ті поняття, що складають зміст моральної свідомості, які реалізуються в моральній активності людини. Моральна свобода є діалектична єдність моральної необхідності та суб'єктивної, добровільної поведінки, здатності людини керувати своїми вчинками. Вона дає можливість людині визначати та реалізувати свою моральну позицію, яка б забезпечувала досягнення мети. Свободу вибору можна розглядати як здібність поєднувати з об'єктивними передумовами та можливостями досягнення бажаного. Вільний вибір являється пробою на міцність таких проявів духовності людини, як совість, честь, гідність, відповідальність і т. ін.

Аналізуючи сучасний стан духовної культури українського суспільства та визначаючи основні ціннісні пріоритети, необхідно звернути увагу на те, що вони постійно зазнають змін під впливом таких зовнішніх факторів, як – глобалізація, інформаційна революція, становлення ринкових відносин та демократизація. Як зазначає вітчизняний вчений І. Надольний, без досягнення певного рівня духовності важко сподіватися на прискорення процесів економічного реформування, а без сформованої україноцентристської свідомості з чітко визначеними параметрами духовної культури, мови, традицій, історичної пам'яті, базових національних цінностей складно змінити атмосферу на всіх рівнях суспільного життя [6]. Тому від духовності залежить здатність людини сприймати світ через духовні параметри, а разом з тим і змогу підпорядковувати свої життєві устремління вищим аксіологічним настановам конкретної культури. У сфері духовного життя людина здійснює осмислення та вибір ідеалів і цінностей.

Слід зазначити, що проблема духовності охоплює освоєння людиною свого світу, ставлення її до природи, до суспільства та до самої себе. Це проблема виходу людини за межі вузькоємпіричного буття, сходження особистості до своїх ідеалів, цінностей і реалізації їх в життя. За таких обставин нагальною потребою сьогодення стає необхідність залучення молодого покоління до діяльності, яка була б пов'язана з національною культурою, мовою, духовними цінностями, мистецтвом, правом, до реформування в політичній, економічній та соціальній сферах життя. Адже набуті молодою людиною глибинні особистісні якості неодмінно повинні відповідати новим формам життя, наразі творчі здібності мають стати правилом, а не винятком. Отже і творча діяльність повинна

переважати над трудовою. Як вказує вітчизняний вчений В. Кремень, найважливішою рисою сьогодення стають незворотні зміни в характері людської діяльності, її перехід з трудової у творчу. Специфікою творчості є її самодостатність, домінування, прагнення до саморозвитку особистості. Розглядаючи творчість, як основну характеристику сучасності, В. Кремень зазначав, що вона протистоїть праці як інтенсивній фізичній діяльності. Звідси частково виникає нерозуміння і несприйняття творчості та її результатів, а разом з нею – інновацій [8]. Оскільки творчість – це завжди створення нового, від якого залежить поступ суспільства шляхом прогресу, тоді й інноваційний розвиток, а саме інновація – є творчим процесом.

Слід зазначити, що творчість є вічною та невичерпною філософською темою. Саме науковій філософії належить пояснення питання «що є творчість», та що є «сутністю творчості». Будь-який продуктивний поступ у філософській розробці теми творчості можливий лише за умови використання величезної світової філософської традиції, добротної наукової методології. Досягти плідних і значущих результатів у інтегративному осягненні феномена творчості можливо лише застосувавши до нього комплексний підхід. Щоб осягнути творчість та пізнати її на рівні сутності необхідно розглядати її не у відриві та ізольованості від дотворчих форм розвитку, а досліджувати всебічно саме відношення «творчість» – «розвиток», «творчість» – «діяльність». Адже лише в такому відношенні можна осягнути сутність як одного, так і іншого [7].

Втім питання творчості тісно пов'язані й з тими змінами, які відбуваються в ціннісних трудових орієнтаціях. Адже вони неодмінно спрямовані на формування нового механізму мотивації, які стимулюють творчу активність та ініціативу людей, скеровуючи їх на нові форми самореалізації в праці. Найбільш гостро ці питання постають в молодіжному середовищі, в якому спостерігається тенденція посилення егоїстичних мотивів. Моральний релятивізм і перевага матеріальних заохочень домінують над такими цінностями, як допомога людям, сприяння розвитку суспільства тощо. Така тенденція в сучасному постеконічному суспільстві вимагає вивчення та переосмислення системи нових цінностей. Тому на порядку денному постають чи не найголовніші питання сьогодення, як то – дослідження духовних цінностей, створення нових підходів до виховання молоді, введення новацій на ринку праці. Всі ці та багато інших факторів сприятимуть розв'язанню не тільки багатьох молодіжних проблем, а й нашого суспільства в цілому, адже життєві цінності молоді сьогодні, будуть визначати спосіб життя наступних поколінь у майбутньому.

Питання цінностей, як джерела соціальних змін, неодмінно пов'язані з сучасними інноваційними процесами. Ці проблеми тісно переплітаються між собою. Тому досліджувати соціокультурні передумови соціальних інновацій неможливо без аналізу існуючих у суспільстві систем цінностей. Адже саме цінності постають передумовою існування й виникнення інноваційних процесів. Вони регулюють індивідуальну поведінку, інтегрують розрізнені людські дії в цілісну систему, стають передумовою оцінки будь-якої людської діяльності.

За останні десятиріччя як в нашій країні, так і за кордоном проблема цінностей і ціннісних орієнтацій набула особливої актуальності. Ці поняття стали об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема – філософії, психології, соціології, які вказують на їхню складність та багатоплановість. Традиційною у філософії є проблема цінностей, яка у трансформаційних суспільствах характеризується змінною динамікою розвитку, руйнацією усталених, пошуком та утвердженням новітніх світоглядно-ціннісних пріоритетів.

Еволюція філософських уявлень про цінності була давньою теоретичною традицією, яка розкривала відношення людини до світу. Витоки теорії цінностей відмічались ще у філософській думці античності. Світ ціннісних переживань здавна перебував у центрі філософських досліджень, переважно у його етичних, естетичних та релігійних проявах. В античну та середньовічну епохи філософи розробляли ціннісну феноменологію, не

приділяючи уваги аналізу і логічному змісту категорії «цінність». Принциповим поштовхом до розвитку теорії цінностей стала філософія раціоналізму (XVII ст.), який гостро поставив питання про природу висхідних визначень буття, його підпорядкованість законам і раціональному пізнанню світу. У XVIII ст. виокремлюється дисципліна яка вивчає цінності – аксіологія. Першим хто проаналізував цінності був Сократ, послідовником якого став І. Кант. Поворотним пунктом у розвитку проблеми цінностей стало вчення І. Канта про регулятивні принципи практичного розуму, за яким вищі цінності буття мають не онтологічні, а виключно регулятивні підстави для існування. Вчений першим розмежував поняття буття і блага, протиставивши сферу моральності як свободи сфері природи, яка має підлягати закону необхідності. М. Гартман і Ф. Шиллер продовжили лінію І. Канта в дослідженні цінностей. У другій половині XIX ст. починає формуватись аксіологічний напрям у філософії (Г. Лотце, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт). Успішну спробу створити систему цінностей зробив німецький філософ, один із засновників Баденської школи неокантіанства Г. Ріккерт. Усвідомлюючи всі труднощі, з якими стикаються дослідники, вчений запропонував «відкриту» систему цінностей як «вчення про світобачення». Він ставить завдання виявити надісторичне в історичному, здійснення цінностей в процесі досягнення «благ». Г. Ріккерт вказував на те, що «тільки присвятивши себе цілі підвищення життя, ми виконуємо наше істинноприродне й ціннісне призначення. Тому й необхідно досягнути всі культурні цінності, як цінності життя» [9].

Слід зазначити, що у XX ст. аксіологічну проблематику продовжують активно розробляти представники феноменології, герменевтики та екзистенціалізму. Філософські школи починають активно досліджувати проблему раціональної та моральної (ціннісної) визначеності світу. У цей час розвиток теорії цінностей іде шляхом суб'єктивізації та трансценденталізації проблеми. Цінності починають тлумачитись як потойбічні духовні феномени, вічні трансцендентні сутності, які закладені Богом як потенційна довершеність у предмети навколишнього світу. Втім у радянські часи, коли домінувала філософія марксизму, наукова теорія цінностей довгий час не досліджувалась. Згодом, починаючи з 60–70-х років XX ст. наукова теорія цінностей, її основні проблеми і методи вирішення почали інтенсивно обговорюватись і у марксистській філософії. Такий різнобічний досвід філософських пошуків дав змогу розглядати означену проблему з нових, узагальнених позицій. У сучасний період дослідження теорії цінностей значно розширюються, зокрема з'являються нові відгалуження від загальної аксіології, які стають об'єктом вивчення більш конкретних і поглиблених сфер ціннісної свідомості та ціннісного ставлення людини до навколишньої дійсності. На цій основі формується теологічна аксіологія, представники якої намагаються досліджувати духовні цінності людини через їх дотичність до релігійної моралі.

Питанням духовних цінностей переймались ще у давньому Єгипті, античній Греції та Римі. Однак духовні кризи, які спостерігались в ті часи дещо відрізнялись від кризи етичної культури. Відомий німецький поет та філософ Фрідріх Шиллер у праці «Листи про естетичне виховання людини» зазначав, що культуру розривають непримиримі протиріччя. Головна причина такої хворобливості часу полягає не в області інтелекту, а в людській волі, вона складається з недоліків мужності, істини, в неспроможності сприймати й втілювати в життя результати теоретичної культури ідей розуму. Наразі в цій праці мислитель досить чітко сформулював положення, які мали надзвичайну важливість для подолання духовної кризи і в сучасному світі. Втім не слід вважати, що всю провину за кризу культури Ф. Шиллер покладає на агресивність обездолених мас. Передумовою анархії, яка знищує культуру стає не тільки соціальна психологія людей, які обмежені в доступі до культури й не розуміють сенсу та значущості людської культури цінностей, але й сам тип носія культури, представників тих соціальних груп, на які покладається завдання збереження та розповсюдження цивілізації. "Якщо культура вироджується, – пише Ф. Шиллер, – то вона переходить у більш зрілу шкоду, ніж коли-небудь зазнало варварство" [12].

Отже, не слід недооцінювати значення культури, адже вона являється сукупністю проявів життя народу, вона розпадається на різні області й сфери людської життєдіяльності (політика, економіка, релігія, наука, мистецтво і т. ін.), які пов'язані між собою й впливають одна на одну. Наразі культура встановлює, що є цінність, і що – антицінність. У наш час, набуває важливого значення інноваційна культура. Адже вона, використовуючи накопичений досвід науково-технічного, інноваційного і етичного потенціалу, дасть змогу вийти із сучасної системної кризи (Н. Холодний). Безперечно, в умовах жорсткої конкуренції досить важко творити і використовувати надбання людства для організації ефективної, системної та якісно нової інноваційної діяльності. Але без функціонування інноваційної культури, яка б відповідала існуючим сучасним потребам не можливе просування вперед. Щоб не втратити великий ідейний потенціал, накопичений людством, а з ним і творчо-інноваційний дух необхідно спрямовувати роботу з масовою самодіяльною, організованою, активною етичною діяльністю, яка допоможе стимулювати й забезпечити соціальну та особистісну діяльність вчених і підтримати їх ідеї та інновації.

Щоб зрозуміти сутність інновації, перш за все необхідно усвідомити появу нових соціальних суперечностей, які з'являються в сучасному суспільстві. Адже отримавши освіту, досягши високого рівня добробуту, шукаючи своє місце в житті, люди все більше спрямовують свої зусилля на духовне й інтелектуально-культурне зростання. Вони є представниками нової духовності, яким протистоїть та частина населення, яка зосереджена на задоволенні лише своїх матеріальних потреб. Особи, які не вважають освіту і свій духовно-культурний саморозвиток вищою цінністю і зайняті переважно в масовому виробництві відрізняються від людей, для яких набуті знання дають можливість більше не залежати від роботодавців. Така ситуація вимагає по-новому подивитись на перспективи подальшого суспільного розвитку, змушує кардинально переорієнтовувати особисту діяльність, а разом з нею й мислення. Це і є однією з головних причин потреби в інноваціях. Адже в умовах, коли інформація стає основним ресурсом, необхідно усвідомити, що неможливо оминати тих змін, які відбуваються в культурі та в самій людині, в її цінностях і мисленні.

За таких умов, аналізуючи цивілізаційний аспект глобалізаційного розвитку, необхідно звернути увагу на інноваційне мислення. Адже інноваційне мислення є інтелектуальною і психологічною спрямованістю до новацій, яке неодмінно пов'язане з екоетичною свідомістю. Наразі, як зазначає вітчизняний вчений В. Кремень, "інновація – це не тільки нововведення, але й здатність до нового мислення, до переосмислення існуючих теорій, сталих істин, правил та норм поведінки в науці, освіті, виробництві, політиці, культурі тощо. Ніяке нововведення не відбувається, якщо мислення саме не буде інноваційним. У такому контексті перед нами постає проблема інноваційної людини. Її вирішення сьогодні багато в чому залежить від рівня культури навколишнього середовища, суспільного комфорту, особистого добробуту, впевненості в своїх професійних можливостях. Саме інноваційна людина і може осмислити ті проблеми та суперечності, які породжує сучасний етап розвитку науково-технічного прогресу [4].

Отже, кардинальні зміни, які відбуваються в нашій країні, потребують переоцінки існуючих цінностей. Якщо раніше існувала певна спадковість у передачі цінностей від старшого покоління до молодшого, то зараз цей феномен не спостерігається. Наразі вчений В. Лісовський зазначає, що молоде покоління опинилося в ситуації, коли воно, логікою історії покликане продовжувати свій розвиток на базі успадкованих матеріальних та духовних цінностей, змушене брати участь у виробленні цих цінностей, частіше всього самостійно. Але з настанням інноваційних змін у суспільстві змінюються й матеріальні фактори життя, іншим стає політичний аспект соціального середовища, ідеологічні орієнтації, міжнародні зв'язки, культурне середовище. Все це потребує нових досліджень і нових узагальнень. Вивчати, прогнозувати, корегувати – саме такою має бути відповідь сучасного суспільства на виклик інноваційних тенденцій, які розгортаються в молодіжному середовищі і які будуть визначальними у його житті вже в найближчому

майбутньому. Значущість інноваційних цінностей буде зростати тільки тоді, коли буде взаємозв'язок усіх цінностей в одній системі духовності, яка сформує особистість та визначить її місце в інноваційному суспільстві.

Література

1. Бергсон А. Творча еволюція / пер. з фр. Р. Осадчука. – К. : Видавництво Жупанського, 2010. – С. 295–302.
2. Ильин И. А. Путь духовного обновления. Гл. 3. О свободе. – М. : Русская книга, 1996. – Т. 1. – С. 32.
3. Кремень В. Інноваційність людини як вимога часу // Філософія глобального світу. Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2010. – № 4. – С. 6.
4. Кремень В. Інноваційність людини як вимога часу // Філософія глобального світу. Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2010. – № 4.
5. Кремень В. Інноваційність людини як вимога часу // Філософія глобального світу. Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2010. – № 4. – С. 8.
6. Надольний І. Соціально-гуманістичний потенціал національної свідомості // Державне управління в Україні: реалії та перспективи : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. Лугового, В. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – С. 29–34.
7. Новіков Б. В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму : монографія. – К. : НТУУ КП, 1998.
8. Ориген. О началах. – М., 1993. – С. 73.
9. Риккерт Г. Ценности жизни и культурные ценности / Г. Риккерт // Логос. – М. : Тип. Т-ва А. А. Левенсон, 1912–1913. – Кн. 1. – С. 6.
10. Спиноза Б. Этика / Пер. с лат. Н. А. Иванцова. – СПб. : Аста-пресс, 1993.
11. Фіхте Й. Г. Абсолютне обґрунтування права в дійсності / пер. з нім. В. Абашніка // Практична філософія та правовий порядок : зб. наук. ст. – Харків : Центр Освітніх Ініціатив, 2000. – С. 331–334.
12. Шиллер И.-Х.-Ф. Письма об эстетическом воспитании человека // Шиллер И.-Х.-Ф. Собр. Соч.: в 8 т. Т. 8. – М., 1950. – С. 370.

Стеценко І.І.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

СПВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ, ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ ТА АГРОНОМІЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Одна з важливих особливостей наукового пізнання, порівняно з життєвим досвідом, полягає в його організованості та використуванні цілого ряду методів дослідження.

Будь-який метод формується на основі певної теорії, яка виступає як необхідна передумова методу. Ефективність, успішність кожного методу залежить від того, наскільки теорія істинна, змістовна, глибока, фундаментальна. Адже всі ці характеристики виявляються в способах, прийомах, принципах, нормах, які становлять метод наукового пізнання. Дослідження методів пізнання і практичної діяльності є завданням спеціальної дисципліни - методології.

Методологія – складна, динамічна, цілісна, субординована система способів, прийомів, принципів різних рівнів, сфери дії, спрямованості, евристичних можливостей, змістів, структур тощо [1]. Слово-термін «методологія» (від грец. Methodos - дослідження і logos - знання) позначає вчення про науковий метод пізнання, а також сукупність методів, що застосовуються у будь-якій науці. Методологія - це спосіб дослідження явищ, підхід до досліджуваних явищ, планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини. Методологія – це вчення про найбільш загальні принципи, структуру, логічну організацію, методи та засоби пізнання і перетворення навколишнього світу [2].

Методологія не може бути зведена до якогось одного, навіть дуже важливого методу. Вчений ніколи не повинен покладатися на якесь єдине вчення, ніколи не повинен

обмежувати методи свого мислення єдиною філософією. Методологія не є також простою механічною сумою окремих методів.

Різноманіття видів людської діяльності зумовлює й різноманітний спектр методів, що можуть бути класифіковані за певними критеріями. Насамперед варто виділити методи духовної, ідеальної (у тому числі наукової) та методи практичної, матеріальної діяльності. Система методів (методологія) не може бути обмежена лише сферою наукового пізнання, вона повинна виходити за її межі й неодмінно охоплювати сферу практики, і ці дві сфери тісно взаємодіють.

Що стосується методів науки, то підстав для їхнього розподілу на групи може бути кілька. Так, залежно від ролі й місця у процесі наукового пізнання можна виділити методи формальні та змістовні, емпіричні та теоретичні, фундаментальні і прикладні, методи дослідження і викладення тощо. Зміст досліджуваних наукою об'єктів становить критерій для розгалуження методів природознавства та методів соціально-гуманітарних наук. Своєю чергою методи природничих наук можуть бути поділені на методи вивчення неживої природи та методи вивчення живої природи тощо. Виділяють також якісні й кількісні методи, однозначно-детерміністські й вірогіднісні, методи безпосереднього й опосередкованого пізнання, оригінальні та похідні тощо.

У сучасній науці успішно працює багаторівнева концепція методологічного знання, згідно з якою всі методи наукового пізнання можуть бути розділені на основні групи (за ступенем спільності та широти застосування).

1. Філософські методи, серед яких найдавнішими є діалектичний і метафізичний. Кожна філософська концепція має методологічну функцію та є своєрідним способом розумової діяльності. Тому до них також відносяться аналітичний (характерний для сучасної аналітичної філософії), інтуїтивний, феноменологічний, герменевтичний (розуміння) та ін.

Філософський метод - це не просто фізичне зведення жорстко фіксованих регуляторів, а система гнучких принципів, операцій, прийомів, що носять загальний, універсальний характер, тобто знаходяться на найвищих (граничних) рівнях абстрагування. Тому філософські методи не описуються у чітких термінах логіки й експерименту, не підлягають формалізації та математизації.

Філософські методи задають лише найзагальніші напрями дослідження, його генеральну стратегію, але не заміняють спеціальні методи й не визначають остаточний результат пізнання прямо та безпосередньо.

2. Загальнонаукові підходи й методи дослідження отримали широкий розвиток і застосування в науці ХХ та ХХІ ст. Вони виступають у якості своєрідної «проміжної методології» між філософією та фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. До загальнонаукових понять найчастіше відносять такі поняття, як «інформація», «модель», «структура», «функція», «система», «елемент», «оптимальність», «ймовірність» тощо.

Характерними рисами загальнонаукових понять є, по-перше, невід'ємність у їхньому змісті окремих властивостей, ознак, понять певної низки окремих наук і філософських категорій, по-друге, можливість (на відміну від останніх) їхньої формалізації, уточнення засобами математичної теорії, символічної логіки.

Якщо філософські категорії втілюють у собі гранично можливий ступінь спільності - конкретно-загальне, то загальнонауковим поняттям притаманне здебільшого абстрактно-загальне (однакове), що й дозволяє виражати їх абстрактно-формальними засобами.

На підставі загальнонаукових понять і концепцій формулюються відповідні методи й принципи пізнання, що й забезпечують зв'язок та оптимальну взаємодію філософії зі спеціально-науковим знанням і його методами. До числа загальнонаукових принципів і підходів відносяться системний і структурно-функціональний, кібернетичний, вірогідніший, моделювання, формалізація тощо.

Важлива роль загальнонаукових підходів полягає в тому, що їхній «проміжний характер» опосередковує взаємоперехід філософського та наукового знання (а також відповідних методів).

3. Методи окремих наук – сукупність способів, принципів пізнання, методів дослідження і процедур, що застосовуються у тій чи іншій науці й відповідають певній основній формі руху матерії. Це методи механіки, фізики, хімії, біології та соціально-гуманітарних наук.

4. Дисциплінарні методи – система прийомів, що застосовується у тій чи іншій науковій дисципліні та входить у якусь галузь науки або виникли на стиках наук. Кожна фундаментальна наука становить комплекс дисциплін, що мають свій специфічний предмет та свої своєрідні методи дослідження.

5. Методи міждисциплінарного дослідження – сукупність низки синтетичних, інтегративних способів, що виникли як результат сполучення елементів різних рівнів методології та націлені основним чином на стики наукових дисциплін. Широке застосування подібні методи знайшли у реалізації комплексних наукових програм [1].

Багатоманітність сфер людської діяльності обумовлює розмаїтий спектр методів, які можуть бути кваліфіковані за різними критеріями.

Спираючись на загальнонаукові методи, кожна конкретна наука розробляє власну методологію, яка проявляється, зокрема, у сфері окремих методик. Щодо них філософська методологія є загальною теорією методів [3]. Звернемо свою увагу на спектр методів, характерний для агрономії.

В агрономії використовують методи досліджень: загальнонаукові та спеціальні [4].

Із загальнонаукових методів в агрономії найчастіше застосовують такі: гіпотези, експеримент, спостереження, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, абстрагування, конкретизацію, аналогію, моделювання, формалізацію, інверсію, узагальнення.

Гіпотеза – наукове припущення, істинне значення якого є не визначеним.

Розрізняють гіпотези як метод розвитку наукових знань і як складову частину наукової теорії. Якщо гіпотези використовують для розвитку знань, то спочатку висувають певні припущення, які потім перевіряють в експерименті. Гіпотези можуть висуватись на основі відомих знань і в такому випадку вони є обґрунтованими припущеннями. Крім того, вони можуть бути просто здогадками. Наприклад, у господарстві низька врожайність районованого сорту озимої пшениці. При цьому можуть висуватись такі робочі гіпотези: рівень мінерального живлення низький і його треба підвищити; співвідношення поживних елементів не відповідає вимогам культури і сорту; при вирощуванні сорту не беруть до уваги особливості попередників; норми висіву не відповідають родючості ґранту та ін. Кожна з цих гіпотез висувається на основі того, що вже спостерігалось у практиці. Подібні та інші гіпотези перевіряють в експериментах, вирощуванням зазначеного сорту пшениці за умов різного мінерального живлення та співвідношення поживних елементів, після різних попередників, з неоднаковими нормами висіву тощо. Якщо при поліпшенні агротехніки рівень урожайності та якості продукції сорту не підвищуються, висувають гіпотезу про можливість використання на даному фоні агротехніки інших сортів.

Якщо селекціонер пропонує новий сорт культури, то робоча гіпотеза про перспективність сорту висувається на основі його характеристики, яку дає Держкомісія по випробуванню і охороні сортів. Існують такі правила висування гіпотез:

- 1) відповідність гіпотез фактам, яких вони стосуються;
- 2) з висунутих гіпотез найбільш придатна та, яка пояснює більшу кількість фактів;
- 3) для пояснення фактів зв'язок гіпотез з ними має бути найтіснішим;
- 4) суперечливі гіпотези не можуть бути одноразово істинними;
- 5) при висуванні гіпотези треба усвідомлювати імовірність їх висновків.

Гіпотези як здогадки менш поширені у наукових дослідженнях, але вони можуть мати велике значення (наприклад, здогадки Ньютона про закони всесвітнього тяжіння,

Резерфорда про одержання енергії від ядерних реакцій, Лібиха – про мінеральне живлення рослин та ін.).

Експеримент – метод пізнання, за допомогою якого в штучних, але контрольованих умовах досліджуються об'єкт та процеси, що відбуваються в ньому. В експерименті перевіряються гіпотези, які висуваються при плануванні досліджу.

Сучасна наука використовує різні види експериментів: якісні, кількісні (вимірювальні), змішані, мислені та обчислювальні.

Основною метою якісних експериментів є виявлення передбаченого гіпотезами чи теоріями явища (є чи немає). Так, згідно з характеристикою один сорт пшениці стійкий до ураження сажкою, другий – до вилягання. В експерименті це можна перевірити. У якісних експериментах можна також мати відповідь на такі запитання: морозостійкий сорт чи ні, ранньостиглий чи пізньостиглий тощо.

Більш складними є кількісні (вимірювальні) експерименти, у яких досліджують кількісні показники певних властивостей об'єкта. Так, при вивченні попередників для культури визначають її врожайність, якість продукції, ступінь ураженості шкідниками, хворобами та ін. При обліках мають на увазі такі кількісні показники, як маса (ц) або цукристість, білковість, ураженість (%) тощо.

Найчастіше застосовують змішані експерименти, коли у них вивчають показники якісної і кількісної мінливості.

У фундаментальних науках використовують і мислені експерименти над ідеалізованими об'єктами з метою з'ясування узгодженості основних принципів теорії. Обчислювальний експеримент базується на розрахунках математичних моделей з тим, щоб вибрати з них найбільш оптимальну. У таких експериментах для складних розрахунків користуються комп'ютерами. Експеримент має певні переваги порівняно з іншими методами. Одна з них полягає в тому, що в експерименті досліджуваний об'єкт перебуває в штучних умовах, не чекаючи, поки вони з'являться у природі – зрошують або удобрюють рослини, висівають насіння різними нормами, у різні строки, захищають посіви від хвороб і шкідників за допомогою різних хімічних препаратів тощо. Перевагою експерименту є також те, що в одному досліді можна вивчати кілька явищ і тоді дослід стає багатофакторним. У процесі дослідження всі явища або фактори можна розчленувати для більш детального аналізу. В експерименті можна вивчати не лише окремі елементи агротехніки, але і її технологію. Наприклад, у ньому є можливість порівняти інтенсивну технологію вирощування сільськогосподарської культури із звичайної, яку застосовували раніше. Слід зазначити, що експеримент (дослід) є провідним методом агрономічних досліджень разом з висуванням гіпотез та спостереженнями.

Спостереження – цілеспрямоване зосередження уваги дослідника на явищах експерименту або природи, їх кількісна та якісна реєстрація.

Метою спостережень у науковій агрономії є виявлення кращих елементів агротехніки, технологій, сортів, ґрунтів тощо, які сприяють підвищенню врожаю та поліпшенню його якості. Основними вимогами спостереження є такі

- 1) одержання однозначних результатів досліджень;
- 2) об'єктивність, тобто можливість контролю за допомогою повторного спостереження;
- 3) використання для спостереження точних приладів;
- 4) правильна інтерпретація результатів спостережень.

Прикладами спостережень є визначення морозо-, зимо-, посухостійкості рослин, стійкості їх до вилягання, пошкодження шкідниками та ураження хворобами тощо. Спостереження проводять не лише в експерименті, а й поза ним. Так, спостерігають за явищами природи: випаданням атмосферних опадів, температурою та вологістю повітря, температурою ґрунту, кількістю сонячних днів, настанням перших заморозків восени та останніх навесні, початком вегетації та її кінцем, початком і кінцем цвітіння, проходженням інших фенофаз у рослин безпосередньо в природі, тобто без експерименту.

В результаті таких спостережень можна мати дані і зробити цінні висновки про агрокліматичне районування різних культур. Різновидністю спостережень можуть бути обліки врожайності та визначення якості продукції в умовах експерименту чи поза ним.

Обліки та спостереження необхідно проводити за спеціальними апробованими методиками відповідно до державних стандартів. Всі прилади для обліків та спостережень (ваги, термометри, колориметри та ін.) треба перевіряти не менш як один раз за рік Державною інспекцією по стандартах. Результати перевірки оформляють актами.

Аналіз – метод дослідження, за допомогою якого досліджуваний об'єкт уявно або практично розчленовується на складові частини а метою більш детального вивчення (наприклад, дослід спочатку аналізують по повтореннях, а кожне повторення – по окремих ділянках, варіантах). Рослини у динаміці їх росту аналізують або через певний проміжок часу – один раз за декаду, місяць – або за фазами розвитку рослин. Для визначення хімічного складу рослини спочатку розчленовують на окремі органи – листя, стебла, плоди, коріння тощо.

У коренеплодах цукрових буряків визначають вміст цукрів, у зерні злакових культур – білка, у бульбах картоплі – крохмалю тощо. У наукових дослідженнях застосовують кілька видів аналізу. Один з них полягає в тому, що після розчленування об'єкта на складові частини визначають співвідношення між ними. Іншим видом аналізу є класифікація ґрунтів, рослин, хвороб, шкідників тощо. Відомі також аналізи математичні, формально-логічні та ін. Аналіз як метод досліджень використовують у зв'язку із синтезом.

Синтез – поєднання розчленованих та проаналізованих частин досліджуваного об'єкта або кількох об'єктів в єдине ціле. Завдання синтезу – на основі детального аналізу одержати необхідні дані для більш повних висновків та узагальнень. Певною мірою синтез протилежний аналізу, але вони взаємозалежні та взаємообумовлені. Наприклад, аналізуючи дані кожного повторення, дослідник обчислює середні арифметичні по кожному варіанту. Аналіз же кожного варіанта призводить до їх об'єднання у досліді, після чого роблять висновки та узагальнення і як кінцевий синтез – дають рекомендації виробництву. Синтез як метод дослідження має різні форми: взаємозв'язок теорій як об'єднання конкурентних гіпотез, побудова гіпотетико-дедуктивних теорій та ін. У сучасній науці синтез використовують не тільки для дослідження окремого об'єкта у певній галузі науки, а й окремих наук з виявленням існуючих між ними зв'язків (наприклад, між агрономією, фізикою, математикою, хімією та ін.).

Індукція – метод досліджень, за допомогою якого судження ведуть від фактів до конкретних висновків. Якщо листя рослин жовтіє, то роблять висновок про недостатнє азотне живлення; якщо воно набуває фіолетового відтінку – про нестачу фосфору в рослині, якщо листя в'яне, то це є основою для висновку про погіршення водного режиму ґрунту.

Дедукція – метод досліджень, який дає змогу за допомогою аналізу загальних положень і фактів робити часткові і поодинокі висновки. Застосування будьякого загального положення, закону або закономірностей для часткових висновків здійснюється також дедуктивним методом. Наприклад, відомо, що застосування хімічної речовини тур для обприскування рослин пшениці зменшує міжвузля рослин. Чим коротші міжвузля, тим нижчою буде рослина. Звідси конкретним буде висновок, що короткостеблові рослини пшениці більш стійкі до вилягання. Перевірка цього висновку на практиці підтвердила його правильність.

Апробацію сортів сільськогосподарських культур за допомогою морфологічних ознак того чи іншого сорту проводять із застосуванням дедуктивного методу.

Застосовуючи цей метод, за вмістом та співвідношенням поживних елементів у рослинах або за візуальними ознаками роблять висновки про умови азотного, фосфорного чи калійного живлення.

Абстракція – мислене виділення основного у об'єкті досліджень, його найбільш суттєвих зв'язків. Використовують два типи абстракцій:

- 1) ототожнення – для створення понять про системи, класи;
- 2) ізолювання – для виділення основного серед стороннього, що є найважливішим питанням абстракції.

Отже, серед десятків варіантів експерименту дослідник виділяє найбільш ефективні, які істотно відрізняються від інших за основними показниками. При цьому селекціонер серед багатьох гібридів виділяє найцінніші не лише за врожайністю і якістю продукції, а й стійкі до хвороб, шкідників, посухо- та морозостійкі та з іншими цінними властивостями. Коли вивчають утворення рослиною органічної речовини як результат складних хімічних, біохімічних, фізіологічних, мікробіологічних та інших процесів за участю сонячної енергії, то вживають поняття «фотосинтез». При цьому дослідник абстрагується від другорядних процесів – водного, поживного режиму ґрунту та інших і виділяє листя як найбільш істотний фактор у первинному створенні органічної речовини на Землі.

Абстракція також передбачає прогнозування результатів експериментів і тому є універсальним методом пізнання.

Іноді користуються абстракцією ідеалізації – мисленим уявленням об'єктів або процесів з оптимальними параметрами, які реально не існують. Так, ідеальний сорт пшениці повинен магі високу врожайність, відмінні хлібопекарські властивості, бути стійким проти хвороб і шкідників, морозо-, зимо- і посухостійким, не полягати на високих агрофонах тощо. Абстракція ідеалізації використовується спочатку для створення теорії, а потім для застосування у досліді і практиці.

Конкретизація – метод досліджень, за допомогою якого від абстрактного переходять до конкретного. Наприклад, виділивши у створенні органічної речовини основний процес – фотосинтез – і зрозумівши його суть, дослідник мислено знову повертається до рослини, середовища, системи «середовище – рослина», розглядає взаємодію рослини з усіма факторами її життя. Отже, методи абстрагування і конкретизації дуже взаємопов'язані, доповнюють один одного і мають бути використані дослідником разом з іншими методами.

Аналогія – метод, завдяки якому знання про відомі вже об'єкти, предмети або явища переносяться на інші ще невідомі, але схожі з відомими і раніше вивченими. При цьому висновок робиться за аналогією. Так, якщо у господарстві впроваджується новий сорт картоплі і про нього відомо, що він аналогічний районаному сорту Пролісок, то це означає, що новий сорт так само ранньостиглий, стійкий проти раку і картопляної нематоди, високопродуктивний, як і районаний сорт.

Оскільки ізолювано взята аналогія не має доказової сили, її треба використовувати разом з іншими методами пізнання, додержуючи таких вимог: 1) аналогія має ґрунтуватись на істотних ознаках і більшому числі загальних властивостей; 2) зв'язки між порівнюваними ознаками повинні бути тісними; 3) аналогія як метод має показати не лише схожість об'єктів, а й різницю між ними. Метод аналогій, застосований на подібність показників, предметів і явищ, є основою моделювання.

Моделювання – метод дослідження об'єктів, процесів і явищ на їх моделях.

Суть моделювання – заміна об'єктів, які важко вивчати, спеціально створеним аналогом зручної моделі. Щоб дослідження на моделях були ефективними, кожна з них повинна мати риси оригіналу. Якщо модель зберігає фізичну природу оригіналу, то вона є фізичною моделлю. Наприклад, можна моделювати ґрунт, рослинні клітини, органи. Математичну модель створюють, а її оригінал лише описують відповідними рівняннями. Такою моделлю є математичне описування врожайності певної культури чи сорту залежно від умов навколишнього середовища.

Прикладом найпростішого моделювання у дослідній справі є складання схеми досліді, креслення у масштабі дослідної ділянки з її обліковою та захисною частинами,

схематичне відображення всього досліду з виділенням повторень і зазначенням місця кожного варіанта тощо.

Розрізняють моделювання структури об'єкта і моделювання його поведінки, тобто процесів, які відбуваються в об'єкті досліджень. Чим повніше модель відображує оригінал, тим результати досліджень моделі будуть більше відповідати результатам об'єкта досліджень. Моделювання як метод застосовується разом з іншими методами, часто з експериментом і має назву модельного експерименту.

Формалізація – метод вивчення об'єктів за допомогою окремих елементів їх форм, які відображують зміст об'єкта. Найчастіше формалізацію застосовують з використанням математики, подаючи докази у вигляді послідовних формул.

Інверсія – метод незвичайного вивчення об'єкта, явищ, предметів під певним кутом або навіть з боку, протилежного тому, який вивчали раніше. Це – порушення звичайного порядку вивчення об'єктів або явищ, поєднання несумісного, поділ неподільного. Основним у методі інверсії є відмова від загальноприйнятих поглядів і прийомів у дослідженнях. Щоб узяти середню наважку, зразки рослин перед хімічним аналізом потрібно спочатку висушити і розмолоти. При висушуванні при високих температурах у рослинних зразках відбуваються перетворення, внаслідок яких може докорінно змінитись біохімічний склад зразка і результати аналізу будуть недійсними. Отже, не можна висушувати рослинні зразки для біохімічного аналізу при високих температурах. Однак цю проблему можна вирішити методом інверсії, тобто зневоднити рослинний зразок при низьких температурах.

При цьому біохімічні зміни у зразку припиняються і результати аналізу покажуть фактичний вміст тих органічних речовин, які у природі містять органи чи вся рослина.

Узагальнення – метод, за допомогою якого уявно переходять від окремих фактів, явищ та процесів до ототожнювання у думках або від одного поняття, судження до більш загального. Спочатку узагальнюють результати досліджень для кожного повторення, потім для всього досліду, конкретного господарства, а далі для всіх господарств, що розміщуються в аналогічних ґрунтово-кліматичних умовах, для певних культур, сортів тощо. Узагальнювати можна факти, судження і наукові теорії. Для цього використовують абстракцію, конкретизацію, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію тощо.

До спеціальних методів досліджень належать ті, які застосовують у науковій агрономії, тому їх ще називають конкретно-науковими. До цієї групи належать такі основні методи: лабораторний, вегетаційний, лізиметричний, вегетаційно-польовий, польовий, експедиційний. Кожний з них можна використовувати у взаємозв'язку з іншими спеціальними та загальнонауковими методами.

Лабораторний метод застосовують для аналізу рослин, їх середовища в лабораторних умовах з метою вивчення взаємодії між рослиною та умовами навколишнього середовища, оцінки якості врожаю, вивчення обміну речовин у рослинах, дослідження фізичних, хімічних та мікробіологічних властивостей ґрунту тощо.

За допомогою хімічних аналізів ґрунту в лабораторних умовах визначають забезпеченість різних ґрунтів основними елементами живлення після різних попередників, обробітку ґрунту, систем удобрення тощо. Визначаючи у рослинах вміст макро- та мікроелементів, масу рослин і зробивши розрахунки, можна одержати дані про винесення з ґрунту поживних елементів культурами. Визначення вологості ґрунту, вмісту в ньому насіння бур'янів, їх кореневищ та кореневих паростків, дослідження структури та інших фізико-хімічних властивостей ґрунту дає змогу мати дані про його окультуреність, придатність для вирощування сільськогосподарських культур. За допомогою пророщування посівного матеріалу у термостатах визначають схожість насіння рослин та ін.

Лабораторний метод передбачає не лише детальні аналізи, а й об'єктивний і всебічний синтез результатів досліджень з наступною перевіркою пропозицій на практиці. У роки з надмірною кількістю опадів вміст цукру у буряках може значно знижуватись,

про що свідчать результати лабораторних аналізів. Однак це не означає, що збільшення кількості опадів обов'язково спричинює погіршення якості цукрових буряків. При цьому треба всебічно проаналізувати інші фактори життя рослин, зокрема поживний, повітряний та температурний режими ґрунту, поліпшення яких при збільшенні кількості атмосферних опадів запобігатиме погіршенню якості врожаю.

Без лабораторного методу дослідження не можна проводити майже всі вегетаційні та польові досліді. Наприклад, без лабораторних аналізів не можна обійтись при виборі земельних площ для досліді, його плануванні і проведенні.

Веgetаційний метод – дослідження рослин, які вирощують у скляних будиночках при контрольованих умовах зовнішнього середовища строком від кількох днів до кількох місяців. Для багаторічних рослин дослідження можуть тривати кілька років. Основна мета веgetаційного методу полягає в тому, щоб вивчити значення окремих факторів життя рослин, суть процесів, що відбуваються в них, ґрунті та у системі «ґрунт – рослина».

Веgetаційний метод дає змогу підтримувати у межах запланованих дослідом різні умови – вологість, забезпечення поживними речовинами, рН розчину, освітлення, температуру тощо. Але цим методом не досліджується вплив окремих факторів, які вивчаються, на продуктивність рослин у мінливих природних умовах.

Оскільки у веgetаційних дослідженнях умови середовища регулюються і не змінюються так, як у полі, то кількість веgetаційних періодів, тобто повторень досліджень у часі, можна зменшити до мінімуму.

Завдяки веgetаційному методу було досліджено багато питань агрономічної науки: доступність рослинам фосфору з фосфоритного борошна; необхідність безпосереднього контакту кореневої системи, яка засвоює фосфорит, із самим добривом; роль бульбочкових бактерій у засвоєнні азоту бобовими рослинами з повітря; значення гною як джерела вуглекислоти для рослин. Веgetаційний метод часто використовують разом з польовим.

Дуже ефективним виявився веgetаційний метод для вивчення впливу різних зовнішніх факторів на мінеральне живлення рослин та обмін речовин у них, для дослідження залежності росту рослин від температури прикореневої зони і повітря. За допомогою веgetаційного методу вивчають роль води у живленні рослин, явище фотоперіодизму, інтенсивність освітлення, довготу світлового дня тощо. У веgetаційних будиночках можна порівнювати родючість різних ґрунтів і ефективність вирощування на них культур за однакових умов.

Основними недоліками веgetаційного методу є такі. У веgetаційних посудинах немає всіх шарів ґрунту, які є у полі, немає підґрунтя, що змінює гідрологічні умови дослідження. Часто у них поживним субстратом є пісок, вода, гравій тощо.

Тому цей метод не відповідає на питання, як буде впливати фактор, що вивчається, на врожайність культур у польових умовах. Одним з недоліків є також значні матеріальні затрати на спорудження веgetаційних будиночків та їх обладнання.

Проте веgetаційний метод дає змогу точніше моделювати різні умови середовища і виявляти кращі з них для сільськогосподарських рослин. Д. М. Прянішников писав, що веgetаційний метод більш точний, але менш реальний для безпосереднього впровадження його результатів у виробництво; польовий метод, навпаки, менш точний, але більш реальний. Тому ці методи і доповнюють один одного.

Лізиметричний метод – дослідження рослин і властивостей ґрунту в полі з метою вивчення балансу вологи і елементів живлення. Проводять такі дослідження у дуже великих посудинах – лізиметрах, які періодично зважують. Цей метод відрізняється від веgetаційного тим, що життя рослин і властивості ґрунту досліджують не у веgetаційних будиночках, а безпосередньо у полі, де лізиметри вставляють у викопані ями так, щоб надземна частина рослин була в таких самих умовах, як і рослин, вирощуваних безпосередньо в полі. У дві кожного лізиметра є отвір, через який збирають промивні води для хімічних аналізів.

Залежно від мети дослідження і рослини висота ґрунту в лізиметрах може коливатись від 25 см до 2 м (найчастіше 1-1,5 м). За способом наповнення ґрунтом розрізняють два типи лізиметрів: і насипним ґрунтом, тобто з порушенням його природного складення і природною будовою (у лізиметр вкладають моноліт ґрунту). У насипні лізиметри ґрунт насипають пошарово, просіваючи, змішуючи і ущільнюючи його до природного об'єму. Залежно від завдання досліду лізиметри можуть бути зайняті рослинами або без рослин. Лізиметри можуть бути бетонними з об'ємом на 1-2 м

з ґрунту або металевими з діаметром 20–100 см. Іноді для лізиметрів використовують металеві лійки діаметром до 50 см. Щоб зручніше збирати промивні води, під лізиметрами обладнують освітлені коридори. Для періодичного зважування у лізиметрах роблять спеціальні отвори або кільця. Незалежно від конструкції їх розміщують окремими групами згідно з тематикою досліджень біля лабораторій (щоб зручніше їх обслуговувати).

Основні питання, які вивчають за допомогою лізиметричного методу, такі: динаміка вологості ґрунту; промивання атмосферних опадів; склад води, що фільтрується через ґрунт; вимивання мінеральних солей з ґрунту і добрив; втрата поживних речовин у процесі багаторічного удобрення; транспірація та випаровування вологи ґрунтом, водопроникність ґрунту тощо.

Хоч лізиметричні дослідження проводять у полі, умови їх не дуже близькі до польових. Для усунення цього недоліку використовують вегетаційно-польовий метод.

Вегетаційно-польовий метод – дослідження рослин безпосередньо у полі в металевих посудинах без дна (у циліндрах). Цей метод є проміжним між вегетаційним і польовим.

ґрунт у циліндрах відокремлений від ґрунту поля лише збоку, а знизу він контактує з ним або підґрунтям на досліджуваній площі. Такі циліндри можна установлювати не лише на спеціально підготовлених площах, а й безпосередньо у полях сівозмін, де вирощують певні культури на різних агрофонах, на ґрунтах неоднакового типу, на площах з різною експозицією та крутизною схилів тощо.

За допомогою цього методу вивчають ефективність добрив, родючість генетичних горизонтів ґрунту, моделюють умови ґрунтового середовища. Для цього у циліндри залежно від варіантів досліду вносять різні елементи живлення в неоднакових дозах і співвідношеннях, створюють різну реакцію ґрунтового розчину, неоднаково ущільнюють ґрунт тощо. Разом з тим у циліндри можна висівати різні культури у чистому вигляді і в сумішках з неоднаковою нормою насіння і на різну глибину, з використанням підживлення рослин або без нього.

У процесі дослідження у ґрунт закопують металеві циліндри висотою від 30 до 100 см так, щоб вони були вище поверхні ґрунту на 10 см. Повторність має бути, як мінімум, трикратною. У контрольних варіантах створюють такі умови, як і в полі, де установлюють лізиметри. Отже, в такому досліді вплив факторів вивчається в умовах, близьких до природних.

Вегетаційно-польовий метод використовують також у селекційній роботі, агрометеорології, землеробстві, рослинництві, моделюючи необхідні умови ґрунтового середовища. Використання пересувних кліматичних камер з поліетиленових плівок, де регулюється температура повітря, дає можливість моделювати різні погодні умови і навіть клімат залежно від фаз росту і розвитку рослин. Це сприяє зменшенню негативного впливу різних природних умов на формування врожаю.

Крім зазначених переваг, вегетаційно-польовий метод має і ту, що для його використання не потрібно спеціальних приміщень із складним обладнанням (вегетаційних будиночків, теплиць, фітотронів). Однак слід зазначити, що детальніше вивчення культур можливе при використанні польового методу.

Польовий метод дослідження – це проведення польових дослідів (експериментів). Він є основним методом наукової агрономії, бо саме за його допомогою пов'язуються

теоретичні дослідження з практичними : на основі його даних розробляються рекомендації агрозаходів, технологій і сортів для сільськогосподарського виробництва.

Основним завдання польового методу – виявлення достовірних різниць між варіантами досліду, кількісна оцінка впливу факторів життя на врожайність рослин та якість продукції.

Майже всі наукові проблеми агрономічної науки вирішуються за допомогою польового методу досліджень. Наприклад, глибина, строки і способи обробітку ґрунту вивчаються безпосередньо у полі. Так вивчають і різні технології вирощування культур, структуру посівних площ, кращі попередники, способи і норми зрошення, заходи боротьби з водною та вітровою ерозією ґрунтів, ефективність органічних та мінеральних добрив, заходи меліорації ґрунтів, нові сорти, гібриди та ін.

Польові досліди проводять у наукових установах і в умовах виробництва їх кінцевою метою є оцінка економічної ефективності варіантів і впровадження кращих з них у виробництво.

Хоч польовий метод і є основним у науковій агрономії, його не можна протиставляти іншим спеціальним та загальнонауковим методам. Ефективність цього методу значною мірою збільшується при поєднанні з іншими методами, вибір яких визначається програмою досліджень.

Експедиційний метод досліджень застосовують для вивчення і узагальнення агрономічних питань безпосередньо у виробництві за допомогою обстежень полів і посівів культур, які на них вирощують. Метою експедиційних обстежень є з'ясування причин вилягання хлібів; загибель озимих та багаторічних трав; дослідження умов вирощування високих та низьких урожаїв в окремих господарствах, у районі чи області; вивчення причин погіршення або поліпшення якості продукції; дослідження вмісту у продукції пестицидів, радіонуклідів та нітратів, які перевищують допустимі норми. Під час експедиційних досліджень виявляють також поширення злісних і карантинних бур'янів, хвороб та шкідників сільськогосподарських культур, доцільну структуру посівних площ, кращі попередники, найбільш раціональні сівозміни, перспективні сорти для конкретних господарств, їх груп, цілого району або певної ґрунтово-кліматичної зони. Цим методом доцільно також досліджувати ефективність способів, строків і глибини обробітку ґрунту. Для боротьби з ерозією ґрунту за допомогою експедиційного методу спочатку виявляють причини її поширення та фактори, які сприяють її виникненню в конкретних господарствах чи районах.

Експедиційний метод застосовують також для ґрунтових досліджень. При цьому копають ґрунтові розрізи, описують їх, беруть зразки ґрунту для фізико-хімічних аналізів. За допомогою геологічних бурів визначають рівень залягання ґрунтових вод, що має велике значення для вивчення гідрологічних умов на полях і в сівозмінах. Подібні дослідження періодично слід проводити і в наукових установах, які обслуговують певний регіон чи зону. Однак їх можуть виконувати і окремі вчені в навчальних закладах.

Для визначення ефективності того чи іншого агрозаходу при експедиційних дослідженнях визначають урожайність сільськогосподарських культур з урахуванням якості продукції.

Врожайність за попередні роки береться з річних звітів господарств. Зібрані дані коригують відповідно до погодних умов за відповідні роки – температури та вологості повітря, атмосферних опадів, температури ґрунту тощо [4].

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок». Звісно, що точні і правильні методи - не єдині компоненти, що забезпечують успішність наукового дослідження. Методи не

можуть, наприклад, замінити творчу думку дослідника, його здібність аналізувати, робити висновки і передбачення. Але застосування правильних методів спрямовує хід думок дослідника, відкриває перед ним найкоротший шлях для досягнення мети і забезпечує таким чином можливість раціонально витратити енергію і час науковця.

Отже, одна з важливих особливостей наукового пізнання, порівняно з життєвим досвідом, полягає в його організованості та використуванні цілого ряду методів дослідження. Дослідження методів пізнання і практичної діяльності є завданням спеціальної дисципліни - методології.

Рівні методології – це складна система, в рамках якої між ними існує певна супідрядність: філософський рівень виступає як змістовна підстава всякого методологічного знання, визначаючи світоглядні підходи до процесу пізнання й перетворення дійсності. Загальноприйнята в сучасній науці типологія виділяє наступні рівні методології: I-й рівень (вищий) - філософський рівень, або рівень філософської методології. Він включає в себе загальні принципи пізнання і категоріальний лад науки в цілому (структурні компоненти), а також всю систему філософського знання (функціональні компоненти); II-й рівень – загальнонаукова методологія, або рівень методології загальнонаукових принципів дослідження. Цей рівень включає в себе всі теоретичні концепції, що застосовуються до всіх або більшості наукових дисциплін; III-й рівень – конкретно-наукова методологія, або рівень конкретнонаукової методології. Він являє сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються у тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні, в нашому випадку агрономії [2].

В агрономії використовують методи досліджень: загальнонаукові та спеціальні. Із загальнонаукових методів в агрономії найчастіше застосовують такі: гіпотези, експеримент, спостереження, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, абстрагування, конкретизацію, аналогію, моделювання, формалізацію, інверсію, узагальнення. До спеціальних методів досліджень належать ті, які застосовують у науковій агрономії, тому їх ще називають конкретно-науковими. До цієї групи належать такі основні методи: лабораторний, вегетаційний, лізиметричний, вегетаційно-польовий, польовий, експедиційний. Кожний з них можна використовувати у взаємозв'язку з іншими спеціальними та загальнонауковими методами.

Таким чином, у науковому пізнанні функціонує складна, динамічна, цілісна система різноманітних методів різних рівнів, сфер діяльності, спрямованості, які реалізуються з урахуванням конкретних умов [3].

Література

1. Берегова Г. Д. Філософське розуміння світу: Тематичний курс лекцій для магістрантів. Модуль II. – Херсон: Айлант, 2010. – 102 с.
2. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: Навчальний посібник. – К., 2004. – 212 с.
3. Філософія Філософія : Філософія Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада; За заг. ред. С. П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с. – Бібліогр. : 208–213 с.
4. Смірнова. І. В. Основи наукових досліджень в агрономії: Курс лекцій. Миколаїв: МНАУ, 2014. – С. 86.

*Тарасов Олексій
(Україна)*

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРИХ ОБ'ЄКТІВ ВСЕСВІТУ

Традиційно стан Всесвіту описувався як стаціонарний. Всесвіт покладався вічним, що не створений та нескінченний, принаймні, у часі. Однак, цей опис зіткнувся із трьома проблемами – гравітаційним, фотометричним і термодинамічним парадоксами. Після

рішення Фрідманом рівнянь гравітаційної теорії Ейнштейна, з'явився новий опис – не стаціонарний. Хаббл вивів емпіричну залежність, що величина червоного зсуву фраунгоферових ліній у спектрах випромінювання корелює із яскравістю галактики, і чим нижче яскравість, що трактується як відстань від нас до спостережуваної галактики, тим величина зміщення більше. Цей зсув стали трактувати тільки як наслідок ефекту Доплера в результаті розширення Всесвіту. Так була сформульована теорія творіння Всесвіту Великим Вибухом (ВВ). Дійсно, при такому трактуванні дуже легко в теорії прийти до первісного надщільного стану Всесвіту. У межі – до сингулярності. Але зробити зворотний перехід, від сингулярності до спостережуваного нині майже, або квазістаціонарного стану, без серйозних протиріч і порушень твердо встановлених законів високого рівня, законів збереження до прикладу, не вдається. Космологія – наука про Всесвіт у цілому і повинна пояснювати властивості всіх її об'єктів та явищ. Принаймні, частини що спостерігається. Теоретичний аналіз гранично віддалених і найбільш старих об'єктів Всесвіту подібний проведенню т.зв. граничного експерименту, що дозволяє встановити рамки застосовності теоретичного конструкту. Якщо традиційна гіпотеза ВВ вірна, вона повинна відповідати і цим, граничним умовам.

У 90-ті роки, в теоретичних рамках гіпотези ВВ, провідні космологи вважали, що галактики починають формуватися тільки через 1-3 млрд років після ВВ; (Див. наприклад, [3, с. 16]). Відповідно, будь-які об'єкти повинні мати вік менше ВВ на цю величину. Однак, нові інструменти спостереження, як наземні, так і виведені у космос, дозволили спостерігати об'єкти на максимально великій відстані, себто, що мають великий вік і виникли практично одразу після того ВВ. Ці спостереження примушували збільшувати до максимально можливого вік Всесвіту, який зараз вважається рівним 13,77 млрд років, зменшувати до мінімально можливого час початку фрагментації на протогалактичні згустки і знижувати час появи перших зірок, яке зараз приймається рівним 550 млн років. На жаль, при цьому аналізувалися виявлені об'єкти та явища не у комплексі, а кожен сам по собі. Зусилля теоретиків при цьому були зосереджені в двох напрямках: пошук можливих похибок визначення віку об'єктів з метою його зменшення та спроб пояснити їх аномально ранню появу. Проблема виявлених в останні роки аномально старих, як для теоретичних рамок ВВ, об'єктів не була ще піддана належному комплексному аналізу.

АНОМАЛЬНО СТАРІ ГАЛАКТИКИ

У теорії, якщо Всесвіт був створений ВВ фактично «з нуля», повинна існувати послідовність подій, що приводять від акту творення до сучасного стану Всесвіту. Переважна більшість етапів цієї послідовності досить докладно описана. Для теми статті важливо, що після події ВВ, у результаті первинного нуклеосинтезу утворюється лише водень та гелій. Ніяких важких елементів у Всесвіті, до появи першого покоління зірок і вибуху їх як наднових бути не повинно. Увага космологів зосереджена на перших секундах і часток секунд після творіння, а період формування протогалактичних згустків описаний набагато гірше.

У [3, с. 15] були спроби пояснення, досить невдалі та проблематичні, на тому розгляд було майже припинено. Не будемо розглядати тут проблеми, звернемо увагу на те, що повинна існувати залежність характеристик об'єктів від відстані, себто від часу їх формування. Об'єкти мають формуватись поступово і ми цю поступовість та послідовність формування – космічну генезу повинні мати можливість спостерігати. Виявлені на межі видимості об'єкти повинні відрізнитись своїм виглядом від Чумацького Шляху, Андромеди та інших сучасних галактик та їх скупчень, не мати настільки зрілого вигляду та демонструвати поступову генезу. Геть усі протогалактичні згустки будуть випромінювати. Спочатку, просто охолоджуючись надалі за рахунок гравітаційного стиснення, потім – випромінюванням перших зірок що формуються. Все це випромінювання ми повинні мати можливість фіксувати. Хоча б в анізотропії фонового випромінювання. Що стосується найперших галактик, тим більше – їх скупчень, ще тим більше – філаментів, то вони повинні бути меншої маси і розмірів, погано структуровані,

мати бідний хімічний склад, бути не запиленими, при величезній щільності частіше стикатися. Нарешті, генерація зірок в цих умовах також повинна йти по іншому. Але виявилось, що це не так. Виявлена галактика A1689-ZD1, що з'явилася через 700 млн років після ВВ, але вже має відношення пилу до газу, близькому до такого в Чумацькому Шляху зараз. У березні 2019 р було повідомлено про виявлення незвично великої кількості пилу в ще більш віддаленій галактиці MACS0416_Y1 (13,2 млрд с.р.) [24]. У 2019 р, спостерігаючи за квазаром в ранньому Всесвіті (13млрд), астрономи виявили одну з найвіддаленіших від нас газових протогалактичних хмар, яка, незважаючи на видиму відсутність в неї вибухнувших наднових зірок, має на диво сучасний хімічний склад. [19] Ще далі і старше галактика MACS1149-JD1 з $z = 9,6$ що відповідає проходженню світла з відстані 13,3млрд с.р. В її спектрі виявлені лінії поглинання кисню. Той же вік – 13,3 млрд років і у SPT0615-JD. У грудні 2012 р з використанням даних телескопів Хаббл і Спітцер було обчислено червоне зміщення $z = 11,9$ протогалактики UDFj-39546284. Однак вже в березні 2013р було повідомлено, що, можливо, вдасться знайти або похибку у вимірах, або знайти альтернативне пояснення такого великого червоного зсуву, якому відповідав би вік не менше 13,42 мільярдів років. При цьому вона складається з блакитних зірок віком 13,4млрд років. Немає поки пояснень як через 350млн років після ВВ поталанило утворитись UDFj-39546284, а вже через 20млн років після її утворення у ній було генеровано зірки. Виявлена аномально яскрава галактика GN-z11, для якої підтверджено червоне зміщення $z = 11,1$ [20]. Це відповідає 13,39 млрд с.р. Себто, виявляється, що не пізніше, ніж через 380млн років після ВВ були сформовані не просто цілком зрілі галактики, а, більше того, які мають аномальну яскравість, бо просто переповнені зірками. У 2017р досліджена галактика ZF-COSMOS-20115. За допомогою спектроскопічних спостережень на телескопі Кека знайдено її червоне зміщення: $z = 3,717$, якому відповідав би вік Всесвіту всього 1,65 млрд. років. Але при цьому галактика має дуже малий темп утворення зірок у порівнянні із середнім темпом зореутворення, який мав би бути в ту епоху. Наявні в галактиці зірки утворилися дуже рано, а утворення нових зірок з якоїсь причини припинилося.

Окрім того, галактика є дуже масивною та компактною: її зоряна маса становить $1,7 \times 10^{11} M_{\odot}$, а ефективний радіус всього 500 пк. В рамках звичайної теорії формування галактик поки не зрозуміло, як могла утворитися така галактика.

Дані по галактиках складно списати на помилку, тому що виявлено вже досить багато віддалених галактик. MACS0647-JD, виявлена також Хабблом і Спітцером в листопаді 2012р. Про неї повідомлялося за ти ж $z = 11,9$. Зараз їй приписують $z = 10,7$, що також не мало і відповідає 13,3 с.р.; ще одна невелика галактика SPT0615-JD виявлена на межі видимості Хаббл, має $z = 9,9$ і 13,27 с.р.; A2744-JD с $z = 9,8$ і 13,2с.р.; UDFy-33436598 та UDFy-38135539 $z = 8,6$ і 13.1 с.р. Виявлялися у юному Всесвіту також і галактики, що надзвичайно активно формують зірки, але їх спочатку знайдено було досить мало. У серпні 2019 р. на невеликій ділянці неба було виявлено одразу 39 таких галактик [22]. Відкриття здійснено комплексом телескопів ALMA, які працюють в субміліметровому діапазоні хвиль і можуть фіксувати випромінювання від вкрай червоних об'єктів і «бачити» крізь щільну завісу газу та пилу, що приховує світло зірок. Хоча швидкість формування зірок в них трохи нижче, ніж у знайдених раніш, все одно вона у 100 разів вище ніж в Чумацькому Шляху. Ще одну таку ж галактику, та ще далі, на відстані 12,5 с.р. було виявлено ALMA в жовтні 2019 р. [17]. Ще один об'єкт – B14-65666, все той самою ALMA досліджено у 2018 р. і виявилось, що це дві галактики віком не менше 13 мільярдів років, що зливаються [21]. B14-65666 народжує зірки у ті ж 100 разів активніше, ніж наша Галактика. Стало очевидно, що деякі з найбільших галактик у ранньому Всесвіті росли надзвичайно швидко. Більш того, вони з'являються як би із нізвідки: астрономам ще жодного разу не вдалося застати їх у процесі формування. Це різко суперечить існуючим моделям космічної еволюції того періоду.

Відсутня також і відповідь на питання, чому ми не спостерігаємо підвищену кількість зіткнень галактик, при підвищеній їх щільності в ранні епохи. Дослідження на комплексі ALMA підтвердили, що в ранні епохи немає ніяких ознак масових зіткнень досліджуваних галактик [In-Space.ru <https://in-space.ru>> news 10 вересня 2017 р.]. За допомогою "Хаббла" були проведені дослідження еволюції еліптичних галактик до відстані $z = 1,2$. Вони показали відсутність зміни числа галактик в обсязі, який мав би змінюватися, у тому числі при їх зіткненні та злитті.

«Як показали ще Цвіккі, Кольмберг та ін. статистико-механічний аналіз розподілу та швидкостей галактик у скупченнях призводить до оцінок часу їх існування порядку 10^{12} - 10^{18} років» [4]. «Незалежність середніх величин світності, розмірів, форми, спектрів галактик і квазарів, а також дисперсії зазначених величин, від місця об'єктів в просторі Метагалактики добре укладається в відомий досконалий космологічний принцип однорідності і ізотропності Всесвіту в просторі і в часі, раніше встановлений щодо середній об'ємній щільності речовини. <...> Статистична однорідність характеристик галактик в просторі Всесвіту свідчить про його значний вік, який, принаймні, на порядок повинен перевищувати вік галактик, оцінюваний в 15-20млрд років» [14, с. 27]. Варіант, що ця однорідність була присутня у Всесвіті спочатку, навіть не розглядався. Значно більшу ніж 13,77млрд оцінку віку космічних структур отримав і Чернін «хоча астрономічні спостереження і ядерний космохронологічний аналіз останнього часу свідчать швидше на користь 15, а то і 17-22млрд. років.» [15]

АНОМАЛЬНО СТАРІ СКУПЧЕННЯ ГАЛАКТИК

За теорією ВВ, скупчення галактик мають формуватися і постійно зростати, тому стародавні скупчення не повинні бути ні особливо гарячими, ні особливо масивними, ні як слід структурованими. Дані спостережень повністю суперечать цій схемі. У 1978-81 рр. орбітальною обсерваторією ім. Айнштейна був проведений огляд неба в рентгенівських променях, за матеріалами якого складено каталог далеких скупчень галактик. Спостереження виконувалися також в 1995-96 рр. двома рентгенівськими супутниками ASCA (Advanced Satellite for Cosmology and Astrophysics) і Rosat (Roentgen Satellite), а також телескопами Хаббл і Чандра. Використовуючи дані космічних рентгенівських і наземних оптичних телескопів, американський астроном Меган Донахью досліджувала скупчення галактик MS1054-0321. Скупчення дуже масивне, добре сформовано, складається з декількох тисяч галактик і віддалене від Землі на відстань 2500 Мпк ($8 \cdot 10^9$ с.р.). Його міжгалактичний простір заповнений величезною кількістю дуже гарячого газу. Те, що $8 \cdot 10^9$ років тому вже існували настільки масивні і добре структуровані скупчення галактик є несподіваним. У популярній у космологів пласкій моделі Всесвіту формування великомасштабної структури йде досить повільно, і подібні скупчення повинні були з'явитися набагато пізніше. Донахью про результати свого дослідження висловила однозначно: «Коли я починала вивчати скупчення, я очікувала побачити купу холодних грудок, як це впливає з нинішньої теорії еволюції скупчень, згідно з якою для зростання скупчень потрібно дуже багато часу. Замість цього я знайшла різку, гарячу, добре структуровану хмару галактик».

Команда індійських астрономів виявила раніше невідоме, надзвичайно велике надскупчення галактик, розташоване в напрямку сузір'я Риб. За формою об'єкт, який назвали Сарасваті, нагадує стіну, яка простягається на 200 мегапарсек. Надскупчення є ланцюжком галактик і скупчень галактик, гравітаційно пов'язаних. Маса Сарасваті може становити 20 квадрильйонів мас Сонця. В зоряний кластер входить 43 галактики з середньою величиною близько 250 тисяч світлових років кожна. Сарасваті – це один з найбільших подібних об'єктів у Всесвіті – це скупчення простягається в космічному просторі на 600 млн світлових років. «Давно популярна модель еволюції Всесвіту передбачає, що порівняно невеликі структури, такі як галактики, збираються в більш великі структури. Більшість форм цієї моделі не пророкують існування великих структур, таких як Сарасваті. Відкриття цих надзвичайно великих структур, таким чином, змушують

астрономів переосмислити популярні теорії про те, як всесвіт отримав свою поточну форму», – заявили автори відкриття. Вчені мимоволі роблять висновок, що швидкість формування галактичних скупчень була максимальною на ранній стадії існування Всесвіту і істотно сповільнилася в останні приблизно 5 млрд років. Отже, необхідно пояснювати як причини такої високої швидкості в ранні епохи, так і причинні його подальшого уповільнення.

За допомогою телескопів «Subaru», «Keck» і «Gemini», був виявлений протокластер з 12 галактик, з $z \sim 6-7$, тобто вони існували вже як мінімум 13 мільярдів років тому [23]. При цьому, одна з 12 галактик – гігантський об'єкт, відомий як Хіміко, не знаходиться в його центрі, і поки зовсім не зрозуміло як так швидко і якими силами був утворений цей протокластер.

ФІЛАМЕНТИ

Галактики, збираючись у групи, скупчення і надскупчення утворюють філаменти (англ. Filament – нитка). Звичайний розмір філаментів – 50... 80 Мпс в довжину і 2... 3 Мпс товщиною. Філаменти перетинаються, утворюючи вузли, стінки і "павутину", і утворюють надмасштабні осередки з порожнечою всередині – войди, розміром від 10 до 150 Мпс. Розглянувши малюнок "павутини" філаментів, складений за результатами останніх вимірювань, можна зробити 3 висновки:

1. Будь-який гравітуючий згусток речовини завжди прагне прийняти форму, близьку до сфери. Інша справа, що його подальша доля залежить від його розмірів і щільності, він або розіб'ється на окремі сферичні об'єкти, або утворить єдиний об'єкт. Добре видно, що нитки філаментів витягнуті в майже ідеально прямі лінії і не розкидані по простору як попало, а замикаються на вузли і тяжіють один до одного, при перетині утворюючи подобу літери «X»; у вузлах філаментів збирається аномально багато, по відношенню до всього іншого простору, галактик. Зрозуміло, що однією гравітацією таку структуру не побудуєш. Гравітація стискає речовину, а не витягує. Навіть якщо уявити, що якимись шляхами вдасться витягнути відносно пряму і тонку нитку, то по своїй довжині вона флуктуативно розірветься на окремі частини і розсіється по простору.

2. Малюнок павутини філаментів однаковий по всьому дослідженому простору. Він не змінений, добре структурований і його вигляд не змінюється від відстані, а, отже, в усі часи. Тобто що поблизу до Галактиці, що на максимальному віддаленні від неї. Зрозуміло, що ніяк ця структура не розширюється, а цілком собі стабільна.

3. Будь-який об'єкт що стискається розігривається. Філаменти займають мізерно малий обсяг простору, у порівнянні із войдами, отже, при своїй конденсації вони повинні були пройти через стадію найсильнішого розігріву і був потрібен досить значний час для їх додаткового охолодження. За стандартної моделі ВВ і так вже було потрібно не менше 550млн років для охолодження вибухонародженої матерії.

У дослідженні філаментів виявляється та сама тенденція, що і в дослідженні будь-яких об'єктів Всесвіту – чим більше вдосконалюються наші інструменти спостереження, тим більш далекі і ранні об'єкти ми виявляємо. 3 жовтня 2019р сайт Ін-Спейс.ру повідомив про виявлення у масивному протокластері SSA22, розташованому на відстані близько 12 млрд с. р. в напрямку сузір'я Водоля, множинні і протяжні нитки, фактично, вже сформовані філаменти. З огляду на їх величезні розміри, в рамках ортодоксальної парадигми складно пояснити як вони змогли утворюватися настільки швидко. В [12] було показано, і що протофіламентні згустки утворюються дуже швидко, і пояснено як і чому. Там було також передбачено, що галактики у філаментах обертаються узгоджено навколо вісі філаментів. Ось, коли вже стаття була готова, з'явилось повідомлення на сайті Science Alert, що вже виявлено узгодження у обертанні галактик на відстані 6Мпс.

АНОМАЛЬНО СТАРІ ЗІРКИ

Якщо навіть прийняти не критично нові дані, то найпростіший розрахунок максимально можливого віку зірок дасть в результаті $13,77-0,55 = 13,22$ мільярда років. Зірки не повинні бути старіше. Понад те, до наших днів з тієї далекої епохи могли дожити

тільки маломасивні зірки, в яких термоядерна реакція йде дуже повільно. Сонце буде горіти близько 10 млрд років, а щоб горіти більш 13 млрд років, маса такої зірки повинна бути ще менше сонячної M_{\odot} , близько $0,8 M_{\odot}$. У такій маломасивних зірок, враховуючі малий тиск та температуру в її надрах, може йти тільки перша ланка термоядерного синтезу – перетворення Н у He. І нічого крім цих двох елементів зірка не повинна містити в принципі.

У 2007р. радіоізотопним методом було виміряно вік зірки HE 1523-0901, який виявився рівним 13,5млрд. HE 1523-0901 містить не просто важкі, а трансзалізні та трансуранові елементи. При цьому, визначення віку зірки зроблено з достатньою точністю і переконливістю, тому що виміряні характеристики зірки HE1523-0901 за змістом ізотопів з великим періодом напіврозпаду: V, Th, Os, Ir, Eu вказали приблизно на один і той же вік. Ще в 2000 році радіоізотопним методом було виміряно вік зірки Матусела (Мафусаїла) субгіганта HD 140283, виявленого більше ста років тому і він виявився ще більше – 16млрд. Зірка виявилася суттєво старіше, майже на 2,5млрд, створеного Вибухом Всесвіту. До 2013р про неї майже нічого не повідомлялося, поки його не переірали менш надійними методами - паралаксом, фотометрією і спектроскопією. Теоретичні моделі цих методів залишають бажати набагато кращого, і ніяк не можуть змагатися за точністю з радіоізотопним, проте отриманий результат – 14,46млрд був прийнятий без критики. Він ще набагато більше, ніж допускають рамки гіпотези Вибуху. Але тому що методи не дуже точні, допуск вийшов досить великий $\pm 0,8$ млрд, то був обраний мінімум, а тому в повідомленнях був вказан вік майже 13,8млрд років, а не інший крайній варіант – майже 15,3млрд років. Вік BD + 17 ° 3248 також становить 13,8млрд років. Вік червоного гіганта SMSS J0313-6708, знайденого у 2014році, оцінюється приблизно у 13,7 млрд років. Зірка J0815 + 4729 має, також як і знайдена в січні 2019 р J0023 + 0307, вік 13,5млрд. Зірці BPS CS31082-0001 $12,5 \pm 4$ млрд і вона також може виявитися за віком стариш BB. Всі перераховані зірки гало Галактики. У 2015р. вже у балджі Галактики був виявлений цілий набір з 9 зірок віком 13,5млрд. Найстарішим кульовим скупченням Галактики також 13,5 млрд років. У листопаді 2018 року був визначений з дуже великою точністю вік 2MASS J1808-5104 $13,535 \pm 0,002$ млрд. Разом, два десятка аномально старих зірок! І це тільки у нашій Галактиці! і стадії гіганта ще не досягли, а світять слабо в режимі карлика – термоядерному горінні Н у He. Логічно припустити, що існують ще зірки віком 13,5 млрд років і старше, але такі що складно виявляються, тому що легше $0,8M_{\odot}$ і стадії гіганта ще не досягли, а світять слабо, у режимі карлика. Себто, у спостереженнях виявлено новий клас зірок – зірки другого покоління, що містять важкі елементи і аномально старі, як для рамок гіпотези BB. Крім усього іншого, дуже пікантний той факт, що вік Галактики вважається рівним 10 млрд років.

Всі виявлені зірки знаходяться на стадії гіганта або субгігант тобто завершальних етапах своєї настільки довгого життя, що з урахуванням маси $0,8 M_{\odot}$ також свідчить про вік не менше 13 ... 14 млрд років. Окрім іншого, вік оцінювався за вмістом радіоізотопів ^{238}U (період напіврозпаду 4,5 млрд років) і ^{232}Th (14 млрд років). А цей метод давно вже став стандартним і широко використовується, так що заперечень не викликає. Важкі елементи не були напрацьовані цими зірками, з простої причини їх малої маси. Тому всі важкі елементи потрапили в зірки ззовні і помилковість або вірною сучасної теорії зоряного нуклеосинтезу ніяк не повинна впливати на визначення їх віку. Вельми незвичайний і хімічний склад зірок, так O і N відсутні зовсім а у деяких (SDSS J102915 + 172927 – зірка Каффау віком 13млрд років) у дефіциті ще і C. Але ж саме O і C, як вважається, забезпечують механізми охолодження протозіркових хмар і таким чином забезпечується їх подальша гравітаційна фрагментація і стиснення. За існуючою теорією утворення зірок, зірки малої маси і з відсутністю O і C, не повинні існувати, бо хмари матерії, з якої вони мали б утворилися, ніколи не конденсуються. Це ще одна причина, по якій зірки настільки малої маси просто не могли генеруватися в ті далекі часи. При тому, в них виявляються більш важкі елементи, які утворюються при горінні саме цих,

проміжних. Наприклад, Ca і Mg. Тобто для їх генерації не тільки бракує маси зірки, але ще і проміжних елементів для їх синтезу. Дуже мало у складі Fe. Такий хімічний склад зірок гало чомусь не привертає увагу космологів, а даремно. Адже якщо збагачення Fe, Hg і іншими важкими металами здійснюється за рахунок вибухів наднових, то ці метали концентруються навколо місць вибухів і причин чому раптом вони сконцентрувалися лише в ядрах немає. Чому не в спіральних рукавах дисків, в балді та ядрі? Чому виключно в ядрі, адже галактики до моменту вибухів наднових вже майже сформовані, чи не так? Тоді, особливо, з огляду на високі щільності і температури, вибухи наднових повинні були відбуватися по всьому об'єму, ну, хіба що в гало в меншій інтенсивності. Як тоді важкі метали були "видушено" із зон активного зореутворення, чому вони не утримувалися там гравітацією вже існуючих і формуючихся зірок? Протозірковими хмарами, нарешті? Інша справа, якщо ці елементи дісталися у спадок з попереднього періоду існування Всесвіту, тоді найважчі, такі як Fe, встигли б при формуванні галактик зосередитися в ядрі. Що ми і спостерігаємо, середня Металічність ядер галактик зазвичай в 2-3рази вище, ніж у безпосередньо пов'язаних із ним ділянками балджів. «Невелика дискова галактика раннього типу NGC 4245 має яскраво виражене хімічно виділене компактне ядро, в якому металічність (Fe, Hg) зірок дуже висока, в 3-5 разів вище за сонячну.» [6] Причому такі «хімічно виділені ядра існують в 25-50% всіх дискових галактик» [7, 115] «Характерною рисою газу, оточуючого квазари і ядра активних галактик, виявився помітний надлишок відносного вмісту важких елементів $\langle Z \rangle$ у порівнянні з сонячним ($Z_{\odot} \approx 0,02$). Співвідношення Z / Z_{\odot} може досягати значень 3-5 для віддалених квазарів з віком всього $\sim 10^9$ років. Протягом значної частини життя квазара, у інтервалі червоних зсувів $z \sim 2-5$, велика кількість важких елементів майже не змінюється. Останнє означає, що більшість металів була вироблена до моменту часу $\sim 7 \cdot 10^8$ років, що відповідає віку найбільш віддалених спостережуваних квазарів ($z \sim 5-6$).» [5, 433] Як могли встигнути, якщо на той час тільки галактики почали формуватися?! Та просто вони були присутні у Всесвіті із самого початку. Причому дані наведені з урахуванням того, що «Металічність зірок визначають по відношенню до Сонця, яке саме приблизно на порядок (і навіть більше) збагачене металами в порівнянні із середнім складом об'єктів гало» [5, 435]. Ту ж аномально велику кількість ядер групи заліза, на два порядки більше ніж у Сонці, виявлено і в космічних променях. Вони приходять з навколишнього простору рівномірно з усіх напрямків. Отже, характер розподілу потоків ядер важких елементів не відображає ні розподіл зірок, ні великомасштабну структуру Всесвіту; не є ані артефактом спалахів наднових, ані реліктом ВВ.

Наведений найпростіший розрахунок віку зірок не враховує ще той перешкоди, що межі парадигми ВВ не допускають генерацію зірок малих мас в потрібний проміжок часу. «Початкова функція мас перших зірок ймовірно була зміщеною в бік масивних зірок з-за низької ефективності охолодження при $T \leq 100\text{K}$ і малої непрозорості первинного газу. Маса перших зірок швидше за все лежать в інтервалі від десятків до сотень сонячних мас». [1, с. 987] Для охолодження Всесвіту і початку генерації маломасивних зірок повинна пройти ще не одна сотня млн. років. Наприклад, до 15°K , згідно ВВ, Всесвіт остигає протягом 1млрд. років. Тобто, більш реальна оцінка максимального віку зірки – це десь близько 12,5млрд років. Тільки хитрощами ad hoc у рамках Вибуху, як і у будь-якій іншій гіпотези творіння, можна говорити про граничний вік в 13,2 млрд років, але ніяк не 13,5 і більше.

Ще одна перешкода. Для появи важких елементів в надрах описаних зірок, зарахованих до другого покоління, за ВВ, повинна була в найближчому до їх місця народження просторі, спочатку з'явитися масивна зірка, яка, проживши бурхливе але коротке життя і вибухнувши як наднова насатила б навколишній простір цими елементами. Тут також виникає цілий ряд теоретичних проблем. «Як показує аналіз, при вибухах наднових з високими енергіями значна частина газу може викидатися з протогалактики, але майже всі метали залишаються всередині неї; $\langle \dots \rangle$ таким чином,

галактики, в яких відбулися спалахи наднових з високими енергіями, перетворюються в "темні" об'єкти практично без газу» [2, с. 1005]. Зрозуміло, що подальша генерація зірок в таких галактиках буде припинена. Крім того, «Для вибухів наднових з високими енергіями характерна дуже низька ефективність перемішування металів, важкі елементи знаходяться в малому (в порівнянні з обсягом всієї оболонки) обсязі зруйнованої оболонки, основна частка металів залишається всередині гарячої розрідженої каверни. <...> При вибухах наднових з меншими енергіями газ і важкі елементи практично не втрачаються з протогалактики <...> але протягом наступної еволюції значна частина маси металів повертається назад, (в область вибуху – О.Т.) гаряча каверна охолоджується і оболонка схлопивається. »[там же] Генеровані такими вибухами важкі елементи не будуть потрапляти в області генерації зірок наступного покоління.

«Для вибухів наднових з меншими енергіями <тобто, менше ніж високі> ефективність перемішування важких елементів помітно вище <...> але виявляється чітке розмежування збагачених і незбагачених областей, тобто перемішування виявляється неповним» [там само]. Себто, навіть в теорії, яка ще може не повністю відображати реальність, тільки вибухи наднових з проміжними енергіями (меншими ніж високі) можуть забезпечити і надходження важких елементів в обсяг протогалактики, і їх розсіювання хоча б в обмеженому обсязі, і збереження газу, на якому зможуть генеруватися зірки наступного покоління. Та й для насичення важкими елементами простору, в якому будуть формуватися зірки другого покоління, у т.ч. і розглянуті, та ще й з огляду на їх високу поширеність, навряд чи досить одиначної події вибуху наднової проміжної енергії. Скоріш за все, повинен був пройти період активної генерації таких зірок, з їх подальшими вибухами. У рамках парадигми ВВ на все це потрібен час і щасливий збіг потрібних обставин. Виходить, що зірки конденсувались в інших умовах і для появи зірок розглянутого класу, важкі елементи повинні бути присутні у Всесвіті з самого початку; матерія на спостережуваній ділянці Всесвіту з самого початку мала бути розосереджена досить рівномірно по зоні філаментів і не бути розігрітій до значних температур. Не було ні часу для охолодження, ні елементів для цього – О і С.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ

Як бачимо, аналіз спостережних фактів наявності у Всесвіті аномально старих, але добре сформованих об'єктів і наявності в Галактиці зірок віком 13,5млрд років і старше, та ще тих, що зараховуються до другого покоління, ставить хрест на будь-яких гіпотезах одноразового творіння Всесвіту «з нуля». Будь-яка гіпотеза творіння повинна пояснити яким саме чином Всесвіт був разово створено так, що одразу займав обсяг, який можна порівняти зі спостережуваним, містив одразу важкі елементи всього спектра Таблиці Менделєєва і був фрагментован з самого початку на протогалактичні згустки і протофіламенти, та ще й була настільки холодною і розуцільненою настільки, що дозволяло формуватися зіркам малої маси – $0,8 M_{\odot}$, і ще менше. Та й це ще не все, не треба забувати, що супертворча потенція Творця, Вибуху, «фізичного вакууму» або іншого агента повинна була при такій складній творчості не забути ще задовольнити й умовам антропного принципу. Одразу. Ні, звичайно ж, математик, новоявлений Олександр Фрідман, має право обчислювати ймовірність такої творчості, вирішувати різного роду рівняння, з суперструнами і багатовимірними просторами. Але це вже має буде проходити за іншими відомствами, не науки, принаймні не фізики.

Необхідно щось робити. Можна частково оскаржити сам аналіз, перш за все, відстань, а, отже, і вік найбільш віддалених об'єктів. Дійсно, Хаббл, ґрунтуючись на роботах Слайфера, своїх і Хьюмасаона вивів залежність величини червоного зсуву фраунгоферових ліній в спектрах випромінювання об'єктів від їх яскравості. Є вагомні підстави яскравість трактувати як відстань до об'єкта. Ми, до прикладу, в найбільш досконалі інструменти спостереження, можемо розрізнити навіть найслабші об'єкти як спіральні галактики. Їх розмір цілком корелює не тільки з яскравістю, але і з віддаленістю, що дозволяє, враховуючи і схожість структури, говорити про типову спіраль. Однак, саму

відстань необхідно якось відкалібрувати. Калібрування проводиться за спостереженнями вибухів SN1a, пов'язаних з накопиченням чандрасекарівської маси СО-карліком. Вважається, що чандрасекарівська межа маси добре відома і відома абсолютна світність у максимумі. Добре вивчені криві блиску і максимум, навіть якщо його не засікли, може бути відновлений за характером нахилу кривої, що спостерігається. Тепер, маючи спостережувану світність і знаючи її абсолютну величину легко обчислити відстань до SN1a. Однак, тут виникають численні «але». [10, §20.2.3] Тільки аккреційний сценарій SN1a дає чандрасекарівську межу, сценарій зіткнень може дати вдвічі більшу масу; на шляху променя від вибуху можуть перебувати хмари газу і пилу, які поглинають випромінювання. Лише ці два ефекта вносять невизначеність настільки велику, що можуть звести нанівець всі наші зусилля. Стверджувати про наявність залежності, подібної до закону і виводити на її основі твердження щодо прискорення розширення Всесвіту, як і пов'язувати величину зсуву тільки з ефектом Доплера, підстав немає. Якась частина зсуву, без сумніву, є доплерівською, але яка саме – то велике питання.

Тим не менш, на підставі такого трактування робиться висновок про швидкість видалення об'єктів. А із швидкості вираховується вже не тільки відстань, але і вік. Виходить, що наведені дані за віком віддалених об'єктів цілком можуть бути оскаржені, тому що вони залежать від космологічної моделі. Правда, тоді разом із їх оскарженням ми мимоволі оскаржуємо і саму модель. Отже, тимчасові позначки ми повинні вибирати за методом, що не пов'язан з космологічною моделлю. Радіоізотопний метод датування відноситься якраз до таких і дані за віком зірок Галактики оскаржити складно. Навіть тільки за одними даними віку зірок Галактики, парадигму творіння Вибухом необхідно якось модифікувати під ці нові данні.

Є два головних шляхи зміни теоретичного конструкту. Перший, в нашому випадку, зберегти саму парадигму Вибуху, а в теорію внести виправлення і доповнення, що враховують виявлені тимчасові, хімічні та інші аномалії. Такий шлях подібний до додавання епіциклів в систему Миру. Він добрий тим, що дозволяє зберегти максимальну кількість теоретичних положень і робити таку епіциклічну корекцію дуже довго. Мінус цього шляху у тому, що будь-яке підвищення точності спостережень буде розкривати чергову нев'язку і передбачення виправдовуватися не будуть. Наприклад, передбачалося уповільнення розширення Всесвіту, а Премію Нобеля дали за прискорення розширення. Другий мінус полягає у тому, що точно так само як додавання чергового епіциклу дозволяло поліпшити узгодження орбіти на одній ділянці, але погіршувало його на іншому, також буде відбуватися і в рамках будь-якої іншої теорії. До цього треба бути готовим, будь-яке *ad hoc* коригування одного масиву теорії «вилізе боком» на іншому. У нашому випадку, раз виявлені на межі видимості наших інструментів спостережень об'єкти, настільки ж добре сформовані і мають той же хімічний склад, що і найближчі до нас, що існують не менш 13млрд років, то ми зобов'язані приписати і їм вік 13млрд, а не 700млн років. Тоді вік Всесвіту доведеться збільшити якщо і не в два рази, то на 10...12млрд років. Так ми узгодимо спостереження з теорією. Однак, тоді нам доведеться шукати і знаходити в ближньому до нас космосі об'єкти віком до 25млрд років; доведеться пояснювати хімічний склад Галактики, Андромеди та ін., який не відповідає настільки поважному віку. Доведеться, нарешті, пояснювати чому вік, обчислений з постійною Хаббла, настільки різко не відповідає дійсному; що – який процес або просторовий об'єкт зупинили подальше розширення.

Інший шлях – спробувати щось нове. Наразі, це нове може виявитись добре забутим старим. Коперник знайшов це нове у Аристарха та Філолая. У нашому випадку, це нове може виявитись поверненням до моделі сценарію стаціонарного всесвіту. У 1948 році, групою авторитетних вчених, Хойл та ін., була сформульована нова теорія стаціонарного всесвіту. В її рамках були вирішені два з трьох парадоксів стаціонарної моделі - гравітаційний та фотометричний. Ця теорія швидко стала популярною, але стаціонарність, як і у всіх попередніх теоріях, досягалась шляхом статичності, тому термодинамічний

парадокс залишився не вирішеним. Понад це, вона зіткнулась із кількома своїми специфічними проблемами. Та ще на додаток, усвідомивши загрозу повернення у науку теорії нествореного всесвіту, Ватикан, у 1951 році, вирішує прийняти модель ВВ як богоугодну і відтепер Папська АН щедро фінансує всі значущі конференції космологів. Творіння Вибухом виявилось для релігії більш привабливим, ніж стаціонарність і відсутність творіння. Адже, якщо не було творіння, то немає місця і для Творця. Для порівняння, те, що Земля обертається навколо Сонця, офіційно Ватикан визнав лише у 1992 р.

Таким чином, завдання полягає у тому, щоб виправити запропоновану Хойлом теорію. Метод виявляється напрочуд простим. У теорію немає потреби додавати ніяких нових постулатів і припущень. Навпаки, подібно до того, як Кеплер елімінував із системи Коперника чуже їй і зайве уявлення про сферичність орбіт планет, таким саме чином необхідно елімінувати з теорії Хойла зайві припущення. Перш за все, нізвідки не випливає припущення про постійну додаткову генерацію речовини, що компенсувала її спад у результаті розширення. Якщо, як і припускав Хойл, увесь метавсесвіт розділений на окремі ділянки, а маса частинок може зазнавати змін, то, у разі, якщо маса частинок значно зменшується, всі об'єкти утворені гравітаційною взаємодією – зірки, планети, галактики і їх скупчення, руйнуються, ділянка переходить в нестабільний стан і починається режим змін, період рециркулювання. Умови стабільності визначені в антропному космологічному принципі (АКП). Слід особливо відзначити, що умови АКП, це умови не просто стаціонарності, а максимально можливої, граничної стабільності, структурованості та часової стійкості ділянки Всесвіту. Просто так, випадково при ВВ вони утворитися не можуть, але коли в процесі змін значення універсальних фізичних констант мимовільно потрапляють в зону значень АКП, тільки тоді знову встановлюється стаціонарність і період рециркулювання закінчується. Знову починається режим і період стаціонарності, в якому умови – АКП, ті ж самі і мають можливість формуватися тим самим структурам із тими ж самими властивостями – зірки, планети, галактики, філаменти. Така типовість дозволяє говорити про доменну структуру метавсесвіту. Якщо у режимі змін маса частинок почне збільшуватися, то стане енергетично можливим народження частинок другого покоління, які, швидко розпадаючись, винесуть зайву енергію з локального простору домену. Однак, якщо поколінь частинок було б тільки два, то за принципом симетрії, обидва покоління були б стабільні, для руйнування симетричності і появи нестабільності якраз і існує третє покоління частинок. Причому, з цілком очікуваними властивостями – значно більшої різниці маси між першим і другим, ніж між другим і третім. Оскільки другий служить для запобігання збільшенню мас, а третій лише для актуалізації нестабільності другого і третього поколінь. Шукати ж відповідь наявності у Природі трьох поколінь частинок у фізиці елементарних частинок, як бачимо, безперспективно.

Так утворюється цикл, що складається з двох періодів. Тобто стаціонарність в отриманий у результаті теорії досягається шляхом циклічності. Ця космологічна теорія отримала назву доменів-циклової Всесвіту – ДцВ. Зазначу, що обсяг простору, займаний доменом, в циклі практично не змінюється, а між космічними циклами існує спадкоємність – всі об'єкти, утворені трьома іншими видами взаємодій, зберігаються. Між циклами існує спадкоємність хімічного складу і елементи утворюються не у результаті первинного нуклеосинтезу після Вибуху, а принципово іншим шляхом. Всесвіт з самого початку періоду квазістаціонарності насичен важкими елементами, що генеруються масивними зірками на попередньому циклі, а водень це не тільки не допалений у зірках, а й «свіжий», утворений у результаті розпаду в період повторної переробки нейтронних зірок і чорних дір. Новий цикл міг початися і дещо раніше, ніж який вираховується з постійною Хаббла, але не раніше 20 млрд років тому, інакше хімічний склад Всесвіту був би іншим. Уже тоді Всесвіт займав приблизно той самий об'єм простору, що і зараз. Ніякого розльоту не було і немає і з самого початку періоду квазістаціонарності може

початися фрагментація на протогалактичні згустки і протофіламенти і генерація зірок всього спектра мас. Вже перше покоління зірок могло мати малу масу і містити в своєму складі важкі елементи. У теорії прогнозували вік цих зірок багато більший за 13 млрд років. У теорії, стан майже або квазістаціонарності, що спостерігається у Домені, після максимум ще кількох десятків мільярдів років, знову зміниться режимом змін – періодом рециркування, який підготує умови для його нового стаціонарного стану.

Як у рамках ДцВ пояснити відсутність спостереження космічної генези об'єктів? Спостережувана Хабблівська відстань до найбільш далеких об'єктів – 13,5 млрд с.р., цілком може бути близька до реальної, тому що корелює з розміром і яскравістю типової спіральної галактики. Хабблівський час існування Всесвіту від акту його творіння ВВ вельми сумнівний. У рамках ДцВ передбачалося, що час від початку режиму і періоду квазістаціонарності дещо більше хабблівського. Зірка Матусела при першому вимірі виявилася 16 млрд років за віком. Цей вік дуже схожий на реальний вік Всесвіту від початку періоду квазістаціонарності. Світловий рік, це не тільки відстань, але і час проходження променя. Віднімаючи від 16 13,5 ми отримуємо 2,5 млрд років. Що це за величина? Перебуваючи від нас на відстані 13,5 млрд с.л. об'єкт мав 2,5 млрд років на свою генезу. Термін цілком достатній для формування цілком зрілого, сформованого вигляду. Всі ці 2,5 млрд років об'єкт випромінював, посилаючи інформацію про своє поступове формування. Але ці промені вже встигли пройти повз зону розміщення Землі і для спостереження нами стали не доступні принципово.

ЖИТТЯ

Це ми розглянули найстаріші об'єкти ближнього космосу та максимально віддалені. Крім того, ми спостерігаємо також і явища, які цілком можуть виявитися також аномально старими, що за своїм віком багаторазово, навіть – на багато порядків перевищують вік Всесвіту в 13 ... 14 млрд років. Одне з найцікавіших явищ – життя. Життя у відомій нам формі на Землі з'явилося, факт навряд чи оспорюваний. Але ось яким саме шляхом? Основні пояснювальні гіпотези – абіогенез і панспермія. Панспермія вразлива тим, що проблема з Землі переноситься далеко в космос, і не дає принципової відповіді на питання про шляхи походження життя. Абіогенез привабливий тим, що самозародження мало відбутися на нашій планеті. Час, необхідний для самозародження, цілком можна розрахувати. Його неодноразово наводив у своїх книгах відомий популяризатор науки Пол Девіс: «Можна зробити приблизний розрахунок ймовірності того, що нескінченне подібнення і перетворення складних молекул бульйону призведе до утворення невеликого вірусу через один мільярд років. Кількість можливих хімічних комбінацій настільки величезна, що ймовірність дорівнює більш $10^{2000000}$ проти одного.» Як бачимо, ймовірність практично нульова. Крім того, вірус, це ще не життя, тому що без клітки, на якій він міг би паразитувати, існувати не може. Для появи найпростішої бактеріальної клітини повинен здійснитися цілий ряд процесів – генерація органічних сполук з неорганічних; біополімеризація органіки; поява реплікатора; поява клітинної мембрани, тощо. На кожному етапі необхідно подолати цілий ряд серйозних перешкод. Наприклад, при полімеризації необхідно досягти кіральної чистоти молекули. Початкові етапи цього гіпотетичного процесу найбільш складні і вимагають найбільшого часу для своєї реалізації. Сумарний час на багато порядків перевищує Хабблівський час існування Всесвіту. У реальності, відбувалося все з точністю до навпаки. Уже в найдавніших осадових породах, відомих на Землі, (формація Ісуа в Гренландії, віком біля 3,8 млрд років) знайдені прошарки з вуглецем свідомо органічного походження, (в яких співвідношення ізотопів ^{12}C і ^{13}C змінено в сторону легкого ізотопу). Це означає, що перші достовірні сліди життя з'являються на Землі одночасно з першими достовірними слідами води. Тобто достовірні сліди життя відомі в геологічному літопису Землі з того моменту, коли виникає принципова можливість їх фіксації. Слід особливо відзначити, що 3,8 млрд років, це саме час піку метеоритного бомбардування молодій Землі, так що умови для абіогенеза були, дуже м'яко кажучи, не найбільш підходящими. У цій же

формації Ісуа виявляються смугасті залізні руди (джерспіліти), які формуються тільки у присутності молекулярного кисню, джерелом якого можуть бути тільки фотосинтезуючі організми. Це може слугувати незалежним підтвердженням того, що вуглецеве речовина, що міститься в Ісуа, дійсно належала фотосинтетикам. У Ісуа виявляються також строматоліти і їх вік становить близько 3,7 млрд років. Основа строматолітів, ціанеї – надзвичайно складно влаштовані організми. Вони ніяк не могли з'явитися першими в результаті абіогенеза. Простіше уявити, що ріпідістні кроссоптеригії, вийшовши з води, стали не амфібіями і навіть не просто ссавцями, а одразу приматами. Понад те, строматоліт, це фосилізований залишок ціанобактеріального мату – високоінтегрованої спільноти з надзвичайно складно організованою трофічною структурою. Виникає та ж сама проблема, що і з галактиками – проміжних стадій абіогенетичного процесу ми не спостерігаємо. Доводиться визнати наступне, життя з'являється на Землі одразу у вигляді екосистеми, цілісність якої цілком порівнянна з цілісністю багатоклітинного організму. Така чудова форма організації, як мат існує без особливих змін як мінімум 3,7 млрд років.

Подальша історія розвитку життя являє нам дуже цікаву картину. Як тільки з'являються відповідні екологічні умови для прояву наступного рівня складності, так він майже миттєво, в геологічному сенсі, реалізується. Поява еукаріотної клітини, поява багатоклітинності, генерація твердих покривів, вихід на сушу організмів самих різних типів, тетраподізація, тощо. Створюється враження, що все, необхідне для реалізації всіх цих процесів вже було присутнє в клітинному геномі. Виявляється, це дійсно так. Nature ще в 2011 році опублікував результати дослідження, в якому було показано, що більша частина родин генів має вік більше 3,5 млрд років, а близько 3,2 млрд років відбувся різкий сплеск генерації генів, після чого нові гени вже не з'являлися, та або зникали, або дуплікувалися, або здійснювався їх горизонтальний перенос. Всі основні гени еукаріот мають або бактеріальне, або архейне походження. При цьому, абсолютно неможливо пояснити яким чином ці прокаріоти генерували гени для них чужі, особливо з огляду на досить малу ємність їх генома через недосконалий спосіб компактифікування. Прокаріоти не тільки не можуть самі генерувати таку велику кількість генів, але і зберегти їх. Тому незабаром, 3,1 млрд років тому, відбувся не менш різкий сплеск елімінування вбудованих в їх геном з навколишнього простору генів.

Можна продовжувати вимагати від біологів, біохіміків та інших вчених і далі продовжувати шукати шляхи пояснення такої різкої часової нев'язки – сотні порядків величини, можна продовжувати вимагати шукати шляхи пояснення земного походження генів. Але біологи можуть задатися питанням, а наскільки вірна оцінка часу існування Всесвіту, виконана космологами. Чи не можуть нев'язки біології виникати з невірної космологічної теорії?

Якщо у Природі виявляються факти і явища, які суперечать теорії, то міняти треба не факти, підлаштовуючи їх під теорію. Міняти треба теорію. І якщо наука ще не повністю встигла переорієнтуватися із пошуку Істини на пошук грантів і фінансування, то від Вибуху, як і всього «пакету» гіпотез творіння Всесвіту «з нуля», доведеться відмовитися. Будь-який початок Всесвіту, що спостерігається нині як майже стаціонарний, має відбуватися не з «чистого аркуша», а успадковувати попередній йому стан. Простіше кажучи, є якийсь цикл і існує спадкоємність між циклами. Це стосується хімічного складу і складної органіки у т.ч. Важкі елементи, існуючі в нашому, нинішньому циклі, здебільшого були напрацьовані зірками на попередньому циклі. Ну а фонове випромінювання не є реліктом Вибуху, а приходять до нас з далеких меж нашої Ділянки Всесвіту. Крім нашого, повинні існувати й інші ділянки метавсесвіт. Логічно припустити, що сусідня ділянка складається з антиматерії і в прикордонних зонах ділянок повинна відбуватися не тільки генерація фонового випромінювання, а й деякі явища, які не спостерігаються на іншому просторі Ділянки.

КОРОТКІ І ЖОРСТКІ γ -СПЛЕСКИ

У даний час тільки однією орбітальною обсерваторією Фермі реєструється близько одного γ -сплеску за добу. Тобто це досить ординарне явище у космосі і воно повинно пояснюватися звичайними, а не екзотичними подіями та явищами. За спостережуваними даними, існує два типи γ -сплесків: короткі жорсткі і довгі м'які [1, с.942]. І ці два явища істотно розрізняються. Довгі і м'які γ -сплески найчастіше меншої потужності ніж короткі і жорсткі і досить часто приходять по кілька разів від одного і того ж об'єкта, причому іноді з завидною регулярністю (т.зв. ріпітор або м'який повторювач). Короткий і жорсткий γ -сплеск не повторюється ніколи – це одноразова подія. Довгий і м'який γ -сплеск може бути пояснений якимось триваючим процесом. Цей процес також повинен бути енергетично вельми і вельми ефективним. «Вважається, що «м'які довгі (>2с) γ -сплески народжуються при колапсі масивних зірок» [13, с.243]. Короткий і жорсткий γ -сплеск триває менше 2 с, а в деяких випадках все 10-100 мс і в даний час пояснення механізмів цього феномена не існує. Оцінка енергії випромінювання деяких γ -сплесків доходить до 10^{54} ерг. Для порівняння, енергія типового вибуху наднової складає близько 10^{51} ерг. Колектив авторів [16] досліджував характер розподілу γ -сплесків. Почали вони з того, що виключили з розгляду γ -сплески тривалістю понад 10с, які раніше в дослідженнях враховувалися і давали в результаті ізотропію розподілу γ -сплесків по небесному склепінню. При складанні мапи північної півкулі галактичного неба було виявлено яскраво помітний кластер з 9 γ -сплесків. Найбільш проста і логічно витримана інтерпретація отриманого результату, особливо, з огляду на чіткість виділення об'єкта на тлі решти ізотропії розподілу подій – виявлено кільцеподібний об'єкт. Легко припустити існування причинно-наслідкового зв'язку між γ -сплесками і їх проекцією на небесне склепіння. Якщо інтерпретувати виявлений кластер як реальний фізичний об'єкт, виходить, що виявлений найбільший стабільний об'єкт: кільце з γ -сплесків, діаметром 1720 Мпк і товщиною 200 Мпк на видаленні 2770 Мпк. Автори зробили оцінку маси об'єкта, що опинилася 10^{17} - 10^{18} M_{\odot} . Немає потреби уточнювати, що сучасна наука не в змозі пояснити яким чином міг утворитися тор таких розмірів.

Треба відзначити дивовижну сумлінність авторів, які проаналізували цілий ряд питань, що виникають при такій інтерпретації. Перш за все, існування кільця не може бути пояснено просто підвищенням щільності баріонів і / або передбачуваної в сучасній фізиці темної матерії і ймовірність того, що воно є просто результатом випадкової вибірки в підрахунку γ -сплесків дорівнює 2×10^{-6} .

Що ж являє із себе виявлений кластер з 9 γ -сплесків? (Докладні пояснення див [11]). Верхню межу на розмір випромінюючої області, що породжує γ -сплеск, легко визначити: $CDt \approx 3000 \dots 30000$ км для мінімального часу і до $6 \cdot 10^8$ км для 2с сплеску. Слід також зазначити, що у спектрах γ -сплесків вже виявлені лінії, відповідні енергії фотонів анігіляційної лінії 511 кеВ, які зазнали червоне зміщення в потужних гравітаційних полях. Якщо вірно припущення, що сусідні ділянки метавсесвіту складаються з антиречовини, то ми можемо припустити також і те, що «антізірки» з нього можуть потрапляти у наш Всесвіт і стикатися з нашими зірками. Можна обчислити порядок максимальної енергії, яка вивільниться в разі лобового зіткнення такої пари зірок. Як типову зірку, що бере участь у зіткненні, для визначеності, виберемо Сонце. Сонце має діаметр близько 10^9 км, що трохи перевищує верхню межу, але існують, себто і можуть стикатися зірки і масивніші і компактніші, так що при оцінці порядку потужності ми не схибимо. Формула для розрахунку набуде вигляду: $E = 2M_{\odot}c^2$ і в результаті розрахунку дає: $E = 2 \times 2 \cdot 10^{30} \text{кг} \cdot (3 \cdot 10^8 \text{м/с}^2)^2 \approx 4 \cdot 10^{47} \text{Дж} = 4 \cdot 10^{54} \text{ерг}$. При цьому вся ця енергія виділяється в γ -діапазоні. Висновок цілком однозначний, така і тільки така подія може пояснити настільки енергетично потужний сплеск. Сам же виявлений кластер позначає область, в якій найбільш часто та зазвичай відбуваються взаємні проникнення зірок в сусідні ділянки метавсесвіта. Найбільш ймовірно, вони складають контур прикордоння ділянок.

ВИСНОВОК

Як показав аналіз, гіпотеза БВ не в змозі правдоподібно пояснити виявлені об'єкти найбільшого віку, тобто вона не працює на максимальних відрізках часу, яке сама ж і задає і не може також правдоподібно пояснити властивості об'єктів, виявлених на найбільших віддаленнях, тобто не працює на великих відстанях. Можна спробувати залишити в науці гіпотезу БВ для ближніх в часі і відстані областей Всесвіту, а для пояснення граничних відстаней і часів генерувати ще одну теорію, в надії, що після можливої стане їх «зшивання». Але логічніше було б від такого невдалого конструкту відмовитися вже зараз. Тим більш, бо вже сформульована успішна та продуктивна альтернатива, що передбачила існування саме тих об'єктів, що саме становлять найбільшу проблему для гіпотези ВВ.

Література

1. Баластеги А., Канал Р., Руис-Лапуэнте П. Оценка образования и функции светимости гамма-всплесков различных классов. // Астрон. журн., 2011. – №10. – с. 942-953.
2. Васильев Е.О. Эволюция первых сверхновых в протогалактиках: динамика перемешивания тяжелых элементов. // А.Ж, 2012, т.89. – №12. – с. 987-1007.
3. Гуревич, Чернин Происхождение галактик и звезд. – М.: Наука, 1983. – 192 с.
4. Кропоткин П.Н. Совершенный космологический принцип и эффект Хаббла. // ДАН, т.305, 1989. – №4. – с. 820.
5. Ксанфомалити Л.В. Закономерности внесолнечных планетных систем и роль металличности звезд в образовании планет. (обзор). // Астрон. вестник, 38. (2004) №5. – с. 428-439.
6. Сильченко А.К., Чилингарян Н.В., Афанасьев В.Л. История звездообразования в центральной области галактики с баром. // Письма в АЖ, 2009, – №2. – С.87-99.
7. Сильченко О. К. и др. Химически выделенное ядро и структура SO-галактики NGC-80. // Астрон. журн. 80. с.107-117.
8. Тарасов Алексей. Квазистационарная Вселенная и развитие жизни. – К.: ППС-2002, 2006.– 400 с.
9. Тарасов А. Доменно-цикличная Вселенная и развитие жизни на Земле. // Світоглядні читання. – К.: Знання, 2010. – С. 262-265.
10. Тарасов Алексей Структура научных парадигм. – Том 2. Парадигмы космологии – Херсон: ФЛП Гринь Д.С., 2015 – 126 с.
11. Тарасов Алексей. Структура научных парадигм. Дополнение – Херсон: ФЛП Гринь Д.С., 2015. – 14 с.
12. Тарасов А. 2017, О шести видах силовых взаимодействий. // Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції 2 частина. – К.: 2017. с.102-112.
13. Тихомирова Я.Ю., Позаненко А.С., Орлик К.С. Поиск близких родительских галактик коротких-всплесков. //Письма в АЖ, 2010, №4, с.243-248.
14. Троицкий В.С. Экспериментальные свидетельства против Космологии большого взрыва. //Письма в ЖЭТФ, 2001, вып.6, с.706
15. Чернин А.Д. Вращение галактик. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
16. Balazs L.G., Bagoly Z., Hakkila J.E., Horvath I., Kobori J., Racz I., Toth L. V. A giant ring-like structure at $0.78 < z < 0.86$ displayed by GRBs // arXiv:1507.00675v1 [astro-ph.CO] 2 Jul 2015
17. Christina C. Williams et al. Discovery of a Dark, Massive, ALMA-only Galaxy at $z \sim 5-6$ in a Tiny 3 mm Survey. The Astrophysical Journal, 2019 October 22 <https://iopscience.iop.org/article/10.3847/1538-4357/ab44aa>.
18. David LA, Alm EJ. Rapid evolutionary innovation during an Archaean genetic expansion. Nature. 2011 Jan 6;469(7328):93-6.
19. Myoungwon Jeon, Gurtina Besla, and Volker Bromm Probing the Assembly of Dwarf Galaxies through Cosmic Time with Damped Ly α Absorption Spectroscopy The Astrophysical Journal, 2019 June 18.
20. Oesch et al. A Remarkably Luminous Galaxy at $z=11.1$ Measured with Hubble Space Telescope Grism Spectroscopy. // <http://arxiv.org/abs/1603.00461>
21. Takuya Hashimoto, et al “Big Three Dragons”: a $z = 7.15$ Lyman Break Galaxy Detected in [Oiii] 88 μm , [Cii] 158 μm , and Dust Continuum with ALMA Astron. Soc. Japan (2018) 00(0), 1–23 <https://arxiv.org/pdf/1806.00486.pdf>

22. T. Wang, et al. A dominant population of optically invisible massive galaxies in the early Universe Nature volume 572, pages 211–214 (2019) <https://www.nature.com/articles/s41586-019-1452-4>
23. Yuichi Harikane, et al. SILVERRUSH. VIII. Spectroscopic Identifications of Early Large Scale Structures with Protoclusters Over 200 Mpc at $z \sim 6-7$: Strong Associations of Dusty Star-Forming Galaxies Astrophysical Journal 05/12/14 <https://arxiv.org/abs/1902.09555>
24. Yoichi Tamura, et al. Detection of the Far-infrared [O III] and Dust Emission in a Galaxy at Redshift 8.312: Early Metal Enrichment in the Heart of the Reionization Era The Astrophysical Journal, 2019 March <https://iopscience.iop.org/article/10.3847/1538-4357/ab0374>
25. Ін-Спейс.ру <https://in-space.ru> > news 10 сентября 2017 г.
26. Ін-Спейс.ру <https://in-space.ru> > news 3 октября 2019 г.

Тимченко В.М.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна)

«ВНЄМЛИ СЕБЕ». ОСОБЛИВОСТІ САМОПІЗНАННЯ У ВЧЕННІ Г. СКОВОРОДИ

«С таким же исступлением, как раньше,
В себе стремился выжечь человек
Все то, что было плотью,
Так теперь отвсюду вытравлял заразу духа,
Охлаждал не тело, а мечту, ...
Накладывал запреты и табу
На все, что не сводилось к механизму:
На откровенье, таинство, экстаз...
И разум, исследивший все пути,
Наткнулся сам на собственные грани:
Библейский змий поймал себя за хвост. ...
“Я сам сошел в тебя, как в недра гроба,
Я сам томлюсь огнем в твоей крови. ...
Сгорая – жги!
Замкнутый в гроб – живи! ...
И каждый
Внутри себя увидел солнце
В зверином круге...»
М. Волошин [1, с. 300-301, 310, 313].

Григорій Сковорода писав так, щоб його думки просили розкрити себе. Думки, образи, твори Сковороди – як закинена у нас зернина – її треба проростити. Інакше, скільки не придивляйся, насіння різних рослин буде здаватись подібним і мізерним. Щоб побачити у деяких думках Сковороди не загальні місця, не анахронічні пережитки і романтичні утопізми, а щось значне, своєрідне, витончене й актуальне для сучасної людини, треба подивитись на мале і загальне у них так, щоб у ньому розгорнулось велике і конкретне. Тому у цих стислих тезах-міркуваннях я прагну заглибитись у деякі думки Сковороди та експлікувати їх сутність з більшою ясністю. Головну увагу приділю з'ясуванню деяких важливих особливостей і деталей вчення Сковороди про самопізнання. Зразу прошу у шановного читача вибачення за можливі неточності й похибки. Це лише перша спроба, початок.

1. «Внемли себе, узнай себе» – ці й подібні вирази Сковорода вживає часто [4, с. 171, 211, 227, 357, 415, 418; 5, с. 399, 450]. На його думку, людина – не те, що у ній пізнає людину, а той, кого вона намагається пізнати. Докладніше про це пишу тут [7]. «Істинна людина», за Сковородою [4, с. 173, 191], не пізнається, а в-пізнається – не у процесі, поступово, а вмить, в цілому [4, с. 69, 162, 204, 206, 358]. Це – про-зріння розумової частини людини, що стається завдяки світлу, яке випромінює саморозкриття людини істинної [4, с. 195]. Той, кого впізнає, бачить, чує в собі людина, являється їй в одну мить і

в цілому [4, с. 157, 159, 162, 175, 184-185, 191, 341]. Це дар буття, а не досягнення пізнання. Відтак, той, хто пізнає, є меншим від того, хто чує, бачить, а цей другий є меншим від того, хто являє і дарує себе їм. «Блажен, имея уши слышати и слышит» [4, с. 213].

2. За Сковородою, людина не може пізнати себе [4, с. 159, 173, 175-176, 190, 196].

По-перше, Наркіс Сковороди у відображенні себе на воді бачить не себе, а іншого [4, с. 286, 295]. Бачить в собі істинну людину... Яка являється йому у відображенні як диво [4, с. 157].

По-друге, намагаючись пізнати себе, людина бачить лише відображення, частини, символи [4, с.175]. А вони не є людиною. Для себе людина – лише відображення на воді.

По-третє, те, що пізнає, здатність розуміння, є лише частиною людини, і навіть якби ця частина могла пізнати себе, це були б лише частини людини: «хвіст», «п'ята», «хребет» [4, с. 160, 182, 210].

3. Більшість людей, за Сковородою, бажають бачити не реальність – світ і себе – а їх відображення, порожні оманливі тіні в печері, мертві частки, штучні вироби... [4, с. 153, 170, 176-177, 193-195; 5, с. 300]. Ці відображення не є для них символами і симфоніями інших реалій. Так, у відображеннях себе вони бачать лише себе – свою оболонку, частини, рештки – через що Сковорода характеризує їх як «лицелюбців», «любопрахів», «лицемірів» [4, с. 156-157, 170, 159]. Символ – емкий, веде до чогось іншого й більшого, є його частиною. Відображення – пласке, порожнє, безкорінне та виражає дещо зовнішнє чи суб'єктивне – Сковорода часто позначає це словом тінь. Думки більшості відображають не речі, а людські бажання, ідеї, дурниці... А «людське бажання біблія називає ногою» [4, с. 242]. Ці думки-симулякри мають затулити, затьмарити світ та служити стіною-екраном для проєкцій. Більшість намагається бути щасливою шляхом здійснення своїх бажань. Оскільки, як показує Сковорода, ці люди не вміють бачити у світі його справжні й цілісні скарби, вони «отримують задоволення» від створення й споживання відображень, марень, симулякрів. Прагнуть забутись, відволіктись, розважитись (*divertissement* Б. Паскаля) [4, с. 324]. Або страждають від думання [4, с. 82; 5, с. 266, 338, 394, 399, 413]. «Безумцеві властиво жалкувати за втраченим та не радіти тому, що лишилось» [5, с. 348]. Це легше, ніж рухатись вбік нового народження, пробудження і співтворчості. Їх життя – спання у череві світу [5, с. 162, 470], яке постійно переривається і вщент виснажує. Інші люди викликають у них лють, зневагу і регіт... Славетна теза популярної філософії Нового часу «мислю, отже існую» – концентрований вираз небажання людини визнавати реальне. В цій формулі ставлення до реальності заміщує її саму. Не піднімаючи повік, людина чіпляє на обличчя реальності ярлик «я мислю, отже». Цій людині не важливо, існує вона чи ні. Їй важливо, що вона думає і висновує, що вона існує. «Мислю, отже існую» – той, хто це каже, аутично, зухвало і зневажливо нехтує тим, чи вважає його існуючим хтось інший. Так же як гребує визнати ще чиясь існування крім свого. У Сковороди інше *ergo*: «Пам'ятаю себе, отже дбаю викликати любов'ю любов благородних душ» [5, с. 349-352]. Тобто: дбаю не про своє існування, а про любов інших. Якщо між нами народжується обопільна любов, то і я живу-радію, і ти.

4. Істинна людина, за Сковородою – така сутність людини, яка існує не лише в межах людини і її думання про себе, а й поза ними [4, с. 191; 5, с. 356, 413]. Докладно про це пишу тут [6]. Людина в людині, про яку мовить Сковорода [4, с. 181-182, 226, 349], водночас є людським і божественним [4, с. 172, 191, 276]. Як спільна частина перетинання того й іншого. Корені людини виходять за межі людини та сягають світу і всесвіту. Істинна людина є відкритою і великою як безодня, «чистий свет ведра»... [4, с. 75].

5. Ця сутність людини, за Сковородою – істота, хтось, а не щось безособове, бездушне, об'єкт, п'ята [4, с. 173, 357; 5, с. 355]. Істота, а не якась безособова, стихійна воля. Чи якась безособове підсвідоме або надсвідоме. Чи якась психічна або інтелектуальна здатність...

6. Як зазначалось, «узнай себе» – не акт розуму, а зустріч з тим, хто являє себе як дар, з ким людина сполучається у цілісність без злиття [4, с. 168, 191, 273] та перетворюється на когось зовсім іншого – стає собою. З'ясуємо це детальніше. Людина, за Сквородою, не є чимсь простим, однорідним – як тотожність-рівняння «Я є Я». Всередині людини бовваніє, пружніє, пульсує інша істота – більша за людину [4, с. 87, 227]. «Бездна дух есть в человеке». Ця друга людина не має кінця-краю, простягається у безкінечність мікрокосмосу [4, с. 173, 191]. Але цій другій людині потрібна людина звичайна. Вона шукає її, щоб любити [4, с. 191, 334, 338]. Жадає зустрічі. І навіть дружби і шлюбу [4, с. 87]. Скворода описує ці дві людини мов чоловіка і жінку... [4, с. 73-78, 182, 201, 260, 265, 273, 277-278, 327]. Обидва страждають один без одної. Та незважаючи на це люди зазвичай з'єднуються не з людиною в собі, а речами зовнішнього світу. Вони ж поруч, такі доступні – хапай. Однак від єднання з речами не стається алхімічної трансформації: речі діють лише на оболонку людини. Не впізнавши себе, люди шукають того, що ніколи не є для них і не може бути разом з ними [4, с.167]. Люди одружуються, але не зі своєю душею. Від цієї сліпої зради страждає, болить осереддя людини та затягує в себе наче чорна діра чи ніщо [4, с. 163]. «Любовь к тени – мать глада» [4, с.176]. Скільки людина не глитає речей, це не задовольняє її серця – серце страждає і рве людину на шматки мов лютий, голодний звір [4, с. 69, 73, 336; 5, с. 309, 398]. Якщо людина має хоч весь світ, але не має душі і серця, якщо дві людини в людині не стають одним цілим, їх роздвоєні частки-жорни зливаються-перетираються в «безодні серця» для переплавки [5, с. 398, 405]. Загибель завершена. Людина не стала собою, зернина не стала нивою [4, с. 171; 5, с. 465]. Скворода вважає, що доки людина не впізнає себе і не стане собою, доти є мертвою [4, с. 86, 89, 168, 173, 190-191; 5, с. 277, 306, 365]. Однак частина людини зазвичай пручається «цій смерті животній» [4, с.65].

7. Як же себе пізнавати? – питає Скворода [4, с.225; 5, с.163]. Одна з його лаконічних відповідей така: людина і бог мають розділити людину на тварину й людину істинну [4, с. 175, 180]. Людина має впізнати себе та відрізнити від «скотини». Бо той, хто прожив життя та не впізнав себе людиною – скот [4, с. 225, 228]. Людина має «роздерти своє серце», «продертись крізь свою тінь», «не щадя ни волоса» [4, с. 201, 210, 219]. Бо ми, точнісінько як гірчичне сім'я, маємо померти як скот, «сраспнуться» та воскреснути як істинна, схована у нас людина чи бог [4, с. 65, 158, 172, 226]. У цю мить з людиною починається трансформація, людина перетворюється на бога, джерело, себе – все те одне [4, с.204, 206]. «Узнаешь истинного в себе человека – достанешь его» [4, с. 162]. У листі Скворода пише про свій досвід так: «Мгновенно излияние некое сладчайшее наполнило душу мою, от которого вся внутренняя моя возгорелась огнем и, казалось, что в жилах моих пламенное течение кругообращалось. ... Я проник в себя, ощутил аки сыновнее любви уверение, и с того часа посвятил себя на сыновнее повинование духу божію» [5, с.463]. Адже філософія існує, «чтоб дать жизнь духу нашему...» [5, с. 465]. Філософію Скворода розуміє як «задоволення своєю долею», своєю внутрішньою людиною, як «перебування на самоті з собою, вміння вести розмову з собою», слухання душі всередині себе [5, с. 222, 232]. Це володіння собою і спокій душі (автаркія), а не заздрість до будь чого й кого ззовні [4, с. 153; 5, с. 222, 330, 344, 335]. Чимало різних дослідників вказують на брак часу у сучасної людини для зустрічі з собою, її ледве не тотальну підлеглість диктатурі справ і майбутніх успіхів та, у підсумку, заміщення життя виживанням як на одну з основних причин раку [9].

ДЕЯКІ ПІДСУМКИ І ВИСНОВКИ.

1) Екзистенційно-персональна і життєво-практична модель самопізнання Сквороди принципова інша, ніж та, яка запанувала у Новий час на Заході: у другій людиною вважає себе той, хто пізнає чи творить себе, тобто розум, а не те чи той, що чи кого він пізнає. У Сквороди людина не пізнає і творить себе, а в-пізнає, чує, сприймає, бо людиною виявляється не той, хто пізнає, а той, хто себе дарує людині.

Сковорода не пропонує ще одну гносеологічну теорію самопізнання, а закликає до самовпізнання, яке є реальним перетворенням людини: людина не лише пізнає себе чи змінює, а впізнає – у ній вже є той, ким людина прагне стати. Дві половинки бачать одна одну, впізнають свою належність одна одній та сполучаються-перетворюються у нове ціле [5, с. 296-297, 365, 405].

2) У самопізнанні людина, за Сковородою, бачить не себе, а іншого. Істинну людину, яка водночас є виявом бога.

3) Люди зазвичай бачать лише відображення, покривлені тіні, манівці речей і себе. Не бачать, не чують, не впізнають, не прозрівають, не плекають у речах і відображеннях самі речі і когось іншого, ніж вони самі. Їх життя – тривожний, неспокійний сон у замкненій розписаній шкарлупі, де зародок людини не народжується для нового життя, а задихається. Переважна частина новітньої західної філософії культивує так званий раціоналізм, у якому людині важливо не те, що існує, а те, що вона про це думає, не «порядок у власних справах, а порядок всесвіту» [5, с. 302]. Як зазначає С. Кримський, Сковорода «одним з перших мислителів у новоєвропейській цивілізації відновив і розвинув феномен мудрості, яка після античних часів була відсторонена всеохоплюючим проектом раціонально-гносеологічного, а потім раціонально-сцієнтичного тлумачення філософії (коли людина зводилася до абстрактного суб'єкта, а пізнання – до здобуття об'єктивної істини, яка не залежить ні від людини, ні від людства)» [3].

4) Істинна людина, її сутність, не зводиться Сковородою до чогось в межах самої людини чи її розуму. Істинна людина виходить за межі людини та сягає всесвіту. Вона відкрита до світу, непідвладна розуму і мисленню (не є їх витвором) та реально жива.

5) Сутність людини, за Сковородою – істота, хтось, а не щось безособове, бездушне, об'єкт, та чи інша частка людини або світу. Сучасній культурі подібний погляд здається абсурдним, божевільним, неможливим – застарілим анахронізмом – але притаманний, наприклад, античній культурі. І є питанням, яка з цих культур ближче до істини: та, що каже «Мене жахає мовчання вічне просторів безкінечних» (Паскаль), чи інша – «Всесвіт – одушевлений і повний божеств» (Стобей про Фалеса [8, с. 114])? Згадаймо також, що для Платона серце і навіть печінка були істотами: «Кожен людський орган тіла Платон описує у Тимеї як окрему живу істоту» [2, с. 303].

6) Людину звичайну, мертву й людину істинну, живу Сковорода зображає як 2 начала: жінка і чоловік; примхи, пристрасті, пориви, страхи, невдоволення нічим і ніким, невдячність, сум, туга, гнів на себе і «блаженство приборканих пристрастей» [5, с. 398, 408-409]; людина і бог; піхви плоті й меч Христов. Одне начало шукає інше для дружби, любові, шлюбу й народження нового плоду. Та зазвичай люди шукають лише зовнішнього єднання з речами й іншими людьми, через що «ожайда жжет внутрь, насыщенна гадом и всяким ядом», «сердце внутрь рыдает», «скука внутрь скрежет, тоска, печаль, отсюду несытость... Знай: не будет сыт плотским дух. ... Доколе бездна бездну удволит вдруг» [4, с. 65, 86, 69], бо речі й інші не є половинками внутрішньої людини. Алхімічної трансформації самої людини (в цілому, а не її шкуринки) не стається. Людина розкладається, падає у жорнова своїх решток, довго й пекельно страждає і пручається «цій смерті тваринній» та нарешті остаточно вмирає. «Якщо тлінне тіло не візьме у тебе смерть, то ти не матимеш духовного і нового» [5, с. 289].

7) Впізнання себе Сковорода характеризує як дещо стрімке і миттєве. Істинна людина являє себе людині. Хоча цьому може передувати довгий і важкий процес саморозділення людини на людину й тварину, до якого людина не знає, що таке жити [5, с. 264, 355]. Одне приходить на допомогу іншому та ініціюється трансформація. Подібна до проростання зерна, у якому воно перетворюється на мертве й живе.

Як бачимо, Сковорода не створює ще одну антропологічну теорію людини взагалі, а закликає своєю філософією, любов'ю й особистим прикладом [5, с. 312, 331, 339, 353-354, 384, 448-449, 452-453, 466] до того, щоб кожна людина в-пізнала себе та приборкала свою душу, навчилась керувати собою [5, с. 238, 283, 469]. Сама себе людина не в змозі пізнати

[5, с. 163], бо бачить лише частини, а не ціле. Але назустріч її зусиллям приходять як дар, як крила той, хто є невідомим людині єством водночас її і бога. «Вниди внутрь тебе, мимо иди, плоть и кровь твою проиди всю тлѣнь и дрянь – вот тебѣ спасительная пасха. Остави всю гибель... Кричи, вопи, стучи, буди, он честолюбив, хочет, чтобы мы его просили, и будто спит... Сей-то проженет тебѣ твои филистимы...» [5, с. 355]. Дуже прикро, що деталі цієї події залишаються загадовими та лише частково висловленими. Чи розповідає про них Сковорода більш повно? Якщо так, то де? Якщо ні, то чому?

Література

1. Волошин М. Путиями Каина. Трагедия материальной культуры / Волошин М. Избранные стихотворения. – М.: Советская Россия, 1988.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. – К.: Наукова думка, 2001.
3. Кримський С.Б. Феномен мудрості у творчості Григорія Сковороди / Вісник НАН України. – К., 2002. – № 12. – С. 42-46: <http://www.harmony.com.ua/text/2340.html>
4. Сковорода Г.С. Твори в 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1.
5. Сковорода Г.С. Твори в 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 2.
6. Тимченко В.М. Кого любить і де перебуває душа? Філософія Августина і наш час / Тимченко В.М. Можливості дару в суспільстві обміну. – К.: Логос, 2018.
7. Тимченко В.М. «Мертва хватка» самоусвідомлення та серце світу / Культурні маркери української ідентичності. – Херсон: Колос, 2016: <https://independent.academia.edu>
8. Фрагменты ранних греческих философов. Часть I. – М.: Наука, 1989.
9. Янсен Т. Испытание болезнью: как пережить рак груди. – М.: Астрель, 2010.

*Tribushna Karyna Konstantynivna,
licencjat trzeciego roku studiów,
Wydział Stosunków Międzynarodowych
i Politycznych, Uniwersytet Łódzki (Польща)*

REFORMOWANIE SYSTEMY SAMORZĄDU LOKALNEGO W UKRAINIE

Ten tekst jest opublikowanym fragmentem rozprawy, której obrona odbędzie się na Wydziale Stosunków Międzynarodowych i Politycznych, Uniwersytetu Łódzkiego.

Rozdział I

1. Rola decentralizacji w systemie politycznym Ukrainy

1.1 Decentralizacja jak znaczący krok do rozwoju ukraińskiego demokratycznego państwa

Rozwój każdego państwa zależy przede wszystkim rozwojem gospodarki, obecność wysoko rozwiniętej gospodarki, utworzonego kapitała ludzkiego. Dlatego można mówić o tym, że rozwój państwa zależy również od zaangażowania jej mieszkańców tworzyć silne doskonałe państwo, którym rządzą mądre i doświadczone kadry.

Wzmocnienie państwowości stymuluje mieszkańców coraz lepiej wykształconych, doświadczonych, z postępującym kreatywnym myśleniem, z aktywnej cywilną pozycją. Naturalne jest, że wzmocnienie ukraińskiej państwowości zależy od rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru regionów i społeczności.⁴ Dlatego ważne jest, aby mówić o reformowaniu samorządu terytorialnego w państwie.

Aktualność problemów reformy samorządu lokalnego na Ukrainie pogarsza fakt, że w warunkach europejskiej integracji państwa i decentralizacji władzy tworzą nowy paradygmat

⁴ Гончар С.В. Механізми реалізації державної кадрової політики в Україні на регіональному та муніципальному рівнях в умовах децентралізації. – Миколаїв, 2019.

państwowej polityki kadrowej jako instytucji społecznej, opartej na rozwoju demokratycznego społeczeństwa ukraińskiego.

Trendy współczesnej polityki dają nam do zrozumienia, że w obecnym środowisku, ekonomiczne i społeczno-polityczne procesy powinny odbywać się na poziomie lokalnym.

Każdy mieszkaniec wsi lub miasta ma prawo do opieki medycznej i edukacji, dostępnej i wysokiej jakości administracyjnej, medialnej, usług socjalnych, dobrych dróg, czystych i oświetlonych ulic. Ale ludzie mogą wpływać na jakość tych usług tylko wtedy, gdy są oni odpowiedzialni za ich udostępnienie i znajdują się w pobliżu.

Najbliższej do ludzi władzy są organy samorządu terytorialnego: gmina, miasto. Dlatego też, to właśnie one powinny mieć szerokie uprawnienia i wystarczająco dużo pieniędzy, aby być w stanie rozwiązać wszystkie istotne-ważne problemy i ponosić za to odpowiedzialność.

Moim zdaniem, od czasu upadku ZSRR, kiedy Ukraina w końcu otrzymała długo oczekiwany suwerenność i prawo decydować dalszą drogę rozwoju państwa, trzeba było rozpocząć reformy systemu samorządu terytorialnego. Demokratyzacja społeczeństwa, decentralizacja władzy, modernizacja wszystkich branż aparatu władzy – to właśnie te procesy, w których Ukraina potrzebuje i teraz.

Ukraińcy dość długo dążyli do zmian. Tak, w 2014 roku odbyła się Rewolucja Godności, która objęła całe terytorium państwa i w której zginęło wiele ludzi, co stało się impulsem do szeregu bardzo ważnych reform na Ukrainie. Jednym z najważniejszych, z mojego punktu widzenia, jest reforma decentralizacji 2014 roku.

Pojęcie decentralizacji jest najczęściej rozumiane jako „sposób organizacji aparatu administracyjnego, w którym organy niższego stopnia nie są hierarchicznie podporządkowane organom wyższego stopnia, a ingerencja w zakres ich działania może odbywać się tylko na podstawie ustawy i w formach przewidzianych przez prawo”⁴. Ponadto wskazuje się, że „decentralizację należy przede wszystkim rozumieć jako przekazanie kompetencji, których wykonawcą są zwykle centralne organy państwa i podległe im organizacyjnie podmioty”⁵

Trzeba jednak odróżnić decentralizację od dekoncentracji. Decentralizacja - to przekazanie władzy i środków pomiędzy autonomicznymi jednostkami, natomiast dekoncentracja - to przekazanie uprawnień „w dół” w ramach tego samego systemu zarządzającego. Uprawnienia „dekoncentrowane” można w każdej chwili cofnąć. Odpowiedzialność za ich właściwe wykorzystanie pozostaje bowiem w gestii tego samego ośrodka, który jedynie dla zwiększenia efektywności przekazał pewne zadania do wykonania podporządkowanej sobie jednostce.

Przykładem dekoncentracji jest np. przekazanie uprawnień do załatwiania pewnych spraw oddziałom terenowym jakiejś agencji rządowej. Odpowiedzialność pozostaje w tych samych rękach, a przekazanie ma tylko ułatwić sposób wykonania zadania. W przypadku decentralizacji sprawa wygląda inaczej.

Przekazanie uprawnień i odpowiedzialności następuje bowiem nie w wyniku jednostronnej decyzji, ale jako skutek zmiany prawa, obejmującego przekazanie uprawnień wraz z odpowiedzialnością za realizację pewnych zadań. Cofnięcie ich wymaga znowu zmiany prawa. Przekazanie uprawnień jakiegoś ministerstwa władzom lokalnym jest decentralizacją, gdyż następuje zmiana odpowiedzialności. To nie minister, lecz wójt czy starosta będą odpowiedzialni za wykonanie przekazanych zadań.

Decentralizacja jest znaczącym krokiem do rozwoju ukraińskiego demokratycznego państwa, które w zasadzie zależy od nawiązania relacji między organami samorządu terytorialnego. Tylko organy samorządu terytorialnego są w stanie uaktywnić polityczny, gospodarczy, społeczny i kulturalny rozwój wspólnot terytorialnych i zapewnić wzrost poziomu jakości życia.

⁵ J. Kuciński, W. J. Wołpiuk, Zasada uczestnictwa samorządu terytorialnego w sprawowaniu władzy publicznej, w: *idem*, Zasady ustroju politycznego państwa w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku, Warszawa 2012, s. 409.

Teraz możemy już śmiało (kierując się doświadczeniem w wielu demokratycznych krajów świata, w których reformy samorządu terytorialnego odbyło się wiele lat temu) budować nowe państwo, z uwzględnieniem wszystkich problemów na tej trudnej drodze.

Aby stworzyć silne państwo, trzeba mieć wykwalifikowanych pracowników, obywateli do aktywnego życia i pozycją i postępowym myśleniem. Zdaniem Anatolija Tkaczuka itp.⁶, deputowanych rad, a zwłaszcza posłowie nowo powstałych społeczności lokalnych, powinny być wystarczająco kompetentni nie tylko w niektórych szczególnych przepisach odrębnych przepisów regulujących działalność właściwie rad i ich posłów, ale i zrozumieć całą filozofię zmian systemu samorządu lokalnego na Ukrainie, rola różnych rządowych instytucji w tym procesie, bo bez tego trudno jest stosować przepisy, które ciągle się zmieniają.

1.2 Teoria, Cel i Rodzaje decentralizacji

Teoria decentralizacji. Reformy samorządu lokalnego na Ukrainie działają na teorii decentralizacji systemu zarządzania, kiedy część funkcji władzy centralnej przechodzi do lokalnych organów samorządu (od najwyższych organów do niższych). Jak wiadomo, decentralizacja jest procesem redystrybucji lub rozpraszania funkcji, uprawnień, osób lub rzeczy od centralnego sterowania; decentralizacja władzy obejmuje zarówno polityczną, jak i administracyjną stronę.⁷

Do czego potrzebna jest decentralizacja? Decentralizacja jest potrzebna nie tylko do równomiernego wzrostu gospodarczego i redystrybucji dochodów, ale i dla tego, aby mieć ekonomiczną i fizyczną możliwość organizować własne projekty na poziomie lokalnym, poprawić ogólny wynik działania ukraińców poprzez zachęcanie ich do współpracy z lokalnym systemem, a także, aby zwiększyć szansę osób zainteresowanych mieszkańców w podnoszeniu poziomu życia społecznego.

Decentralizacja – jedna z kluczowych reform na drodze do budowy społeczeństwa obywatelskiego. Bez niej praktycznie niemożliwe jest przeprowadzenie reform gospodarczych, kładzie fundamenty wzrostu gospodarczego regionów, przyciągnięcia inwestycji, w szczególności w obiekty infrastruktury – szpitale, szkoły i inne.⁸

Celem decentralizacji jest tworzenie efektywnego samorządu terytorialnego i organizacji terytorialnej władzy do tworzenia i utrzymania satysfakcjonującego środowiska życia obywateli, zapewnienie wysokiej jakości i dostępnych usług publicznych, rozwój instytucji demokracji bezpośredniej, uzgodnienia interesów państwa i wspólnot terytorialnych. Reforma przewiduje odpowiedzialność organów samorządu terytorialnego przed wyborcami za efektywność swojej pracy, a przed państwem – za jej legalność.⁹

Tak, decentralizacja przewiduje zbliżenie władzy do ludu, przekazywanie maksymalnej ilości uprawnień na jak najbliżej mieszkańców określonego terytorium poziom. Często błędnie uważają, że celem decentralizacji jest zjednoczenie społeczności z redukcji stanowisk lokalnych posłów. To nie do końca prawda. Głównym celem decentralizacji jest pozytywne zmiany – stworzenie warunków do efektywnego rozwoju tych społeczności, w wyniku czego muszą uzyskać wysokiej jakości i przystępnych cenowo usług, komfortowe warunki do życia – niezależnie od tego, czy jest to duże miasto, osiedle, lub mała wieś.

Zmiany, które muszą nastąpić dzięki decentralizacji: wzmocnienie samorządu terytorialnego; rotacja stanowisko administracyjno-terytorialna urzędzenia; zakładanie "zasady

⁶ Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень. – 2017, с. 5.

⁷ https://uk.wikipedia.org/wiki/Децентралізація#Реформа_децентралізації_влади_в_Україні 20.10.2019 (15.07)

⁸ <https://reforms.in.ua/ua/news/meta-decentralizaciyi-nablyztyty-vladu-do-narodu-dmytro-shymkiv> , 26.10.2019(12.42)

⁹ Урядовий портал: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>, 03.11.2019 (9.30).

powszechności" (ziemiami za terenem zabudowanym kompetencji odpowiednich organów samorządu terytorialnego); gwarancja w przypadku nabywania uprawnień samorządu terytorialnego; uwzględnienia historycznych, ekonomicznych, ekologicznych i kulturowych w planowaniu rozwoju; zmiana postanowienia o systemie administracyjno-terytorialnych wspólnot.

Decentralizacja jest często porównywana z ekonomiczną reformą. Być może dlatego, że dzięki niej poprawia stan gospodarki regionu, jest bardziej racjonalnie wykorzystano pieniądze z budżetu, co w przyszłości daje możliwość wziąć pod uwagę wszystkie cechy na terenie i dokonać właściwego wyboru. Ona również przyczynia się do wzrostu odpowiedzialności władz publicznych w zakresie wydatkowania środków budżetowych.

W warunkach decentralizacji bardziej widoczny proces płacenia podatków i realizacji tych pieniędzy w życiu. A jeszcze, co nie mniej ważne, gdy lokalne władze decydują, które projekty do realizacji i ile pieniędzy na nich wydać, wtedy zmniejsza się odsetek niepotrzebnych projektów i nieuzasadnionych kosztów, co też znacząco wpływa na gospodarkę całego kraju.

Dla praktycznej realizacji decentralizacji trzeba znać teorię na ten temat, w szczególności, orientować się w rodzajach i gatunkach decentralizacji. Jak widać z rysunku 1.1, decentralizacja ma trzy rodzaje: *polityczna*, *administracyjna* i *fiskalna*.

Przy czym *polityczna decentralizacja* jest sposobem na zapewnienie obywatelom większy wpływ na rozwój i realizację zakonów politycznych, może to wymagać reform konstytucyjnych lub legislacyjnych, rozwoju nowych partii politycznych, utworzenia lokalnych jednostek politycznych i promocji grup rzeczniczych. Również polityczna decentralizacja oznacza regionalne przedstawicielstwo w krajowym parlamencie, wybory regionalnych rządów, dystrybucja władzy politycznej, prawa konstytucyjne poziomu regionalnego i związek pomiędzy regionalnym i krajowym poziomem. Regionalne przedstawicielstwo w narodowym parlamencie odzwierciedla obecność jednej lub dwóch izb organu ustawodawczego, i adekwatność reprezentacji regionu w krajowym ustawodawstwie.

Wskaźnik relacji politycznych odzwierciedla rolę poziomu regionalnego w działalności krajowego poziomu. Polityczna decentralizacja zawiera wskaźniki, które mierze polityczny udział na poziomie regionalnym i między różnymi poziomami i pokazuje jak niezależnie regionalny poziom podejmuje decyzje, bez względu na poziom narodowy, który ma prawo do interwencji.¹⁰

Decentralizacja administracyjna dotyczy redystrybucji władzy, zasobów finansowych i odpowiedzialności w zakresie planowania, finansowania i zarządzania pewnych funkcji publicznych od rządu centralnego i jego organów w odpowiednich branżowych jednostkach samorządu terytorialnego, podległych jednostek na wszystkich poziomach administracji publicznej, na podłodze własnym organom władzy lub regionalnym władzom, lub zrzeszenia, a także regionalnym lub funkcjonalne organy władzy na danym terenie.¹¹

Ponadto, decentralizacja administracyjna może tylko przenieść uprawnienia z centralnych rządowych urzędników w stolicy do tych, którzy pracują w dziedzinach, w prowincjach lub na obszarach, a także może towarzyszyć stworzenie silnego branżowego sterowania lub nadanie odpowiednich zasobów i uprawnień władz lokalnych pod nadzorem ministerstwa. Istnieją dwa sposoby realizacji administracyjnej decentralizacji: przez takie formy jak dekoncentracja i delegowanie.

Decentralizacja fiskalna jest delegowanie finansowych zasobów i uprawnień na niższy poziom rządu pod warunkiem zachowania odpowiedzialności finansowej. Często ten proces jest nazywany budżetem federalnym, ale pojęcie to może odnosić się jak unitarych, federacyjnych, jak i konfederatywnych rządów.

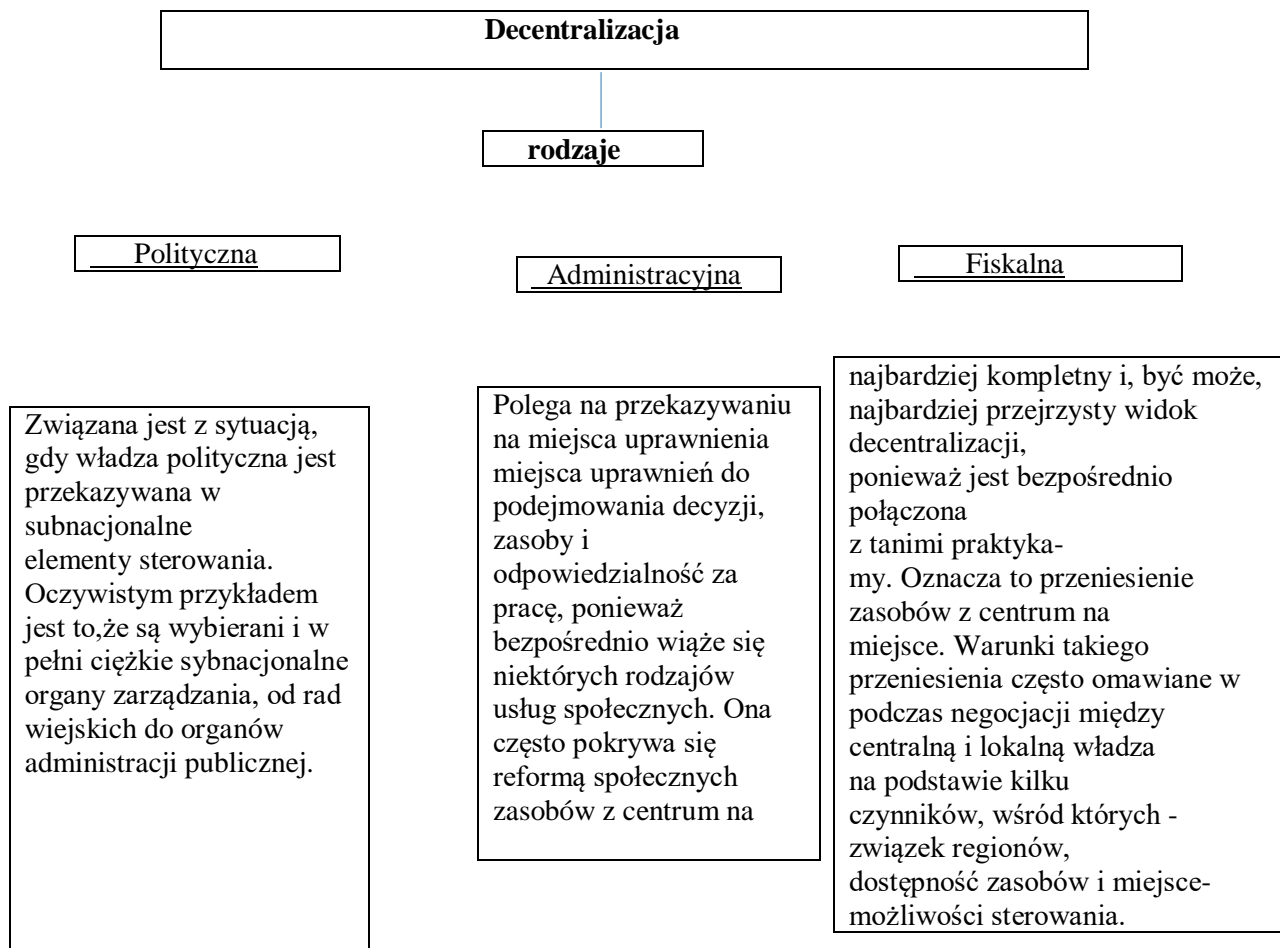
Ekonomiczny federalizm charakteryzuje się również "pionowym równowagi", gdzie rząd centralny lub wydziela zbyt dużo lub zbyt mało środków na finansowanie rządów. Może to być

¹⁰ https://uk.wikipedia.org/wiki/Децентралізація#Політична_децентралізація 26.10.2019 (17.23)

¹¹ Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. – 2017. С 14

również sposób na zwiększenie kontroli rządu centralnego nad niższymi poziomami, jeżeli nie są one związane między sobą, innymi rodzajami odpowiedzialności za uprawnienia.

Ponadto, decentralizacja fiskalna może być osiągnięta poprzez uregulowania systemu poboru opłat, ustalenie lokalnych podatków od nieruchomości i podatku od umów kupna-sprzedaży, poprzez uzyskanie budżetowych transferów z rządu centralnego, dotacji lub lokalnych pożyczek. Przekazanie środków może być jak następuje obowiązek informować o ich wydatkowania, jak i bez niego.

Decentralizacja ma cztery doskonałych między sobą formy: dewolucja, delegowanie, dekoncentracja, dywestycja. Przy czym, dewolucja zakłada przeniesienie uprawnień od centralnych organów rządowych w pełni do władzy administracyjno-terytorialnych jednostek, co sprawia, że lokalne władze niepodległe. A delegowanie jest przekazaniem funkcji i uprawnień na czas określony z zachowaniem w delegującego podmiotu prawa oddać je do własnego wykonania (hierarchicznego podporządkowania), i deledujący podmiot nabywa prawo do kontroli stanu i wyników wykonywania delegowanych funkcji, uprawnień; może również finansować z własnych środków ich realizacji, przekazywanie w użytkowanie niezbędne do tego majątkowe obiekty.

Dekoncentracja oznacza przeniesienie prawa do podejmowania decyzji władz, które nie podlegają centralnym organom władzy i których wybierają zainteresowani obywatele; a dywestycja – przekazanie funkcji i uprawnień w dobrowolne, prywatne lub organizacje społeczne.

1.3 Europejska Karta Samorządu Lokalnego

Europejska Karta Samorządu Lokalnego. Ukraina nie pierwszy rok, stara się dołączyć do Unii europejskiej i zbudować cywilizowany demokratyczny kraj z silną gospodarką, koncentrując się na Europejską kartę samorządu terytorialnego.

Europejska karta samorządu lokalnego została przyjęta pod auspicjami Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Europy została otwarta do podpisu dla państw-członków Rady Europy 15 października 1985 r. i weszła w życie dla Ukrainy 1 stycznia 1998 roku.

Karta określa podstawowe zasady i mechanizmy działania samorządów w państwach członkowskich Rady Europy. Decentralizacja władzy, stosowania zasady subsydiarności, rozwiązania konkretnych problemów na najbliższym do codziennych potrzeb ludzi stopnie władzy - jest ideą karty.¹²

Karta jest pierwszym dokumentem tego rodzaju, gwarantujących realizację zasady subsydiarności. Najwyższe organy administracyjne muszą rozwiązywać konkretne problemy tylko w przypadku, jeśli ich rozwiązania siłami lokalnych administracji nieskuteczne lub niemożliwe. Dokument rejestruje polityczne i ekonomiczne prawa samorządu terytorialnego, jego niezależność od władzy centralnej, jego obowiązek chronić obywateli przed nadużyciami ze strony narodowej biurokracji. Zasady Karty mają zastosowanie do wszystkich rodzajów jednostek samorządu terytorialnego.

Podstawowym pomysłem zasady subsydiarności polega na tym, że "władza polityczna powinna interweniować tylko wtedy i w tych granicach, w których społeczeństwo i grupy, które go tworzą, począwszy od jednostek do rodziny, społeczności lokalnych i innych potężniejszych grup, nie jest w stanie zapewnić zróżnicowane potrzeby". Zasada subsydiarności zakłada, że decyzje w danej dziedzinie powinny być podejmowane na tym poziomie, na którym pojawiają się pytania, a publiczne usługi muszą być świadczone przez organy tego zarządczego poziomu, co najbardziej zbliżony do konsumenta usług.¹³ W ogóle Karta ma na celu ochronę i wzmocnienie lokalnej autonomii w Europie, ponieważ przestrzeganie jej postanowień zobowiązuje się strony stosować podstawowe zasady gwarantujące polityczną, administracyjną i finansową niezależność organów samorządu terytorialnego od władzy państwowej.

Tak więc, ukraińskie państwo teraz wymaga ukończenia reform decentralizacji, ponieważ do budowy cywilizowanego (wysoko rozwiniętego) społeczeństwa obywatelskiego należy wyeliminować szereg negatywnych czynników, a mianowicie: istotną zależność terenów od centrum; niski poziom atrakcyjności inwestycyjnej terenów, infrastrukturalnie, finansowo i kadrowo słabe społeczności; degradacji wsi; skomplikowaną sytuację demograficzną; niską jakość świadczenia usług publicznych, niski poziom zaufania do władzy; wysoki poziom korupcji, niską efektywność decyzji zarządczych.

W szczególności rozwój ukraińskiego demokratycznego państwa zależy w dużej mierze od nawiązania relacji pomiędzy organami władzy państwowej i organami samorządu terytorialnego w miejscach, od rozszerzenia zakresu działalności organów samorządu terytorialnego, które są w stanie uaktywnić polityczny, gospodarczy, społeczny, kulturowy rozwój wspólnot terytorialnych, zapewnić wzrost poziomu życia i jakości usług administracyjnych świadczonych dla ludności.¹⁴

Черемісін О.В.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

¹² https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейська_хартія_місцевого_самоврядування 26.10.2019

¹³ ¹³ Телицька Віталіна. Принципи субсидіарності та децентралізації у сфері надання послуг.

¹⁴ Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. – 2017. С 18.

ОСОБЛИВОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1785-1917 рр.

В цілому, можна говорити, що південноукраїнські землі, приблизно з кінця XVIII ст., приєдналися до основної української етнічної території. З цього часу єдино правомірною стає його назва – Південна Україна, в якій темпи урбанізації, модернізації, торгівельно-промислової діяльності та фінансового зростання проходили швидше ніж, в інших регіонах України та Росії і під цими впливами модернізувалося як побутове, так і муніципальне життя, а про традиційний уклад згадували, коли необхідна була подорож до родичів в інші регіони.

Протягом кінця XVIII – початку XIX ст. на Півдні України відбулась доволі болісна низка адміністративно-територіальних змін, які завершилися на початку XIX ст. із поділом на Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії із штучним їх об'єднанням у Новоросійське та Бессарабське генерал-губернаторство [1, с. 72-85].

Реформа початку XIX століття підвела підсумок у формуванні повітового ділення [2, с. 65] та створення регіональної ідентичності. Повітовий розподіл Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній вводився відповідно до «Установлень щодо управління губерніями» 1775 р. Хоча південноукраїнські губернії й увійшли в адміністративно-територіальному відношенні до загальнодержавної системи управління, вони не були прикладом централізовано-уніфікованого управління. На території Півдня України розмістили найбільшу кількість градоначальств, Луганський гірничий округ, округи козачих військ, колонії іноземних, єврейських поселень і хліборобів, громади вільних матросів, військові поселення. Ряд відомств взагалі не був підлеглим губернській адміністрації. Певні відомства були лише формально підлеглі адміністрації, оскільки мали власне особливе керівництво й у своїй діяльності мали права самоврядування. Міста підкорялися не тільки цивільному відомству, а ще й військово-морському та різним галузевим відомствам міністерств.

Адміністративно-територіальний устрій, який отримала Південна Україна, значно різнився від загальнодержавних стандартів, вирізнявся особливою складністю й заплутаністю, навіть для сучасників. Відомо багато прикладів, коли в системі підпорядкування виникало безліч проблем і плутанини. Автор вважає, що головним напрямом політики російської влади був шлях на оновлення імперії, а централізація та уніфікація управління була одними з методів цієї модернізації, яка повністю не вдалась.

Уніфікацію та централізацію можна прослідкувати передусім за зовнішніми ознаками: однакові назви адміністративних і самоврядних інститутів влади на місцях, єдиний штат працівників, приблизно однакові території губерній і кількість населення, але внутрішні стилі управління українськими, білоруськими, російськими губерніями різнилися, так само, як і особливості підпорядкування відомств. Відмінності зумовлювалися внутрішньою специфікою управління, культури, відношенням до обов'язків, до регіону, який відрізнявся від інших. Південь України виявився «етнічним казаном», в якому змішалися мовні, релігійні, соціальні, національні уявлення і ціннісні орієнтації. У багатьох описах XIX ст. ставився акцент на винятковості власного краю, який був для місцевого населення найкращим.

Таке ставлення сприяло поширенню регіональної ідентичності, а тому місцеве населення вважало себе не частиною універсального уніфікованого єдиногодержавного організму, а представниками окремого краю і пишалось саме власним регіоном, краєм, містом, а не тим, що були підлеглими Російської імперії.

Про ідентифікацію, на думку Є. Рябініна [3, с. 228-331], можна говорити на кількох рівнях:

- а) регіональному – усвідомлення себе як суспільства, яке проживає в одному регіоні;
- б) національному – коли відбувається ідентифікація себе як громадянина певної країни;
- в) континентальному – самоідентифікація себе як мешканця певного континенту;

г) цивілізаційному – коли жителі ідентифікують себе представниками певної цивілізації.

Так, в дійсності, можна погодитись із тим, що для Півдня України характерні такі ідентифікаційні конструкції на регіональному рівні, як – Полуденний край, Степова Україна, Таврійський край та інші назви як відзначення найкращого та найпривабливішого в усіх відносинах, який ніколи не сприймався провінційним, на відміну від, наприклад, білоруських губерній. У цивілізаційно-континентальному аспекті мешканці Півдня України обрали для себе кілька напрямів розвитку одночасно: національний, європейський і російський. Хоча в південноукраїнських реаліях цей перелік не був остаточним, і тому автор хоче додати ще 2 напрями регіональної ідентифікації, які наповнювали цей регіон:

- д) крайовий – усвідомлення себе як груп людей окремих місцевостей із власними цінностями й соціальними правилами поведінки, необхідним рівнем культури (наприклад, мешканці Донбасу, Херсонщини, Одещини, Криму);
- е) міський – ідентичність (патріотизм), розуміння себе населенням окремих міст із власним устроєм, самоврядуванням, благоустроєм, господарством. У кожному місті Півдня України міське самоврядування у власних звітах набирало таку сукупність даних, які в найпривабливішому вигляді характеризували власне місто з необхідним добором інтересів, котрі потрібно було захищати й розвивати.

Регіональна ідентичність місцевого населення Півдня України спиралася на іноді надмірне звеличення досягнень свого краю. Місцеві мешканці, вважаючи свій регіон кращим, красивішим, героїчнішим (військові ще в кінці XVIII ст. постійно звеличували факт приєднання краю військовим шляхом [4, с. 8-10], у подальшому Кримська війна додала героїки регіону, хоча вона була програшна, а в органи міського самоврядування в перші роки після війни її учасники обиралися в Катеринославі, Олександрівську, Сімферополі, Севастополі та інших [5, с. 68]), торговельно та промислово розвинутішим, ніж інші регіони, і називали пафосно – «Полуденний край». Власні інтереси, цінності та моделі поведінки завжди вважалися кращими.

Ідейно ідентичність визначалася як «єгоцентризм», внутрішнє усвідомлення себе як члена найкращого й найвиразнішого регіону або міста. Особливо яскраво це виявилось на прикладі Одеси, навколо якої всі інші міста провінціалізувались і вважалися просто селами. Звідси формувалася уявна ідентичність себе як особливого центру навколо сільської місцевості, а у мешканці Криму постійно доводили свою зверхність над жителями материкової частини Таврійської губернії, стверджуючи, що навіть освіта в Криму краща та економічний розвиток [6, с. 52-86].

В умовах південноукраїнського регіону найбільш сильними прагненнями для багатьох переселенців були такі: отримати свободу, розпочати «нове життя» (більш краще та заможне), розвивати комерцію, підприємництво, отримати нові землі тощо. Тому специфіка регіональної ідентичності виходила з самих умов людського буття в освоєнні нового регіону й зумовлювалася необхідністю спільного та мирного співжиття. На побутовому рівні це визначалося прагненням до модерного життя та пориву із власне традиційним укладом життя, коли потягу до традицій вистачало лише для відвідань родичів або церкви.

Загальну регіональну ідентичність можна поділити на міську та крайову, що знайшло вираження у закріпленні в уявленні про певне місто чи місцевість певних стереотипів. Так, наприклад, в описах XIX ст. за Херсонщиною, Миколаївщиною, Одещиною затвердився ідентифікований статус краю сільського господарства, торгівлі, бізнесу, комерції, підприємництва [7, с. 96], за Донбасом – промисловості [8, с. 173], мешканці Криму завжди вихвалялися красотою природи та туризмом [], що дало змогу більшою мірою займатися міськими водогонами та каналізацією [9, с. 5-76]. Причому материкова частина Таврійської губернії завжди відділялася від півострівної. За Кримом завжди зберігалася першість за всіма ознаками та критеріями, а материкова частина завжди була

більш подібною в своїй ідентичності до Херсонської та Катеринославської губерній, оскільки до Криму вона належала більш штучно адміністративно, ніж ідейно.

Крайова ідентичність своєю чергою призвела формування міської ідентичності або «міського патріотизму», який віддзеркалював місцеві пріоритети в комерції, підприємстві, торгівлі, промисловості, туризмі. За ціннісними орієнтаціями міські мешканці відокремлювали своє місто від іншого, і за містами закріплювалися певні кліше-стереотипи, які їх відрізняли, наприклад: «Благополучний град Херсон» або колиска Чорноморського флоту, адміралтейський центр Миколаїв, Одеса – Південна перлина, кожне місто Катеринославської губернії брало за основу галузь промисловості, Севастополь – місто героїчної слави. Міське самоврядування підсилювало й розвивало такі настрої в необхідному руслі. Так, наприклад, херсонське самоврядування завжди вважало себе конкурентом Миколаєва [10, с. 5-15], одеське відзначало свою пріоритетність не тільки в регіоні, а й у державі, міста кримського півострова протиставлялися материковим [11, с. 3, 12, с. 95]. Кожне громадське управління ототожнювало себе й місто як окрему, самостійну інституцію, не подібну до іншої, і різними методами відстоювало інтереси власного міста.

У кожному муніципальному звіті акцентувалася увага на окремих формах проведення господарства, при цьому власним досвідом не поспішали ділитися з іншими міськими структурами. Міські мешканці ідентифікували себе з власним містом, з певними ціннісними орієнтаціями та розглядали міське самоврядування не загалом як систему, а як окремих представницький орган кожного міста, привласнюючи назви «наше самоврядування», що стосувалося лише органу громадського управління кожного окремого міста з власними побажаннями, критеріями оцінки муніципальних діячів, уподобаннями до обранців. Зазначимо, що в містах Півдня України поширилася назва для депутатів і міських голів – «батьки міста», які, акцентуючи увагу на особливостях самоврядування власного міста, створювали своєрідні групи підтримки: «марченківці», «блажківці», «беккерівці» тощо. Міські депутати муніципалітетів своєю чергою намагалися бути прикладами лише для власних мешканців, а критикуючи самоврядування, не виходили за межі власного міста [11, с. 3, 12, с. 95].

Міський патріотизм склався в містах Півдня України як вияв відображення кращого розвитку рідного міста, який ставав обов'язковим об'єднуючим фактором, що віддзеркалював пріоритети й можливості кожного міста й надавав можливість самостійної організації управління, самоврядування, комерційності й господарської активності, релігійної і національної толерантності, захисту міських інтересів у сферах торгівлі, промисловості, будівництві шляхів сполучення, фінансів, промисловості тощо. Згодом міський патріотизм призвів появу «параду міських громад», які на рівні південноукраїнського регіону показали себе не безмовною більшістю в межах аристократично-бюрократичної держави, а доволі активним учасником вирішення самоврядних проблем і формування поглядів на розвиток власного міста. До побудови громадянського суспільства вони ще не дійшли, але перед центральною владою не «втратили обличчя», і саме з південноукраїнських міст найбільше лунало більше висловлювань про реформування, перебудову міського самоврядування на принципах громадськості й автономії, а діячі Півдня України ставали активними учасниками різних комісій та комітетів із реформування [13, с. 246]. Такі погляди згодом вплинули на формування регіональних і міських рухів, а потім і сепаратистських тенденцій, як вияв невдоволення існуючими порядками й неможливістю вирішити місцеві проблеми через центр, хоча багато мешканців міст виступали й за збереження традиційних російських норм самоврядування [14, с. 8].

Цілком можна погодитися із думкою Г. Коржова [19, с. 38-51] про те що, своєрідною була ситуація з міською ідентичністю у містах Катеринославської губернії, оскільки, на відміну від інших, у них все життя залежало від промислових підприємств, яким належала і земля, і житловий фонд, і вся активність була можлива лише за їх дозволом. Тому і

міське самоврядування, і населення не брали участі в муніципальній діяльності та не були зацікавлені в наведенні ладу в містах. Тим більше, що культ промисловості зводив нанівець усі інші цінності, а тому муніципалітети могли спокійно відноситися до того, що навіть не всі вулиці в містах поійменовані, замощені, і не скрізь проведені водогони та каналізація. Громадські управління не пережили етапу піднесення свідомості, а виробилися патронально-клієнтські форми співіснування. Хоча, слід відмітити, що до 1870 р. міста Катеринославської губернії мало чим відрізнялися, в промисловому відношенні, від інших міст Півдня. Була приблизно однакова кількість фабрик і заводів з однаковими напрямками виробничої діяльності, а особливо бурхливий і революційно-швидкий розвиток промисловості відбувся лише в другій половині XIX ст.

У міському середовищі Херсонської губернії перемиг культ торгівлі, підприємливості, майже все життя вирувало навколо портів або торговельних пунктів. У містах Кримського півострова домінували думки про красоти природи, що формувало досить зневажливе ставлення до інших регіонів і виділення Криму на перше місце серед інших, що згодом сприяло поширенню культу туризму. Кримські муніципалітети завжди стояли на позиціях винятковості кримського півострова та його мешканців, тому в діяльності міського самоврядування на досить високому рівні була вироблена регіональна культура управління та містечковість сприйняття дійсності, а стратегічність загального громадського міського розвитку ніколи не була їх сильною стороною, завжди знаходилися вузькі стереотипи, за які трималися самоврядні структури й міське населення.

Таким чином, на думку автора, повної універсализації не відбулось. За адміністративно-територіальним поділом Російська імперія становила конгломерат 12 різних регіонів, які мали власні історичні традиції та внутрішню самобутність. Всі наявні в державі губернії, з метою централізації управління та виділення індивідуальних особливостей, були згруповані у 12 регіонів:

1) центральні (Московська, Тверська, Смоленська, Калузька, Тульська, Орловська, Рязанська, Володимирська); 2) північні (Вологодська, Архангельська, В'ятська, Олонецька, Санкт-Петербурзька, Новгородська, Псковська); 3) волзькі (Ярославська, Костромська, Нижегородська, Казанська, Симбірська); 4) уральські (Пермська, Оренбурзька); 5) степові (Курська, Воронежська, Тамбовська, Пензенська, Саратовська, Астраханська); 6) особливі (землі Війська Донського та Чорноморського); 7) новоросійський край (Херсонська, Таврійська, Катеринославська і Бессарабія); 8) Малоросія (Харківська, Полтавська, Чернігівська, Київська, Волинська, Подільська); 9) північно-західні (Вітебська, Могилевська, Мінська, Віленська, Гродненська, Ковенська); 10) прибалтійські (Курляндська, Ліфляндська, Естляндська); 11) кавказькі (Тифліська, Шемаханська, Кутамакська, Дербентська, Ставропольська); 12) зауральські (Сибірська, Американські колонії) [15, с. 1-12].

При цьому можна погодитися із думкою Л. Горизонтова [16, с. 127-134] про те, що регіони Російської імперії мали великі відмінності й різну специфіку узгодженості як між центральною владою, так і між собою, а в сукупності утворювали між собою складну систему взаємодій ідентичностей. Південь України, таким чином, знаходився на порубіжжі європейських, національних та російських цінностей і впливів, а тому тут легше та швидше відбувався процес спочатку поєднання традиційного та новаторського, а згодом і витіснення традиційного прискореною модернізацією.

Визначався специфікою упродовж останньої чверті XVIII – першої чверті XIX ст. і механізм вирішення питань з управління Південною Україною на рівні вищих органів влади. Протягом останньої чверті XVIII ст. Південна Україна посідала важливе місце у здійсненні зовнішньополітичних завдань Російської імперії.

Але найголовніша проблема полягала в тому, що приєднані території не могли бути відразу адаптовані до адміністративно-правового, соціально-політичного та господарсько-економічного ладу Росії. Тому уряд вдався до утворення паралельно з губернською системою управління ще й генерал-губернаторської системи управління. Територія

України була поділена на чотири генерал-губернаторства: Малоросійське, Новоросійське та Бессарабське, Київське, Миколаївське та Севастопольське. Як зазначає В. Шандра [17, с. 191-204], генерал-губернаторства стали управлінським механізмом імперського утвердження Російської держави в набутих землях.

У 1802 р. на чолі регіону стає Миколаївський (Херсонський) військовий губернатор. З 1805 р. його повноваження поєднувалися з посадою Одеського градоначальника. Але вже згодом для більш ефективного управління ці посади були роз'єднані. У 1821 р. місце Херсонського військового губернатора, який очолював Херсонську, Таврійську та Катеринославську губернії, було перейменовано на посаду Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора.

Характерна особливість Новоросійського та Бессарабського генерал-губернаторства полягала в тому, що генерал-губернаторів наділяли значною самостійністю в торговельно-господарській діяльності, що надавало можливість швидкими темпами освоїти приєднаний край. Географічне розташування Півдня України призводило те, що генерал-губернатори більше, ніж інші, переймалися дипломатичними та протиепідемічними заходами.

В. Шандра [17, с. 191-204], склала ієрархію генерал-губернаторств України за принципом ефективності роботи. На першому місці вона поставила діяльність Малоросійського генерал-губернаторства, на другому – Новоросійського та Бессарабського, на третьому – Київського.

На думку М. Кімітіакі [18, с. 456-457] адміністративно Південь України був для Російської імперії краєм за допомогою якого потрібно було збільшити обсяги сільськогосподарського та промислового виробництва, а, також, посилити її військову роль в Чорноморському регіоні. Діяльність уряду з освоєння та колонізації регіону він вважає підготовчим етапом для воєнно-політичного та соціально-економічного поглинення до статусу «внутрішніх губерній». Але сформувати прийнятний етнічний склад населення та русифікувати регіон виявилось для уряду досить складним завданням, і тому Південь України став самобутнім регіоном для держави.

Були ще думки Гіроакі Куромії [19, с. 38-51] у порівнянні освоєння Півдня України з американським диким заходом, але автор вважає, що не коректно порівнювати американських індіанців із козаками Війська запорозького та Кримськими татарами, а також новопоселенців на цих землях. Проблеми пов'язані із небезпекою для життя під час колонізації нових територій можна знайти і на прикладі освоєння Австралії, Нової Зеландії, Африки. Так, зовнішньо це виглядало небезпечно, авантюрно, але внутрішні складові чинники не були універсальними компонентами колонізаційних процесів і проходили цілком індивідуально.

Особливістю Півдня України було те, що міста губернії були підконтрольні різним адміністраціям. Так, у Херсонській губернії цивільному губернатору були підзвітні такі міста: Херсон, Берислав, Бобринець, Олександрія, Ананьїв, Тирасполь, Нові Дубоссари, Григоріополь, Овідіополь, Очаків. Підконтрольні Херсону як адміністративному центру губернії були такі міста: Єлисаветград, Вознесенськ, Ольвіополь, Новомиргород. Підзвітні головному управлінню чорноморського флоту: Миколаїв [20, с. 637-641]. У Катеринославській губернії цивільному губернатору були підконтрольні: Катеринослав, Олександрівськ, Бахмут, Верхньодніпровськ, Новомосковськ, Павлоград, Слово'яносербськ. Управлінню гірничого відомства був підзвітний Луганськ. Таганрозькому градоначальнику – міста Таганрог із селищами та хуторами, Маріуполь із селищами та Нахичевань [21, с. 166-188]. У Таврійській губернії цивільному губернатору були підзвітні Сімферополь, Мелітополь, Перекоп, Ялта (до 1914 р.), Феодосія (після 1829 р.), Бердянськ, Мелітополь, Євпаторія. Підконтрольні головному управлінню чорноморського флоту: Севастополь [22, с. 191-256].

Останнім елементом адміністративно-територіального поділу Південної України стало формування градоначальств, про які вперше згадувалося в указі 1802 р. у контексті

надання Одесі та Феодосії особливих прав і привілеїв у розвитку торгівлі. З цією метою у міста призначалися спеціальні посадові особи – градоначальники. Теоретично він був керівником певного територіального округу (градоначальства), виділеного зі складу губернії у самостійну адміністративну одиницю. Градоначальства склали територію окремого міста з прилеглою до нього територією. Такими адміністративно-територіальними одиницями ставали міста внаслідок стратегічного адміністративного, військово-морського або географічного становища, а тому підлягали більш суворому контролю та поліцейському нагляду.

У період 1802 – 1917 рр. на території держави існувало 15 градоначальств, з яких 7 (тобто 46,7% всіх градоначальств Російської імперії) розташовувалися на Півдні України: Одеське (1803 – 1837, 1848 – 1854, 1856 – 1917 рр.) у періоди 1837 – 1848 та 1854 – 1856 рр. перейменовувалося у Військове губернаторство; Феодосійське (1804 – 1837 рр.) як самостійна адміністративна одиниця проіснувало до 1829 р., а до 1837 р. управління знаходилося в руках Таврійського губернатора, коли ще уряд сподівався, що Феодосія досягне значних успіхів у торгівлі; Керч-Єнікальське (1821 – 1917 рр.), яке з 1836 р. окремим градоначальником не управлялося, керівництво передано у 1856 р. Бессарабському військовому губернатору, як і в Феодосії. Відносно цих міст функції Бессарабського та Таврійського губернаторів були подібними до обов'язків градоначальників; Ізмаїльське (1830 – 1856 р.); Севастопольське (1873 – 1917 рр.), Миколаївське (1900 – 1917 рр.), Ялтинське (1914 – 1917 рр.) [23, с. 32-34]. Серед інших були виділені у градоначальства: Москва, Санкт-Петербург, Ростов, Таганрог, Дербент, Кяхта, Дальній, Баку.

Тобто, в абсолютно більшу частину градоначальств входили саме прикордонні міста, з метою їх особливого адміністративно-територіального підпорядкування. Що відповідає загальній тенденції перетворення зовнішніх територій на внутрішні губернії. Серед них абсолютна меншість власне російських градоначальств у внутрішніх районах імперії, а більшість знаходилася власне на не російських територіях, приєднаних до складу Росії різними шляхами. Градоначальство Дальній, наприклад, взяли в Китаю в оренду після опіумної війни, нібито власної території мало було. Москва та Санкт-Петербург відрізнялися від інших тим, що були виділені в окремі земські одиниці, а Севастопольське та Керч-Єнікальське входили до складу Феодосійського і Ялтинського повітових земств.

Отже, якщо подивитися на мапу Російської держави, то можна дійти висновку, що градоначальства створювалися в дуже проблемних, складних і багатонаціональних регіонах, а особливо – прикордонних, з метою утвердження міцності державного правління в регіоні, а також профілактики та попередження міжнаціональних конфліктів, революційних рухів і сепаратистських тенденцій.

Їхня історична доля докладно розписана у дисертації В. Дмитрієва, в якій автор наголошує на тому, що функції градоначальників були досить широкими та суміщували між собою адміністративні й муніципальні. Вони контролювали поліцію, вирішували торговельні справи та повинні були сприяти більш швидкому вирішенню справ у міському самоврядуванні. З комерційних справ градоначальник підпорядковувався міністру комерції; з цивільних – міністру внутрішніх справ; з судових – генерал-прокурору. Тобто були підзвітними одночасно й адміністративній владі, і центральній.

Південна Україна відрізнялася від інших регіонів імперії рядом особливостей:

➤ основна маса міських поселень південноукраїнського регіону була зведена в другій половині XVIII – середині XIX століттях на старих українських, татарських і давньогрецьких поселень, військових укріплень і не знала традицій цивільного міського самоврядування на відміну від інших територій України. Населені пункти, які існували в регіоні до інкорпорації в Російську імперію та були визнані «містами», але не справили особливого впливу на нові тенденції розвитку, тим більше що, більшість населення становили переселенці, які не апелювали до попереднього досвіду, а орієнтувалися на нові явища в громадському житті (відхід від традиційного образу поведінки до модерного);

➤ специфічним був розподіл адміністративних центрів регіону: в семи містах сформовані градоначальства з встановленням режиму порто-франко (загалом у державі існувало 15 градоначальств). Таким чином, майже половина їх розміщувалася на території Півдня України. У шести містах були створені резиденції цивільної, військово-морської адміністрації. В інших регіонах тільки в губернських містах розміщувалася адміністрація, тому на Півдні України бюрократично російська адміністрація переважала. Портових міст було дев'ять, що становило меншість міст регіону, але через них відбувалася жвава торгівля із західноєвропейськими країнами, через які поширювалися і стандарти «нового» модерного життя;

➤ міста мали різну специфіку узгодженості з різними адміністративними установами. Оскільки міста мали ще й військове значення і були прикордонними та приморськими, тому в їхньому управлінні суттєву роль відігравали військові, поліцейські чиновники, що призводило до постійних конфліктів з цивільною владою в регіоні;

➤ в діяльності міського самоврядування були більш високі показники незалежності роботи від урядової адміністрації, що можна розглядати як прояви міської фронди, що в середині XIX і на початку XX ст. призвело до вимог реформування самоврядування на правах широкої автономії. Тому можна вважати, що прояви міського патріотизму були значнішими ніж в інших регіонах. Для організації роботи громадських інститутів Півдня України уряд прийняв більше регіонально-індивідуальних законопроектів ніж для інших регіонів;

➤ населення південноукраїнських губерній було дуже строкатим за національним та релігійним складом, в середовищі якого панували думки змін на краще на основі толерантності (звільнитись від кріпосної залежності, мати власні земельні ділянки, займатись підприємництвом, торгівлею, позбутися від податків та інше);

➤ з ідеями «нового життя» пов'язувалися і перспективи російської держави. Інкorporація до складу імперії Півдня України породила плани оновлення держави від відсталості та занедбаності у бік цивілізованості: будівництво нових портів, через які можна вести власну незалежну торгівлю, освоєння нових сільськогосподарських територій, створення нової системи адміністративно-територіального устрою, поширення нової системи самоврядування на принципах децентралізації та незалежності міських фінансів від державних, розроблення нового погляду на значення дворянства та інше.

Література

1. Черемісін О.В. Особливості організації адміністративного та муніципального управління Південною Україною в кінці XVIII – початку XX століть // Інтелігенція і влада. – Одеса: Вид-во «Астропринт», 2012. – Вип. 24. – С. 72 – 85.

2. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII - первой половине XIX века (1719-1858). – Москва: Наука, 1976. – С. 65.

3. Рябінін Є.В. Регіональна ідентичність як каталізатор сепаратистських рухів / Є.В. Рябінін // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Другої Інтернет-конференції (16 березня 2012 року). – Маріуполь, 2012. – С. 228 – 331.

4. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 гг. / Сост. Орлов А. – Одесса: Тип. А. Шульце, 1885. – С. 8 – 10

5. Памятная книжка для Екатеринославской губернии на 1860 г. – Екатеринослав: Тип. екатеринославского губернского правления, 1859. – 214 с.; Памятная книжка Таврической губернии на 1867 г. / Под ред. К. В. Ханацкого. – Симферополь: Тип. таврического губернского правления, 1867. – 657 с.

6. Андриевский Ф. Н. Статистический справочник Таврической губернии / Под ред. М. Е. Бененсона. – Симферополь: Тип. таврического губернского земства, 1915. – Вып. 1. – С. 52 – 86.

7. Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Типография губернского правления, 1896. – 288 с.

8. Памятная книжка и адрес-календарь для Екатеринославской губернии на 1901 г. / Под ред. Я. Г. Голобова. – Екатеринослав: Тип. екатеринославского губернского правления, 1900. – С. 173 – 213.

9. Памятная книжка Таврической губернии на 1889 г. / Под ред. К. А. Вернера. – Симферополь: Тип. «Крым», 1888. – С. 5 – 76.
10. ДАХО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 5-15.
11. Наше городское самоуправление // Юг. - № 921. – С. 3.
12. ДАМО. – Ф. 222. – оп. 1. – Спр. 1731. Протоколы и журналы заседаний думы за 1905 год. – Арк. 95
13. Материалы для составления предположений об улучшении общественного управления в городах: В 2-х т. – СПб.: Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1863.– Т. II. – 680 с.
14. Зеленый П.А. Городская юстиция накануне реформы. – Одесса: Тип. «Пчелки». – С. 9.
15. Городские поселения в Российской империи. – СПб.: Тип. Товарищества «Общественная польза». – Т. 1. – 1860. – С. 1-12.
16. Горизонтов Л. Империя в регионе, регион в империи. Империя регионов // Регіональна історія. – Вип. 1. – С. 127-134.
17. Шандра В. «Губернии на особых правах и привилегиях состоящие...» як політичний проект // Регіональна історія: збірник наукових статей. – 2009. – № 3. – С. 191-204.
18. М. Кимитиаки. Генерал-губернаторства в Российской империи: от этнического к пространственному подходу // *Ab imperio*. – Казань, 2004. – С. 456 – 457.
19. Коржов Г. Регіональна ідентичність Донбасу: генезис і тенденції розвитку в умовах спільної трансформації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. К.: Інститут соціології НАНУ. – 2006. – №4. – С. 38-51.
20. Шмидт А. Материалы для географии и статистики Российской империи. Херсонская губерния. – СПб.:Тип. Калиновского, 1863. – Ч. 2. – С. 637 – 641.
21. Военно-статистическое обозрение Екатеринославской губернии. – Спб.: Тип. Генерального штаба, 1850. – Т. XI. – Ч. 4. – С. 166 – 188.
22. Военно-статистическое обозрение Таврической губернии. – Спб.: Тип. Генерального штаба, 1849. – Т. XI. – Ч. 1. – С. 191 – 256.
23. Дмитрієв В. Градоначальства Півдня України в ХІХ – ХХ ст. Дисс. канд. дис. – 07.00.01 – іст. Укр. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 32 – 34.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрієнко Марія Яшарівна – здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Антонюк Людмила Анатоліївна – старший викладач кафедри університетської освіти і права Університету менеджменту освіти НАПН України;

Білецький Володимир Стефанович – доктор технічних наук, професор кафедри видобування нафти, газу та конденсату НТУ «Харківський політехнічний інститут»;

Бойчук Олена Сергіївна – старший викладач кафедри педагогіки і психології, керівник Психологічної служби Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

Борко Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»;

Варлашин Андрій Андрійович – вчитель історії Херсонської спеціалізованої школи №30;

Варнавська Інна В'ячеславівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Виноградова Тетяна Іванівна – старший викладач кафедри загальноекономічної підготовки ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Галат Лариса Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри загальноекономічної підготовки ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Герасименко Микола Володимирович – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри професійної освіти ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Годлевський Петро Мечиславович – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання Херсонської державної морської академії;

Дашевська Лариса Миколаївна – старший викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Добрич А. М. – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Дробітько Антон Ігорович – викладач кафедри професійної освіти ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Дударенко Людмила Валеріївна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Міжнародна академія екології та медицини»;

Жильцов Олександр Леонідович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ;

Камінська Марина Олександрівна – старший викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Качмар Ніна Валеріївна – викладач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ;

Киселевич Ірина Валентинівна – старший викладач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ;

Кірик Тамара Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Київський медичний університет»;

Колесник Влада Олександрівна – здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Корсак Костянтин Віталійович – доктор філософських наук, професор кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Київський медичний університет»;

Корсак Юрій Костянтинович – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної Академії педагогічних наук України;

Kostyuchkov Alexey Nikolaevich – Senior Lecturer in the Department of Social Sciences and Humanities, Vitebsk State University named after P.M. Masherova;

Круглик Микола Іванович – старший викладач, кафедри фізичного виховання Херсонської державної морської академії;

Лень Тетяна Вікторівна – кандидат філософських наук доцент Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ;

Лишевська Валентина Михайлівна – кандидат фізичного виховання та спорту, доцент кафедри загальноекономічної підготовки ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Ляшенко Лариса Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Малімон Віталій Іванович – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

Мамренко Максим Аркадійович – вчитель історії та правознавства, I категорія, аспірант кафедри педагогіки й менеджменту освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»;

Михайлов Володимир Сергійович – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

Нежива Ольга Миколаївна – доктор філософських наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Київського національного торговельно-економічного університету;

Омелянова Вікторія Юрївна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Онкович Ганна Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Київський медичний університет»;

Пасечко Дітрих-Володимир Дмитрович – асистент кафедри технології виробництва продукції тваринництва ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Похресник Анатолій Костянтинович – кандидат філософських наук, доцент, директор Київського технікуму електронних приладів;

Пренько Яна Олегівна – викладач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ;

Смірнова Ірина Миколаївна – кандидат фізичного виховання та спорту, старший викладач Херсонської філії Національного університету кораблебудування імені Адмірала Макарова;

Смолянова Ольга Володимирівна – викладач Лозівської філії Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу;

Соболь Ольга Михайлівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри технології виробництва продукції тваринництва ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Стеценко Ірина Ігорівна – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»;

Тарасов Олексій – фахівець у галузі радіозв'язку, радіомовлення та телебачення;

Тимченко Віталій Миколайович – кандидат філософських наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Ткаченко М. В. – асистент Полтавського національного технічного університету;

Tribushna Karyna Konstantynivna – licencjat trzeciego roku studiów, Wydział Stosunków Międzynarodowych i Politycznych, Uniwersytet Łódzki;

Чампой Наталія Анатоліївна – здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»;

Черемісін Олександр Вікторович – доктор історичних наук, професор кафедри професійної освіти ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет».